

De nominale constituent

De nominale constituent

Structuur en geschiedenis

Freek Van de Velde

Universitaire Pers Leuven

© 2009 Universitaire Pers Leuven / Leuven University Press / Presses
Universitaires de Louvain
Minderbroedersstraat 4, B-3000 Leuven

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de uitgevers.

ISBN 978 90 5867 732 7
D / 2009 / 1869 / 23
NUR: 624

Omslagontwerp: Steven van der Gaauw, Kolderveen, Nederland

The farther backward you can look, the farther forward you can see.

(Winston Churchill)

Ook wat ik nu zeg zal misschien althans gedeeltelijk over enkele jaren weer achterhaald zijn. En dan moet u niet zeggen: 'Ja zeg!'. Dat is het aardige aan de wetenschap: dat die zichzelf voortdurend achterhaalt, eigenlijk.

(Maarten van Rossem – *Geschiedenis in het groot*)

Hierbij valt op te merken dat het nu juist het kenmerk is van wetenschappelijke theorieën, dat zij niet zeer lang geestdriftige aanhangers hebben. Vaak gaat het zo dat een theorie enige decennia lang probeert erkenning te vinden, aanhangers en tegenstanders heeft – maar vijftig jaar later is van al die strijd niet veel meer over, omdat de theorie gewonnen of verloren heeft en, zelfs als zij gewonnen heeft, allang niet meer door serieuze geleerden in haar oorspronkelijke vorm aangehangen wordt. Van Schopenhauer is het fraaie woord dat de waarheid 'nur ein kurzes Siegesfest beschieden ist, zwischen den beiden langen Zeiträumen, wo sie als paradox verdammt und als trivial geringschätzt wird'. Er zijn geen 'orthodoxe' darwinisten, keynesianen of aanhangers van Newton meer, zoals er over twintig jaar geen Chomsky-fans meer zullen zijn.

(Karel van het Reve – *Het geloof der kameraden*)

Ook bevat het boek voorspellingen die niet zijn uitgekomen, zoals dat er omstreeks 1980 geen Chomsky-fans meer zouden zijn. Blijkbaar had ik een te hoge dunk van hem.

(Karel van het Reve – 'Twintig jaar later', nawoord bij *Het geloof der Kameraden*)

Inhoudsopgave

Woord vooraf	xiii
Inleiding	1
1 Onderzoeksdomein en -hypothese	1
2 Opbouw	3
3 Onderzoeksmateriaal	4
4 Methodologie	7
Deel I: Synchronie	15
Hoofdstuk 1: De constituent	17
1.1 Een sobere grammatica: vorm-betekenisrelaties	18
1.2 Dependentie	20
1.3 Betekenis, semantiek en interpretatie	23
1.4 Middelen om dependentie te markeren	26
1.4.1 Dependentie uitgedrukt door morfologie	28
1.4.2 Dependentie uitgedrukt door woordvolgorde	33
1.4.3 Dependentie uitgedrukt door prosodie	35
1.4.4 Dependentie uitgedrukt met andere middelen	36
1.5 Besluit	37
Hoofdstuk 2: Voorbepalingen	39
2.1 Drie voorbepalingen	39
2.2 Numeralia en kwantoren	42
2.3 Onderverdeling van de adjectiefzone	46
2.4 Pre- en postdeterminatoren	47
2.5 Superlatieven en genitieven	48
2.6 Besluit	49
Hoofdstuk 3: Nabepalingen	51
3.1 De Nederlandse NC kent geen nabepalingen	51
3.2 Argumenten	53
3.2.1 Discontinue NC's	54
3.2.1.1 Extrapositie en extractie: echte discontinuïteit?	57
3.2.1.2 Appositie en predicatieve toevoeging: schijn-discontinuïteit	77

3.2.2	Relatoren	85
3.2.2.1	De syntactische functie van relatoren	85
3.2.2.2	Nabepalingen met relator	88
3.2.2.3	Nabepalingen zonder relator	94
3.2.2.4	Samenvatting	125
3.2.3	Typologisch patroon	126
3.3	Besluit	128
Deel II: Diachronie		131
Hoofdstuk 4: Regelmaat in taalverandering		133
4.1	Grammaticalisatie	135
4.1.1	Definitie	135
4.1.2	Discussie	136
4.1.2.1	Verbleking of verrijking?	136
4.1.2.2	Constructionele aanpak	137
4.1.2.3	Discours	140
4.1.2.4	Synchroon of diachroon?	141
4.1.2.5	De eenrichtingshypothese	142
4.1.2.6	Grammaticalisatietheorie	142
4.1.3	Symptomen	143
4.2	Subjectificatie	145
4.2.1	Definitie	145
4.2.2	Discussie	145
4.2.3	Symptomen	147
4.3	Extensie	149
4.3.1	Definitie	149
4.3.2	Beperkingen	151
4.4	Onregelmaat in taalverandering	153
4.5	Besluit	153
Hoofdstuk 5: De uitbreiding van de NC als een regelmatige verandering		155
5.1	De uitbreiding van de NC	155
5.2	De uitbreiding van de NC als grammaticalisatie	159
5.3	De uitbreiding van de NC als subjectificatie	160
5.4	De uitbreiding van de NC als extensie	164
5.5	De uitbreiding van de NC in taalvergelijkend perspectief	165
5.6	Besluit	167
Hoofdstuk 6: De ontwikkeling van een kavel voor adjectieven		169
6.1	Proto-Indo-Europees	169
6.1.1	De naakte NC	169

6.1.1.1	Geen adjectieven	170
6.1.1.2	Geen vaste positie	177
6.1.1.3	NC-markeerders	183
6.1.1.4	Latere ontwikkelingen	187
6.1.2	Besluit	187
6.2	Protogermaans	188
6.2.1	Adjectieven als nieuwe woordsoort	189
6.2.2	Grammaticalisatie van de adjectiefkavel	192
6.2.2.1	Afnemende uiteenplaatsing	192
6.2.2.2	Afnemende achteropplaatsing	194
6.2.3	Besluit	202
6.3	Van Westgermaans naar Nederlands	202
6.3.1	Consolidatie van de adjectiefkavel	202
6.3.2	Extensie van de adjectiefkavel	207
6.3.2.1	Deelwoorden en gerundiva	207
6.3.2.2	Pronomina	212
6.3.2.3	Telwoorden	220
6.3.2.4	Andere gevallen	245
6.3.2.5	Directionaliteit	245
6.3.3	Besluit	247
Hoofdstuk 7: De ontwikkeling van een kavel voor determinatoren		249
7.1	Protogermaans	249
7.1.1	Criteria voor determinatoren	252
7.1.2	Geen determinatoren in het Protogermaans	258
7.2	Oudnederlands	261
7.2.1	Grammaticalisatie van de determinatorkavel	261
7.3	Van Middelnederlands tot hedendaags Nederlands	263
7.3.1	Consolidatie van de determinatorkavel	263
7.3.2	Extensie van de determinatorkavel	264
7.3.2.1	Possessiva	264
7.3.2.2	Pronomina van wijze	267
7.3.2.3	Adjectieven van wijze	271
7.3.2.4	Anaforische adjectieven	277
7.3.2.5	Determinatoren in de dop	279
7.3.2.6	Genitieven	285
7.4	Besluit	291
Hoofdstuk 8: De ontwikkeling van een kavel voor kopbepalingen		293
8.1	Middelnederlands	298
8.1.1	Geen kopbepalingen in het Middelnederlands	298
8.2	Nieuwnederlands	299
8.2.1	Grammaticalisatie van de kavel voor kopbepalingen	299

8.2.2	Consolidatie van de kavel voor kopbepalingen	301
8.3	Hedendaags Nederlands	310
8.3.1	Extensie van de kavel voor kopbepalingen	310
8.3.1.1	Partikelclusters	310
8.3.1.2	Andere adverbia	311
8.3.1.3	Combinaties	317
8.3.1.4	Zinsbrokken	318
8.4	Besluit	339
Hoofdstuk 9: Oorzaken en verklaringen		341
9.1	Drift	341
9.2	Organische ontwikkeling: groei en verval	343
9.3	Evolutie	343
9.4	Genres, registers en stijl	349
9.5	Taalcontact	350
9.6	Taalinterne factoren	351
9.7	De NC-drift	352
9.8	Besluit	362
Besluit		363
English summary		371
Geraadpleegde werken		379
Register		409
Tabellen		
Tabel 0.1	Overzicht van de inhoud	3
Tabel 0.2	Tekstcorpora	5
Tabel 0.3	Periodisering van het Nederlands	7
Tabel 1.1	Visies op dependentie	33
Tabel 1.2	Het x/y-teken	35
Tabel 2.1	Vormkenmerken van NC-voorbepalingen	41
Tabel 3.1	Verschillende visies op de analyse van de semi-genitief-constructie	72
Tabel 3.2	Verschillende visies op adjacente, geëxtraponeerde en geëxtraheerde VzC's	76
Tabel 3.3	Oplossingen voor problematisch patroon K – B (Kern – Bepaling)	95
Tabel 3.4	Herstelstrategieën hechte apposities	97
Tabel 3.5	Kenmerken van N1 en N2 in de binominale constructie	99
Tabel 3.6	Constructietypes van binominale NC's	101

Tabel 3.7	Semantiek van de verschillende constructietypes van de binominale constructie	103
Tabel 3.8	Herstelstrategieën binominale constructie	105
Tabel 3.9	Diachronie van adjectieven na onbepaalde pronomina (1)	108
Tabel 3.10	Diachronie van adjectieven na onbepaalde pronomina (2)	109
Tabel 3.11	Overzicht herstelstrategieën adjectieven in postpositie	122
Tabel 3.12	Herstelstrategieën postnominale adverbialia	125
Tabel 5.1	Uitbouw van de NC	156
Tabel 6.1	Voorbeelden woorden die zowel nomen als adjectief kunnen zijn	174
Tabel 6.2	Fasering van attributiviteit	198
Tabel 6.3	Fasering toegepast	198
Tabel 6.4	Adjectiefpositie in de oude Germaanse talen	201
Tabel 6.5	Positie van het demonstrativum in de oude Germaanse talen	217
Tabel 6.6	Positie van het possessivum in de oude Germaanse talen	219
Tabel 6.7	Telwoord ('beide')	243
Tabel 6.8	Positie van het telwoord in de oude Germaanse talen	244
Tabel 7.1	Possessivum ('ons')	266
Tabel 7.2	Pronomen van wijze ('zulk')	270
Tabel 7.3	Pronomen van wijze 'zulk' in combinatie met negatie	271
Tabel 7.4	Adjectieven van wijze ('dergelijk', 'dusdanig', 'zodanig', 'zulkdanig')	276
Tabel 7.5	Anaforische adjectieven ('voornoemd')	278
Tabel 7.6	Telwoorden ('beide')	284
Tabel 7.7	Positie van de genitief in het Engels	288
Tabel 8.1	Focuspartikel ('zelfs')	304
Tabel 8.2	Focuspartikel ('zelfs') 'optimistische telling'	306
Tabel 8.3	Focuspartikel ('zelfs') extra	307
Tabel 8.4	Positie van focuspartikels	308
Tabel 8.5	Independent focuspartikel ('zelfs')	309
Tabel 8.6	Constructie 'Vz + zinsadverbium + NC'	316
Tabel 8.7	Strategieën om informatiekeren rechtsperifeer te plaatsen	331
Tabel 8.8	TVR in WNT	336
Tabel 8.9	TVR in GDS (1)	338
Tabel 8.10	TVR in GDS (2)	339
Tabel 9.1	Uitbouw van de NC	341
Tabel 10.1	Uitbouw van de NC	363
Table 11.1	Expansion of the NP	371
 Grafieken		
Grafiek 3.1	Diachronie van adjectieven na onbepaalde pronomina	109
Grafiek 6.1	Adjectiefpositie in de oude Germaanse talen	201
Grafiek 6.2	Positie van het demonstrativum in de oude Germaanse talen	217

Grafiek 6.3	Positie van het possessivum in de oude Germaanse talen	219
Grafiek 6.4	Telwoord ('beide')	243
Grafiek 6.5	Positie van het telwoord in de oude Germaanse talen	245
Grafiek 7.1	Possessivum ('ons')	267
Grafiek 7.2	Pronomen van wijze ('zulk')	270
Grafiek 7.3	Pronomen van wijze 'zulk' in combinatie met negatie	271
Grafiek 7.4	Adjectieven van wijze ('dergelijk', 'dusdanig', 'zodanig', 'zulkdanig')	276
Grafiek 7.5	Anaforische adjectieven ('voornoemd')	279
Grafiek 7.6	Telwoorden ('beide')	285
Grafiek 7.7	Positie van de genitief in het Engels	288
Grafiek 8.1	Focuspartikel ('zelfs')	304
Grafiek 8.2	Focuspartikel ('zelfs') 'optimistische telling'	306
Grafiek 8.3	Focuspartikel ('zelfs') extra	307
Grafiek 8.4	Positie van focuspartikels	308
Grafiek 8.5	Independent focuspartikel ('zelfs')	309
Grafiek 8.6	Constructie 'Vz + zinsadverbium + NC'	317
Grafiek 8.7	TVR in WNT	337
Grafiek 8.8	TVR in GDS (1)	338
Grafiek 8.9	TVR in GDS (2)	339

Lijst van veel gebruikte afkortingen

A	adjectief
BvG	bepaling van gesteldheid
D	determinator
M	kopbepaling
Mnl	Middelnederlands
N	nomen
NC	nominale constituent
Onl	Oudnederlands
Pgm	Protogermaans
PIE	Proto-Indo-Europees
RVR	reguliere vrije relatiefzin
TVR	transparante vrije relatiefzin
VC	verbale constituent
Vz	voorzetsel
VzC	voorzetselconstituent

(voor het glossen van de voorbeelden wordt verder gebruik gemaakt van de *Leipzig Glossing Rules*)

Woord vooraf

Dit boek is een handelseditie van mijn proefschrift, dat ik in november 2007 verdedigd heb aan de K.U. Leuven. Van dat proefschrift heb ik toen een paar extra exemplaren laten drukken voor geïnteresseerde collega's, die gedacht zullen hebben op die manier de aanschaf van de officiële boekuitgave te kunnen uitsparen. Of die krenterige collega's daar verstandig aan doen, valt te betwijfelen. Er zijn weliswaar geen integrale hoofdstukken toegevoegd, geschrapt of helemaal omgewerkt, maar de oorspronkelijke tekst van de 'samizdatversie' van het proefschrift is ook weer niet helemaal ongemoeid gelaten. De belangrijkste ingrepen zijn het wegwerken van vormelijke en inhoudelijke onvolkomenheden waarop de juryleden en de anonieme beoordelaar van de boekuitgave me gewezen hebben, en het toevoegen van nieuwe relevante literatuur. Verder is de nogal uitvoerige decimale hoofdstukindeling drastisch ingeperkt. De titel is ook een beetje veranderd: oorspronkelijk was er sprake van de *Nederlandse* nominale constituent, nu niet meer. Ik denk namelijk dat het onderzoek in dit boek niet alleen relevant is voor het Nederlands, maar ook voor andere, verwante talen, en door de brede opzet op verschillende punten ook voor niet-verwante talen.

Wat helemaal niet veranderd is sinds de proefschriftversie, is mijn erkentelijkheid jegens een aantal mensen die hebben bijgedragen tot de voltooiing van dit werk. In de eerste plaats moet hier Joop van der Horst vermeld worden, die als promotor van het doctoraat een onuitwisbare stempel heeft gedrukt op de neerslag van mijn ideeën over de nominale constituent in dit boek. Daarnaast bedank ik ook graag de juryleden, Hubert Cuyckens, Olga Fischer, Hans Smessaert, William Van Belle en Willy Vandeweghe, en mensen die commentaar geleverd hebben bij tussentijdse versies of andere nuttige suggesties aangereikt hebben: Bert Cornillie, Luk Draye, Odo Leys, Dirk Speelman, Herman Van de Velde en Linde Van de Walle. Verder wil ook Marike Schipper, Beatrice Van Eeghem en Nienke Van Schaverbeke van de Universitaire Pers bedanken, bij wie zowel de uitgeverij als de auteurs in goede handen zijn.

Ten slotte ook nog dank aan de uitgeverij Mouton de Gruyter voor de toestemming de data uit een tweetal artikelen (Van de Velde, te versch. a en b) opnieuw op te nemen in dit boek, aan het INL voor de toegang tot het 38 miljoen woorden corpus, en aan de mensen achter de DBNL voor de hulp bij het aanleggen van een corpus op basis van hun verzameling teksten.

Dit boek is opgedragen aan Heleen en aan Zeger, ook al heeft laatstgenoemde de voortgang van het boek niet altijd bevorderd, vrees ik.

Inleiding

1 ONDERZOEKSDOMEIN EN -HYPOTHESE

Dit boek behandelt een onderwerp uit de historische syntaxis: de diachronie van de bouw van de Nederlandse nominale constituent (NC). De stelling die in de volgende negen hoofdstukken verdedigd wordt, is dat de NC in de loop van de geschiedenis ingrijpende veranderingen heeft ondergaan, die tot op heden nog niet in samenhang bestudeerd zijn. Daardoor is het onmiskenbare verband tussen op het eerste gezicht heel uiteenlopende syntactische veranderingen (zie 0.1-0.6), goeddeels onopgemerkt gebleven in de vakliteratuur. De onderzoekshypothese laat zich als volgt formuleren:

- (0.1) De structuur van de NC in het hedendaags Nederlands is het resultaat van een eeuwenlange stapsgewijze, regelmatige, eenparige uitbreiding, met steeds nieuwe kavelen voor attributieve bepalingen ter linkerzijde van het kernnomen.

Die centrale hypothese kan als volgt verfynd worden:

- (0.2) De Nederlandse NC bestaat uit een kern en drie types voorbepalingen, te weten: adjectieven, determinatoren en kopbepalingen.
- (0.3) De Nederlandse NC heeft geen nabepalingen. Wat traditioneel als nabepaling geanalyseerd wordt, zijn in feite onafhankelijke constituenten op zinsniveau.
- (0.4) De uitbreiding van de NC verloopt stapsgewijs: eerst de adjectieven, dan de determinatoren, daarna de kopbepalingen.
- (0.5) De uitbreiding van de NC verloopt regelmatig, dat wil zeggen: volgens universele processen van taalverandering.
- (0.6) De uitbreiding van de NC verloopt eenparig, dat wil zeggen: continu, zonder ups en downs en zonder tussenpozen.

Het gaat hier om een langetermijntoewikkeling, die in haar geheel pas duidelijk wordt binnen een voldoende ruim tijdsvenster: voor een goed begrip van de hele historische ontwikkeling zal teruggegaan moeten worden naar verre voorouders van het Nederlands, zoals het Proto-Indo-Europees en het Protogermaans, en zal af en

Inleiding

toe verwezen moeten worden naar de situatie in de zustertalen, zoals het Duits en het Engels.

Verder veronderstelt de ontwikkeling zoals ze hier voorgesteld is, een welbepaalde synchrone NC-constellatie: als de Nederlandse NC vandaag geen drie, maar twee, of vier, of bijvoorbeeld tien voorbepalingen zou hebben, dan is het diachrone verhaal, en met name de hypothese onder (0.4), veel minder evident.¹ Dus eerst moet aannemelijk gemaakt worden dat het Nederlands inderdaad drie vakjes heeft voor attributieve bepalingen, en geen nabepalingen. Omdat vooral dat laatste idee ingaat tegen wat daarover in de vakliteratuur te vinden is, wordt in dit boek uitvoerig aandacht besteed aan de verantwoording van de bouw van de NC in het hedendaags Nederlands.

De titel van dit boek is ruimer dan de onderzoekshypothese in (0.1), maar dekt wel degelijk de inhoud: naast het Nederlands onderzoek ik ook andere talen, en naast de diachronie komt ook de synchronie aan bod. Die brede opzet, zoals gezegd noodzakelijk om de *longue durée* in kaart te brengen, houdt meteen ook het gevaar in dat het onderzoek te breed uitwaaiert, ook al omdat dit boek vrij veel belang hecht aan variatiefenomenen en zeldzame constructies. Om dat gevaar te vermijden zijn er drie maatregelen genomen.

Allereerst houd ik alles wat niet strikt tot de syntaxis behoort, zo veel mogelijk buiten de beschrijving. Zo wordt in hoofdstuk 6 bij de bespreking van de positie van de adjectieven niet ingegaan op stilistische en pragmatische factoren, die ongetwijfeld een reële invloed hebben. Zo'n beslissing scheidt natuurlijk de verplichting eerst te verhelderen wat er precies binnen en wat buiten de syntaxis valt, en daar heb ik dan ook vooraf een apart hoofdstuk (hfst.1) aan gewijd.

Een tweede maatregel is dat het onderzoek zich concentreert op een aantal *gevalstudies*. Als bijvoorbeeld in §6.3.2.3 de diachronie van de onbepaalde telwoorden (kwantoren) ter sprake komt, dan kijk ik niet naar alle telwoorden in detail, maar alleen naar *sommige* en *alle*. Hetzelfde geldt onder andere voor de possessiefpronomen in §7.3.2.1, de focuspartikels in §8.2.2 en de zinsbrokken in §8.3.1.4.

Een derde maatregel om het onderzoek binnen de perken van het doenbare (en het leesbare) te houden, is dat over sommige fenomenen sneller heen gestapt is. Een van de relevante aspecten die ik bijvoorbeeld terzijde gelaten heb, is de geschiedenis van de nominale samenstellingen. In hoofdstuk 6 wordt uitvoerig geargumenteed dat adjectieven in de loop van de geschiedenis 'ingelijfd' worden bij de NC: predicatieve adjectieven worden mettertijd attributief. Die *integratie* van adjectieven in de NC kan niet los gezien worden van *incorporatie* van adjectieven zoals in bahuvrīhi's (type *roodbuid*) en (adjectief-nomen-) karmadhāraya's (type *smeltrein*). Van een onderzoek naar de diachronie van zulke samenstellingen is echter afgezien, onder andere omdat het niet om een zuiver syntactisch, maar een morfologisch procédé gaat. Het lijkt me niettemin wenselijk dat iemand daar op termijn grondiger naar kijkt.

¹ Dit laat onverlet dat er in de toekomst nog nieuwe kavels aangelegd kunnen worden.

2 OPBOUW

De opbouw van dit boek ziet er als volgt uit: in hoofdstuk 1 zet ik mijn visie op syntaxis uiteen, en worden enkele belangrijke theoretische basisconcepten zoals *constituentie* en *dependentie* tegen het licht gehouden. Dat inleidende hoofdstuk legt de fundering voor het eigenlijke onderzoek, waarover in twee delen gerapporteerd wordt: deel I gaat over de synchronie; deel II over de diachronie. Het mag duidelijk zijn dat deel II inhoudelijk het belangrijkste is. Daar komt het feitenmateriaal op tafel dat de onderzoekshypothese onder (0.1) bevestigt. Deel I, over de synchronie, bestaat uit twee hoofdstukken. Het korte hoofdstuk 2 over de voorbepalingen van de Nederlandse NC en het wat langere hoofdstuk 3 over de nabepalingen, of nauwkeuriger: over de afwezigheid daarvan, zie (0.3). Dat hoofdstuk 2 vrij kort is, heeft hiermee te maken dat een aantal pertinente kwesties uitgesteld is tot in de relevante hoofdstukken in deel II over de diachronie: afbakeningsproblemen bijvoorbeeld bij de klasse der determinatoren zullen enkel vanuit een diachrone invalshoek opgelost kunnen worden (zie hfst.7). Deel II bestaat uit zes hoofdstukken: hoofdstuk 4 gaat over de algemene processen van taalverandering. Hoofdstuk 5 past die processen toe op de diachronie van de Nederlandse NC. In hoofdstuk 6, 7 en 8, die het hart van het boek vormen en samen ook ongeveer de helft van het totale aantal bladzijden innemen, komt het feitenmateriaal aan bod voor de algemene ontwikkeling zoals die in de algemene onderzoekshypothese geformuleerd is. In hoofdstuk 9 ten slotte wordt naar verklaringen gezocht voor de ‘mysterieuze’ langetermijnontwikkeling van de NC.

Tabel 0.1: *Overzicht van de inhoud*

		TITEL	INHOUD
Deel I: Synchronie	Hoofdstuk 1	De constituent	Theoretische achtergrond
	Hoofdstuk 2	Voorbepalingen	Voorbepalingen van de NC in het hedendaags Nederlands: adjectieven, determinatoren en kopbepalingen
	Hoofdstuk 3	Nabepalingen	Geen nabepalingen in de Nederlandse NC
Deel II: Diachronie	Hoofdstuk 4	Regelmaat in taalveranderingen	Algemene processen van taalverandering (grammaticalisatie, subjectificatie, extensie)
	Hoofdstuk 5	De uitbreiding van de NC als een regelmatige verandering	Toepassing van hoofdstuk 4 op de Nederlandse NC
	Hoofdstuk 6	De ontwikkeling van een kavel voor adjectieven	Eerste stap in de uitbreiding van de Nederlandse NC: adjectieven
	Hoofdstuk 7	De ontwikkeling van een kavel voor determinatoren	Tweede stap in de uitbreiding van de Nederlandse NC: determinatoren
	Hoofdstuk 8	De ontwikkeling van een kavel voor kopbepalingen	Derde stap in de uitbreiding van de Nederlandse NC: kopbepalingen
	Hoofdstuk 9	Oorzaken en verklaringen	Overzicht van mogelijke verklaringen voor de uitbreiding van de NC

3 ONDERZOEKSMATERIAAL

Omdat historisch-taalkundig onderzoek met het probleem kampt dat er geen moedertaalsprekers zijn die geënquêteerd kunnen worden en dat er grote gaten zitten in het overgeleverde materiaal, doet de onderzoeker er goed aan dicht bij de taalfeiten te blijven, de zgn. *primaire taaldata* (*primary linguistic data, PLD*) in het vakjargon.²

Er zijn natuurlijk diverse manieren om aan primaire taaldata te komen. Naast corpusonderzoek kan ook uit referentiegrammatica's en detailstudies geput worden, voor zover die zelf reëel geattesteerd taalgebruik exciperen en hun voorbeelden niet verzonnen hebben tenminste.

De voorbeeldzinnen en al het materiaal waarop kwantitatieve analyses gebaseerd zijn in dit boek, bestaan uit geattesteerd materiaal. Uitzonderingen zijn uiteraard ongrammaticale zinnen in het hedendaags Nederlands, en een enkele zeldzame of complexe constructie die niet in het corpus aangetroffen kon worden.

Een overzicht van de gebruikte corpora staat in tabel 0.2. Zoals uit de lijst duidelijk wordt, is heel ruim geselecteerd: zowel ambtelijke teksten als literaire, zowel proza als poëzie, zowel digitale als analoge corpora, zowel beperkte als omvangrijke corpora, zowel geannoteerde corpora als blote tekst et cetera. Die brede selectie reduceert het risico op stilistische, genre-gerelateerde bijziendheid, al betekent dat nog niet dat het corpusmateriaal in zijn geheel representatief is voor de 'populatie', nl. een groep verwante talen die verschillende millennia overspannen. De historische taalkunde moet roeien met de riemen die ze heeft. Voor oudere periodes zijn vaak vooral of uitsluitend literaire teksten voorhanden, zodat scheeftrekkingen in de resultaten van het corpusonderzoek niet te vermijden zijn en de resultaten met de nodige omzichtigheid geïnterpreteerd zullen moeten worden.

Niet opgenomen in die tabel, maar wel ruim geëxcerpeerd, is het corpus voorbeeldzinnen in verschillende referentiegrammatica's (Behaghel 1923, 1932; Braune/Ebbinghaus 1981; Brugmann & Delbrück 1889, 1893, 1900; Duinhoven 1988; Friedrich 1960; Gildersleeve 1980; Grimm 1967; Harbert 2007; Heusler 1921; Hirt 1927, 1934, 1937; Janssens et al. 1992; Krüger & Cooper 2001, 2005; Kühner & Gerth 1963; Lauffenburger 2006; Lehmann 1974; Mitchell 1985; Schrodt 2004; Stoett 1923; Streitberg 1897; Van der Horst 2008³), en diverse verspreide publicaties in artikel- of boekvorm (voor details wordt verwezen naar de literatuurlijst).

² De term PLD wordt normaal gezien vooral gebruikt om te verwijzen naar de taaldata waarmee de taalleerder geconfronteerd wordt, en niet zozeer de taalonderzoeker.

³ Van der Horst (2008) is in de tekst afgekort tot GNS (naar de titel: *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*).

Tabel 0.2: *Tekstcorpora*

CORPUS	AFK.	TAAL	TOELICHTING
38 miljoen woorden corpus	INL	Hedendaags Nederlands	Online 38 miljoen woorden corpus van het INL, zie http://www.inl.nl/ en Kruyt & Dutilh (1997)
Antonsen (1975)	-	Germaans (runeninscripties)	Exhaustief tekstcorpus van Germaanse runeninscripties, zie literatuurlijst
Beowulf	-	Oudengels	Online versie van het Oudengelse allitererende epos Beowulf, zie http://www.heorot.dk/seo-intro-rede.html
Corpus Gesproken Nederlands	CGN	Hedendaags Nederlands	(Gedeeltelijk) syntactisch geannoteerd corpus van ca. 10 miljoen woorden gesproken hedendaags Nederlands, zie http://tst.inl.nl/cgndocs/doc_Dutch/start.htm
DBNL	-	Middelnederlands Nieuwnederlands	Online corpus met literaire teksten van de 12 ^e tot de 20 ^e eeuw, zie http://www.dbnl.org
De Gids	GDS	Laatnieuwederlands Hedendaags Nederlands	Cd-rom van de jaargangen 1837-1936 van het algemeen cultureel en literair tijdschrift De Gids, in totaal ca. 70 miljoen woorden
De Standaard	DST	Hedendaags Nederlands	Online archief van De Standaard (vanaf 1998), zie http://www.standaard.be/archief/
Google	GOO	Hedendaags Nederlands Hedendaags Engels Hedendaags Duits	Het internet als corpus, doorzocht met Google, zie o.a. Van Oostendorp & Van der Wouden (1998)
Heliand	-	Oudsaksisch	Online versie van de integrale tekst van het Oudsaksische allitererende gedicht Heliand, zie http://www.wulfila.be/lib/sievers/1878/
Hildebrandslied	-	Oudhoogduits	Online versie van het Oudhoogduitse allitererende gedicht Hildebrandslied, zie http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germani-ca/Chronologie/08Jh/Hildebrand/hil_text.html

Inleiding

Klassieke literatuur	KLI	Middelnederlands Nieuwnederlands	Gedigitaliseerd corpus van klassieke werken uit de Nederlandse literatuur van de 13 ^e tot de 19 ^e eeuw. Ca. 2,3 miljoen woorden.
Literom	LTR	Hedendaags Nederlands	Gedigitaliseerd corpus van interviews en recensies over de Nederlandse literatuur van 1900-2001 (thans tot 2004), ca. 80 miljoen woorden, elektronisch raadpleegbaar (na bewerking), zie http://www.knipselkranten.nl/literom
Leidse Willeram	LWI	Oudnederlands	Oudnederlandse bewerking van het hooglied, zie Sanders (1971)
Luraghi (1990)	-	Hittitisch	Geannoteerd tekstcorpus van Oud-, Middel- en Laathittitisch, zie literatuurlijst
Middel-nederlandsch Woordenboek	MNW	Middelnederlands	Citatencorpus van het MNW van Verwijs & Verdam op cd-rom, zie literatuurlijst
Onze Taal	OZT	Hedendaags Nederlands	Cd-rom van de jaargangen 1932-2000 van het populair-taalwetenschappelijk tijdschrift Onze Taal, in totaal ca. 6,5 miljoen woorden
Thomson & Slocum (s.d.)	-	Oudindisch	Klein geannoteerd online corpus Oudindisch, zie http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eiol/vedol-2-X.html
Wachtendonckse psalmen	WPS	Oudnederlands	Oudnederlandse psalmenvertaling in glossen, zie De Grauwe (1982)
Woordenboek der Nederlandsche Taal	WNT	Nieuwnederlands	Citatencorpus van het WNT van De Vries & Te Winkel op cd-rom, zie literatuurlijst. Ca. 1,5 miljoen citaten, zie Moerdijk (1998). Thans ook online, zie http://wnt.inl.nl/
Wulfila	-	Gotisch	Online versie van de Gotische Bijbelvertaling van Wulfila, zie http://www.wulfila.be . Citaten gaan vergezeld van hun Bijbelconcordantie.

Naast het corpusmateriaal wordt hier en daar ook een anekdotisch voorbeeld opgenomen als voorbeeldzin. Het gaat dan om toevallig aangetroffen zinnen in romans, essays, kranten, tijdschriften etc. Zulke voorbeelden krijgen de drielettercode ANE,

gevolgd door de datum (jaartal/maand/dag) waarop ik ze genoteerd heb, en eventueel een jaartal van publicatie wanneer die verschilt van de optekendatum.

De Nederlandse voorbeeldzinnen in het historische deel (hfst.4-9) zijn ingedeeld in een aantal verschillende perioden. Wanneer dat te pas komt, heb ik de datum van een citaat nauwkeuriger aangegeven.

Tabel 0.3: *Periodisering van het Nederlands*

PERIODE	DATERING
Oudnederlands	6 ^e – 12 ^e eeuw
Middelnederlands	13 ^e – 15 ^e eeuw
Vroegmiddelnederlands	13 ^e eeuw
Laatmiddelnederlands	15 ^e eeuw
Nieuwnederlands	16 ^e – 19 ^e eeuw
Vroegnieuwnederlands	16 ^e – 17 ^e eeuw
Laatnieuwnederlands	19 ^e eeuw
Hedendaags Nederlands	20 ^e – 21 ^e eeuw

De voorbeelden uit oude taalperioden worden voorzien van een kleingecapitaliseerde aanduiding van de taal (voor een voorbeeld zie (0.7), *infra*), en ze zijn geglost als de betekenis en de syntaxis voor een ongevoelend oog niet meteen duidelijk zijn. Dat is afgewogen van geval tot geval. Soms is alleen een vertaling gegeven, en vanaf het Laatnieuwnederlands helemaal niets. Wat de transcriptie betreft van de data uit de verschillende grammatica's en tekstcorpora, die heb ik zonder verdere aanpassingen overgenomen uit de geraadpleegde bron.

4 METHODOLOGIE

Als een bepaald syntagme niet voorkomt in het historische materiaal, dan kan dat twee dingen betekenen: ofwel is het grammaticaal, en is de afwezigheid ervan toeval; ofwel is het ongrammaticaal, en dan ligt de afwezigheid ervan voor de hand. Zekerheid is daarover niet te krijgen. Negatieve evidentie is met andere woorden onbetrouwbaar bij diachroon onderzoek. Maar onbetrouwbaar is niet hetzelfde als onbruikbaar. Er zijn verschillende manieren om de bezwaren in verband met negatieve evidentie te omzeilen.

De eerste, nogal banale manier om erachter te komen of de afwezigheid van een syntagme linguïstisch relevant is, is het raadplegen van extra materiaal. De kans dat de afwezigheid van een element toevallig is, correleert omgekeerd met de grootte van het corpus. Uitbreiding van het corpus stuit natuurlijk op nieuwe problemen. Allereerst is het beschikbare corpusmateriaal voor sommige talen of taalfasen in meer of mindere mate beperkt. Van het Gotisch, en bij uitbreiding van het hele

Inleiding

Oostgermaans, is buiten een onvolledige bijbel en een commentaar daarop, de zgn. Skeireins, niet zo veel overgeleverd.

Als er veel materiaal voorhanden is, zoals voor het 17^e-eeuwse Nederlands bijvoorbeeld, dan is de vraag bij welke corpusgrootte we mogen besluiten dat een syntagme niet voorkomt op grammaticale gronden. Dat hangt sterk af van het type syntagme. Lidwoorden zijn bijvoorbeeld dermate frequent dat zelfs met een heel beperkt corpus duidelijk wordt dat het Nederlands ze wel, maar het (klassiek) Latijn ze niet heeft. Dat veronderstelt dan wel dat lidwoorden in alle talen in min of meer vergelijkbare frequenties voorkomen: in principe is het immers mogelijk dat het Latijn wel lidwoorden heeft, maar dat het om een uiterst zeldzaam fenomeen gaat, zodat ze in het gehele corpus van overgeleverde teksten niet geattesteerd zijn. Voor lidwoorden is dat idee uit theoretische overwegingen onwaarschijnlijk: functiewoorden zijn in de regel juist heel frequent. Maar voor andere categorieën, bijvoorbeeld woordvolgorde-patronen, is dat probleem niet denkbeeldig.

Een tweede manier om negatieve evidentie in diachroon onderzoek te gelde te maken, is vergelijking met andere talen. Dat kan op verschillende manieren. Allereerst zijn er de vertalingen. Interessant zijn passages waarin de vertaling afwijkt van het origineel. De Gotische bijbel is een vertaling uit het Grieks. De Griekse tekst heeft lidwoorden, maar die worden in het Gotisch niet vertaald. Dat is een sterke aanwijzing dat het Gotisch geen lidwoorden had, of althans geen lidwoorden met dezelfde functie als die in het Grieks. Tegenover het nut van vertalingen in het blootleggen van negatieve evidentie staat dat de positieve evidentie zwakker kan uitvallen dan in niet-vertaalde teksten, namelijk wanneer een geattesteerd syntagme in de vertaling ook voorkomt in de brontekst. In dat geval zou het om een calque uit de brontaal kunnen gaan. Goed onderzoek houdt daar rekening mee. De Gotische Bijbelcitaten zijn in dit boek dan ook steeds vergeleken met het Griekse origineel. Hetzelfde geldt voor de Oudnederlandse Wachtendonckse psalmen, die vertaald zijn uit het Latijn. Concreet worden alleen afwijkingen van de brontekst als evidentie aanvaard.

Dat sluit echter niet uit dat her en der vertaalinterferenties kunnen optreden in de historische data in dit onderzoek. Veel Middelnederlandse teksten zijn al dan niet getrouwe vertalingen van een Frans of Latijns origineel, en het is niet altijd uit te maken wat het effect daarvan op de syntaxis is.⁴ Een vergelijkbaar probleem doet zich voor bij het onderscheid tussen *taalfasen*. Van bijvoorbeeld het Hildebrandslied en van Beowulf wordt wel eens gezegd dat die teruggaan op veel oudere bronnen dan de materiële overlevering doet vermoeden. Dat roept natuurlijk de vraag op in hoeverre de syntaxis in beide epossen representatief is voor respectievelijk het Oud-

⁴ Er wordt wel eens beweerd dat syntaxis niet gemakkelijk ontleend wordt, maar daar kunnen ernstige twijfels bij geuit worden (zie Harris & Campbell 1995; Thomason 2003; Heine & Kuteva 2005).

hoogduits en het Oudengels,⁵ afgezien nog van het feit dat het literaire genre (allitererende poëzie) zijn eigen strenge eisen kan opleggen aan de vorm.

Een andere manier waarin vergelijking met andere talen nuttig kan zijn, is wanneer een syntagme veel beter geattesteerd is in een zustertaal. Het Oudnederlands is zeer schaars overgeleverd. Conclusies over de syntaxis ervan zijn al snel gewaagd. Bij onderzoek naar zeldzame constructies is het vaak raadzaam te kijken naar het nauw verwante Oudsaksisch, Oudengels en Oudhoogduits. Van het hedendaags Nederlands is bijvoorbeeld bekend dat demonstrativa niet kunnen volgen op attributieve adjectieven. Een NC als **mooie die vrouwen* is apert ongrammaticaal. Wie wil weten of er op dit terrein iets veranderd is sinds het Oudnederlands, kan in Oudnederlandse corpora zoeken of het patroon voorkomt. Dat is – voor zover mij bekend – niet het geval, maar gezien de schaarste aan Oudnederlands materiaal zou dat best toeval kunnen zijn. Het Oudengels heeft de constructie namelijk wel (al is ze ook daar veeleer zeldzaam), in tegenstelling tot het hedendaags Engels. Het Engels is die constructie dus kwijt geraakt, vermoedelijk al in het Laatoudengels. Een soortgelijk scenario is niet ondenkbaar voor het Nederlands. De kans dat de afwezigheid van het patroon in het Oudnederlands aan toeval toegeschreven moet worden, stijgt met andere woorden aanzienlijk als we het nauw verwante Engels in de beschouwing betrekken.

Een derde manier om het probleem met de negatieve evidentie in oude taalfasen te tackelen, is door *kwantitatief* onderzoek.⁶ Taalveranderingen vinden niet van de ene dag op de andere plaats, maar manifesteren zich heel geleidelijk, meestal via een S-curve (zie o.a. Bybee & Hopper 2001; Pintzuk 2003; Bybee 2003a, 2007). Frequentievariëaties zijn dus van groot belang in het diachrone onderzoek. Dat kan toegelicht worden met een voorbeeld. In de 17^e eeuw kan het adjectief *voor(ge)noemde* zowel met als zonder voorafgaand definitief lidwoord voorkomen, zoals blijkt uit de citaten onder (0.7)-(0.8), en dezelfde variatie doet zich ook voor in de 20^e eeuw, zie de citaten onder (0.9)-(0.10).

- (0.7) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (WNT s.v. promoveeren)
*in teghenwoordicheyt vanden Rector ende 't Senaet van **de voornoemde** Academie*
- (0.8) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (WNT s.v. jong (I))
*met **voornoemde** Zeeridder afgesonden*
- (0.9) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 20^e eeuw (WNT s.v. architect (Supp.))
*architect-teekenaar bij **de voorgenoemde** Rijkscommissie*
- (0.10) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 20e eeuw (WNT s.v. federatie)
*aangesloten bij **voornoemde** Federatie en den minister van waterstaat*

⁵ Een bijkomend probleem is dat ‘het Oudhoogduits’ en ‘het Oudengels’ etc. verregaande idealisaties zijn van geografisch én temporeel uiteenlopende varianten.

⁶ Voor het kwantitatieve corpusonderzoek is gebruik gemaakt van de *Abundantia Verborum*-software (Speelman 1997).

Inleiding

Op het eerste gezicht is er dus geen verschil tussen de 17e en de 20e eeuw op dit domein van de syntaxis. Van een taalverandering is niets te merken. Maar als we naar de relatieve frequentie van beide varianten kijken, dan blijkt dat de variant zonder lidwoord gestaag in opmars is tussen de 17^e en de 20^e eeuw (zie §7.3.2.4). *Voor-noemd* is niet wederzijds exclusief met het lidwoord, maar het kwantitatieve corpusonderzoek laat zien dat het dat op termijn wel zou kunnen worden. Of het ook echt zo ver komt, staat nog te bezien: menig taalverandering is vroegtijdig tot stilstand gekomen. Maar de tendens is duidelijk, en zonder frequentiegegevens krijg je die tendens wellicht niet boven water.

Frequentieveranderingen zijn symptomatisch, maar niet beslissend bij de diagnose van structurele taalveranderingen. De frequentie van een syntagme kan ook stijgen of dalen zonder dat er van een echte verandering sprake is. Het is overigens helemaal niet duidelijk wat ‘een echte verandering’ precies is. Wie een onderscheid maakt tussen *taalvermogen* en *taalgebruik* (*competence* vs. *performance*; *I-language* vs. *E-language*), zal minder snel onder de indruk zijn van schommelingen in het taalgebruik. Het taalgebruik zit immers vol ruis. Maar de problemen met zo’n visie zijn legio: de verleiding is groot lastige taaldata onder de mat te vegen door ze af te doen als ruis.

Van al te straffe theoretische uitspraken wordt in dit boek, dat zich allereerst op de feiten concentreert, afgezien. Er wordt geen nieuwe theorie geboden. Maar methodologisch sluit het onderzoek aan bij wat recent de *gebruiksgebaseerde benadering* (*usage-based approach*, zie o.a. Langacker 1988, 2000; Barlow & Kemmer 2000; Tummers et al. 2005; Verhagen 2005; Fischer 2007: hfst.7) is gaan heten. Onder die term vallen heel uiteenlopende types onderzoek⁷ – een coherent, geformaliseerd program is er niet – die echter gemeen hebben dat ze het taalgebruik niet louter tot een derivaat van het taalsysteem gereduceerd willen zien. Tussen beide is er een voortdurende wisselwerking, en daardoor moet aan de verandering en variatie een primaire rol toegekend worden.

Dat het taalgebruik au sérieux genomen wordt, impliceert natuurlijk niet dat alle frequentieschommelingen meteen ook op diachrone ontwikkelingen wijzen. Daarvoor is nodig dat de variatie een *trend* vertoont. Fluctuaties in de diachrone distributie van twee concurrerende constructies zijn pas interessant als over een langere periode de ene variant terrein blijkt te winnen op de andere, niet als nu eens de ene en dan weer de andere variant in de mode is.

De moeilijkheid is natuurlijk om te herkennen wanneer we met een reële trend te maken hebben. Een trend is immers nog wat anders dan een lineaire ontwikkeling. Een knikje in de curve is onvoldoende om een trend als onbeduidend af te wijzen. Om te vermijden dat reële trends niet onterecht terzijde geschoven worden, en dat, omgekeerd, trends-in-schijn niet onterecht gepromoveerd worden tot belangwekkende diachrone ontwikkelingen, wordt in dit boek, waar dat doenbaar en relevant is, een beroep gedaan op statistische tests.

⁷ Wat Langacker eronder verstaat, verschilt bijvoorbeeld aanzienlijk van de opvatting van Tummers et al.

Meer concreet: bivariate statistische tests om afhankelijkheid tussen twee variabelen na te gaan, te weten: een onafhankelijke variabele, nagenoeg altijd de tijd, en een afhankelijke variabele van syntactische aard, met als mogelijke waarden meestal concurrerende varianten van een bepaalde constructie. De tijd is een ordinale variabele, wat toelaat verder te gaan dan een eenvoudige *Chi-kwadraat*test (χ^2), of, bij data-schaarste, een *Fisher Exact*test. De interesse gaat in dit onderzoek immers niet in eerste instantie uit naar een algemene samenhang tussen twee variabelen, maar specifieker naar een *lineaire associatie* (correlatie) tussen de constructie en de tijd. De vraag is niet: ‘zijn sommige constructievarianten frequenter in sommige periodes’, maar specifieker: ‘wint de ene variant terrein op de andere met het verstrijken van de tijd’.

Welke test dan ingezet kan worden, hangt af van het meetniveau van de afhankelijke variabele. Meestal is die ook ordinaal: ofwel zijn de waarden geordend op een schaal (zie bijvoorbeeld §8.3.1.4, tabel 8.8), ofwel gaat het om een nominale variabele met twee waarden (zie bijvoorbeeld §7.3.2.1, tabel 7.1). Zo’n tweewaardige variabele mag echter ook als ordinaal beschouwd worden. De associatie tussen twee ordinale variabelen kan gemeten worden met verschillende *associatiematen*, zoals *Gamma*, *Kendall Tau-b*, *Stuart Tau-c*, *Pearson Correlatie*, *Spearman Correlatie* etc. In dit boek is gewerkt met de *Gamma-associatiemaat* (Γ).

De Gamma-coëfficiënt is gebaseerd op het aantal *concordante* en *discordante* paren. Paren zijn concordant als een grotere x ook gepaard gaat met een grotere y, dus als

$$(0.11) \quad (x_i - x_j) (y_i - y_j) > 0$$

Paren zijn discordant als een grotere x samengaat met een kleinere y, dus als

$$(0.12) \quad (x_i - x_j) (y_i - y_j) < 0$$

Paren waarvoor $x_i = x_j$ of $y_i = y_j$ worden *ties* genoemd. De Gamma-coëfficiënt is de verhouding van het aantal concordante paren over het totale aantal paren. Als C staat voor een concordant paar en D voor een discordant paar, dan kan de Gamma-coëfficiënt dus als volgt in een formule uitgedrukt worden:

$$(0.13) \quad \Gamma = \frac{\sum C - \sum D}{\sum C + \sum D}$$

Omdat in deze formule gedeeld wordt door het totale aantal paren, concordant en discordant, levert ze een waarde op tussen -1 (perfecte negatieve associatie) en +1 (perfecte positieve associatie). Een waarde van 0 betekent dat er geen associatie is. Een *positieve associatie* betekent dat hoge waarden bij de ene variabele overeenkomen met hoge waarden bij de andere variabele en dat lage waarden bij de ene variabele overeenkomen met lage waarden bij de andere variabele. Een *negatieve associatie* bete-

Inleiding

kent dat hoge waarden bij de ene variabele overeenkomen met lage waarden van de andere variabele en vice versa.⁸ Als we bijvoorbeeld zouden willen nagaan of de lengte van de NC samenhangt met de tijd, en de Gamma-maat wijst op een positieve associatie, dan betekent dat dat langere NC's vaker voorkomen in recente periodes, en kortere in vroegere periodes.⁹ Dat kan geïnterpreteerd worden als: 'de NC wordt steeds langer'.

De Gamma-waarde, zoals gezegd tussen -1 en +1, geeft een indicatie over de *kracht* van de associatie, maar niet over de *zekerheid*. Het is zeer wel denkbaar dat een steekproef een heel sterke associatie oplevert, maar dat die louter toevallig is. Of omgekeerd: dat uit een steekproef een zwakke associatie blijkt, die niettemin met vrij grote zekerheid níet op toeval berust. Om na te gaan of het resultaat van de Gamma-test op toeval berust, kan een *betrouwbaarheidsinterval* berekend worden, aan de hand van de *asymptotische standaardfout* (ASF). Het betrouwbaarheidsinterval kan berekend worden door de ASF te vermenigvuldigen met 1,96 en vervolgens beurteilungen op te tellen en af te trekken van het resultaat van de Gamma-test.

$$(0.14) \quad 95\% \text{ betrouwbaarheidsinterval} = \Gamma \pm 1,96 * \text{ASF}$$

Als dat interval de waarde 0 niet bevat, dan kan de associatie met 95% zekerheid aangenomen worden; bevat het interval de waarde 0 wel, dan moet men zich veiligheidshalve bij de nulhypothese (geen associatie) houden. Zekerheid kan nooit bereikt worden, tenzij uiteraard de hele populatie bevraagd wordt, maar 95% zekerheid (of in het jargon: een *alfawaarde* van 0,05) is een gebruikelijke norm in statistisch onderzoek.

Een enkele keer is de afhankelijke variabele categorisch gemeten, en in dat geval is een *Cochran-Mantel-Haenszel test* (CMH) gebruikt die nagaat of de rijgemiddeldescores significant verschillen (zie §8.2.2, tabel 8.5). Op basis van gevonden waarde en het aantal vrijheidsgraden kan een p-waarde berekend worden, die kleiner moet zijn dan 0,05 wil de alternatieve hypothese aanvaard worden.

Met de steeds ruimere beschikbaarheid van historische corpora wint het kwantitatieve corpusonderzoek aan belang (zie ook Hinskens & Van Dalen-Oskam 2007), en het is een goede zaak dat de betrouwbaarheid van de cijfers statistisch onderbouwd wordt (al is dat gebruik nog lang niet ingeburgerd). Anderzijds moet men zich als taalkundige hoeden voor overspannen verwachtingen. De statistiek is slechts een hulpmiddel voor taalkundig onderzoek, geen vervangmiddel. Als statistische tests een hoge correlatie laten zien, dan blijft het nog altijd aan de onderzoeker om

⁸ Voor deze test maakt het niets uit welke variabele in de rijen gezet wordt, en welke in de kolommen. In de meeste tabellen staat de onafhankelijke variabele, c.q. de tijd, in de rijen, tegen de usances van het statistische onderzoek in. De motivatie daarvoor is louter layouttechnisch. Wanneer de verdeling over rijen en kolommen wel van belang is, bijvoorbeeld in het geval van de CMH-test, dan is daar vanzelfsprekend rekening mee gehouden.

⁹ Als de periodes gerangschikt zijn van oud (lage waarde) naar jong (hoge waarde), tenminste.

te beoordelen of er redelijke gronden zijn om van een causaal effect uit te gaan. Daar kan de test geen uitsluitsel over geven. Butler (1985:149-150) licht dat toe met een verhelderend voorbeeld:

“For instance, if we were to select 50 learners of French from a whole school, simply on the basis of their height, making sure that we obtained a full range of heights from shortest to tallest, it is quite likely that we should find some degree of positive correlation between height and performance on a battery of French tests. It would not be sensible, however, to conclude that height in itself is a factor in determining proficiency in French: clearly, there is a third variable – age – which is correlated with both height and language proficiency.”

Met andere woorden: statistiek is geschikt om hypothesen te testen, maar niet om ze op te stellen. Het idee dat er een vast algoritme bestaat om wetenschappelijk interessante patronen uit de data te halen, is fout (zie Popper 1968:46). Kijken naar corpusdata heeft pas zin als je *vooraf* al vragen of hypothesen hebt. Met een wat gechargeerde formulering zou je kunnen zeggen dat onbevungen observeren onwetenschappelijk is.

Daarnaast zijn er ook specifieke problemen verbonden aan kwantitatief corpusonderzoek. Ten eerste: lang niet alles is onderzoekbaar, om uiteenlopende redenen. Sommige constructies zijn bijvoorbeeld zo zeldzaam dat het corpusmateriaal ontoereikend is om betrouwbare cijfers te bekomen. Een andere reden vormen de beperkingen van de zoektaal. Dat is met name een probleem bij syntactisch onderzoek en bij historisch onderzoek, dus a fortiori bij historisch syntactisch onderzoek. Lexicaal onderzoek heeft het voordeel dat op concrete woorden gezocht kan worden, maar dat gaat niet als je op zoek bent naar alle gevallen van ‘vervoegd werkwoord op de tweede positie in de hoofdzin’ (*verb-second*), of naar NC’s. Een oplossing is natuurlijk het gebruik van syntactisch geannoteerde corpora, maar diachrone geannoteerde corpora zijn schaars, en voor het Nederlands op dit ogenblik zelfs nagenoeg onbestaand. De beperkingen van het elektronisch zoeken laten zich ook goed voelen bij het op het eerste gezicht triviale, maar uiterst netelige probleem van de wispelturige spelling van oudere taalfasen zoals het Middelnederlands. Lidwoorden zijn bijvoorbeeld moeilijk automatisch op te sporen als ze ook clitisch in het nomen kunnen opgaan. Het is hier niet de plaats om alle hindernissen te bespreken die genomen moeten worden als men historisch materiaal te lijf wil gaan, maar het mag duidelijk zijn dat de synchrone taalkunde hier een natuurlijke voorsprong heeft.

Een tweede probleem met kwantitatief corpusonderzoek is dat het erg tijdrovend is, en daarom niet altijd goed rendeert. Door de technische beperkingen op de zoekmogelijkheden – homoniemen kunnen bijvoorbeeld moeilijk uitgesloten worden – moeten er voor honderd nuttige treffers niet zelden tienmaal zoveel manueel gefilterd worden. Ook ontbreekt statistiek vaak op taalkundige basiscurricula, zodat

Inleiding

onderzoekers zich en cours de route moeten bijscholen. Om deze en nog vele andere redenen is in dit boek niet alles wat theoretisch mogelijk is met statistiek ook in de praktijk gebracht.

Toch maak ik me sterk dat de voordelen van een kwantitatieve analyse opwegen tegen de nadelen, en dat het onderzoek zoals het hier is uitgevoerd een reële bijdrage levert aan de kennis van de syntaxis van de NC in het Nederlands.

DEEL I

Synchronie

De binnenbouw van de NC
in het hedendaags Nederlands

Hoofdstuk 1

De constituent

In dit boek sluit ik mij niet aan bij enige bestaande en uitgewerkte syntactische theorie. Dat is niet ongebruikelijk in de historische taalkunde:

“Kenmerkend voor taalkundigen die zich met taalverandering bezighouden is vaak hun ‘eclectische’ houding: uit de diverse theorieën over taalstructuur (zoals het Europese structuralisme en de transformationeel-generatieve taalkunde) nemen zij die noties die voor het verklaren van taalverandering nuttig lijken te zijn.” (Koefoed & Van Marle 1978a:7-8).

Het uitgangspunt dat hier gehanteerd wordt, is wat Dryer (2006), in navolging van Dixon (1997), *Basic Linguistic Theory* noemt.¹

Uiteraard is er ook sterker theoriegebonden diachroon onderzoek naar syntaxis (zie bijvoorbeeld Lightfoot 1979, 1999, 2003; Van Kemenade & Vincent 1997a, b of Roberts 2007 voor de generatieve benadering), maar het gebrek aan moedertaalsprekers, de gaten in de overlevering en de onmogelijkheid allerlei syntactische tests uit te voeren op het historische materiaal maken grammaticaliteitsoordelen en het postuleren van dieptestructuren een buitengewoon hachelijke zaak (zie ook Van der Horst 1986:197-207; Fischer 2007, hfst.1; GNS 2008, inleiding). Bovendien had de dominante generatieve theorie aanvankelijk weinig interesse voor diachroon onderzoek. Dat laatste gold en geldt trouwens ook voor de ‘geformaliseerde’ functionele onderzoeksparadigma’s zoals Systemic Functional Grammar (Halliday & Matthiesen 2004), Role & Reference Grammar (Van Valin 2005) of Functional (Discourse) Grammar (Dik 1997a, b; Hengeveld & Mackenzie 2008).²

Door niet aan te sluiten bij een geformaliseerde taaltheorie, mis ik het onmiskenbare voordeel om bij de uiteenzetting van het theoretisch kader eenvoudig te

¹ Overeenkomst is er verder ook met Haspelmaths idee van ‘framework-free grammatical theory’ voor typologisch onderzoek (Haspelmath, te versch.).

² Een uitzondering is de Emergent Grammar-aanpak van Hopper (1987), of – breder – wat vaak West-Coast Functionalism (WCF(G)) genoemd wordt (zie McGregor 1997; Noonan 1999), en waaronder ook het grammaticalisatieonderzoek (zie o.a. Hopper & Traugott 2003) valt. Dat type onderzoek had van meet af aan een sterk diachrone interesse. Het onderzoek in dit boek sluit daar dan ook nauw bij aan. Van een geformaliseerde theorie is echter geen sprake.

Hoofdstuk 1

kunnen verwijzen naar een of enkele publicaties; maar er staat tegenover dat gemakkelijker inzichten, onderscheidingen en vraagstellingen benut kunnen worden uit een brede waaier van syntactisch onderzoek. Dat voordeel lijkt me in een onderzoek als het mijne, waarin allerlei kwesties bij elkaar gebracht worden die vanuit heel verschillende hoeken bestudeerd zijn, door te wegen op het nadeel. Dat betekent overigens niet dat de resultaten niet verenigbaar zijn met deze of gene geformaliseerde theorie; alleen is er hier van afgezien om een van die bestaande theorieën te privilegiëren.

In hoofdstuk 2 en 3 wordt uitgebreid toegelicht wat ik onder een NC versta. Logisch gaat daaraan de vraag vooraf wat moet worden verstaan onder een constituent. In de literatuur worden zeer uiteenlopende definities gegeven, met als praktisch gevolg dat lang niet overal dezelfde formaties constituent genoemd worden. In de ene theorie worden soms (veel) meer, en ook wel deels andere, formaties constituenten genoemd dan in de andere. Zo is er bijvoorbeeld heel wat discussie over de vraag of (alle) talen een ‘verb phrase’ hebben. Hoe aantrekkelijk een eclectisch standpunt ook is, het scheidt wel de verplichting zelf eerst opnieuw te definiëren wat een constituent is.

1.1 EEN SOBERE GRAMMATIC: VORM-BETEKENISCORRELATIES

Een wel prototypisch te noemen constituent is een woordgroep als:

(1.1) zwarte schapen (GOO)

Op theorieën die geen beroep doen op constituentie na (zie bijvoorbeeld Tesnière 1959), beschouwt wellicht iedere syntactische theorie een woordgroep als (1.1) als een constituent, dat wil zeggen, een combinatie van woorden die samenhangen en *een eenheid vormen*. “Z’n eenheid ontleent de groep aan het feit, dat ook hij denkend wordt geconstrueerd: de woorden worden in de groep op elkaar betrokken.” (Reichling 1967:367).

Minder eenstemmigheid is er als het gaat om de vraag: waarom noemen we een groep als (1.1) een constituent? Hoe hangen de leden van de groep samen? Wat maakt de eenheid? Dan worden uiteenlopende criteria gegeven. Bijvoorbeeld de semantische ‘samenhang’ van *zwarte* en *schapen*: de betekenis van *zwarte* moet betrokken worden op (de referent van) *schapen*. Of: de woordvolgorde adjectief-substantief markeert een syntactisch verband tussen die twee. Of: de flexie-*e* van *zwarte* markeert de afhankelijkheid van dat woord ten opzichte van *schapen*. Zo zijn er meer criteria te formuleren. De criteria kunnen ook in wisselende combinaties gebruikt worden. Alles komt voor in de vakliteratuur.

Ondertussen zal duidelijk zijn dat het semantische criterium (woord a ‘zegt iets over’, of ‘hoort bij’ woord b) veel ruimer is dan bijvoorbeeld het criterium van de

woordvolgorde. Anders gezegd: het semantisch criterium levert een veel grotere verzameling constituenten op dan het woordvolgorde-criterium.

In principe kan men met evenveel recht kiezen voor het ene criterium als voor het andere, ook al zal de resulterende taalbeschrijving nogal anders zijn. Een objectief nadeel van het semantische criterium is echter dat het minder scherp is (want ‘onzichtbaar’) en daardoor makkelijker aanleiding geeft tot betwisting.

In mijn onderzoek zal ik slechts van een constituent spreken als de samenhang op de een of andere wijze *vormelijk* gemarkeerd is, dat wil zeggen: als de samenhang op de een of andere wijze ook waarneembaar is. Bijvoorbeeld door de woordvolgorde en/of door congruentie en/of door specifieke flexie, enz. De beperking tot vormelijk gemarkeerde samenhang is een keuze. En die keuze heeft tot gevolg dat allerlei samenhangen die slechts door de semantiek gesuggereerd worden of door de interpretatie gelegd worden, hier niet als constituent zullen gelden. Wel zal straks nader moeten worden uitgelegd wat dan verstaan moet worden onder ‘vormelijk gemarkeerd’, en welke vormelijke markeringsen het Nederlands feitelijk gebruikt.

Mijn keuze is ondertussen niet zozeer ingegeven door vrees voor semantische discussies, als wel door mijn voorkeur voor een *bescheiden, beperkte grammatica*. Ik meen namelijk dat een grammatica zich moet beperken tot de elementen die een taal heeft, in concrete gevallen: die in een zin worden aangeboden. En dat een grammatica niet de taak heeft om verantwoording af te leggen van de totale (bedoelde, resp. begrepen) informatie van spreker naar hoorder. Datgene wat de spreker bedoelt en/of datgene wat de hoorder uit een zin opmaakt, is namelijk in het algemeen veel meer, en waarschijnlijk ook veel complexer, dan wat de zin als zodanig behelst. Met andere woorden: de grammatica verantwoordt wat de zin doet, maar ook niet meer dan dat. De rest is interpretatie. Het compartiment interpretatie wordt mijns inziens veelal zwaar onderschat. Of, als het niet onderschat wordt, worden allerlei interpretatieve noties in de grammatica ingeweven, die daarmee vervuild wordt met elementen die niet tot de taal in strikte zin behoren maar tot de toepassing ervan door intelligente mensen (zie ook Van der Horst 1995). Het is tegen deze achtergrond dat ik slechts van constituenten spreek waar de taal zelf op enigerlei wijze de constituent als zodanig kenbaar maakt. De louter geïnterpreteerde samenhangen zal ik dus niet constituent noemen. Dat is overigens geen beeldenstormerij: de meeste theorieën huldigen in hun manifesten het credo dat de syntaxis vorm-betekenisrelaties moet beschrijven, maar met dat credo wordt het in bedoelde theorieën niet altijd even nauw genomen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit Van der Lubbes (1958:52) definitie van de woordgroep als: “een woordcombinatie, al dan niet syntagmatisch verbonden, waarvan het semantisch verband door syntactische vormkernmerken wordt aangegeven.”³ Uit die definitie blijkt dat louter semantische samenhang onvoldoen-

³ Met *syntagmatisch verbonden* bedoelt Van der Lubbe ‘aaneengesloten woordvolgorde’.

Hoofdstuk 1

de is, maar het belangrijkste vormkenmerk van het Nederlands, de woordvolgorde, is meteen in de definitie buiten spel gezet: “*al dan niet* syntagmatisch verbonden”.⁴

1.2 DEPENDENTIE

Over het algemeen lijkt men het er wel over eens dat een constituent een of andere ‘samenhang’ vertoont. En als we ons in eerste instantie beperken tot nominale constituenten: een *hiërarchische* samenhang.⁵ Ik spreek daarom liefst van *dependentie*: binnen een NC zoals (1.1) heerst een hiërarchische relatie tussen enerzijds het hoofd (de kern, etc.) – in dit geval het substantief *schapen*⁶ – en anderzijds een bepaling – in dit geval het adjectief *zwarte*. Het is deze dependentierelatie die de constituent tot constituent maakt. Dependentie maakt een constituent; en geen constituent zonder dependentie (nevenschikkingen nog steeds buiten beschouwing gelaten). En zoals ik het begrip constituent hier beperk tot door de taal zelf vormelijk gemarkeerde samenhang, zo wil ik ook dependentie beperken tot die hiërarchische relaties die vormelijk gestalte krijgen. Dat betekent dat overal waar enkel de interpretatie tot een hiërarchische relatie besluit, dus zonder enige vormelijke drager daarvan, ik niet van dependentie zal spreken.

(1.2) Van een constituent is slechts sprake wanneer die vormelijk gemarkeerd is;

(1.3) Van een dependentierelatie is slechts sprake wanneer die vormelijk gemarkeerd is.

In deze opvatting hangen de twee begrippen dus nauw samen: *constituent* gebruik ik voor de betreffende woordgroep; *dependentie* gebruik als aanduiding voor de relatie tussen de woorden in zo’n woordgroep.

Constituentie is dus op zichzelf geen syntactische relatie, maar wel het resultaat van die relaties. Het is nuttig daar even op te wijzen, want in tal van andere taalkundige benaderingen is constituentie wel een type relatie, al dan niet naast dependentie (zie bijvoorbeeld Matthews 1981; Halliday 1994; McGregor 1997). In sommige van die modellen worden constituentie en dependentie gezien als een aparte manier om naar dezelfde fenomenen te kijken. Bij dependentie gaat het om een hiërarchische relatie tussen een kern (ook wel hoofd) en een bepaling. Een constituentierelatie doet in principe geen uitspraak over de hiërarchie tussen beide elementen, maar

⁴ Het is overigens de vraag of definities waarin sprake is van criteria die *al dan niet* kunnen voorkomen, überhaupt wel koosjer zijn.

⁵ Nevenschikkingen blijven hier buiten beschouwing.

⁶ Volgens sommige theorieën is niet het substantief, maar de determinator de kern (de zgn. *NP/DP-hypothese*, zie Abney 1987; Hewson 1991; Van Langendonck 1994; Hudson 2004; Escibano 2006; Van Eynde 2006), met allereerst al die moeilijkheid dat die in NC’s als (1.1) niet uitgedrukt wordt.

geeft aan dat ze samen een groter geheel vormen.^{7, 8} Metaforisch zou dependentie als een ‘feodale’ relatie en constituentie als een ‘democratische’ relatie begrepen kunnen worden.⁹

Als onder *constituent* niet meer verstaan wordt dan ‘een woordgroep die door dependentierelaties bij elkaar gehouden wordt’, dan rijst de vraag of het wel een nuttig begrip is. Dependentiegrammatica’s zoals Word Grammar (Hudson 1984, 2002, 2007; Hudson & Van Langendonck 1991) stellen het zonder de notie constituent: tussen het niveau van het woord en het niveau van de zin, zit niet nog een intermediair niveau van de constituent. Een zin als (1.4) moet dan geanalyseerd worden zoals (1.5) (de pijlen geven syntactische dependentierelaties aan) (zie Hudson 1984:80).

(1.4) Try to remember a joke about a linguist with an accent

(1.5) Try to remember a joke about a linguist with an accent

Mijn opvatting verschilt echter van die van Hudson. De dependentierelaties tussen de leden van een NC zijn verschillend van die tussen de leden van een zin: de NC is strakker georganiseerd dan de zin. Daar zijn verschillende argumenten voor.

De woordvolgorde, in het hedendaags Nederlands h t syntactische middel om dependentierelaties aan te geven (zie §1.4.2, §1.5), werkt verschillend in de NC en in de zin. In de NC is de woordvolgorde heel strak beregeld, volgens het principe dat de bepaling voorafgaat aan de kern (zie §1.4.2 en hfst.3). In de zin is dat veel minder het geval. Het subject kan voor of na het werkwoord staan, de volgorde in het mid-

⁷ McGregor (1997) gebruikt beide termen op een andere manier: voor hem is dependentie een zusterrelatie, en dus niet hiërarchisch te begrijpen. Daardoor overlapt het op een verwarrende manier met wat elders net als constituentie bekend staat.

⁸ Van een andere, minder cruciale orde is het verschil in opvatting over het statuut van de bepaling en de kern in een dependentierelatie: Van Langendonck (2003:172) merkt terecht op dat formuleringen als *dependent* en *subordinate* de bepaling voorstellen als iets passiefs, terwijl – recentere – termen als *operator*, *specifier* en *complement* een meer actieve rol suggereren. Hetzelfde geldt voor de kern, die als *head* actief voorgesteld wordt, maar als *operand* een passieve rol heeft.

⁹ De democratische opzet van een constituentiegrammatica wordt echter op twee manieren ondermijnd: door het benoemen van de knopen (*labelled bracketing*) en door de verplicht binaire vertakking, de zgn. *onmiddellijke constituentie* (*immediate constituency*). De knopen worden meestal benoemd naar een van de leden (NC, VC etc.), dat daardoor het statuut van hoofd krijgt, zodat er alsnog sprake is van hiërarchie. De verplicht binaire vertakking heeft eveneens tot gevolg dat de leden van bijvoorbeeld een NC in een soort van hiërarchische relatie komen te staan. Zo staat de determinator hoger in de boom dan het adjectief. Niet alle grammatica’s laten hun boomstructuren binair vertakken: in Systemic Functional Grammar (SFG) bijvoorbeeld, waar zowel dependentie als constituentierelaties onderscheiden worden, worden platte boompjes gebruikt, een aanpak die Halliday (1994:20-24) *ranked constituency* noemt (zie ook McGregor 1997:24-28). De leden van een NC staan op dezelfde hoogte, te weten het niveau van de phrase.

Hoofdstuk 1

denstuk vertoont aanzienlijke variatie en voorzetselargumenten en -bepalingen kunnen zowel voor als na de tweede zinspool staan, om maar een paar voorbeelden te noemen. Er zijn weliswaar volgordetendensen in de zin, bijvoorbeeld dat het subject meestal aan het object voorafgaat, maar de principiële schendbaarheid van die ‘wet’ is een sterke aanwijzing dat het niet om syntactische regels gaat, zoals de bepaling-kern-regel in het Nederlands (§1.4.2), maar veeleer om een gevolg van pragmatische principes. Zelfs de regel dat het onderwerp vlakbij (vóór of na) het vervoegde werkwoord (of het onderschikkende voegwoord) moet staan, kan geschonden worden, en beslist niet alleen met indefiniete onderwerpen:

- (1.6) Twee jaar later kwamen op verschillende mosselbanken grote Japanse oesters voor (GOO)
- (1.7) Subsidies uitdelen om kiesvee te kweken, daartoe beperkte zich inderdaad te vaak de linkse politiek in de banlieues. (ANE20070629)

Het idee dat de syntactische relaties op groepsniveau verschillen van die op zinsniveau, vindt bevestiging in de taaltypologie: Plank (1980) komt tot de conclusie dat het inzetten van grammaticale middelen (flexie, woordvolgorde etc.) om de syntactische verhoudingen weer te geven op het niveau van de zin, minder dringend is dan het inzetten van diezelfde middelen om de syntactische verhoudingen van de NC weer te geven. Anders gezegd: in het algemeen is de NC strakker georganiseerd dan de zin (zie ook het *penthouse principle* van Ross 1973). Lehmann (1992:412) formuleert het als volgt:¹⁰

“The parallel gradation of grammatical levels and the degrees of syntagmatic variability is universal. That is, in every language there is less order freedom at the lower levels than at the higher ones.”

Ondersteuning voor dit principe komt verder van de zgn. congruentiehiërarchie (*agreement hierarchy*) in (1.8) (zie Corbett 2006:206-237 en de aldaar geciteerde literatuur). Bij constructies links op de schaal doen inbreuken op de congruentie zich gemakkelijk voor dan bij constructies aan de rechterkant. Concreet: de congruentie tussen attributief adjectief en nomen (uiterst links) is minder tolerant voor inbreuken dan congruentie tussen NC en anaforisch pronomen (uiterst rechts). Nu lijkt het me geen toeval dat NC-interne congruentie uiterst links staat, en dat het verder naar rechts gaat om relaties op zinsniveau.

- (1.8) attributie > predicatie > relatiefpronomen > pronomen personale

¹⁰ Lehmann voegt wel de nuance toe dat de te onderscheiden niveaus van taal tot taal kunnen verschillen.

Relevant is mogelijk ook de stelling in Dowty & Jacobson (1989:101) dat congruentie op zinsniveau (wat zij *non-local agreement* noemen), altijd louter semantisch is, terwijl congruentie binnen de NC, tussen determinator adjectieven en nomina (*local agreement*), mogelijk ook gegrammaticaliseerd kan zijn.

Verdere ondersteuning voor het idee dat woordgroepen fundamenteel anders in elkaar zitten dan zinnen komt van Dryer (2007), die aantoonde dat er taaltypologisch geen correlatie is tussen de vertakingsrichting in de NC en de relatieve volgorde van object en verbum.

Met die argumenten om een onderscheid te maken tussen de syntactische relaties op NC-niveau en op zinsniveau wil ik allerm minst uitsluiten dat er semantisch gezien grote overeenkomsten bestaan tussen de NC en de zin (zie Chomsky 1970; Jakendoff 1977; Paardekooper 1980; Abney 1987; Van Valin & LaPolla 1997; Rijkhoff 1992, 2002; Bernstein 2001), maar die overeenkomsten strekken zich niet uit tot de manier waarop de leden van een constituent onderling syntactische relaties aangaan. Dat is op zichzelf niet zo'n revolutionair standpunt: het wordt al verdedigd door Ries (1928) in zijn pioniersstudie over woordgroepen.

Als de leden van de NC op een andere manier met elkaar verbonden worden dan de leden van de zin, dan is er geen reden om het concept constituent uit de syntaxis te verwijderen.

1.3 BETEKENIS, SEMANTIEK EN INTERPRETATIE

Dependentie heeft in dit boek een technische betekenis. Het gaat om *syntactische* samenhang, en om een *syntactisch hiërarchische relatie*. Dit sluit geenszins uit dat ze gepaard gaan met interpretatief ervaren samenhang en interpretatief ervaren hiërarchie. Integendeel: de vormelijke verbanden hebben zeker ook een effect op de interpretatie. Dit is dus geen pleidooi voor een 'blinde' syntaxis, met structuren en relaties puur om zichzelf wille; syntaxis is dienstbaar aan de boodschap. Alleen: het niveau van de interpretatie is bijna per definitie veelvormig en onvoorspelbaar. Waar het om gaat, is welke bijdrage de constituent als constituent systematisch aan de boodschap bijdraagt. Welnu, het lijkt niet vergezocht om te stellen dat door de door syntactische dependentie gevormde, en daardoor waarneembare syntactische samenhang als constituent, de luisteraar wordt uitgenodigd de betekenissen van de betrokken woorden in samenhang (en wel een heel speciale, nl. hiërarchische samenhang) te interpreteren. Dat komt erop neer dat de waarneembare 'groepsvormende' elementen in feite dienen als indicaties voor de hoorder om bepaalde woorden in (een specifieke) samenhang te interpreteren. Dit laat onverlet de mogelijkheid voor de hoorder om ook nog andere samenhangen te zien. In feite doet de interpreterende hoorder dat voortdurend. Maar de grammatica zou zich, in mijn optiek, moeten beperken tot die samenhangen die de taal zelf als zodanig markeert, oftewel tot de constituenten. Ik licht dit toe met enkele voorbeelden.

Hoofdstuk 1

Interpretatief lijken de vetgedrukte woorden in de volgende zinnen elkaar weinig te ontlopen:

- (1.9) Een magazijn met **fluitende medewerkers** verkoopt zichzelf (GOO)
- (1.10) **Medewerkers** gingen **fluitend** naar hun werk en vacatures werden opgevuld met open sollicitaties. (GOO)

Toch zullen weinig taalkundigen beweren dat er geen verschil is tussen (1.9) en (1.10). De vraag is nu wat dat verschil precies inhoudt. Het is niet al te controversieel te zeggen dat *fluitend* in (1.9) een bepaling is bij *medewerkers*, terwijl het in (1.10) een meer zelfstandige constituent vormt. Dat past ook in de visie die hier verdedigd wordt: de dependentierelatie tussen *fluitende* en *medewerkers* in (1.9) wordt vormelijk gemarkeerd, door woordvolgorde en congruentie.¹¹ In (1.10) ontbreekt die vormelijke markering. Maar – en dat is belangrijk – het ontbreken van een syntactische dependentie impliceert niet dat *fluitend* en *medewerkers* niet in samenhang geïnterpreteerd worden. Anders gezegd: tussen beide woorden mag een syntactisch verband dan wel ontbreken, semantisch horen ze samen. Hoe moet dat nu in de syntaxis? Veel theorieën zullen het semantische verband tussen *fluitend* en *medewerkers* in (1.10) toch ook op de een of andere manier in de syntaxis bekrachtigd willen zien, en in het technische apparaat van die theorieën zal er een syntactische relatie gelegd worden tussen beide woorden, weliswaar van een ander type dan in (1.9). Bijvoorbeeld: *fluitend* is in (1.10) een predicatieve bepaling en in (1.9) een attributieve bepaling. Twee keer *bepaling* dus, maar van telkens een ander type. In de beperkte syntaxis die in dit boek gehanteerd wordt, is *fluitend* in (1.10) géén bepaling, althans niet van het nomen. De samenhang tussen *fluitend* en *medewerkers* is geen onderdeel van de syntaxis. Je zou dan kunnen zeggen: in (1.9) wordt de samenhang in de taal gerealiseerd; in (1.10) wordt de samenhang overgelaten aan de spreker, die ‘op eigen risico’ interpreteert.¹²

¹¹ In §1.4 worden beide vormkenmerken tegen het licht gehouden. Daar blijkt dat met name congruentie een problematisch criterium is om dependentie te markeren. Maar we kunnen die kwestie voorlopig laten rusten.

¹² Het onderscheid is analoog met wat het geval is in films. Stel: in een film zit een scène waarin een man met een bivakmuts een bank overvalt. Later, in een andere scène, neemt het hoofdpersonage thuis een bivakmuts af. Dat leidt allicht tot de interpretatie van de kijker dat het personage in kwestie de bankoverval gepleegd heeft. Zeker weten doet die kijker dat niet. Het verband is niet expliciet getoond. Anders gezegd: het verband tussen de bankoverval en de tweede scene is een kwestie van interpretatie. De regisseur had ervoor kunnen kiezen dat verband expliciet te maken, door bijvoorbeeld geen scènewisseling in te lassen, maar de bankovervaller in één shot te filmen tot op het moment dat hij z'n bivakmuts afneemt. In het eerste geval (twee aparte scènes) zou later kunnen blijken dat de interpretatie een jammerlijke vergissing is. De overeenkomst tussen beide mannen met bivakmutsen is dan louter toeval. Dat procédé wordt trouwens in heel wat films gebruikt om kijkers op het verkeerde been te zetten. In het tweede geval (een ononderbroken scène) is zo'n vergissing niet mogelijk.

Ander voorbeeld. In (1.11) kan *eerst* op verschillende manieren geïnterpreteerd worden: ofwel in samenhang met *bedankte*, ofwel met *het publiek*.

(1.11) Eerst bedankte hij het publiek (GOO)

Hoe *eerst* geïnterpreteerd moet worden, blijkt pas wanneer de context erbij gehaald wordt. Misschien gaat de tekst verder: *daarna de organisatoren*. Of: *daarna begon hij te zingen*. In het eerste geval hoort *eerst* bij *het publiek*. In het tweede geval hoort het bij *bedankte*. Dat ‘horen bij’ is geen syntactische kwestie, maar een interpretatieve. Anders gezegd: het Nederlands ontbeert hier de middelen om het bedoelde onderscheid uit te drukken; de taalgebruiker moet de klus op eigen kracht klaren.

Het zou verkeerd zijn in dit alles een poging te zien om de betekenis, de semantiek, uit de syntaxis te weren. Verre van daar: elk vormverschil, en met name ook dependentierelaties, beantwoordt aan een betekenisverschil. Maar betekenis in deze strikte zin is niet gelijk aan interpretatie. Tot de *betekenis sensu stricto* (signifié) reken ik alleen die dingen die door een systematisch vormverschil (signifiant) gemarkeerd worden. De *interpretatie* omvat veel meer: van semantische rollen (agens, patiens etc.) tot bijvoorbeeld wat Searle de *perlocutie* noemt. Alle betekenissen die geen eigen vorm hebben, behoren tot de interpretatie – en zouden ook beter geen ‘betekenis’ heten. Hoe interessant de interpretatie ook is voor de taalkunde, en hoe reëel de effecten ook zijn in de praktijk van het taalgebruik, in de syntaxis, opgevat als de beschrijving van het repertoire vorm-betekenisrelaties in de taal, kunnen ze buiten beschouwing blijven. Zo’n je zou kunnen zeggen *semiotische* visie op syntaxis levert dus een beperkter, bescheidener syntaxis op dan de traditionele, maar slecht tegelijkertijd ook de grens tussen lexicon en syntaxis (een idee dat overigens ook in andere theorieën, zoals constructiegrammatica, cognitieve grammatica of systemisch-functionele grammatica opgeld doet): vorm-betekenisrelaten nemen niet alleen de gedaante aan van *woorden*, of technischer: *vrije morfemen*, maar kunnen ook hun beslag krijgen in *gebonden morfemen*, en zelfs in *woordvolgorde*. Minstens al Bloomfield heeft het traditionele tekenbegrip van de taalkunde (een ‘woord’, i.e. een fonemereeks met een betekenis) uitgebreid tot in principe alle vormelijke, i.e. waarneembare taalelementen met een vaste ‘betekenis’ (‘waarde’, ‘functie’, enz.). Wordvolgorde en flexie kunnen, in deze optiek, in principe evenzeer een taalteken zijn, arbitraire maar conventionele eenheid van waarneembare vorm en niet-waarneembare betekenis, als een woord als *schaap*. Er is geen reden om terug te schrikken voor mogelijke betekenissen als ‘DIT WOORD IS EEN BIJWOORD’, ‘NU VOLGT EEN ONDERGESCHIKTE ZIN’, of ‘WAT NU VOLGT, HOORT NIET MEER BIJ WAT VOORAFGAAT’. Het zou de betekenis kunnen zijn van bijvoorbeeld respectievelijk *-weg* (als adverbialiserend derivatiemorfem), *dat* (als onderschikkend voegwoord) en een ‘pauze’ als signifiant.

Over de *middelen* die een taal heeft om de samenhang van een constituent te markeren, om dependentierelaties uit te drukken dus, bestaat een overweldigende literatuur. En zoals dat wel vaker gaat met kwesties waarover veel geschreven is: het

Hoofdstuk 1

maakt de zaak er niet eenvoudiger op. De volgende paragraaf is gewijd aan deze complexe materie. De conclusie is dat we ook hier een heel beperkte notie overhouden van de middelen die het Nederlands ter beschikking stelt.

1.4 MIDDELEN OM DEPENDENTIE TE MARKEREN

In het licht van de net voorgestelde semiotische visie op taalkunde moet de vraag gesteld worden: als dependentie een grammaticale betekenis is (signifié), welke vorm of vormen (signifiant(s)) horen daar dan bij? Met andere woorden: hoe wordt dependentie uitgedrukt?

Een klassiek geworden opsomming van het arsenaal middelen waarmee een syntactische relatie aangegeven kan worden, is die van Paul (1898), later uitgezuiverd en aangevuld door verschillende taalkundigen, onder wie, in het Nederlandse taalgebied, De Groot (1949:238-259) en Van der Lubbe (1958:52-58).

Naast *prosodische* (ook wel: *non-segmentele* of *suprasegmentele*) middelen, zoals toonhoogte, tempo, pauzes etc. (zie Clark & Yallop 1996:328-363 voor een overzicht van wat allemaal onder prosodie begrepen wordt), kan dependentie ook aangegeven worden door *woordvolgorde* en *morfologie*. Bekend is dat woordvolgorde en morfologie elkaar aflossen: hoe meer flexionele morfologie, hoe minder strak de woordvolgorde, en vice versa:¹³

“Weinig flexie gaat samen met vaste woordvolgorde. Veel flexie gaat samen met vrije woordvolgorde” (Muysken 1978:186)

“(…) one of the most banal and familiar (but slippery) precepts in all of linguistics, to wit, that there is some kind of functional trade-off between morphology and syntax. It is often said, but very difficult to prove, that word order tends to be rigid where morphology is absent, but free where morphology is relatively luxuriant.” (Haiman 1985:66-67)

“What we see here is an interaction between two ways of signaling the noun-modifier relation, i.e. NP constituency – by *adjacency* (...), or by *morphological binding*, (case and/or gender/number agreement). Both principles are universal, but they can play against each other, so that when one is violated, the other becomes obligatory.” (Givón 2001a:282)

Uit de voorzichtige formuleringen (“tend to”, “difficult to prove”) blijkt al dat het veeleer om een tendens dan om een wet van Meden en Perzen gaat. Dat blijkt ook uit de volgende citaten:

¹³ Het idee dat een strakkere woordvolgorde het flexieverlies opvangt in de Indo-Europese talen gaat ver terug (zie Harris & Campbell 1995:21-25).

“There is a correlation between rigidity of word order and absence of a morphological means of distinguishing A from O, even if it is not true that *rigid* word order is necessary if A and O are to be distinguished by order.” (Mallinson & Blake 1981)

“Turning to the relationship between word order and morphological marking, the analyzed data reveal that neither the presence of agreement nor of case marking is a sufficient condition for flexible order, nor does rigid order entail the absence of either form of morphological marking. There is nonetheless a relationship between the two phenomena, namely flexible order tends to be accompanied by the presence of overt agreement and/or case marking and lack of agreement and/or case marking tends to be accompanied by rigid or restricted order.” (Siewierska 1998:525-526)

De aflossingsrelatie tussen woordvolgorde en morfologie komt niet alleen diachroom tot uiting, maar kan ook synchroom waargenomen worden. In sommige talen maakt adjacente plaatsing de morfologische markering overbodig die verplicht is in afstandspositie (zie o.a. Payne 1994:2852; C. Lehmann 1995:86; Croft 2001:187; Givón 2001a:282, 2001b:14). In (1.12)-(1.13) is de absolutief/ergatief-markerings verplicht wanneer het adjectief *wita* van het nomen *kurdu* verwijderd staat, en optioneel wanneer het adjacent geplaatst wordt.

(1.12) WALPIRI (Givón 2001a:282)

<i>kurdu-rlu</i>	<i>ka</i>	<i>maliki</i>	<i>wajili-nyi</i>
kind-ERG	PRES	hond/ABS	achternazitten-NONPAST
<i>wita-rlu</i>			
klein-ERG			

‘het kleine kind zat de hond achterna’

(1.13) WALPIRI (Givón 2001a:282)

<i>wita</i>	<i>kurdu-rlu</i>	<i>ka</i>	<i>maliki</i>	<i>wajili-nyi</i>
klein	kind-ERG	PRES	hond/ABS	achternazitten-NONPAST

‘het kleine kind zat de hond achterna’

Over de aflossing tussen beide middelen enerzijds en de prosodische middelen anderzijds is veel minder bekend.¹⁴ De Groot (1949:250) oppert voorzichtig dat er een taaloverschrijdende tendens lijkt te bestaan om de “klankeenheid” te gebruiken om constituenten van elkaar te onderscheiden en de woordvolgorde om dependentie aan te geven (je zou kunnen zeggen: het foneem onderscheidt, de volgorde bindt).

¹⁴ De Groot (1949:248-250) neemt een aflossing aan tussen “morfologische” en “akoestische” kenmerken, maar het is niet helemaal duidelijk wat er allemaal onder dat laatste valt.

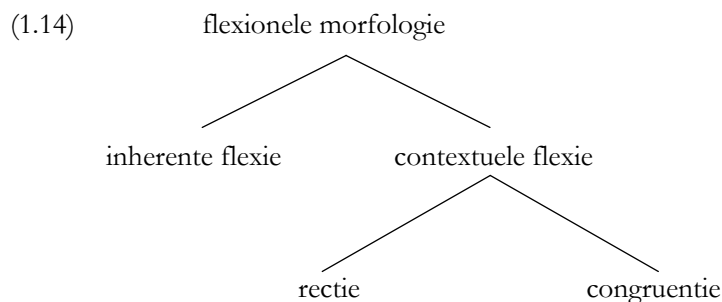
Hoofdstuk 1

Beide middelen staan bovendien in een aflossingsrelatie tot morfologische markering.

Dat er een aflossingsrelatie bestaat, wil nog niet meteen zeggen dat woordvolgorde, morfologie en prosodie altijd ook dependentierelaties uitdrukken. Het is heel goed denkbaar dat een taal met veel morfologie eenvoudigweg geen dependentie nodig heeft. Een analogie uit het timmermanswezen kan dat misschien verduidelijken.¹⁵ Om twee stukken hout aan elkaar te bevestigen, kan een timmerman schroeven of lijm gebruiken. De schroeven en de lijm zijn dan duidelijk middelen om een verbinding te maken. Nu is het ook mogelijk dat de vorm van het hout zo'n verbindingsmiddel overbodig maakt. In het geval van een zwaluwstaartverbinding bijvoorbeeld. Of: een zwaar tafelblad dat gewoon op een houten sokkel rust. In het geval van de zwaluwstaartverbinding zou nog getwijfeld kunnen worden of de vorm niet het middel tot de verbinding is, maar in het geval van het tafelblad, is er manifest geen middel. Zo kan het ook in de taal. De uitgewerkte flexie in talen als het Latijn of het Russisch maakt een apart taalteken voor dependentie wellicht overbodig. In de volgende paragraaf wordt wat uitvoeriger verdedigd waarom morfologie vaker niet dan wel een middel is om dependentie uit te drukken.

1.4.1 Dependentie uitgedrukt door morfologie

Een klassiek onderscheid binnen de inflexionele morfologie is dat tussen *congruentie* (*agreement, concord*), *rectie* (*government*) en *inherente flexie* (cf. Bloomfield 1961:191-193; Stump 1998). Congruentie en rectie kunnen nog samengenomen worden als *contextuele flexie*, in oppositie met de *inherente flexie*. Schematisch ziet de indeling er dan als volgt uit:

Congruentie is het verschijnsel “by which a grammatical element X matches Y in property Z within some grammatical configuration” (Ferguson & Barlow 1988:1). Een voorbeeld van congruentie in de NC is de in veel talen geattesteerde numeruscongruentie van attributieve adjectieven. Het idee is dat het adjectief (X) zich aan-

¹⁵ Het beeld wordt ook gebruikt in Van der Lubbe (1958).

past aan het nomen waar het van afhangt (Y), wat het numeruskenmerk (Z) betreft. Rectie is het verschijnsel waarbij een woord X een bepaald kenmerk Z flexioneel tot uitdrukking brengt, dat een ander woord Y oplegt aan, maar niet deelt met X. Een klassiek voorbeeld is de casustoekenning door werkwoorden, nomina of adjectieven. Bij inherente flexie gaat het om flexioneel uitgedrukte kenmerken die niet zijn overgedragen door congruentie of opgelegd door rectie, maar een louter semantische basis hebben. Een voorbeeld is de meervoudsflexie bij nomina. Congruentie en rectie worden algemeen beschouwd als een symptoom van dependentie, inherente flexie niet.

Of *rectie* als een vorm van dependentie gezien moet worden, hangt sterk af van welke visie men heeft op casustoekenning. De klassieke visie is dat werkwoorden (maar ook nomina, adjectieven et cetera) casus uitdelen. Die visie is echter aanvechtbaar. Het is namelijk ook denkbaar dat de casusflexie autonoom werkt, dat wil zeggen: casus is geen weerspiegeling van machtsrelaties tussen een *regens* en *dependens*, maar drukt zelfstandig een semantisch kenmerk van het *dependens* uit. In zo'n visie dicteert het Middelnederlandse verbum *gedenken* niet dat het object in de genitief moet staan, maar geeft de genitieflexie van het object in *Ghedinc dier vriende* (MNW s.v. gedenken) aan hoe we het object moeten interpreteren: in dit geval als een 'gedeeltelijk geaffecteerd' object, of de 'bron' van de ondervinding. Sterke ondersteuning voor zo'n visie biedt de vaststelling dat ook andere naamvallen mogelijk zijn bij *gedenken*, zoals bijvoorbeeld in (1.15) (zie ook Van de Velde 2004).

- (1.15) MIDDELNEDERLANDS (MNW s.v. gedenken)
Mij verdoeme God, so ik dat mijn leven ooit gedachte

Ik ga ervan uit dat casus een geheel autonome bijdrage maakt aan de semantiek, die niet 'opgelegd' of 'toegekend' wordt door een regerend woord. In zo'n visie is *rectie* natuurlijk een ongelukkige term. De gevallen die als *rectie* gelden, zijn in principe net zo goed te beschouwen als inherente flexie. Dat geldt ook voor de casus bij voorzetsels. Die voorzetsels delen geen casus uit, het is veeleer zo dat het voorzetsel in oorsprong een appositioneel bijwoord is bij een constituent die door zijn casus zelf als bijwoordelijke bepaling dient (zie bijvoorbeeld Hirt 1927:15; Weijnen 1971:80; Beekes 1990:161; Ringe 2006:64-65). Die appositionele relatie is thans niet meer aanwezig, maar de variatie in (1.16)-(1.17) doet twijfels rijzen bij de klassieke regeer-analyse: de datief in (1.16) en de accusatief in (1.17) lijkt veeleer door de betekenis aangestuurd te zijn, dan door de syntaxis van het voorzetsel.¹⁶

¹⁶ Merk op dat zelfs bij persoonlijke voornaamwoorden, een van de laatste bastions waar de flexie in het Nederlands nog overeind gebleven is, geen sprake is van een al te strenge regeerrelatie: na voorzetsels komt in sommige gevallen ook de casus rectus voor: *voor zij die denken dat we nog steeds in Moskou ronddolen* (GOO).

Hoofdstuk 1

- (1.16) DUTS (GOO)
*Weniger als 24 Stunden nach seiner Hinrichtung ist Saddam Hussein **in seinem Heimatdorf** bei Tikrit beerdigt worden*
- (1.17) DUTS (GOO)
*Nach Jahren in der Großstadt kehrt Eric **in sein Heimatdorf** zurück*

Ook *congruentie* hoeft niet op een dependentierelatie te wijzen. In veel gevallen kan eraan getwijfeld worden hoe de flexie tot stand komt: krijgt het adjectief zijn meervoudsflexie via het substantief, of drukt de congruentieflexie van het adjectief zelfstandig iets uit, op een manier die vergelijkbaar is met wat bij rectie het geval is? Booij (1992:120-123) gelooft niet in dat laatste. Zijn argument is dat adjectieven met pluralisflexie geen input vormen voor verdere derivationele processen, terwijl substantieven met pluralisflexie dat wel kunnen, wat er volgens hem op wijst dat de pluralisflexie bij adjectieven geen zelfstandige betekenis heeft.

- (1.18) minderheidsstandpunt / minderhedenbeleid (Booij 1992:120)
- (1.19) vuilbekkerij / *vuilebekkerij (Booij 1992:120)

Of deze observatie van Booij bewijst dat de adjectiefflexie in het Nederlands geen zelfstandige (inherente) betekenis heeft, staat nog te bezien. Het is best mogelijk dat het flexiemorfeem een betekenis uitdrukt die zich slecht laat verenigen met derivationele vormen als die in (1.19). Het is hoogst onduidelijk wat de adjectiefmorfologie in het Nederlands precies markeert. Hoewel genus, numerus en definitieid allemaal een rol spelen, kan toch moeilijk volgehouden worden dat de flexie-sjwa het genus, het numerus, of de definitieid van het nomen 'overneemt' of 'uitdrukt'. Bovendien gaat Booij t.a.p. gemakshalve voorbij aan samenstellingen van het type *platteland, hogeschool, rodekool* etc. (zie De Haas & Trommelen 1993:409).¹⁷

Een beter verdedigbare visie lijkt me de flexionele sjwa als een soort derivatiemorfeem te beschouwen: het maakt het adjectief geschikt om als attributieve bepaling dienst te doen (zie ook Ebeling 2006:131-132). De 'betekenis' (*signifié*) van de sjwa werkt dan op een vergelijkbare manier als bijvoorbeeld de adverbialiserende suffixen (*-iter, -tjes, -weg* etc. zie De Haas & Trommelen 1993; ANS 1997:737-738), die vaak geen andere functie hebben dan woorden geschikt te maken om als adverbium op te treden.¹⁸ Hier stuiten we op een belangrijk onderscheid, dat helder ge-

¹⁷ Op basis van het klemtoonpatroon van dit soort voorbeelden zou eventueel nog geargumenteed kunnen worden dat het geen samenstellingen zijn, maar gelexicaliseerde woordgroepen (zie bijvoorbeeld Booij & Van Santen 1998:36-37), maar daar staat tegenover dat dat argument niet opgaat voor soortgelijke voorbeelden zoals *blindeman, wildebras, wittebrood, hogepriester* (De Haas & Trommelen 1993:409). Bovendien kunnen de woordgroepen zelf de input vormen van een nieuwe samenstelling, type *blindedarmontsteking* (Hüning 2004).

¹⁸ Voor de afwezigheid van flexie in indefiniete, enkelvoudige, onzijdige NC's, zie voetnoot 23, infra.

formuleerd wordt door De Groot (1949:240-241), namelijk het onderscheid tussen *combineerbaarheid* en *combinatie*. Woorden kunnen het vermogen hebben om een dependentierelatie aan te gaan, maar daarmee is de relatie niet meteen ook gerealiseerd. Het is dus goed een onderscheid te maken tussen taalelementen die woorden *geschikt* maken om een syntactische relatie aan te gaan enerzijds, en taalelementen die zo'n relatie daadwerkelijk *leggen* anderzijds. De Groot (1949:238-259) spreekt van respectievelijk *syntactische valentie* en *syntactische middelen*.¹⁹ De adjectiefflexie rekent hij resoluut tot het eerste type, de woordvolgorde tot het tweede. Dat lijkt me een goed idee. De functie van de flexionele morfologie kan gezien worden als de snijvorm van een stukje van een legpuzzel: corresponderende (of nauwkeuriger: complementaire) vormen zijn een voorwaarde om een goede verbinding te leggen tussen de stukjes, maar daarmee is de verbinding geenszins gerealiseerd. Anders zou er geen verschil zijn tussen een gelegde en een niet gelegde puzzel.

Het idee dat congruentie net als rectie niet zo veel verschilt van inherente flexie, lost ook andere problemen met een klassieke congruentietheorie op. Tot congruentie wordt doorgaans ook de persoonsmarkering op het werkwoord gerekend. Dat wordt bijvoorbeeld geïllustreerd in het volgende voorbeeld uit het Latijn, van Cicero:

(1.20) LATIJN (Janssens et al. 1992:89)

Sī valetis, bene est; ego quoque valeō

'Als het jullie voor de wind gaat, is dat goed; mij gaat het ook voor de wind'

Het werkwoord *valeō* congrueert met het subject *ego*. In een zgn. *prodrop*-taal als het Latijn is echter aannemelijker dat het subject *ego* niet oplegt aan het werkwoord hoe het zich flexioneel moet gedragen, maar als een soort appositie gezien moet worden bij de flexionele uitgang van het werkwoord, die oorspronkelijk trouwens wellicht een zelfstandig pronomen geweest is (zie Corbett 2006:264-274, en de aldaar geciteerde literatuur).

Nog een probleem met de theorie dat congruentie bestaat in het mechanisch overbrengen van kenmerken van de kern op de bepaling, vormen gevallen van incongruentie door *constructio ad sensum*: nomina die syntactisch als enkelvoud beschouwd moeten worden, maar semantisch naar een meervoud verwijzen (*collectiva*) kunnen zowel gecombineerd worden met een *verbum finitum* in het enkelvoud als in het meervoud (zie Corbett 1998:192). Een opvatting van congruentie waarbij kenmerken 'gekopieerd' worden van de kern naar de bepaling, wordt dan ook niet meer aangehangen in heel wat taalkundige stromingen, zoals bijvoorbeeld Generalized Phrase Structure Grammar, al gaan die ook weer niet zo ver congruentie als een semantisch verschijnsel tot de inherente flexie, laat staan tot de derivatie,

¹⁹ De Groots gebruik van de term *valentie* wijkt af van wat daar later onder verstaan is, wanneer men het heeft over de valentie van een werkwoord. Daar is dan mee bedoeld: het aantal en de aard van de participanten die het werkwoord vraagt.

Hoofdstuk 1

te rekenen. (zie Corbett 1998:192, 2006:114-116 voor het verschil tussen *copying*, *anchoring* en *checking* als visies op het congruentiemechanisme).²⁰

Een derde probleem voor een theorie die vasthoudt aan congruentie als niet-inherente flexie, vormen zinnen als (1.21), waarin het adjectief ‘congrueert’ met een niet-uitgedrukt nomen.

- (1.21) SPAANS (Croft 2001:227)
[over een huis: *casa* (fem.)] *prefiero esa moderna*
‘ik verkies dat moderne’

Een vierde probleem is de naamvalsovereenkomst tussen adjectief en substantief. Die overeenkomst wordt traditioneel tot het domein van de congruentie gerekend, maar anders dan bij de kenmerken genus en getal gaat het bij casus niet om een inherent kenmerk van het nomen. Corbett (1998:195) ziet de naamvalsflexie bij adjectieven dan ook liever als een geval van rectie. Naast naamvalsflexie, sluit Givón (2001a:427) om dezelfde reden ook getal uit. Congruentie in de NC slaat dan alleen nog op overeenkomst in genus.

Bovendien is het niet altijd de bepaling die de congruentie ondergaat. In veel talen wordt congruentie gemarkeerd op het hoofd (*head-marking* in plaats van *dependent-marking*). Ook hier is congruentie geen duidelijke indicatie van de dependentierelatie meer.

Een zesde probleem is de status van de adjectieven in oudere taalfasen. In het Proto-Indo-Europees vormen adjectieven nog geen aparte woordsoort: het zijn substantieven, die in appositie bij een ander nomen staan of als bepaling van gesteldheid (BvG) opereren (zie verderop §6.1). In zulke constructies behoort de genus- en getalsflexie uiteraard tot de *inherente* kenmerken van de ‘bepaling’, en is er van congruentie geen sprake. Een complicerende factor is dat latere fasen van het Nederlands nog sporen dragen van die oude situatie (De Vooy 1967:61, zie §6.1.1.1 voor voorbeelden). Dat probleem is overigens niet beperkt tot het Nederlands of het Proto-Indo-Europees. Givón (2001a:427-428) veronderstelt dat hetzelfde gebeurd is in het Hebreeuws, en vermoedelijk ook in andere talen waarin de adnominale congruentieflexie er hetzelfde uitziet als de nominale inherente flexie. Wat op het eerste gezicht congruentie lijkt, hoeft dat dus niet altijd te zijn, zeker niet vanuit een historisch oogpunt.

Een vergelijkbaar probleem doet zich voor bij anaforische congruentie van pronomina met hun antecedent. Opnieuw geldt dat het hier net zo goed om een geval van inherente flexie als om congruentie kan gaan. En in zo’n geval is een analyse als inherente flexie te verkiezen. De bewijslast ligt bij wie wil aannemen dat congruentie

²⁰ Mogelijk bedoelt ook De Groot (1949:259) zoiets, wanneer hij de flexionele morfologie (rectie en congruentie) afwijst als syntactisch *middel*, en het liever als een *voorwaarde* wil zien tot samenvoeging.

een dependentierelatie markeert, niet bij degenen die het zonder zo'n relatie kan stellen.

De conclusie van het voorgaande is dat er vrij wat redenen zijn om voorzichtig om te springen met rectie en congruentie als middelen om dependentierelaties te leggen. In de lijn van de semantische visie op congruentie van Dowty & Jacobson (1989), van de taaltekenleer van Van der Horst (1995), van de radicale constructiegrammatica van Croft (2001) of van de semiotaxis van Ebeling (2006) kunnen veel flexionele fenomenen die traditioneel als rectie of congruentie behandeld worden, als inherente flexie beschouwd worden:²¹ ze zijn dan niet de reflectie van de orders van de kern, die een bepaling passief ondergaat, maar veeleer een actief signaal dat de interpretatie aanstuurt.²²

Tabel 1.1: *Visies op dependentie*

	DEPENDENTIE		
	INHERENTE FLEXIE	RECTIE	CONGRUENTIE
traditionele visie	-	+	+
alternatief	-	-	-

Ik ga dus akkoord met De Groot (1949:259) wanneer hij over flexionele morfemen zegt: “Een middel tot verbinding zijn ze niet. Noch de morfemen zelf, noch rectie of congruentie zijn syntactische middelen”.

Conclusie: tot bewijs van het tegendeel zie ik congruentie en a fortiori rectie als een geval van inherente flexie. Flexiemorfemen zijn wel degelijk taaltekens, maar hun signifié is niet het leggen van een dependentierelatie.

1.4.2 Dependentie uitgedrukt door woordvolgorde

Ook woordvolgorde komt in aanmerking om dependentie te markeren. Dependentie wordt vaak geassocieerd met *adjacentie* (ook wel *juxtapositie* of *contiguiteit*). In sommige theorieën is adjacentie zelfs een noodzakelijke voorwaarde om van dependentie te kunnen spreken (zie §3.2.1). Overigens moet daarbij aangetoond worden dat de adjacentie niet toevallig, maar systematisch is. Dat wil zeggen: bij echte adjacentie van twee elementen moeten verplaatsing van het ene element gepaard gaan met verplaatsing van het andere ('samen uit, samen thuis'). Het verband tussen adjacentie en dependentie blijkt ook uit de diachronie: Harris & Campbell (1995:220-224, 237) laten zien dat woorden die als aparte constituenten optreden, na

²¹ In de analytische taalkunde of de semiotaxis, die teruggaan op de *Form-Content analysis* en de *Columbia School of Linguistics* van Diver (zie ook Kirsner 1979 en Huffman 2001), is dat zelfs een axioma: ook voor flexie waarvan de (autonome) signifié moeilijk te doorgronden is, zoals de adjectiefflexie in het hedendaags Nederlands, wordt het bestaan van een eigen signifié aangenomen (zie Van der Horst 1995:132 en Ebeling 2006:131-132).

²² Zie ook Kurzová (1993:43, 57, 68) voor het PIE.

Hoofdstuk 1

verloop van tijd geherinterpreteerd kunnen worden als kern en bepaling, en dat die woorden in dat geval de sterke neiging vertonen bij elkaar te gaan staan.

Ook in het Nederlands is adjacentie een noodzakelijke voorwaarde voor een dependentierelatie. Maar het is geen voldoende voorwaarde: niet alle woorden die naast elkaar staan, gaan automatisch ook een dependentierelatie aan. Dat zou neerkomen op een uitholling van het criterium in (1.3). Hoe moet dan vormelijk bewezen worden dat sommige samengeplaatste woorden wel een dependentierelatie aangaan en andere niet?

Om het bestaan van dependentierelaties door juxtapositie hard te maken, moet uitgegaan worden van de *distributie* van woorden (zie Harris 1966; Paardekooper 1971), overigens zonder daarbij de betekenis uit het oog te verliezen (zie Van der Lubbe 1958:4-5). Het bestaan van dependentierelaties bij juxtapositie wordt distributioneel gestaafd door de vaststelling dat wat semantisch in aanmerking komt om als bepaling te dienen, een *vaste plaats* heeft in het Nederlands, namelijk (1) ter linkerzijde van het bepaalde en (2) daar niet van te scheiden.

Het idee dat adjacentie en – in het Nederlands – vooropplaatsing noodzakelijke voorwaarden zijn voor dependentie, is geen louter axiomatische opvatting, maar heeft ook een empirische grond: de onverdachte bepalingen in §3.2.3 (3.373)-(3.379) zijn geen van alle te scheiden van hun kern en staan alle voorop. Daar zou tegen ingebracht kunnen worden dat het gebruik van adjectieven als BvG net bewijst dat ze géén vaste plaats hebben in het Nederlands, maar in dat geval wordt onterecht voorbij gegaan aan het feit dat met het verschil in positie ook een flexioneel verschil gepaard gaat (attributieve adjectieven fleteren, predicatieve niet)²³. De flexie op adjectieven maakt ze dus geschikt om een dependentierelatie aan te gaan in een NC. De vaste positie van het geflecteerde adjectief bewijst de realiteit van de dependentierelatie. Van der Horst (1995) spreekt van het x/y-teken. Het gaat om een ‘parasitair’ (non-segmenteel) taalteken, dat geen eigen fonetische gestalte heeft, maar emaneert uit de distributionele eigenschappen.²⁴

²³ Dat in sommige gevallen een attributief adjectief niet fleecteert, is geen tegenargument. In het algemeen geldt dat een markeerder niet functieloos is wanneer hij occasioneel uitblijft. Zo wordt bijvoorbeeld ook aangenomen dat het bepaald lidwoord de grammaticale categorie ‘definietheid’ markeert, terwijl sommige definiete NC’s, bijvoorbeeld die welke een eigenaam als kern hebben, geen bepaald lidwoord nodig hebben. Het idee dat de adjectiefflexie zich in het Modern Nederlands ontwikkeld heeft tot een derivationeel morfeem dat adnominale bepalingen oplevert, blijkt uit de generalisaties bij tweede-taalleerders die Weerman (2003) beschrijft, en uit de flexie-wegval bij woorden die een grammaticalisatie tot kwantificeerder ondergaan, type *ontelbaar, oneindig* etc. (zie §2.2).

²⁴ Van der Horst (1995:239) wijst erop dat er wellicht een relatie bestaat tussen de vorm en de inhoud: hoe tastbaarder, concreter, propositioneler de betekenis, hoe tastbaarder ook de vorm. Gebonden morfemen hebben al een wat minder concrete vorm, en taaltekens met een organiserende functie, zoals het leggen van syntactische relaties, zijn voor hun realisatie volledig afhankelijk van de fonetische vorm van andere taaltekens.

Tabel 1.2: *Het x/y-teken*

X/Y-TEKEN	
Signifiant	een element x staat onveranderlijk vlak voor een element y
Signifié	x is een bepaling bij y

Twee belangrijke gevolgen van dit idee, die in de komende hoofdstukken een cruciale rol spelen, zijn de volgende:

- (1.22) Discontinuïteit is in het algemeen een symptoom van independentie.
- (1.23) Achteropplaatsing is in talen zoals het Nederlands een symptoom van independentie.

De centrale stelling van dit boek is dat het Nederlands in de loop van de geschiedenis in het nominale domein steeds drukker gebruik is gaan maken van het x/y-teken.

1.4.3 Dependentie uitgedrukt door prosodie

Ook prosodische middelen kunnen ingezet worden om aan te geven wat syntactisch bij elkaar hoort. Crystal (geciteerd in Clark & Yallop 1995:330) laat zien dat een ingebede zin in het Engels uitgedrukt kan worden door de woorden waar die uit bestaat, in een versneld tempo uit te spreken. Hetzelfde geldt in het Nederlands voor gevallen als (1.24)-(1.27).

- (1.24) Dan loop je met zo'n **"ik moet nodig naar de kapper"**-kapsel nadat je een flinke tijd hebt geprobeerd er wat van te maken. (GOO)
- (1.25) Ik ben gewoon niet zo'n **'ik moet eerst het hele album van het net halen'** figuur. (GOO)
- (1.26) Verder in de mailbox vond ik ook zo'n **wil-je-alsjeblief-mijn-site-citeren-mail** van Boeklog (GOO)
- (1.27) Echt zo'n **wil-je-dit-als-1e-hebben-dan-betaal-je-f100-meer** prijs (GOO)

Omgekeerd kan in het Nederlands een pauze gebruikt worden om independentie aan te geven. Zoals opgemerkt wordt in §3.2.1.2, zijn vrije appositie zoals (1.28) geen bijvoeglijke bepalingen, en dat autonome statuut wordt iconisch weerspiegeld in hun prosodische isolatie: ze worden voorafgegaan door een pauze en ze worden op een andere toonhoogte uitgesproken.

- (1.28) Vanaf 1955 zorgt Noam Chomsky, **de bekendste taalkundige aller tijden**, voor een cognitieve revolutie (GOO)

Hoofdstuk 1

Maar omgekeerd geldt niet dat de afwezigheid van die prosodische cesuur op dependentie wijst.

Intonatie werkt in het Nederlands alleen op zinsniveau (aldus De Groot 1949:249) en ook de pauze is bij uitstek een structurerend middel op zinsniveau, groepsinterne asyndetische nevenschikking even daargelaten. De significatie van de pauze is dus niet het markeren van dependentie, maar veeleer: het scheiden van twee aparte zinnen.

Voor een onderzoek dat gebaseerd is op geschreven teksten, zijn prosodische middelen natuurlijk moeilijk te achterhalen. Soms geeft de schrijfwijze een indicatie: een versneld tempo kan weergegeven worden door streepjes tussen de leden van de verbinding, zoals in (1.26) en (1.27), maar dat gebeurt lang niet consequent, zoals blijkt uit (1.24) en (1.25), al vervullen in die zinnen de aanhalingstekens misschien een soortgelijke functie. Voor de prosodische isolatie van vrije apposities, zie (1.28), bestaan verschillende leestekens, waarvan de komma, de liggende streepjes en de haakjes de meest gebruikelijke zijn, maar ook hier geldt dat consequentie soms ver te zoeken is.

1.4.4 Dependentie uitgedrukt met andere middelen

Wordt in de literatuur naast morfologie, woordvolgorde en prosodie nog melding gemaakt van andere middelen om een dependentierelatie aan te geven? Gedacht kan worden aan bindwoorden, die onder verschillende namen bekend staan (zie §3.2.2 waar de term *relator* gebruikt wordt). De Groot (1949:258-259) wijst het bindwoord categoriek af als syntactisch middel, op grond van de vaststelling dat het een autonome bijdrage levert aan de semantiek, maar door anderen, bijvoorbeeld Van Langendonck (2003), wordt het een prima middel bevonden om een dependentierelatie uit te drukken.

Ik sluit niet uit dat er talen zijn die bindwoorden gebruiken om leden van een dependentierelatie aan elkaar te klinken, maar in het Nederlands (en aanverwante talen) geldt dat constituenten die ingeleid worden door voorzetsels en voegwoorden, niet zomaar als gewone dependentia gezien kunnen worden, althans niet van de NC (zie §3.2.2 voor een uitvoerige bespreking).

Opvallend is dat voorzetsels alleen gebruikt worden in gevallen waar de dependentie nu net in twijfel getrokken kan worden. Het argument dat voorzetsels en aanverwante als bindmiddelen fungeren, zou aan geloofwaardigheid winnen als ze ook opduiken tussen adjectieven en nomina, maar uitgerekend in dergelijke evident dependente constructies is er van voorzetsels in het geheel geen sprake.²⁵

Van der Lubbe (1958:56-58) voegt nog enkele andere middelen toe aan het bekende lijstje van Paul. Voor hem kan ook de *woordbetekenis* en de *stilistiek* een indicatie zijn van de syntactische structuur.

²⁵ Afgezien van Engelse gevallen als *so big of a man*. Gevallen als *drie van de mannen* zijn slechts schijnbare uitzonderingen (zie §6.3.2.3). Idem voor *de grootste van de mannen*.

Wat de woordbetekenis betreft: Van der Lubbe begeeft zich op glad ijs – wat hij overigens zelf goed beseft – door een opening te maken naar de semantiek. Een louter semantisch ondersteunde dependentierelatie is niet verenigbaar met het principe onder (1.3). Wel heeft hij goed gezien dat het “jarenlang gebruik” een rol speelt in de syntactische structuur, maar dat had beter van de woordbetekenis gescheiden kunnen worden. Waar Van der Lubbe op doelt, komt overeen met wat bij Langacker (1987:59-60) *entrenchment* (*inslijting*) heet. Syntactische verbindingen zijn beter verankerd wanneer ze frequent gebruikt worden (hiermee is Van der Lubbe eigenlijk een constructiegrammaticus *avant la lettre*). Echte syntactische middelen om een dependentierelatie te leggen zijn het echter niet.

Wat de stilistische hulpmiddelen betreft: daar moeten bijvoorbeeld de chiastische en de parallelle bouw onder verstaan worden, en ook het rijm. Van der Lubbe benadrukt dat het om *hulpmiddelen* gaat. Het is inderdaad twijfelachtig of de soms gekunstelde poëtische ingrepen tot de kern van de grammatica, of tot de grammatica tout court behoren.

In wat volgt, wordt *inslijting* wel van belang geacht in de syntactische bouw van de NC (zie §4.3.2), maar de stilistische hulpmiddelen blijven buiten beschouwing – net als in de praktijk bij Van der Lubbe trouwens.

1.5 BESLUIT

Het Nederlands beschikt over een vaste vorm om dependentierelaties aan te geven, namelijk: adjacente vooropplaatsing. De gedeeltelijke arbitrariteit van de vorm (het had net zo goed om achteropplaatsing kunnen gaan) en de waarneembaarheid (scheiding van dependente bepalingen leidt tot ongrammaticaliteit), zijn garanties voor hun realiteit in een grammatica die vasthoudt aan het vorm/betekenis-principe. Andere middelen die in de literatuur genoemd worden om dependentierelaties te markeren, te weten rectie, congruentie en prosodische middelen, hebben een functie in het Nederlands, maar die functie is niet: het leggen van dependentierelaties.

Bepalingen gaan onmiddellijk vooraf aan hun kern. Discontinuïteit of postpositie wijzen op independentie. Een groep woorden die door dependentierelaties bij elkaar gehouden worden, noem ik een *constituent*.

Hoofdstuk 2

Vorbepalingen

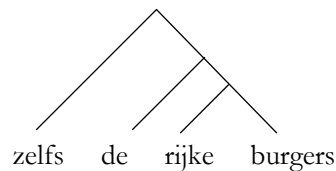
2.1 DRIE VOORBEPALINGEN

De binnenbouw van de NC vormt een punt van voortdurende discussie. Elk model heeft namelijk zijn eigen idee van hoe die eruit ziet. In dit boek wordt uitgegaan van een eenvoudig model waarin het (pro)nomen het hoofd is van de NC, en voorafgegaan kan worden door drie types bepalingen: *adjectieven*, *determinatoren* en *kopbepalingen*. De NC onder (2.1) bevat van elk type bepalingen een exemplaar. De syntactische structuur kan met haakjes of als een boomstructuur weergegeven worden in een onmiddellijke-constituentanalyse (*immediate constituent analysis*), zie resp. (2.2) en (2.3).¹

(2.1) zelfs de rijke burgers (GOO)

(2.2) [zelfs_{kopbepaling} [de_{determinator} [rijke_{adjectief} [burger_s_{nomen}]]]]_{NC}

(2.3)

Het onderscheid tussen de drie verschillende categorieën van bepalingen in de NC heeft geen semantische, maar een vormelijke basis: de drie ‘zones’ (of: ‘kavels’) gedragen zich syntactisch heel verschillend.

Adjectieven (of: *kwalificerende bepalingen*), staan het dichtst bij het nomen (2.4), vertonen flexie (2.5),² komen ook predicatief voor (2.6), en kunnen asyndetisch verbonden worden met andere adjectieven (2.7).³

¹ Een alternatief voor een onmiddellijke-constituentanalyse is de zgn. geëcheloneerde-constituentanalyse (*ranked constituent analysis*) waar Halliday (1994) en McGregor (1997) gebruik van maken. In zo’n structuur, waarin de vertakkingen niet verplicht binair zijn, staan de verschillende bepalingen van de NC op gelijke hoogte, wat een plat boompje oplevert.

² Ik ga hier voorbij aan de talrijke uitzonderingen.

³ Dat laatste kenmerk wil zeggen dat adjectieven – in tegenstelling tot determinatoren – elkaar niet wederzijds uitsluiten in een Nederlandse NC en dus ‘gestapeld’ kunnen worden.

Hoofdstuk 2

- (2.4) *overzichtelijke een structuur
- (2.5) *een overzichtelijk structuur
- (2.6) de structuur is overzichtelijk (GOO)
- (2.7) een overzichtelijke hiërarchische structuur (GOO)

Determinatoren (of: *identificerende bepalingen*) gaan vooraf aan de adjectieven (2.8), kunnen al dan niet flexie vertonen (2.9)-(2.10),⁴ komen niet predicatief voor (2.11), en kunnen niet asyndetisch verbonden worden met andere determinatoren (2.12).

- (2.8) *oude onze tafel
- (2.9) *ons oude tafel
- (2.10) *dat oude tafel
- (2.11) *de tafel is ons⁵
- (2.12) *de onze tafel

Kopbepalingen (of: *perifere bepalingen*) gaan vooraf aan de adjectieven en determinatoren (2.13),⁶ vertonen geen flexie (2.14), komen niet predicatief voor (2.15), maar kunnen wel asyndetisch verbonden worden met andere kopbepalingen (2.16).⁷

- (2.13) *de nieuwe zelfs koning
- (2.14) *zelfse de nieuwe koning
- (2.15) *de nieuwe koning is zelfs
- (2.16) zelfs ook een glijbaan (GOO)

Sommige taalkundigen ontkennen dat adjectieven op die manier verbonden kunnen worden: ze nemen dan bijvoorbeeld aan dat elk adjectief een eigen projectie oplevert (zie verderop §2.3).

⁴ Dat hangt van de determinator in kwestie af.

⁵ De constructie is uitgesloten in het hedendaagse Nederlands, maar kwam vroeger wel voor. Hoe dat komt, wordt toegelicht in hfst.7.

⁶ De meeste kopbepalingen zijn ook bruikbaar als onderbepalingen (*submodifiers*) in de NC: in een NC als *een zelfs behoorlijke stijging* is *zelfs* geen bepaling bij het nomen, maar bij het adjectief.

⁷ De nogal ondoorzichtige semantiek van partikelclusters zoals in (2.16) maakt het moeilijk om te onderscheiden of het inderdaad gaat om twee partikels op gelijke hoogte, of om een partikel dat voorbepaald wordt door een ander partikel, of om een gelexicaliseerde eenheid (zie ook §8.3.1.1).

Samengevat in tabelvorm:

Tabel 2.1: *Vormkenmerken van NC-voorbepalingen*

	ADJECTIEVEN	DETERMINATOREN	KOPBEPALINGEN
positie	1	2	3
flexie	+	+/-	-
predicatief	+	-	-
stapelbaar	+	-	+

De genoemde kenmerken maken het niet altijd mogelijk na te gaan tot welke kavel een concrete bepaling hoort. In contexten waarin er maar één bepaling staat en waarin het adjectief ongeflecteerd blijft (sommigen zouden zeggen: waarin de flexie ‘onzichtbaar’, ‘niet gerealiseerd’, of ‘gerealiseerd met een Ø-morfeem’ is, zie bijvoorbeeld Booij 1992:125), zoals in (2.17), is het op basis van de vormkenmerken alleen niet uit te maken met wat voor bepaling we te doen hebben.

(2.17) helder water (GOO)

Alleen vergelijking met andere groepen waarin dezelfde bepaling voorkomt, kan uitsluitel geven.

(2.18) het heldere water (GOO)

Belangrijk is dus de *distributie* van de bepaling in kwestie. Die kan echter veranderingen ondergaan in de loop der eeuwen. Het hoeft dus niet te verbazen dat bij de diagnose een aanzienlijke mate van onzekerheid bestaat. Die principiële onbeslisbaarheid is trouwens een voedingsbodem voor diachrone veranderingen.

Adjectieven en determinatoren zijn genoegzaam bekend. Andere namen voor de determinator zijn *deiktische bepaling* (De Groot 1949), *individualiserende bepaling* (Van der Lubbe 1958), *deictic* (Halliday 1994), *locality operator* (Rijkhoff 1992, 2002) etc. De meeste grammaticamodellen hebben ergens een positie voor adjectieven en determinatoren. De term *kopbepaling* is wat minder ingeburgerd. In veel beschrijvingen van de NC ontbreken ze totaal. Bedoeld zijn wat Payne & Huddleston (2002:436-439) *peripheral modifiers* noemen. In het Nederlands zijn ze bekend uit het werk van De Groot (1949), waar ze *bepalingspartikel* heten, van Van der Lubbe (1958), die er de term *vrije bepalingen* voor heeft bedacht, en van Paardekooper (1971), van wie ik de term *kopbepalingen* geleend heb. Die term is ook overgenomen door Vandeweghe (2000:184), die ze samen met de *staartbepalingen* onder de *marginale bepalingen* brengt. Enkele voorbeelden:

(2.19) **zelfs** de hogere klassen (GOO)

(2.20) **ook** de visuele kant (GOO)

Hoofdstuk 2

- (2.21) **vermoedelijk** de software (GOO)
- (2.22) **misschien** een vaste kern (GOO)
- (2.23) **waarschijnlijk** een zwak geluid (GOO)

De drie types voorbepalingen zijn de enige kavelen die een hedendaagse Nederlandse NC bevat. Dat is een controversieel standpunt: in de literatuur zijn talloze voorstellen te vinden waarin aan de NC een uitgebreidere – of ook wel eens een minder uitgebreidere – structuur wordt toegekend. In wat nu volgt, worden een aantal voorgestelde categorieën van bepalingen in de NC tegen het licht gehouden. Eén criterium om te bepalen of het werkelijk om onderscheiden NC-kavelen gaat, is of ze net als de drie al genoemde bepalingen, die onderling niet van plaats gewisseld kunnen worden op straffe van ongrammaticaliteit, een vaste positie in de NC hebben. Dat blijkt meestal niet zo te zijn, wat niet wegneemt dat er volgordebetreftens bestaan.⁸

2.2 NUMERALIA EN KWANTOREN

In de NC-structuur in (2.2) is er, anders dan bijvoorbeeld in het structuralistische model van Van der Lubbe (1958) of het generatieve van De Schutter (1994, 1998, 1999) en van de MGD (2003:13), geen aparte positie voor numeralia en kwantoren. De reden waarom numeralia hier geen eigen positie krijgen in de NC, is dat aangenomen wordt dat ze nu eens als adjectief, dan weer als determinator gebruikt worden. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het syntactische gedrag van een element als *veel*: wanneer dat voorafgegaan wordt door een determinator, dan kan het zelf niet als determinator beschouwd worden, op grond van de niet-stapelbaarheid van de categorie in kwestie. In dat geval krijgt *veel* dan ook adjectiefflexie, zie (2.24)-(2.25). Gaat er echter geen determinator aan *veel* vooraf, dan zijn er twee interpretaties voorhanden: ofwel is *veel* zelf een determinator, ofwel is er geen determinator (of een \emptyset -determinator), zoals dat in de regel het geval is bij indefiniete, meervoudige NC's. Wat blijkt? In dat geval staat het *veel* vrij adjectivisch te flecteren of niet, zie (2.26)-(2.27).

- (2.24) de vele klachten van omwonenden (GOO)
- (2.25) *de veel mensen van omwonenden
- (2.26) veel klachten van omwonenden (GOO)
- (2.27) vele klachten van omwonenden (GOO)

⁸ Payne & Huddleston (2002:452) maken een vergelijkbaar onderscheid tussen strikte volgordebepalingen (*rigid ordering constraints*) en wankel volgordebepalingen (*labile ordering constraints*).

Het idee dat numeralia tot verschillende types voorbepaling kunnen behoren, duikt overigens ook op in verschillende referentiegrammatica's: Payne & Huddleston (2002) bijvoorbeeld, zien in het telwoord een determinator, tenzij het voorafgegaan wordt door een andere determinator.⁹ In dat geval hoort het tot de *modifiers* van het nomen. Dat telwoorden als modifiers kunnen optreden, blijkt overigens ook uit de vaststelling dat ze niet systematisch aan andere adjectieven voorafgaan, in weerwil van wat daar vaak over beweerd wordt. Hoewel ze inderdaad meestal plaatsnemen tussen de determinatoren en de adjectieven, kunnen ze net zo goed elders aangetroffen worden, als daar semantisch goede redenen voor zijn (cf. Van der Horst 1995:169-170, 278-279; MGD 2003:734). Een voorbeeld:

- (2.28) Het valt te overwegen een zone te ontbossen om de **mooi**e enkele zonnekloppers van onze duinbiotopen terug te brengen (GOO)

Een bijkomend voordeel is dat verklaard kan worden waarom kwalificatie en kwantificatie vaak door elkaar lopen in het Nederlands. Ik geef vier voorbeelden. Eén: Duinhoven (1972a:350) merkt op dat het vragend voornaamwoord *wat*, in ouder Nederlands althans, zowel naar kwaliteit als kwantiteit kan vragen (b.v. *wat penninge?*), een dubbelzinnigheid die ook nog opduikt in hedendaags Nederlands in het exclamatieve *wat een mensen!* dat zowel een uitspraak over kwaliteit als kwantiteit kan doen. Twee: woorden als *verschillende*, *verscheidene* kunnen zoals bekend zowel een kwalitatieve als een kwantitatieve betekenis uitdrukken. Drie: *sommige* – op het eerste gezicht een onverdacht telwoord (*quantifier*) – kan ook gebruikt worden om een kwalitatief oordeel uit te drukken, zoals in (2.29). Dat het hier niet om een interpretatief extraatje gaat, maar om een reëel semantisch aspect, mag blijken uit het feit dat *enkele*, naar betekenis nochtans sterk verwant met *sommige*, zo'n lezing niet toelaat, zie (2.30).

- (2.29) Sommige junkies komen nooit van hun verslaving af. (MGD 2003:755)

- (2.30) #Enkele junkies komen nooit van hun verslaving af.

Met dat al wil overigens niet gezegd zijn dat telwoorden zich niet onderscheiden van andere woordsoorten, hoewel dat idee op zichzelf nog niet zo gek is: in de triviumgrammatica bestaat het telwoord niet als afzonderlijke woordsoort (Dibbets 1981:48) en het idee dat het eigenschappen deelt met zowel het adjectief, het nomen als het pronomen, is voor het Nederlands duidelijk geargumenteed door Van Dijk (1862), Heeroma (1948) en Tinbergen (1949) (overigens zonder dat ze er daarom

⁹ In de ANS (1997) gelden hoofdtelwoorden als determinatoren, met het argument dat ze vóór de determinator *zulk* kunnen staan. Dat lijkt me geen goed argument. In §7.3.2.2 wordt geargumenteed dat de constructie *telwoord* + *zulk* veeleer wijst op veranderingen in het statuut van *zulk* – het maakt diachroon de overstap naar de klasse der determinatoren – dan op het determinatorstatuut van het telwoord.

Hoofdstuk 2

allen de conclusie aan koppelen dat het telwoord geen aparte woordsoort is). Dat verschijnsel is bovendien allerm minst beperkt tot het Nederlands, zoals blijkt uit typologisch onderzoek (Corbett 1978, gememoreerd in Comrie 1989:106-110, 123). Toch zijn er argumenten om het telwoord als woordsoort af te zonderen, althans in het Nederlands. In tegenstelling tot reguliere adjectieven vertonen telwoorden geen flexie. (Mogelijk gaat het hier om een erfenis uit de periode toen het nog nomina waren.) Het gaat hier niet om een toevallig verschijnsel, zoals blijkt uit het feit dat adjectieven die als telwoord gebruikt worden, hun flexie kunnen verliezen.¹⁰ Dat is bijvoorbeeld het geval bij *ontelbaar*, *oneindig* en *talloos* in de volgende zinnen:^{11, 12}

- (2.31) Door het copieren van computer-informatie kan zo'n wis-commando zich verspreiden over **ontelbaar** computers en floppy's. (INL)
- (2.32) Dit betekent dat er maar 1 werkelijkheid is met **oneindig** mogelijkheden (GOO)
- (2.33) Als je de game hebt uitgespeeld kun je ook nog 3 speciale wapens krijgen, zoals de Unlimited Bazooka (met **oneindig** kogels). (GOO)
- (2.34) tenzij iemand een leasebak met **oneindig** km's heeft (GOO)
- (2.35) Met **talloos** terrasvormig aangelegde rijen is Studio 7 een voortreffelijke multifunctionele hal die grenzeloze mogelijkheden biedt (GOO)

Hun statuut als aparte woordsoort is echter geen bewijs dat telwoorden een eigen kavel in de NC bezetten. Ook bijwoorden (2.36) of hele zinnen (2.37) komen in de NC voor, maar dat betekent niet dat de structuur van de NC ad hoc uitgebreid moet worden: ze nemen gewoon al bestaande posities in.

- (2.36) de **ambtshalve** pensionering vanaf 60 jaar (INL)
- (2.37) een '**denk maar niet dat ik hier enthousiast ga zitten doen**'- attitude (GOO)

¹⁰ Het gaat hier niet om een ijzeren wet: *verscheidene* en *verschillende*, die ook als telwoord gebruikt kunnen worden, behouden hun flexie.

¹¹ Dit is mogelijk een recent verschijnsel. In het WNT wordt het niet vermeld s.v. *ontelbaar* en *oneindig*. Het flexieloze *ontelbaar* komt in het gehele citatencorpus niet voor bij meervouden of bij masculiene of feminiene stofnamen.

¹² Dat het flexieverlies van *ontelbaar* en *oneindig* te maken heeft met hun overstap naar de telwoorden, mag ook hieruit blijken dat ze recent voorkomen in een partitieve constructie, een context die velen nog als ongrammaticaal zal treffen:

- (i) Littekens door wonden heb ik er ontelbaar van (GOO)
- (ii) om heel eerlijk te zijn heb ik ontelbaar van de "betere" sups gebruikt en eigenlijk nog nooit ergens echt duidelijke verschillen van gemerkt. (GOO)

De vraag of het telwoord een aparte woordsoort is, is een andere dan de vraag of telwoorden een speciaal type voorbepalingen zijn.

Een mogelijk probleem met de opvatting die hier verdedigd wordt, is dat telwoorden niet met een nevenschikkend voegwoord verbonden kunnen worden met andere adjectieven **drie en leesbare boeken*, maar hier spelen wellicht semantische factoren. Ten eerste laten sommige adjectieven zo'n nevenschikking evenmin toe, zie (2.38)-(2.39), en ten tweede komt een nevenschikkende combinatie van telwoord en adjectief met een voegwoord ertussen sporadisch wel voor, zie (2.40)-(2.42).

(2.38) een prachtige langwerpige tafel (GOO)

(2.39) ??een prachtige en langwerpige tafel

(2.40) Ik wil me hier beperken tot slechts **één, maar wel heel interessant**, aspect (GOO)

(2.41) Hij heeft slechts **twee, maar wel forse** dekstenen die keurig op de vier draagstenen en de twee sluitstenen rusten. (GOO)

(2.42) Hoewel deze stroming relatief veel beoefenaars in haar rangen heeft (zeker in Nederland: Johnny Hoes, Johnny Jordaan, de Zangeres zonder Naam, Pierre Kartner, André Hazes, Koos Alberts) telt ze in Vlaanderen toch maar **één (en dan nog omstreden)** uithangbord: Eddy WALLY (Edouard Van De Walle, Zelzate, 12.7.1932), de zingende marktkramer uit Ertvelde. (GOO)

Notoir slecht afgebakend in de grammatica zijn de kwantoren (*quantifiers*, in de Nederlandse traditie ook wel *onbepaalde telwoorden* genoemd). De positie van kwantoren (*alle, beide, sommige* etc.) in de NC is een heikel punt in het taalkundige onderzoek. Ze kunnen zowel vóór als na de determinator staan, ze kunnen zelf de rol van determinator spelen en ze kunnen gescheiden voorkomen van de NC (Stoops 1977; Bouma 1987; Sportiche 1988; MGD 2003). Het wispelturige gedrag van de kwantoren heeft in de formele grammatica geleid tot een proliferatie van functionele projecties, zoals QP en NumP (cf. Coppen 1991a en De Schutter 1994, 1998, 1999 voor het Nederlands), en ingewikkelde verplaatsingsregels (Sportiche 1988). Verderop wordt de grillige syntaxis van kwantoren diachroon geduid (zie ook Harbert 2007:138), wat leidt tot een zuiniger templaat voor de NC.

Een eenduidige syntactische behandeling van kwantificerende elementen wordt verder nog bemoeilijkt doordat sommige grammatica's aannemen dat *getal* daar ook een onderdeel van vormt (cf. Rijkhoff 2002). In tegenstelling tot het Frans, waar *getal* vaak exclusief door de determinator wordt uitgedrukt (*le chat* [ləʃa] – *les chats* [ləʃa]), zie Delfitto & Schroten (1991), drukt het Nederlands *getal* vooral morfologisch op het nominale hoofd uit (*de kat* – *de katten*), wat het templaat in (2.2) aanzienlijk zou compliceren.

2.3 ONDERVERDELING VAN DE ADJECTIEFZONE

Wat de NC-structuur in (2.2) evenmin bevat, is een onderverdeling van de adjectiefzone. De literatuur over de positie van adjectieven staat bol van zulke voorstellen. Sommige, zoals Teyssier (1968), Bache (1978) en Quirk et al. (1985) zijn vrij bescheiden en wijken in principe niet erg veel af van wat hier voorgesteld wordt; andere zoals Dixon (1982), Hetzron (1978), Seiler (1978a), Tucker (1997, 1998) en Wulff (2003) zijn veel uitgebreider. Voor het Nederlands kan het werk van Roose (1956, 1962) genoemd worden. Het valt te betwijfelen of de indeling van bijvoorbeeld Dixon (1982) beantwoordt aan een grammaticale realiteit. Dat er een zekere regelmaat optreedt in het (overigens zeldzame) geval van een NC met meer dan één adjectief, valt niet te contesteren, maar de vaststelling dat een inbreuk op de adjectiefordening niet tot ongrammaticaliteit leidt en in werkelijkheid ook relatief vaak voorkomt, maakt het aannemelijk dat de adjectiefordening tot het domein van de interpretatie, veeleer dan tot het domein van de grammatica behoort. Regelmaat hoeft nog niet te wijzen op een grammaticale regel (cf. Van der Horst 1995:165-173). Anders is het gesteld met de drie zones in (2.2): hun onderlinge positie ligt wel vast (cf. Payne & Huddleston 2002:452-454).

Ook in meer theoriespecifieke voorstellen, zoals bijvoorbeeld Scott (2002), wordt de adjectiefzone gesubclassificeerd. Adjectieven zijn in Scotts visie specifiers van m.i. nogal dubieuze projecties zoals *WidthP*, *TemperatureP* of *ColourP*. Zoals in de net genoemde voorstellen, komt de motivatie voor Scotts voorstel van de ordeningsbeperkingen, van het type ‘evaluerende adjectieven staan vóór kleuradjectieven’. Voor de inbreuken op die ordening wordt verplaatsing naar “some sort of FocusP” ingeroepen (Scott 2002:113). Een bijkomende motivatie voor zulke voorstellen is mogelijk dat men om theoretische redenen in het algemeen niet houdt van stapelbare klassen binnen niet-finale projecties (zie bijvoorbeeld Scott 2002:94 en Escribano 2006:535). Maar dat lijkt me nogal een magere basis om de complexe boomstructuren te verantwoorden. Een verbinding als *dat boek* zou talloze niet-ingevulde knopen hebben.

Eén geval is wat specialer: binnen de adjectieven kan een onderscheid gemaakt worden tussen de *karakteriserende* en de *classificerende* of *categoriserende adjectieven*.¹³ De karakteriserende adjectieven zijn de klassieke adjectieven, die gradeerbaar zijn en predicatief gebruikt kunnen worden; de classificerende adjectieven zijn doorgaans niet gradeerbaar en kunnen niet predicatief gebruikt worden. Dat type bepaling valt geheel of gedeeltelijk samen met de *reference modifiers* van Bolinger (1967), de *classifying adjectives* van Teyssier (1968), de *mod. III-adjectives* van Bache (1978), de *prehead adjectives* van Quirk et al. (1985:437, 1338-1340), de *sense-qualifiers* en *associative qualifiers* van

¹³ *Classificerende adjectieven* mogen niet verward worden met wat in de taaltypologie bekend staat als *classifiers*. Om die reden is de term *categoriserende adjectieven* misschien te verkiezen. Omdat die laatste term echter nauwelijks ingeburgerd is, houd ik het toch maar op classificerende adjectieven.

Ferris (1993), de *classifiers* van Halliday (1994) en de *complements* van Payne & Huddleston (2002:331). In de ANS (1997:387) worden ze *relationele adjectieven* genoemd (cf. Honselaar 1980; De Caluwé 1990; Heyndrickx 1990, 2001).¹⁴ Enkele voorbeelden:

- (2.43) een **donkere** kamer (GOO)
- (2.44) een **elektrische** grasmaaier (GOO)
- (2.45) een **burgerlijk** ingenieur (GOO)

In tegenstelling tot de subklassen van Dixon (1982) of Roose (1956) is het onderscheid tussen de karakteriserende en classificerende bepalingen wél van grammaticale aard: hun onderlinge positie ligt vast (Payne & Huddleston 2002:452).¹⁵ Bovendien hebben ze eigen flexionele vormkenmerken (Hüning 2004). M.i. verdienen ze inderdaad opgenomen te worden als een soevereine categorie van NC-voorbepaling, maar hun eigen positie is niet een adjectiefkavel tussen de reguliere adjectieven en het nomen in, maar als determinans van een (karmadhāraya)compositum (zie ook De Caluwé 1990; Hüning 2004).¹⁶

- (2.46) **roodbaars** (GOO)
- (2.47) **sneltrein** (GOO)

Soms nemen ze echter de gedaante aan van een attributief adjectief, maar in dat geval verlaten ze hun eigen positie, en gedragen ze zich zoals telwoorden, die ook parasiteren op andere types voorbepalingen. Zulke parasitaire constructies vertonen gelijkenis met wat De Groot (1949:199) *transpositie* noemt, een benadering die ik adequater acht dan de toevoeging van een extra adjectiefkavel in de NC. Samengevat: classificerende bepalingen vormen een extra kavel in de NC, maar alleen in de vorm van een determinans van een samenstelling.

2.4 PRE- EN POSTDETERMINATOREN

Naast de classificerende bepalingen is er nog een type adjectieven die een wat vastere plaats lijken in te nemen in een serie adjectieven, te weten de *postdeterminatoren*

¹⁴ Dat is niet helemaal accuraat: relationele adjectieven vormen eigenlijk een deelverzameling van de classificerende adjectieven.

¹⁵ Helemaal vast ligt de volgorde misschien toch niet. Voor het Engels haalt Jespersen (1970:316) voorbeelden aan als *household quiet work, on behalf of some Edinburgh fair one*, waarin de classificerende bepaling aan de kwalificerende vooraf lijkt te gaan.

¹⁶ Om een volledig ingevulde NC te krijgen, kan (2.1) uitgebreid worden tot: *zelfs de rijke kleinburgers*, waarin *klein* dan een classificerende bepaling is.

Hoofdstuk 2

(*postdeterminers*). Dat zijn adjectieven zoals *zelfde*, *andere* etc. die nauw aansluiten bij de determinator, en daar soms toe gerekend worden (Quirk et al. 1985:253-264). In andere modellen krijgen ze een eigen kavel in de NC (Sinclair et al. 1990:70; Halliday 1994; Davidse 2004). Ze verschillen syntactisch inderdaad van andere adjectieven: ze zijn nauwelijks gradeerbaar, ze kunnen gemakkelijk vóór telwoorden komen en ze zijn amper predicatief te gebruiken. Toch krijgt de postdeterminer geen aparte zone in de NC-structuur die hier verdedigd wordt: er zijn sterke aanwijzingen dat het om een instabiele categorie gaat, die synchroon en diachroon het midden houdt tussen de adjectieven en de determinatoren (zie hfst.7). Hetzelfde geldt voor de *predeterminatoren*, zoals *al* en *heel*, die eveneens een instabiele categorie vormen, zoals verderop geargumenteed wordt (zie §6.3.2.3).

2.5 SUPERLATIEVEN EN GENITIEVEN

Tot de determinatoren behoren mogelijk ook enkele adjectieven die bijzonder gemarkeerd zijn voor hun identificerende semantiek. Superlatieven sluiten in zoverre semantisch aan bij determinatoren dat ze in een verzameling nomina er eentje uitlichten. Toch verschillen ze van canonieke determinatoren, omdat ze niet zonder ondersteunende determinator een NC kunnen inleiden. Verderop wordt geargumenteed dat ze een overgang doormaken van de klasse der adjectieven naar de klasse der determinatoren (§7.3.2.5).

Een ander wat bijzonder type bepalingen zijn de genitieven.¹⁷ Ook die kunnen als determinator gebruikt worden (zie §7.3.2.6). Ze zijn zelfs verder gegrammaticaliseerd dan de net genoemde superlatieven, wat blijkt uit het feit dat ze wederzijds exclusief zijn met andere determinatoren. Dat is althans zo wat de pregenitieven betreft. Het beeld wordt vertroebeld door postgenitieven (de partitieve genitief van het type *iets moois*), maar daar wordt in §3.2.2.3 nader op ingegaan. Een ander geval zijn constructies zoals (2.48).

- (2.48) ‘I Am Sam’ is het ontroerende verhaal van **een vaders** onvoorwaardelijke liefde en toewijding voor zijn dochter. (GOO)

Daar lijkt het genitiefsuffix zich ontwikkeld te hebben tot een markeerder van constituenten, veeleer dan van woorden. De genitief-s hoort hier bij de NC *een vader*, die in zijn geheel de determinator vormt van de NC *een vaders onvoorwaardelijke liefde en*

¹⁷ Gemakshalve wordt hier voorbijgegaan aan genitieven die vlak voor het nomen staan, zoals in *Een bakkers website is natuurlijk niet zo maar iets, je hebt er wat voor nodig en dat zijn goeie recepten* (GOO). In dit geval gaat het om een samenstelling, zoals blijkt uit het eenheidsaccent. In het Nederlands worden genitief en kernnomen in dat geval meestal aan elkaar vast geschreven.

toewijding voor zijn dochter.¹⁸ Hetzelfde is gebeurd in andere Germaanse talen, waarin de ontwikkeling soms aanzienlijk verder gevorderd is (zie bijvoorbeeld Norde 2001). Hoe zulke NC's precies geanalyseerd moeten worden, is in §3.2.1.1 aan de orde.

2.6 BESLUIT

In dit hoofdstuk is geargumenteed dat de Nederlandse NC drie types vorbepalingen heeft: adjectieven, determinatoren en kopbepalingen. Die drie types kunnen van elkaar onderscheiden worden op basis van vormelijke kenmerken: ze gedragen zich syntactisch heel verschillend. Meer dan die drie types zijn er niet. In de vakliteratuur worden meestal bijkomende types voorgesteld, maar in de praktijk blijken die ofwel aan te sluiten bij de genoemde drie types, ofwel diachroon een ontwikkeling door te maken waarbij ze van de ene kavel naar de andere overstappen. Dat proces wordt in hfst.7 uitvoerig besproken. De adjectieven en de determinatoren zijn ruim bekend uit de beschrijving van de NC in de referentiegrammatica's (ANS 1997; MGD 2003 etc.). De kopbepalingen worden meestal over het hoofd gezien. Toch bezetten ze onmiskenbaar een eigen kavel in de NC, al is ook hier diachroon een en ander in ontwikkeling (zie hfst.8).

¹⁸ De voorzetselconstituent *voor zijn dochter* maakt eigenlijk geen deel uit van de NC, zoals verderop (§3.2.1.1) verdedigd wordt.

Hoofdstuk 3

Nabepalingen

3.1 DE NEDERLANDSE NC KENT GEEN NABEPALINGEN

De NC in (2.2) heeft alleen voorbepalingen, en dat ligt niet aan de toevallige keuze van het voorbeeld. In tegenstelling tot wat in de meeste theoretische beschrijvingen van de NC en in de meeste referentiegrammatica's (ANS, MGD etc.) aangenomen wordt, wordt hier de stelling verdedigd dat de Nederlandse NC geen echte nabepalingen heeft. Dat wil niet zeggen dat er geen constituenten op het nomen kunnen volgen die er naar betekenis betrekking op hebben, maar wel dat zulke constituenten niet in een normale dependentierelatie staan tot de NC.

Het idee dat nabepalingen niet hetzelfde statuut hebben als voorbepalingen, en veel losser aan de nominale groep gehecht zijn, is ten dele bekend uit de literatuur. Roose (1962:344) merkt op dat:

“Preadjuncts denote things thought as dependent, that is as adherent to the thing denoted by the noun, whereas in post-adjuncts things are denoted, which to a certain degree are regarded as independent.”

Ondersteuning voor die visie put Roose ten eerste uit de vaststelling dat voorbepalingen geringere mogelijkheden tot submodificatie bieden: *geïmporteerd-houten kistjes* is twijfelachtig; *kistjes van geïmporteerd hout* niet. Daaruit blijkt dan de beperktere zelfstandigheid. Ten tweede blijkt de onafhankelijke status van nabepalingen bij modificatie door werkwoorden: als voorbepaling, in de vorm van een deelwoord, missen ze tempusmarkering; als nabepaling, bijvoorbeeld in betrekkelijke bijzinnen, duiken ze op als vervoegd werkwoord. Ten derde: nabepalingen kunnen niet in combinatie met een lidwoord een NC vormen: tegenover *de rode* komt **de uit Amerika* niet voor. De redenering van Roose is als volgt: als anafoor impliceert *de rode* een kernnomen, waarmee het een ondeelbare eenheid vormt. Nabepalingen laten zulk anaforisch gebruik niet toe, wat erop wijst dat ze niet zo'n ondeelbare eenheid vormen met het kernnomen. Een vierde argument is de aanwezigheid van congruentie bij voorbepalingen alleen.

Ook Van Roey (1974:81-84) haalt een aantal pertinente problemen aan met het concept 'nabepaling', zoals het ontbreken van vaste vormcategorieën, het ontbreken van vaste volgoreregels, en de eigen intonatiecontour van veel nabepalingen.

Hoofdstuk 3

En ook Verhaar (1998) argumenteert dat nabepalingen op een lossere manier aan het nomen gehecht zijn:¹

“[A]cross languages, right-branching attributes are asymmetrical in regard to left-branching attributes, in that the latter are more stringently subordinated to their heads and thus more stringently attributive, while the former are not quite so stringently subordinated to THEIR heads (...).” (1998:102)

Het verschil tussen voor- en nabepalingen is volgens Verhaar niet beperkt tot het Nederlands, maar is een universeel verschijnsel. Dat is een straffe claim, maar dat er enige grond voor bestaat, blijkt ook uit het onderzoek van Plank (2003) naar de Europese talen. Hij merkt op:

“The evidence surveyed in the preceding section [over nabepalingen, fv] suggests that when attributives can be either prenominal or postnominal, it will be in the marked postnominal constructions that they tend to be added more loosely, without necessarily amounting to fully independent NPs. (...) Whatever the language-particular rules for ordering attributives, postnominal position seems more appropriate in general for disjointed additions to heads.” (2003:346)

De conclusie dat het achterveld structureel los staat van de NC gaat zowel Roose, Van Roey, Verhaar als Plank kennelijk te ver. Van der Horst is wel bereid tot die conclusie:

“De notie nabepaling is voor wat het Nederlands betreft een dwaling die we zo gauw mogelijk moeten opgeven. De Nederlandse taal, Nederlandse zinnen, kennen geen nabepalingen.” (1995:278).

Zijn argument is dat het Nederlands elk syntactisch middel ontbeert om de dependentie tussen nabepalingen en de nominale kern aan te geven. Het voorzetsel kan bezwaarlijk doorgaan als zo'n middel, want in het klassieke voorbeeld *hij heeft de man met de verreijkker gezien* is het voorzetsel niet bij machte aan te duiden of *met de verreijkker* een nabepaling is bij *de man* of een adverbiale bepaling op zinsniveau. De rela-

¹ De termen *right-branching* en *left-branching* kunnen voor verwarring zorgen. Als ik Verhaar goed begrepen heb, bedoelt hij er hier hetzelfde mee als postnominale, respectievelijk pre-nominale bepalingen, en niet: bepalingen die *intern* rechts, respectievelijk links vertakken (wat de gebruikelijke betekenis is van de termen in kwestie). Terzijde mag opgemerkt worden dat ook de termen *links* en *rechts* niet helemaal gelukkig zijn: ze verwijzen naar taal op schrift, en dan nog naar schriftsystemen waarin van links naar rechts geschreven wordt.

tie tussen de NC en de nabepaling is dus een interpretatieve kwestie, veeleer dan een syntactische. Ook Sturm (1986), die binnen de X-bar-theorie werkt, neemt aan dat de Nederlandse NC alleen voorbepalingen heeft, en zijn opinie over de analyse van de zogenaamde nabepalingen sluit grotendeels aan bij wat in dit hoofdstuk verdedigd wordt.

3.2 ARGUMENTEN

In de volgende bladzijden worden de argumenten aangevoerd om af te zien van nabepalingen in de NC. De al genoemde argumenten van Roose (1962), Van Roey (1974) en Van der Horst (1995) worden niet opnieuw vermeld. Het gaat dus om extra argumenten.

Tegen de visie dat de Nederlandse NC geen achterveld heeft, pleit op het eerste gezicht dat sommige bepalingen kunnen voorkomen tussen het nomen dat de kern vormt van een NC op de eerste zinsplaats, en het vervoegde werkwoord van een mededelende hoofdzin, wat op grond van de eenzinsdeelproef bewijst dat de NC samen met de bepaling één zinsdeel vormt.

(3.1) Mannen met baarden hebben wat te verbergen (GOO)

De eenzinsdeelproef zegt dat er in (3.1) voor *hebben* maar één zinsdeel kan staan, zodat *mannen en met baarden* samen een zinsdeel vormen, c.q. een NC.

De eenzinsdeelproef is echter niet helemaal waterdicht (Paardekooper 1971:183-184; ANS 1997:1297-1301): in sommige gevallen kan er voor het vervoegde werkwoord meer dan één zinsdeel staan (cf. infra). Het bestaan van bijvoeglijke nabepalingen in het Nederlands kan dus niet bewezen worden met de lekke eenzinsdeelproef. Erger nog is de vaststelling dat de eenzinsdeelproef circulair is: het is een methode om te achterhalen of iets een zinsdeel vormt, maar zelden komt iemand met een bewijsstuk dat wat voor het vervoegde werkwoord staat in mededelende hoofdzinnen daadwerkelijk een zinsdeel is.

Maar het falen van die proef leidt niet noodzakelijk tot de conclusie dat Nederlandse NC's geen nabepalingen hebben. Het is niet omdat de argumenten van de oppositie niet deugen, dat ze het niet bij het rechte eind kunnen hebben. Andere argumenten zouden welkom zijn, liefst in de vorm van positieve evidentie. Zulke positieve evidentie bestaat wel degelijk: naast de al genoemde argumenten van Roose (1962) en Van Roey (1974) zijn er nog drie argumenten, die in wat volgt uitvoerig besproken worden: ten eerste het feit dat zogenaamde nabepalingen in tegenstelling tot de voorbepalingen gescheiden kunnen voorkomen van het nomen dat ze bepalen, ten tweede het feit dat nabepalingen, anders dan de voorbepalingen, meestal een extra element nodig hebben dat duidelijk maakt hoe ze op het nomen aansluiten (een *relator*), en ten derde, het feit dat de taaltypologische structuur van

Hoofdstuk 3

het Nederlands zich slecht laat verenigen met plaatsing in het achterveld. Die drie argumenten worden achtereenvolgens behandeld in §3.2.1, §3.2.2 en §3.2.3.²

In het licht van de vele argumenten die pleiten voor een analyse dat voorbepalingen veel hechter verbonden zijn met het nomen dan nabepalingen, is het merkwaardig dat de meeste formele theorieën (zie bijvoorbeeld Carnie 2002) tot op heden uitgaan van het omgekeerde idee: nabepalingen bij de NC worden meestal *onder* het niveau van de determinator aangehecht, wat een structuur als in (3.2) oplevert.

(3.2) [DP een [NP [boek] met een bruin kft]]

3.2.1 Discontinue NC's

Het eerste positieve argument voor het idee dat nabepalingen niet op dezelfde hechte manier betrokken zijn bij de NC als voorbepalingen, is dat nabepalingen veel gemakkelijker dan voorbepalingen gescheiden kunnen worden van de NC waarin ze een bepaling heten te zijn, door elementen die tot andere constituenten behoren. In sommige gevallen is uiteenplaatsing zelfs nagenoeg verplicht, zoals in (3.11) en (3.15).³

(3.3) Ze hadden **een brief** afgedrukt **van de lijsttrekker**. (ANS 1997:853)

(3.4) Er zijn alleen nog maar **deelnemers** overgebleven **uit Frankrijk**. (ANS 1997:1381)

(3.5) Ik heb van de dokter **een middel** gekregen **om de pijn te verdrijven**. (ANS 1997:857)

(3.6) Ik zal ze gemakshalve maar bij de **groep** indelen **waartoe de slangen behoren** (ANS 1997:861)

² Naast deze argumenten kan nog de observatie van Bybee (2002:117) vermeld worden dat “[T]he probability of a pause following the noun is much greater than that of a pause preceding the noun. (...) This suggests a much weaker constituency bond to the item following the noun, either because it is in another constituent or because it is a more loosely joined part of the NP.”

(Die observatie geldt voor het Engels, maar is naar alle waarschijnlijkheid ook uitbreidbaar naar het Nederlands.) In het artikel waaruit dit citaat gelicht is, werpt Bybee de hypothese op dat hogere frequentie tot hechtere constituentstructuren leidt. Dat leidt er dan toe dat voorbepalingen in het Engels sneller tot de NC zullen gaan behoren dan nabepalingen.

³ De ANS (1997) zelf beschouwt niet alle voorbeelden als discontinue NC's. Met name in (3.12), (3.15) en (3.16) gaat het volgens de ANS om aparte zinsdelen.

- (3.7) Dit lijkt de mogelijkheid uit te sluiten dat de protestanten **plaatsen** willen inruimen **voor vertegenwoordigers van de katholieken**. (ANS 1997:1378)
- (3.8) De ambassade probeerde **de geruchten** te ontzenuwen **als zou er een staatsgreep hebben plaatsgevonden**. (ANS 1997:1378)
- (3.9) Vorige week hebben de bewindslieden van Sociale Zaken **de vrees** uitgesproken **dat de premie tot boven de 10% zal oplopen**. (ANS 1997:1379)
- (3.10) In andere gevallen daarentegen bleef juist **de vorm** bestaan **die minder met het origineel overeenkomt**. (ANS 1997:1379)
- (3.11) Daar wordt weer **een nieuwe lading** ingenomen, **die op haar beurt dan weer aan boord van het zeeschip wordt gebracht**. (ANS 1997:1379)
- (3.12) **Van Walschap** heb ik **twee romans** gelezen (ANS 1997:1274)
- (3.13) Hij heeft **de leraar Nederlands** in de stad zien wandelen, **meneer Bakker**. (ANS 1997:848)
- (3.14) Je kunt er veel **picea's** aantreffen, **een soort naaldbomen**. (ANS 1997:1385)
- (3.15) **De vliegtuigen** zijn **alle** op hun basis teruggekeerd. (ANS 1997:352)
- (3.16) **Hongerig** kwam **Richard** binnen. (ANS 1997:1183)

Voorbepalingen kunnen niet van hun kern gescheiden worden, zoals mag blijken uit (3.17) en (3.18). Schijnbare tegenvoorbeelden worden verderop besproken.

(3.17) *Hij heeft **huis** gekocht **dat**.

(3.18) ***Dat** heeft hij **huis** gekocht.

Algemeen wordt aangenomen dat *discontinuïteit* in de woordvolgorde een gemarkeerd fenomeen is (Siewierska 1988:14, 169-170). Het gaat in tegen Behaghels belangrijkste volgordewet, namelijk dat wat semantisch bij elkaar hoort, ook bij elkaar staat: “Das oberste Gesetz ist dieses, daß das geistig eng Zusammengehörige auch eng zusammengestellt wird” (1932:4). Voor Robinson (1970) is het verbod op discontinuïteit zelfs een van de axiomatische eigenschappen van dependentie. Ook Croft (2001:190) zegt:⁴

⁴ Croft merkt wel op dat het waarschijnlijk om een gradueel criterium gaat, en wijst erop dat *formal grouping* niet helemaal hetzelfde is als *constituentie*. De notie *constituent* zoals die in dit boek gebruikt wordt, sluit echter dichter aan bij Crofts *formal grouping*, dan bij wat de generatieve taalkunde allemaal als constituent laat doorgaan.

Hoofdstuk 3

“The single cross-linguistically valid syntactic criterion for formal grouping is the contiguity of elements in the utterance. The converse of contiguity is separability, that is the ability to insert other elements between the two elements in question.”

Behaghels principe ligt verder ook ten grondslag aan Haimans (1983, 1985a, b) iconiciteitstheorie, die gebruik maakt van de notie *distance*, de syntactische afstand tussen twee elementen: een grotere syntactische afstand correleert met een grotere conceptuele afstand. Behaghels volgordewet duikt verder op in Hudsons (1984:99) *simple adjacency principle*: “a modifier must not be separated from its head by anything except other modifiers of the same head”, in het *principle of domain integrity* (Rijkhoff 1990, 2002:250; Dik 1997a:402): “Constituents prefer to remain within the boundaries of their proper domain; constituents of matrix domains prefer not to be interrupted by embedded domains”, in Givóns (2001a:281) *adjacency principle*: “Items that are close functionally or cognitively tend to be placed closer in the linguistic code”, en verder in het *constituency principle* van Harris & Campbell (1995:237) dat zegt dat “Words that form a constituent are placed in adjacent positions”.

De vraag die onmiddellijk rijst, is natuurlijk: als discontinuïteit zo’n gemarkeerd fenomeen is, waarom komt het dan überhaupt voor? Discontinuïteit kan twee verklaringen hebben: ofwel spelen er andere, concurrerende volgordeprincipes, ofwel is de dependentierelatie tussen de kern en de van de kern gescheiden bepaling slechts schijn. In het eerste geval spreekt Rijkhoff (2002: 255vv.) van ‘echte discontinuïteit’ (*true discontinuity*), in het tweede geval van ‘schijn discontinuïteit’ (*apparent discontinuity*).

Voor de constructies die NC’s bevatten die (al dan niet reële) discontinuïteit vertonen (3.3)-(3.16), zijn verschillende termen in omloop, die elkaar deels overlappen. Termen die op een of andere manier veronderstellen dat de gescheiden elementen een syntactische eenheid vormen, meestal beschreven in termen van dependentie, zijn onder andere *afscheiding* (Overdiep 1937:530), *detachment* (Robinson 1970), *discontinuity* (Quirk et al. 1985:1348; Siewierska 1988, passim), *displacement*, *Distanzstellung* (Schrodt 2004:31), *floating modifier* (Sportiche 1988), *hyperbaton* (De Groot 1949:250-251; Devine & Stephens 2000), *interruption* (Siewierska 1988:166-170), *Fernstellung* (Behaghel 1932), *patroonsplitsing* (Paardekooper 1971), *scattering* (Givón 2001a, b), *Spaltung* (Hirt 1937:228), *split construction* (Reszkiewicz 1966; Mitchell 1985) en *Trennung* (Grimm 1967:1286). Specifiekere termen voor de constructies in de voorbeelden (3.3)-(3.12) zijn *extrapositie* en *extractie* (Van den Toorn 1982). Daarnaast zijn er een aantal termen die niet veronderstellen dat de gescheiden elementen syntactisch een eenheid vormen, hoewel duidelijk is dat ze semantisch op de een of andere manier bij elkaar horen. Zonder de pretentie van exhaustiviteit kunnen hier de volgende termen genoemd worden, die overigens in de verschillende grammatica’s heel andere ladingen dekken: *appositie (bijstelling)* (Raabe 1979; Matthews 1981; Quirk et al. 1985:1300-1321; ANS 1997:846-848; MGD 2003:345), *bepaling van gesteldheid* (ANS 1997:1183-1189), *(vrije) predicatieve toevoeging* (Van der Lubbe 1958:265) en de Engelse variant *secondary predicate*. Met de eerste groep termen (*afscheiding* etc.) heeft men ove-

rigens soms heel andere constructies op het oog dan met de tweede groep (*appositie* etc.). Anders gezegd: het is niet zo dat in de literatuur waarin de tweede groep termen gebruikt wordt, het bestaan van discontinuïteit ontkend wordt.

In wat nu volgt, ga ik wat dieper in op gevallen van echte of vermeende discontinuïteit van NC's. Een eerste sectie (§3.2.1.1) gaat over de constructie in (3.3)-(3.12), waarvan meestal aangenomen wordt dat het om echte discontinuïteit gaat. Tegen dat idee kan echter een en ander ingebracht worden, wat leidt tot de conclusie dat de zinnen in kwesties allemaal een soort van schijndiscontinuïteit vertonen. In een tweede sectie (§3.2.1.2) worden de constructies in (3.13)-(3.16) behandeld, waarvoor een analyse als schijndiscontinuïteit sowieso gemakkelijker te verdedigen lijkt, wat niet wegneemt dat ook daar vaak volgehouden wordt dat het om een NC met een nabepaling gaat.

3.2.1.1 *Extractie en extrapositie: echte discontinuïteit?*

De beste kandidaten voor echte discontinuïteit, gevallen dus waarin beide delen ondanks hun fysieke scheiding toch één constituent vormen, zijn de constructies onder (3.3)-(3.12), waarin een betrekkelijke of een andere bijzin, of een voorzetselconstituent niet onmiddellijk volgen op de NC waar ze naar betekenis bij lijken te horen. Als het hier inderdaad om gevallen van echte discontinuïteit gaat, zoals bijvoorbeeld Paardekooper (1968, 1971) aanneemt, dan doet dat afbreuk aan de opvatting dat discontinuïteit een symptoom is van de syntactische onafhankelijkheid van nabepalingen.

Als het om echte discontinuïteit gaat, moet er een principe zijn dat concurreert met de tendens tot samenplaatsing van kern en bepaling. Zo'n concurrerend principe is bijvoorbeeld de bekende tendens dat syntactisch complexere elementen graag achteraan staan (zie bijvoorbeeld Behaghel 1932:6; Hawkins 1983; Dik 1997:404, 411, 412, 430vv., 438), waarvan *extrapositie uit de NC* (rechtswaartse verplaatsing) een gevolg heet te zijn (Siewierska 1988:40). Voor die tendens zijn verschillende verklaringen bedacht, die ofwel een beroep doen op de werking van de 'human parser', ofwel verwijzen naar semantisch-pragmatische functies zoals topic en focus. Een voorbeeld van het eerste type verklaringen is de theorie van Hawkins (1990, 1994, 2004). Die veronderstelt dat de toegesprokene er belang bij heeft de syntactische structuur van de zin zo snel mogelijk te herkennen, wat bemoeilijkt wordt door een vroege formulering van langere constituenten.⁵ Een voorbeeld van

⁵ Het is overigens nog de vraag of de achteropplaatsing te wijten is aan een verhoogd verwerkingscomfort van de hoorder (of lezer). Minstens even plausibel is dat het uitstellen van zware zinsdelen vooral het comfort van de spreker (of schrijver) dient. De zwaarste last ligt immers bij de *encoding* van de taal, niet bij de *decoding* (zie Levinson 2000). Dat wordt mogelijk ook ondersteund door het onderzoek van Renkema (1989), die aantoonde dat de *receptieve* verwerking van tangconstructies niet noemenswaardig verschilt van geëxtraponeerde alternatieven.

Hoofdstuk 3

het tweede type verklaringen is Guéron (1980), die aanneemt dat extrapositie uit de NC een gevolg is van focusprincipes. Geen van beide modellen is echter sluitend (zie o.a. Keizer 2007 voor kritiek).

Het valt op dat geëxtraponeerde nabepalingen in de Nederlandse NC inderdaad vaak syntactisch complex zijn (ANS 1997:1381), wat dus de reden zou kunnen zijn waarom ze graag achter het nomen staan. Maar wanneer de nabepaling uit een korte voorzetselconstituent of een NC bestaat, zoals in (3.3), (3.4) en (3.12), lijkt het syntactisch gewicht toch niet de doorslaggevende factor te zijn. Bovendien kunnen niet alle zware nabepalingen zomaar uitgesteld worden (zie bijvoorbeeld Klein 1977b voor het Nederlands en Guéron 1980 voor het Engels). Verder kunnen van hun kern gescheiden voorzetselconstituënten ook vóór de NC staan waarvan ze geacht worden deel uit te maken, zoals in (3.12) en (3.19), een constructie die wel eens met de naam *extractie uit de NC* (linkswaartse verplaatsing) wordt aangeduid.

(3.19) **van Yourcenar** heb ik inderdaad een aantal boeken gelezen (GOO)

Zo'n constructie is natuurlijk een probleem voor theorieën die aannemen dat (uitsluitend) het syntactische gewicht van nabepalingen hun van de kern verwijderde positie verklaart. Sommige taalkundigen zien in extrapositie en extractie dan ook heel verschillende structuren: Klein en Van den Toorn nemen aan dat geëxtraheerde voorzetselconstituënten in tegenstelling tot geëxtraponeerde voorzetselconstituënten een apart zinsdeel vormen, te weten een bijwoordelijke bepaling (van beperking), te parafraseren als *wat ... betreft*.

In een hoog oplopende discussie over extractie van voorzetselconstituënten tussen aan de ene kant Klein en Van den Toorn (Klein & Van den Toorn 1978, 1979; Van den Toorn 1982, gesteund door De Haan 1979 en Coppen 1991b) en aan de andere kant Kooij en Wiers (Kooij & Wiers 1977, 1978, 1979, Kooij 1980, gesteund door Paardekooper 1968, 1971), geven geen van beide partijen zich gewonnen, omdat ze voortdurend bezwaren vinden tegen elkaars analyse. Veel van die bezwaren zijn terecht, maar kunnen vermeden worden door een ander standpunt in te nemen, dat geen van beide partijen in overweging neemt. Dat derde standpunt, dat hier verdedigd wordt, is dat alle voorzetselconstituënten die bij een NC lijken te horen, independent zijn, ook die welke meteen volgen op de NC, zoals in het veelgebruikte voorbeeld

(3.20) Ik heb twee romans **van Veldijk** gelezen.

Door ook in zulke constructies de voorzetselconstituent als onafhankelijk van de NC te beschouwen, wordt het bezwaar van Kooij en Wiers aan het adres van Klein en Van den Toorn ondervangen dat een verschillende behandeling van de geëxtraheerde en de adjacentie voorzetselconstituent hun onderlinge semantische overeenkomst loochent. Omgekeerd staat die analyse ook niet bloot aan de kritiek van Klein

en Van den Toorn aan het adres van Kooij en Wiers dat hun analyse op problemen stuit bij het genereren van zinnen als (3.21).

- (3.21) Daar zijn de afgelopen tijd fijne verhalen in de Amerikaanse pers over verschenen (GOO)

Het probleem met deze zinnen onder een extractieanalyse is dat het voorzetsel dat deel uitmaakt van het gesplitste voornaamwoordelijke bijwoord, c.q. *over*, niet onmiddellijk volgt op de NC waar het bij hoort. Het voornaamwoordelijk bijwoord *daarover* zou twee verplaatsingen ondergaan moeten hebben, eentje linkswaarts, naar de positie waar *daar* staat, en eentje rechtswaarts, richting tweede zinspool. Die laatste verplaatsing is echter niet onafhankelijk te motiveren. Dat bezwaar kleeft niet aan de analyse van Klein en Van den Toorn, omdat een onafhankelijke voorzetselconstituent een vrijere positie heeft.⁶

Door ook in het geval van extrapositie en extractie geen verplaatsing aan te nemen (in de lijn van Sturm 1986:122vv. en Verhagen 1992, 1996), kan tegemoet gekomen worden aan het probleem dat extrapositie en zelfs extractie soms verplicht zijn. Verplichte extrapositie wordt geïllustreerd in (3.11), hier gemakshalve herhaald als (3.22), en in (3.23). Verplichte extractie in (3.24)-(3.25):

- (3.22) Daar wordt weer een nieuwe lading ingenomen, die op haar beurt dan weer aan boord van het zeeschip wordt gebracht. (ANS 1997:1379)
- (3.23) Een violist speelde een partituur van Bach en een pianist speelde een sonate van Beethoven die klasgenoten waren geweest op het Conservatorium van Moskou. (vernederlandst voorbeeld van McCawley 1988:748)
- (3.24) Van geen enkele schrijver heb ik twee romans gelezen (Coppen 1991b:216)
- (3.25) *Ik heb twee romans van geen enkele schrijver gelezen (ibidem)

⁶ In hun verdediging voeren Kooij en Wiers (1979:490-491) aan dat gestrande preposities hoe dan ook gemakkelijk naar rechts kunnen opschuiven, zelfs naar posities waar de volle voorzetselconstituent niet kan staan:

- (i) het middel; waar we het fornuis altijd schoon mee $-_i$ maken
 (ii) *omdat we het fornuis altijd schoon met dat middel maken

Dubbele verplaatsing van gesplitste voornaamwoordelijke bijwoorden doet zich dus ook elders voor dan bij extractie uit de NC. De reden voor het grammaticaliteitsverschil tussen (i) en (ii) is echter een mysterie, zoals Kooij en Wiers overigens zelf erkennen. Onverklaard blijft waarom een adnominale voorzetselconstituent, of althans een rest ervan, zoals in (3.21), bij voorkeur(!) niet naast de kern staat (*Daar zijn de afgelopen tijd fijne verhalen over in de Amerikaanse pers verschenen*), terwijl discontinuïteit nu net een gemarkeerd fenomeen is. De oplossing voor dit raadsel moet m.i. gezocht worden in de vaststelling dat de gestrande prepositie eigenlijk geen voorzetsel is (zie voetnoot 43). De uitwerking van dat idee valt echter buiten het bestek van dit boek.

Hoofdstuk 3

Ook kan tegemoet gekomen worden aan het probleem dat geëxtraponeerde constituenten soms meervoudige antecedenten kunnen hebben, zoals in (3.26). Dat geldt overigens ook voor adjacente voorzetselconstituenten (3.27), maar niet voor voorbepalingen (3.28).⁷

(3.26) Hij verkoopt stoelen en ik heb een tafel gekocht van teakhout.

(3.27) Hij verkoopt stoelen en ik heb een tafel van teakhout gekocht.

(3.28) #Hij verkoopt teakhouten stoelen en ik heb een tafel gekocht.

Verder is het onder de bestaande analyses van extractie en extrapositie niet duidelijk waarom complementen gemakkelijker kunnen wegdrijven van de NC dan adjuncten (zie MGD 2003:246vv.).⁸

(3.29) Ik heb alle hoop opgegeven op genezing (complement in extrapositie)

(3.30) ??Jan heeft een brief gelezen met inktvlekken (adjunct in extrapositie)

(3.31) Op genezing heb ik alle hoop opgegeven (complement in extractie)

(3.32) *Met inktvlekken heeft Jan een brief gelezen (adjunct in extractie)

De hechtere band tussen complement en N wekt immers de verwachting dat complementen net minder gemakkelijk te scheiden zijn van hun ‘kern’ dan adjuncten. Over het algemeen geldt immers dat scheiding gemakkelijker is naarmate de relatie losser is, aldus Zwicky (1978:505). Die anomalie bestaat niet in de analyse die hier verdedigd wordt, waarin zowel complementen als adjuncten zelfs in adjacente positie buiten de NC staan.

Voorts blijken voorzetselconstituenten en relatiefzinnen aan pronomina gehecht te kunnen worden die geen voorbepalingen met een vergelijkbare betekenis verdragen. Dat zou verklaard kunnen worden doordat voorbepalingen binnenin de NC aangehecht worden, terwijl nabepalingen onafhankelijk zijn en pas toegevoegd worden aan volledige NC's.⁹

(3.33) **Mensen zonder werk** hebben iets om naar uit te kijken (GOO)

(3.34) **Werkloze mensen** hebben recht op een echte betaalde baan (GOO)

⁷ De bedoelde interpretatie – stoelen van teakhout en een tafel van teakhout – veronderstelt wel een sterke klemtoon op *stoelen* en *tafel*. Die interpretatie is uitgesloten in (3.28), ongeacht het klemtoonpatroon.

⁸ De voorbeelden en het bijhorende grammaticaliteitsoordeel zijn overgenomen uit MGD (2003:246, 249).

⁹ Ik ga hier voorbij aan de bijzondere constructie *arme ik*. Zie Hengeveld (2007) voor een verklaring waarom het adjectief hier hoger is aangehecht.

(3.35) **Iedereen zonder werk** heeft recht op een uitkering (GOO)

(3.36) ***Werkloze iedereen** heeft recht op een uitkering

Ten slotte kan een analyse van VzC's in extrapositie en extractie als autonome zinsconstituenten verklaren waarom de beregeling over de plaatsing, à la Guéron of Hawkins, zo gemakkelijk geschonden kan worden. Als het bepalingen bij de NC zijn moet uiteraard omstandig uitgelegd worden waarom ze zo vaak niet-adjacent zijn met het kernnomen; als het bepalingen op zinsniveau zijn, is hun positionele vrijheid niet zo problematisch. Van zinsdelen is immers bekend dat die in het Nederlands een minder vaste positie innemen.

Van voorzetselconstituenten en andere zogenaamde nabepalingen van de NC kan dus aannemelijk gemaakt worden dat ze onafhankelijk zijn. Dat geldt voor geëxtraheerde, maar ook voor geëxtraponeerde en zelfs voor adjacente bepalingen. Dat is niet verwonderlijk, gezien het geringe semantische verschil dat met deze positionele verschillen gepaard gaat.

Stuit een analyse die de onafhankelijkheid uitroept van alle met NC's verbonden voorzetselconstituenten dan niet op eigen bezwaren? Gedacht zou kunnen worden aan de volgende argumenten: (i) De eenzinsdeelproef toont aan dat NC en VzC samen een constituent vormen. (ii) De betekenis maakt duidelijk dat sommige VzC's niet door het werkwoord, maar door de NC geselecteerd worden (subcategorisatie door N in plaats van V), en dus evident een bepaling vormen van de NC. (iii) Sommige VzC's staan verplicht adjacent aan hun dominerende NC. (iv) Sommige VzC's kunnen niet voorafgegaan worden door *niet*. (v) De combinatie van NC + VzC kan samen een onderdeel vormen van een possessiefgroep. (vi) VzC's die semantisch bij pronomina horen kunnen de vorming van voornaamwoordelijke bijwoorden blokkeren. (vii) De combinatie van NC + VzC kan gesubstitueerd worden door een pronominale vorm. Geen enkel van deze zeven bezwaren is echter waterdicht.

(i) Eenzinsdeelproef: Een potentieel probleem voor de visie dat alle bijvoeglijke voorzetselconstituenten onafhankelijk zijn, is dat ze op basis van zinnen als (3.37) in tegenspraak is met de eenzinsdeelproef, het belangrijkste en voor zover ik kan zien haast enige argument waarover alle andere partijen het eens zijn.

(3.37) Drie boeken van Vonne van der Meer heb ik gelezen (GOO)

Maar zoals eerder al opgemerkt is: de eenzinsdeelproef is lek. Een voorbeeld van een zin waarin meer dan één zinsdeel voor het finiete verbum staat is:

(3.38) Niet in dit model opgenomen zijn de opvattingen over de Arbeerregelgeving. (GOO)

Nu is het allicht zo dat wat gemeenlijk wordt beschouwd als bijvoeglijke nabepalingen bij de NC, veel gemakkelijker mee voor het vervoegde werkwoord kunnen krui-

Hoofdstuk 3

pen dan constituenten waarvan het bijwoordelijke statuut voor de hand ligt, maar dat zegt misschien minder over hun syntactisch statuut dan over hun informatiestatus. De positie vóór het vervoegde werkwoord is vaak voorbehouden voor constituenten die op de een of andere manier benadrukt worden. Dik (1997:403) spreekt in dit verband over *pragmatic highlighting*. Wat blijkt? Op die plaats kan elke independente constituent staan. Meer dan een zinsdeel is niet verboden, maar het heeft pragmatisch zelden zin om op meer dan een participant (of omstandigheid) bijzondere aandacht te vestigen. Wat natuurlijk wel zin kan hebben, is die participant (of omstandigheid) vergezeld te laten gaan van andere constituenten die er semantisch betrekking op hebben doordat ze de betekenis verder inperken. Het volgende setje zinnen (3.39)-(3.42) mag dat idee verduidelijken: alleen een geïsoleerde echte (dependente) bepaling is uitgesloten op de eerste zinsplaats.¹⁰

- (3.39) ***Kunststoffen** verkopen we hier niet hengels, maar we hebben een uitgebreide collectie houten exemplaren.
- (3.40) **Hengels** verkopen we hier niet in kunststof, wel visnetjes.
- (3.41) **Hengels in kunststof** worden hier niet verkocht, wel hengels van hout.
- (3.42) **In kunststof** verkopen we hier geen hengels, maar we hebben een uitgebreide collectie houten exemplaren.

De eerste zinsplaats is overigens ook beschikbaar voor elementen waarvan moeilijk te beoordelen is of ze deel uitmaken van een grotere constituent, dan wel of ze independent zijn, zoals werkwoorden. Als het vervoegd werkwoord op de eerste zinsplaats gezet wordt, dreigt die structurele positie als dusdanig onherkenbaar te worden omdat de grensmarkering wegvalt: de bijzondere eerste zinsplaats bestaat maar bij gratie van het *verb-second*-principe. In dat geval kan het Nederlands een beroep doen op een dummy-element op positie 2 (hier: *doen*), zoals in (3.43). Afwezigheid van *doen* kan ook, maar dan staat *verkopen* op z'n reguliere tweede plaats, zodat een andere manier gevonden moet worden om zijn bijzondere pragmatische staat te markeren, bijvoorbeeld sterke beklemtoning, zie (3.45).

- (3.43) **Verkopen** doen we zulke hengels in kunststof niet, maar we verhuuren ze wel.
- (3.44) **Zulke hengels verkopen** doen we hier niet, maar we geven wel advies.
- (3.45) Zulke hengels **verkópen** we hier niet, maar we geven wel advies.

¹⁰ Wie aan de grammaticaliteit van (3.40) twijfelt, zal niettemin moeten toegeven dat die groter is dan die van (3.39). Voor geattesteerde voorbeelden van de constructie in (3.40), zie (3.55), verderop.

Wat de voorgaande voorbeelden laten zien is dat de eenzinsdeelproef niet bruikbaar is om de integriteit van de NC-met-nabepaling te bewijzen. Aan die proef kleven ook theoretische bezwaren: zoals Van der Horst (1995:75-77) terecht opmerkt staat of valt de proef met het begrip zinsdeel. Argumenten tegen het idee dat wat voor het finiete werkwoord kan staan, een voor het voetlicht gebrachte ‘gedachte-eenheid’ is,¹¹ (een interpretatieve en geen syntactische notie dus) zijn in het beste geval theoriespecifiek en in het slechtste geval ronduit circulair.

(ii) Evidente dependentie: Ook het potentiële tegenargument dat voorzetselconstituenten die duidelijk door het nomen geselecteerd worden, op gedeeld constituentschap wijzen, deugt niet. Van de BvG ‘tijdens de handeling’, ook wel predicatieve toevoeging genoemd, is ook niet uit te maken of die door een nomen of door een verbum geselecteerd wordt, maar meestal wordt ervan uitgegaan dat ze syntactisch onafhankelijk is van de NC waar ze naar betekenis betrekking op heeft, ongeacht of ze meteen volgt op de NC (3.47), of dat ze er van verwijderd staat (3.46).

(3.46) **Medewerkers** gingen **fluitend** naar hun werk en vacatures werden opgevuld met open sollicitaties. (GOO)

(3.47) Alleen in het sprookje van Sneeuwitje en de Zeven Dweren gingen **de kabouters fluitend** naar hun werk in de mijn (GOO)

Ook theoretisch staat de mogelijkheid open voorzetselconstituenten buiten de NC te genereren (zie Koster 1978; De Haan 1979). In Kosters model is de koppeling tussen een VzC in extrapositie en de NC waar die bijhoort, een kwestie van interpretatie.

Verder blijken ook voorzetselconstituenten in extractie en extrapositie die op het eerste gezicht duidelijk bij de NC horen, zoals (3.48) of (3.49) dat bij nader inzien toch niet te zijn, omdat de kern van de NC waar de voorzetselconstituent geacht wordt deel van uit te maken ook een eigennaam kan zijn, zie (3.50)-(3.51), waarbij voorzetselconstituenten in principe uitgesloten heten te zijn.

(3.48) **Van het Nederlandse Binnenlandse Bestuur** was alleen **de resident** aanwezig, vergezeld van zijn vrouw (GOO)

(3.49) **In Amsterdam** vind ik het **openbaar vervoer** knudde (voorbeeld van Kooij & Wiers 1978:108)

(3.50) **Van de genomineerden** was alleen **Gabriel Yared** aanwezig (GOO)

(3.51) **In die film** vond ik **Pacino** duidelijk minder (GOO)

¹¹ Dat kan zowel topic als focus zijn. Beide zijn mogelijk.

Hoofdstuk 3

De voorzetselconstituenten aan het begin van de zin in (3.48) en (3.49) zijn dus in ieder geval niet afhankelijk van de NC, wat door het kamp van Kooij overigens niet betwist wordt (zie Kooij 1980). Maar – en dat is voor sommige taalkundigen moeilijker te aanvaarden – niets wijst erop dat dezelfde onafhankelijkheid zich ook niet voordoet bij de adjacentie tegenhangers (3.52) en (3.53).

(3.52) Ik vind het openbaar vervoer in Amsterdam knudde.

(3.53) Ik vond Pacino in die film duidelijk minder.

Ook bepalingen waarover zowel Kooij en Wiers als Klein en Van den Toorn het eens zijn dat ze bij een NC horen, zoals (3.54), kunnen af en toe wel eens voorkomen in constructies die twijfel doen rijzen bij hun dependent statuut, zoals in (3.55), waarin de voorzetselconstituent in extractie staat én betrekking heeft op een pronomen (*ze*).

(3.54) gasleidingen **van kunststof** zijn ook verkrijgbaar (GOO)

(3.55) Behalve **van kunststof**, zijn ze ook verkrijgbaar in MDF (GOO)

Voorbeelden van complementen die toch tegen de algemene tendens toch in extractie staan, worden ook gegeven in (3.64)–(3.68).

(iii) Verplichte adjacentie: Met het vorige punt is natuurlijk nog niet bewezen dat alle voorzetselconstituenten die op het eerste gezicht bij een NC horen, onafhankelijk zijn, te meer aangezien de mogelijkheid van adjacentie soms goed verklaard lijkt te kunnen worden door de syntaxis van de VzC: het verschil in grammaticaliteit tussen (3.56) en (3.57) wordt doorgaans verklaard doordat alleen in (3.57) de VzC ingeleid door *van* een echte nabepaling zou vormen. Wanneer de VzC zoals in (3.56) bij een eigennaam staat, is een analyse als nabepaling uitgesloten, volgens de meeste grammatica's.¹²

(3.56) *Alleen Gabriel Yared van de genomineerden was aanwezig.

(3.57) Alleen de naaste familie van het paar was aanwezig

Omgekeerd zijn er ook voorzetselconstituenten waarvan vast lijkt te staan dat ze tot de NC horen, en die kennelijk niet geëxtraheerd kunnen worden, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden (ontleend aan Kooij & Wiers 1979):¹³

¹² Het grammaticaliteitsoordeel is overgenomen van Klein & Van den Toorn (1978:431). Wie het te streng vindt, en dus weinig of geen grammaticaliteitsverschil ziet tussen (3.56) en (3.57), zal het met mij eens zijn dat het aantal argumenten om een onderscheid te maken tussen bijvoeglijke en bijwoordelijke VzC's alleen maar kleiner wordt.

¹³ Voor de verplichte adjacentie van *een schat van een kind*, zie §3.2.2.2, infra.

(3.58) *Van kunststof heb ik een klarinet gekregen.

(3.59) *Uit China heb ik een vaas gekocht.

Daar kunnen echter drie argumenten tegenin gebracht worden. Ten eerste houdt het standpunt dat alle voorzetselconstituenten die naar betekenis betrekking hebben op een NC daar syntactisch onafhankelijk van zijn, niet in dat de positie vrij is. Met Kooij & Wiers (1978) en met Sturm (1986:112-114) neem ik graag aan dat aan allerlei semantisch-pragmatische voorwaarden voldaan moet zijn om vooropplaatsing te rechtvaardigen.¹⁴ Dat geldt trouwens voor alle voorop geplaatste constituenten, ook die waarvan apert duidelijk is dat ze niet afhangen van een dominerende NC. In het Nederlands geldt bijvoorbeeld dat objecten vóór het vervoege werkwoord kunnen staan (*bananen eet hij niet*), maar soms is dat niet mogelijk, zoals in (3.60), waar het object (*dat ... achtergrond*) achterop moet. De reden daarvoor is echter niet syntactisch, maar pragmatisch: rhematische, lange constituenten staan in het algemeen liever achteraan.

(3.60) Dit betekent dat er beslissingen worden genomen op grond van behoefte, ongeacht leeftijd, geslacht, ras, lichamelijke beperking, seksuele geaardheid, werkpatroon of maatschappelijke achtergrond. (GOO)

(3.61) *Dat er beslissingen worden genomen op grond van behoefte, ongeacht leeftijd, geslacht, ras, lichamelijke beperking, seksuele geaardheid, werkpatroon of maatschappelijke achtergrond betekent dit.

Net zo kan de onmogelijkheid van extractie van sommige postnominale VzC's uit andere principes verklaard worden dan uit de vermeende syntactische band die ze als bepaling met een NC zouden onderhouden.

Ten tweede blijft onverklaard waarom de voorzetselconstituenten die lijken af te hangen van een NC, zoals de niet-geëxtraheerde tegenhangers van (3.58) en (3.59), wel gescheiden kunnen voorkomen van de NC als ze naar rechts verplaatst worden (extrapositie). Anders gezegd: waarom speelt de NC-integriteit alleen een rol in de (on)mogelijkheid van linkswaartse verplaatsing, en niet in de (on)mogelijkheid van rechtswaartse verplaatsing?

(3.62) Ik heb een klarinet gekregen van kunststof.

¹⁴ Het onderscheid tussen *syntactische* motieven enerzijds, en (*semantisch-)**pragmatische* motieven anderzijds, kan verduidelijkt worden met een analogie uit het schaken: wie schaakpartijen doorneemt, zal merken dat spelers sneller een pion opofferen dan een dame. De tendens kan zo sterk zijn, dat die eruit ziet als een regel. Een echte regel is het uiteraard niet. De neiging om zuinig te zijn met de dame behoort niet tot de syntaxis, maar tot de pragmatiek van het schaken. Niemand overtreedt de spelregels wanneer hij zijn dame meteen te pletter laat lopen op de verdediging van zijn opponent. Dat zou wel het geval zijn wanneer hij met de dame een paardensprong zou uitvoeren.

Hoofdstuk 3

(3.63) Ik heb een vaas gekocht uit China

Ten derde zijn extractie-gevallen als (3.58) en (3.59) niet helemaal uitgesloten, bijvoorbeeld als de context zich daar speciaal toe leent. Voorbeelden als (3.64)-(3.68), met zgn. complementen, lijken me niet ongrammaticaal:

(3.64) Van steen hebben we voldoende artefacten uit die periode, maar van hout natuurlijk geen enkel.

(3.65) Van zo'n kind had hij nooit vader willen zijn.

(3.66) Op een compromis had hij alle hoop opgegeven (Coppen 1991b:211)

(3.67) Tegen de corruptie willen wij de strijd aangaan (Verhaar 1998:122)

(3.68) Van die stad zijn veel inwoners omgekomen (Verhaar 1998:130)

(iv) Toevoeging van *niet*: Een van de tests om bijvoeglijke van bijwoordelijke voorzetselconstituenten te scheiden is de toevoeging van *niet* vóór een voorzetselconstituent die volgt op een NC. Zo'n toevoeging kan alleen wanneer die voorzetselconstituent een apart zinsdeel is. Kooij & Wiers (1978:113) geven de volgende voorbeelden:

(3.69) Jan heeft z'n boek **niet** over Nijhoff geschreven

(3.70) *Piet liet z'n lezing **niet** over het Algonkin in de trein liggen.

Klein en Van den Toorn (1979) en Coppen (1991b) tonen echter aan dat de ongrammaticaliteit van (3.70) aan andere factoren toe te schrijven is dan aan het verschil tussen bijvoeglijk en bijwoordelijke statuut. Bovendien kunnen zinnen zoals (3.71)-(3.72) in het wild aangetroffen worden:

(3.71) Dat bracht me op het spoor van een prachtig boek, niet van Zundel zelf, maar over hem (GOO)

(3.72) Aardig, vlotlezend boek, niet van uitmuntende kwaliteit maar een goede thriller. (GOO)

Al zijn dit geen zuivere voorbeelden: de komma voor *niet* in beide zinnen stelt de verbindingen in een ander daglicht (zie §1.4.3).

(v) Possessiefconstructies: Een vijfde argument, dat overigens niet ter sprake komt in de genoemde literatuur over extractie en extrapositie, is dat het Nederlands over een tweetal suffixen of suffixoïden lijkt te beschikken die zich niet aan woorden, maar aan groepen (c.q. NC's) hechten. Het eerste geval is de bezitsgenitief op -s. In het Engels heeft die een ontwikkeling doorgemaakt van woordmarkeerder

naar groepsmarkeerder. Dat blijkt onder andere hieruit dat het s-morfeem zich niet hecht aan het nomen, maar (uitsluitend) aan het adjectief als dat volgt op het nomen:

(3.73) The person responsible's employment should be terminated (GOO)

Wanneer de NC die de 'bezitter' uitdrukt, vergezeld gaat van een voorzetselconstituent, dan wordt de genitief-s ter rechterzijde aan de bezitter aangehecht, na de voorzetselconstituent dus.

(3.74) the Queen of England's birthday (GOO)

In die vaststelling zou een argument gezien kunnen worden om de verbinding van een NC en een VzC als een syntactische eenheid te beschouwen: de VzC is door zijn positie niet op te vatten als een bijwoordelijke bepaling op zinsniveau. De s wordt als een groepsmarkeerder gezien, waaruit volgt dat de NC *the Queen* en de VzC *of England* samen een groep vormen. In de mate waarin de ontwikkeling van de bezitgenitief tot groepsmarkeerder zich ook in het Nederlands heeft voorgedaan, moet ook in het Nederlands aangenomen worden dat VzC's kennelijk NC-intern kunnen opereren.¹⁵

Die redenering is in zeker opzicht circulair: door s een groepsmarkeerder te noemen wordt de discussie over het syntactische statuut van de verbinding *the Queen of England* kortgesloten. Het is stellig zo dat de Engelse genitief-s zich aan een 'eenheid' hecht, maar het staat nog te bezien of die eenheid van een syntactische, dan wel pragmatische aard is. Net zoals bij de eenzinsdeelproef kan bij de groeps-genitief best aangenomen worden dat het om een gedachte-eenheid gaat, veeleer dan een door dependentierelaties bij elkaar gehouden syntactische entiteit. De genitief-s is dan geen groepsmarkeerder, maar kan gezien worden als een *relator* (zie §3.2.2). Dat houdt dan wel in dat die ganse gedachte-eenheid samen met de s-markeerder de

¹⁵ Ook in het Nederlands hecht de bezitsgenitief-s zich inderdaad soms aan een NC in plaats van aan een N (zie voorbeelden in Van der Horst & Van der Horst 1999:320). Heel gewoon is de constructie wanneer het nomen vergezeld gaat van een possessivum, type *mijn grootvaders privécollectie* (GOO) (zie ANS 1997:163). Voorbeelden waarin de bezitter uit een NC + VzC bestaat, zoals in het Engelse voorbeeld (3.74), heb ik echter niet gevonden. Gerlach Royen, die nochtans van elke denkbare constructie ijverig voorbeelden heeft gezocht, geeft ook geen attestaties. Wel zijn er voorbeelden met familienamen, type *Kees van Kootens modernismen* (GOO), maar daar zullen sommigen tegen inbrengen dat die samen met de voornaam als een gelexicaliseerde eenheid beschouwd moeten worden. Met eigennamen is de constructie overigens allerminst een nieuwigheid in het Nederlands. Van Es (1938:417) noteerde al het Middelnederlandse *Ghysbert van Randwijcks soen* (ook geciteerd in Van den Berg 1989:334). Een en ander wordt overigens gecompliceerd door de vaststelling dat de Middelnederlandse voorbeelden van Van Es soms een dubbele genitiefmarkering hebben, op het hoofd en op de bepaling: *des Heeren van Brederoedens broeder* (ibidem).

Hoofdstuk 3

waarde van een determinator heeft. Ik zie echter niet in waarom een determinator niet complex (dat wil zeggen: bestaande uit verschillende constituenten) zou kunnen zijn. Ook voor de adjectieven en de kopbepalingen moet immers aangenomen worden dat die intern uit een verbinding van onderling niet-dependente elementen kunnen bestaan (zie bijvoorbeeld §6.3.2.5 voor complexe adjectiefgroepen en §8.3.1.4 voor complexe kopbepalingen).

Het tweede, vergelijkbaar geval van een suffix(oïde) dat zich aan constituenten in plaats van aan woorden lijkt te hechten, is de constructie waarin tussen de bezitter en het bezit een gereduceerd bezittelijk voornaamwoord staat. Het typevoorbeeld is:

(3.75) mijn broer z'n fiets (GOO)

Dit type bezitsconstructie staat bekend onder verschillende namen: bij Gerlach Royen (1947:166) heten ze *genitief in den dop*, Norde (1997) noemt ze *resumptief-possessiefpronomen*-constructie en de MGD (2003:696) houdt het op *semi-genitiefconstructie*. Bloomfield (1961:193) ziet er een geval van *cross-reference* in. De constructie kan op het eerste gezicht op dezelfde manier geanalyseerd worden als de Engelse genitiefconstructie in (3.74): het gereduceerde possessief pronomen hecht zich aan een NC, en het geheel drukt de bezitter uit, als een voorbepaling bij het bezit. Weergegeven met haakjes ziet deze segmentering er bijvoorbeeld als volgt uit:

(3.76) [[Bepaling [mijn broer]_{NC} z'n] [Kern fiets]]_{NC}

Zo'n analyse, waarin het pronomen zich als een suffix gedraagt, is in het verleden verdedigd door Hettema (1942, geciteerd in Gerlach Royen 1947:169), Paardekooper (1952) en voor het Duits in de grammatica van Duden (2005:835).

In het Nederlands kan de NC die de bezitter uitdrukt, occasioneel vergezeld gaan van een voorzetselconstituent:

(3.77) **een jongen uit m'n klas zijn vader en moeder** zijn gescheiden (Gerlach Royen 1947:172)

(3.78) **de vriendin van schoonmoe d'r rijbewijs** is ingenomen vanwege d'r leeftijd (GOO)

Dat lijkt erop te wijzen dat *een jongen uit m'n klas* en *de vriendin van schoonmoe* in hun geheel een NC vormen. Als de VzC *uit m'n klas* (resp. *van schoonmoe*) immers onafhankelijk is van de NC *een jongen* (resp. *de vriendin*) dan hecht het pronomen *zijn* (resp. *d'r*) zich aan de VzC, wat om semantische redenen onwaarschijnlijk is.

Naast het eerder genoemde bezwaar bij die opvatting (circulariteit), is het lang niet zeker of de semi-genitiefconstructie inderdaad op dezelfde manier geanalyseerd moet worden als de Engelse s-genitief. Een andere analyse, waarin het gereduceerde pronomen zich aan het bezit hecht in plaats van aan de bezitter, is net zo goed ver-

dedigbaar (zie bijvoorbeeld Duinhoven 1992:435 en Harbert 2007:160). Het verschil tussen beide analyses kan zeer schematisch als volgt weergegeven worden:

(3.79) [mijn broer z'n] [fiets]

(3.80) [mijn broer] [z'n fiets]

Oorspronkelijk was de constructie in ieder geval inderdaad gesegmenteerd als (3.80). De Vooys (1967:317) geeft ter verduidelijking een voorbeeld uit het Nederlands dat in zekere zin nog de oude lezing toelaat:

(3.81) [Ze] [hebben] [mijn broer] [z'n fiets] [ontstolen]

(3.82) [Ze] [hebben] [mijn broer z'n fiets] [ontstolen]

Die dubbelzinnigheid is ook terug te vinden in historisch taalmateriaal. Bijvoorbeeld bij Vondel:

(3.83) VROEGNIEUWNEDERLANDS (De Vooys 1967:318)

En ried de ridderschap en al de groote steên / Te roepen om den vorst zijn' moedwil te besnoeien

'En raadde aan om de ridderschap en al de grote steden (bijeën) te roepen om de baldadigheid van de vorst te kortwieken'

Meer dubbelzinnige voorbeelden, zowel hedendaagse als historische, zijn te vinden bij Gerlach Royen (1947:176-178).

Dat die oude segmentering nog niet helemaal afgeschreven hoeft te worden, blijkt bijvoorbeeld uit het Duits. Net als het Nederlands is de bezitter niet altijd als een indirect object te interpreteren, maar toch staat de bezitter onveranderlijk in de datief, terwijl het possessiefpronomen zich flexioneel naar het bezit richt, dat in (3.84) en (3.85) in de accusatief staat bij *durch*.

(3.84) DUTS (GOO)

kennengelernt habe ich sie durch meinem kumpel seine freundin

(3.85) DUTS (GOO)

Bis ich durch meinem Freund seine Mutter auf die Vanilla Tortencreme von Dr. Oetker aufmerksam wurde.

Doorwerking van de dativus commodi is overigens niet alleen in het Duits, maar ook in ouder Nederlands te zien:¹⁶

¹⁶ In ouder Nederlands (net als in ouder Duits overigens) kan de bezitter verder nog in de genitief voorkomen, die dan pleonastisch begrepen moet worden met het possessief pronomen: *der onghelovigher haer hovaerde* (Stoett 1923:49). Voor dit type – volgens Weijnen (1971:45-

Hoofdstuk 3

(3.86) MIDDELNEDERLANDS (Stoett 1923:50)

Den onsaligen sijn gelt si met hem

‘het geld van de onzalige zij bij hem’

Een ander argument om het possessief pronomen syntactisch bij het bezit in plaats van bij de bezitter te laten aansluiten is dat parenthetische discontinuïteit gemakkelijker lijkt voor het pronomen dan erna, zoals blijkt uit het grammaticaliteitsverschil tussen (3.87) en (3.88), wat erop wijst dat de band tussen pronomen en bezit hechter is dan die tussen pronomen en bezitter (cf. Zwicky 1978:505, die toont dat toenemende tolerantie voor parenthese wijst op een afnemende graad van syntactische binding).¹⁷

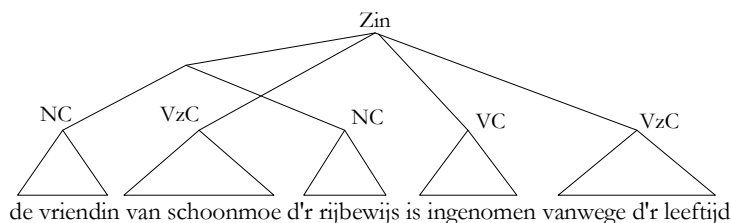
(3.87) ?We hebben gedineerd met Hugo – zo heette hij geloof ik – z’n vader

(3.88) *We hebben gedineerd met Hugo z’n – geloof ik – vader

Samengevat: de semi-genitief zit structureel misschien anders in elkaar dan de s-genitief, en het possessiefpronomen kan niet zomaar als een groepsmarkeerder (*phrase marker*) gezien worden, omdat het zich niet hecht aan de bezitter maar aan het bezit. Over het syntactisch statuut van de bezitter en de voorzetselconstituent die erop volgt, kan het gereduceerde pronomen niets zeggen.

Maar zelfs als het pronomen syntactisch bij het bezit hoort, zou geargumenteed kunnen worden dat de bezitter als voorbepaling in de NC geen elementen kan bevatten die buiten de NC staan. Een constituentenstructuur als (3.89) is om verschillende redenen uitgesloten.¹⁸

(3.89)

46) een tussenstadium of een contaminatie van de constructie met de datief en die met de casus rectus – is Nordes (1997) term *resumptief possessief pronomen* heel geschikt: het bezitspronomen *berhaalt* in dat geval de bezitter, zowel semantisch als syntactisch.

¹⁷ Wie – met Huddleston, Payne & Pullum (2002) – aanneemt dat uitbreidende relatiefzinnen ook als parenthese opgevat moeten worden, hoeft het niet te doen met het gefingeerde voorbeeld in (3.87): Gerlach Royen (1947:172) heeft een voorbeeld gevonden bij Van Deysel: *in zachte woorden aan Saelwijn, die niet zaagde, z’n oor*.

¹⁸ In (3.89) wordt gebruik gemaakt van een vereenvoudigde constituentenstructuur, zonder functionele projecties als IP, CP etc. en waarin argumenten en adjuncten op dezelfde hoogte aangehecht worden.

De enige oplossing om de VzC *van schoonmoe* syntactisch onafhankelijk te laten opereren van een NC is de NC *de vriendin* zelf onafhankelijk te maken van de NC *d'r rijbewijs*. Dat kan door de NC *de vriendin* aan te hechten op het zinsniveau, dus als zuster (in plaats van als dochter) van de NC *d'r rijbewijs*, als een soort bepaling van beperking, zoals voorzetselconstituenten in extractie volgens Van den Toorn (1982) geanalyseerd moeten worden.

Formele ondersteuning voor de onafhankelijkheid van de bezitter in de semi-genitief, is het feit dat de bezitter gescheiden kan voorkomen van het bezit wanneer daar goede redenen voor zijn. Zo'n reden is bijvoorbeeld dat de bezitter een relatiefpronomen is, dat vooraan in de relatiefzin moet staan, terwijl de bezitter verderop in de relatiefzin staat. Toegepast op de voorbeelden onder (3.75) en (3.78):

- (3.90) Mijn broer, die ze gisteren z'n fiets hebben gestolen, is vandaag te voet naar kantoor gegaan.
- (3.91) de vriendin van schoonmoe, die men haar rijbewijs heeft ingenomen, is gisteren toch weer achter het stuur gekropen.

Zulke voorbeelden komen ook echt voor, al sinds het Middelnederlands:

- (3.92) MIDDELNEDERLANDS (Stoett 1923:35)
Van enen mensche die men sinen naem nyet en weet
 'Van een mens van wie men de naam niet kent'
- (3.93) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Die wergever van de OM, die Tonino's vrij sprak...die moeten ze ook z'n pc nakijken

De onder (3.92)-(3.93) genoemde constructies zijn problematisch voor de klassieke analyse die in *mijn broer zijn fiets* en *de vriendin van schoonmoe haar rijbewijs* één NC wil zien.

Tot in de 17e eeuw kon de constructie trouwens ook in andere constructies nog gesplitst voorkomen:

- (3.94) VROEGNIEUWNEDERLANDS (Koelmans 1975b:438)
cap schatter was syn voor steynge af, den brander de melckmeyt van amsterdam slonger syn groote mast met syn besaenmast over boort
 'De voorsteng van Kaapschatter was afgebroken; de grote mast en de bezaansmast van de brander De melkmeid van Amsterdam slingerde overboord'

Een analyse die recht doet aan het bijzondere statuut van de bezitter in de semi-genitiefconstructie zou die kunnen analyseren als een soort *beperkte dislocatie*. Met *beperkt* wordt hier bedoeld dat de constituent niet hoeft te verhuizen naar de aan- of uitloop van de zin, maar lokaal gedisloceerd wordt (zie Duinhoven 1977:214 voor

Hoofdstuk 3

een vergelijkbare analyse van de Middelnederlandse semi-genitief met de bezitter in de casus rectus).

De verschillende visies op de syntaxis van de semi-genitief kunnen vereenvoudigd weergegeven worden als volgt:

Tabel 3.1: *Verskillende visies op de analyse van de semi-genitiefconstructie*

Paardekooper (1952)	Pronomen hoort bij bezitter; het geheel vormt een NC	[[mijn broer z'n] fiets] _{NC}
Harbert (2007)	Pronomen hoort bij bezit; het geheel vormt een NC	[[mijn broer] [z'n fiets]] _{NC}
hier verdedigd	Pronomen hoort bij bezit; twee aparte NC's	[mijn broer] _{NC} [z'n fiets] _{NC}

De hier verdedigde analyse stuit op het bezwaar dat er een NC op zinsniveau toegevoegd wordt, die duidelijk niet door het werkwoord, maar door de NC geselecteerd wordt. Dat bezwaar lijkt me echter niet zo zwaar te wegen, omdat zo'n analyse ook nodig is voor de analyse van andere constructies.

Iets vergelijkbaars doet zich namelijk voor in zinnen als (3.95), waarin het telwoord en het getelde op het eerste gezicht uit elkaar geplaatst zijn. Zoals Paardekooper (1971:428) opmerkt, stuit een analyse als 'patroonsplitsing' die hier voor de hand lijkt te liggen, op problemen. Het getal van het nomen dat het getelde uitdrukt, is immers onafhankelijk van het telwoord, zie (3.96). Ook in deze gevallen lijkt me te moeten worden aangenomen dat het Nederlands NC's op zinsniveau heeft, die eruit zien als argumenten, maar die niet tot de valentie van het werkwoord horen.

(3.95) **Lofdichten** maakte Krul maar **acht** en dan nog voor bloedverwanten en kennissen (ANE20061108)

(3.96) **Lofdichten**/***Lofdicht** maakte Krul maar **één**

Dat ook de bezitter in de semi-genitiefconstructie beperkt gedisloceerd is, kan syntactisch onderbouwd worden. Ten eerste door de observatie dat de kwantor *al*, die normaal aan de possessieve bepaling voorafgaat, ook kan volgen op de bezitter, al is de constructie waarschijnlijk thans veeleer zeldzaam:

(3.97) vader **al** z'n sigaren (Van der Lubbe 1958:125)

Ten tweede door de observatie dat de bezitter vergezeld kan gaan van een pleonastisch demonstrativum dat tussen de bezitter en het gereduceerde possessief pronomen plaatsneemt:

(3.98) die collega van mn vader **die** zn vrouw (GOO)

Die laatste constructie vertoont overeenkomst met wat op zinsniveau een *ingebedde dislocatie* heet, een constructie waarin de dislocatie ook beperkt verplaatst wordt, dat wil zeggen: niet helemaal naar het begin of het einde van de zin.

(3.99) Ik geloof dat Piet dat die ook komt (Jansen 1981:146)

(3.100) wat vindt u d'r eigenlijk van dat 't vak literatuur of literatuurgeschiedenis dat dat niet meer bij alle vakken gegeven wordt? (Hoekstra et al. 2003)

Dat er tussen de gedisloceerde bezitter en de verbinding van het pronomen en het bezit geen pauze volgt, is geen reden om de dislocatie-analyse te verwerpen. Zoals Overdiep & Van Es (1949) en Jansen (1981) aantonen, volgt er op slechts een minderheid van de gedisloceerde consumenten op zinsniveau een pauze.

Het Nederlands en de verwante talen die de constructie in kwestie vertonen, staan trouwens niet alleen met zo'n beperkt gedisloceerde constructie. Heine (1997, hfst.3) laat zien dat de ontwikkeling van een attributieve genitief uit een los toegevoegde constituent (Heine spreekt zelf van (*possessor*) *specification*, of, als de toevoeging achteraan staat over een *afterthought*) cross-linguïstisch geen curiosum is. De link tussen de bezitter en het bezit is niet van syntactische, maar van pragmatische aard, althans in oorsprong: de los toegevoegde bezitter was een soort frasaal topic (Heine heeft het over het *Topic Schema*).

Relevant in dit opzicht zijn mogelijk ook een paar merkwaardige bezitsconstructies, die ik hier onder de neutrale term *losse prolepsis van de bezitter* samenbreng: ten eerste de constructie die Weijnen (1965:67-68, 1971:118) noemt, waarin een substantief als possessieve bepaling vooropstaat zonder genitiefsuffix, zoals in (3.101)-(3.102). Het fenomeen is ook bekend uit het Middelnederlands (Stoett 1923:105). Ten tweede de constructie waarbij de genitief gedisloceerd voor het lidwoord staat, zoals in (3.103), al is die constructie, ook in het oudere Nederlands, erg schaars. Zulke voorbeelden laten zien dat de bezitter de neiging heeft zich syntactisch te onttrekken aan zijn semantisch afhankelijk statuut. Dezelfde neiging tot onafhankelijkheid kan verklaren waarom de bezitter in veel talen als datief een bepaling op zinsniveau vormt, in plaats van een adnominale bepaling (de zgn. *Pertinenzdativ* van het Duits). Een Nederlands, mogelijk enigszins verouderd voorbeeld is (3.104).¹⁹ Verder wordt ook in een zin als (3.105) soms een bezitsrelatie gezien, waarbij de bezitter (*Ingrid*) dan op zinsniveau staan, en niet op NC-niveau, wat het geval geweest was had er *Ingrids been* gestaan. En de bezitter kan ook als subject opduiken, zoals in (3.106).²⁰ Of als reflexief voornaamwoord, zoals in (3.107).²¹ Een nuance is

¹⁹ De dativische oorsprong van het bezittelijk voornaamwoord *hun* (Schönfeld/Van Loey 1964:144) wijst mogelijk op hetzelfde fenomeen.

²⁰ De constructie is niet beperkt tot lichaamsdelen, tenminste als voorbeelden als (i) en (ii) onder hetzelfde patroon gebracht moeten worden:

(i) hij is snel van begrip (GOO)

Hoofdstuk 3

wel dat het in de laatste drie voorbeelden om zgn. onvervreemdbaar bezit gaat, en dat de constructie dus niet zomaar als exemplarisch beschouwd kan worden voor alle types possessiefrelaties.²²

- (3.101) VROEGNIEUWNERLANDS (Weijnen 1965:68)
*naer **andre volcken** zeen*
‘volgens de zeden van andere volkeren’
- (3.102) VROEGNIEUWNERLANDS (Weijnen 1971:118)
*dat's **wijsheit** eerste less*
‘dat is de eerste les van de wijsheid’
- (3.103) LAATMIDDELNERLANDS (Weijnen 1971:20)
***Onser herten** een troostelijck behoedere*
‘een troostrijke behoeder van onze herten’
- (3.104) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Het hoofd was **hem** gaan hangen alsof bij kwaad gedaan had*
- (3.105) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Een hond beet **Ingrid** in het been, maar gelukkig had ze hoge laarzen aan.*
- (3.106) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
***zij** is zwart van haar*
- (3.107) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Hij haalde **zich** de woede op de hals van de China Daily door een artikel in Foreign Affairs*

Constructies waarin de bezitter op zinsniveau opereert in plaats van op frasaal niveau, zijn cross-linguïstisch goed geattesteerd, in die mate zelfs dat adnominale possessiefconstructies in de minderheid zijn (zie Heine 1997, hfst.3).

Men kan er met andere woorden niet omheen dat het Nederlands constructies heeft (gehad) waarin vrije constituenten losjes toegevoegd worden aan de NC, dus

-
- (ii) Hij is snel van start, maar ik denk niet dat hij de leiding kan nemen
(GOO)

²¹ In dit geval gaat het om een idiomatische uitdrukking, dat mogelijk gemakkelijker een verouderd patroon behoudt (zie ook volgende voetnoot).

²² Het is bekend dat onvervreemdbaar bezit vaak voorkomt in verouderde constructies (zie Heine 1997:172, die verwijst naar een boek van Nichols uit 1992, dat ik niet heb kunnen raadplegen). Dat sluit aan bij het idee dat in het Nederlands de attributieve possessieve constructie zich diachroon ontwikkeld heeft uit de predicatieve possessieve constructie (zie verderop §5.1). In dat opzicht zijn termen als *possessor ascension*, *possessor raising* of *possessor promotion* vanuit diachroon standpunt ‘misnomers’: niet de bezitter is gepromoveerd tot een zelfstandige constituent, maar de van oudsher zelfstandige bezitter is na verloop van tijd als een bepaling in de NC opgevat (zie ook §5.1).

zonder dat het om echte attributieve bepalingen gaat. Daaruit volgt dan weer dat niet alleen de genitief-s, maar ook het resumptief possessief pronomen niet geanalyseerd hoeven te worden als groepsmarkeerder.

(vi) Blokkering van voornaamwoordelijke bijwoorden: Een combinatie van een voorzetsel en een pronomen wordt in het Nederlands in heel wat gevallen verplicht omgebouwd tot een *voornaamwoordelijk bijwoord* (ook wel *R-pronomen* genoemd).

(3.108) *Hij heeft naar het gekeken

(3.109) Hij heeft ernaar gekeken (GOO)

Nu blijkt van die regel afgeweken te kunnen worden wanneer het pronomen gevolgd wordt door een VzC (Van Noord 2007).

(3.110) Zijn tijden op de 10.000 meter lagen net boven die van het toenmalige wereldrecord (citaat uit het *Twente News Corpus*, Van Noord 2007)

(3.111) *Zijn tijden op de 10.000 meter lagen net daarboven van het toenmalige wereldrecord

Dat zou als een argument aangevoerd kunnen worden tegen de visie dat VzC's onafhankelijke zinsconstituenten zijn. Als er in (3.110) immers geen dependentierelatie tussen het pronomen *die* en de VzC *van het toenmalige wereldrecord* bestaat, dan is het niet duidelijk waarom de vorming van het voornaamwoordelijk bijwoord *daarboven* geblokkeerd wordt. Hoe kan een onafhankelijke constituent een impact hebben op wat er syntactisch binnen een andere constituent gebeurt?

Ook hier wordt de soep niet zo heet gegeten als ze wordt opgediend. Ook in andere gevallen blijft de vorming van een voornaamwoordelijk bijwoord soms uit. Een voorbeeld is (3.112).

(3.112) kijk dan even goed naar de kenteken platen in het filmpje en daarna even goed **naar deze** (GOO)

Dat de vorming van een voornaamwoordelijk bijwoord uitblijft, lijkt me het gevolg te zijn van de beklemtoning van het pronomen. Dezelfde motivering kan aangehaald worden in het voorbeeld in (3.110). Ook daar wordt normaal gezien het pronomen beklemtoond.

(vii) Substitutie door een pronominale vorm: Een klassieke test voor constituentie is pronominalisatie. Woordgroepen die in hun geheel gesubstitueerd kunnen worden door een pronomen, vormen een constituent (zie o.a. Zwicky 1978; McCawley 1988:61-63; Carnie 2002:50-51; Van Valin 2001:111-112). In het Nederlands

Hoofdstuk 3

kan een pronomen verwijzen naar de combinatie van een NC en een VzC, wat als argument geldt om ze als één constituent te beschouwen.

(3.113) Opeens merkte **de oude man** dat **hij** een want verloren had. (GOO)

Net zoals aan de eenzinsdeelproef kleven aan de pronominalisatietest echter ernstige bezwaren (zie o.a. Croft 2001:188). In het Nederlands blijkt de moeilijkheid met de test in kwestie bijvoorbeeld uit voorbeelden als (3.114)-(3.116), waarin de ene keer *kaart* en *van Nederland* samen een constituent vormen, en de ander keer *oudste* en *kaart*.²³

(3.114) De oudste kaart van Nederland is gemaakt in 1556 (GOO)

(3.115) ... de recentste is van 2007

(3.116) ... die van België is veel recenter

Uit het voorgaande mag duidelijk zijn dat ik niet overtuigd ben van de syntactische dependentie van voorzetselconstituenten die naar betekenis betrekking hebben op de NC, zelfs niet wanneer ze adjacent zijn, en hetzelfde geldt voor de andere types ‘nabepalingen’ onder (3.3)-(3.12), zoals bijvoorbeeld relatiefzinnen. Extractie en extrapositie uit de NC wijzen veeleer op hun independent statuut, zodat het hier niet om echte discontinuïteit gaat, maar om schijn-discontinuïteit, in de betekenis waarin Rijkhoff (2002) deze termen gebruikt.

Hoe het standpunt dat hier verdedigd wordt, zich verhoudt tot andere voorstellen in de literatuur wordt duidelijk gemaakt in volgend schema:²⁴

Tabel 3.2: *Verskillende visies op adjacente, geëxtraponeerde en geëxtraheerde VzC's*

DEPENDENTIE VAN: ⁱ	VZC ADJACENT	EXTRAPOSITIE	EXTRACTIE
Kooij en Wiers	+	+	+
Klein en Van den Toorn	+	+	-
Sturm en Verhagen ⁱⁱ	+	-	-
alternatief (hier verdedigd)	-	-	-

²³ In (3.115) staat er geen overt pronomen, en dit is dus strikt genomen geen geval van substitutie, maar van ellipsis. Ellipsis is mogelijk een minder betrouwbare constituententest. Wie op grond daarvan het hier aangevoerde bezwaar bij de pronominalisatietest voor constituentie wil aanvechten, moet echter gewezen worden op het feit dat in het Engels, dat met hetzelfde probleem kampt, wel een pronomen wordt gebruikt (*one*) en dat de meeste theorieën ervan uitgaan dat *kaart* en *van Nederland* nu net hechter aan elkaar hangen (en dus een constituent vormen) dan *oudste* en *kaart*, zodat (3.116) een mysterie blijft.

²⁴ Ik ga hier voorbij aan voorstellen zoals dat van Zwart (1993), die zoals gebruikelijk in Antisymmetrische Syntaxis (zie Kayne 1994), alleen linkswaartse verplaatsing toelaat, wat uiteindelijk onder andere tot gevolg heeft dat alleen de VzC in extrapositie op zijn oorspronkelijke plaats is blijven staan.

- ⁱ Een + moet in deze tabel gelezen worden als: een dependentierelatie tussen de voorzetselconstituent en de NC is *mogelijk*. Het is immers niet uitgesloten dat een evident bijwoordelijke voorzetselconstituent toevallig naast een NC staat
- ⁱⁱ Dit standpunt houdt in dat discontinuïteit een ondubbelzinnig symptoom van independentie is, of – wat anders geformuleerd – dat verplaatsingstransformaties niet bestaan (zie bijvoorbeeld ook Koster 1978)

Ik merk graag op dat het hier verdedigde alternatief, waarin voorzetselconstituenten (en andere nabepalingen) onafhankelijk zijn, allerm minst betekent dat ze *interpretatief* niet bij de NC kunnen horen. Er wordt alleen aangenomen dat ze *syntactisch* onafhankelijk zijn. Ze staan dus niet in een dependentierelatie tot het nomen of de NC waar ze naar de inhoud betrekking op hebben (zie §1.3). Voorzetselconstituenten die als ‘nabepaling’ fungeren bij een nomen, verschillen dus syntactisch niet zo heel erg veel van predicatieve toevoegingen of bijwoordelijke bepalingen. Het feit dat ze van hun kern kunnen of soms zelfs moeten gescheiden worden, wordt hier als een symptoom gezien van hun syntactische onafhankelijkheid. Dat ze ook adjacent kunnen voorkomen is niet het gevolg van een syntactische regel, maar wel van een redelijke neiging – geen verplichting dus – om wat semantisch op elkaar betrekking heeft, ook bij elkaar te plaatsen, wat ook de syntactische relatie tussen de twee elementen is. In sommige gevallen is die neiging, eigenlijk een iconisch principe, zo groot dat uiteenplaatsing, hoewel in principe mogelijk, in de praktijk nooit gekozen wordt (zie ook Van der Horst 1995:93-97).

3.2.1.2 Appositie en predicatieve toevoeging: schijn discontinuïteit

In de vorige sectie is beargumenteerd dat alle nabepalingen die kunnen voorkomen in extractie en extrapositie, als onafhankelijke constituenten beschouwd kunnen worden, en dus als gevallen van schijn discontinuïteit afgedaan kunnen worden. Dat geldt ook voor de constructies onder (3.13)-(3.16) (hier nog eens herhaald als (3.117)-(3.120)), die met uiteenlopende termen beschreven worden.

(3.117) Hij heeft **de leraar Nederlands** in de stad zien wandelen, **meneer Bakker**. (ANS 1997:848)

(3.118) Je kunt er veel **picea's** aantreffen, **een soort naaldbomen**. (ANS 1997:1385)

(3.119) **De vliegtuigen** zijn **alle** op hun basis teruggekeerd. (ANS 1997:352)

(3.120) **Hongerig** kwam **Richard** binnen. (ANS 1997:1183)

In navolging van de ANS (1997) kan de constructie in (3.117)-(3.118) *bijstelling* of *appositie* genoemd worden, en die in (3.119)-(3.120), *bepaling van gesteldheid (tijdens de handeling)* of *predicatieve toevoeging*. De ANS (1997) gebruikt de term *appositie* alleen voor constructies zoals (3.117)-(3.118). In andere grammatica's vallen daar ook con-

Hoofdstuk 3

structies zoals (3.121) en (3.122) onder, die dan *hechte appositie* (*close* of *restrictive apposition*) heten. De constructies in (3.117)-(3.118) zijn dan *vrije apposities* (*loose, free* of *non-restrictive appositions*) (voor dit terminologische verschil, cf. o.a. Bloomfield 1961; Matthews 1981; Quirk et al. 1985).²⁵ De hechte appositie kan hier buiten beschouwing blijven, want ze is nooit discontinu. Wel kan erover getwijfeld worden of hechte apposities geen nabepaling bij NC's bevatten, zodat ze wel relevant zijn voor het grotere verhaal van dit hoofdstuk. De kwestie wordt verderop behandeld, in §3.2.2.3.

(3.121) de stad Antwerpen (GOO)

(3.122) keizer Karel (GOO)

Het onderscheid tussen vrije en hechte apposities wordt soms ook wel eens aangeduid met de termen *beperkende/uitbreidende appositie*. Dat houd ik echter voor een minder gelukkig gekozen begrippenpaar, omdat beide constructies zowel beperkend als uitbreidend kunnen zijn (zie MGD 2003:346 voor vrije apposities, en Payne & Huddleston 2002:447 voor hechte apposities):

(3.123) Tijdens een modeshow in Londen ontmoet ze **de gevierde voetballer** Jason Rosario (GOO) (uitbreidende hechte appositie)

(3.124) **de wielrenner** Lance Armstrong (niet de mens) (GOO) (beperkende hechte appositie)

(3.125) Haemus, **de schrik van Etrurië** (GOO) (uitbreidende vrije appositie)

(3.126) Politie mensen, **die van Antwerpen althans** zijn inderdaad pedofielen (GOO) (beperkende vrije appositie)

De MGD (2003) sluit zich bij de ANS (1997) aan, en behandelt de constructies in (3.121)-(3.122) niet onder de apposities, maar onder de binominale constructies (zie verderop, §3.2.2.3). Het appositiebegrip is wel een beetje ruimer dan dat van de ANS (1997): ook constructies als (3.127) en (3.128), waarin beide delen niet tot de-

²⁵ Daarnaast zijn er overigens nog andere typologieën, zoals die in Huddleston & Pullum (2002). In constructies zoals (3.121) noemen ze *Antwerpen* een *appositive modifier*. De constructie waarin de eigen naam de kern vormt, zoals (3.122), heet er *embellishment*, en die in (3.123) valt onder de ruime categorie *supplementation*, waar verder ook de niet-restrictieve relatiefzinnen ondergebracht worden, en nog allerlei constructies die ook wel *intercalatie*, *parenthese*, *interpolatie* of *appendage* genoemd worden. Apposities en intercalaties lijken inderdaad niet van elkaar te onderscheiden in het Engels, noch in het Nederlands. Het Duits kan soms een beroep doen op congruentie om het onderscheid te maken: in de Duden-grammatica (2005:1034) worden naar naamval met hun antecedent congruerende apposities onderscheiden van hun niet-congruerende tegenhangers, die er *Parenthesen* genoemd worden.

zelfde syntactische klasse behoren, zijn voor de MGD apposities, een analyse die eerder ook verdedigd was in Sturm (1986:246).

- (3.127) De bruid – helemaal in het wit – ziet u links op de foto. (MGD 2003:345)
- (3.128) De bruid – die links op de foto te zien is – was gekleed in een heel bijzondere creatie. (MGD 2003:345)
- (3.127) en (3.128) kunnen gemakkelijk aangevuld worden met geattesteerde voorbeelden:
- (3.129) De laatste fietsdag gaat door glooiende landerijen voor een bezoek aan een benedictijnenabdij, **mooi gelegen in een meander van de Cosonne** (GOO)
- (3.130) De inventaris van Grogor vermeldt ook twee ziekenstoelen en, uit vroeger tijden, nog een kinderwagen. Bovendien een aantal matten, **vermoedelijk om op te slapen**. (GOO)
- (3.131) Veel voorkomende kenmerken (**die overigens niets afdoen aan de kwaliteit**) zijn bijvoorbeeld kleine putjes en haarscheurtjes, fijne polijstkrasjes, doffe zwarte vlekjes of lijnstructuren. (GOO)

In sommige grammatica's, zoals de ANS (1997), worden dergelijke constructies niet als apposities beschouwd. In andere grammatica's komt in de terminologie tot uiting dat het om wat marginalere instanties gaat: Quirk et al. (1985) bijvoorbeeld, noemen ze *weak apposition*. Met de MGD (2003:345) ga ik ervan uit dat er geen reden is om ze niet naast de reguliere apposities zoals (3.132) te plaatsen. Anders dan de MGD echter denk ik niet dat het onderscheid tussen uitbreidende relatiefzinnen en apposities in de vorm van relatiefzinnen kan worden hard gemaakt, althans niet wat hun aanhechting aan de NC betreft, wat tot gevolg heeft dat alle uitbreidende relatiefzinnen als apposities beschouwd zullen worden, zoals ook Huddleston, Payne & Peterson (2002) doen (al spreken zij zoals gezegd in dergelijke gevallen niet van *apposition*, maar van *supplementation*). Voor het Nederlands is iets soortgelijks voorgesteld door De Schutter (1999:338), die alle types – klassieke vrije apposities (NC+NC), appositionele adjectieven en uitbreidende relatiefzinnen – samenbrengt onder de term *uitbreidende omstandigheidsbepalingen*.

Een ander gevolg is dat wat in de Nederlandse traditie *predicatieve toevoegingen* en *predicatieve nabepaling* heet (cf. infra), tot de apposities gerekend moeten worden wanneer ze van de rest van de zin geïsoleerd worden door een pauze.

Over de manier waarop de appositie die de vorm van een NC aanneemt, zoals in (3.132) aan haar antecedent gehecht is, bestaat verschil van mening.^{26, 27} Klein

²⁶ Een terminologische noot: in bedoelde constructie noem ik het eerste deel het *antecedent*, en het tweede deel de *appositie*.

Hoofdstuk 3

(1977c) gaat uit van één NC waaronder twee NC's samengevoegd zijn. In Bennis' (1978) voorstel maakt de appositionele NC deel uit van de NC waarin het antecedent het kernnomen is. De MGD (2003: 345) ten slotte neemt aan dat de appositie toegevoegd is aan de hele NC, zonder nog een hogere NC-knoop aan te nemen.²⁸ Op welke manier de appositie volgens de MGD dan wel vastzit aan de NC, blijft overigens onduidelijk. Sturm (1986:242-246) gaat wel in op die kwestie en stelt een analyse voor waarin de appositie volledig onafhankelijk is. Abstractie makend van enkele details in de verschillende voorstellen, kunnen we de drie verschillende standpunten als volgt weergeven in een representatie met haakjes:

(3.132) Moskou, de hoofdstad van Rusland (GOO)

(3.133) [[Moskou]_{NC} [de hoofdstad van Rusland]_{NC}]_{NC} (Klein 1977c)

(3.134) [Moskou [de hoofdstad van Rusland]_{NC}]_{NC} (Bennis 1978)

(3.135) [Moskou]_{NC} [de hoofdstad van Rusland]_{NC} (Sturm 1986)

In het licht van de vaststelling dat antecedent en appositie van elkaar gescheiden kunnen worden, zoals in (3.117)-(3.118), acht ik de analyse van Sturm (1986) aannemelijker dan die van Klein (1977c) en Bennis (1978). Uit de vorige sectie, over extractie en extrapositie, mag duidelijk geworden zijn dat ik discontinuïteit opvat als een symptoom van onafhankelijkheid. Een redelijke vraag is of er afgezien van deze principiële stellingname, nog andere argumenten zijn om van een afhankelijke relatie tussen appositie en antecedent af te zien.

Een eerste vaststelling is dat antecedent en appositie kunnen verschillen wat definitieitheid betreft:

(3.136) **De** moordenaar, **een** lijfwacht van Kabila, werd kort na de moord zelf doodgeschoten. (GOO)

In (3.136) is het antecedent definitief en de appositie indefinitief. Ook het omgekeerde komt voor, zoals blijkt uit (3.138), dat het spiegelbeeld vormt van (3.137).

(3.137) Rom Jansen, een hardloper uit Oudenbosch (GOO)

(3.138) een hoogleraar van de Vrije Universiteit van Amsterdam, A. Tanenbaum (GOO)

²⁷ Een uitgebreid overzicht van de verschillende visies, ook die welke in wat nu volgt niet ter sprake komen, is te vinden in Raabe (1979).

²⁸ Ik maak hier abstractie van het feit dat wat hier de NC genoemd wordt, in de MGD (2003) DP heet.

Dat de eigennaam in (3.138) werkelijk de appositie is en niet het antecedent dat toevallig achterop staat, blijkt uit de syntactische context: de appositionele constructie in kwestie staat in een presentatieve zin, waar alleen indefiniete constituenten als subject optreden:

- (3.139) In de tachtiger jaren was er een hoogleraar van de Vrije Universiteit van Amsterdam, A. Tanenbaum, aan het knutselen met een eigen Unix-kloon (...) (GOO)

Dat de appositie een eigen lidwoord heeft, of uit een eigennaam kan bestaan, wijst erop dat die een volledige NC vormt (of in de terminologie van een formele aanpak: een DP). Dat wordt dan ook erkend in alle onder (3.133)-(3.135) genoemde voorstellen. Maar dat antecedent en appositie kunnen *verschillen* wat definietheid betreft, lijkt me te pleiten tegen de voorstellen van Klein (1977c) en Bennis (1978). Die kampen namelijk met het nadeel dat ze het merkwaardige verschijnsel moeten verklaren waarom een bepaling die ónder het niveau zit van de determinator, de drager van het definietheidskenmerk, zich aan de invloedssfeer van die determinator onttrekt. Dat is des te merkwaardiger omdat hechte apposities zoals (3.121)-(3.122), die in alle mij bekende voorstellen (m.i. terecht, zie verderop) dieper aangehecht worden dan de determinator, geen verschil in definietheid toelaten:

- (3.140) Dit heb ik gedaan in samenwerking met een collega, Bert. (GOO)

- (3.141) Dit heb ik gedaan in samenwerking met mijn/*een collega Bert.

Een tweede argument om antecedent en appositie als syntactisch onafhankelijk te beschouwen, is dat ze gescheiden worden door een pauze. Net zoals bij andere constructies die door een pauze geïsoleerd worden van de rest van de zin – gedacht kan bijvoorbeeld worden aan *afterthoughts* en *intercalaties* –, lijkt het ook hier redelijk om aan te nemen dat die pauze aangeeft dat wat voor en na de pauze staat, syntactisch los staat van elkaar.

Een derde argument is dat ‘uiteenplaatsing’ in sommige gevallen niet optioneel, maar verplicht is. Dat is met name zo voor het type apposities dat Klein (1977a) *epitheta* noemt en dat in de ANS (1997:1399) *exclamatieve toevoeging* heet (zie ook Van de Velde 2007).

- (3.142) Toen ik mijn prijs noemde verslikte **hij** zich zowaar in zijn sorbet, **de gierige hufter**. (GOO)

Een vierde argument is dat antecedent en appositie een andere ‘verwachtingsrichting’ kunnen hebben:²⁹

²⁹ Van de constructie in (3.143) heb ik niet meteen een voorbeeld kunnen vinden met Google. Als het begrip (vrije) appositie echter opgerekt wordt zodat ook adjectiefgroepen een bij-

Hoofdstuk 3

(3.143) **Zelfs** zijn aansteker, **natuurlijk** de enige die hij op zak had, was nat geworden.

In (3.143) worden antecedent en appositie vooraf gegaan door een adverbium met een verschillende betekenis: *zelfs* gaat tegen de verwachting in (drukt een positieve overtreffing van de verwachting uit); *natuurlijk* gaat mee in de richting van de verwachting. Als de verwachtingsrichting boven de determinator aangehecht wordt, zoals verderop (zie hfst.5, §5.3, en hfst.8) aangenomen wordt, dan is het in de analyse van Klein (1977c) en Bennis (1978) opnieuw niet duidelijk waarom de appositie zich onttrekt aan de scope van een dergelijke bepaling bij het antecedent.

Een vijfde argument – dat met het vorige samenhangt – is dat apposities niet alleen een eigen verwachtingsrichting kunnen hebben, maar ook een eigen illocutie (zie ook Hannay & Keizer 2005:165 voor het Engels).

(3.144) De derde etappe werd overtuigend gewonnen door Nuyens – **een nieuwe Merckx?** – nadat hij in een monsterontsnapping met drie de sterkste gebleken was.

Een zesde argument is dat een appositionele NC niet een NC als antecedent hoeft te hebben, maar net zo goed bij de hele zin kan staan (*zinsappositie, absolute nominatief*).

(3.145) Tot voor kort bestond er een aparte Raad in Hoogland en Amersfoort Noord, **een merkwaardige situatie**. (GOO)

Zulke appositionele NC's kunnen niet onder een NC-knoop gebracht worden. Een analyse waarin de appositie geen NC knoop meer boven zich heeft, het voorstel in (3.135), is met andere woorden onafhankelijk gemotiveerd.

Een laatste argument om aan te nemen dat een appositie los staat van haar antecedent komt uit de morfologie. Uit taaltypologisch onderzoek blijkt dat apposities vaak niet dezelfde flexie dragen als hun antecedent, een fenomeen dat dicht bij huis ook in het Oudengels en het hedendaags Duits waargenomen kan worden: in (3.146) staat het antecedent in de datief en (de kern van) de appositie zelf in de nominatief. In (3.147) staat het antecedent in de accusatief en (de kern van) de appositie in de nominatief. In (3.148) staat het antecedent in de accusatief en (de kern van) de appositie in de datief.³⁰ In een nagenoeg flexieloze taal als het hedendaags Nederlands kan dit fenomeen uiteraard niet waargenomen worden, maar het fenomeen doet

stelling kunnen vormen bij een NC (*weak apposition* genoemd), zoals (m.i. terecht) bepleit wordt in MGD (2003:345) (zie ook hoger), dan kan de volgende attestatie als voorbeeld dienen: **zelfs** gemetselde keukens, **uiteraard** op maat en naar wens en smaak van de consument (GOO).

³⁰ Duden doet (3.148) af als “niet korrekt”. Op de normatieve beoordeling van de constructie in kwestie kan ik hier niet verder ingaan.

zich wel voor in het Middelnederlands: in (3.149) staat de bijstelling in de onverbo-
gen vorm.

(3.146) OUDENGELS (Peltola 1960:198)

*Þa wearþ gefullod fæder and sunu mid beora inn-hyrede and beora abta mannum,
ægþres hades menn, ma þonne an þusend*

‘dan werden gedoopt vader en zoon met hun huishouden en hun dienaars,
mannen van iedere stand, meer dan duizend’

(3.147) DUTS (Duden 2005:991)

*Die Feuerwehr informiert auch Dieter Peller, **Technischer Direktor des For-
schungsinstituts.***

(3.148) DUTS (Duden 2005:991)

*Besonders umstritten ist der Preis für Brot, **dem Grundnahrungsmittel der Be-
völkerung.***

(3.149) MIDDELNEDERLANDS (Stoett 1923:144)

*Van siere zuster, **die jonge Clothilt***

‘van zijn zuster, de jonge Clothilde’

Genoemde eigenschappen doen ernstige twijfels rijzen bij een analyse van de vrije
appositie als bepaling bij of zelfs in de NC. De laatste twee observaties maken het
zelfs aannemelijk dat de appositie structureel buiten de zin valt, wat trouwens ook
het standpunt is van Huddleston, Payne & Peterson (2002).

Niet alle adjectiefgroepen die na het nomen staan, al dan niet in afstandspositie,
zijn echter appositieel op te vatten. Soms worden ze immers in het geheel niet
voorafgegaan door een pauze, die ze van de rest van de zin isoleert.

In de voorbeelden (3.15)-(3.16), hier herhaald als (3.150)-(3.151), zijn *alle* en *bon-
gerig* in de zin geïntegreerd. Niettemin kunnen ze van hun kern gescheiden worden,
zoals in deze zinnen ook inderdaad het geval is.

(3.150) **De vliegtuigen** zijn **alle** op hun basis teruggekeerd. (ANS 1997:352)

(3.151) **Hongerig** kwam **Richard** binnen. (ANS 1997:1183)

Traditioneel worden de constructies in (3.150) en (3.151) als een bepaling op zinsni-
veau gezien, en niet als een NC-bepaling. Over een ogenschijnlijk vergelijkbaar geval
als (3.152) is echter discussie.

(3.152) **Het verhaal, samengevat**, komt hierop neer. (ANS 1997:865)

Voor de Groot (1949) verschillen gevallen als (3.152) niet van gevallen als (3.151).
Van der Lubbe (1958) is het daar niet mee eens, en heeft het in verband met (3.152)
over *niet-vrije predicatieve toevoegingen*. De ANS (1997:865-866) spreekt van *predicatieve*

Hoofdstuk 3

nabepalingen, wat erop wijst dat de ANS ze tot de NC rekt. De reden waarom ze anders behandeld worden dan de predicatieve toevoegingen zoals (3.151), wordt niet duidelijk. Vermoedelijk speelt de eenzinsdeelproef een rol: op grond van de vaststelling dat NC + predicatieve nabepaling/toevoeging samen voor het vervoegde werkwoord kunnen staan in mededelende hoofdzinnen, moeten ze samen een zinsdeel vormen. Maar in (3.152) verraadt de pauze-intonatie, in het schrift aangegeven door komma's, dat we hier met een appositie van het type in (3.127) en (3.129) te maken hebben. Zulke apposities zijn sowieso ongevoelig voor de eenzinsdeelproef.

De adjectieven in zinnen als (3.151) staan syntactisch niet op dezelfde hoogte als vooropgeplaatste adjectieven. Ze hebben, net als het werkwoord, een predicatief karakter, wat Van der Lubbe (1958) met de gelukkige term *predicatieve toevoeging* tot uiting heeft gebracht. In tegenstelling tot attributie is predicatie een kwestie op het niveau van de zin. Het prediceren van een eigenschap kan pas plaatsvinden als de NC waarover geprediceerd wordt, afgewerkt is. Dat blijkt ondermeer hieruit dat adjectieven in postpositie ook toegevoegd kunnen worden aan eigennamen. Vooropgeplaatste adjectieven kunnen dat veel minder gemakkelijk, en hebben daar meestal de hulp voor nodig van een lidwoord, dat de eigennaam degradeert tot soortnaam, waardoor het adjectief toch binnenin de NC gesmokkeld kan worden.

(3.153) Willem, aangeslagen door de dood van zijn broer, gaat in het illegale werk.
(GOO)

(3.154) *Door de dood van zijn broer aangeslagen Willem gaat in het illegale werk

(3.155) Een/De door de dood van zijn broer aangeslagen Willem gaat in het illegale werk

Iets soortgelijks geldt overigens voor de telwoorden zoals *alle* in (3.156).³¹

(3.156) **Henk Koops, Koos Andringa, Piet Bakker, Aize Tolsma, Henk Beintema, Jan Bouma, Ron Hoogland en Peter Klaasse Bos** hebben **allen** een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van GA-software en InstallCalc (GOO)

(3.157) ***Alle** Henk Koops, Koos Andringa, Piet Bakker, Aize Tolsma, Henk Beintema, Jan Bouma, Ron Hoogland en Peter Klaasse Bos hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van GA-software en InstallCalc

Dat het adjectief in zinnen als (3.151) inderdaad predicatief opgevat moet worden, wordt ondersteund door de volgende drie observaties: (i) Achterop geplaatste adjectieven en adjectieven in afstandspositie vertonen net als adjectieven die dienst doen als naamwoordelijk gezegde, geen flexie, zie (3.158)-(3.159). (ii) Adjectieven die wel

³¹ Voor verdere argumenten waarom telwoorden in 'floating position' op zinsniveau zitten, en niet op het niveau van de NC, zie ook Van Langendonck (1980).

als naamwoordelijk gezegde kunnen voorkomen, maar niet als adnominale voorbepaling (b.v. *bekaf, braak*) kunnen ook na de NC voorkomen, of in afstandspositie, zie (3.160)-(3.161). (iii) Adjectieven die een klemtoonverschil vertonen naargelang ze attributief of predicatief gebruikt worden (b.v. de samenstellende afleidingen zoals *tweetalig*), vertonen het predicatieve klemtoonpatroon bij post- of afstandspositie, zie (3.163)-(3.164).³²

(3.158) Natuurlijk is de Stoel nagelnieuw in een doos verpakt (GOO)

(3.159) *Natuurlijk is de Stoel nagelnieuwe in een doos verpakt

(3.160) Zo was daar een grote stormbaan waar de leerlingen bekaf afkwamen (GOO)

(3.161) *Zo was daar een grote stormbaan waar de bekaffe leerlingen afkwamen

(3.162) een tweétalige ambtenaar

(3.163) De ambtenaar is tweetálig.

(3.164) De ambtenaar, tweetálig, was de geknipte man voor de baan.

3.2.2 Relatoren

§3.2.1 was een omstandig pleidooi om (potentiële) discontinuïteit als een serieuze aanwijzing voor independentie te beschouwen. Omdat nagenoeg alle nabepalingen bij de NC ook daadwerkelijk gescheiden kunnen voorkomen van hun ‘kern’, moeten ze als syntactisch onafhankelijke toevoegingen beschouwd worden. In deze paragraaf wordt een tweede argument aangevoerd om voor- en nabepalingen niet over dezelfde kam te scheren. Opnieuw zal blijken dat nabepalingen, anders dan voorbepalingen, lossier aan de NC gehecht worden.

3.2.2.1 De syntactische functie van relatoren

In het Nederlands gaan bepalingen in de regel vooraf aan hun kern (zie ook verderop, §3.2.3). Die conventie is zo sterk ingeburgerd dat in een verbinding van een substantief en een adjectief het adjectief als kern van de NC als substantivering geïnterpreteerd zal worden in het hedendaags Nederlands, als dat morfologisch mogelijk is althans. Er is bijvoorbeeld een duidelijk semantisch verschil tussen de NC in (3.165) en die in (3.166). In (3.165) is *vlekje* de kern, terwijl in (3.166) *rood* de kern is, en *vlekje* een soort kwantificerende bepaling.

³² De situatie is eigenlijk nog iets gecompliceerder dan de voorbeelden (3.162)-(3.164) laten uitschijnen. Een nauwkeuriger formulering van de asymmetrie is: in attributieve positie zijn beide klemtoonpatronen mogelijk; in predicatieve positie slechts een.

Hoofdstuk 3

(3.165) een rood vlekje (GOO)

(3.166) een vlekje rood (GOO)

Zoals blijkt uit deze voorbeelden, volstaat eenvoudige adjacentie ter linkerzijde om een dependentierelatie op te zetten.³³

Het Nederlands laat ook toe dat een constituent interpretatief op het nomen betrokken wordt, zonder dat die constituent voorafgaat. Een eenvoudig voorbeeld is:

(3.167) poppetjes van plastic (GOO)

De groep *van plastic* slaat op *poppetjes*. De meeste grammatica's gaan er daarom van uit dat *van plastic* een nabepaling is bij het nomen, maar die visie lijkt me aanvechtbaar. Anders dan bij voorbepalingen, kunnen zogezegde nabepalingen niet 'naakt' volgen op het nomen. Als we een verband zien tussen *poppetjes* en *van plastic*, dan kan dat semantisch verband niet syntactisch bekrachtigd worden door eenvoudige juxtapositie (met *plastic* achterop, welteverstaan). De taalgebruiker moet de 'nabepaling' vooraf laten gaan door een elementje dat als een wegwijzer de interpretatie aanstuurt. Dat elementje neemt de vorm aan van een partikel, een voorzetsel, een betrekkelijk voornaamwoord of een voegwoord, en wordt hier *relator* genoemd.³⁴

Relatoren (Limburg 1983, 1985; Dik 1983, 1997a:398; Rijkhoff 2002:245, 251; Van Langendonck 2000, 2003:179, in voorb.) behoren niet tot de standaarduitrusting van de gemiddelde grammatica. Het gaat om een enigszins gespecialiseerde, maar daarom niet minder bruikbare notie uit de taaltypologie. Van Langendonck (2003:179) geeft de volgende definitie:

“A relator can be defined as a free or bound morpheme that has basically two syntagmatic slots (*relata*) in its semantic-syntactic structure such that the relator defines a specific semantic-syntactic relation between the two *relata*.”

De definitie van Dik (1997a:398) sluit daar goed bij aan, al is ze wat vager:

“The class of relators contains those grammatical elements which serve to link two constituents together, and/or mark the function(s) of a constituent as specified in underlying clause structure.”

³³ Ik ga hier voorbij aan de morfologie (c.q. buiging van adjectieven en genitiefmorfologie). Slechts een schijnbare uitzondering is de constructie *twee van zijn romans* (GOO) (zie §6.3.2.3).

³⁴ Strikt genomen is *relator* een ongelukkige term. Wat het element in kwestie doet, is immers niet het verbinden van beide N(C)'s; het houdt ze juist uit elkaar. Zonder het voorzetsel zou het tweede nomen onverbiddelelijk als kern geïnterpreteerd worden: *ruitjes van papier* (soort ruitjes) versus *ruitjespapier* (soort papier). In navolging van Haudry (1981:198) zou de term *relator* (*ligateur*) vervangen kunnen worden door *separator* (*distanciateur*), maar omdat die term niet erg bekend is, is daar toch maar van afgezien.

Volgens het iconisch principe staan relatoren het liefst tussen hun relata in (Dik 1997a:406). Elementen die als relator tussen hoofd en dependent kunnen optreden zijn, aldus Dik (1997a:398): “(i) adpositions, (ii) case markers, (iii) subordinating elements”. Van Langendonck (2003:179) ziet het nog wat ruimer en rekent ook werkwoorden tot de relatoren.

Relatoren zijn verder vergelijkbaar met wat Den Hertog (1903-1904:208vv.) *betrekkingswoorden* noemt, een notie die later in de formele grammatica is opgenomen door Sturm (1986, 1989):

“De term ‘betrekkingswoord’ stamt uit de traditionele grammatica. Hij wordt daarin gebruikt voor voorzetsels en voegwoorden, die, tegenover noemende en verwijzende woorden, als kenmerkende eigenschap hebben dat ze verbanden tussen endocentrische woordgroepen expliciteren.” (Sturm 1989:542)

Ook De Vooy (1967) lijkt zo’n concept voor ogen te zweven wanneer hij voorzetsels en voegwoorden onder de categorie der *bindwoorden* brengt. Naast Den Hertog, De Vooy en Sturm maakt ook Vandeweghe (2000:36, 162) gebruik van de notie van relator in zijn grammatica.

Overeenkomst is er ook met wat Foley (1980) *ligatures* noemt, en Himmelmann (2001:834) *linking articles*, verder ook wel bekend als *connectors* of *linkers* (zie bijvoorbeeld Croft 2003:38), of als *attributors* (zie bijvoorbeeld C. Lehmann 1995:68). Een voorbeeld:

(3.168) PALAUUAANS (Foley 1980:173)
a kekerey ʔ ?ad
 ART klein **LIG** man
 ‘een/de kleine man’

Foley (1980) merkt op dat de distributie van ligaturen voorspelbaar is: als een taal een ligatuur gebruikt tussen een bepaald type adjunct en het nomen, dan wordt in die taal ook een ligatuur gebruikt voor alle types adjuncten die een minder hechte band met het nomen hebben. Concreet: uit het feit dat het Palauaans een ligatuur nodig heeft om adjectieven met een nomen te verbinden, zie (3.168), kan voorspeld worden dat in die taal ook een ligatuur nodig is tussen een relatiefzin en een nomen. Die tendens noemt Foley de *Bondedness Hierarchy*. Als Foley gelijk heeft, dan kan het gebruik van ligaturen – of relatoren dus – bij nabepalingen in het Nederlands wijzen op hun lossere aanhechting aan de NC.³⁵

³⁵ Een aanzienlijke complicatie is wel dat Foley’s rangschikking van adnominale bepalingen haaks staat op een rangschikking die uitgaat van de lineaire positie van de adnominale bepalingen: het hechtst met het nomen verbonden zijn volgens Foley lidwoorden en demonstrativa, terwijl die doorgaans verder van het nomen verwijderd zijn dan adjectieven (zie Rijkhoff 2002).

Hoofdstuk 3

Dat het gebruik van relatoren op een lossere aanhechting wijst, is overigens ook vanuit de iconiciteitstheorie (zie o.a. Haiman 1983, 1985a, b) niet onaannemelijk: het gebruik van een voorzetsel tussen twee nomina verbindt die weliswaar, maar scheidt ze ook tegelijkertijd, door een toename van de linguïstische afstand (*distance*).

3.2.2.2 Nabepalingen met relator

Het Nederlands laat een scherp onderscheid zien tussen voor- en nabepalingen.³⁶ Voorbepalingen hebben in de regel geen relator bij zich, nabepalingen juist wel. Dat wordt duidelijk bij een gedetailleerde analyse van de syntactische vorm van de bijvoeglijke nabepalingen. Een overzicht van wat zoal als bijvoeglijke nabepaling kan fungeren in het Nederlands, is onder andere te vinden in de ANS (1997:845vv.) en Van Roey (1974:97vv.). Van die nabepalingen hebben voorzetselconstituenten, beknopte bijzinnen en relatiefzinnen alvast een duidelijke relator, zie (3.169)-(3.174).³⁷

(3.169) het huis **op** de hoek (GOO)

(3.170) *het huis de hoek

(3.171) een huis **om te** kopen (GOO)

(3.172) *een huis (te) kopen³⁸

(3.173) het huis **dat** u wilt kopen³⁹ (GOO)

(3.174) *het huis u wilt kopen

Voor Nederlandse NC zou het volgende principe geformuleerd kunnen worden:⁴⁰

³⁶ (*Na*)bepaling wordt hier en in wat volgt in deze paragraaf bij gebrek aan een geschiktere term gebruikt voor een *interpretatieve* betrekking. Er wordt niet verondersteld dat er een relator toch een dependentiestructuur tot stand brengt. De scheidbaarheid van kern en nabepaling wijst op het tegendeel.

³⁷ Dit lijstje put de nabepalingen met relator mogelijk nog niet helemaal uit. Ook constructies met een vergelijkingsstandaard, zoals *een groter huis dan het vorige* (GOO) horen er nog bij. Maar omdat de vergelijkingsstandaard volgens sommigen alleen bij het adjectief hoort, en niet bij de NC, en omdat *dan* als een voorzetsel of voegwoord geanalyseerd kan worden, hoeft de constructie hier verder niet besproken te worden.

³⁸ In constructies met beknopte bijzinnen is *om* een versterking van *te*, dat oorspronkelijk, toen het nog als voorzetsel gevoeld werd, zelf de relator was. Dat *te* doet nog dienst als relator in constructies met een onbepaald voornaamwoord, zoals in *iets te eten* (zie vb. (3.192)).

³⁹ Zie Sturm (1992) voor een verdediging van de opvatting dat relativa, ondanks hun deelname in de argumentstructuur van de relatiefzin, als relatoren gezien moeten worden.

⁴⁰ Het principe onder (3.175) lijkt wat op Sturms (1986) idee dat in het Nederlands voorzetsel- en voegwoordconstituenten vrij zijn wat hun positie betreft, en dat andere bepalingen vooraf gaan. Hier wordt echter de omgekeerde invalshoek genomen: in plaats van te zeggen dat voorzetsel- en voegwoordconstituenten achterop kunnen staan, heet het hier dat nabepa-

(3.175) **Relatorverplichting:** bijvoeglijke bepalingen achter het nomen moeten ingeleid worden door een relator.

De realiteit van dat principe blijkt niet alleen uit het feit dat de constructies (3.169), (3.171), (3.173) het niet zonder relator kunnen stellen, maar ook uit het feit dat sommige constructies een semantisch lege relator bevatten, die geen andere functie lijkt te hebben dan het syntactisch inleiden van een nabepaling. Een voorbeeld van zo'n constructie is het bekende *schat van een kind* (cf. o.a. Paardekooper 1956; Van Caspel 1970; Everaert 1992; ANS 1997:853-854; Leys 1997; Verhaar 1997; Bennis et al. 1998; MGD 2003:568-577). Algemeen wordt ervan uitgegaan dat de constructie een soort van predicaatsstructuur bevat waarin *schat* en *kind* met elkaar vergeleken dan wel gelijkgeschakeld worden (Quirk et al. 1985:1284; Kayne 1994:87; Bennis et al. 1998). De toevoeging van het semantisch lege defaultvoorzetsel⁴¹ *van* zorgt ervoor dat *een kind* niet relatorloos volgt op *schat*.⁴²

(3.176) een schat **van** een kind (GOO)

(3.177) *een schat een kind

De constructie verschilt enigszins van andere zogenaamd bijvoeglijke voorzetselconstituenten, die hogerop ter sprake zijn gekomen. Een analyse waarin de VzC *van een kind* onafhankelijk is van de NC, en op zinsniveau aangehecht wordt, is hier moeilijker vol te houden. Vormelijk blijkt dat onder andere hieruit dat extrapositie in dit geval niet mogelijk is. Daaruit kan geconcludeerd worden dat zelfs wanneer de VzC niet weggeplaatst kan worden, wat meestal wel kan (zie vorige paragraaf §3.2.1), de nabepaling toch een relator nodig heeft. Een andere oplossing bestaat er natuurlijk in het geheel als een vaste verbinding, als een idioom, te beschouwen (de paradigmatische variatie is inderdaad veeleer beperkt, zie o.a. Paardekooper 1956). Vaste verbindingen hebben natuurlijk een heel beperkte bewegingsvrijheid (zie ook extrac-

lingen ingeleid moeten worden door een voorzetsel of voegwoord (of een andere relator). Anders dan Sturm geloof ik niet dat voorzetselconstituenten ook voorop kunnen staan. Die visie is met name problematisch voor VzC's bij NC's, en Sturm moet zich dan ook veel moeite getroosten om te verklaren waarom dat zo is.

⁴¹ Dat *van* in het Nederlands het defaultvoorzetsel is, blijkt uit allerlei constructies waar van 'bezit' of 'bron' (de meest genoemde basisbetekenissen) geen sprake is. Te denken valt aan voorbeelden als *een briefje van honderd* (GOO) en *mannen van aanzienlijke stand* (GOO).

⁴² Een andere 'oplossing' ware geweest van de nabepaling een voorbepaling te maken, bijvoorbeeld als eerste deel van een compositum als *kindschat*. Dat is de oplossing die bijvoorbeeld het Sanskriet, eveneens een linksvertakkende taal, gekozen heeft (Van Caspel 1970):

(i) SANSKRIET (Van Caspel 1970:281)
kanyā-ratna
 meisje-parel
 'een parel van een meisje'.

Hoofdstuk 3

tiebeperkingen van idiomen als *de kop van jut* en *N van jewelste*, Verhaar 1998:114-115). Anders gezegd: de niet-splitsbaarheid van *schat van een kind* zegt wellicht meer over het idiomatische statuut van de constructie, dan over het syntactische statuut van postnominale VzCs. Bovendien is het lang niet zo zeker of de verbinding wel echt onplitsbaar is. Zinnen als (3.178) worden door Van Caspel (1970:284) en Verhaar (1998:116) – m.i. terecht – niet als ongrammaticaal beschouwd:

(3.178) Wat **een aap** is dat toch **van een jongen**

Nog een andere oplossing is aan te nemen dat de constructie niet gesegmenteerd moet worden als (3.179), maar als (3.180), met *kind* als kern. Zo'n analyse wordt verdedigd door Keizer (2007:106-108) en door Aarts (geciteerd in Keizer 2007:93), en hoewel die op het eerste gezicht wat geforceerd lijkt, zijn er niettemin goede argumenten voor (zie Keizer 2007 en verder §3.2.2.3). Soortgelijke segmentering zijn ook te verdedigen voor de constructie *wat voor (een) N* en *tal van N* etc. (zie ook §8.3.1.4 en §3.2.2.3).

(3.179) [schat]_{Kern} [van een kind]_{Bepaling}

(3.180) [schat van een]_{Bepaling} [kind]_{Kern}

Terzijde kan hier opgemerkt worden dat het Nederlands beschikt over een semantisch verwante constructie, waarin de volgorde van de betrokken nomina anders is. Die constructie heeft eveneens een relator, al lijkt die hier toch wat meer betekenis te dragen: *als* leidt hier conform zijn lexicale semantiek een vergelijking in.

(3.181) een kind **als** een schat (Paardekooper 1956:93)

(3.182) *een kind een schat

Een semantisch leeg voorzetsel *van*, dat kennelijk alleen de relatorverplichting dient, doet zich niet alleen voor in *een schat van een kind*, maar daarnaast ook wanneer op het nomen een zin met finiet werkwoord volgt, die geen relativum bij zich heeft. Ter illustratie kunnen de volgende voorbeelden geciteerd worden van De Vooy (1967:316):

(3.183) een lawaai **van** wat-ben-je-me

(3.184) een koek **van** heb-ik-jou-daar

(3.185) (...) de glans **van** weet je nog, toen?

Een andere aanwijzing voor de realiteit van de relatorverplichting is de vaststelling dat sommige nabepalingen die niet ingeleid worden door een relator, vervangen

worden door een semantisch verwante constructie mét een relator. Gedacht kan worden aan nabepalingen in de vorm van een VzC met een achterzetsel.^{43, 44}

(3.186) David Thomson trekt de Rocky Mountains **over** (GOO)

(3.187) Hannibal trekt **over** de Alpen (GOO)

(3.188) ??de trek de Rocky Mountains **over**

(3.189) de trek **over** de Rocky Mountains (GOO)

Voorbeelden (3.188)-(3.189) laten zien dat nabepalingen met een achterzetsel vervangen worden door nabepalingen met het overeenkomstige voorzetsel. Dat kan omdat de constructie met het achterzetsel en die met het voorzetsel nauw verwant zijn wat hun betekenis aangaat.

Een argument dat daarbij aansluit, is de vaststelling dat VzCs die zelf een voorbepaling hebben, moeilijker als nabepaling van een NC kunnen dienstdoen dan VzCs zonder voorbepaling.⁴⁵

(3.190) een kist onder de grond (GOO)

(3.191) ??een kist drie meter onder de grond⁴⁶

⁴³ De term achterzetsel lijkt me overigens niet de meest gelukkige. Zelf zie ik er bijwoorden of secundaire predicaties (BvG) in. Dat blijkt onder meer uit (i) hun vaste positie vlak voor de tweede zinspool, (ii) hun bijwoordelijke vorm in gevallen waarin prepositie en adverbium niet homofon zijn (*met-mee*, *tot-toe*), (iii) de vaststelling dat ze soms geen prepositionele tegenhanger hebben (*geleden*, *terug*, *af*).

⁴⁴ Helemaal onmogelijk is de constructie in (3.188) misschien niet, maar ik heb er geen voorbeelden van kunnen vinden. Vandaar dat ik twee vraagtekentjes gebruik in plaats van een sterretje.

⁴⁵ Of VzC's werkelijk voorbepalingen bij zich kunnen hebben, staat overigens nog te bezien. In zinnen als *Wel drie meter lag de kist onder de grond*, blijkt uit de splitsbaarheid van *wel drie meter* en *onder de grond* dat het niet om één constituent gaat (voor de verdediging van splitsbaarheid als een symptoom van apart constituentschap, zie §1.4.2). Mogelijk is *drie meter* een bijwoordelijke bepaling op zinsniveau. Dat zou dan meteen ook helpen verklaren waarom een constructie als (3.191) (zonder pauze voor en na) niet mogelijk is. In andere gevallen lijkt de voorbepaling bij de prepositionele groep echter niet zo gemakkelijk te scheiden, zoals geïllustreerd kan worden aan de hand van de volgende voorbeelden van Corver (1990:264-265):

- (i) **Vlak lag het lijk onder de grond.*
- (ii) **Dwars liep Jan door het bos.*
- (iii) **Onmiddellijk zat Marie naast Piet.*

⁴⁶ Bedoeld is de constructie waarin *drie meter onder de grond* zonder pauze aansluit bij *een kist*. De constructie is immers wel mogelijk met een pauze tussen *kist* en *drie*, maar dan gaat het om een appositionele constructie, die een heel ander statuut heeft (zie §3.2.1.2).

Hoofdstuk 3

Verder mag de realiteit van de relatorverplichting ook blijken uit het gebruik van expletief *om* om beknopte bijzinnen achter het pronomen in te leiden:

(3.192) iets (om) te eten (ANS 1997:858)

Toevoeging is strikt genomen niet nodig, want de infinitief wordt voorafgegaan door *te* ('de lange infinitief'). Soms gaat er echter nog wat aan *te* vooraf, bijvoorbeeld een bijwoord bij de lange infinitief. In dat geval wordt de gehele nabepaling bij het nomen niet meer voorafgegaan door de relator *te*, en dan blijkt de toevoeging van *om* verplicht (ANS 1997:358):

(3.193) iets om langzaam te drinken

(3.194) *iets langzaam te drinken

De relatorverplichting laat zich ook gevoelen in het onderscheid tussen vrije apposities en achteropgeplaatste adjectiefgroepen van het type in (3.195)-(3.196).

(3.195) Mampuya is een rechterflankspeler, **22 jaar oud** en heeft de Belgische nationaliteit. (GOO)

(3.196) Deze jonge dj **van 22 jaar oud** heeft al op diverse grote feesten gestaan. (GOO)

Wanneer de adjectiefgroep *22 jaar oud* zoals in (3.195) door een pauze van het nomen gescheiden wordt, dan hebben we te maken met een vrije appositie, die als geïsoleerde constituent ('buiten zinsverband') geen relator nodig heeft (zie §3.2.1.2). Het geïntegreerde alternatief in (3.196) mist zo'n prosodische scheiding, en dan blijkt opnieuw het defaultvoorzetsel *van* op te duiken.⁴⁷

(3.197) De wielersbaan Schorredroom bestaat uit een wielerpiste (**333 meter lang**) met in het midden een grasplein. (GOO)

(3.198) naast een openluchtwielersbaan **van 333 meter lang** met verlichting en een dienstengebouw met cafetaria, kleedkamers, toiletten en doucheruimten omvat dit centrum ook een BMX-parcours en een vlakke opwarmbaan, te-

⁴⁷ Adjectiefgroepen kunnen ook in hun geheel vooropgeplaatst worden, wat diachroon hoe langer hoe vaker gebeurt in het Nederlands (zie GNS 2008, en onderzoek naar het Duits: Admoni 1964; Weber 1971; Ebert 1978:46-49; Askedal 2000 en Schneider-Mizony 2000). Het patroon in (ii) wint dus steeds meer veld op (i).

(i) Tot de stichting van den Belg. Boerenbond werd overgegaan op een vergadering **gehouden den 20 Juli 1890 te Leuven** (1924, DBNL)

(ii) Op een **in 1844 te Linschoten gehouden** Algemene vergadering werd dat kerkverband geconsolideerd. (GOO)

vens geschikt voor wielersportverwante activiteiten zoals rolschaatsen en skeelers. (GOO)

De toevoeging van een relator in de vorm van een voorzetsel (*van*) is des te merkwaardiger, omdat traditioneel aangenomen wordt dat het voorzetsel als bindwoord dient om *substantieven* als bepaling te gebruiken (zie b.v. Den Hertog 1903/1904). Mogelijk heeft de constructie met relator zich ontwikkeld via interferentie met de constructie in (3.199), waarin de nabepaling een NC is.^{48, 49, 50}

⁴⁸ Op de constructie waarin een achteropgeplaatst telwoord met een NC verbonden is door een relator *van*, als in (i) en (ii), ga ik hier niet verder in, omdat een analyse als ellips voor de hand ligt, wat blijkt uit het feit dat het niet alleen om leeftijdsaanduidingen gaat.

- (i) Dat een jongetje **van drie** wel het concept tijd begrijpt, maar nog niet verschillen tussen tijdstip en tijdsduur kan vatten, blijkt uit zijn vragen. (GOO)
- (ii) Maar niets lijkt te lukken, totdat Andy Trish (40) leert kennen, een moeder **van drie**. (GOO)

⁴⁹ In dit verband moeten verder ook *hypallages* zoals in (i) genoemd worden.

- (i) Ondanks de **gesloten** vrede **met Engeland** bleef het kapen van, nu Nederlandse koopvaardij schepen een belangrijke “sport” (GOO)

In zulke constructies, die overigens al sinds het Middelnederlands voorkomen, zie (ii), wordt de kool en de geit gespaard. Het adjectief (of deelwoord) gaat voorop, maar een al te zware nominale tang wordt vermeden, zonder dat de relatorverplichting geschonden wordt. Wat je dus ziet, is dat de relator ‘gerecycleerd’ wordt: hij hoort bij het adjectief, maar wordt syntactisch ingezet om de structuur van de NC in orde te brengen.

- (ii) MIDDELNEDERLANDS (Stoett 1923:87)
Een berouwich mensche van sijnen sunden
‘een mens die spijt heeft over zijn zonden’

Voor de constructie in kwestie zijn verschillende analyses voorgesteld, onder meer in Sassen (1959, 1990), Droste (1960), Van den Berg (1989), Van der Horst (1991) en Duinhoven (1992, 2001:181-183), die naar mijn smaak niet allemaal even overtuigend zijn: Van den Berg geeft expliciet toe dat de constructies een probleem vormen en wordt bekritiseerd door Sassen (1990); Van der Horst (1991) merkt op dat Sassen zelf niet echt een oplossing biedt, en Duinhoven stelt een nogal gezochte analyse voor waarin het adjectief de kern en het substantief een bepaling van specificatie is.

⁵⁰ Nog een andere constructie die laat zien hoe zware adjectiefgroepen aangepast worden om aan de relatorverplichting te voldoen, is wellicht het geval dat vermeld wordt in Van Roey (1974:86), waarbij de adjectiefgroep ingeleid wordt door een voegwoord. Zonder voegwoord klinken zulke constructies aanzienlijk slechter, en dat ligt niet aan het feit dat met het voegwoord noodzakelijke betekenis verloren gaat. Wanneer de complexe adjectiefgroep voorop geplaatst wordt, wordt de zin immers weer beter:

- (i) dat loonsverhoging, indien te fors doorgezet, werkloosheid zou oproepen (Van Roey 1974:84)
- (ii) ??dat loonsverhoging te fors doorgezet, werkloosheid zou oproepen
- (iii) dat te fors doorgezette loonsverhoging werkloosheid zou oproepen

Hoofdstuk 3

(3.199) Een afgekeurd paard van 22 jaar (GOO)

Een tweede constructie waarin zich het verschijnsel voordoet, is het merkwaardige type appositie, waarschijnlijk van vrij recente datum, dat gesignaleerd wordt in de GNS (2008):

(3.200) Wild zwaaiend met een bos chrysanten baant meneer Wilgenburg uit Haarlem, zeventiger, Nederlands-hervormd, **zomerjack**, zich een weg door de straten van Amersfoort (2003, GNS 2008:1635)

(3.201) Sara en Maya, begin-twintigers, afgestudeerd en **een baan**, zijn vertegenwoordigers van de snel groeiende groep hoogopgeleide jongeren in Iran (2003, GNS 2008:1635)

(3.202) Hadassah Emmerich – **donker haar en twee vrolijk-kitscherige medaillonnetjes met een Chinese godin in de oren** – vertelt dat ze haar inspiratie (...) van straat heeft gehaald (2005, GNS 2008:1635)

Als de NC's *zomerjack*, *een baan* en *donker haar*... niet in een door een pauze geïsoleerde appositie zou staan, dan moet een relator *met* toegevoegd worden.

Samengevat: er zijn sterke aanwijzingen voor de realiteit van de relatorverplichting zoals die in (3.175) geformuleerd is. Ten eerste duiken relatoren op bij de meest gebruikelijke types nabepalingen. Ten tweede heeft het Nederlands relatoren die geen andere functie lijken te hebben dan het voldoen aan de relatorverplichting in (3.175). Ten derde worden sommige constructies die niet voldoen aan de relatorverplichting, vervangen door gelijkwaardige constructies die er wel aan voldoen.

3.2.2.3 Nabepalingen zonder relator

Toch gaan niet alle bepalingen in het achterveld van de NC vergezeld van een relator. Sommige van die constructies kunnen we als archaisch, exogeen of idiomatisch terzijde schuiven:

(3.203) God almachtig (GOO)

(3.204) auditeur-generaal (GOO)

(3.205) kind lief (GOO)

Voor andere nabepalingen is dat echter niet, of veel minder het geval. In de volgende constructies lijkt de NC een relatorloze nabepaling te bevatten: *bechte apposities* (3.206), *binominale NC's* (3.207), *adjectieven in postpositie* (3.208) en *adverbia in postpositie* (3.209).

(3.206) de planeet Mars (GOO)

(3.207) een glas wijn (GOO)

(3.208) iets mooi(s) (GOO)

(3.209) de vergadering gisteren (GOO)

Op het eerste gezicht zijn die vier voorbeelden evenveel kanttekeningen bij de relatorverplichting in (3.175). Bij nader inzien echter is er met allemaal wat aan de hand. Ofwel staat de nabepaling helemaal buiten de NC, op zinsniveau, ofwel vertonen de constructies een (vooral, maar niet uitsluitend diachrone) tendens zich te conformeren aan de relatorverplichting in (3.175).⁵¹ Aanpassing van een hinderlijke inbreuk op de relatorverplichting kan drie vormen aannemen:

- (3.210) (a) er kan een relator toegevoegd worden
 (b) de nabepaling kan vóór het nomen geplaatst worden⁵²
 (c) de structuur van de groep kan geherinterpreteerd worden zodat wat eerst de kern was, de bepaling wordt (*reanalysis*, Harris & Campbell 1995).

Tabel 3.3: *Oplossingen voor problematisch patroon K – B (Kern – Bepaling)*

OPLOSSING	SCHEMATISCH	VOORBEELD
a Relator (r) toevoegen	K – r – B	<i>een pot zelf > een pot met zelf</i>
b Omkeren	B – K	<i>hoeveelheid geld > geldhoeveelheid</i>
c Herinterpreteren	B _K – K _B	<i>de keizer Karel > keizer Karel</i>

Zoals uit de voorbeelden in de tabel blijkt, maakt het Nederlands gebruik van alle drie de strategieën.

In wat nu volgt, wordt een rist van die zogenaamde relatorloze nabepalingen van naderbij bekeken. Eerst zijn constructies aan de orde waarin de nabepaling een nomen is, dan volgen de constructies waarin de nabepaling een adjectief is, en ten slotte de constructies waarin de nabepaling gevormd wordt door een adverbium.

(i) Nomina als nabepaling: Van *hechte apposities*, zoals (3.206), hier herhaald als (3.211), en (3.212) wordt klassiek aangenomen dat het eerste nomen de kern is, en het tweede de bepaling.

⁵¹ De veronderstelling dat het Nederlands het principe onder (3.175) steeds strenger toepast, houdt mogelijk ook verband met de vaststellingen van Biber & Clark (2002). Die tonen aan dat het Engels een duidelijke aanwas kent van voorzetselconstituenten in het achterveld van de NC, wat gezien het feit dat preposities relatoren par excellence zijn, een argument kan zijn voor de veronderstelde terreinwinst van nabepalingen met relator. Of de gegevens van Biber & Clark zomaar overdraagbaar zijn op het Nederlands, kan overigens alleen maar met zekerheid vastgesteld worden door meer gedetailleerd onderzoek.

⁵² Dat “verplaatsen” is een beeld voor iets wat in werkelijkheid eigenlijk geen echte verplaatsing is, maar een aflossing van de ene constructie door de andere. Tussen die constructies kan overigens een al dan niet subtiel betekenisverschil bestaan hebben (zie verderop).

Hoofdstuk 3

(3.211) de planeet Mars (GOO)

(3.212) keizer Karel (GOO)

Dat is oorspronkelijk ook wel zo geweest, maar het Nederlands kent al heel lang de tendens waarbij het kernstatuut overgaat op het tweede nomen, zodat het eerste nomen een bepaling wordt (cf. Duinhoven 1988:153-156). Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat het lidwoord wegvalt in (3.212). Wanneer de eigennaam het hoofd wordt van de NC, dan is het lidwoord immers overbodig (cf. Van der Horst & Van der Horst 1999:222-226; Van der Horst 2005; Van Doninck 2006). Bij apposities met een persoonsnaam is de constructie zonder lidwoord al heel gewoon, met een ander type eigennaam is ze nog niet helemaal ingeburgerd, al is ze beslist niet zeldzaam (zie ook GNS 2008:1698-1699, 1946-1948).

(3.213) MIDDELNEDERLANDS (MNW s.v. coninc)

Die coninc Artur

(3.214) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

Ø Koning Arthur

(3.215) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)⁵³

Planeet Mars ligt dichterbij dan ooit.

(3.216) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

*Dit betekent dat Oranje zaterdag tijdens de laatste ontmoeting van deze vierkamp via een overwinning op **gastland Frankrijk** bij de eerste twee kan eindigen*

In het schema in tabel 3.3 is dat herstelstrategie c. Daarnaast is er ook een tweede oplossing om de hechte appositie tegemoet te laten komen aan de relatorverplichting. In sommige hechte apposities kan een relator in de vorm van het defaultvoorzetsel *van* toegevoegd worden, zie (3.218).⁵⁴ Ook de derde strategie, het verplaatsen van de nabepaling naar een positie vóór het nomen, is soms mogelijk, zie (3.219).⁵⁵

(3.217) het concept democratie (GOO) (problematisch patroon)

(3.218) het concept **van** democratie (GOO) (herstelstrategie a)

⁵³ Het gaat hier niet om een krantenkop, waarin lidwoorden standaard weggelaten worden, maar om een zin in een lopende tekst.

⁵⁴ In het Engels is het aantal hechte apposities waarin voor deze strategie gekozen wordt, overigens nog uitgebreider (zie ook verderop, bij de binominale constructies). Gevallen als *de stad Amsterdam* kunnen alleen vertaald worden met *the city of Amsterdam*. Payne & Huddleston (2002:448) spreken in dat geval van *marked appositives* en *appositive obliques*.

⁵⁵ 17^e-eeuwse achteropplaatsing van de verwantschapsnaam of titel, zoals in *myn Roemer Heer of Een Roomsche Leo, Paus* (Weijnen 1965:66) zijn mogelijk eveneens voorbeelden van strategie b.

(3.219) het democratieconcept (GOO) (herstelstrategie b)

Over de onderlinge chronologie van de herstelstrategieën doe ik hier geen uitspraak, maar het mag wel duidelijk zijn dat het Nederlands de ‘hinderlijke’ hechte appositie herstelt door toepassing van de drie onder (3.210) genoemde strategieën, wat een aanwijzing is voor de realiteit van de relatorverplichting onder (3.175).

Tabel 3.4: *Herstelstrategieën hechte apposities*

OPLOSSING	SCHEMATISCH	VOORBEELD
a Relator toevoegen	$K - r - B$	<i>het concept van democratie</i>
b Omkeren	$B - K$	<i>het democratieconcept</i>
c Herinterpreteren	$B_K - K_B$	<i>keizer Karel</i>

Een andere groep van constructies waarin een nomen als ‘nabepaling’ gebruikt wordt zonder relator zijn de *binominale NC's*. Die term wordt, in navolging van de MGD (2003:514vv.), gebruikt voor NC's die uit twee nomina bestaan waarbij onduidelijk is welk nomen de kern is. Eigenlijk kunnen de in de vorige paragraaf genoemde hechte apposities ook als binominale NC beschouwd worden.

De MGD (2003) onderscheidt twee types, namelijk binominale NC's zonder een voorzetsel en binominale NC's met een voorzetsel. Het laatstgenoemde type wordt vertegenwoordigd door de constructie *schat van een kind*, die hogerop (§3.2.2.2) al ter sprake gekomen is. In die constructie vervult het voorzetsel de rol van de relator. Zulke constructies vormen dus geen probleem voor het principe in (3.175). De constructie heeft wel de eigenaardige eigenschap dat het eerste nomen semantisch eigenlijk een bepaling is. Dat zou ertoe kunnen leiden dat dat nomen in erg frequente verbindingen als een voorbepaling geherinterpreteerd wordt. Het verschijnsel doet zich inderdaad voor in het Engels (*hell of a*, gecondenseerd tot *helluva*), zoals gedemonstreerd wordt in (3.220)-(3.222), waarin *helluva* als bijwoordelijke bepaling gebruikt wordt.

(3.220) And he's helluva quick too (GOO)

(3.221) He's helluva nice (GOO)

(3.222) He helluva wants to go skiing (GOO)

Problematischer is het andere type, de binominale NC's zonder voorzetsel. Naast de hechte apposities vallen daar oude partitieven onder.⁵⁶ De MGD (2003:517) geeft als voorbeelden:

(3.223) een paar voorbeelden

⁵⁶ De oude partitieven in (3.223)-(3.228) heten in Duden (2005) dan ook toepasselijk partitieve apposities.

Hoofdstuk 3

- (3.224) een kilo bonen
- (3.225) een pot zalf
- (3.226) een stuk cake
- (3.227) een groep studenten
- (3.228) een soort boeken

Zulke constructies staan in conflict met de relatorverplichting wanneer het eerste nomen de syntactische kern is. Dat lijkt soms inderdaad het geval te zijn, zoals uit congruentieverschijnselen en uit het gebruik van de demonstratieve pronomina kan worden opgemaakt: in (3.229) richt het getal van het werkwoord zich naar het getal van het eerste nomen. In (3.230) wordt de vorm van het demonstrativum bepaald door het eerste nomen.⁵⁷

- (3.229) er lag/*lagen een zakje snoepjes op tafel (MGD 2003:519)
- (3.230) die/*dat fles bier (MGD 2003:522)

Hoe gaat het Nederlands om met dit type inbreuk op de relatorverplichting? Het laat zich aanzien dat het Nederlands alle herstelstrategieën (a, b, c) waarover het beschikt toepast om de inbreuk weg te werken, en om de constructie in overeenstemming te brengen met de gangbare patronen.

Toevoeging van een relator (strategie a) zien we bijvoorbeeld in

- (3.231) een pot **met** zalf (GOO)
- (3.232) een groep **van** studenten (GOO)

Vervanging door een constructie met een voorbepaling (strategie b) komt ook voor:

⁵⁷ Sturm (1986:238-242) wil niet weten van een analyse waarin het eerste nomen de kern is. Omdat hij de diachronie buiten beschouwing laat, moet hij afzien van congruentie e.d. als diagnostiek voor kernstatuut. Dat motiveert hij ondermeer door te wijzen op andere gevallen van incongruentie, zoals bijvoorbeeld *De treinen naar het noorden is een heel ander probleem*. Zijn conclusie is dat congruentie zich niet naar het hoofd, maar naar de gehele NC richt, die op verschillende manieren geïnterpreteerd kan worden. Vervolgens neemt hij wat gemakkelijk aan dat het tweede nomen de kern is. Maar als het klopt dat congruentie geen goed criterium is om te bepalen wat de kern is van een NC, dan volgt daar nog niet automatisch uit dat het tweede nomen kern is. Dat moet namelijk juist bewezen worden. Sturm maakt zich hier schuldig aan een zgn. *petitio principii*. Dat neemt niet weg dat ik het eens ben met het meeste van wat in Sturm (1986) voorgesteld wordt. Zijn conclusies vind ik dus beter dan zijn argumentatie, en dat lijkt me een gevolg van het feit dat in kwesties als deze de diachronie niet ongestraft buiten beschouwing kan blijven.

(3.233) een studentengroep (GOO)

Daar sluiten ook de recent opgedoken samenstellingen met *hoeveelheid* en *aantal* bij aan. Van der Horst (2006) geeft als typevoorbeeld:

(3.234) geldhoeveelheid (GOO)

(3.235) bezoekersaantal (GOO)

De constructie lijkt een reparatiestrategie voor relatorloos, ouder en voorlopig nog frequenter *hoeveelheid geld* en *aantal bezoekers*.

Heranalyse (strategie c) zien we in constructies waarbij het kernstatuut is overgegaan op het tweede nomen, zoals blijkt uit het verlies van nominale kenmerken van het eerste nomen. Die kenmerken zijn (i) de semantische selectie door het verbum; (ii) het congruentiebepalende karakter van het nomen, (iii) het determinatorbepalende karakter van het nomen, (iv) modificatie, (v) binding (cf. MGD 2003:518-527).

Tabel 3.5: Kenmerken van N_1 en N_2 in de binominale constructie

KENMERK	$N_1 = \text{KERN}$	$N_2 = \text{KERN}$
(i) sem. sel.	?Jan sloot een kistje sigaren	een man heeft (...) een krat bier gedronken (GOO)
(ii) congr.	?er werkt een hoop mensen	er werken een hoop mensen (GOO)
(iii) det.	?het paar mensen dat ik ken	de paar mensen die ik ken (GOO)
(iv) mod.	een recycleerbare fles wijn	een lekker kopje koffie (GOO)
(v) binding	-	Daarnaast lopen nog een hoop andere intriges naast en door elkaar (GOO)

In een volgende fase verliezen de binominale constructies hun lidwoord. Het eerste nomen is dan definitief overgestapt naar de categorie der kwantificerende bepalingen. Die gang van zaken wordt beschreven in Van der Horst & Van der Horst (1999:205) voor woorden als *paar*, *beleboel* en *aantal* en in Van der Horst (2003b) voor de verbinding *tal van*, die overigens gecompliceerder in elkaar zit, doordat hier het voorzetsel geen relator meer is, maar onderdeel van de kwantificeerder. Bij al deze woorden blijkt de determinator diachroom steeds vaker achterwege te blijven, of geselecteerd te worden door het tweede nomen. Hetzelfde geldt voor *beetje*, *tikkeltje*, *greintje* en voor telwoorden zoals *miljoen*, *miljard*, die zich tot voor kort als nomina gedroegen en een binominale constructie tot stand brachten toen de bepaling bij die telwoorden zijn genitiefmarkering verloor.

Het verlies van nominale eigenschappen, en de mate dus waarin de heranalyse heeft plaatsgehad, verschilt van woord tot woord (zie MGD 2003). Een en ander heeft te maken met de eigen (kwantificerende) betekenis die de binominale verbinding met het tweede nomen als kern heeft (cf. infra).

Soms wordt overigens een combinatie van beide strategieën (a: toevoeging van een relator en c: heranalyse) gebruikt om aan de relatorverplichting te voldoen.

Hoofdstuk 3

Schermer-Vermeer (2005, 2008) beschrijft een syntagme dat ze met de naam *soort-constructie* bedenkt, en dat heel eigen syntactische kenmerken heeft (zie voor het Engels ook Tabor 1993 en Keizer 2007:152-184, en de aldaar geciteerde referenties).

(3.236) De gasten logeerden in een soort tent. (Schermer-Vermeer 2005)

Hoewel tegenwoordig niet meer duidelijk uit te maken is wat hoofd en wat bepaling is (zie bijvoorbeeld Van der Lubbe 1958), is vanuit historisch perspectief *soort* het hoofd en *tent* de bepaling. Zo'n constellatie van hoofd en bepaling is in strijd met de relatorverplichting. Toevoeging van een relator *van* kan dat verhelpen (strategie a):

(3.237) De gasten logeerden in een soort **van** tent.

Maar tegelijkertijd wordt ook strategie c toegepast: de constructie wordt geheranalyseerd: *een soort (van)* kan als voorbepaling dienen (zie ook Schermer-Vermeer 2008:17).⁵⁸ Die kan na verloop van tijd fungeren als een soort 'afzwakker' (*downtoner, mitigator, hedge*).⁵⁹ Dat die heranalyse daadwerkelijk plaatsgevonden heeft, blijkt uit het feit dat de constructie zich ook buiten de NC gaat voordoen, als bijwoordelijke bepaling op zinsniveau. Een voorbeeld van zo'n constructie:⁶⁰

(3.238) Ik bleef een soort van zweven in de ondoordringbare mist (GOO)

(3.239) Morgenochtend ga zelfs ik (ambtenaar) een soort van werken! (GOO)

(3.240) Dan moet je toch nog een soort van werken (GOO)

Combinatie van twee strategieën (a en c) zien we ook bij *tal van* (Van der Horst 2003b). Toevoeging van een relator *van* bij *tal* zorgt ervoor dat voldaan is aan de relatorverplichting, maar het geheel *tal van* wordt ook nog eens geherinterpreteerd als een voorbepaling, wat bijvoorbeeld duidelijk wordt doordat *tal* zelf geen lidwoord meer kan krijgen, iets wat niet zo gek lang geleden wel nog kon.

(3.241) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (Van der Horst 2003b:59)

een tal van vrouwen

(3.242) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

Ø tal van vrouwen

⁵⁸ Het gaat hier uiteindelijk om een *identificerende* voorbepaling (determinator). De syntactische structuur ziet er dan als volgt uit: [[een soort (van)]_{Determinator} [tent]_N]_{NC}.

⁵⁹ Zulke 'afzwakkers' ondergaan niet zelden een *subjectificatieproces* waarbij implicaturen tot de betekenis gaan behoren (*invited inferencing, pragmatic strengthening*, zie onder meer Traugott & Dasher 2002; Traugott 2003). Ze drukken dan 'minachting' van de spreker uit. Het proces is te vergelijken met de ontwikkeling van graadbijwoorden tot interpersoonlijke bepalingen (zie ook Schermer-Vermeer 2008:20-21).

⁶⁰ Mogelijk gaat het hier om een ontleening uit het Engels, waar de constructie frequenter is.

Samengevat: om een goed begrip te krijgen van de verschillende binominale constructies met partitieve betekenis die in de vorige pagina's ter sprake zijn gekomen, moeten de volgende vijf constructies met elkaar in verband gebracht worden:⁶¹

Tabel 3.6: *Constructietypes van binominale NC's*

CONSTRUCTIE	VOORBEELD
(i) relatorconstructie	<i>een verzameling van postzegels</i> (GOO)
(ii) compositum	<i>een postzegelverzameling</i> (GOO)
(iii) kwantificerende voorbepaling	<i>een verzameling postzegels</i> (GOO)
(iv) relatorconstructie als voorbepaling	<i>een soort van postzegels</i> (GOO)
(v) adjacente nabepaling	<i>een verzameling postzegels</i> (GOO)

Type (v) is het enige type dat niet voldoet aan het relatorprincipe in (3.175). In een aantal gevallen is hard te maken dat de herstelconstructies diachroon terrein winnen op (v) (zie Brems 2004, in voorb. over heranalyseprocessen in het aan het Nederlands verwante Engels), maar omdat het verschil tussen (iii) en (v) zo moeilijk waar te nemen valt, wordt de bewijsvoering soms heel lastig.

Dat al die verschillende constructies – mogelijk met uitzondering van (v) dus – naast elkaar blijven bestaan, heeft te maken met het feit dat ze niet zomaar inwisselbaar zijn: ze vertonen onderling duidelijke semantische verschillen (Joosten 2003; Joosten & Vermeire 2006).

Constructie (iii), met het eerste nomen als bepaling door heranalyse, brengt kennelijk een kwantificerende betekenis mee (zie ook Löbel 1986, aangehaald in Joosten & Vermeire 2006).⁶² Anders gezegd: herinterpretatie van de vorm gaat gepaard met een semantische herinterpretatie. Dat blijkt synchroon uit de vaststelling dat nomina die niet kwantificerend zijn, toch een kwantificerende betekenis krijgen wanneer ze gebruikt worden als eerste nomen in een binominale constructie. Bennis (1978:217) geeft de volgende voorbeelden:

(3.243) een zee argumenten

(3.244) een regen protesten

(3.245) een berg landen

Op dezelfde manier moet het verschil begrepen worden tussen *een kast boeken* en *een kast vol/met boeken*, zie (3.306)-(3.307). Een uiting als *Pierre heeft een kast boeken in huis* is een uitspraak over 's mans boekenbezit, niet over zijn meubelbestand.

De kwantificerende betekenis van het eerste nomen kan ook verklaren waarom het tweede nomen niet voorafgegaan kan worden door een kwantificerende voorbepaling, zie (3.246). Dat was wel mogelijk zolang het kernstatuut nog niet was over-

⁶¹ Het verschil tussen (iii) en (v), en (i) en (iv) kan niet met het blote oog waargenomen worden, maar komt tot uiting in de verschijnselen die in tabel 3.5 opgesomd worden.

⁶² In de binominale constructie met *soort* is die band wat minder duidelijk.

Hoofdstuk 3

gegaan op het tweede nomen, zoals blijkt uit (3.247). Hier kan *kudde* niet als bepaling geïnterpreteerd worden, omdat *veler swijnen* genitieflexie draagt.

(3.246) *een kudde veel varkens

(3.247) VROEGNIEUWNERLANDS, 16^e eeuw (WNT s.v. veel (IV))
Verre van daer was een kudde veler swijnen weydende
‘Een eind verderop liep een grote kudde varkens te grazen’

Nog een argument voor de kwantificerende betekenis van het eerste nomen is Rooses (1962:349) observatie dat de genoemde constructies soms vooraf gegaan kunnen worden door adverbia die bij kwantificerende bepalingen horen, zoals *ruim* in *ruim een kistje sigaren*.⁶³

De band tussen constructie (iii) en kwantificatie valt verder ook diachroon op: Joosten & Vermeire (2006:37) merken op dat collectiva die zich ontwikkelen tot kwantificeerder (*paar*, *aantal* etc.) steeds exclusiever in de juxtapositie-constructie voorkomen.

Dat de constructie in kwestie zo zeer met kwantiteit verweven is, kan verklaard worden vanuit het relatorprincipe: juxtapositie van twee nomina is alleen conform de regels van het Nederlands wanneer het tweede nomen de kern is. Dat leidt ertoe dat het eerste nomen ofwel opgevat wordt als het eerste deel van een samenstelling (wanneer de verbinding een eenheidsaccent heeft) met een classificerende betekenis, ofwel als een constructie waarin het eerste deel een bijvoeglijke voorbepaling is. In dat tweede geval kan het om een adjectief of om een telwoord gaan. Nu sluiten substantieven vormelijk meer aan bij de telwoorden dan bij de adjectieven: ze zijn net als telwoorden onverbuigbaar, en veel telwoorden zijn in een ver verleden begonnen als substantief. Een Nederlandssprekende kan er geredelijk van uitgaan dat het eerste nomen geen eigenschap aangeeft, maar een hoeveelheid, omdat zijn gesprekspartner anders wel adjectiefderivatie had toegepast, waartoe het Nederlands uitgebreid de mogelijkheid biedt.

De semantische waarde van de andere constructies, de relatorconstructie (*verzameling van postzegels*) en de samenstelling (*een postzegelverzameling*), is minder duidelijk. Het basisverschil lijkt me te zijn dat in de relatorconstructie het tweede nomen (*postzegels*) normaliter referentieel is, terwijl het niet (per se) referentieel is als het ondergebracht is in een compositum. Het verschil tussen beide constructies is dan vergelijkbaar met dat tussen *spelen op een viool* en *vioolspelen*. In het werkwoord *vioolspelen* – met objectsinorporatie – is *viool* niet referentieel.

Dat kan verklaren waarom het duidelijk referentiële *iedereen* niet als eerste lid van een compositum kan optreden.⁶⁴

⁶³ Die vaststelling is overigens een probleem voor Roose (1962) die vasthoudt aan een analyse waarin *sigaren* nabepaling is.

⁶⁴ Niet-partitieve composita met *iedereen* lijken echter evenmin te bestaan. Wel met *alleman*: *allemansvriendje*, *allemanpolitiek* etc.

- (3.248) een deel van het lichaam (GOO)
 (3.249) een lichaamsdeel (GOO)
 (3.250) een deel van iedereen (GOO)
 (3.251) *een iedereendeel

Het idee dat het onderscheid tussen de constructie met relator en de samenstelling te maken heeft met referentialiteit, kan verder helpen verklaren waarom *sigarenkistjes* ook iets anders dan sigaren kunnen bevatten, maar *kistjes met sigaren* niet.

Wat ook een rol speelt in het onderscheid tussen beide constructies is de iconische idee, dat door twee nomina door middel van een relator te scheiden ze als onafhankelijke entiteiten voorgesteld worden. Dat kan verklaren waarom het voorzetsel vaker lijkt op te duiken bij (3.252) dan bij (3.253) (Van der Horst, p.c.). In (3.252) vallen de *oude kleren* en de *verzameling* volledig samen; dat is niet het geval in (3.253): de *doos* en de *oude kleren* zijn conceptueel gescheiden.

- (3.252) een verzameling (van) oude kleren
 (3.253) een doos (met) oude kleren

De aan- of afwezigheid van de oude kleren is niet bepalend voor het bestaan van de doos, maar wel voor het bestaan van de verzameling. De doos bestaat ‘op zichzelf’, de verzameling niet (zie ook Joosten 2003; Joosten & Vermeire 2006, die verder ingaan op de subtiele semantische nuances van de verschillende constructies).

Tabel 3.7: *Semantiek van de verschillende constructietypes van de binominale constructie*

CONSTRUCTIE	VOORBEELD	SEMANTIEK V.H. EERSTE NOMEN
Voorbepaling + kern	<i>een verzameling postzegels</i>	kwantificerende bep.
Relatorconstructie	<i>een verzameling met postzegels</i>	kern
Compositum	<i>een postzegelverzameling</i>	niet-referentieel

Naast de semantiek speelt ook de geografie een rol. Zoals zich dat op allerlei terreinen van de grammatica voordoet (zie Van Haeringen 1956, Hüning et al. 2006), neemt het Nederlands niet alleen geografisch, maar ook taalkundig een positie tussen het Engels en het Duits in. In het Engels wordt massaal gekozen voor de relatorconstructie (al dan niet met bijkomende herinterpretatie, zie Brems 2004, in voorb.), in het Duits is de compositumconstructie buitengewoon succesvol (Van de Walle 2006), terwijl het Nederlands van verschillende constructies gebruik maakt, mogelijk met diachrone fluctuaties. Maar de allround-strategie van het Nederlands heeft wellicht tot gevolg dat het minder gespecialiseerd is dan het Duits en het En-

Hoofdstuk 3

gels op hun terrein. Zo mist het Nederlands bijvoorbeeld de pseudo-partitieve⁶⁵ relatorconstructie van het Engels, zie (3.254)-(3.255).

(3.254) een paar (*van) sokken (GOO)

(3.255) a pair *(of) socks (GOO)

Als constructie (v) (zie tabel 3.6), de hinderlijke binominale constructie, ingaat tegen een centrale regel van het Nederlands, kan men zich de vraag stellen hoe die überhaupt is kunnen ontstaan.

De historische gang van zaken moet als volgt begrepen worden. Oorspronkelijk was het eerste nomen de kern, en de partitieve genitief die erop volgde een toevoeging die buiten de NC stond, zoals tegenwoordig voorzetselconstituenten nog buiten de NC staan (zie §3.2.1.1). De genitieflexie staat in voor de interpretatie: net zoals een voorzetsel markeert de casus hoe de constituent in kwestie op de belerende constituenten betrokken moet worden. Een voorbeeld van de constructie met genitief, van Hooft, is:

(3.256) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (WNT, s.v. voorbijtrekken)
Des morgbens vroegh zagghmen ... Don Louis Gaëtan, met een' troep volx verby trekken
's Morgens vroeg zag men Don Louis Gaëtan men een troep volk voorbij trekken'

Dat die genitief een autonoom statuut had dan het tweede nomen in binominale constructies, mag blijken uit het feit dat (partitieve) genitieven van hun kern gescheiden konden worden:

(3.257) LAATNIEUWNERLANDS, 19^e eeuw (WNT s.v. hatelijk)
De haatljike ouderdom ... heeft me een deel ontroofd der denkkraft
'de tergende ouderdom ... heeft me beroofd van een deel denkkraft'

(3.258) De tergende ouderdom heeft me van een deel denkkraft beroofd

(3.259) *De tergende ouderdom heeft me van een deel beroofd denkkraft

(3.260) VROEGMIDDELNERLANDS (GNS 2008:353)
.vi̇. dusedt als ict vand/ waren der man in ghene scare
'zeshonderd duizend mannen waren er in die schare, op het zicht'

(3.261) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (GNS 2008:1078)
al wat hy goeds bezit
'al het goede wat hij bezit'

⁶⁵ Voor deze term, zie Keizer (2007, hfst.6) en de aldaar geciteerde literatuur.

(3.262) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (GNS 2008:1624)

dat die harmonie bestaan kon, tusschen zoo iets als hij hoogs en laags als zij!

‘dat die harmonie kon bestaan, tussen zoiets hoogs als hij en zoiets laags als zij’

Wanneer de genitieflexie op het nomen door de algemene deflexie erodeert, dreigt het geëxpliciteerde verband tussen het nomen en de constituent waar het naar betekenis betrekking op heeft, verloren te gaan. Zo ontstaat er een ‘problematisch patroon’: het kernnomen staat voorop. Dat kan dan op verschillende manieren hersteld worden. Welke oplossing gekozen wordt, hangt af van de betekenis en mogelijk ook van de geografie, zoals zonet geargumenteed is.

De betekenisnuances van de verschillende constructies zijn mogelijk ook verantwoordelijk voor de op het eerste gezicht merkwaardige afname van constructies van het type:

(3.263) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 16^e eeuw (WNT s.v. kudde)

Een groote kudd’ van vog’len

‘een grote kudde vogels’

Het hedendaags Nederlands geeft de voorkeur aan constructies zonder voorzetsel. Dat betekent echter niet dat het hedendaags Nederlands toleranter is jegens inbreuken op het relatorprincipe, maar wel dat kwantificerende constructie zonder voorzetsel nu sterker staat dan in de 16^e eeuw (zie ook §6.3.2.3).

De volgende samenvattende tabel laat zien hoe de problematische binominale constructie *een verzameling*_{Kern} *postzegels*_{Bepaling} gerepareerd kan worden.

Tabel 3.8: *Herstelstrategieën binominale constructie*

OPLOSSING	SCHEMATISCH	VOORBEELD
a relator toevoegen	$K - r - B$	<i>een verzameling van postzegels</i>
b omkeren	$B - K$	<i>een postzegelverzameling</i>
c herinterpreteren	$B_K - K_B$	<i>heleboel postzegels</i>
a+c relator + herinterpr.	$B_{(K-r)} - K_B$	<i>tal van postzegels</i>

(ii) Adjectieven als nabepaling: Een tweede type relatorloze nabepaling zijn de adjectieven die op het nomen volgen.

Hoewel ze typisch voor het nomen staan, kunnen adjectieven en adjectiefconstituenten ook wel eens achter de N(C) staan. Dan bedoel ik niet in eerste instantie de constructies onder (3.264)-(3.267), die hogerop al besproken of terzijde geschoven zijn.

(3.264) Paul, **zichtbaar verrast**, flapte er wat zenuwachtige wartaal uit, maar herstelde zich snel. (GOO)

(3.265) God **almachtig** (GOO)

Hoofdstuk 3

(3.266) auditeur-**generaal** (GOO)

(3.267) kind **lief** (GOO)

Bedoeld zijn een beperkt aantal productieve constructies waarin een adjectief meteen op het nomen volgt, zonder pauze. Het gaat om de volgende constructies: (a) adjectieven na de onbepaalde pronomina zoals *iets*; (b) constructies met een gesubmodificeerd adjectief *vol*; (c) achteropgeplaatste adjectieven bij NC's met een superlatief; (d) de omsluitende bepaling *zo ... mogelijk* en zijn paradigmagenoten; (e) achteropplaatsing van *meer* en zijn paradigmagenoten. Respective voorbeelden zijn:⁶⁶

(3.268) Gisteren is er iets **vreselijk(s)** gebeurd (GOO)

(3.269) Thuis hebben we een kast **vol boeken** (GOO)

(3.270) Maar nu wil hij beginnen aan de grootste uitdaging **denkbaar**: de beklimming van de Everest, de hoogste berg ter wereld. (GOO)

(3.271) Ik geloof niet in doelen maar we willen zoveel mensen **mogelijk** bereiken met onze muziek. (GOO)

(3.272) Het Laatste Nieuws is absolute marktleider met bijna 300.000 lezers **meer** dan Het Nieuwsblad (GOO)

Deze voorbeelden vormen een inbreuk op het principe dat bepalingen bij het nomen ofwel in het voorveld van de NC staan, ofwel door een pauze geïsoleerd moeten worden van de rest van de zin, ofwel van een relator vergezeld moeten gaan. Maar net zoals bij hechte apposities en binominale (partitieve) constructies kan ook hier aannemelijk gemaakt worden dat dit type inbreuken op de relatorverplichting moet wijken voor constructies waarin de inbreuk hersteld wordt op een van de drie manieren die het Nederlands daarvoor gebruikt. Ik zal nu de constructies (a)-(e) in (3.268)-(3.272) in wat meer detail bespreken.

Constructie (a) vindt zijn oorsprong in de van oudsher voorkomende combinatie van het pronomen (*n*)*iet(s)* en een partitieve genitief van een nomen of soms ook wel van een adjectief. Zulke adjectieven moeten dan beschouwd worden als substantiveringen. Enkele voorbeelden van bedoelde constructie uit het Oudnederlands (3.273), het Middelnederlands (3.274) en het Nieuwnederlands (3.275):⁶⁷

⁶⁶ In verband met (3.268): zowel het adjectief met *s* als het adjectief zonder *s* zijn in deze zin geattesteerd op het internet.

⁶⁷ De vorm *iets* is zelf in oorsprong een (partitieve) genitief, van het pronomen *iet* (Philippa et al. 2005:496).

- (3.273) OUDNEDERLANDS (GNS 2008:149)
*wanda an bin nieman niuindet **ieweht unrechtes***
 ‘want aan hen kan niemand iets slechts vinden’
- (3.274) MIDDELNEDERLANDS (Philippa et al. 2005:496)
*dits **iets groets***
 ‘dit is iets groots’
- (3.275) NIEUWNEDERLANDS (WNT s.v. iets)
*als zy **iets ernstigs** leest*

Net als bij de eerder besproken binominale constructies geldt ook hier dat de partitieve genitief oorspronkelijk een autonome constituent was, zoals blijkt uit het feit dat het van het pronomen verwijderd kon staan. Een Middelnederlands voorbeeld is:

- (3.276) MIDDELNEDERLANDS (MNW s.v. iet)
*Opdat ghi **des wercs** cont **iet***
 ‘als u verstand had van iets van het werk’

Wanneer door de algemene deflexietendens de genitief-s erodeert, zoals in (3.277), is het niet langer duidelijk dat het adjectief genominaliseerd is.⁶⁸ Het kan opgevat worden als een bijvoeglijke bepaling, met dit probleem dat het niet voorafgaat aan het nomen en op die manier een inbreuk vormt op het principe onder (3.175).

- (3.277) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (WNT s.v. iets)
*Gheen houwelick of 't heeft **yet berouwelick***
 ‘Geen huwelijk of het heeft iets betreuenswaardigs’

De constructie is anders te beoordelen dan de appositionele adjectieven in bijvoorbeeld (3.152), omdat het adjectief niet door een pauze gescheiden wordt van het pronomen en op die manier werkelijk attributief geïnterpreteerd moet worden.

Voor *iemand* geldt hetzelfde: het kon gevolgd worden door een partitieve genitief van een substantief, en later – naar analogie van de constructie met *iets* – ook door een genominaliseerd adjectief in de genitief, naar het zich laat aanzien eerst in de verbinding *iemand anders*, later ook met andere adjectieven, zoals in:

- (3.278) MIDDELNEDERLANDS (MNW s.v. ieman)
*Iemant **vremders***
- (3.279) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*iemand **bekend***

⁶⁸ De constructie komt vooral (maar niet uitsluitend) voor in het zuiden van het taalgebied (zie GNS 2008:1624).

Hoofdstuk 3

Hoe gaat het Nederland om met deze inbreuken op het relatorprincipe? Herstelstrategie b ('verplaatsing' van de bepaling) en c (heranalyse van de dependentie) zorgen ervoor dat de hinderlijke constructie teruggedrongen wordt. De eerste strategie, verplaatsing, kan geïllustreerd worden met de volgende voorbeelden:

(3.280) iets mooi (GOO)

(3.281) een mooi iets (GOO)

(3.282) iemand belangrijk (GOO)

(3.283) een belangrijk iemand (GOO)

Constructies (3.280) en (3.282) vormen een inbreuk op het relatorprincipe, zeker wanneer de genitief-s achterwege blijft. Constructies (3.281) en (3.283), waarin het adjectief voorop staat, vormen geen inbreuk op de relatorverplichting.

Er zijn aanwijzingen dat de 'omgekeerde' constructie in (3.281) en (3.283) een steeds populairder alternatief is voor de oudere constructie in (3.280) en (3.282) (zie bijvoorbeeld ook Van der Horst & Van der Horst 1999:182-184). De bewijsplaatsen van de 'omgekeerde' constructie die het WNT onder het lemma *iets* geeft, zijn van recente datum: drie uit de tweede helft van de 19^e eeuw en een uit de 20^e eeuw. Onder het lemma *iemand* is zelfs niets te vinden over de 'omgekeerde' constructie. Een corpusonderzoekje binnen het hele WNT-citatenmateriaal levert de volgende gegevens op, die ondersteuning bieden aan de gedachte dat de 'omgekeerde' constructie in de loop van het Nieuwnederlands aan populariteit wint.⁶⁹

Tabel 3.9: *Diachronie van adjectieven na onbepaalde pronomina (1)*

	EEN ADJ IETS	EEN ADJ IEMAND
16 ^e eeuw	0	0
17 ^e eeuw	1	0
18 ^e eeuw	1	0
19 ^e eeuw	16	0
20 ^e eeuw	5	6

De oudste vindplaats van een 'omgekeerde' constructie dateert uit de 17^e eeuw, zie (3.284), en voor gevallen met het pronomen *iemand* moeten we zelfs wachten tot de twintigste eeuw, zie (3.285).⁷⁰

⁶⁹ Dat de constructie vaker geattesteerd is in de 19^e eeuw dan in de 20^e, heeft wellicht te maken met de tekstselectie van het WNT: 19^e-eeuwse teksten zijn oververtegenwoordigd.

⁷⁰ De constructie met *iemand* zal wel gecalcueerd zijn van de constructie met *iets*. Dat zou althans verklaren waarom de adjectiefflexie achterwege blijft (**een belangrijke iemand*).

(3.284) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (WNT s.v. dus)

Dus quam uyt het onsienlijcke Niet, voor af een sienlijck Yet

‘Zo kwam uit het onzichtbaar niets allereerst een zichtbaar iets’

(3.285) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 20^e eeuw (WNT s.v. publiceeren)

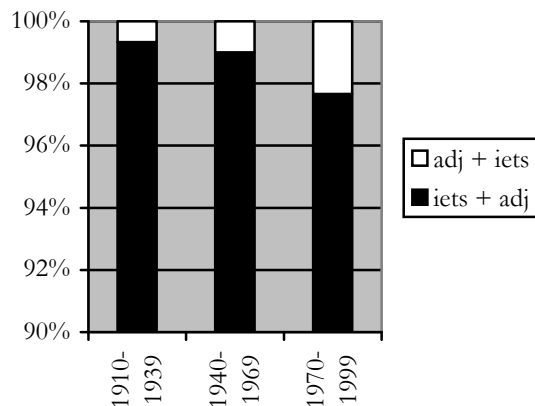
Als antwoord publiceerde De Star (een dagblad) toen een verzonnen geschiedenis van een Hoog Iemand uit de woestijn

Tellingen in een strikt 20^e-eeuws corpus (LTR)⁷¹ lijken de aflossing van de ‘gewone’ door de ‘omgekeerde’ constructie te bevestigen, al komt de constructie niet vaak genoeg voor om er harde conclusies aan te koppelen.⁷²

Tabel 3.10: *Diachronie van adjectieven na onbepaalde pronomina (2)*

	IETS + ADJ		ADJ + IETS		Σ
	n	%	n	%	n
1910 - 1939	298	99,3	2	0,7	300
1940 - 1969	297	99,0	3	1,0	300
1970 - 1999	293	97,7	7	2,3	300
Σ	888		12		900

Grafiek 3.1: *Diachronie van adjectieven na onbepaalde pronomina*

⁷¹ Per decennium zijn telkens de eerste 100 voorkomens van *iets* met een attributief adjectief genomen. Het decennium 1900-1909 is buiten beschouwing gelaten, omdat er onvoldoende treffers gevonden werden. De overige negen decennia zijn gegroepeerd in drie periodes van telkens dertig jaar (1910-1939; 1940-1969; 1970-1999).

⁷² De Gamma-coëfficiënt wijst op een positieve associatie, maar het betrouwbaarheidsinterval is te groot om de nulhypothese (geen associatie tussen datering en constructie) met voldoende zekerheid te verwerpen (Γ : 0,4214 ASF: 0,2195). Merk op dat de grafiek een scheurlijn heeft.

Hoofdstuk 3

De ‘vooropplaatsing’ van de bepaling bij de pronominale kern kan ook waargenomen worden in de aflossing van *iets zulks* door *zo iets*. Terecht wordt in het WNT opgemerkt dat constructies als (3.286)-(3.287) sinds lang verouderd zijn.

- (3.286) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (WNT s.v. zulks)
*Van eergierige menschen **iet sulcx** geseyd te konnen werden, weten alle de genen, die den aert van dit gebrek bekent is*
‘Al wie de aard van dit gebrek bekend is, weet dat zoiets gezegd kan worden van eergierige mensen’
- (3.287) NIEUWNERLANDS, 18^e eeuw (WNT s.v. zulks)
*die geene, die **yet sulcks** geweeten*
‘degenen die zoiets weten’

Bij omzetting naar het hedendaags Nederlands duikt het ‘logischere’ *zoiets* op, met de bepaling voor de kern *iets*.⁷³

Een andere strategie om het Nederlands te zuiveren van constructies waarin een attributief adjectief relatorloos op zijn pronominale kern volgt, is een herinterpretatie van de dependentie. In verbindingen als *iets niemvs*, *wat niemvs* etc. wordt het door zijn genitieflexie oorspronkelijk als dependent herkenbare nomen als een substantivering beschouwd: *niemvs*, *lekkers* etc. komen thans ook zelfstandig voor. Als zulke substantivering eenmaal vaste voet aan de grond hebben gekregen, kan het pronomina *iets* of *wat* gemakkelijk als een voorbepaling geherinterpreteerd worden. Duinhoven (1988:277) formuleert het als volgt:

“[A]n dit zelfstandige *wat* kan een genitiefbepaling worden toegevoegd, waardoor *wat* tenslotte ook een bijvoeglijk onbepaald voor-naamwoord wordt, hetgeen echter in het Middelnederlands nog zeldzaam lijkt.”

Uit dit citaat blijkt dat Duinhoven de herinterpretatie van de dependentiestructuur als een diachrone innovatie beschouwt.

Daarmee zijn beslist niet alle raadsels opgelost rond de constructie met *iets/iemand*. Een complexe kwestie, die nog niet aan de orde is gekomen, is bijvoorbeeld de aflossing van *heel/belemaal iets anders* door *iets heel/belemaal anders*, als het tenminste gaat om een echt diachroon verloop, want opnieuw geldt dat bij het beoordelen van de diachronie voorzichtigheid geboden is (zie GNS 2008).

- (3.288) LAATNIEUWNERLANDS, 19^e eeuw (WNT s.v. uitlandig)
*En voor mij zelven bespeur ik, is de uitlandigheid op dezen leeftijd ook **heel iets anders** dan twintig jaar geleden*

⁷³ Maar: óók mogelijk in het hedendaags Nederlands is *iets dergelijks*, dat nochtans de bepaling achterop heeft.

(3.289) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (GNS 2008:1688)

*Wat is Noordwijk toch heerlijk! Er is **iets heel anders** dan aan eenig andere zee-plaats. Het rookt zo naar aardappelloof en naar rozem en naar venkel*

Als *heel iets anders* daadwerkelijk terrein verliest ten opzicht van *iets heel anders* dan is dat op zijn minst merkwaardig in het licht van wat in deze paragraaf voorgesteld wordt. Van der Horst (p.c.) merkt terecht op dat een “verzwakt genitief-besef” juist goed samengaat met de nochtans oudere constructie *heel iets anders*. Anders gezegd: het is niet goed te verklaren waarom *heel* zich pas nestelt tussen *iets* en *anders* wanneer *iets* als voorbepaling opgevat wordt.

Allereerst moet opgemerkt worden dat de volgorde *iets heel anders* niet onverenigbaar is met een analyse waarin *iets* voorbepaling is en *anders* de kern. Alleen moet in dat geval aannemelijk gemaakt worden dat *iets* een voorbepaling is van een hoger niveau dan *heel*. Als voorbepaling bij een niet-telbaar substantief *anders* lijkt *iets* een kwantificerende of een identificerende bepaling. *Heel* daarentegen duidt de kwaliteit aan. Als dat klopt, is de volgorde *iets* voor *heel* dus in ieder geval de standaardvolgorde: kwantificerende en zeker identificerende bepalingen gaan in de regel aan de kwalificerende vooraf (zie hfst.2). De crux is dan vooral waarom de constructie *heel iets anders* voorkomt. Die constructie is namelijk niet de verwachte, en dan vooral niet wanneer *iets* de kern is en *anders* de bepaling. Een goede verklaring heb ik niet, maar mogelijk moet die gezocht worden in de volgende richting: *heel* ontsnapt, ook in het hedendaags Nederlands, vaak aan de greep van de nominale groep (net als *al* overigens): het kan zowel voor als na de determinator staan, en de verwante vormen *geheel* of *helemaal* kunnen zelfs discontinu voorkomen. Dat lijkt erop te wijzen dat *heel* als een aparte constituent functioneert op zinsniveau, een bijwoordelijke bepaling of BvG. De constructie *heel iets anders* en a fortiori *helemaal iets anders* moet misschien geanalyseerd worden als een combinatie van twee autonome constituenten, zoals in (3.290).

(3.290) [heel/helemaal] + [iets [anders]]

Dat die constructie diachroon over zijn hoogtepunt heen is, past dan in het plaatje dat zulke bepalingen vaker opgenomen worden in de NC (zie hfst.6).

Een andere mogelijkheid is dat het syntagme ‘onbepaald pronomen + adjectief’, type *iets moois*, als een constructie beschouwd moet worden in de betekenis van Goldberg (1995). Dat zou er een aantal idiosyncratische trekken van kunnen verklaren, onder andere de regionale verschillen en de hardnekkigheid van de nogal merkwaardige s-markering op het adjectief.⁷⁴

Een tweede constructie met een adjectief na de NC, is **constructie (b)** met gesubmodificeerd adjectief *vol*.

⁷⁴ Ik dank dit idee aan een anonieme beoordelaar van dit boek.

Hoofdstuk 3

(3.291) een zak vol hazelnoten (GOO)

In deze constructie lijkt de syntaxis niet te sporen met de betekenis. Naar betekenis is *hazelnoten* een bepaling bij *vol* en *vol* op zijn beurt een bepaling bij *zak*, zodat de volgorde *een hazelnoten volle zak* ‘logischer’ zou zijn. Die laatste formulering is echter niet gebruikelijk in het Nederlands. Wel goed Nederlands is de verwante constructie in (3.292), die echter semantisch hierin afwijkt van (3.291) dat het nomen (*aardappel*) hier niet referentieel is. De zak is bedoeld voor aardappelen, maar er kan desnoods ook wel wat anders in zitten.

(3.292) een **volle aardappelzak** (GOO)

Als de op het eerste gezicht onlogische constructie *een zak vol hazelnoten* kennelijk verkozen wordt boven *een hazelnoten volle zak*, hoe moet die dan geanalyseerd worden? Anders gezegd: hoe komt het dat *een zak vol hazelnoten* waarin het adjectief *vol* relatorloos op een nomen volgt, toch stand houdt in het Nederlands?

De constructie lijkt me een combinatie van de NC *een zak* en een ‘predicatieve bepaling’ – ik gebruik even de enigszins ongelukkige terminologie van de ANS – *vol hazelnoten*. In de analyse die ik verdedig, betekent dat dat *vol hazelnoten* een autonome constituent op zinsniveau is, een BvG. Zijn daar argumenten voor? Zeker wel: allereerst blijkt *vol* niet verbogen te worden (wat typisch is voor predicatieve adjectieven, zie §3.2.1.2), en ten tweede kan het stuk ingeleid door *vol* gescheiden worden van het nomen:

(3.293) maar ik heb nu mijn grenzen verlegd en **een electronica doos** gekocht **vol experimenten** (GOO)

Net zoals de reguliere BvG’s in §3.2.1.2 vormt ook *een zak vol hazelnoten* geen inbreuk op het relatorprincipe.

Maar daarmee zijn nog niet alle problemen van de baan. De binnenbouw van de constituent *vol hazelnoten* gaat immers in tegen de neiging van het Nederlands om de bepaling voorop te laten gaan. De constructie loopt het gevaar geïnterpreteerd te worden als *volle hazelnoten*, waarbij een inbreuk gepleegd wordt op de flexieregels.

Historisch gezien vormden het adjectief (c.q. *vol*) en de partitieve genitief (c.q. *hazelnoten*) twee aparte constituenten: alle achteropgeplaatste genitieven hebben autonoom gefunctioneerd, dankzij hun flexiemarkering (zie hogerop, (3.257)-(3.262), (3.276), waar getoond wordt dat partitieve genitieven van hun ‘kern’ gescheiden kunnen worden). Wanneer de genitieflexie wegvalt, wordt de constructie problematisch: *hazelnoten* kan niet langer als een aparte constituent op zinsniveau staan, omdat niet langer duidelijk is op welke manier die geïnterpreteerd moet worden. De constructie moet hersteld worden.

De meest eenvoudige herstelstrategie is het toevoegen van een relator (strategie a). Dat lijkt bijvoorbeeld het geval te zijn in constructies zoals (3.294), syntactisch te analyseren als in (3.295).

(3.294) een zak vol **met** wortels (GOO)

(3.295) [een zak] [vol met wortels]

Dat is echter niet de enige manier waarop de taalgebruiker de constructie aanpast. Er bestaan complexere alternatieven, waarin ook het nomen *zak* betrokken is. Een eerste geval is de volgende constructie:

(3.296) een volle zak aardappelen

In die constructie is *vol aardappelen* niet langer een autonome BvG, maar staat *vol* voor het nomen. De bepaling bij dat adjectief, de oorspronkelijke partitieve genitief, volgt echter op de NC. Het resultaat is een binominale constructie. De operatie is niet helemaal geslaagd, want binominale constructies zijn zelf ook niet helemaal vrij van problemen (cf. supra). Om dat in orde te brengen is een bijkomende herinterpretatie van de dependentiestructuur nodig. De structuur moet dan als volgt begrepen worden:

(3.297) [[Bepaling een [volle [zak]]] [Kern aardappelen]]_{NC}

De kern *aardappelen* krijgt een voorbepaling *een volle zak*, die een kwantificerende functie heeft en zelf complex is: de kern *zak* krijgt een adjectief en een determinator, resp. *volle* en *een*. Of dit patroon diachroon in opmars is, valt niet met het blote oog waar te nemen, maar er zij op gewezen dat (3.296) in overeenstemming is met het Nederlands en dus als alternatief voor het potentieel problematische (3.291) kan dienen.

Minder omslachtig is een tweede type reparatie waarin het nomen betrokken wordt. Bedoeld is een soort herstelstrategie c, de heranalyse van de dependentierelatie. In dit type constructie wordt het adjectief *vol* de kern en het nomen dat de oorspronkelijke kern was wordt het eerste deel van een samenstelling. De constructie ziet er dan als volgt uit:

(3.298) [een [zak-vol]_N]_{NC}

Een aanwijzing voor de gewijzigde dependentierelatie in dergelijke constructies is de vaststelling dat de eenheid tussen de oorspronkelijke kern en het adjectief *vol* in de spelling erkend wordt door beide delen aan elkaar te schrijven, zoals in (3.299), en met name in frequente collocaties, zoals in (3.300).

(3.299) een zakvol lege batterijen (GOO)

Hoofdstuk 3

(3.300) een handvol aardappelen (GOO)

Het nieuwe statuut van *vol* blijkt trouwens niet alleen uit de spelling, maar soms ook uit de morfologie:

(3.301) 4 handvollen verse spinazie (ANE20060327)

In dergelijke constructies moet *handvol* als een nomen begrepen worden, zoals weergegeven in (3.302).

De constructie *een handvol aardappelen* is in zijn geheel natuurlijk een binominale constructie, die net als andere binominale constructies geherinterpreteerd kan worden zodat de oorspronkelijke partitieve genitief de kern wordt.

(3.302) [[Bepaling een zakvol] [Kern aardappelen]]_{NC}

Een derde strategie om de complexe constructie *een zak vol hazelnoten* in overeenstemming te brengen met de verwachtingen van de taalgebruikers gaat eveneens uit van een herinterpretatie van *vol*: het lijkt erop dat het adjectief *vol* zelf als een relator geïnterpreteerd wordt. Het gaat hier om een herinterpretatie van de dependentierelatie, maar dan niet zo dat de oorspronkelijke kern bepaling wordt.

(3.303) een zak **vol** aardappelen (GOO)

Dat *vol* in dergelijke constructies een relator is geworden, en dus niet langer een adjectief is, blijkt uit het verlies aan kenmerken die normale adjectieven wel hebben, zoals trappen van vergelijking (cf. Sturm 1986:252).

(3.304) *een zak voller aardappelen

Merk op dat in ouder taalgebruik *vol* nog wel voorbepalingen verdroeg:

(3.305) LAATNIEUWNERLANDS, 19^e eeuw (WNT s.v. stampen)

Een zak gestampt vol appelen

Hoe sterk het principe onder (3.175) in het Nederlands is, blijkt ook uit het feit dat niet alleen *vol* in (3.306) en *met* in (3.307) als relator geïnterpreteerd worden, maar ook de sequentie *vol met* in (3.308), wat ondersteund wordt door het voorkomen van de omgekeerde volgorde, zoals in (3.309)-(3.311).

(3.306) een kast **vol** boeken (GOO)

(3.307) een kast **met** boeken (GOO)

(3.308) een kast **vol met** boeken (GOO)

(3.309) een komedie **met vol** gevatte opmerkingen en een hoog slapstickgehalte (GOO)

(3.310) een dag **met vol** emoties (GOO)

(3.311) een fascinerend vakantieland **met vol** afwisseling (GOO)

Zulke constructie wijzen er m.i. niet op dat de interpretatie van *vol* als relator niet deugt, maar tonen het bekende fenomeen van *overmarkering* (zie bijvoorbeeld Plank 2003 voor hetzelfde fenomeen bij determinatoren).

Het derde geval van adjectieven in postpositie (**constructie c**, zie (3.270)) zijn de adjectieven na NC's met superlatieven.

(3.312) Het mooie is natuurlijk dat weer bewezen wordt dat kwaliteit de beste reclame **denkbaar** is. (GOO)

(3.313) Ook licht beweegt gewoon in de richting die het op gaat en wel via de kortste afstand **mogelijk** (GOO)

De constructie vormt een inbreuk op de relatorverplichting voor nabepalingen. Hun gewicht als getuigenis à charge is des te groter omdat ze recent opnieuw lijken toe te nemen en zo een steeds prominenter positie innemen naast de onproblematische constructie waarin de adjectieven voor het nomen staan (GNS 2008:1950-1951).

(3.314) de best denkbare reclame (GOO)

(3.315) de kortst mogelijke afstand (GOO)

Daar kan echter tegen ingebracht worden dat laatstgenoemde verbindingen misschien wel onproblematisch zijn voor het relatorprincipe, maar dat ze gewrongen zitten met de semantiek. Semantisch gezien vormen *denkbaar* en *mogelijk* immers onderbepalingen van de superlatieven, terwijl de syntactische opbouw juist laat uitschijnen dat ze er hiërarchisch boven staan, zoals in ogenschijnlijk verwante constructies als *een goed denkbare oplossing* (GOO). Op zichzelf is het dus niet vreemd dat de taalgebruiker op zoek gaat naar een alternatief voor syntagmes van het type *de best denkbare reclame*. Dat levert overigens ook constructies op zoals (3.316), die semantisch gezien eigenlijk niet zo slecht gevormd zijn:

(3.316) Concurrentie mag niet de denkbaar beste drijfveer zijn (eind 19^e eeuw, DBNL)

(3.317) Het materiële en het geestelijke zijn de denkbaar ruimste begrippen (GOO)

Hoofdstuk 3

De vraag is nu hoe de verbindingen in (3.312)-(3.313) in elkaar zitten. Opvallend is dat op de plaats van *denkbaar* en *mogelijk* soms ook woorden staan die in principe nooit als adjectief gebruikt worden, zoals *ooit*.

(3.318) Mozart is de beste componist **ooit** (GOO)

Met *ooit* is de alternatieve constructie waarin de bepaling aan de NC voorafgaat, zelfs uitgesloten, zie (3.319). Dat heeft er allicht te maken dat het bijwoord *ooit* geen flexie verdraagt, zie (3.320).⁷⁵

(3.319) *Mozart is de beste ooit componist

(3.320) *Mozart is de best ooite componist

Dat *ooit* een paradigmagenoot is van *denkbaar* en *mogelijk* in de constructie in kwestie, doet vermoeden dat het niet gaat om adjectieven, maar om adverbia in postpositie. Omdat *denkbaar* en *mogelijk* ook wel als adjectief voorkomen, kunnen ze ondanks de semantiek ook wel voor het nomen geplaatst worden, zoals in (3.314)-(3.315) dus, maar dat is een noodoplossing.

Wat is hier aan de hand? De taalgebruiker wil aan de superlatief een adverbium als onderbepaling toevoegen, naar analogie van bijvoorbeeld graadadverbia bij gewone adjectieven. De meest logische oplossing is een constructie als (3.316)-(3.317), waarin de onderbepaling conform de vertakkingsrichting van het Nederlands aan de superlatief voorafgaat. Zoals gezegd wordt zo'n constructie sporadisch ook wel gebruikt:⁷⁶

(3.321) NIEUWNERLANDS, 18^e eeuw (WNT s.v. trapezium)

*Hoe men den grootsten Inhoud, begrepen onder een willekeurig getal rechte Lynen, en eene andere onbekende Lyn, kan vinden. Want ABCDE het Vlak zynde 't welke **den mogelyk grootsten Inhoud** moet bevatten, moet Δ ABE + Trap. BCDE een Maximum zyn*

'Hoe men de grootste inhoud (oppervlakte?), begrepen onder een willekeurig aantal rechte lijnen, en een andere onbekende lijn kan vinden. Want als ABCDE het vlak is dat de grootst mogelijke inhoud moet bevatten, moet Δ ABE + trap. BCDE een maximum zijn.'

(3.322) LAATNIEUWNERLANDS, 19^e eeuw (WNT s.v. verdeling)

*Voor de gesteldheid van het maatschappelyk leven is ... **eene mogelijkst gelijkmatige en wijd zich verspreidende verdeling** der winst, die het te scherpe contrast der materiële bemiddeldheid verhoedt, van het hoogste gewigt*

⁷⁵ In het Engels, waar adjectieven geen flexie hebben, kan *ever*, de tegenhanger van *ooit*, sinds kort wél voor het nomen voorkomen: *the tallest ever man* (GOO).

⁷⁶ (3.322) is des te merkwaardiger omdat het superlatiefsuffix aan *mogelijk* in plaats van aan *gelijkmatige* is gehecht.

- (3.323) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19e eeuw (DBNL)
*Zonder eenigen dwang zal daar productie en distributie op **de denkbaar voordeeligste en gemakkelijkste wijze** geschieden.*
- (3.324) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*een weemoedige promenade waarop wij de *vergankelijkheid*, maar ook de vitale glans van ons aards bestaan op **de denkbaar vreemdste, tegelijk vertrouwdste wijze** leren kennen.*

Zulke constructies hebben echter het nadeel dat ze syntactisch homoniem zijn met een constructie waarin het adverbium geen *adjunct*, maar een *disjunct* is bij de superlatief.⁷⁷ Dat komt goed tot uiting in constructies met *mogelijk*:

- (3.325) De mogelijk beste fotograaf ter wereld, Stanley Moore heeft (nog steeds) geen website (GOO)

De standaardinterpretatie van (3.325) is niet dat Stanley Moore de beste fotograaf is die men zich maar kan indenken, maar wel dat het mogelijk geacht moet worden dat Stanley Moore de beste fotograaf is. In dat licht is het niet verwonderlijk dat ook voorbeelden aangetroffen kunnen worden waarin de superlatief vergezeld gaat van zowel een adjunct als een disjunct. In (3.326) zijn *mogelijk* en *ooit* beslist niet tautologisch.

- (3.326) de mogelijk kortste carrière ooit (GOO)

De taalgebruiker ziet zich gedwongen het adjunct naar rechts te verplaatsen.⁷⁸ Dat levert dan de constructie op zoals (3.314)-(3.315). Aan die constructies kleeft echter weer een ander bezwaar: de bepaling bij de superlatief volgt op zijn kern. Dat wordt verdoezeld door het adverbium via de flexie voor een adjectief te laten doorgaan, een optie die overigens uitgesloten is bij rasechte adverbia zoals *ooit*, zie (3.319). Dat schijnvertoon is dus geen ideale oplossing. Opgejaagd moet de taalgebruiker zijn heil zoeken in een derde constructie, met het adjunct helemaal achterop, na het nomen, zoals in (3.312)-(3.313). Die constructie vormt echter een inbreuk op het relatorprincipe, maar omdat er nog andere adverbia zijn die op de NC volgen, kan de constructie voorlopig wel even blijven bestaan. (Inbreuken op de relatorverplichting door postpositie van een adnominaal adverbium worden verderop besproken.) Het adverbium staat dan eigenlijk buiten de NC (zie ook voetnoot 79). Die analyse

⁷⁷ Voor het onderscheid tussen *adjuncts* (predicaatsadverbia) en *disjuncts* (zinsadverbia), leze men onder andere Greenbaum (1969).

⁷⁸ Opnieuw wil ik benadrukken dat *verplaatsen* hier gebruikt wordt om een en ander aanschouwelijk voor te stellen. Van een echte transformatie is geen sprake. Een nauwkeurigere formulering is dus: 'De taalgebruiker ziet zich gedwongen zijn toevlucht te nemen tot een constructie waarin het adjunct op een andere plaats staat.' Overigens is ook dat *gedwongen* natuurlijk nogal sterk.

Hoofdstuk 3

wordt bevestigd door de vaststelling dat het adverbium in ‘extrapositie’ kan staan, zoals in (3.327), of van de kern gescheiden kan worden door een relatiefzin (zelf een independente constructie, zie §3.2.1.1), zoals in (3.328).

(3.327) Ik heb daar de grootste in afmeting en de grootste variëteit gezien ooit. (GOO)

(3.328) gewoon echt het beste concert wat ik gezien heb ooit (GOO)

Een alternatieve, wat radicalere oplossing is een constructie met een relator, bijvoorbeeld in de vorm van een betrekkelijke bijzin. Ook dat komt voor, getuige zinnen als (3.329)-(3.335), waarin er geen andere reden lijkt te zijn om een relatiefzin te gebruiken dan om de problematische constructie met adjunct in postpositie te vermijden: er zijn geen extra tijd/aspect/modus-specificaties op het koppelwerkwoord te bespeuren, en de relatiefzin bevat ook geen bijkomende bepalingen.

(3.329) Het is dan wel de kleinste kwestie **die denkbaar is** (GOO)

(3.330) Al zie je het er op het eerste gezicht misschien niet aan af dit is de grootste kitsch **die denkbaar is**. Het is de zogenaamde replica van de Oostindievaarder (GOO)

(3.331) Navigon heeft het Fraunhofer Instituut ingeschakeld voor het ontwerpen van de beste gebruikersinterface **die denkbaar is**. (GOO)

(3.332) Dat is de grootste lapsus **die mogelijk is**. (GOO)

(3.333) Onder lichtsterkte verstaan we de grootste diafragmaopening **die mogelijk is** (GOO)

(3.334) of hij moet de grootste afkeer **die mogelijk is** daarvoor hebben (GOO)

Wellicht ten overvloede wijs ik erop dat zo’n constructie *denkbaar* en *mogelijk* behandelt als adjectief, en als zodanig niet bruikbaar is voor *ooit*.

De constructie met superlatief en achteropgeplaatst *mogelijk* (plus paradigmagenoten) doet denken aan de vierde, in (3.271) genoemde inbreuk op de relatorverplichting door postpositie van een attributieve bepaling, **constructie d**: de ‘omsluitende’ bepaling *zo ... mogelijk*, als in:⁷⁹

(3.335) Ik geloof niet in doelen maar we willen zoveel mensen **mogelijk** bereiken met onze muziek. (GOO)

⁷⁹ De constructies *zo ... als, even ... als, te ... dat, zo ... dat, te ... dan dat* en *te ... om* (die Florijn 1992 samen met *zo ... mogelijk* bespreekt) laat ik hier links liggen, omdat die constructies geen inbreuk vormen op de relatorverplichting.

Van deze constructie wordt melding gemaakt in Florijn (1992) en in de ANS (1997:889).

Net als bij de superlatieven moet *mogelijk* ook hier adverbiaal geïnterpreteerd worden, getuige de inwisselbaarheid met een onverdacht adverbium als in het volgende voorbeeld:

- (3.336) **Hoe** veel mensen **ook** hun best doen hier, de veranderingen gaan dodelijk langzaam. (GOO)

Helemaal inwisselbaar zijn *mogelijk* en *ook* niet: bij *mogelijk* hoort *zo* als voorbepaling bij de kwantificeerder, bij *ook* hoort *hoe*, maar dat lijkt me een triviaal verschil.

Omdat aan *mogelijk* niet te zien is dat het om een adverbium gaat, kunnen sprekers van het Nederlands, in een poging om de schending van de relatorverplichting teniet te doen, *mogelijk* ook tussen de door *zo* voorbepaalde bepaling en de nominale kern plaatsen – een soort tussenoplossing waarbij *mogelijk* zich als een rechtstreekse bepaling bij het nomen voordoet:⁸⁰

- (3.337) Het is ons doel zoveel **mogelijk** mensen te laten kennismaken met bepaalde sporten (GOO)

Een derde oplossing bestaat erin dat een relator *als* toegevoegd wordt:⁸¹

- (3.338) De drukkers moesten om economische redenen een taal gebruiken die door zoveel mensen **als** mogelijk verstaan werd (GOO)

Een vijfde inbreuk op de relatorverplichting door een adjectief in postpositie (**constructie e**) is de achteropplaatsing van *meer* en diens paradigmagenoten *minder*, *te veel*, *te weinig* (Van den Hoek 1986; Sassen 1987), waar ook nog *genoeg*, *voldoende*, *extra* en *tekort* aan toegevoegd kunnen worden.

- (3.339) Het Laatste Nieuws is absolute marktleider met bijna 300.000 lezers **meer** dan Het Nieuwsblad (GOO)

- (3.340) Wellicht daardoor kwamen er vrijdagavond zo'n vijfhonderd deelnemers **minder** aan de start in Bornem dan vorig jaar (GOO)

⁸⁰ De analogie met de schijnadjectieven *denkbaar* en *mogelijk* in (3.314)-(3.315) is niet perfect, want in (3.337) krijgt *mogelijk* geen flexie. De reden daarvoor is mij niet duidelijk.

⁸¹ Buiten beschouwing blijft hier de merkwaardige constructie in *De politiek moet zoveel als mogelijk mensen verantwoordelijkheid geven om mee te helpen het algemeen welzijn te realiseren* (GOO). Zulke voorbeelden laten vermoeden dat het in (3.338) om een 'gerecycleerde' relator gaat. De constructie is dan vergelijkbaar met *de gesloten vrede met Engeland* (cf. voetnoot 49). Een andere analyse van het voorbeeld is dat *zoveel als mogelijk* een adverbiale bepaling is.

Hoofdstuk 3

- (3.341) In een bar aan de Lievevrouwestraat waren op het moment van de controle ongeveer 100 bezoekers **te veel** binnen (GOO)
- (3.342) Jammer dat ik net tien seconden **te weinig** heb overgehouden. (GOO)
- (3.343) er zijn nog 600 mensen **tekort** (GOO)

De klassieke analyse gaat ervan uit dat *meer*, *minder* etc. bepalingen bij de telwoorden zijn, en zodoende als onderbepalingen in de NC gezien moeten worden. Maar dat hoeft niet zo te zijn: Van den Hoek (1986) ziet er geen onderbepalingen bij telwoorden, maar gewone bepalingen van de NC in. Op die manier kunnen trouwens ook *genoeg* en *voldoende* als paradigmagenees opgenomen worden.

In beide analyses vormt de positie van *meer* c.s. echter een inbreuk op de relatorverplichting: het nomen wordt gevolgd door een relatorloze bepaling. Voor *te veel*, *te weinig* en *tekort* valt eventueel nog vol te houden dat *te* de rol van relator vervult,⁸² maar dat geldt natuurlijk niet voor *meer* en *minder*.

Herstelstrategie b zorgt ervoor dat aan de relatorverplichting voldaan wordt:

- (3.344) In 2005 ontvingen 90 duizend **minder** mensen een uitkering (GOO)
- (3.345) De stemcomputer is uitgerust met vijf **extra** toetsen (GOO)

Voor de constructies waarin *meer* c.s. de enige kwantificerende bepaling is, levert de vooropplaatsing natuurlijk nog minder problemen op.

De reden waarom de constructie in (3.339)-(3.343) in het Nederlands toch getolereerd wordt, is dat de bepalingen niet op NC-niveau, maar op zinsniveau behoren. Het gaat om zogeheten *floating quantifiers*, een soort BvG, waarvan hogerop, in (3.15), een voorbeeld is gegeven.⁸³ Dat blijkt onder andere uit de mogelijkheid om discontinu voor te komen:

- (3.346) **Vijf stafleden** hadden we (er) toen zoineens **minder** (voorbeeld van Sassen 1987:65)
- (3.347) **Oudere kinderen** waren er **minder** tot de leeftijd van 15/16 jaar, want vanaf die leeftijd kwamen ze via de omvergelopen hekken gewoon binnen (GOO)

⁸² Dat zou bijvoorbeeld besloten kunnen worden op grond van de vaststelling dat naast *werk teveel* (GOO) en *teveel werk* (GOO), alleen *meer werk* (GOO), en dus niet *werk meer* voorkomt. Maar in dat geval blijft onverklaard waarom *genoeg* wel aan beide zijden van de NC voorkomt.

⁸³ Een alternatief dat vermeld wordt in de MGD (2003:738) is in de NC een voorbepaling te zien, zodat het geheel dezelfde vorm heeft als *drie centimeter te lang*. Ook in die visie vormt de constructie geen echte inbreuk op het relatorprincipe.

(3.348) **Maaltijden** waren er **genoeg** op het internaat (GOO)

En in de zeventiende eeuw komt nog een constructie voor als (3.349), waarin *meer* vóór de determinator staan, en dus buiten de NC valt.

(3.349) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (GNS 2008:1318)

*Nu sal hy **meer** geen swarte Spanjaerds jagen*

‘Nu zal hij niet meer op zwarte Spanjaarden jagen’

In dat opzicht is de constructie in (3.344)-(3.345) (nog) niet echt een herstelstrategie, maar een variant, wellicht met betekenisverschil. De vraag is dan wat het verschil is tussen de constructie in (3.340) en in (3.344). Of, als we even abstractie maken van het telwoord voor het nomen: wat is het verschil tussen *werk teveel* (GOO) en *teveel werk* (GOO)? In een linksvertakkende taal als het Nederlands ligt het voor de hand dat *werk* in het eerste geval een bepaling bij *teveel* is en in het tweede geval de kern met *teveel* als bepaling. Maar *teveel* kan in de eerste constructie kan dus ook geanalyseerd worden als BvG.

Om dit stuk over adjectieven in postpositie (constructie a-e in (3.268)-(3.272)) samen te vatten: door historische omstandigheden, onder meer deflexie, kan een reeks autonome constituenten waartussen een interpretatief verband bestaat, zoals (3.350)-(3.352), geïnterpreteerd worden als een enkele NC.

(3.350) [iets] [moois]

(3.351) [zak] [vol] [aardappelen]

(3.352) [duizend mensen] [minder]

Hoe redelijk de integratie van de afzonderlijke constituenten in deze voorbeelden ook is, de nieuwe NC's hebben het nadeel dat ze in strijd zijn met het principe onder (3.175): het adjectief volgt relatorloos op het nomen. Ze staan onder druk om hun vorm aan te passen, en dat is precies wat er gebeurt.

Een samenvattende tabel van hoe het Nederlands omgaat met de problematische constructies met adjectieven in postpositie, ziet er als volgt uit:⁸⁴

⁸⁴ In de schematische weergave staat B' voor een onderbepaling in de NC (een bepaling bij B dus) en r' voor een voorzetsel of een voegwoord dat bij B' hoort.

Hoofdstuk 3

Tabel 3.11: *Overzicht herstelstrategieën adjectieven in postpositie*

CONSTRUCTIE	OPLOSSING	SCHEMATISCH	VOORBEELD
iets/iem. + adj.	b omkeren	$B - K$	<i>een bijzonder iets</i>
	c herinterpr.	$B_K - K_B$	<i>wat nieuws</i>
vol	b omkeren	$B - B' - K$	<i>een volle aardappelzak</i>
	c herinterpr.	$B_{KB} - K_{B'}$	<i>een zakvol aardappelen</i>
	b+c omk. + herint.	$B - B_K - K_{B'}$	<i>een volle zak aardappelen</i>
	c+a herint. + toev.	$K - r_B - B'$	<i>een zak vol aardappelen</i>
superl. + adj.	a toevoegen	$K - r - B$	<i>de kleinste kwestie die denkbaar is</i>
	b omkeren	$B' - B - K$	<i>de denkbaar beste drijfveer</i>
	b+c omk. + herint.	$B'_B - B_{B'} - K$	<i>de best denkbare reclame</i>
zo ... mogelijk	a toevoegen	$K - r - B$	<i>zoveel mensen als mogelijk</i>
	b+c omk. + herint.	$B'_B - B_{B'} - K$	<i>zoveel mogelijk mensen</i>
NC + meer	b omkeren	$B - K$	<i>duizend minder mensen</i>

De genoemde constructies zijn notoire probleemgevallen in welhaast alle grammaticamodellen. Veel eigenschappen krijgen echter een redelijke verklaring als aangenomen wordt dat ze diachroon in beweging zijn. Het feit dat althans een deel van de hier aangehaalde herstelstrategieën vormelijk bewezen kunnen worden, zie ik dan ook als een aanwijzing voor de realiteit van de hier voorgestelde gang van zaken.

(iii) Adverbia als nabepaling: Niet alleen adjectieven, maar ook adverbia (en adverbiale groepen) kunnen in postpositie bij de NC voorkomen. In (3.318) is al een voorbeeld aan bod gekomen, met het adverbium *ooit*, maar dat is beslist niet het enige geval (zie Van der Lubbe 1958:138-139, 148-151; De Vooys 1967:321-322; ANS 1997:848-850, MGD 2003:506-513).⁸⁵

- (3.353) Die mensen **daar** denken blijkbaar dat ze heel wat zijn. (GOO)
- (3.354) De wedstrijd **vorige week** bij Vriendenschaar had duidelijk zijn sporen nagelaten. (GOO)
- (3.355) De opwinding in moslimlanden over van alles en nog wat de islam betreffende, de hysterie **zelfs** waarmee vlaggen of poppen worden verbrand heb ik vroeger altijd gezien als een exotische gewoonte die ik met een korrel zout moest nemen, evenals het geweldige misbaar dat vrouwen maken bij een begrafenis. (GOO)

Niet alle adnominale bijwoorden gedragen zich hetzelfde. Sommige staan graag voorop zoals *zelfs*, zie (3.356), en kom je eigenlijk niet zo vaak tegen achter het noemen; voor andere, zoals *hier* en *daar*, is het net omgekeerd, al laat (3.357) zien dat

⁸⁵ De adverbiale bepalingen die door een voorzetsel of een voegwoord ingeleid worden, zijn hier niet aan de orde: die hebben een duidelijke relator.

vooropplaatsing niet onmogelijk is – of was, want het taalgebruik in (3.357) is beslist verouderd.

- (3.356) Massapropaganda was een essentieel onderdeel van **zelfs** die regimes die bereid zijn onbeperkte dwang uit te oefenen. (GOO)
- (3.357) Zie daarom met liefde neer op **hier** die twee families, die U bij elkaar gebracht heeft door het huwelijk van hun kinderen (GOO)

Het onderscheid tussen de adverbia die liever achteraan staan, zoals *hier* en *daar*, en de adverbia die liever vooraan staan, zoals *zelfs*, loopt parallel met een ander onderscheid: alleen het eerste type kan voorafgegaan worden door een expletief *van*, niet toevallig het standaardvoorzetsel, dat hier dienst doet als relator:

- (3.358) De mensen **daar** hebben zich in de loop der tijden moeten leren verdedigen (GOO)
- (3.359) De mensen **van daar** hebben ons verzekerd dat het ook op hun een onvergetelijke indruk heeft gemaakt (GOO)
- (3.360) De wedstrijd **volgende week** tegen FC Lisse is voor DOTO de volgende finale in nog een reeks van zes (GOO)
- (3.361) De wedstrijd **van volgende week** tegen MULO is 'n formaliteit (GOO)
- (3.362) De vechtlust **zelfs** was voor een groot gedeelte weg (GOO)
- (3.363) *De vechtlust **van zelfs** was voor een groot gedeelte weg

Uit het voorgaande zou kunnen blijken dat in het Nederlands twee strategieën toegepast worden om adnominale adverbia in postpositie in overeenstemming te brengen met de relatorverplichting. Voor adverbia van plaats en tijd bestaat de standaardoplossing in de toevoeging van een relator; voor focusadverbia – en zoals verderop zal blijken ook nog andere types adverbia – is de standaardoplossing verplaatsing naar het voorveld. Uit de observaties in Van der Horst & Van der Horst (1999:285-288) blijkt dat ook hier een diachroon verloop aangenomen moet worden (zie ook hfst.8). Dat is bijvoorbeeld duidelijk in de geschiedenis van het subjectieve bijwoord *hoegenaamd*, dat in de loop van enkele eeuwen van plaats veranderd is (zie Hoeksema 2002b). Bij zijn opkomst in de 18^e eeuw staat het achter het nomen. Dat was nog altijd mogelijk in de 19^e eeuw, maar thans is die positie uitgesloten.

- (3.364) NIEUWNERLANDS, 18^e eeuw (WNT s.v. geen)
*Geen orloge, geen ringen, **geen sieraaden hoe genaamd**, was aan de geheele eerwaardigheid te vinden*
- (3.365) LAATNIEUWNERLANDS, 19^e eeuw (GNS 2008:1951)
*Dan zie ik **geen uitkomst hoegenaamd***

Hoofdstuk 3

Opnieuw geldt dat een en ander niet op een al te mechanische wijze begrepen moet worden: De herstelstrategieën zijn niet een vorm van loodgieterij waarin onderdelen verplaatst worden, of verbonden door een ingelaste relator, maar een graduele aflossing door een semantisch verwante, maar (in oorsprong) niet helemaal inwisselbare constructie. Het is niet onwaarschijnlijk dat *de krant gisteren* in (3.366) en *de krant van gisteren* in (3.367) niet precies hetzelfde betekenen.

(3.366) Dus na een advertentie uit **de krant gisteren**, zijn we weer gaan kijken en niet zonder resultaat. (GOO)

(3.367) Een bericht in **de krant van gisteren** heeft me verrast (GOO)

Het verschil bestaat er volgens de MGD (2003:506) in dat *gisteren* in (3.366) een eigenschap van het kernnomen uitdrukt, terwijl het in (3.367) iets zegt over de gehele referent waarnaar *de krant* verwijst. (3.366) zou in die optiek meer aanleunen bij het reguliere gebruik van het adverbium als bepaling op zinsniveau. Dat wordt ondersteund door het verschil in grammaticaliteit tussen (3.368) en (3.369).

(3.368) In de krant gisteren stond/*staat een artikel over Japanse kunst (MGD 2003:507)

(3.369) In de krant van gisteren stond/staat een artikel over Japanse kunst (MGD 2003:507)

In de MGD worden overigens nog andere observaties aangevoerd die laten zien dat (3.366) en (3.367) syntactisch niet helemaal analoog zijn.

Of iets soortgelijks ook geldt voor het verschil tussen voorop- en achteropgeplaatste focusadverbia staat nog te bezien.

Het voorkomen van beide herstelstrategieën kan niet verhelen dat relatorloze toevoeging van adverbia aan NC's beslist niet zeldzaam is. Kennelijk weegt de relatorverplichting niet zo zwaar door dat alle adnominale adverbia in postpositie opgeruimd worden. Dat komt omdat zulke adverbia vaak geen echte bepalingen zijn, maar een autonome constituent vormen. Ze kunnen bijvoorbeeld discontinu voorkomen:

(3.370) Ze heeft **zelfs** gesproken met **Kofi Annan**, de hoogste leider van de Verenigde Naties. (GOO)

Afhankelijk van het intonatiepatroon kan in dergelijke zinnen het focuspartikel *zelfs* semantisch bij *Kofi Annan* horen, ook al staat het er niet vlak bij. Discontinuïteit van plaats- en tijdsadverbia is moeilijker te detecteren, omdat in dat geval het adverbium onder de standaardinterpretatie als een zinsbepaler begrepen wordt. Wel valt op dat ze in principe niet beklemtoond kunnen worden, en op die manier een soort uit-

loop, of *afterthought* vormen,⁸⁶ die net als apposities en andere dislocaties geen dependentierelatie aangaan.

Tabel 3.12: *Herstelstrategieën postnominale adverbia*

TYPE ADVERBIUM	OPLOSSING	SCHEMATISCH	VOORBEELD
Adverbia van plaats en tijd	a toevoegen	K – r – B	<i>de krant van gisteren</i>
Focusadverbia, subj. adv.	b omkeren	B – K	<i>zelfs de vechtlust</i>

3.2.2.4 Samenvatting

In het voorgaande is geargumenteed dat ‘nabepalingen’, d.w.z. constituenten die semantisch betrekking hebben op een nomen, in het Nederlands ingeleid moeten worden door een relator, en in constructies waar dat door historische omstandigheden niet het geval is, voorziet het Nederlands meestal een uitweg. In veel gevallen gaat het om een diachroon proces: oude relatorloze constructies worden verdrongen door nieuwe constructies, die wel voldoen aan de relatorverplichting. Niet in alle gevallen kan een diachroon verloop even gemakkelijk aangetoond worden, maar in een goed deel van de gevallen zijn er duidelijke aanwijzingen. Anders gezegd: hóe het Nederlands de inbreuken herstelt, is niet altijd te traceren – daar is de Nederlandse taalkunde al minstens honderd jaar mee bezig – maar dát inbreuken hersteld worden is wel duidelijk.

Het is verleidelijk daaruit te concluderen dat de relatorverplichting in de loop van de geschiedenis van het Nederlands steeds dwingender geworden is, een conclusie die ondersteund wordt door de afname van achteropgeplaatste adjectieven, die in het Middelnederlands nog tamelijk frequent voorkwamen (GNS 2008:521), zie (3.371), en door het afnemen van relatiefzinnen zonder relativum, de zogenoemde *contact clauses*, zie (3.372). Die kwamen nog geregeld voor in het Middelnederlands (zie Duinhoven 1988:45-47), en Weijnen (1971:64) heeft nog een 17^e-eeuws voorbeeld, maar in het hedendaags Nederlands zijn ze uitgesloten.

(3.371) MIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:521)

Nu hort vanden verraders fel

‘Hoor nu over de wrede verraders’

⁸⁶ Aldus Van Langendonck (p.c.). Beklemtoning lijkt echter niet helemaal uitgesloten: *Nemen jullie maar de kamer bóven, wij slapen hier benéden*. Daar zou op zijn beurt dan weer tegen ingebracht kunnen worden dat enkel contrastieve focus hier tot beklemtoning kan leiden en dat contrastieve focus altijd toegepast kan worden, en zelfs kan leiden tot beklemtoning van de sjwa: *Ik bedoel niet **b**enverken, maar **v**enverken*. Dat het laatst woord hier niet mee gezegd is, mag ook blijken uit de observatie in de MGD (2003:509) dat de ongrammaticaliteit van de gereduceerde versie *er* van het plaatsbijwoord *daar*, als in *de regering daar/ *er wordt democratisch verkozen* erop wijst dat zulke adverbia net wel klemtoon krijgen.

Hoofdstuk 3

- (3.372) MIDDELNEDERLANDS (Stoett 1923:42)
Op een ors, rijckelyc scheen, sat hi
‘Hij zat op een paard, dat er rijkelijk uitzag’

Toch is er reden om te twifelen aan het idee dat het Nederlands vroeger minder consequent omsprong met de positie van bepalingen. Ik denk dat in oudere fasen van het Nederlands nabepalingen evenmin bestonden. De ogenschijnlijke tegenvoorbeelden, namelijk adjectieven en genitieven in postpositie laten iets anders zien dan rechtse vertakking. In die gevallen fungeerde de bepaling nog als autonoom zinsdeel, namelijk als BvG of als appositie. Het adjectief *fel* in (3.371) is dus een zinsconstituent. Die stelling wordt verder uitgewerkt in hoofdstuk 6.

De relatorverplichting – op zichzelf een interessant fenomeen, waarvoor in de referentiegrammatica’s doorgaans weinig aandacht is – wordt hier gezien als een symptoom van de onafhankelijkheid van nabepalingen. Het toevoegen van een relator verzekert de interpretatie van het relatum ter rechterzijde, door expliciet te markeren dat en soms ook hoe dat relatum betrokken moet worden op wat voorafgaat. Die interpretatie verloopt bij echte bepalingen, die in het Nederlands links van hun hoofd staan, ‘vanzelf’. Het verband tussen relatoren en independentie blijkt verder uit de vaststelling dat nabepalingen met relator bijna altijd discontinu kunnen voorkomen, en uit taaltypologische observaties van Foley (1980), zonder daarbij te willen verhelen dat wat hier verteld wordt op cruciale punten afwijkt van diens theorie.

3.2.3 Typologisch patroon

Sinds het onderzoek van Greenberg (1966), en sinds de generalisaties daarvan door Vennemann in de jaren 70, is bekend dat talen graag een vaste volgorde aanhouden tussen kern en bepaling: de ene taal zet zijn bepalingen consequent links van de kern (b.v. Japans, Turks, Tamil), de andere taal (b.v. Welsch, Tagalog) zet die er dan weer rechts van (zie ook de zgn. *Cross-Category Harmony* van Hawkins 1983) (maar zie tamelijk recent nog Dryer 1992, 2007 voor kritiek).⁸⁷ Ook gemengde systemen zijn mogelijk, al dan niet ten gevolge van een historische verschuiving naar een ander type, een fenomeen dat door Sapir (1921) *drift* is genoemd (zie hfst.9). De kritiek is vaak terecht, maar dat neemt niet weg dat het idee dat talen door allerlei syntactische constructies heen een voorkeur hebben voor het ene of het andere volgordepatroon, goeddeels overleefd is.

In het Nederlands gaan bepalingen aan hun kern vooraf. Als die bepaling-kernvolgorde (*head – modifier*) uitsluitend vastgesteld zou zijn op basis van de volgorde van de bepalingen in de NC, dan zou het uiteraard circulair zijn daaruit te besluiten dat de Nederlandse NC geen nabepalingen kent. Dat is echter niet het geval. De bepaling-kernvolgorde duikt ook bij de combinatie van object + (korte of lange)

⁸⁷ Op zijn beurt krijgt Dryer (1992) kritiek van Van Langendonck et al. (in voorb.).

infinitief, adverbium + (korte of lange) infinitief, adverbium + adjectief, adverbium + adverbium, en in samenstellingen:

- (3.373) verbod op **fietsen stallen** (GOO)
- (3.374) verbod om **fietsen te stallen** (GOO)
- (3.375) **Snel werken** is belangrijk voor het creatieve proces. (GOO)
- (3.376) de raad om **snel te werken** (GOO)
- (3.377) **bijzonder grote** populariteit (GOO)
- (3.378) het **wellicht achterhaalde** standpunt (GOO)
- (3.379) **appelboom** (GOO)

De bepaling-kern-volgorde in het Nederlands kan ook geïllustreerd worden door te wijzen op het betekenisverschil van minimale paren als (3.380)-(3.381) (zie ook hoger (3.165)-(3.166)).

- (3.380) Ik heb het **helemaal niet** begrepen (GOO)
- (3.381) Ik heb het **niet helemaal** begrepen (GOO)

De Nederlandse bepaling-kernvolgorde blijkt verder ook uit onderzoek op het terrein van de eerste-taalverwerving (Van Langendonck 1987).

Niet iedereen is het echter eens met het idee dat het Nederlands een bepaling-kern-structuur vertoont. Een groot deel van de onenigheid komt echter op rekening van verwarring over de begrippen. Een eerste punt van discussie betreft de vraag of in het Nederlands het object volgt dan wel voorafgaat aan het werkwoord, of in technische termen: is het Nederlands een (S)OV-taal of een (S)V(O)-taal? Kooij (1973) argumenteert dat voor het werkwoordelijke domein een SVO-structuur aangenomen moet worden, terwijl Koster (1980) het tegendeel beweert. Recent is dan weer verdedigd dat het Nederlands op alle terreinen SVO-ordering heeft (Zwart 1993), met ingewikkelde verplaatsingsregels als gevolg. Ook over de diachronie is men het niet eens: Kooij (1973) neemt voor het Nederlands een drift aan van SOV naar SVO, terwijl Gerritsen (1978, 1980) en Van Leuvensteijn (1992) een drift van SVO naar SOV beargumenteren. Het probleem met al die analyses is dat onduidelijk is welke rol het vervoegde werkwoord toegekend moet worden. Van Langendonck (2000, in voorb.) lost dat probleem op door het tot de relatoren te rekenen, en trekt de conclusie dat het Nederlands een gemengd beeld laat zien: bepaling-kernvolgorde als default, met daarnaast kenmerken van een relatortaal. Dat idee wraakt ook voegwoord- en voorzetselgroepen als indicatoren voor kern-bepaling-volgorde.

Als alleen de niet-controversiële paren van 'bepaling + kern' bekeken worden – zoals in (3.373)-(3.379) gebeurt, waar vervoegde werkwoorden buiten beschouwing gelaten zijn – zonder een uitspraak te doen over het voorstel van Van Langendonck,

Hoofdstuk 3

dan blijkt het Nederlands duidelijk een bepaling-kern-volgorde aan te houden. Nergens is een duidelijk voorbeeld te vinden van een bepaling die direct op zijn kern volgt in het Nederlands.⁸⁸ Waar dat toch het geval lijkt te zijn, gaat het ofwel om historische relicten, ofwel om zinsconstituenten, ofwel om intercalaties, te herkennen aan de pauze-intonatie, die ze syntactisch isoleert. De afwezigheid van kern-bepaling-volgordes, ook buiten de NC, is in overeenstemming met het centrale idee in dit hoofdstuk dat de Nederlandse NC geen nabepalingen heeft.

3.3 BESLUIT

In dit hoofdstuk is omstandig geargumenteed dat de Nederlandse NC geen nabepalingen heeft, tenminste als we de term *bepaling* reserveren voor een syntactische relatie die vormelijk gemarkeerd is, zoals verdedigd in hfst.1. Dat neemt niet weg dat er tal van elementen zijn die zich achter het nomen ophouden en er semantisch betrekking op hebben, maar op een beperkt aantal uitzonderingen na kunnen die gemakkelijk van het nomen gescheiden worden, wat in het licht van wat in hfst.1 verdedigd is, op hun syntactische onafhankelijkheid wijst. Bovendien hebben ze doorgaans een functiewoord nodig dat expliciet maakt hoe ze geïnterpreteerd moeten worden in relatie tot het nomen. Zo'n element, hier *relator* genoemd, hebben de voorbepalingen niet nodig, omdat die krachtens hun syntactisch verband (dependentie) 'vanzelf' bij het nomen geïnterpreteerd worden. De zogezegde nabepalingen die dergelijke relator lijken te missen (een rist constructies wordt in detail besproken in §3.2.2.3), meestal ten gevolge van historische ontwikkelingen, worden 'gerepareerd'. De realiteit van de verschillende reparatiestrategieën die in het Nederlands toegepast worden, is dan een bijkomend argument om aan te nemen dat de Nederlandse NC geen nabepalingen verdraagt.

Een en ander heeft tot gevolg dat heel wat bepalingen die traditioneel voor bijvoeglijk doorgaan, hier bijwoordelijk geanalyseerd moeten worden. Daar is syntactisch gezien echter geen bezwaar tegen. Het argument dat zulke elementen niet door het werkwoord geselecteerd worden, doet niet terzake (zie §3.2.1.1).

De uiteenzetting van het idee dat de Nederlands NC geen nabepalingen of achterveld bezit, heeft hier heel wat pagina's in beslag genomen, maar hier en daar moest de diachronie in de beschouwing betrokken worden om een aantal ogenschijnlijk problematische constructies te behandelen. Echt diep is op de diachronie overigens niet ingegaan. De diachronie van de NC is aan de orde in deel II. Een andere overweging die het royale aantal pagina's kan helpen rechtvaardigen, is dat het idee ingaat tegen wat in bijna de hele vakliteratuur aangenomen wordt (op enkelingen als Sturm 1986 en Van der Horst 1995 na). Het valt te hopen dat dit hoofdstuk niet wordt geïnterpreteerd als gratuite beeldenstormerij. Dat de klassieke analyses van de NC niet vrij van problemen waren, blijkt bijvoorbeeld al uit de grote onenig-

⁸⁸ Met de formulering "direct" worden de relatorconstructies uitgesloten.

heid die in de literatuur heerst over het statuut van nabepalingen. Volgens sommigen (bijvoorbeeld Jespersen 1970, Teyssier 1968, Plank 2003) zijn nabepalingen *looser* (maar dus niet noodzakelijk helemaal autonoom) aan het nomen gehecht dan de voorbepalingen; volgens anderen (de standaard-generativisten, zie bijvoorbeeld Carnie 2002) horen veel nabepalingen juist *hechter* bij het nomen dan voorbepalingen. Gezien de grote verwarring die er op dit terrein van de syntaxis bestaat, verdient een zo controversieel idee als dat nabepalingen überhaupt niet bestaan, een eerlijke kans. Ik hoop dat dit hoofdstuk heeft laten zien dat er voor zo'n analyse wel wat te zeggen valt.

DEEL II

Diachronie

De binnenbouw van de NC
in historisch perspectief

Hoofdstuk 4

Regelmaat in taalverandering

Als wetenschapstak heeft de historische taalkunde in de loop van de negentiende eeuw grote vooruitgang geboekt. Men slaagde erin het niveau van anekdotische, particuliere waarnemingen te overstijgen om zo tot belangwekkende generalisaties te komen. De neogrammatici lieten zien dat taalverandering niet chaotisch verloopt, maar volgens te traceren paden: woorden met dezelfde fonetische segmenten ondergaan dezelfde veranderingen. Dat inzicht leidde tot de formulering van klankwetten, die soms al te enthousiast geacht werden “ausnahmslos” te werken (zie Koefoed & Schultink 1978). Die indrukwekkende verwezenlijkingen situeerden zich echter vooral op het niveau van de klankleer: voor de syntaxis en de betekenisleer was het veel moeilijker de achterliggende principes aan te wijzen (zie Lightfoot 1988), al moet gezegd worden dat ook daar niet geringe aandacht aan besteed is in de negentiende en de vroege twintigste eeuw (Harris & Campbell 1995:14vv.). Overzichtsgrammatica’s van de comparatief-historische taalkunde uit die tijd bevatten meestal een naar hun titel beoordeeld onevenwichtig groot deel klankleer. Dat heeft verschillende oorzaken. Een daarvan is dat klanken zich gemakkelijker historisch laten vergelijken dan constructies (zie Fischer 2007:14-25; GNS 2008:12-13). Een andere reden is de grote onenigheid over het terminologisch-conceptueel apparaat waarvan de taalkunde zich bedient. De verschillende opvattingen over bijvoorbeeld concepten als *predicaat* of *complement* in de voorbije twee eeuwen zijn onderhand niet meer te overzien, en van een woordgroepenleer was in de 19^e eeuw in het geheel nog geen sprake.

Recent wordt echter opnieuw veel werk gemaakt van de beschrijving van de historische grammatica. Zowel de functioneel georiënteerde taalkunde als de formeel georiënteerde taalkunde hebben de voorbije decennia hun aandacht gericht op de grote principes binnen taalverandering, hoewel beide rivaliserende strekkingen er soms totaal onverenigbare visies op nahouden (zie Fischer 2007 voor een uitgebreide vergelijking). In het functionele kamp staat de zoektocht naar regelmaat centraal in boeken met veelzeggende titels als *Historical syntax in cross-linguistic perspective* (Harris & Campbell 1995), *Explaining language change* (Croft 2000) en *Regularity in semantic change* (Traugott & Dasher 2002). De visie van de formele taalkunde wordt uitgewerkt in het werk van Lightfoot (1979, 1999), en verder onder andere in Van Kemenade & Vincent (1997a, b) en Roberts (2007). De interesse voor de ‘grote principes’ was mede het gevolg van het succes van de typologie. Tussen de historische taalkunde

Hoofdstuk 4

en de typologie heeft zich dan ook een hechte band gevormd (zie bijvoorbeeld Harris & Campbell 1995, en werk van Givón, Mithun etc.).

Opvallend is dat in het diachrone onderzoek geregeld teruggegrepen wordt naar ideeën van oude wetenschappers, zoals Meillet's grammaticalisatieconcept of het woordvolgordeonderzoek van Delbrück, Wackernagel en Behaghel. Dat historisch-taalkundigen zover terug moesten gaan om aansluiting te vinden bij het linguïstisch onderzoek, was hieraan te wijten dat de hoogdagen van het structuralisme en de beginjaren van de formele grammatica waren gekenmerkt door een nogal eenzijdige belangstelling voor synchrone kwesties. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de volgende twee passages van de *Cours de linguistique générale*, het manifest van het structuralisme:¹

“(...) malgré certaines apparences contraires, les événements diachroniques ont toujours un caractère accidentel et particulier.” (De Saussure, 1955:131)

“Ainsi les faits diachroniques sont particuliers; le déplacement d'un système se fait sous l'action d'événements qui non seulement lui sont étrangers (...), mais qui sont isolés et ne forment pas système entre eux.” (De Saussure 1955:134)

Samenvattend mag gesteld worden dat de huidige historische taalkunde een betere greep heeft gekregen dan voorheen op de algemene tendensen in taalverandering: het besef is gegroeid dat achter taalveranderingen die op eerste gezicht weinig gelijkenis vertonen, algemene principes schuilgaan. Een synthese van wat gemeenschappelijk is in recente en vervlogen taalveranderingen in verwante en onverwante talen, heeft geleid tot modellen die in staat zijn voorspellingen te doen over welke richting een verandering uit gaat. In wat nu volgt, wordt een aantal daarvan tegen het licht gehouden. Het gaat om de volgende drie processen: *grammaticalisatie*, *subjectificatie* en *extensie*. Die drie processen houden verband met elkaar: ze treden vaak samen op, maar ze belichten verschillende aspecten van diachrone processen: subjectificatie is in eerste instantie een verandering in de betekenis, met weliswaar gevolgen voor de vorm. Extensie daarentegen wordt vooral gezien als een verandering in de vorm, met niettemin repercussies voor de betekenis. Grammaticalisatie gaat tegelijkertijd de vorm als de betekenis aan.²

Het verschil met andere algemene diachrone processen die een achtbare geschiedenis hebben in de taalkundige literatuur, zoals heranalyse en analogie, is dat

¹ Ondanks deze programmatische citaten blijkt een groot deel van de *Cours* niettemin over diachrone kwesties te handelen.

² Ik benadruk nog eens dat ondanks deze wisselende focus op vorm dan wel betekenis het in alledrie de gevallen uiteindelijk gaat om diachrone processen waarin *zowel* de vorm *als* de betekenis een rol spelen. Van een louter vormelijk of louter semantisch proces is dus geen sprake: de gevolgen van subjectificatie komen ook tot uiting in de vorm en de gevolgen van extensie ook in de inhoud (cf. infra).

grammaticalisatie, subjectificatie en extensie niet in twee richtingen werken: de-grammaticalisatie en desubjectificatie zijn zo al niet uitgesloten, dan toch erg zeldzaam, en ook extensie – zoals de notie hier opgevat wordt tenminste (zie §4.3) – is nagenoeg onomkeerbaar.

4.1 GRAMMATICALISATIE

4.1.1 Definitie

Het grammaticalisatieconcept heeft een lange en eerbiedwaardige voorgeschiedenis (zie overzichten in C. Lehmann 1995:1-8; Harris & Campbell 1995:19-20; Heine 2003:575-578; Hopper & Traugott 2003:19vv.), maar als theoretisch model heeft het pas echt postgevat in de jaren tachtig van de twintigste eeuw. Voor de definitie wordt vaak verwezen naar de bondige formulering van Meillet (1912): “*l’attribution du caractère grammatical à un mot jadis autonome*”, en in tweede instantie naar de definitie van Kuryłowicz (1965), geciteerd in Campbell & Janda (2001:95):

“Grammaticalization consists in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a less grammatical to a more grammatical status, e.g. from a derivati[onal] ... formant to an inflectional one.”

Aan die definities is de voorbije decennia voortdurend gesleuteld (zie Campbell & Janda 2001 voor een uitgebreid overzicht), wat onder andere te maken heeft met het gestaag groeiend aantal taalkundigen die zich met de theorie in kwestie hebben beziggehouden, en die elk hun eigen nuances aanbrachten. Kwesties die de discussie bepaald hebben, zijn onder meer: (1) de vraag of grammaticalisatie gezien moet worden als een proces van verbleking en afbrokkeling, dan wel als een proces van verrijking; (2) de vraag naar de rol van ‘constructies’ in het grammaticalisatieproces; (3) de vraag naar de rol van ‘discours’ in het grammaticalisatieproces; (4) de vraag of grammaticalisatie vooral een diachroon fenomeen is, of ook synchronoos werkt; (5) de vraag of grammaticalisatie strikt eenrichtingsverkeer is; (6) de vraag of grammaticalisatie een volwaardige theorie is.

Klassieke voorbeelden van grammaticalisatie zijn de ontwikkeling van het Engelse bewegingswerkwoord *to go* naar een hulpwerkwoord voor de toekomstige tijd, of de overgang van het Latijnse lexicaal element *mens* (ablatief *mente*) naar een Frans adverbialiserend suffix *-ment*.

In hun handboek over grammaticalisatie gaan Hopper & Traugott (1993) uit van de volgende definitie, die onveranderd overgenomen is in de herwerkte herdruk in 2003:

Hoofdstuk 4

“We define grammaticalization as the process whereby lexical items and constructions come in certain linguistic aspects to serve grammatical functions, and, once grammaticalized, continue to develop new grammatical functions.”
(Hopper & Traugott 1993/2003:xv)

Uit die formulering blijkt het standpunt van de auteurs over sommige van de zes genoemde kwesties, maar een en ander verdient een wat uitvoeriger bespreking, met het oog op de formulering van de diachrone hypothese in §5.1 (zie ook *Inleiding*, §1).

4.1.2 Discussie

4.1.2.1 Verbleking of verrijking?

De opvatting dat de fonetische erosie die zich voordoet bij grammaticalisatieprocessen gepaard gaat met semantische verbleking, is al te vinden bij Meillet (1912). Ook Kuryłowicz (1965), Givón (1971) en Langacker (1977) zien grammaticalisatie voornamelijk als een proces van afbrokkeling en verbleking. Lehmann (1985) werkt het grammaticalisatieconcept verder uit tot een operationaliseerbaar model, en onderscheidt een aantal processen die typisch optreden bij wat hij noemt sterke grammaticalisatie (*strong grammaticalization*), waaronder ‘afslijting’ (*attrition*), een reductie van de semantiek.

Die visie wordt gecontesteerd, onder meer door Traugott. Volgens haar is er geen sprake van semantische verbleking, maar juist van verrijking. In haar visie komt grammaticalisatie tot stand door contextuele (pragmatische) betekenis in te lijven bij de inherente (semantische) betekenis, een proces dat ze pragmatische versterking (*pragmatic strengthening*) noemt (Traugott & König 1991; Traugott & Dasher 2002; Traugott 2003:631-636, zie ook Hopper & Traugott 2003:94). Dat sluit overigens niet uit dat de oorspronkelijke lexicale betekenis inderdaad kan verbleken, al laat Hopper (1991) zien dat oude betekenissen nog kunnen blijven bestaan naast of blijven doorwerken in de nieuwe, wat hij respectievelijk *layering* en *persistence* noemt (zie ook §4.1.3). Het typevoorbeeld is de ontwikkeling van het Engelse concessieve voegwoord *while* uit een temporeel voegwoord. De concessieve betekenis was oorspronkelijk (in sommige contexten) een conversationele implicatuur, die via een herinterpretatieproces tot de vaste betekenis van het voegwoord is gaan behoren. Het temporele voegwoord heeft zich echter gehandhaafd naast het nieuwe concessieve gebruik.

Heine (2003:591-592) geeft een overzicht van de verschillende visies, waarin hij naast de twee al genoemde opvattingen nog een derde toevoegt, die hij zelf aanhangt. De drie opvattingen noemt hij respectievelijk het *bleaching model*, het *loss-and-gain model* en het *implicature model*. Het eerste komt overeen met het erosie-idee dat van Meillet tot Lehmann de gedachtevorming rond grammaticalisatie gedomineerd heeft. Met *loss-and-gain model* doelt Heine op de opvatting dat er naast semantische

verbleking ook verrijking optreedt. Zelf staat hij het *implicature model* voor, een variant op het *loss-and-gain model*, maar waarin de oorspronkelijke betekenis niet alleen verbleekt, maar zelfs volledig kan verdwijnen bij verdere grammaticalisatie. Het *implicature model* is op die manier een uitbreiding van het *loss-and-gain model*, dat op zijn beurt een uitbreiding is van het *bleaching model*. Dat wordt duidelijk in de volgende schematische voorstelling, overgenomen uit Heine (2003:592):

- (4.1) $ab > b$ Bleaching model
 $ab > bc$ Loss-and-gain model
 $ab > bc > cd$ Implicature model

4.1.2.2 Constructionele aanpak

Een tweede belangrijke kwestie in de discussie over grammaticalisatie is de vraag naar de rol van constructies, een kwestie die onder andere gethematiseerd wordt in Traugott (2003, 2006b) en Noël (2007), die erop wijst dat de groeiende aandacht voor constructies binnen de grammaticalisatietheorie niet toevallig samenvalt met het groeiende succes van de constructiegrammatica in het algemeen (zie Goldberg 1995, 2006; Croft 2001; Croft & Cruse 2004; Verhagen 2005).

Onder de algemene vlag van een constructionele aanpak varen echter verschillende theorieën (zie ook Noël 2007). De discussie spitst zich toe op de vraag of constructies uitsluitend het vertrekpunt, of ook het resultaat van grammaticalisatieprocessen kunnen zijn, en op de vraag hoe specifiek de constructies in kwestie moeten zijn.

Bij Kurylowicz heet het dat grammaticalisatieprocessen bij inhoudswoorden vertrekken, een idee dat ook Lehmann (1985) verdedigt. Recent is echter het inzicht gegroeid dat het vertrekpunt van een grammaticalisatieproces niet een geïsoleerd inhoudswoord is, maar veeleer een *constructie*: een grammaticaal woord ontstaat uit een ingedikte combinatie van inhoudswoorden en functiewoorden (zie Bybee et al. 1994:11; Croft 2000:62, 156, 163; Heine 2003:575; Bybee 2003a:602-603, 2007; Traugott 2003). Als voorbeeld kan de ontwikkeling van het temporele (en later concessieve) voegwoord *while* uit het 'nominale complex' *pa hwile þe* ('op het moment dat'). Die constructionele aanpak sluit overigens niet uit dat ook individuele woorden kunnen grammaticaliseren, want in de constructiegrammatica kunnen ook eenvoudige woorden het statuut hebben van een constructie. In zo'n geval speelt echter ook de context waarin het woord optreedt een grote rol (zie §4.1.2.3).

Het idee dat constructies het *vertrekpunt* vormen van grammaticalisatieprocessen, heeft thans ruim ingang gevonden. Veel meer onenigheid bestaat er over de vraag of een constructie ook het *resultaat* kan zijn van een grammaticalisatieproces. Wie zoals Givón (1979) of Bybee (2007) onder grammaticalisatie (ook) het ontstaan van syntactische structuren of constructies verstaat, heeft wellicht weinig moeite met dat idee, maar Traugott (2003:630) wijst op problemen met de visie van Givón en Bybee.

Hoofdstuk 4

Een ander punt van discussie is de vraag hoe schematisch of abstract de constructies in kwestie mogen zijn. Volgens Traugott (2003) kunnen alleen specifieke constructies grammaticalisatie ondergaan, maar anderen, zoals Bybee (2003b:146, 2007) argumenteren dat grammaticalisatie ook of vooral schematische constructies affecteert of oplevert, al zijn er serieuze beperkingen op de lexicale invullingen.³ Een goed voorbeeld, dat Bybee zelf ook noemt, is het ontstaan van de *weg*-constructie, een klassiek voorbeeld in de constructiegrammatica (Goldberg 1996; Israel 1996; Verhagen 2003).

(4.2) Will Smith bokst zich een weg naar goud (GOO)

Die constructie, met een heel eigen semantiek, heeft zich ontwikkeld uit een of meer algemenere, schematische constructies, bijvoorbeeld de ditransitieve constructie, waarin *weg* oorspronkelijk een gewoon direct object was. Het vertrekpunt was dus een constructie. Het resultaat is opnieuw een constructie, maar dan een meer specifieke: de betekenis is niet meer dezelfde en op vormelijk vlak is de variatie gekrompen: naast *weg* is bijvoorbeeld *straat* niet mogelijk. Toch kan geredelijk betwijfeld worden of de constructie niet enige paradigmatische variatie vertoont, en aldus schematischer is dan ze op het eerste gezicht lijkt: Verhagen (2003:331) geeft toe dat naast *weg* ook *pad* en misschien zelfs *doorgang* mogelijk is, al sluit hij niet uit dat die variatie in het begin van de twintigste eeuw verdwenen is. Ook de andere delen van de constructie zijn niet helemaal gebetonneerd: er is een ruime keuze aan werkwoorden die in de constructie passen, en in plaats van het reflexief pronomen komen ook voorzetselconstituenten voor, waarbij de hele constructie dan wel een andere betekenis krijgt (Verhagen 2003:338-341).⁴ De vraag is echter of we hier nog kunnen spreken van grammaticalisatie. Of, in de formulering van Noël (2007): is diachrone constructiegrammatica een onderdeel van de grammaticalisatietheorie?

Een ander fenomeen dat erop wijst dat abstracte constructies wel degelijk een rol spelen in grammaticalisatieprocessen, is de grammaticalisering van laagfrequente complexe preposities (Hoffmann 2004, 2005; zie Loonen 2003 voor Nederlandse voorbeelden).

(4.3) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

Inspanningsfysiologie met inbegrip van algemene trainingsleer en evaluatie van conditionele eigenschappen

(4.4) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

Schriftelijke opzeggen met inachtneming van een maand opzegtermijn

³ Recent lijkt Traugott in haar standpunten opgeschoven te zijn in de richting van Bybee (zie Traugott 2006b, 2007).

⁴ Verhagen (2003:340-341) acht het betekenisverschil overigens voldoende om van een aparte, zij het verwante constructie te spreken.

- (4.5) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Meting van regionale aardkorst-bewegingen met gebruikmaking van GPS

Als dergelijke complexe preposities ontstaan naar analogie van frequentere vormen zoals *met behulp van*, dan lijkt het erop dat de grammaticalisatie van een specifieke constructie een meer schematische constructie kan opleveren.⁵ Wat hier plaatsvindt, is de grammaticalisering van een sjabloon – van het type [Vz + N + Vz]_{complex Vz} – dat andere elementen aanzuigt.⁶

Dat het resultaat van grammaticalisatieprocessen niet lexicaal gespecificeerd hoeft te zijn, maar net zo goed de vorm van een schematische constructie kan aannemen, is vanzelfsprekend wanneer ook woordvolgordeveranderingen tot het domein van grammaticalisatie gerekend worden. Niet iedereen wil grammaticalisatie zo ruim zien: Claudi 1994 (geciteerd in Hopper & Traugott 2003:59) ziet woordvolgordeveranderingen veeleer als het *gevolg* van een grammaticalisatieproces, en Heine & Reh (1984, geciteerd in Traugott 2003:625) sluiten woordvolgordeveranderingen zelfs expliciet uit van grammaticalisatie. Zelf houden Hopper & Traugott (2003:59-63) er een genuanceerd standpunt op na: hoewel woordvolgorde een belangrijk aspect van grammaticalisatie is, moeten veranderingen die alleen te maken hebben met de woordvolgorde niet beschouwd worden als grammaticalisatie in de strikte zin van het woord.

Een andere mening wordt verdedigd door Meillet, Haspelmath en Lehmann. Meillet (1912) ziet de overgang van een vrije volgorde naar een vaste woordvolgorde als een geval van grammaticalisatie, omdat het de taal een nieuw middel ter uitdrukking van syntactische structuren oplevert. In de woorden van Jespersen (1993:111): “Word-position has acquired grammatical significance.” Ook Haspelmath (1998) heeft een brede visie op grammaticalisatie, zoals mag blijken uit de volgende definitie:⁷

“Grammaticalization is the gradual drift in all parts of the grammar toward tighter structures, toward less freedom in the use of linguistic expressions at all levels.” (1998:318)

Ook Lehmann (1992, 2002) erkent dat niet alleen concrete componenten, maar ook abstractere structuren grammaticalisatie kunnen ondergaan, wat neerkomt op een uitbreiding van zijn eerdere visie op grammaticalisatie:

⁵ Het is onwaarschijnlijk dat elke complexe prepositie een particulier grammaticalisatieproces ondergaat. De lage frequentie van elke complexe prepositie afzonderlijk is in tegenspraak met de algemeen aanvaarde gedachte dat frequentie een bepalende factor is bij grammaticalisatie (cf. Bybee 2003a).

⁶ Zie verder ook Bisang (1998) over *attractor positions*.

⁷ De definitie duikt in een lichtjes andere vorm ook op in Haspelmath (2004:26): “A grammaticalization is a diachronic change by which the parts of a constructional scheme come to have stronger internal dependencies.”

Hoofdstuk 4

“Those who are familiar with my earlier work on grammaticalization will notice that this implies a slight extension of the concept. The traditional conception, which centers around the grammaticalization of a linguistic sign, sees this in the intersection of a set of paradigmatic and syntagmatic relations. This, of course, entails the existence of a construction that the sign in question is a part of and that is grammaticalized together with the latter (...). What I propose here is to apply the criteria of paradigmatic and syntagmatic autonomy to a construction, regardless of whether it contains a constituent in which the symptoms of grammaticalization crystallize.” (2002:7-8)

4.1.2.3 *Discours*

Verwant met de vorige twee kwesties is de vraag naar de rol van het discours (*discourse*) in grammaticalisatie. De constructionele aanpak heeft duidelijk gemaakt dat de context een belangrijke rol speelt. Dat komt goed tot uiting in Traugotts recente definitie van grammaticalisatie:

“[T]he process whereby lexemes or lexical items **in highly constrained pragmatic and morphosyntactic contexts** is assigned grammatical function, and once grammatical, is assigned increasingly grammatical, operator-like function” (Traugott 2003:645, mijn emfase)

Over *hoe* het discours verrekend moet worden in het grammaticalisatieproces lopen de meningen uiteen. Sommigen zien met Givón (1979) een overgang van losse, ongeordende discoursstructuren naar hechtere, geordende syntactische structuren volgens de bekende schaal in (4.6), maar Traugott (2003:630) heeft moeite met die visie.⁸ Zelf pleit ze ervoor discours niet los te zien van syntaxis: anders dan wat de schaal in (4.6) suggereert, komen syntactische structuren niet voort uit minder syntactisch gestructureerde taalfasen of -domeinen, maar de context van het discours speelt dus wel een belangrijke rol.

(4.6) discourse → syntax → morphology → morphophonemics → zero
(Givón 1979:209)

Zoals aangestipt in §4.1.2.1 komt grammaticalisatie in Traugotts visie tot stand door *pragmatische versterking* (*pragmatic strengthening, invited inferencing*), het proces waarbij con-

⁸ De grammaticalisatieschaal in Hopper & Traugott (2003:7), zie (i), strekt zich dan ook niet over dezelfde breedte uit als die van Givón.

(i) content item > grammatical word > clitic > inflectional affix

textuele (pragmatische) betekenissen tot de vaste (inherente, semantische) betekenis gaan horen.

Meningen lopen uiteen of het proces van pragmatische versterking, dat een grote verklarende kracht heeft, met name bij de grammaticalisatie van voegwoorden, in alle instanties van grammaticalisatie aan te wijzen valt. Traugott & König (1991:190) menen dat het zich uitsluitend voordoet in een beperkt domein, terwijl Heine et al. (1991) het uitbreiden naar alle grammaticalisatiegevallen. Heine (2003:586-588) onderscheidt het *transfer model*, dat in grammaticalisatie een (metaforische) conceptuele transfer van concrete domeinen naar abstracte domeinen ziet, van het *context model*, dat in grammaticalisatie een proces van incorporatie van contextbetekenissen ziet, die bij voldoende hoge frequentie deel gaan uitmaken van de vaste betekenis. De ontwikkeling van voorzetsels uit benamingen voor lichaamsdelen (b.v. *back*) lijkt goed aan te sluiten bij het transfer model. De ontwikkeling van aspectuele hulpwerkwoorden uit bewegingswerkwoorden (b.v. *go to*) vindt dan weer een elegante verklaring in het context model. Beide modellen bestaan naast elkaar, ofwel ter verklaring van verschillende grammaticalisatiegevallen (Traugott & König 1991; Hopper & Traugott 2003), ofwel ter verklaring van een en hetzelfde grammaticalisatiegeval (Heine et al. 1991; Heine 2003). Het onderscheid tussen beide visies op de werking van grammaticalisatie wordt ook vermeld in Croft (2000:160), die het respectievelijk heeft over *metaphorical extension* en *pragmatic inference*.

De rol van de context wordt verder geoperationaliseerd door Heine (2002), die in detail onderzoekt in welke types contexten de implicaturen opduiken. Volledige grammaticalisering gaat volgens hem van een *begincontext* (*initial stage*), waarin enkel de oude betekenis voorhanden is, via een *overbruggingscontext* (*bridging context*), die compatibel is met zowel de oude als de nieuwe betekenis, over een *wisselcontext* (*switch context*), waarin de oude betekenis niet langer tot de interpretatiemogelijkheden behoort, naar *conventionalisering* (*conventionalization*), de bestendiging van de nieuwe betekenis door uitbreiding naar nieuwe contexten.

4.1.2.4 Synchron of diachroon?

Meillet zag grammaticalisatie als een diachroon proces, maar Lehmann (1985:303) heeft daar een synchrone dimensie aan toegevoegd: de verschillende stadia van de grammaticalisatieschaal (zie voetnoot 8, §4.1.2.3) kunnen ook gebruikt worden om indelingen te maken binnen een bepaalde syntactische categorie. In elk stadium van een taal kan een keuze gemaakt worden tussen meer en minder gegrammaticaliseerde patronen om een bepaalde betekenis iets uit te drukken. Lehmann (1985:310) geeft als voorbeeld de uitdrukking van een oorzaak in het Latijn. Volgende uitdrukkingsmiddelen stonden de Romein ter beschikking: (i) een ablatief, (ii) een primaire prepositie (*per* + ablatief), (iii) een secundaire prepositie (*causa* + genitief).

Ook voor Hopper & Traugott (2003) heeft grammaticalisatie zowel een diachroon als een synchron aspect. Het synchrone aspect komt duidelijk tot uiting in Hoppers (1991) concept van *layering*: typisch voor grammaticalisatie is het naast el-

Hoofdstuk 4

kaar bestaan van oude en nieuwe betekenissen: het typevoorbeeld *going to* kan in het hedendaags Engels gebruikt worden ter uitdrukking van een futurum, maar het is verder ook nog steeds bruikbaar als bewegingswerkwoord. Anders gezegd: de futurumbetekenis heeft de bewegingsbetekenis niet verdrongen. Hopper (1987) gaat zelfs zo ver aan te nemen dat de hele grammatica bestaat uit voortdurende grammaticalisaties: in zijn *Emergent Grammar* is er niet zoiets als een louter synchrone grammatica.

4.1.2.5 De eenrichtingshypothese

Een van de pijlers van de grammaticalisatietheorie is de eenrichtingshypothese: de grammaticalisatieschaal (zie voetnoot 8, §4.1.2.3) kan diachroon maar in één richting gevolgd worden: van links naar rechts (zie onder anderen C. Lehmann 1995:16-19; Haspelmath 1999a). De reden waarom er zoveel aandacht is besteed aan die eenrichtingshypothese (*unidirectionality hypothesis*) is dat de bevestiging ervan impliceert dat grammaticalisatie niet te reduceren valt tot andere, algemenere taalveranderingsverschijnselen, bijvoorbeeld heranalyse, zoals tegenstanders van de grammaticalisatietheorie (onder anderen Newmeyer 1998) bepleit hebben (zie ook de artikelen in het thematische issue van *Language Sciences* in 2001).

De storm rond de eenrichtingshypothese is nu gaan liggen, enerzijds omdat de verdedigers ervan toegeven dat er authentieke tegenvoorbeelden van grammaticalisatie zijn (zie bijvoorbeeld Traugott 2001; Hopper & Traugott 2003:132; Haspelmath 2004), en anderzijds omdat de oppositie niet heen kan om de vaststelling dat zulke tegenvoorbeelden zwaar in de minderheid zijn (zie Harris & Campbell 1995:338; Haspelmath 1999a) en dat er tot op heden geen voorbeelden gevonden zijn van volledige degrammaticalisatieprocessen (Heine 2003:582 en de daar aangehaalde literatuur).

4.1.2.6 Grammaticalisatietheorie

Het succes van de grammaticalisatietheorie is mede te danken aan de inzichtelijkheid van het model, het aanzienlijke aantal taalveranderingen dat het kan beschrijven en de bruikbaarheid in de taaltypologie. Toch is er in de loop van de voorbije decennia ook kritiek geleverd op het concept. Naast specifieke kritiek op de eenrichtingshypothese (zie §4.1.2.5) bestond er bij een aantal taalkundigen van verschillende overtuiging grote twijfel over het statuut van grammaticalisatie als 'zelfstandige, volwaardige theorie': men vroeg zich af of grammaticalisatie niet gereduceerd kon worden tot algemenere, van oudsher bekende mechanismen, zoals heranalyse (zie bijvoorbeeld Harris & Campbell 1995, Campbell 2001, Janda 2001, Joseph 2001, 2003 en Newmeyer 2001). Fischer et al. (2004) wijzen erop dat die kritiek niet heeft kunnen verhinderen dat grammaticalisatie als concept een steile opgang heeft gemaakt in de historische taalkunde, al zeggen ze erbij dat de gedachtevorming rond

grammaticalisatie een statuut als volwaardige theorie ontzegd moet worden (zie echter Heine 2003 en Haspelmath 2004).

4.1.3 Symptomen

Grammaticalisatie komt tot uiting in een aantal specifieke deelprocessen. Voor zover die typisch zijn voor grammaticalisatie kunnen die ook als symptomen beschouwd worden.

Lehmann (1985) noemt de volgende processen: (i) *Afslijting* (*attrition*): grammaticaliserende elementen verliezen fonetische substantie. Volgens Lehmann gaat zulks ook gepaard met semantisch verlies, maar die opvatting is later aangevochten (zie §4.1.2.1). (ii) *Paradigmatisering* (*paradigmaticization*): grammaticaliserende elementen kunnen deel gaan uitmaken van ‘morfologische rijtjes’ met een beperkt aantal varianten. Dat is met name het geval bij ver doorgedreven grammaticalisatieprocessen, bij de overgang naar de morfologie. (iii) *Verplichting* (*obligatorification*): wanneer de paradigmatische varianten van een grammaticaliserend element worden gereduceerd, kan dat leiden tot de situatie waarin het optreden ervan in bepaalde syntactische contexten verplicht wordt. Dat is onder andere het geval bij het gebruik van *do* als hulpwerkwoord in het Engels. (iv) *Verdichting* (*condensation*): bij ver doorgedreven grammaticalisatie verkleint het bereik (*scope*) van het grammaticaliserende element. Ook dit kenmerk staat bloot aan kritiek: Tabor & Traugott (1998) laten zien dat er in nogal wat gevallen van grammaticalisatie nu juist sprake is van uitbreiding van het bereik (zie ook Song 2005). De kwestie komt verderop nog aan bod (§5.6). (v) *Ver-smelting* (*coalescence*): onderdelen van constructies die een grammaticalisatieproces ondergaan, vertonen de neiging met elkaar te vergroeien. Een voorbeeld is het adverbium *misschien* dat etymologisch teruggevoerd kan worden op de zin (*het*) *mach (ge)szien*. (vi) *Stolling* (*fixation*): grammaticaliserende elementen vertonen de neiging hun syntagmatische vrijheid te verliezen. Opnieuw gaat het hier om een proces dat zich voordoet bij verregaande grammaticalisatie tot flexiemorfeem.

Dat het lijstje van Lehmann enkele problematische concepten bevat, moet op rekening gebracht worden van zijn interesse voor doorgedreven grammaticalisatie, waar het grammaticaliserende element het stadium van morfeem bereikt. Een revisie en aanvulling van Lehmanns overzicht door Hopper (1991) levert de volgende kenmerken op: (i) *Gelaagdheid* (*layering*): gegrammaticaliseerde vormen en betekenissen blijven bestaan naast de oude (zie §4.1.2.1 voor een voorbeeld). (ii) *Divergentie* (*divergence*): de oude vormen en betekenissen ontwikkelen zich onafhankelijk van de nieuwe gegrammaticaliseerde vormen. (iii) *Specialisering* (*specialization*) doet zich voor wanneer het aantal varianten wordt uitgedund. Een voorbeeld is de grammaticalisering van het Franse negatie-element *pas*, dat oorspronkelijk een rist alternatieven kende. (iv) *Atavisme* (*persistence*): gegrammaticaliseerde vormen kunnen erfelijke sporen vertonen van oude betekenissen. Een voorbeeld is het semantische onderscheid tussen de verschillende Engelse hulpwerkwoorden voor de toekomstige tijd (*shall*,

Hoofdstuk 4

will) etc. (v) *Decategorialisatie (decategorialization)*: grammaticalisatie gaat typisch gepaard met het verlies van syntactische privileges van de oorspronkelijke vormen. Als voorbeeld kan het defectieve paradigma van hulpwerkwoorden dienen. Het Nederlandse *kunnen* kan bijvoorbeeld niet meer voorkomen als tegenwoordig deelwoord, wat het enige tijd geleden nog wel kon (zie Van der Horst & Van der Horst 1999:127):

- (4.7) LAATNIEUWNEDERLANDS, vroege 19^e eeuw
waar zij, dien dag Tubingen niet kunnende bereiken, hun intrek namen

Een ander proces dat zich nogal eens voordoet bij grammaticalisatie is *subjectificatie*, de rekrutering van representationeel materiaal voor de uitdrukking van interpersoonlijke betekenissen (zie ook §4.2). Een uitgebreid overzicht van grammaticalisatiegevallen waarin ook subjectificatie aan te wijzen valt, wordt gegeven in Traugott (1995). Ze ziet een sterk verband tussen grammaticalisatie en subjectificatie, maar vermoedt dat subjectificatie zich vooral voordoet in de vroege stadia van grammaticalisatie (1995:47). Subjectificatie is allereerst een semantisch verschijnsel, dat zich bovendien ook voordoet in lexicale veranderingen waarin geen sprake is van grammaticalisatie, en staat daarom naast de al genoemde processen van Lehmann en Hopper.

De relevantie van de lijstjes met grammaticalisatiekenmerken van Lehmann en Hopper voor dit boek is dat de ontwikkeling van de NC zoals die hier wordt voorgesteld, een aantal van de genoemde kenmerken vertoont, al is de verandering in haar geheel geen typisch voorbeeld van grammaticalisatie. De kwestie wordt opnieuw opgenomen in §5.2 en §5.6.

Zelf vertrek ik daarbij van een ruime definitie van grammaticalisatie. Onder grammaticalisatie wordt in dit boek het volgende verstaan:⁹

- (4.8) Grammaticalisatie is de introductie van een nieuw taalteken met een grammaticale signifié en een parasitaire signifiant.

Deze definitie is ingebed in een semiotische visie op grammatica, zoals uiteengezet in hfst.1. Ze verschilt in wezen niet erg van de standaarddefinitie van Hopper & Traugott in §4.1.1, met dit verschil dat de nieuwe ‘constructie’ niet gekristalliseerd hoeft te zijn in een morfeem of een woord(groep) met grammaticale functie, maar

⁹ Onder grammaticale signifiés valt alles wat geen puur lexicaal-semantische, representationele betekenis heeft. Dus niet: ‘paard’, maar bijvoorbeeld wel: ± DEFINIET. Uiteraard zijn er grensgevallen, ik denk aan voorzetsels, voegwoorden, graadadverbia etc., maar dat hindert niet, want grammaticalisatie zelf is eveneens een gradueel proces. Onder parasitaire signifiants vallen alle vormen die met extra lexicaal materiaal ingevuld (b.v. NC-templaat) of aangevuld (b.v. clitica, preposities etc.) moeten worden om hun communicatieve rol te vervullen. Non-segmentele elementen zijn dus meer parasitair dan gebonden morfemen, die op hun beurt weer meer parasitair zijn dan vrije morfemen (zie ook hfst.1, voetnoot 24).

ook een abstract syntactische templaar kan zijn, zoals – om een willekeurig voorbeeld te noemen – de perfectieve constructie uit een secundair predicat (zie Van der Wal 1994:152-153).

4.2 SUBJECTIFICATIE

4.2.1 Definitie

Subjectificatie is een semantisch proces waarbij woorden of constructies diachroom meer ‘subjectiviteit’ gaan vertonen. Traugott (1989:34-35) onderscheidt de volgende tendensen:

“Tendency I: Meanings based in the external described situation > meanings based in the internal (evaluative / perceptual / cognitive) described situation.

(...)

Tendency II: Meanings based in the external or internal described situation > meanings based in the textual and metalinguistic situation.

(...)

Tendency III: Meanings tend to become increasingly based in the speaker’s subjective belief state/attitude toward the proposition.”

4.2.2 Discussie

Over wat subjectiviteit precies inhoudt, bestaan verschillende, maar niet onverwante opvattingen. Volgens Langacker (1985, 1990) wordt de graad van subjectiviteit (*subjectivity*) bepaald door de mate waarin voor de interpretatie een beroep gedaan moet worden op verwijzing naar de spreker; volgens Traugott (1982, 1989, 1995) gaat het om betekenissen die niet tot het *propositionele*, maar tot het *expressieve* domein behoren. Het onderscheid tussen beide domeinen heeft Traugott ontleend aan het werk van Halliday & Hasan (1976), die zelf dan weer schatplichtig zijn aan onder anderen Bühler (1934). Overeenkomst is er verder ook met de ideeën van Benveniste (1966) en met Searles (1969) onderscheid tussen locutionaire en illocutionaire betekenis. Het representatieve domein (ook wel *ideationeel* of *propositioneel* domein)¹⁰ heeft te maken met de propositionele, referentiële, waarheidsconditionele inhoud, met de objectieve beschrijving van de werkelijkheid; het expressieve domein (ook wel *interpersoonlijk* domein genoemd) heeft te maken met de subjectieve houding van de spreker

¹⁰ Naast *domein* (*domain*) wordt ook wel gesproken van *component* (*component*) (Halliday & Hasan 1976), *metafunctie* (*metafunction*) (Halliday 1994), *laag* (*layer*) (Dik 1997a) of *niveau* (*level*) (Hengeveld & Mackenzie 2008).

Hoofdstuk 4

ten opzichte van de inhoud.¹¹ Tijd en aspect zijn bijvoorbeeld representatieve materie, terwijl epistemische modaliteit tot het interpersoonlijke domein behoort.¹²

Een sprekend voorbeeld van subjectificatie is het gebruik van het werkwoord *mogen* ('kracht hebben', 'fysiek in staat zijn') als epistemisch-modaal hulpwerkwoord, zoals in (4.10).

(4.9) VROEGNIEUWNERLANDS (WNT, s.v. mogen)
't Was ... een ... strijd, Tot dat den Haes niet meer en mach
't Was een strijd, totdat de haas niet meer kon'

(4.10) LAATNIEUWNERLANDS (WNT, s.v. mogen)
Wie mag hem deze anecdote hebben meegedeeld?

Dergelijke subjectificatiepaden zijn blootgelegd in typologisch uiteenlopende talen, niet alleen bij werkwoorden, maar ook op tal van andere terreinen.

Over zulke voorbeelden zijn Langacker en Traugott het eens, maar in andere contexten leiden de verschillende visies op subjectificatie tot tegengestelde conclusies (zie ook Athanasiadou et al. 2006). Voor Langacker is een uiting meer subjectief als de spreker niet genoemd, maar verondersteld wordt. Een klassiek voorbeeld is het onderscheid tussen (4.11) en (4.12):

(4.11) Jij zit tegenover mij (GOO)

(4.12) Jij zit aan de overkant (GOO)

In (4.11) wordt de spreker expliciet vermeld, door het persoonlijk voornaamwoord *mij*, en staat die dus op de scène. In (4.12) wordt de positie van de aangesprokene net zoals in (4.11) bepaald ten opzichte van de spreker, maar anders dan in (4.11) blijft die hier impliciet. Voor Langacker staat (4.12) hoger op de subjectificatieschaal dan (4.11). Dat impliceert dat toevoeging van lexicaal materiaal dat de spreker expliciet op de scène brengt, kan leiden tot een lagere graad van subjectiviteit. Een probleem met die visie is dat (4.13) als een meer gesubjectieerde variant van (4.14) opgevat zou kunnen worden.¹³

¹¹ In dit boek worden de termen *representatieve* en *interpersoonlijk* domein gebruikt. Meningeën lopen uiteen over wat verder allemaal onder het interpersoonlijke domein valt, en of er nog andere niveaus onderscheiden moeten worden, zoals bijvoorbeeld een *textueel (textual) domein* (zie bijvoorbeeld McGregor 1997 en Butler 2003 voor een vergelijking van de verschillende modellen). Textuele kwesties, voor zover relevant in de discussie, worden in wat volgt als deel van het interpersoonlijke domein gezien.

¹² Interessant is ook de opvatting van Nuyts (2004:282) dat wat tot het representatieve niveau behoort, direct kan worden waargenomen, terwijl interpersoonlijke materie meer interpretatie vergt. Hij spreekt van een "tension between perception and interpretation".

¹³ Hiermee wil ik niet gezegd hebben dat dit ook de visie van Langacker zelf is.

(4.13) Hij komt niet naar Europa (GOO)

(4.14) Hij komt denk ik niet naar Europa (GOO)

De ontwikkeling van epistemische parentheses, zoals Thompson & Mulac (1991) constructies zoals in (4.14) noemen, kan echter beschouwd worden als een vorm van subjectificatie in de Traugottiaanse zin (zie Traugott 1995:38-39): als parenthese drukt *denk ik* een voorbehoud van de spreker uit ten aanzien van de propositie. Langacker heeft zijn visie op subjectificatie in de loop der jaren echter bijgesteld (zie o.a. Langacker 1999, 2006) zodat ook diachrone processen, zoals bijvoorbeeld de ontwikkelingen van epistemische parentheses eronder gevat kunnen worden. Toch blijven er aanzienlijke verschillen bestaan tussen Langacker en Traugott (zie ook Brisard 2006 en De Smet & Verstraete 2006). Een van de belangrijkste verschillen is dat subjectificatie voor Langacker een proces is waarin de objectieve betekenis verbleekt, zodat alleen de subjectieve betekenis overblijft, die al aanwezig was in de oorspronkelijke betekenis. Voor Traugott gaat het daarentegen niet om een proces van verbleking, maar van verrijking: oorspronkelijk objectieve betekenissen krijgen subjectieve betekenissen door de conventionalisering van pragmatische inferenties.¹⁴ In wat volgt, ga ik uit van Traugotts ideeën over subjectificatie, en negeer ik die van Langacker waar die afwijken. Verder negeer ik ook Traugotts uitbreiding naar *intersubjectificatie* (zie Traugott & Dasher 2002). Mijn opvatting van subjectificatie kan dus als volgt geformuleerd worden:¹⁵

(4.15) Subjectificatie is de tendens dat woorden of constructies uit het representatieve domein gerekruteerd worden ter uitdrukking van interpersoonlijke betekenissen.

4.2.3 Symptomen

Naast het bestaan van verschillende, soms conflicterende opvattingen over subjectificatie, is er nog een tweede belangrijk probleem met het concept: de nogal vage omschrijvingen van het proces maken het moeilijk concrete taalveranderingen te kwalificeren of te diskwalificeren als gevallen van subjectificatie. Moeilijkheden bij de diagnose komen wel vaker voor bij semantische processen: de signifié van het taalteken is niet waarneembaar, zodat het niet altijd gemakkelijk is de vinger te leggen op veranderingen in die signifié.

¹⁴ Hieruit blijkt dat de verbleking/verrijking-controverse niet alleen optreedt bij de theorievorming rond grammaticalisatie (zie §4.1.2.1), maar ook bij de subjectificatietheorie.

¹⁵ Deze formulering sluit uit wat De Smet & Verstraete (2006) *ideationele subjectificatie* noemen, subjectificatie die zich niet uitstrekt tot het interpersoonlijke domein.

Toch lijkt subjectificatie vaak gepaard te gaan met systematische veranderingen aan de vormkant. Dat blijkt althans uit het onderzoek van Company (2006a, b) en De Smet & Verstraete (2006).

Onder effecten op de signifiant zijn volgens Company (2006a, b) volgende verschijnselen te noemen: (i) Verzwakking of verlies van de controle van het agens: gesubjectieerde constructies kunnen het vaak zonder controlerend subject stellen, zoals blijkt uit de subjectificatie van modale werkwoorden. (ii) Vooropplaatsing en uitbreiding van het bereik. Gesubjectieerde elementen krijgen een breder bereik. Een goed voorbeeld is de subjectificatie van predicatbijwoorden (adjuncten, VP-adverbia) tot zinsadverbia (disjuncten, IP/CP-adverbia) (zie o.a. Swan 1988a, b, 1991, 1997; Ramat & Ricca 1998). Het bereik-principe (*principle of scope*, zie Rijkhoff 2002) dat zegt dat de volgorde van de elementen op een iconische manier hun semantisch bereik weerspiegelt, kan dan tot gevolg hebben dat het gesubjectieerde element ‘opschuift’ naar de marge. (iii) Stolling en autonomie van de vorm: de stolling (*fixation*) van de vorm is een fenomeen dat al genoemd is onder grammaticalisatie (zie §4.1.3). Met de autonomie van de vorm doelt Company op het verschijnsel dat een gesubjectieerd element zich onttrekt aan de syntaxis van zijn omgeving. Een voorbeeld is de al genoemde ontwikkeling van epistemische parentheses (b.v. *denk ik*).¹⁶ (iv) Verlies van syntactische capaciteiten. Dit kenmerk komt overeen met wat in grammaticalisatieprocessen door Hopper *decategorialization* is genoemd (zie §4.1.3).

Company wil in die verschijnselen een algemeen ‘verlies aan syntaxis’ zien. Dat lijkt me om verschillende redenen niet erg gelukkig. Ten eerste staat zo’n visie op gespannen voet met het idee van de eenrichtingshypothese in grammaticalisatie (zoals Company in een voetnoot trouwens zelf opmerkt): grammaticalisering is een zo goed als onomkeerbaar proces waarbij lexicale elementen ingezet worden in de syntaxis (zie §4.1.2.5), terwijl subjectificatie, een verschijnsel dat vaak samengaat met grammaticalisering (zie Traugott 1995), net het omgekeerde zou inhouden: lexicale elementen doen niet langer mee met de syntaxis van de zin. Een tweede bezwaar bij Company’s idee is dat het niet duidelijk is op welke manier de hoeveelheid syntaxis gemeten moet worden. De prosodische isolering en de marginale positie van het adverbium *immers* in (4.16) wijzen op een geringer mate van syntactische integratie dan het temporeel adverbium waar het zich uit ontwikkeld heeft, maar dat kan net zo goed geïnterpreteerd worden als de uitbouw van een nieuwe positie (of ‘projectie’) voor adverbia, en dus als een toename van de syntactische complexiteit. De kwestie wordt opnieuw opgenomen in hfst.8 en hfst.9.

- (4.16) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Immers, hij had ook hartelijke relaties met tegenstanders van het Duitse regime

¹⁶ Over hoe zulke parentheses zich precies ontwikkeld hebben, bestaan rivaliserende theorieën, zie Thompson & Mulac (1991), Brinton (1996), en Fischer (2007, hfst.6).

Naast Company, trachten ook De Smet & Verstraete (2006) uit enkele gevalstudies de impact af te leiden van subjectificatie op de signifiant.¹⁷ De overgang naar het interpersoonlijke domein gaat volgens hen gepaard met het onvermogen om in focusconstructies zoals gekloofde zinnen op te treden en om onder de scope van de negatie gebracht te worden. Verder vertonen gesubjectieerde elementen een beperktere syntaxis (2006:375): gesubjectieerde adjectieven blijken bijvoorbeeld niet langer adverbiaal bepaald of predicatief gebruikt te kunnen worden. Dat strookt met Company's idee over verlies aan syntaxis.

4.3 EXTENSIE

4.3.1 Definitie

Een derde concept om regelmaat in vorm-betekenisveranderingen in de taal te modelleren, is wat Harris & Campbell (1995) *extensie* (*extension*) noemen. Ze definiëren het als een verandering in de oppervlaktestructuur die niet onmiddellijk de dieptestructuur raakt. Het staat in oppositie met *heranalyse* (*reanalysis*), waar ze veranderingen in de dieptestructuur zonder effecten op de oppervlakte mee bedoelen.¹⁸ Met dieptestructuur bedoelen ze constituentie, dependentie, redekundige classificatie en grammaticale relaties. Onder de oppervlaktestructuur vallen bij hen morfologische markering – rectie en congruentie – en woordvolgorde.

In dit boek wordt niet gewerkt met het onderscheid tussen oppervlakte- en dieptestructuur. Dat betekent echter niet dat constituentie en dependentie van tafel geveegd moeten worden. Zoals in hfst.1 uiteengezet is, kunnen ze van dienst zijn in een grammatica die alleen uitgaat van wat in de oppervlakte aanwezig is. Grammaticale noties als constituentie en dependentie zijn weliswaar niet onmiddellijk waarneembaar, maar op grond van de *distributie* van lexicale elementen kan zeer wel zichtbaar gemaakt worden in welke relaties de woorden tot elkaar staan. Het onderscheid tussen de direct waarneembare morfemen en woordvolgorde enerzijds en de syntactische relaties anderzijds zie ik liever niet als een verschil tussen oppervlakte- en dieptestructuur, maar veeleer als een verschil tussen *fenotypische* en *cryptotypische* eigenschappen.¹⁹ Fenotypisch zijn de kenmerken die rechtstreeks zichtbaar zijn in de oppervlakte; cryptotypisch zijn de kenmerken die alleen maar zichtbaar worden bij reactie met andere elementen.

Extensie kan volgens Harris & Campbell gezien worden als een uitbreiding van het toepassingsbereik van een 'regel': ofwel worden de precondities versoepeld, of-

¹⁷ De auteurs onderscheiden verschillende types van subjectificatie. Enkel het type dat zij *interpersoonlijke semantische subjectificatie* noemen, valt onder de hier gehanteerde opvatting.

¹⁸ Naast deze twee interne taalveranderingsmechanismen vermelden Harris & Campbell ook een extern mechanisme, namelijk *ontlening* (*borrowing*).

¹⁹ Whorfs (1956) semantische opvatting van cryptotypie wordt hiermee uitgebreid naar het domein van de syntaxis (zie ook Davidse 1991 en McGregor 1997:194).

Hoofdstuk 4

wel worden uitzonderingen geschrapt. Een voorbeeld is het gebruik van een attributief adjectief voor een onbepaald voornaamwoord (*een mooi iets*). Die constructie heeft zich uitgebreid van het pronomen *iets* (geattesteerd vanaf de 17^e eeuw) naar het pronomen *iemand* (geattesteerd vanaf de 20^e eeuw) (zie §3.2.2.3).

Het proces extensie is nauw verwant aan wat in de historische grammatica al lang bekend staat als *analogie*, maar dat begrip is volgens Harris & Campbell (1995:51) te ruim. Verwantschap is er verder ook met wat Croft (2000:148-156) *intraferentie* (*intraference*) noemt. Intraferentie werkt op dezelfde manier als ontlening tussen talen, waar Croft (2000:145-148) de term *interferentie* (*interference*) voor gebruikt. Ook Croft onderstreept het belang van analogie: op basis van semantische gelijkenis kunnen verwante vormen aan elkaar aangepast worden. Het *semantische* karakter van de overeenkomst tussen beide contexten is heel belangrijk: Croft (2000:155) wijkt daarmee bewust af van de nogal mechanistische opvatting van Harris & Campbell over extensie als een opheffing van voorwaarden op regels.

In wat volgt, wordt onder extensie het volgende verstaan:²⁰

- (4.17) Extensie is een proces van taalverandering waarbij een bestaande constructie uitgebouwd wordt door analogische uitbreiding naar een andere lexicale omgeving.

De term *constructie* wordt hier gebruikt zoals in de Constructiegrammatica: een in min of meerdere mate abstract templaat met een vorm- en een betekenis-kant. De constructie wordt dus van toepassing op andere taaltkens, waarvan de signifié gelijkenis vertoont met de signifié van de oorspronkelijke constructie. Anders gezegd: op basis van betekenis-analogieën groeit het ledenbestand van de constructie aan.

Een voorbeeld: in het Engels lijkt er een constructie te bestaan met de vorm Vz + N + Vz, die een relatie tussen twee nomina kan leggen, en op die manier een complexe prepositie vormt. Voorbeelden zijn *in front of*, *in terms of*, *in spite of*, *in relation to* en *with respect to* etc. Dat patroon lijkt zich uit te breiden, wat leidt tot voorlopig weinig frequente verbindingen als *by dint of* en *in conformity with* (zie Hoffmann 2004, 2005, en supra §4.1.2.2).

Tegen extensie als lexicale terreinwinst van een (gedeeltelijk) abstract templaat, kan op verschillende manieren aangekeken worden. Vanuit het perspectief van de verschillende concrete elementen die het resultaat vormen van een extensieproces lijkt de constructie zich uit te breiden als een *olievlek* over het lexicon. Vanuit het perspectief van de abstracte constructie die aan de basis ligt van het extensieproces, lijkt de constructie een *aanzuigeffect* te hebben op andere elementen van het lexicon.

²⁰ De definitie sluit verder enigszins aan bij wat Dahl (2004) *pattern spread* noemt, en bij wat Heine & Kuteva (2006:59) *type extension* noemen.

4.3.2 Beperkingen

Onder extensie wordt hier alleen *uitbreiding* verstaan. Inkrimping van constructies komt echter ook voor, met name bij grammaticalisatieprocessen (zie §4.1.3 over *deategorialisatie*). Dat zou de kritiek kunnen opleveren dat extensie geen bruikbaar wetenschappelijk concept is, omdat het niet gefalsificeerd kan worden: potentiële tegenvoorbeelden worden als voorbeelden van een ander proces gezien.

Aan die kritiek kan echter tegemoet gekomen worden door een onderscheid te maken tussen abstracte en concrete patronen. Concrete lexicale patronen kunnen condenseren tot syntactisch verarmde constructies. Extensie heeft echter betrekking op abstracte syntactische sjablonen. Een voorbeeld: de grammaticalisering van *(het) mach (ge)scien* tot het zinsadverbium (disjunct) *misschien* gaat gepaard met een verlies van syntactische eigenschappen van het werkwoord *(ge)scien*. Maar als syntactisch patroon is het zinsadverbium onderhevig aan extensie (althans in het Engels, zie Swan 1988a, b, 1991, 1997): allereerst groeit het aantal potentiële ‘slotfillers’ (het aantal verschillende woorden dat kan optreden als zinsadverbium). Ten tweede wordt de kavel ook steeds vaker daadwerkelijk gevuld: het gebruik van zinsadverbia neemt overhand toe. In (4.18) wordt de kavel voor disjuncten bezet door een combinatie van drie asyndetisch verbonden disjuncten *eerlijk gezegd*, *misschien* en *wel*. In (4.19) gaat daar zelfs nog een extra adverbium (*toch*) aan vooraf.

(4.18) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Ik denk **eerlijk gezegd misschien wel** onze beste van het seizoen*

(4.19) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Dat is **toch eerlijk gezegd misschien wel** hetgene waar moslims het meeste aan irriteren*

Ander voorbeeld: wanneer lexicale werkwoorden zich ontwikkelen tot hulpwerkwoorden, kunnen ze condensatie ondergaan (of ze dat ook altijd doen, staat nog te bezien), maar in het Nederlands en het Duits is de abstracte positie voor modale hulpwerkwoorden onderhevig aan extensie: Coupé (2007) laat zien dat twee- of driedelige modale werkwoordclusters, zoals bijvoorbeeld in (4.20), diachroon toenemen.

(4.20) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Bij uitstek een artikel dat een VWO-eindexamenkandidaat **kritisch zou moeten kunnen** lezen*

Dat neemt niet weg dat ook een abstracte constructie terreinverlies kan lijden. Het gebruik van het indirect object lijkt bijvoorbeeld over zijn hoogtepunt heen. Van der Horst & Van der Horst (1999:85vv.) spreken in dat verband van *de leegloop van het meewerkend voorwerp*. De afname van indirecte objecten is volgens hen het gevolg van het afkalven van het naamvallensysteem (*deflexie*). Ze zeggen daarover:

Hoofdstuk 4

“Het Nederlands van tegenwoordig werkt anders en heeft die naamvallen niet meer nodig. De overblijfsels van het vroegere naamvallensysteem zijn daardoor overbodig geworden. En wat overbodig is in een taal, heeft de neiging te verdwijnen” (Van der Horst & Van der Horst 1999:90)

Uit die formulering kan opgemaakt worden dat de leegloop van het indirect object het gevolg is van de opkomst van nieuwe constructies. Zo blijkt het Nederlands een toenemend aantal voorzetselvoorwerpen te laten zien (Van der Horst & Van der Horst 1999:95). De extensie van voorzetselvoorwerpen heeft als netto-effect dat er minder indirecte objecten zijn, maar dat is dus geen zelfstandige beweging van het indirect object. De afname van het indirect object is dan een gevolg, en niet zozeer een oorzaak van de toevloed van andere constructies. Er is met andere woorden sprake van een *push-chain*, veeleer dan van een *drag-chain*.²¹

Extensie is gebaseerd op een proces van *inslijting* (*entrenchment*, zie Langacker 1987:59-60). Als de frequentie van een bepaalde constructie stijgt, raakt de taalgebruiker er meer mee vertrouwd. Constructies die goed ingeburgerd geraken, kunnen uitgebreid worden door het paradigma van de onderdelen uit te breiden. De vraag is natuurlijk of zo'n incrementele visie op constructies niet leidt tot een niet meer te overziene omvang van het fonds van beschikbare constructies waarover een taal beschikt en tot een onrendabele complexiteit. Dat hoeft niet zo te zijn: constructies

²¹ Daarmee is niet het hele verhaal verteld. Niet alle oude indirecte objecten worden omgezet in voorzetselvoorwerpen. Ze duiken ook op als onderwerpen (Van der Horst & Van der Horst 1999:85vv.). Dat zou een argument kunnen zijn om de leegloop van het indirect object niet alleen maar toe te schrijven aan het oprukkende voorzetselvoorwerp. Op grond van het principe dat synonymie hinderlijker is dan homonymie, acht ik het push-chainverhaal echter aannemelijker dan het drag-chainverhaal. Dat sluit ook aan bij de ideeën van Hopper & Traugott (2003:122-124) over *hernieuwing* (*renewal*): ze geloven niet in een model waarin de nood aan een nieuwe constructie het gevolg is van het verslijten en afkalven van een oude (een drag-chainmodel), maar ze gaan uit van de omgekeerde situatie (een push-chainmodel):

“Rather than replace a lost or almost lost distinction, newly innovated forms compete with older ones because they are felt to be more expressive than what was available before. This competition allows, even encourages, the recession or loss of older forms. Textual evidence provides a strong support for this view of coexisting competing forms and constructions, rather than a cycle of loss and renewal” (Hopper & Traugott 2003:124).

Zie verder ook Dahl (2004:120), die de opkomst van nieuwe patronen ziet als een proces waarbij een niche bevochten moet worden:

“[T]he invasion of the new pattern into the niche will automatically mean a decrease in the frequency of the old patterns – we are dealing with a zero-sum game: one pattern's gain is another pattern's loss.”

raken in onbruik,²² en tegelijkertijd verschijnen er voortdurend nieuwe constructies, die bescheiden beginnen. Zulke nieuwe constructies noemen Harris & Campbell (1995:54-57, 72-75) *verkennde uitdrukkingen* (*exploratory expressions*).

4.4 ONREGELMAAT IN TAALVERANDERING

Grammaticalisatie, subjectificatie en extensie doen zich voortdurend, en waarschijnlijk in alle talen voor. Bovendien werken ze voornamelijk in één richting. Constructies kunnen meer grammaticaal, meer subjectief en omvangrijker worden, maar het omgekeerde is beslist zeldzamer. Die eenrichtingshypothese maakt de concepten op die manier bruikbaar in een model dat aanneemt dat grammaticale verandering niet op een chaotische manier verloopt. Dat geldt niet voor mechanismen als *heranalyse* en *analogie*, die geen indicatie geven over de richting van de taalverandering. Die twee processen moeten dan ook als algemener mechanismen gezien worden achter grammaticalisatie, subjectificatie en extensie (zie bijvoorbeeld Hopper & Traugott 2003:39).

Regelmaat mag echter niet gelijkgesteld worden met absolute voorspelbaarheid: óf een constructie een of meer van de drie processen zal ondergaan, en hóe dat proces zal vorderen is op voorhand niet te voorspellen: grammaticalisatiepaden hoeven niet helemaal tot het morfologische einde toe bewandeld te worden, niet alle betekenisveranderingen gaan gepaard met subjectificatie, en de extensie van constructies kan opgeschort worden doordat ze niet zo vaak gebruikt worden (ze zijn dan ‘verouderd’ of ‘impopulair’).

4.5 BESLUIT

In dit hoofdstuk is een uitgebreid overzicht gegeven van enkele recente modellen om regelmaat in grammaticale veranderingen te modelleren, te weten *grammaticalisatie*, *subjectificatie* en *extensie*. Bij die bespreking is aangegeven in welke mate de manier waarop de concepten in dit boek geoperationaliseerd zijn, aansluit bij of afwijkt van wat er elders onder verstaan wordt. Wat grammaticalisatie betreft, sluit ik me aan bij de ruimere opvatting van o.a. Givón, C. Lehmann, Haspelmath en Bybee, waarin ook volgordepatronen en lexicaal ondergespecificeerde constructies het resultaat kunnen zijn van grammaticalisatie. Wat subjectificatie betreft, ga ik uit van de Traugottiaanse opvatting, en dus niet van de Langackeriaanse, althans waar ze verschillen. Voor extensie doe ik een beroep op het werk van Harris & Campbell. Onder extensie wordt daar analogische uitbreiding naar nieuwe omgevingen verstaan.

Verder wordt ook vastgehouden aan het idee dat de drie processen unidirectioneel zijn: elementen met een lexicale signifié kunnen een grammaticale signifié krij-

²² ‘In onbruik raken’ is niet hetzelfde als ‘afkalven’. Het eerste heeft te maken met frequentie, het tweede met de omvang.

Hoofdstuk 4

gen (grammaticalisatie), elementen met een representatieve signifié kunnen een interpersoonlijke signifié krijgen (subjectificatie), en een grammaticale signifié kan steeds meer signifiants besmetten (extensie). Maar het omgekeerde gebeurt hoogst zelden.

Hoofdstuk 5

De uitbreiding van de NC als een regelmatige verandering

In dit hoofdstuk wordt de algemene hypothese van dit boek (zie (0.1), *Inleiding* §1) nader toegelicht, tegen de achtergrond van de taalveranderingsprocessen zoals die in hfst.4 uiteengezet zijn. Op die manier wordt duidelijk gemaakt dat die op het eerste gezicht nogal mysterieuze verandering die zich over verschillende eeuwen uitstrekt in het Nederlands, past in het kader van veranderingen die taaltypologisch goed geattesteerd zijn, en op die manier aan waarschijnlijkheid wint. In de hoofdstukken die nadien volgen (hfst.6-7-8), wordt de hypothese met feitenmateriaal bevestigd.

5.1 DE UITBREIDING VAN DE NC

De algemene hypothese kan als volgt geformuleerd worden (zie ook (0.1), *Inleiding*, §1):

- (5.1) De structuur van de NC in het hedendaags Nederlands is het resultaat van een eeuwenlange stapsgewijze, regelmatige, eenparige uitbreiding, met steeds nieuwe kavels voor attributieve bepalingen (eerst de adjectieven, dan de determinatoren en vervolgens de kopbepalingen) ter linkerzijde van het kernnomen.

In de loop van de geschiedenis heeft de Nederlandse NC dus een steeds indrukwekkender hiërarchisch gelaagde structuur gekregen. Dat proces is nog niet afgelopen in het hedendaags Nederlands. De NC groeit nog steeds.

Zoals in §6.1 betoogd wordt, had het Proto-Indo-Europees aanvankelijk geen attributieve adjectieven. Die hebben zich pas later ontwikkeld. (Dat betekent overigens niet dat modificatie van een nomen toen niet uitgedrukt kon worden.) Relicten van de oude toestand doen zich nog voor in verschillende van de oudst overgeleverde dialecten. In het Protogermaans heeft de NC een kavel voor adjectieven, maar nog geen kavel voor determinatoren. De uitbouw van een volwaardige kavel voor determinatoren strekt zich uit over het Oudnederlands en het Middelnederlands, en is tot op heden nog niet voltooid (zie §7.3). De kavel voor kopbepalingen duikt pas op in het Nieuwnederlands, en is thans nog volop in aanbouw (zie hfst.8). De chronologische ontwikkeling wordt samengevat in tabel 5.1.

Hoofdstuk 5

Tabel 5.1: *Uitbouw van de NC*

PERIODE	STRUCTUUR	UITBREIDING
Proto-Indo-Europees	[N] _{NC}	nucleaire NC
Protogermaans	[A [N]] _{NC}	aanleg adjectiefkavel
Oudnederlands	[D [A [N]]] _{NC}	aanleg determinatorkavel
Nieuwnederlands	[M [D [A [N]]]] _{NC}	aanleg kopbepalingkavel

De structuur van de NC moet begrepen worden als een *emergente* entiteit, in de zin van Hopper (1987). Het sjabloon van de NC, met de drie types voorbepalingen, is slechts een momentopname, en een syntactische analyse van zo'n momentopname is altijd onvolkomen (zie ook hfst.3). Tal van constructies laten zich moeilijk beschrijven in een grammatica die zich beperkt tot een synchroon perspectief.¹ Die moeilijkheden zijn immers voor een groot deel te wijten aan doorwerking van het verleden. De taalgebruiker blijft voortdurend sleutelen aan de NC, zoals mag blijken uit het omstandige verslag in §3.2.2.3 van inbreuken op m.i. niettemin reël werkzame principes.

Anders dan wat in heel wat formele modellen staande wordt gehouden, ga ik er dus niet van uit dat achter NC's in verschillende talen een universeel sjabloon schuilgaat. Met Carstairs-McCarthy (1999) acht ik het weliswaar waarschijnlijk dat alle talen een tweedeling maken tussen het niveau van de NC en het niveau van de zin (zonder daarom akkoord te gaan met zijn nogal verregaande speculaties over de oorsprong van die tweedeling), maar talen – en bij uitbreiding taalstadia – kunnen verschillen in hun keuze over welke semantische aspecten van een propositie in een NC ondergebracht worden, en welke op het niveau van de zin (zie ook §9.7). Halliday & Matthiessen (2004) onderscheiden verschillende syntactische niveaus (*ranks*), waaronder het niveau van de groep en het niveau van de zin, en zeggen vervolgens: “Languages differ, however, with respect to the ‘division of labour’ among the ranks.” (2004:9).

Sommige talen zullen deiktische aspecten het liefst op het niveau van de zin behandelen, en hebben geen attributieve demonstratieve pronomina; andere talen, zoals het Nederlands, doen dat juist wel (zie bijvoorbeeld ook Diessel 1999, hfst.4; Dixon 2003). Wellicht een meerderheid van de talen ruimt geen plaats in voor modale betekenisaspecten in de NC, maar het hedendaagse Nederlands staat anderzijds beslist niet alleen met zijn keuze om dat toch te doen (zie Nordlinger & Sadler 2004).

Dat het Nederlands steeds drukker gebruik maakt van adnominale bepalingen is een controversiële, maar beslist niet onverdedigbare gedachte. Onderzoek van Admoni (1967) (zie ook Weber 1971 en Ebert 1978:49-50) toont aan dat de hoeveelheid materiaal die in een NC geëncodeerd is, ten opzichte van de hoeveelheid materiaal die buiten de NC's zit, per zin toeneemt in de loop van de geschiedenis

¹ Veelzeggend zijn termen als bijvoorbeeld *ontspoorde woordgroep* van Sassen (1990) of *misalignment* van Van Riemsdijk (2001).

van het aan het Nederlands zeer nabij verwante Duits. Anders gezegd: steeds meer materiaal wordt in de NC ondergebracht.

Het idee dat in het Nederlands een tendens bestaat om NC's steeds drukker te belasten, kan bovendien heel uiteenlopende fenomenen helpen verklaren. Naast de diachrone afname van 'dobberende' (*floating*) adjectieven, determinatoren en kopbepaling, waarover in hfst.6-7-8 uitvoerig verslag wordt gedaan, is de territoriale expansie van de NC ook zichtbaar (i) in de diachronie van de negatie, (ii) in bezitsconstructies en (iii) in zogenoemde 'gedelegeerde kwantificatie'.

(i) Afname van de dobberende negatie: Van der Horst & Van der Horst (1999:285-288) merken op dat de positie van *niet* in 19^e-eeuwse zinnen als (5.2)-(5.3) afwijkt van wat momenteel gewoon is (zie ook Weijnen 1965:92-93 voor *niet* in de 17^e eeuw).

(5.2) LAATNIEUWNEDERLANDS (Van der Horst & Van der Horst 1999:285)
*Het is mijne gewoonte **niet** romans te schrijven of zulke dingen*

(5.3) LAATNIEUWNEDERLANDS (Van der Horst & Van der Horst 1999:286)
*Dan geven zij zich aan de weelde **niet** over welke (de stedeling) najaagt*

Ze hebben het over "een andere plaats" voor *niet*, "namelijk meer naar voren". Dat kan wat scherper geformuleerd worden: wat hier aan de hand is, is niet zozeer de neiging van *niet* om naar links op te schuiven, maar de neiging om linksadjacent te staan bij de constituent waar het naar betekenis betrekking op heeft, en wanneer die constituent een NC is, zoals in (5.2)-(5.3), dan komt dat neer op het toevoegen van een extra attributieve bepaling: *niet* is hier van zinsconstituent omgeturnd tot kopbepaling. Het volgt daarmee een tendens die zich ook bij focuspartikels voordoet, en inderdaad ontloopt de functie van *niet* in dit soort contexten die van focuspartikels niet veel. De ontwikkeling van clausale negatie naar frasale negatie in het Nederlands is des te opmerkelijker omdat ze ingaat tegen de vermoedelijk taaluniversele tendens van negaties om 'boven hun niveau' te gaan spelen (zie Haspelmath 1997, en verder ook Harbert 2007 over *constituent negation with clausal scope* en Jespersen over *negative attraction*).

(ii) Afname van 'vrije' bezitters: In vroeger eeuwen kon de bezitter nog gemakkelijker op zinsniveau opereren. Dat blijkt allereerst uit het verdwijnen van wat ik eerder *losse prolepsis van de bezitter* heb genoemd (zie §3.2.1.1, (3.101)-(3.103) voor voorbeelden), en ten tweede uit (mogelijk) een recente toename van possessiva ten nadele van indirecte objecten in vaste uitdrukkingen zoals (5.4) (zie Vandeweghe 1986:125, die verwijst naar onderzoek van Van Bree uit 1981).² Daarnaast kan ook

² Die ontwikkeling is slechts een onderdeel van een veel complexer proces, zie Van der Horst (2004a). Zo heeft de constructie met indirect object eerst terrein gewonnen op een oudere attributieve constructie, wellicht door een proces van *deategorialisatie* (zie §4.1.3):

Hoofdstuk 5

gewezen worden op de afname van dobberende genitieven, maar daar wordt verderop een aparte paragraaf aan gewijd (§7.3.2.6).

- (5.4) LAATNIEUWNEDERLANDS (LTR, 1864)
*De lezer zal reeds bespeurd hebben dat deze laatste consequentie **mij** een doorn in het oog is.*
- (5.5) HEDENDAAGS NEDERLANDS (LTR, 1981)
*Daarom is b.v. Made in U\$A een doorn in **mijn** oog en ga ik het te zijner tijd beschrijven*

(iii) Gedelegeerde kwantificatie (*vicarious quantification*, zie McCawley 1988:737) is het fenomeen waarbij frequentie bepalingen die naar betekenis thuishoren op het zinsniveau ‘ten onrechte’ ondergebracht worden in de NC.

- (5.6) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*de **meeste** auto's worden gestolen in de binnenstad*

In (5.6) hoort *meeste* naar betekenis strikt genomen niet bij *auto's*, maar bij *gestolen in de binnenstad*. De meeste auto's worden namelijk helemaal niet gestolen, in de binnenstad noch op het platteland. Bedoeld is eigenlijk: *auto's worden meestal in de binnenstad gestolen*. Iets vergelijkbaars doet zich voor in (5.7)-(5.8) (zie Larson 1998):

- (5.7) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Boah, op straat zie ik, buiten geweld, ook nog wel eens een **occasionele** voetganger of auto, bomen, misschien een paar reclameborden, een autobus of tram zelfs...*
- (5.8) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Hij deed wel eens een **zeldzame** poging*

Met *een occasionele voetganger* wordt hier niet bedoeld ‘iemand die zich af en toe te voet verplaatst’. De bepaling *occasioneel* hoort eigenlijk op zinsniveau thuis. Bedoeld is: ‘ik zie occasioneel een voetganger’. Idem, maar misschien wat minder duidelijk, voor *zeldzaam* in (5.8), met als betekenis ‘hij deed zelden een poging’.

Of het fenomeen beperkt is tot frequentie/kwantificatie valt overigens te betwijfelen. Mogelijk moeten ook gevallen als (5.9) en (5.10) als gedelegeerde bepaling beschouwd worden:³

wanneer het nomen deel uitmaakt van een vaste werkwoordelijke verbinding, kan het zijn nominale karakter verliezen. Nadien heeft de constructie met indirect object plaats moeten maken voor concurrerende constructies, waardoor de attributieve constructie weer kon komen opzetten.

³ De constructie in (5.10) mag niet verward worden met de kopbepalingen van de NC, waarvan in §2.1 en hfst.8 voorbeelden gegeven worden. Zie verder ook Van de Velde (2007) voor het onderscheid tussen beide constructies.

- (5.9) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Even een **snelle** koffie gedronken*
- (5.10) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*De maker van deze site heeft al eerder een **vermoedelijke** aanvaring met Google gehad*

En verder misschien ook de constructie in (5.11), waarin bedoeld wordt: ‘ik ken die Constandse helemaal niet’:

- (5.11) HEDENDAAGS NEDERLANDS (1978, ANE 20050217)
*Ik ken die **hele** Constandse niet. Nooit iets van 'm gelezen*

Dat de grens tussen clausale en frasale bepalingen troebel is, is niet onbekend (zie onder andere Bolinger 1967; Ferris 1993; Larson 1998), maar over de impact op de diachronie is niet zo veel geschreven. Nieuw is bij mijn weten de hypothese dat hier sprake is van een *drift* (zie §9.1) waarbij de NC met het verstrijken van de eeuwen steeds intensiever verkaveld wordt, en dat dat hele proces tot op zekere hoogte voorspelbaar, of althans *gemotiveerd*, verloopt, en wel volgens principes die algemeen zijn in taalverandering, namelijk *grammaticalisatie*, *subjectificatie* en *extensie*. De hypothese onder (5.1) kan dan nader gespecificeerd worden als volgt:

- (5.12) De uitbreiding van de Nederlandse NC kan gezien worden als een geval van *grammaticalisatie*.
- (5.13) De uitbreiding van de Nederlandse NC verloopt niet arbitrair, maar volgens een *subjectificatie*-pad. Bepalingen met een hogere graad van subjectiviteit duiken later op in de geschiedenis.
- (5.14) Elke stap in de uitbreiding van de Nederlandse NC wordt gevolgd door een proces van *extensie*.

5.2 DE UITBREIDING VAN DE NC ALS GRAMMATICALISATIE

De uitbreiding in de NC als beschreven in (5.1) heeft op twee manieren te maken met grammaticalisatie als taalveranderingsproces. In de eerste plaats kan de uitbreiding gezien worden als de grammaticalisatie van een abstract patroon. Grammaticalisatie wordt dan begrepen als het proces waarbij een vrije combinatie opgenomen wordt in de inventaris van beschikbare constructies in de grammatica, of anders gezegd, als de kristallisatie van een constructie sui generis uit een toevallige combinatie van lexicale elementen.

Zoals in §4.1.2.2 ter sprake werd gebracht, wil niet iedereen grammaticalisatie op die manier gebruiken. Noël (2007) houdt de diachrone constructiegrammatica, die zich bezighoudt met dit soort gevallen, strikt gescheiden van grammaticalisatie-

theorie, die zich bezighoudt met de grammaticalisering van concrete lexicale elementen. Aan de andere kant staat Fischer (2001:263), die het expliciet heeft over “the grammaticalization of adjective position to a fixed place”. Ik sluit me hier aan bij Fischers formulering, en ga uit van een grammaticalisatieproces.

De tweede manier waarop grammaticalisatie relevant is voor de groei van de NC, is dat de elementen die in de nieuw ontwikkelde kavel terechtkomen door een proces van extensie niet zelden grammaticalisatie ondergaan. Een voorbeeld: wanneer de NC een kavel voor determinatoren krijgt, zuigt deze kavel allerlei elementen aan. Een van die elementen is de vragende en exclamatieve determinator *wat voor een*, die zich ontwikkeld heeft via heranalyse (zie ook §8.3.1.4, en de aldaar vermelde literatuur). Dat hier om grammaticalisatie gaat, blijkt uit het feit dat de heranalyse gepaard gaat met symptomatische processen als versmelting, stolling en gelaagdheid (zie §4.1.3).

5.3 DE UITBREIDING VAN DE NC ALS SUBJECTIFICATIE

Net zoals grammaticalisatie is subjectificatie op twee verschillende manieren relevant in de ontwikkeling van steeds weer nieuwe modificatiekavel aan de linkerkant van de NC. Allereerst blijken de nieuwe kavel zich steeds hoger te bevinden op de subjectificatieschaal. Daarnaast betekent de overgang van lexicale elementen van de ene kavel naar de andere dat ze subjectificatie ondergaan.

Dat de nieuwe kavel gerangschikt kunnen worden op een subjectiviteitsschaal zoals in (5.15), blijkt zowel uit de betekenis (signifié) als uit de vorm (signifiant).

(5.15) [MEER SUBJECTIEF] kopbep. > det. > adj. [MINDER SUBJECTIEF]

Om duidelijk te maken hoe de rangschikking van de verschillende types adnominale bepalingen gemotiveerd is, kan verwezen worden naar het standaardvoorbeeld (2.1) in §2.1 van een volledig ingevulde NC, dat hier gemakshalve herhaald wordt onder (5.16).

(5.16) zelfs de rijke burgers (GOO)

Het adjectief *rijke* behoort tot het representationele domein. Het heeft een duidelijke impact op de ‘extensie’ van de NC. Er wordt verwezen naar een subset van *burgers*, namelijk die welke *rijke* zijn. Vormelijk blijkt de representationele en dus laag-subjectieve status van het adjectief uit het feit dat het onder het bereik van een negatie gebracht kan worden, zoals in (5.17) en (5.18), dat er met een pronominale vorm naar verwezen kan worden (5.19), en dat het bevraagd kan worden, zoals in (5.20), en uit het feit dat het uiterst rechts staat in de modificatiezone. Volgens onder meer Quirk et al. (1985:1341), Adamson (2000) en Athanasiadou (2006) bestaat er immers een rechtstreeks verband tussen linkse positie en hogere subjectiviteit (zie ook Company’s idee over vooropplaatsing als symptoom van subjectificatie, sub §4.1.3).

- (5.17) zelfs de niet rijke burgers
 (5.18) We hebben geen rijke burgers gezien, enkel arme.
 (5.19) zulke burgers
 (5.20) welke burgers?

Aan de andere kant van de schaal staat de kopbepaling *zelfs*. Beschrijvingen van de betekenis van partikels als *zelfs* lopen sterk uiteen (zie b.v. König 1991:69-76 en referenties aldaar), maar vaak wordt erop gewezen dat ze op de een of andere manier de houding of de verwachting van de spreker tegenover de representationele inhoud uitdrukken (zie bijvoorbeeld Nevalainen 1991:76-83, Harbert 2007:32, en, te onzent, onder anderen De Groot 1949:96, Van der Lubbe 1958:149 en Foolen 1993:33). Op die manier is het bij uitstek een interpersoonlijke, en dus hoog-subjectieve bepaling. Bovendien lijkt *zelfs* geen impact te hebben op de waarheidsvoorwaarden (zie König 1993:980), wat ook een typisch kenmerk is van hoog-subjectieve elementen. De interpersoonlijke status van de kopbepaling blijkt vormelijk uit het feit dat het zich niet onder het bereik van de negatie laat brengen, dat er niet naar verwezen kan worden met een pronominale vorm, dat het niet bevraagd kan worden en dat het uiterst links staat in de modificatiezone. Dat wordt allemaal geïllustreerd in (5.21)-(5.25).⁴

- (5.21) *niet zelfs de rijke burgers
 (5.22) *geen zelfs rijke burgers
 (5.23) *zo de rijke burgers
 (5.24) *welke de rijke burgers?
 (5.25) *hoe de rijke burgers?

Tussen die twee uitersten op de subjectiviteitsschaal staat de determinator. Het is niet helemaal duidelijk of die op het representationele niveau dan wel op het interpersoonlijke niveau thuishoort.

Voor Langacker (1991:89-95) hebben lidwoorden en andere determinatoren een *grondvestende functie* (*grounding function*). Ze knopen de representationele inhoud vast aan een referentiepunt, waaronder de gespreksparticipanten (spreker en hoorder) of de taalhandeling zelf vallen. In die functie zijn determinatoren volgens Langacker

⁴ Een anonieme beoordelaar merkt op dat de scope van de negatie niet zo'n goed argument is. Het lijkt hier immers te gaan om een taalspecifiek kenmerk van het Nederlands. In het Engels is *not even the richest citizens* immers vlekkeloos. In dit geval behoort de negatie echter alleen tot *even*. Merk op dat de determinatieve negatie *no* niet vooraf kan gaan aan *even* (**no even the richest citizens*). Mogelijk hebben we hier te maken met een niet langer transparante (zie §8.3.1.1) partikelcluster *not even*. De hele kwestie verdient meer onderzoek. Tot nader order doet men er wellicht goed aan het argument inderdaad terzijde te laten.

Hoofdstuk 5

(1991:90) *epistemische* elementen. Ze lijken dus bij uitstek geschikt om een rol te spelen op het interpersoonlijke niveau. Iets soortgelijks wordt verdedigd door Van Valin & Lapolla (1997:58). Bij Rijkhoff (1992) heten de determinatoren *locality operators*, die een belangrijke rol spelen in de interactie tussen spreker en hoorder. Ze vormen de pendant van de illocutionaire markeerders op zinsniveau.⁵

Er zijn echter ook aanwijzingen dat determinatoren soms tot het representatieve domein behoren. Rijkhoff (2002, hfst.7) maakt een onderscheid tussen determinatoren op het interpersoonlijke niveau, zoals de lidwoorden, en determinatoren op het representatieve niveau, zoals de demonstratieve pronomina. De eerste groep noemt hij *discourse operators*, de tweede groep *localizing operators*. Die tweede groep staat alvast niet zo hoog op de subjectiviteitsschaal als de onbetwistbaar interpersoonlijke kopbepalingen (die in Rijkhoffs model overigens ontbreken). Wat de eerste groep betreft, is er wat onduidelijkheid. Rijkhoff neemt zelf aan dat die tot het interpersoonlijke domein behoren. Als argument daarvoor wijst hij op de gelijkenis tussen de grammaticale categorie (in)definietheid in het nominale domein en (ir)realis in het verbale domein (zie Rijkhoff 2002:231-237).⁶ Het is echter de vraag of dat argument wel steek houdt. Volgens Hengeveld (2003), die binnen hetzelfde theoretische model (FDG) werkt, is (ir)realis immers een representatieve kwestie.⁷ Samenvattend kan gesteld worden dat in modellen die een onderscheid maken tussen representatieve en interpersoonlijke kwesties, twijfel bestaat over het precieze statuut van determinatoren. Dat strookt met hun positie op de schaal in (5.15): ze staan tussen de onbetwistbaar interpersoonlijke kopbepalingen, en de meestal representatieve adjectieven in.

Ook aan de vormkant blijkt dat determinatoren niet helemaal tot het interpersoonlijke domein behoren. Ten eerste blijkt uit bijvoorbeeld (5.26) dat ze onder het bereik van een negatie-element gebracht kunnen worden. De negatie-test berust op het idee dat negatie de waterscheiding vormt tussen het interpersoonlijke en het representatieve domein. Wat semantisch boven de negatie staat, is interpersoonlijk, wat eronder valt, is representatief. Het is in dat opzicht interessant dat determinatoren soms samenvallen met het negatie-element, zoals in (5.27), wat erop wijst dat ze zelf ook ergens op de grens tussen beide domeinen zitten. Een tweede aanwijzing voor het representatieve statuut van determinatoren is dat ze bevraged

⁵ Ook Halliday dicht determinatoren zoals possessiefpronomina een interpersoonlijke functie toe (zie Halliday & Matthiessen 2004:328), maar omdat de scheiding tussen de verschillende metafuncties bij hem niet discreet is, hebben ze tegelijkertijd ook een functie op het representatieve niveau. Hetzelfde geldt overigens voor adjectieven.

⁶ Zie ook Himmelmann (2001:839), die opmerkt dat in sommige talen modale (“hypothetische”) voegwoorden kunnen grammaticaliseren tot lidwoord.

⁷ Hengeveld (p.c.) gaat er – tegen Rijkhoff in – van uit dat definietheid inderdaad een representatieve kwestie is, maar dat lidwoorden toch op het interpersoonlijke niveau opereren. Lidwoorden drukken volgens hem immers niet zozeer (in)definietheid uit, maar (on)identificeerbaarheid en (on)specificiteit, twee noties die voor Hengeveld wél tot het interpersoonlijke domein behoren (zie ook Hengeveld 2008).

kunnen worden, zoals blijkt uit (5.28) en (5.29). De derde vormtest, vervanging door een pronominale vorm, is uiteraard niet van toepassing op determinatoren, omdat de pronominale vorm zelf determinator is.

(5.26) niet dit boek, maar dat boek

(5.27) geen boeken

(5.28) Welk boek? Dit (boek).

(5.29) Welk boek? Hét boek.

Wat ten slotte de links-rechtsordering van onder andere Quirk et al. (1985:1341) en Adamson (2000) betreft, lijkt de positie van determinatoren tussen de kopbepalingen en de adjectieven in, iconisch de breedte van het bereik en daarmee ook de middenpositie op de subjectiviteitschaal tussen de kopbepalingen en de adjectieven te weerspiegelen.

Dat de volgorde van de adnominale bepalingen hun subjectiviteitsgraad weerspiegelt, betekent niet dat in individuele gevallen niet afgeweken kan worden van die tendens. Adjectieven kunnen subjectificatie ondergaan (zie bijvoorbeeld Adamson 2000 of De Smet & Verstraete 2006), en dan meer naar links opschuiven, maar ze hoeven daarbij niet uit hun kavel te treden. Zulke adjectieven ondergaan met andere woorden een subjectificatieproces dat onafhankelijk is van de subjectificatie van de NC als templaet. Zoiets komt ook elders voor. Het Nederlands heeft een specifieke constructie ontwikkeld waarbij subjectieve adverbialen helemaal links in de zin staan en door *dat* worden gevolgd, zie (5.30)-(5.31).⁸ Gewone adverbialen kunnen daar normaal gezien niet staan, zie (5.32)-(5.33).

(5.30) Misschien dat hij zich wilde afweren of zoiets (GOO)

(5.31) Hopelijk dat hij nu snel naar huis mag! (GOO)

(5.32) *Gisteren dat hij gekomen is

(5.33) *Zachtjes dat hij gezongen heeft

Er is in het Nederlands ook specifieke morfologie om zinsadverbialen af te leiden. Van adjectieven kunnen bijvoorbeeld zinsadverbialen gemaakt worden met behulp van het suffix *-ermijs* (zie Van de Velde 2005). Dat kan duidelijk gemaakt worden met het betekenisverschil in het minimale paar (5.34) en (5.35).

(5.34) Hij heeft begrijpelijk geantwoord. (predicaatsadverbium)

(5.35) Hij heeft begrijpelijkerwijs geantwoord. (zinsadverbium)

⁸ Niet iedereen zal de constructie even geslaagd vinden. Ik ga hier voorbij aan sociale en regionale variatie.

Beide procédés zijn onafhankelijk van elkaar. De adverbia in (5.30)-(5.31) staan hoger op de subjectiviteitsschaal dan adverbia die gewoon bij het werkwoord aansluiten, maar dat impliceert dus niet dat gesubjectiveerde adverbia nergens anders voorkomen, zoals voorbeeld (5.35) laat zien. Ook op dit terrein van de grammatica blijkt dat er een onderscheid bestaat tussen subjectificatie van constructies en subjectificatie van individuele lexemen.⁹

5.4 DE UITBREIDING VAN DE NC ALS EXTENSIE

De uitbreiding van de Nederlandse NC gaat gepaard met extensie, in de technische zin waarin die term hier gebruikt wordt. Als in het voorveld van de NC een nieuwe kavel ontgonnen wordt, dan wordt daar aanvankelijk slechts beperkt gebruik van gemaakt. Over de jaren heen worden er echter steeds meer verschillende types bepalingen op ‘verbouwd’ (extensie).

Extensie bij de uitbreiding van de NC kan geïllustreerd worden met de recente aanwas van de adjectiefgroep met elementen die tot voor kort beperkt waren tot adverbiale posities (zie ook Van der Horst & Van der Horst 1999:318: “bijwoorden en bijwoordelijke uitdrukkingen dringen de zelfstandig-naamwoordgroep binnen”).

(5.36) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Als één in een wagen vol **blootshoofdse** rouwers bereikte ik het crematorium.*

(5.37) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Goed en **netjes** werk voor een redelijk bedrag*

(5.38) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Een **ambtshalve** aantekening op verzoek van de eigenaar*

Verderop zal in detail ingegaan worden op extensie van determinatoren en kopbepalingen.

Extensie leidt niet alleen tot een groeiend aantal potentiële kavelbezitters, maar ook tot steeds complexere constructies. Het eerste type extensie kan *paradigmatische extensie* genoemd worden, het tweede type *syntagmatische extensie*. Syntagmatische extensie kan geïllustreerd worden met de uitbreiding van kopbepalingen. Een vak voor kopbepalingen komt tot stand in de loop van de 17^e eeuw, met de syntactische aanhechting van focuspartikels aan de NC, zoals bijvoorbeeld in (5.39).

⁹ Met een analogie uit een ander domein: dat de mens als soort in de loop van de voorbije eeuwen gegroeid is, betekent niet dat iedere 21^e-eeuwer per definitie groter is dan iedere 17^e-eeuwer.

- (5.39) VROEGNIEUWNEDERLANDS (WNT s.v. uitbarsten)
*dat hy getart en getrotst heeft alle de pynen van de Werelt, ja **selfs** de krachten van de Helle*
‘dat hij alle pijnigen van de wereld, ja zelfs de krachten van de hel getart en getrotseerd heeft’

Na verloop van tijd duiken dan partikelclusters op. Dat zijn combinaties van focuspartikels waarvan de betekenis niet compositioneel achterhaald kan worden, zoals bijvoorbeeld in (5.40). Volgens Hoeksema (2002a:57) duiken zulke clusters pas op in de tweede helft van de 18^e eeuw, en geraken ze pas echt ingeburgerd in de 19^e eeuw. Na verloop van tijd kunnen ze ook in de NC plaatsnemen (zie ook §8.3.1.1).

- (5.40) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (WNT s.v. verzengen)
*de kleederen van de drie verongelukte mijnwerkers vertoonden niet de minste sporen van verbranding of **zelfs maar** verzenging*

Of partikelclusters nu gezien moeten worden als een geval van submodificatie, waarbij het eerste focuspartikel een onderbepaling vormt bij het tweede, of als een geval van asyndetische nevenschikking van twee partikels, het gaat hoe dan ook om een duidelijk geval van extensie.

5.5 DE UITBREIDING VAN DE NC IN TAALVERGELIJKEND PERSPECTIEF

Het idee dat de Nederlandse NC zich over de jaren heen uitgebreid heeft, wint aan geloofwaardigheid wanneer het proces of de motivatie ervoor ook in andere talen teruggevonden kan worden.

Inderdaad, ook in andere – verwante en onverwante – talen doet zich geregeld een omslag voor van predicatief of appositioneel gebruik naar attributief gebruik (zie recent nog Heine & Kuteva 2007:279-287). C. Lehmann (1995:68-74) bespreekt dit fenomeen als een voorbeeld van grammaticalisatie. Zijn voorbeelden ontleent hij aan het Japans, het Mandarijn, het Thais, het Perzisch, het Gotisch en het Swahili, en hij wijst op analoge ontwikkelingen in de Romaanse talen.

Een typisch diachroon verloop is dat waarbij een nominaal syntagma dat bestaat uit een bepaling bij een semantisch vaag (pro)nominaal hoofd (te vergelijken met het Engelse steunwoord *one* bij zelfstandig gebruikte adjectieven) oorspronkelijk appositioneel bij een specifiek nomen staat, maar later attributief geïnterpreteerd wordt, waarbij het steunwoord een bindelement wordt. Een en ander kan met een voorbeeld toegelicht worden:¹⁰

¹⁰ Het bindelement heb ik hier geglost met *LIG*, zoals in (3.168), §3.2.2.1. Lehmann gebruikt zelf een andere gloss (*AT*).

Hoofdstuk 5

- (5.41) JAPANS (C. Lehmann 1995:68)
<i>watakusi</i>	no	<i>bon</i>
ik	LIG	boek
- ‘mijn boek’

Het bindelement *no* betekende vroeger iets als ‘kwestie, feit, zaak’, maar is gegrammaticaliseerd tot attributieve markeerder. De attributieve constructie in (5.41) moet oorspronkelijk gelezen zijn als ‘mijn zaak, het boek’ (C. Lehmann 1995:69). Evidentie uit verschillende talen brengt Lehmann tot de conclusie dat congruentie van bepalingen bij een nomen in de regel terug te voeren is op een pronominaal element, dat oorspronkelijk het hoofd was van een appositioneel met dat nomen verbonden groep. Dergelijke congruentie kan na verloop van tijd verdwijnen en gemarkeerd worden door woordvolgorde. De nieuwe, attributieve structuur vertoont dan strengere positiebepalingen dan de oude appositionele structuur.

Dat proces past precies in het plaatje van §5.1 en hfst.6-7-8. Adjectieven, determinatoren en kopbepalingen waren oorspronkelijk allemaal predicatief, appositioneel of adverbiaal ‘verbonden’ met de NC, en zijn er pas later een attributieve relatie mee aangegaan, de ene al wat vroeger dan de andere.

Het idee dat attributieve (frasale) bepalingen hun loopbaan over het algemeen beginnen als predicatieve (clausale) bepalingen wordt verder ook vermeld in Heines (1997) monografie over possessieve constructies vanuit taalvergelijkend perspectief (zie in het bijzonder Heines hoofdstuk 3). De ‘attributivisering’ van bezitters doet zich overigens ook in het Nederlands voor (zie §5.1 en §3.2.1.1).

Harris & Campbell (1995:220-228) behandelen woordvolgordeverandering die volgens hen een gevolg zijn van een herinterpretatie van de syntactische structuur. Op basis van Behaghels principe dat wat bij elkaar hoort, ook bij elkaar staat (zie §3.2.1), laten ze zien dat samenplaatsing het gevolg kan zijn van de ontwikkeling van een dependente structuur uit voorheen onafhankelijke constituenten, en dat, omgekeerd, uiteenplaatsing het gevolg kan zijn van de ontwikkeling van een onafhankelijke structuur uit een voorheen syntactisch verbonden groep. Interessant is dat beide ontwikkelingen niet even vaak voorkomen. Samenplaatsing kan in de plaats komen van een oorspronkelijk discontinu patroon, en een taal kan uiteenplaatsing gedogen als een synchrone variant van samenplaatsing, maar

“We know of no examples in which adjacency is replaced historically by a sole discontinuous order, and this is probably not a coincidence.” (Harris & Campbell 1995:228)

Samenvattend: de taalvergelijkende literatuur bevat aanwijzingen dat de groei van de Nederlandse NC tot een steeds indrukwekkender complex van dependentierelaties, veeleer regel dan uitzondering is.

5.6 BESLUIT

In dit hoofdstuk is de algemene hypothese van dit boek in verband gebracht met de algemene processen van taalverandering uit hfst.4, namelijk grammaticalisatie, subjectificatie en extensie. Die processen doen zich voor op een dubbel niveau, dat van de concrete lexemen, en dat van de abstracte constructie.

Grammaticalisatie van concrete lexemen doet zich bijvoorbeeld voor wanneer bij de bezetting van de determinatorkavel gerekruteerd wordt uit de klasse der adjectieven. De diachrone overgang van adjectief naar determinator kan als een canoniek geval van grammaticalisatie beschouwd worden: het proces gaat gepaard met heel wat van de kenmerken die Lehmann (1985) en Hopper (1991) ermee associëren: wanneer lidwoorden zich ontwikkelen uit in oorsprong adjectivische demonstrativa (zie §7.1.2 en §7.2.1), ondergaan ze onder andere afslijting, verplichting, stolling, specialisering en decategorialisatie. Aan de andere kant kan de uitbreiding van de NC als constructie, als lexicaal ondergespecificeerd constructiesjabloon, eveneens als een geval grammaticalisatie beschouwd worden, al vergt dat een nogal rekkelijke opvatting over grammaticalisatie (zie §4.5): het templaar $[M [D [A [N]]]]_{NC}$, door de taalgebruiker naar believen in te vullen met concrete elementen, behoort pas tot de grammatica vanaf het Vroegnieuwlands (zie hfst.8). Vóór de grammaticalisatie van dit templaar was de constellatie $M + NC$ (met $NC = [D [A [N]]]$) een toevallige, niet gegrammaticaliseerde verbinding. En voordien bestond M niet eens. Hetzelfde geldt voor de voorgaande stappen in de geschiedenis, zoals duidelijk wordt gemaakt in hoofdstuk 6 en 7.¹¹

Ook subjectificatie doet zich voor op de twee niveaus. Als een lexeem, bijvoorbeeld het anaforisch adjectief *voornoemd*, de overstap maakt van de klasse der adjectieven naar de klasse der determinatoren (zie §7.3.2.4), dan gaat dat gepaard met subjectificatie, zoals blijkt uit de semantiek en uit de vorm (bereikverbreding etc.). Aan de andere kant kan ook de abstracte uitbreiding met nieuwe kavels (A, D, M) als een subjectificatieproces gezien worden, aangezien nieuwe kavels steeds hoger gerangschikt staan op de subjectificatieschaal (zie §5.3).

Extensie is in eerste instantie een proces dat zich op het niveau van de abstracte constructie voordoet. Een nieuwe kavel (A, D, M) begint eenvoudig, met een be-

¹¹ Het dubbele niveau waarop grammaticalisatie zich voordoet, kan mogelijk ook relevant zijn in de discussie of grammaticalisatie gepaard gaat met verbreding dan wel vernarrowing van het bereik (zie §4.1.3, en ook Fischer 2007:184, 260). Als appositionele adjectieven bij de NC ingelijfd worden, wordt hun syntactische bereik smaller, maar de uitbreiding van de NC met een kavel voor adjectieven betekent dat de NC als abstracte constructie bepalingen met een hoger bereik toelaat. Anders gezegd: op het niveau van de individuele lexemen kan zich vernarrowing voordoen van het syntactische bereik, terwijl zich op het niveau van het abstracte templaar verbreding van het bereik voordoet. Daar moet echter bij opgemerkt worden dat een en ander niet zo eenvoudig is: bereikverbreding kan zich immers ook voordoen op het niveau van de individuele lexemen, bijvoorbeeld wanneer het possessivum zich van adjectief tot determinator ontwikkelt. De kwestie wordt hier niet verder op de spits gedreven.

Hoofdstuk 5

perkt aantal potentiële bezetters, maar in de loop der jaren groeit het ledenbestand. De M-kavel bijvoorbeeld was aanvankelijk alleen toegankelijk voor een handvol kleine partikeltjes, maar thans kunnen er een hele rist zinsadverbia en zinsfragmenten plaatsnemen (zie hfst.8). Hetzelfde geldt voor de D- en de A-kavel. Niet alleen het *aantal* leden groeit, maar ook hun interne *complexiteit*. Uitgebreide submodificatie van adjectieven in de A-kavel door adverbia, geïllustreerd in §6.3.2.5, is van vrij recente datum. Extensie doet zich daarnaast ook voor in de concrete lexemen. Zo breidt het definitief lidwoord in de loop der jaren zijn distributie uit (zie Greenberg 1978a, Hawkins 2004). Unieke referenten zoals *zōn* of *hel*, en generische NC's hebben niet van meet af aan een lidwoord. Het is niet helemaal duidelijk of het hier werkelijk gaat om extensie van een concreet lexeem. De extensie van lidwoorden naar steeds meer contexten zou ook als een geval van extensie van de D-kavel gezien kunnen worden (zie §7.3.1). De kwestie is echter niet cruciaal voor de algemene hypothese, en wordt hier niet verder uitgewerkt.

Door de uitbreiding van de Nederlandse NC in verband te brengen met algemenere processen van taalverandering, wint de hypothese in (5.1) aan waarschijnlijkheid. Het hele proces verloopt volgens een welbekend tracé, en baart dus minder opzien dan wanneer het zou ingaan tegen wat talen gewoonlijk doen. Ondersteuning voor het idee dat de hele ontwikkeling typologisch regelmatig is, blijkt verder ook hieruit dat de overgang van appositie naar attributie veel frequenter is dan het omgekeerde (zie §5.5). Bovendien kunnen de ontwikkelingen die in hfst.6-7-8 behandeld worden, in verband gebracht worden met tal van andere, op het eerste gezicht onverwante kwesties, zoals de afname van zinsnegatie, de afname van vrije bezitters en gedelegeerde kwantificatie (zie §5.1).

Hoofdstuk 6

De ontwikkeling van een kavel voor adjectieven

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de ontwikkeling van het attributieve adjectief. In tegenstelling tot wat soms wordt aangenomen, is dat er niet altijd geweest in de geschiedenis van het Nederlands. Dat wil zeggen: er zijn sterke aanwijzingen dat attributieve bepalingen in het Proto-Indo-Europees (PIE) ten enenmale ontbraken. Voor adnominale modificatie werd een appositionele structuur gebruikt. De ontwikkeling van een gespecialiseerde woordsoort voor modificatie van een nomen, en het bijhorende vakje in de NC is een innovatie van een late fase van het PIE: eerst in de dochtertalen komen ze tot volle bloei.

De vernieuwing kan schematisch als volgt weergegeven worden:

- (6.1) [N]_{NC} ... [N]_{NC} (geen attributieve adjectiefkavel)
(6.2) [A [N]]_{NC} (wel een attributieve adjectiefkavel)

Deze ontwikkeling is overigens niet beperkt tot het PIE, maar kan ook in andere, onverwante talen aangetroffen worden volgens Heine & Kuteva (2007:279-287) (zie ook §5.5).

6.1 PROTO-INDO-EUROPEES

6.1.1 Een naakte NC

Het PIE had geen attributieve adjectieven. Daar zijn verschillende argumenten voor. Ten eerste had het PIE geen adjectieven. Een adnominale bepaling bestaat in het PIE uit een nomen en vormt op die manier een zelfstandige NC, die als appositie bij de 'kern' staat. Schematisch moet de combinatie van een nomen en een adnominale bepaling weergegeven worden als in (6.3).

- (6.3) [N_{Bepaling}]_{NC} ... [N_{Kern}]_{NC}

Hoofdstuk 6

Het verschil tussen een PIE en een hedendaags-Nederlandse NC ziet er concreet als volgt uit:¹

- (6.4) HEDENDAAGS NEDERLANDS
[drie [witte [schapen]]]_{NC}
- (6.5) PROTO-INDO-EUROPEES
[*h₂óweyes]_{NC} [*h₂rǵréh₂es]_{NC} [*tisres]_{NC}
Letterlijk: ‘schapen, witte, drie’

Ten tweede hebben zulke adnominale bepalingen geen vaste positie ten opzichte van het nomen waar ze semantisch op betrokken moeten worden, zodat dependentie op basis van woordvolgorde afgewezen moet worden voor het PIE. De volgorde tussen de elementen van de appositionele constructie in (6.3) kan dus net zo goed omgedraaid worden.

- (6.6) [N_{Kern}]_{NC} ... [N_{Bepaling}]_{NC}

Ten derde hebben adnominale bepalingen grammaticale markeerders die wijzen op NC-schap in sommige vroege dochtertalen. Ten vierde lopen de dochtertalen uiteen bij de grammaticalisering van een adjectiefkavel. In sommige taalgroepen gaan attributieve adjectieven vooraf aan het nomen, terwijl ze er in andere talen op volgen. Dat is niet verwonderlijk als de PIE moedertaal enkel appositioneel verbonden NC's kende. Elk van die vier argumenten zal in de nu volgende secties uitgewerkt worden.

6.1.1.1 *Geen adjectieven*

Adjectieven vormden in het PIE nog geen aparte woordsoort. Adjectieven en nomina volgen hetzelfde flexionele paradigma. In de woorden van de CHEL:

“a given ‘adjectival’ form of Indo-European probably lacked special morphological characteristics which would have set it off from a noun.” (Bammesberger 1992:52)

Kurzová (1993:41) formuleert het als volgt:

“IE adjectives are, in fact, referential expressions constituting a subclass of nouns in a larger sense. They refer to the individual less directly, by denoting non-essential properties of the individual, whereas substantives refer to the individual directly by naming its essential property. Yet, the difference between constitutive, (essen-

¹ Zie Ringe (2006) voor de gereconstrueerde PIE vormen. De asterisk staat hier niet voor ongrammaticale, maar voor gereconstrueerde vormen.

tial) and non-essential property is only relative, and the adjective can function as noun head without derivational modifications in IE.”

Voor het PIE moet met andere woorden een woordsoortensysteem aangenomen worden waarin één rededeel zowel voor referentie als voor modificatie ingezet kan worden. Het is in dat opzicht allicht geen toeval dat de oude grammatici het adjectief als een ondersoort van het nomen beschouwden (*nomen adjectivum*, zie o.a. Törnqvist 1974:324). Dat PIE woordsoortensysteem is beslist niet ‘primitiever’ dan enig ander. Ook vandaag nog blijken verschillende talen perfect te functioneren met één categorie voor de functies die in andere talen verdeeld zijn over adjectieven en nomina. PIE is in dat opzicht te vergelijken met bijvoorbeeld het Quechua of het Turks (zie Schachter 1985; Hengeveld 1992).

Degenen die volhouden dat het PIE adjectieven had, wijzen meestal op verschijnselen als *genuscongruentie* en *trappen van vergelijking*, en soms ook op het bestaan van *derivationale adjectiefsuffixen* (zie bijvoorbeeld Hirt 1927:270, 1934:145-146). Dat lijken me echter geen doorslaggevende argumenten.

Adjectivische genuscongruentie is in de Indo-Europese talen wellicht een relatief jong verschijnsel. Lehmann (1974:69-70) schrijft:

“The rules which are generally posited to govern agreement in number, case, and gender cannot have been in force until the development in late PIE of the adjective declension (...)”

In oudere talen loopt het inderdaad vaak mis met de genuscongruentie (zie Brugmann & Delbrück 1893:402-410; Hirt 1927:330-332, 1934:143-144; Lehmann 1974:69-73). Sommige adjectieven, zoals het Latijnse *fēlix* (‘gelukkig’), het Griekse² *argēs* (‘wit’), of het Hittitische *kurur* (‘vijandig’), hebben maar één vorm voor de drie genera; andere, zoals het Latijnse *fortis* (‘moedig’) of het Oudindisch *durmanās* (‘triest’), hebben een gemeenschappelijke vorm voor masculinum en femininum, en een aparte vorm voor het neutrum. Bij die laatste groep sluiten ook comparatieven met *-ies- aan, en Latijnse participia op -ns,³ verder nog de Griekse samengestelde adjectieven, en i-stammen en u-stammen in heel wat dochtertalen. Zelfs het Gotisch heeft nog relicten, met vormen als *þaurus* (‘verdord’) en misschien ook *tulgus* (‘vast’) voor feminina (zie Brugmann & Delbrück 1893:404).⁴

² Hier en elders in dit boek worden Griekse woorden met het Latijnse alfabet weergegeven. De *η* wordt daarbij geschreven als *ē*, en de *ω* als *ō*.

³ Al is het verhaal daar wat ingewikkelder. De aparte neutrumvorm is later verdwenen (zie Hirt 1927:331).

⁴ Over *tulgus* bestaat enige discussie (zie Streitberg 1897:86 en Braune/Ebbinghaus 1981:91, voor details).

Het ontbreken van aparte vormen voor het femininum en soms ook voor het neutrum lijkt me een sterk argument voor de syntactische zelfstandigheid van dergelijke bepalingen. Brugmann & Delbrück (1893:403, 419) geven toe dat zulke adjectieven eigenlijk substantieven zijn. Waarschijnlijk weerspiegelen ze de oorspronkelijke PIE toestand, zoals ook Hirt (1927:330) aanneemt. Daar zijn verschillende argumenten voor. Ten eerste gaat het om een verschijnsel dat in verschillende dochtertalen van het PIE aangetroffen wordt, zodat een gemeenschappelijke oorsprong waarschijnlijk is. Ten tweede doet het verschijnsel zich voor, allicht niet toevallig, in *vroeg* geattesteerde dochtertalen zoals het Oudindisch, het Grieks, het Latijn en het Hittitisch – dat als oudste dochter zelfs helemaal geen femininum heeft.⁵ Ten derde blijft genuscongruentie vooral achterwege bij gemarkeerde adjectieven, zoals in het Grieks.⁶ Ten vierde blijft congruentie achterwege bij (Hittitische) consonantenstammen, die de oudste nominale paradigmata vormen (Lehmann 1974:70).

Zelfs als het genusonderscheid bij PIE adjectieven ouder zou zijn dan gedacht, dan hoeft het nog niet noodzakelijk om congruentie te gaan. Het genusonderscheid kan ook gezien worden als inherente flexie. Genusflexie bij adjectieven is dan niet het gevolg van morfologische aanpassing aan een kernnomen, maar draagt zelfstandig het genuskenmerk (zie §1.4.1). Het verschil tussen Latijn *bonus* ('goed:MASCULINUM') en *bona* ('goed:FEMININUM') is dan te vergelijken met het verschil tussen *equus* ('paard', 'hengst') en *equa* ('merrie'). Een argument daarvoor is dat feminiene adjectiefflexie in het PIE gebouwd is met het suffix **-h₂-*, dat oorspronkelijk een nominaal derivationeel suffix was om collectiva af te leiden, veeleer dan een markeerder van genus bij nomina (Lehmann 1958, 1974:198; Ringe 2006:60, 63-64; Luraghi 2007). Zo kon op basis van **k^wék^wlo-* ('wiel') de afleiding **k^wek^wlé-h₂-* ('wielentinsel') gevormd worden (Ringe 2006:46). Een andere theorie ziet in de feminumvormen *-ā-* en *-ī-* oude pronomina (zie Szemerényi 1996:156), maar ook in dat geval gaat het oorspronkelijk om iets anders dan genuscongruentie. Lehmann (1958, 1974) voert ook de formant voor het masculinum en het neutrum terug op derivatiesuffixen.

Als het adjectief *congrueert* op basis van genus, dan betekent dat dat de congruentie in ieder geval dateert van ná de grammaticalisering van het oorspronkelijk derivationele collectiefsuffix **-h₂-*. Ondersteuning komt uit het Hittitisch. Die taal heeft geen feminina omdat het suffix **-h₂-* al verdwenen was voor het als grammaticale categorie zijn intrede deed (W. Lehmann 1995:152). Een andere aanwijzing om het genusonderscheid bij het PIE adjectief als inherente, in plaats van contextuele (c.q. congruerende) flexie te beschouwen is de vaststelling dat adjectieven die in verschillende genus voorkomen, niet noodzakelijk grammaticaal congrueren, maar soms on-

⁵ Er is ook wel eens geopperd dat het Hittitisch zijn femininum verloren heeft (zie Szemerényi 1996:156, voetnoot 1 voor referenties).

⁶ De gedachte dat gemarkeerde vormen achterop hinken in diachrone vernieuwingen wordt geëxpliciteerd in de tweede wet van Kurylowicz (zie Hock 1986).

geïnfecteerd voorkomen, in het neutrum blijven staan, of naar betekenis congrueren (zie Brugmann & Delbrück 1893:402-410; Hirt 1927:322, 1934:143-144 voor o.a. het Latijn, het Grieks en het Oudindisch; Lauffenburger 2006:81 voor het Hittitisch; Kühner & Gerth 1963:52vv. voor het Grieks). De manifestatie van het verschijnsel in vroeg geattesteerde dochtertalen van het PIE wijst erop dat de semantische, veeleer dan syntactische aansturing van de adjectivische genusflexie, een oud procédé is.

Wat de **trappen van vergelijking** betreft, die zijn niet beperkt tot adjectieven. Brugmann & Delbrück (1893:415-416), Hirt (1934:147) en W. Lehmann (1995:156, 227) geven voorbeelden met comparatief- en superlatiefvormen bij substantieven.⁷ Dat levert in het Oudindisch bijvoorbeeld *kavítara* (dichter:COMPAR.) en *kavítama* (dichter:SUPERL.), en in het Grieks *basileúteros* (koning:COMPAR.) en *basileútatus* (koning:SUPERL.). Het is allicht opnieuw geen toeval dat dit verschijnsel geattesteerd is in vroeg overgeleverde talen. Belangwekkend is verder ook dat de suffixen **-ies-* (comparatief) en **-ist(H)o-* (superlatief) zich niet aan adjectiefstammen, maar aan wortels hechten, zodat men eigenlijk niet van comparatie van adjectieven kan spreken (Beekes 1990:240).⁸ Bovendien mist de comparatief aparte flexie voor het femininum, wat erop kan wijzen dat het om substantivische vormingen ging (cf. infra).⁹ Wat het andere stel suffixen betreft dat gebruikt wordt ter vorming van comparatieven en superlatieven, namelijk de suffixen **-tero-* (comparatief) en **-(t)mo-* (superlatief): het comparatiefsuffix was in het PIE vermoedelijk nog een apart woord, aldus Hirt (1934:150), want het hecht zich aan volledig geflecteerde vormen (zie ook Hirt 1927:210-211). Verder is het ook niet duidelijk of de genoemde vier suffixen in het PIE überhaupt al comparatief- en superlatiefbetekenis uitdrukten. Volgens Hirt (1927:195-196, 209-213, 288-292, 1934:148-151) gaat in de suffixen telkens een werkwoord ('(vooruit)gaan', 'staan' etc.)¹⁰ schuil, een betekenis die in het Oudindisch en het Grieks her en der nog aangewezen kan worden. Anderen (Brugmann & Delbrück 1893:414; Beekes 1990:241) zien in **-tero-* een suffix om een binaire tegenstelling aan te geven (zie ook Szemerényi 1996:199). Zo bijvoorbeeld in **kenoteros* ('wie van beide'). Verder valt op dat het Hittitisch geen comparatief- en superlatiefsuffixen heeft, op een paar uitzonderingen na (Lauffenburger 2006:37, 88). En W. Lehmann (1995:227) merkt op dat het bestaan van uiteenlopende vormen voor gradatie op zichzelf al een aanwijzing kan zijn voor de geringe ouderdom van de splitting tussen substantieven en adjectieven als woordsoort.

⁷ In het Oudindisch doet het verschijnsel zich zelfs voor bij werkwoorden (Brian Joseph, p.c.)

⁸ Hirt (1927:196) voert aan dat de suffixen in kwestie zich vaak als een apart woord gedragen.

⁹ Voor bijkomende argumenten waarom **-ies-* oorspronkelijk nomina vormde, zie Szemerényi (1996:200).

¹⁰ De grammaticalisering tot comparatiefsuffix moet dan als volgt begrepen worden: **geráiteros* (voortgeschreden in ouderdom) > (Grieks) *geráiteros* ('ouder').

Hoofdstuk 6

Zowel wat de movering (genusonderscheid) als de gradatie (trappen van vergelijking) betreft, kunnen adjectieven dus niet van substantieven onderscheiden worden in het PIE:

“Gewiß sind diese beiden Eigenschaften [die Movierung und die Steigerung, fv] nicht in allen Fällen vorhanden, und es gibt nicht nur movierte, sondern auch gesteigerte Substantiva, und umgekehrt nicht movierte und nicht steigerungsfähige Adjektiva.” (Hirt 1927:270)¹¹

Ook het idee dat het PIE over een rist ‘**adjectiverende’ derivatiesuffixen** zou beschikken (zie b.v. Hirt 1934:145-146 en Ringe 2006:62-63), lijkt me geen dwingend argument om het adjectief als aparte woordsoort af te zonderen. Dat dergelijke suffixen adjectiefbetekenissen opleveren, houdt nog niet in dat die derivaties zich ook syntactisch als adjectieven gedragen. Een van die suffixen is bijvoorbeeld *-yó-. Van een nomen als *kóros (‘sede, sectie, divisie’) kon *kóryos (‘afgesneden’) gemaakt worden, maar het is verdacht dat dat laatste woord vaak als nomen aangetroffen wordt in de dochtertalen: het Pgm heeft bijvoorbeeld *barjaz ‘leger’. Ringe neemt aan dat de adjectieven in kwestie later genominiseerd zijn in sommige talen, maar een andere visie is dat het altijd een nomen is gebleven, en dat het suffix *-yó- veeleer de betekenis dan de vorm heeft geaffecteerd. Ook andere zogenaamd adjectiverende suffixen leveren vaak nomina op.

Dat adjectieven en nomina in het PIE onder een overkoepelende woordsoort gebracht kunnen worden, blijkt overigens niet alleen uit hun flexionele gelijkenis, maar ook uit de vaststelling dat nominale concepten zonder enige derivatieve aanpassing kunnen functioneren als adnominale bepaling, en vice versa.¹² Zie Brugmann & Delbrück (1889:436-437, 444-448) voor volgende voorbeelden uit de verschillende IE dochtertalen:¹³

Tabel 6.1: Voorbeelden woorden die zowel nomen als adjectief kunnen zijn

VOORBEELD	NOMEN	ADJECTIEF
<i>nātus</i> (Latijn)	‘zoon’	‘geboren’
<i>über</i> (Latijn)	‘uier, opgezwollen massa, overvloed’	‘overvloedig, rijk’
<i>srutá-m, srutá-s</i> (Oudindisch)	‘vloed’	‘stromend’
<i>pinut-ós, pinut-é</i> (Grieks)	‘verstand’	‘verstandig’
<i>takšul</i> (Hittitisch)	‘vriendschap, vrede’	‘vriendelijk’

¹¹ Niettemin gelooft Hirt nog in het onderscheid, want het citaat vervolgt: “aber trotzdem ist der Unterschied der beiden Kategorien nicht zu verkennen.” (ibidem). Die toevoeging kan m.i. geredelijk betwijfeld worden.

¹² De genuscongruentie zie ik hier als een geval van inherente flexie (zie ook §1.4.1).

¹³ Op het Hittitische voorbeeld na: dat komt van Lehmann (1974:231), zie ook W. Lehmann (1995:227).

De in de tabel genoemde voorbeelden vertonen nog flexibiliteit in hun genusmarkering wanneer ze adjectivisch gebruikt worden, maar het is ook mogelijk dat een woord als adnominale bepaling gebruikt wordt, en een onveranderlijke vorm aanneemt. Brugmann & Delbrück (1893:420-426) spreken in dat geval van attributieve substantieven. Verder geven Brugmann & Delbrück (1893:418-420) ook voorbeelden van onverdachte adjectieven, die echter etymologisch teruggaan op abstracte nomina. Over dit soort adjectieven zeggen ze terecht: “Es ist klar, dass die Adjektivierung in der appositionellen und prädikativen Stellung begann.” (1893:419).

Op basis van dergelijke verschijnselen in verschillende vroeg overgeleverde dochtertalen dringt zich de conclusie op dat de grens tussen het adjectief en het substantief zo al niet onbestaand, dan toch zeer flou was. Een woordsoortensysteem waarin het nomen en het adjectief samen een categorie vormen is dan ook zeer aanneemelijk (zie ook W. Lehmann 1974:231-232, 1995:227, Kurzová 1993).

Die toestand werkt overigens nog lang door, met zelfs uitlopers tot in het Nederlands (zie De Vooy 1967:45, 61) zoals mag blijken uit voorbeelden van substantieven die adjectivisch gebruikt zijn, zie (6.7)-(6.13),¹⁴ uit voorbeelden van adjectieven die zonder morfologische aanpassingen substantivisch gebruikt zijn (een constructie die in het Middelnederlands beslist nog sterker stond dat nu)¹⁵, zoals *een vlak*, *een geheim*, *een jong*, *een zot*, *een dwaas*, *een vrek* (in het Middelnederlands ook nog *een doot*, ‘een lijk’), en uit voorbeelden van substantieven waarvan de etymologie verdraagt dat ze ooit als adjectief gefunctioneerd hebben, zoals *ouders*, *jongen*, *mens*, *beer* of *vorst* (De Vooy 1967:61). In de laatste twee gaat respectievelijk comparatief- en superlatiefflexie schuil, en in *mens* zit een derivatiemorfeme (PIE *-k(o)-, hier nog voorafgegaan door *(i)s-) dat ook opduikt bij andere ‘adjectivische concepten’¹⁶

¹⁴ Het argument dat zulke voorbeelden gelijkenis vertonen met het troebele onderscheid tussen adjectieven en substantieven in het PIE komt oorspronkelijk van Paul (1898).

¹⁵ Het procédé is niet meer productief (behalve bij kleuradjectieven en stofadjectieven, maar daar is wat anders aan de hand. Het gaat hier vermoedelijk om het omgekeerde: een overgang van substantief naar adjectief (al is meer onderzoek nodig vooraleer een en ander bevestigd kan worden). Een argument is alvast dat nieuwe kleuradjectieven en stofadjectieven meestal nulafleidingen zijn van substantieven. Bovendien hebben ze in oude talen soms niet alle flexievormen, cf. Grieks *argēs* ‘wit’). Thans moet de overgang van adjectief naar substantief morfologisch gemarkeerd worden, met een sja: *een mooie*, *een schuine* etc. Die sja is overigens niet zomaar gelijk te stellen met het flexiemorfeme (al hebben ze een gemeenschappelijke herkomst, zie Van de Velde 2006). Dat blijkt ondermeer uit het opduiken van die derivationale sja aan adjectieven die normaal geen flexie-e krijgen: *een bezetene*, *een gevangene*. Het Middelnederlands had nog: *een beseten*, *een gevangen* (De Vooy 1967:61).

¹⁶ Met *adjectivische concepten* wordt hier bedoeld: woorden met een dergelijke betekenis dat ze in het hedendaags Nederlands vanzelfsprekend onder de adjectieven zouden vallen. De derivatiemorfemen hadden in eerste instantie een semantische waarde, geen syntactische. De oorspronkelijke functie van ‘adjectivische’ suffixen zoals *-k(o)- is niet het ombouwen van nomina tot adjectieven, maar het uitdrukken van noties als *herkomst*, *gelijkenis* etc. Het resultaat van dergelijke derivatie kon in het PIE net zo goed nominaal (refererend) als adjectivisch (modificerend) gebruikt worden.

Hoofdstuk 6

(Schönfeld/Van Loey 1964:205, 209-210). Ook een woord als *tand* gaat terug op een verbaaladjectief dat ‘etend’ betekent (Brugmann & Delbrück 1889:436).

- (6.7) Dat is jammer
- (6.8) De vijand is de stad meester
- (6.9) Jij bent schuld dat ...
- (6.10) Het zal zaak zijn om ...
- (6.11) Die ambtenaar was fout
- (6.12) dat is mi leet
- (6.13) die lede duvel

Daar sluit bij aan dat substantieven als BvG in het Middelnederlands en nog tot minstens in de 17^e eeuw net als adjectieven zonder voorzetsel konden voorkomen en in de poëzie zelfs tot in de 19^e eeuw (Stoett 1923:12; Weijnen 1965:78; 1971:66-67). Thans is de constructie niet meer grammaticaal.¹⁷

- (6.14) MIDDELNEDERLANDS (Stoett 1923:12)
*Thimoteus, die bisschop gemaect was **jongelinc***
‘Thimotheus, die als jongeling bisschop gemaakt was’
- (6.15) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (Weijnen 1965:78)
*Vw kinders sterven **martelaeren***
‘Uw kinderen sterven als martelaren’
- (6.16) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (Weijnen 1971:67)
*God gheve dat ick u **verwinnaars** weer magh sien*
‘God geve dat ik u als overwinnaars mag terugzien’
- (6.17) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e of 20^e eeuw (Stoett 1923:12)¹⁸
*Zij keerde en vluchtte **een angstig kind***
‘zij keerde zich om en vluchtte als een angstig kind’

¹⁷ Ik ga hier voorbij aan gevallen als (i). Merk op dat in vergelijkbare gevallen diachroon een en ander in beweging is. Constructies als (ii) zijn nu archaisch:

- (i) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Groot tuinliefhebber als hij was, ontwierp hij ook zelf tuinen met vele doorkijkjes die uitzicht boden op de meest exotische bloemen
- (ii) HEDENDAAGS NEDERLANDS, archaisch (Pollmann & Sturm 1977:125)
Een groot natuurkundige, was Einstein ook een belangrijke musicoloog

¹⁸ Het citaat komt uit een gedicht van Boutens (1870-1943), maar een precieze datering wordt niet gegeven.

Uit het voorgaande mag duidelijk geworden zijn dat het PIE geen adjectieven kende als aparte woordsoort. Daarmee is echter allerminst bewezen dat de PIE NC geen attributieve bepalingen kende. Twee nomina – of nauwkeuriger gezegd: *niet-werkwoorden*, zoals de overkoepelde woordsoort (N/Adj) genoemd kan worden – zouden in principe nog best een dependentierelatie kunnen aangaan. Tegenwoordig noemen we zulke verbindingen *composita*, althans in het Nederlands. In het Engels lijkt de verbinding wat losser te kunnen zijn, zoals blijkt uit het ontbreken van een eenheidsaccent (zie Jespersen 1970:313).

(6.18) een appelboom

(6.19) a stone wall

Had het PIE samenstellingen van het type N/A+N? Vermoedelijk niet. W. Lehmann (1974, 1995) wijst erop dat de zgn. *tatpuruṣha*- en *karmadhāraya*-*composita* (endocentrische samenstellingen van respectievelijk het type N+N en N+A) pas tegen het einde van de PIE periode opduiken. Combinaties van een nomen en een bepaling lijken in het PIE in een appositionele (predicatieve, adverbiale) relatie te staan.¹⁹ De bepaling opereert op het clausale niveau, zoals schematisch weergegeven wordt in (6.3). Elke adnominale bepaling vormt met andere woorden zijn eigen NC. Argumenten daarvoor volgen in §§6.1.1.2-6.1.1.4.

6.1.1.2 Geen vaste positie

Hoofdstuk 6 opende met de stelling dat de NC in het PIE geen voorbepalingen had. Wat nauwkeuriger gezegd: in het PIE waren geen taalmiddelen voorhanden om een bepalingrelatie vormelijk te markeren: de relatie tussen kern en bepaling was van interpretatieve aard, en niet van syntactische aard.

Het hedendaags Nederlands heeft wél een middel om een dependentierelatie te markeren: bepalingen gaan onmiddellijk vooraf aan hun kern. Dat het hier om een reëel syntactisch mechanisme gaat, blijkt uit de principiële onschendbaarheid van het principe (zie §1.4.2 en hfst.3). Om twee constituenten semantisch op elkaar te betrekken is de taalgebruiker weliswaar niet verplicht om gebruik te maken van dit syntactische middel, maar als hij het niet doet, dan moet hij op een andere manier aangeven wat hij bedoelt. Een en ander wordt geïllustreerd in (6.20)-(6.22): eenvoudige samenplaatsing van twee substantieven is voldoende om het eerste als voorbepaling bij het tweede op te vatten krachtens het net genoemde mechanisme, zie (6.20). Als de bepaling elders staat, zie (6.21), dan moeten lexicale middelen de juiste interpretatie verzekeren, zie (6.22).

¹⁹ De termen lopen in de literatuur door elkaar. Bedoeld is: géén attributieve relatie, maar een losse relatie op het niveau van de zin. Of het dan om predicatie, appositie of een adverbium gaat is hier van ondergeschikt belang.

Hoofdstuk 6

- (6.20) perenboom
- (6.21) *boom ... peren
- (6.22) boom met peren

Wil nu aangetoond worden dat het PIE dit middel ontbeert, dan moet de onderlinge volgorde van kern en bepaling vrij zijn. Dat blijkt ook inderdaad zo te zijn. Bepalingen gaan in de oudste PIE dochtertalen meestal aan hun kern vooraf, maar dat het in dit geval niet om een syntactisch, maar om een louter pragmatisch aangestuurde volgordekwestie gaat, blijkt hieruit dat bepalingen zonder enige morfologische aanpassing ook op hun kern kunnen volgen, en belangrijker nog, ervan gescheiden kunnen worden door materiaal dat duidelijk op zinsniveau opereert.

In de oudst overgeleverde talen wisselen vooropgeplaatste bepalingen de achteropgeplaatste af.

- (6.23) OUDINDISCH (Brugmann & Delbrück 1900:94)
śvētāḥ pārvatāḥ
witte bergen
'witte bergen'
- (6.24) OUDINDISCH (Brugmann & Delbrück 1900:96)
áśvah śvētāḥ
paard wit
'wit paard'
- (6.25) GRIEKS (Brugmann & Delbrück 1900:94)
fila tékna
lieve kinderen
'lieve kinderen'
- (6.26) GRIEKS (Hirt 1937:244)
en spēssi glafúroisi
in grotten holle
'in holle grotten'
- (6.27) HITTITISCH (Laroche 1982:135)
karūilies DINGIR^{mes}
oude goden
'oude goden'

- (6.28) HITTITISCH (Laroche 1982:134)²⁰
DINGIR^{mes-}is *dassawes*
 goden sterke
 ‘sterke goden’

Nu is het natuurlijk niet onmogelijk dat achter beide posities voor de bepaling een syntactisch verschil schuilgaat. Het is zeer wel denkbaar dat het om twee verschillende constructies gaat. Eentje – meestal die waarin de bepaling voorop gaat – zou dan gezien kunnen worden als een dependentierelatie.

De literatuur over de positie van de adnominale bepaling in de PIE dochtertalen bevat uiteenlopende suggesties ter verklaring van het verschil tussen voorop- of achteropplaatsing. Soms wordt geopperd dat het om een stilistisch verschil gaat. Een andere verklaring (die echter dicht bij de eerste aansluit) is dat de ene positie de bepaling benadrukt en de andere de kern. Of: de ene positie is gereserveerd voor classificerende bepalingen, en de andere voor kwalificerende bepalingen.²¹ Of nog: het onderscheid tussen voorop- en achteropplaatsing van de bepaling komt overeen met een verschil tussen attributief en predicatief gebruik.²²

In de eerste twee verklaringen is het volgordeonderscheid niet van syntactische aard, maar van stilistische, respectievelijk pragmatische aard. Ze zijn als zodanig niet in tegenspraak met wat hier verdedigd wordt: dat bepaling en kern aparte constituenten vormen, betekent niet dat hun positie in de zin en hun onderlinge positie geen impact kan hebben op de interpretatie. Bovendien is soms moeilijk te motiveren dat er inderdaad een verschil bestaat. Voor het Grieks moeten Krüger & Cooper (2005:2630) – die nochtans niet weigerachtig staan jegens een verklaring die in de adjectiefpositie een middel ziet om het adjectief meer of minder nadruk te geven – toegeven:²³

“The adjectival attribute falls perhaps most easily and naturally before the substantive modified. But it follows behind so often and

²⁰ Het woord *dassus-* kan op verschillende manieren vertaald worden. Vaak wordt het met ‘sterk’ vertaald, maar Laroche houdt het op ‘dik, massief’. Voorbeeld (6.28) moet volgens hem vertaald worden met ‘les dieux, en masse’. Die vertaling maakt van *dassus* een kwantificerend element als het in postpositie staat. Daar lijken me echter geen dwingende redenen voor.

²¹ Voor het onderscheid tussen beide types adjectieven, zie §2.3. Al beneemt de uiteenlopende terminologie ons soms het zicht op de overeenkomsten, toch denk ik dat de classificerende bepalingen gelijkgesteld mogen worden met wat Brugmann & Delbrück (1900) *spezialisierende Adjektiva* noemen.

²² Ook hier loopt de terminologie bij de verschillende auteurs erg uiteen. Het paar *attributief/predicatief* heet bij Laroche (1982) bijvoorbeeld *épithets/attributs*, al gebruikt hij voor *attributs* ook de term *prédicats*.

²³ zie ook Krüger & Cooper (2001:906).

does this with so little discernable difference in meaning that no hard and fast rule can be maintained.”

De andere verklaringen bieden wel een opening naar een syntactisch beregelde volgorde, maar er kleven telkens ernstige bezwaren aan. Het probleem met de derde verklaring is dat er in de literatuur geen eensgezindheid bestaat over wat met wat overeenkomt. Volgens Brugmann & Delbrück (1900) gaan kwalificerende adjectieven vooraf aan hun kern, en is postpositie gereserveerd voor classificerende bepalingen (voorbeeld (6.24) moet eigenlijk vertaald worden als ‘schimmel’, volgens Brugmann & Delbrück 1900:99). Volgens anderen is het net omgekeerd (zie bijvoorbeeld Laroche 1982 voor het Hittitisch). Dat er radicaal tegengestelde opinies verdedigd worden, maakt de verklaring natuurlijk verdacht, en daar komt nog bij dat het bewijsmateriaal dat elk van beide kampen aanvoert, niet altijd even overtuigend is, en er allerlei uitzonderingen gestipuleerd moeten worden. Het probleem met de vierde verklaring is dat veelal niet duidelijk is wat er met het verschil tussen attributief en predicatief bedoeld wordt. Ofwel is het een semantische kwestie, maar die kan dan vaak herleid worden tot de derde verklaring: *attributief/predicatief* betekent dan min of meer hetzelfde als classificerend/kwalificerend.²⁴ Dat is bijvoorbeeld het geval bij Laroche (1982). Ofwel wordt het paar *attributief/predicatief* gebruikt als synoniem voor *vooropplaatsing/achteropplaatsing*, maar in dat geval is de verklaring circulair. Ofwel wordt met *predicatief* bedoeld dat het adjectief eigenlijk als een predicaatsnomen gezien moet worden, waarbij de copula niet uitgedrukt is. Tegen zo’n visie bestaat op zichzelf geen bezwaar, maar het probleem is dat er haast geen onafhankelijke morfologische, syntactische of semantische evidentie aangevoerd wordt om te onderbouwen dat adjectieven in postpositie naamwoordelijke gezegdes zijn. De aanzienlijke bezwaren die rijzen bij elk van de pogingen om een syntactisch principe te zoeken achter de positie van het adjectief, doen vermoeden dat Pollak (1912:293) het bij het rechte eind heeft, wanneer hij met een citaat van Hellwig wijst op “[die] älter[e] Freiheit der Setzung des Attributs, (...) die im Idg. gewiß gegeben war”.

Is de variatie in de positie van de adnominale bepalingen in het PIE al een sterke aanwijzing dat ze niet in een dependentierelatie staan tot hun kern, nog bezwaarder voor het idee dat de PIE NC structureel plaats biedt aan een dependent adjectief, zijn de talloze gevallen van *uiteenplaatsing* in de oude dialecten. Hirt geeft voorbeelden uit het Grieks, Latijn en Oudindisch.

- (6.29) GRIEKS (Hirt 1937:230)
<i>filōi</i>	<i>epepeitheth’</i>	<i>hetaíroī</i>
lieve	gehoorzaamde-hij	metgezel
‘hij gehoorzaamde de lieve metgezel’		

²⁴ Als men uitgaat van een ruime opvatting van het onderscheid classificerend/kwalificerend.

- (6.30) LATIJN (Hirt 1937:230)
spem nos vetat inchoare longam
 hoop ons verbiedt koesteren lang
 ‘[het korte leven] verbiedt ons lange hoop te koesteren’²⁵
- (6.31) OUDINDISCH (Hirt 1937:231)
juvám svētám Pēdáva ... adattam ášvam
 jullie wit P. gaven paard
 ‘jullie gaven P. het witte paard’

Hirt (1937:232) zegt hierover:

“Das Griechische, Lateinische und Indische stimmen also in diesem Punkt so auffallend überein, daß man an dem vorgeschichtlichen Alter der Erscheinung der Spaltung kaum zweifeln kann.”

Hirts vermoeden wordt bevestigd door gevallen van uiteenplaatsing in het Hittisch.²⁶

- (6.32) HITTITISCH (Friedrich 1960:117 / Güterbock & Hoffner 1994:165)²⁷
EZEN^{H1.A} SISKUR.SISKUR^{H1.A} INA KUR^{URU}Hatti=pat
 festivals offers in land H. alleen
parkui šuppi piškanzi
 puur heilig ze.given
 ‘Alleen in het land H. geven ze zuivere (en) heilige festivals (en) offers’

Een ander voorbeeld is (6.33), waarin *bantezzijyas* – etymologisch een comparatief-vorm met de betekenis ‘voorop’ (Lauffenburger 2006) – gescheiden is van de kern *İR* waarop het semantisch betrokken lijkt te moeten worden.

²⁵ Het subject *vita brevis* (‘het korte leven’) in dit vers uit een gedicht van Horatius, is niet opgenomen in het citaat bij Hirt.

²⁶ Omdat de congruentie het laat afweten in voorbeeld (6.32), vertaalt Friedrich (1960:117) de adjectieven als BvG: “sie geben die Feste (und) Opfer als reine (und) heilige”. Om dezelfde reden vertalen Güterbock & Hoffner (1994:165-166) ze als adverbia: “(...) they give festivals and sacrifices (...) in a pure and holy manner”. Zoals hogerop al duidelijk werd, is congruentie geen wet van Meden en Perzen, zodat een voorbeeld als (6.32) wel degelijk te vergelijken is met die in (6.29)-(6.31).

²⁷ Het voorbeeld is overgenomen uit Friedrich (1960), maar daar is het citaat onvolledig: in plaats van “*INA KUR^{URU}Hatti=pat*” staat een beletselteken. Vandaar de tweede bronvermelding (Güterbock & Hoffner 1994).

- (6.33) HITTITISCH (Luraghi 1990:171)
hantezziyass= a= as iR lē
 eerste en hij dienaar niet
 ‘laat hem niet een van [mijn] ministers zijn’

Zoals geïllustreerd wordt in (6.29)-(6.33), kunnen adnominale bepalingen van hun kern gescheiden worden door materiaal dat onbetwistbaar op het zinsniveau zit, zoals bijvoorbeeld werkwoorden. Volgens de principes in §1.4.2 is dat een duidelijke aanwijzing dat de bepalingen zelf ook op het zinsniveau opereren.

Om te kunnen spreken van een echte dependentierelatie die gemarkeerd wordt door woordvolgorde, moet aan twee voorwaarden voldaan worden. De bepaling moet vlakbij de kern staan, en ze moet een vaste positie innemen. Zoals blijkt uit (6.23)-(6.28) en (6.29)-(6.33) kunnen beide principes naar hartenlust geschonden worden in de verschillende dochtertalen. Opvallend is dat de oude dochtertalen grotere variatie vertonen dan de jongere. Zo is de positie van het adjectief in het Gotisch stellig minder vast dan in de hedendaagse Germaanse talen (zie §6.2).

Al in het begin van de 20^e eeuw was vastgesteld dat de bepaling vóór dan na de kern staat in de verschillende Indo-Europese talen. Die vaststelling heeft heel wat Indo-Europeanisten verleid tot het idee dat die volgorde de oudste en de ongemarkeerde was.²⁸ Hun conclusie was dat de relatie tussen adjectief en nomen in het PIE enkel hierin verschilde van die in de meeste latere dialecten dat de tolerantie voor afwijkende volgorden afnam. Dat is inderdaad het netto-effect, maar de grote frequentie van achteropgeplaatste adjectieven, en de royale attestatie van uiteengeplaatste adjectief-nomenparen in de oudste IE dochtertalen lijkt er veeleer op te wijzen dat een syntactische dependentierelatie tussen nomen en adnominale bepaling gewoon ontbrak. De voorkeur voor prepositieve adnominale bepalingen – slechts een tendens, geen categorische kwestie – lijkt me bepaald door semantisch-pragmatische, veeleer dan door syntactische factoren. Ik sluit me graag aan bij Kurzová (1993:44), wanneer ze zegt:

“Word order is not grammaticalized in IE as a device for signaling syntactic relations. In all basic syntagms, both relative positions are allowed and the co-constituents can stand in distance position. The only word order rules or regularities which can be observed in the ancient IE languages are directed towards signalization of the sentence frame, i.e. towards the beginning and the end of each sentence. (...) Free non-grammaticalized word order is supposed to follow the pragmatic, communicative organization of the sentence. This, however, is not to be considered as a function of word order as a linguistic sign. We can hardly say that word order is a

²⁸ Een uitzondering is Hirt, die de achteropplaatsing van de bepaling voor het oudste patroon houdt (1937:243-244).

linguistic sign of pragmatic distinctions. More appropriately, we can say that pragmatic distinctions manifest themselves in word order, and in an unsystematic way at that. The word order in this respect has the role of symptom and not of sign.”

6.1.1.3 NC-markeeders

In de vorige paragrafen is geargumenteed dat adjectieven geen aparte woordsoort vormen in het PIE, en dat ze vrij geplaatst konden worden in de zin. Daaruit kan opgemaakt worden dat adnominale bepalingen zich gedragen als een nominale appositie, zoals voorgesteld in (6.3). Voor het appositionele karakter van de adnominale ‘bepaling’ bestaat nog een derde argument. Ze kunnen namelijk hun eigen *casus* en – in het Grieks – een eigen *lidwoord* krijgen, en beide grammaticale elementen, casus en lidwoorden, worden typisch toegekend aan NC’s in hun geheel, niet aan attributieve bepalingen binnenin NC’s.

Casus: Voorbeelden waarin adnominale bepalingen een andere casus dragen dan hun kern, zijn stellig in de minderheid, maar dat kern en ‘bepaling’ in dezelfde casus staan, betekent nog niet dat ze samen een constituent vormen waaraan in zijn geheel casus toegekend is. Een voor de hand liggende verklaring voor de overeenkomst is dat er semantisch eenvoudigweg niet vaak een goede reden is waarom kern en bepaling een andere casus zouden krijgen.

Af en toe blijken kern en bepaling trouwens tóch een verschillende casus te krijgen, namelijk wanneer bij een vocatief een appositieel nomen of een adjectief staat in de nominatief (zie o.a. Brugmann & Delbrück 1900:197; Hirt 1937:6; Gonda 1956), een constructie die wel eens *nominativus pro vocativo* genoemd wordt.

(6.34) GRIEKS (Gonda 1956:96)
filos *ō* *Menélae*
 lieve:NOM o Menelaos:VOC
 ‘o lieve Menelaos’

(6.35) GRIEKS (Gonda 1956:97)
ō *tlémōn* *áner*
 o ellendig:NOM man:VOC
 ‘o ellendig man’

(6.36) LITOUWS (Gonda 1956:95)
gerbiamas *pone*
 eerwaarde:NOM heer:VOC
 ‘eerwaarde heer’

Voor dat soort constructies zijn verschillende verklaringen voorgesteld (zie Gonda 1956 voor een overzicht), maar wat ook de precieze reden is om een andere casus te

Hoofdstuk 6

gebruiken voor kern en ‘bepaling’, de afwijking is syntactisch alleen mogelijk wanneer beide een aparte NC vormen. In §3.2.1.2 is geargumenteed dat het onverwachte gebruik van de nominatief typisch is voor apposities. Constructies zoals (6.34)-(6.36) kunnen dan ook als apposities gezien worden.

Een andere constructie waarin de casus lijkt te wijzen op de onafhankelijkheid van adnominale bepalingen, is de Griekse constructie waarin het adjectief niet congrueert met het nomen, maar waarin het nomen in de genitief toegevoegd wordt aan het adjectief (zie Kühner & Gerth 1963:277-281), een constructie die suggereert dat het om twee NC’s gaat.²⁹ Ook in het Latijn en het Gotisch komt de constructie voor.

- (6.37) GRIEKS (Kühner & Gerth 1963:278)
atblías *ásēma*
jammerlijk:GEN.F.SG onduidelijk:NOM/ACC.N.PL
boēs
schreeuw:GEN.F.SG
‘onduidelijke jammerklacht’

- (6.38) LATIJN (Kühner & Gerth 1963:278)
extrema *agminis*
extreem:NOM/ACC.N.PL strijd:GEN.N.SG
‘(het) extreme gevecht’

In (6.37) en (6.38) is het mogelijk de pluralisuitgang van het neutrum in *ásēma* en *extrema* als een nominaliseringsstrategie te zien, maar in andere gevallen congrueert het adjectief wat het genus (en het getal) betreft met het substantief, zie (6.39) en (6.40). Hieruit blijkt des te duidelijker dat congruentie een problematisch concept is (zie ook §1.4.1):

- (6.39) GRIEKS (Kühner & Gerth 1963:278)
hoi *chrēstoi* *tōn* *anthrōpōn*
LIDW:NOM.M.PL dienstbaar:NOM.M.PL LIDW:GEN.M.PL mens:GEN.M.PL
‘de dienstbare mannen’

- (6.40) GRIEKS (Kühner & Gerth 1963:279)
hē *pollè* *tēs* *Peloponnēsou*
LIDW:NOM.F.SG veel:NOM.F.SG LIDW:GEN.F.SG Peloponnesus:GEN.F.SG
‘het grootste deel van de Peloponnesus’

²⁹ Wat in dergelijke constructies gebeurt, lijkt op de variatie in het Nederlands tussen *haar prachtige lichaam* (GOO) en *de pracht van haar lichaam* (GOO), alleen heeft het Grieks in tegenstelling tot het Nederlands hier geen derivatieve morfologie nodig om van het adjectief een nomen te maken.

Het hybride karakter – wel genus/numeruscongruentie, geen casuscongruentie – blijkt nog duidelijker in het volgende paar, waarin het genus van *hēmísus* bepaald wordt door het nomen in de genitief:

- (6.41) GRIEKS (Kühner & Gerth 1963:279)
ho *hēmísus* *toû* *chrónou*
 LIDW:NOM.MA.SG half:NOM.M.SG LIDW:GEN.M.SG tijd:GEN.M.SG
 ‘de halve tijd’
- (6.42) GRIEKS (Kühner & Gerth 1963:279)
epì *tēi* *hēmíseíai* *tēs* *gēs*
 op LIDW:DAT.F.SG half:DAT.F.SG LIDW:GEN.F.SG aarde:GEN.F.SG
 ‘op de halve aarde’

De constructie in kwestie laat zien dat het kernnomen in het Grieks niet altijd zijn casus kan opdringen aan het adjectief. De zelfstandigheid van het adjectief – die het in het PIE zeker nog gehad moet hebben – laat een constructie toe waarin het tweede nomen als een genitiefbepaling geconstrueerd wordt, wat ook later nog de meest vanzelfsprekende manier zou blijven om twee zelfstandige nomina met elkaar te ‘verbinden’, wanneer het ene semantisch een bepaling vormt bij het andere.

Lidwoorden: Niet alleen casusincongruentie, maar ook het lidwoordgebruik in het Grieks wijst op apart constituentschap van adnominale ‘bepalingen’. Heel wat grammaticale theorieën nemen aan dat het lidwoord het sluitstuk vormt van de NC (zie §7.1.1). Waar lidwoorden opduiken, is dus sprake van een NC.

Een oud IE dialect dat lidwoorden heeft ontwikkeld, is het Grieks. In §6.1.1.1 en §6.1.1.2 is geargumenteed dat adjectieven er nog sporen vertonen van hun nominale (appositionele) herkomst in het PIE. Als dat klopt, dan mag verwacht worden dat ze in het Grieks ook lidwoorden kunnen krijgen. Die verwachting wordt ingelost. Naast constructies waarin het adjectief tussen het lidwoord en het nomen in staat, komen ook volgende constructies voor:

- (6.43) GRIEKS (Krüger & Cooper 2001:429)
hoi *gérontes* *hoi* *palaiòì*
 LIDW grijsaards LIDW bejaarde(n)
 ‘de bejaarde grijsaards’
- (6.44) GRIEKS (Krüger & Cooper 2001:430)
cheìr *hē* *déksia*
 hand LIDW rechtse
 ‘de rechter hand’

Hoofdstuk 6

In de Griekse traditie worden de constructies in (6.43) en (6.44) respectievelijk de *tweede* en *derde attributieve positie* genoemd, maar het lijkt me verstandiger ze appositieel te noemen, in plaats van attributief.

De appositieve structuur van de constructies in (6.44), kan onder andere afgeleid worden uit het feit dat de invloed van het eerste lidwoord zich niet uitstrekt over de hele verbinding, maar enkel over het ‘adjectief’. Dat blijkt hieruit dat de derde attributieve positie, zoals in (6.44), gebruikt wordt wanneer de informatie die verstrekt wordt door het nomen, onvoldoende is voor de identificeerbaarheid van het nominale geheel. De indentificeerbaarheid wordt gerealiseerd door het adjectief, dat daaraan zijn lidwoord dankt (zie Bakker 2006:98-100, 2007). Als identificeerbaarheid een kenmerk is dat aan NC’s wordt toegekend, dan is de constructie transparant opgebouwd, als een appositie:³⁰

(6.45) [\emptyset _{niet-identificeerbaar} cheir]_{NC} [hē_{identificeerbaar} déksia]_{NC}

Met Bakker (2006:102, 2007) ga ik ervan uit dat een analyse waarin het lidwoord tussen nomen en adjectief als een relator beschouwd wordt, die als enige functie heeft de verbinding tussen beide delen tot stand te brengen, niet houdbaar is. Als het lidwoord die functie had, dan zou onverklaard blijven waarom de referent van (6.44) identificeerbaar is. Bovendien is het in dat geval onduidelijk waarom andere postnominale bepalingen het zonder relator kunnen stellen (zie Bakker 2007). Op

³⁰ Bakker zelf houdt vast aan de integriteit van het hele complex. Volgens haar kunnen constructies als (6.44), niet gelezen worden als ‘een hand, (namelijk) de rechter’. Of dat semantisch nu echt onzinnig is, kan echter betwijfeld worden. Bovendien zie ik de oppositie tussen een integrale NC en een combinatie van twee appositieve NC’s als een syntactische, veeleer dan een semantische kwestie. Een bewijs voor het onafhankelijke statuut is m.i. het feit dat beide delen gescheiden kunnen worden:

- (i) GRIEKS (Gildersleeve 1980:283)
<i>eunoíai</i>		<i>gâr</i>		<i>erō</i>
welwillendheid:DAT.F.SG		want		spreek:IND.FUT.1SG
<i>tēi</i>		<i>sēi</i>		
lidw:DAT.F.SG		jouw:DAT.F.SG		
- ‘want ik zal spreken uit welwillendheid voor jou (lett. jouw wellwillendheid)’
- (ii) GRIEKS (Bakker 2006:92)
<i>géneos</i>	<i>ge</i>	<i>toû</i>		<i>basíleïou</i>
familie:GEN.N.SG	PART	LIDW:GEN.N.SG		koninklijk:GEN.N.SG
- ‘van de koninklijke familie’

Ook Bakkers (2006) argument dat een appositieve analyse van patronen zoals (6.43) uitgesloten kan worden omdat het patroon lidw + adj + lidw + nomen niet voorkomt, lijkt me niet dwingend. Het is zeer wel mogelijk dat het Grieks een adjectiefpositie ontwikkeld heeft vóór het nomen, maar dat daarnaast talloze relictten van de oude PIE toestand voortleefden. Wél kan ik me inbeelden dat het onderscheid tussen hecht gecomponeerde NC’s en appositieve NC’s gradueel is (zie Plank 2003).

basis van Foley's *bondedness hierarchy* impliceert het gebruik van een relator voor adjectieven immers ook het gebruik van een relator voor lossere aangehechte verbindingen, zoals genitieven.

Samengevat: het gebruik van constructies als (6.43) en (6.44) is een sterke aanwijzing dat het in wezen om twee aparte NC's gaat.³¹ Over bepalingen die hun eigen lidwoord hebben zegt Plank (2003:386) dat die "ought to thrive in languages whose normal mode of NP syntax is that of loose apposition rather than of hierarchical constituency."

6.1.1.4 Latere ontwikkelingen

In het Latijn, dat in dit opzicht de PIE toestand bewaard heeft, was de positie van het adjectief vrij. In de Romaanse talen, die aan het Latijn ontsprongen zijn, staat het adjectief echter doorgaans achterop.

(6.46) *une robe rouge* (GOO)

(6.47) ??*une rouge robe* (GOO)

Daarmee hebben de Romaanse talen een andere keuze gemaakt dan bijvoorbeeld de Germaanse talen, waarin adjectieven voorop gaan. In nog weer andere IE talen kan het adjectief van zijn kern gescheiden worden. Dat is bijvoorbeeld zo in het Russisch:

(6.48) RUSSISCH (Harris & Campbell 1995:226)
devočka *emu* *staršaja* *pomogaet*
 meisje_i hem ouder_i helpt
 'het oudere meisje helpt hem'

De uiteenlopende keuzes die de IE dochtertalen hebben gemaakt, laten zich het gemakkelijkst verklaren als voor het PIE een toestand aangenomen wordt zonder dependente adnominale bepalingen.

6.1.2 Besluit

Van adnominale bepalingen is in het PIE nog geen sprake. Het adjectief was nog niet woordsoortelijk onderscheiden van het nomen, en wat semantisch als bepaling dienst doet bij het nomen, neemt nog geen vaste positie in, en staat er dus syntactisch los van. De combinatie A+ N, zoals we die goed kennen in het hedendaags Nederlands, was in het PIE nog geen syntactisch patroon, dat wil zeggen, NC's bo-

³¹ Uiteraard kan niet helemaal uitgesloten worden dat het om een Griekse innovatie, en niet om een PIE erfstuk gaat.

Hoofdstuk 6

den nog geen plaats aan attributieve adjectieven. Adnominale modificatie wordt geregeld in een aparte NC, zoals blijkt uit de syntaxis en de morfologie. De verschillende argumenten in §§6.1.1.1-6.1.1.4 ondersteunen de visie van Meillet (1934:360) dat

“(...) «l'apposition» est le procédé qui caractérise d'une manière essentielle la syntaxe indo-européenne. L'adjectif ne formait pas un groupe avec le substantif qu'il qualifiait; il lui était simplement apposé.”

Hetzelfde wordt verdedigd door Lehmann:

“[T]he relationship between syntactic elements related by congruence, such as adjectives, or even by case, such as genitives, can often be taken as similar to an appositional relationship” (Lehmann 1974:82)

“The primary relationship between nominal elements, whether nouns or adjectives, was appositional.” (Lehmann 1974:84)

6.2 PROTOGERMAANS

De ontwikkeling van een kavel voor adjectieven vindt pas plaats op het einde van het PIE of vroeg in de dialecten. Omdat verschillende IE dialecten, zoals het Latijn of het Russisch (nog) geen adjectiefkavel hebben, ga ik ervan uit dat die pas helemaal gekristalliseerd is in de IE dochtertalen. Dat verloopt in verschillende etappes. Eerst verwerven de adjectieven een statuut als aparte woordsoort, doordat ze flexioneel onderscheiden worden van de nomina en de pronomina. Later wordt voor die nieuwe woordsoort een kavel aangelegd in het voorveld van de NC. Het verschil tussen een PIE en een Germaanse NC ziet er concreet als volgt uit:³²

(6.49) PROTO-INDO-EUROPEES
[*h₂óweyes_N]_{NC} (...) [*h₂ǵréh₂es_N]_{NC}
'schapen, witte'

(6.50) PROTOGERMAANS
[*hwītōz_A [*awiyiz_N]]_{NC}
'witte schapen'

³² Zie W. Lehmann (<http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/pgmc00.html>) voor de gereconstrueerde Protogermaanse vormen.

6.2.1 Adjectieven als nieuwe woordsoort

De overgang tussen het PIE en het Pgm valt niet precies te dateren, ook al omdat er in het geheel geen schriftelijk materiaal is overgeleverd uit die periode. Maar waar in de literatuur ruime eensgezindheid over bestaat, is dat de Germaanse talen een aantal bijzondere kenmerken hebben, die ze onderscheiden van andere takken van het PIE. Een van die kenmerken heeft betrekking op de morfologie van het adjectief. De *Cambridge History of the English Language* zegt:

“The development of the adjective is perhaps one of the most conspicuous innovations in Germanic morphology. In Germanic the adjective is not only semantically delimited by generally expressing some ‘quality’ (...), but it is also morphologically clearly definable.” (Bammesberger 1992:52-53)

De adjectiefmorfologie in het Germaans is geen gemakkelijke kwestie. Zo bestaan naast elkaar twee verschillende types, de sterke en de zwakke flexie. De sterke flexie is tot stand gekomen door de insijpeling van pronominale flexie in het nominale paradigma (zie o.a. Sievers 1876; Prokosch 1939:261; McFadden 2004; Ringe 2006). De zwakke flexie gaat terug op de PIE n-stammen.

Zwak geflecteerde adjectieven zullen aanvankelijk nog geen echte adjectieven geweest zijn. Als voorbepaling hebben ze vaak de functie van een classificerende³³ bepaling, wat wijst op een nominaal karakter, zodat ze eigenlijk als een soort composita gezien moeten worden (zie ook Jespersen 1970:329 en Halliday 1994:185). Pas later is de zwakke flexie geassocieerd met definietheid (zie Van de Velde 2006, en de aldaar vermelde referenties voor details). Het oude patroon is nog te zien in zwak geflecteerde bepalingen in indefiniete NC's, gevallen waar de traditionele visie grote problemen mee heeft.

(6.51) OUDENGELS (Fischer 2001:268)

<i>an</i>	<i>blinda</i>	<i>mann</i>
enige	blinde:ZWAK	man
‘een blinde man’		

(6.52) OUDENGELS (Mitchell 1985:60)

<i>sum</i>	<i>eorðlice</i>	<i>æ</i>
enige	wereldlijke:ZWAK	wet
‘een seculiere wet’		

³³ Zie §2.3 voor het onderscheid tussen classificerende en kwalificerende bepalingen.

Hoofdstuk 6

In (6.51) en (6.52) ligt een vertaling als classificerende bepaling voor de hand. Over (6.51) zegt Fischer (2001:268): “It must be clear that in these examples it is not a temporary or particular state of (...) blindness that is emphasized, but the inherent quality.” (zie ook Fischer 2004:5 en Fischer 2006:258). In (6.52) is er sprake van een type van wetten (seculiere in plaats van spirituele wetten). De smalle grens met de samenstellingen blijkt ook uit een voorbeeld als (6.53). Het adjectief *midjis* wordt normaal gezien altijd sterk geflecteerd, ook in definiete NC’s, maar wanneer het een onderdeel vormt van een samenstelling, duikt een n-morfeem op, dat ook de formant van de zwakke flexie is.

(6.53) GOTISCH (Lucas 2:46)
sitandan *in* *midjaim* *laisarjam*
zittende in middelste:STERK leraars
‘zittend tussen de leraars’

(6.54) GOTISCH (Carr 1939:57)
midjungards
midden.tuin
‘midgaard’

Als ‘nabepaling’ gaan de zwak geflecteerde adjectieven meestal vergezeld van een lidwoord, voor zover zich dat al ontwikkeld had. Een voorbeeld wordt gegeven in (6.55). Ook in dergelijke constructies heeft het n-suffix, waarmee de zwakke flexie morfologisch gebouwd is, een substantiverende functie. Het maakt substantieven van adjectieven. Voorbeeld (6.55) moet dan ook appositieel geïnterpreteerd worden. Als appositie hoeft het niet naast zijn kern te staan.

(6.55) OUDENGELS (Mitchell 1985:75)
hungor se hata
honger de hete:ZWAK
‘de hete honger’

(6.56) [*hungor*_N]_{NC} [*se hata*_N]_{NC}

Dezelfde functie heeft het n-suffix overigens in wat ‘gesubstantiveerd gebruik van adjectieven’ genoemd wordt, zonder kernnomen dus, zoals in (6.57). In het Oudengels, maar ook in andere Germaanse talen van enige ouderdom, worden adjectieven die op die manier gebruikt worden, meestal zwak verbogen worden, ongeacht hun definietheid (zie Grimm 1967:664-666).

(6.57) OUDENGELS (Fischer 2001:268)
sum wælbreowa
enige wrede:ZWAK
‘een wreedaard’

(6.58) OUDENGELS (Mitchell 1985:64)

ða *hungrian*
de hongerigen:ZWAK
'de hongerigen'

Ook een voorbeeld als (6.59), waarin (volgens de traditionele beschrijving onverwacht) zwakke flexie gebruikt wordt na een indefiniet pronomen, kan verklaard worden als we aannemen dat de oude, nominaliserende functie aan het werk is.

(6.59) OUDENGELS (Mitchell 1985:60)

sum *armyrþa* *wita*
enige eerwaarde:ZWAK wijze
'een eerwaarde wijze'

Het adjectief *armyrþa* houdt hier het midden tussen een adjectief en een nomen, zodat het geheel *armyrþa wita* als een soort *dvandva* opgevat kan worden.³⁴

Samenvattend blijkt uit deze (en andere) feiten dat de zwakke flexie in het Germaans aanvankelijk zijn PIE nominaliserende functie voortzet. Grimm (1967:614) merkt terecht op dat:

“Je häufiger gewisse adj. in *substantivische bedeutung* überzutreten pflegen (...) desto seltner oder gar nicht mehr erscheinen sie in starker form.” (originele emfase)

De hybride natuur van zwak geflecteerde adjectieven wordt ook erkend door Brugmann & Delbrück (1893:400):

“Es giebt Adjektiva, welche aus Substantivis entstanden sind, und es giebt Wörter, welche zwischen substantivischer und adjektivischer Anwendung in der Mitte stehen. An diese schliessen sich die schwachen (bestimmten) Adjektiva des Germanischen, welche ja aus attributiven Substantiven hervorgegangen sind.”

En een paar pagina's verderop schrijven ze:

³⁴ Interessant is dat het Nederlandse *eerwaarde* die woordsoortelijke onbeslistheid nog steeds vertoont. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een zin als (i), waarin *eerwaardes* gezien zijn s-pluralismorfeem als een nomen beschouwd moet worden.

(i) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
De voornaamste bosmonniken waren de eerwaardes Ajahn Mun en zijn vriend Ajahn Sao

Hoofdstuk 6

“Die n-Deklination des Germanischen – die sog. schwache – stammt (...) von den attributiven Substantiven.” (1893:402)

Recent heeft ook Fischer (2001:258) iets soortgelijks verdedigd:

“[T]hey [zwak geflecteerde adjectieven, fv], as it were, change the noun [het kernnomen, fv] into a new ‘compound’ noun, a new noun token (...). It is not surprising, therefore, that these weak adjectives, unlike the strong ones, are much closer to the noun category.”

Sterk geflecteerde adjectieven zijn *kwalificerende* bepalingen (zie Van de Velde 2006). De sterke flexie is de verstekwaarde (default) in het Pgm. Eerst later zijn ze ingeschakeld in het onderscheid definitief-indefinitief.

6.2.2 Grammaticalisatie van de adjectiefkavel

6.2.2.1 *Afnemende uiteenplaatsing*

Dat het Pgm een gespecialiseerde woordsoort ontwikkelde voor adnominale modificatie, de adjectieven, betekende nog niet onmiddellijk dat die ook een vaste plaats toegewezen kregen in de NC. In eerste instantie vormden de nieuwe adjectieven constituenten op zinsniveau. Ze fungeerden als BvG. Dat blijkt uit gevallen van uiteenplaatsing in de oudst overgeleverde fasen van de Germaanse talen.

(6.60) GOTISCH (Behaghel 1932:241)³⁵

dauns sijum wopi
geur wij.zijn zoet
‘wij zijn een goede geur’
(Grieks: *euōdía esmèn*)

(6.61) GOTISCH (Skeireins 6:3)

<i>ip</i>	<i>attins</i>	<i>pairh</i>	<i>meina</i>	<i>waurstwa</i>	<i>weitwodei</i>
maar	van.vader	door	mijn	werken	getuigenis
<i>alla</i>	<i>ufar</i>	<i>insabt</i>	<i>manniskodaus</i>		<i>Iohannes</i>
elke	over	verklaring	van.menselijkheid		van.J.
unandsok	<i>izwis</i>	<i>undredan</i>	<i>mag</i>	kunþi.	
onaanvechtbaar	jullie	opleveren	mag	kennis	

³⁵ De uiteenplaatsing van adjectief en nomen is hier geen doorwerking van het Grieks. De Griekse brontekst gebruikt één woord (*euōdía*). Voor de Gotische voorbeelden wordt in wat volgt ook steeds het Grieks opgenomen, voor die delen van de Gotische bijbel die van het Grieks vertaald zijn tenminste. Zo kan de lezer verifiëren dat het om authentiek Gotische patronen gaat (zie ook *Inleiding*, §4).

‘maar de getuigenis van de Vader door mijn werken over elke verklaring van Johannes vermag jullie onaanvechtbare kennis op te leveren.’

(6.62) OUDSAKSISCH (Heliand v. 4884)

hiet that hie is suerd dedi scarp an scethia
 heette dat hij zijn zwaard deed scherp in schede
 ‘gaf opdracht dat hij zijn scherpe zwaard in de schede deed’

(6.63) OUDHOOGDUITS (Hildebrandslied vv.20-22)

ber furlaet in lante luttila sitten prut in bure
 hij verliet in land klein zitten bruid in huis
barn unvabsan arbeo laosa
 kind onvolwassen erf loos
 ‘hij liet in zijn thuisland zijn kleine, onvolwassen kind erfloos achter [en]
 zijn bruid in haar stee’

(6.64) OUDENGELS (Beowulf vv. 88-89)

hé dógora gehwám dréam gehyrde hlúdne in healle
 hij van.dagen elke vreugde hoorde luid in hal
 ‘hij hoorde elke dag luide vreugde in de hal’

Zulke gevallen van uiteenplaatsing zijn thans niet meer mogelijk, niet in het Nederlands, maar ook niet in het Duits of het Engels. In de loop van de geschiedenis moet het adjectief een vaste plaats verworven hebben vóór het nomen. De vraag is nu: wanneer precies?

Vermoedelijk is de ontwikkeling van een adjectiefkavel vrij vroeg begonnen. Uiteenplaatsing komt in de Germaanse talen aanzienlijk minder vaak voor dan in de vroeger geattesteerde dialecten van het PIE (Hirt 1937:231). Niet toevallig zijn de voorbeelden (6.62), (6.63) en (6.64) afkomstig uit allitererende poëzie, die zware eisen stelt aan de klankvorm van de woorden. De dichters van de gedichten in kwestie hebben wellicht de mogelijkheden van de taal volledig uitgebuit, door gebruik te maken van verouderde patronen.

Tussen de gevallen van uiteenplaatsing in de Germaanse talen die opgesomd worden in Grimm (1967), Behaghel (1932), Hirt (1937), Peltola (1960), Reszkiewicz (1966) en Mitchell (1985), zitten heel weinig of geen reguliere adjectieven, maar vooral veel andere types adnominale bepalingen, zoals kwantificeerders, possessiva en deelwoorden. Als adjectieven in afstandspositie staan, dan gaat het meestal om al dan niet asyndetisch gecoördineerde groepen, of om adjectieven met wat in de traditionele grammatica een complement heet of een bepaling. In het volgende voorbeeld worden verschillende bepalingen van het nomen *casere* gescheiden: de gecoördineerde adjectiefgroep *cristen and gehyfed*, de deelwoordgroep *Eraclius gebaten* en het adjectief met voorzetselconstituent *unearb on gefeohtum*:

Hoofdstuk 6

(6.65) OUDENGELS (Peltola 1960:166)³⁶

Sum casere wæs on þam dagum, cristen and gelyfed,
enig keizer was in die dagen christen en gelovig
Eraclius gebaten, unearh on gefeobtum
Eraclius geheten onvervaard in gevechten
'In die dagen was er een christelijke en gelovige keizer, E. geheten, die on-
vervaard was in gevechten'

Niet toevallig zijn het precies dit soort gemarkeerde adnominale bepalingen die zich in het hedendaags Nederlands nog aan de verplichte vooropplaatsing van het adjectief onttrekken, zij het vooral in geschreven taal. Kennelijk bieden gemarkeerde, grammaticaal complexe adjectiefgroepen langer weerstand aan vooropplaatsing.³⁷ Dat is niet zo vreemd. Het is de natuurlijke gang van zaken dat een nieuwe categorie eerst bescheiden begint en pas later uitgebouwd wordt, een proces dat in §4.3 en §5.4 *extensie* genoemd is.

Het lijkt erop dat uiteenplaatsing in het Pgm een steeds gemarkeerder optie is geworden. De ontwikkeling moet allicht zo begrepen worden dat na de erkenning van het adjectief als aparte woordsoort – bekrachtigd door een 'eigen' flexie – plaats werd ingeruimd in de NC voor die nieuwe woordsoort. Die plaats bevond zich, in overeenstemming met Behaghels eerste wet (zie §3.2.1), vlakbij het nomen. De positie vóór het nomen zal wellicht (mede) het gevolg zijn van de algemene OV-volgorde die het Pgm overgeërfd had van het PIE (zie W. Lehmann 1974, 1995; Yoshida 1982 e.v.a.). Die ontwikkeling heeft niet van de ene dag op de andere plaatsgegrepen. Zoals bekend uit grammaticalisatieonderzoek kunnen oude patronen stand houden naast vernieuwingen (zie §4.1.3 over *gelaagdheid*). In §3.2.2.3 wordt geargumenteerd dat zelfs in het hedendaags Nederlands adnominale bepalingen een enkele keer achter hun kern postvatten. Het wegwerken van inbreuken op een volgorde-regel is een proces dat vele eeuwen in beslag neemt.

6.2.2.2 *Afnemende achteropplaatsing*

Tot de verouderde adjectiefpatronen moet niet alleen uiteenplaatsing, maar ook achteropplaatsing gerekend worden. Met Fischer (2000:170, 2001, 2004, 2006); Plank (2003:346) en Harbert (2007:127) ga ik ervan uit dat achteropgeplaatste adjectieven syntactisch niet gelijk gesteld mogen worden met vooropgeplaatste in de Germaanse talen. Postnominale positie wijst op lossere aanhechting:

³⁶ Een interpretatie waarin de drie bepalingen predicatsnomina zouden zijn, acht ik niet uitgesloten, maar onwaarschijnlijk.

³⁷ Zie Jespersen (1970:378-398) en Fischer (2004) voor een exhaustievere lijst van factoren die een rol spelen in postnominale positie van adjectieven in het (Oud)engels.

“Whatever the language-particular rules for ordering attributives, postnominal position seems more appropriate in general for dis-jointed additions to the head” (Plank 2003:346)

Pollak (1912:293) citeert Hellwig, die in achteropplaatsing van het adjectief “Archaismen, d.h. Reste der älteren Freiheit der Setzung des Attributs” ziet. Net zoals in het hedendaags Nederlands staan achteropgeplaatste bijvoeglijke bepalingen structureel buiten de NC. Daar zijn verschillende argumenten voor.

De Gotische vertaling van een Griekse *tweede attributieve positie* (zie §6.1.1.3), type *ho anēr ho agathós* (lett. ‘de man de goede’), stelt het meestal met een lidwoord minder. Interessant is dat vaak het eerste lidwoord achterwege gelaten wordt, zoals in:

- (6.66) GOTISCH (Marcus 1:26)
jah tabida ina abma sa unbrainja
 en trok hem ziel de onreine
 ‘en de onreine geest deed hem stuip trekken’
 (Grieks: *kai spáraxan autòn tò pneûma tò akátharton*)

De neiging van het Gotisch om het tweede lidwoord te behouden, kan erop wijzen dat het postnominale adjectief duidelijk als een appositie gemarkeerd moest worden (zie Harbert 2007:129 en ook Pollak 1912: i.h.b. 297-298).

Ook in andere oudere Germaanse talen krijgen adjectieven in postnominale positie soms nog hun eigen lidwoord. Een voorbeeld uit het Oudengels is:

- (6.67) OUDENGELS (Mitchell 1985:75)
hungor se hata
 honger de hete
 ‘de hete honger’

Het idee dat het hier om een appositionele structuur gaat, wordt ondersteund door tal van andere feiten. Ten eerste blijken postnominale adjectieven met een eigen lidwoord gemakkelijker van hun kern gescheiden te kunnen worden:

- (6.68) OUDENGELS (Mitchell 1985:78)³⁸
Þa halwendan men cwædon, and þa geleafsuman
 de gezonde mannen spraken en de gelovige
 ‘de gezonde en gelovige mannen spraken’

³⁸ Het is soms moeilijk uit te maken of het adjectief geen nieuwe referent introduceert, wat het geval is in de hedendaags Nederlandse (of Engelse) variant van deze constructie.

Hoofdstuk 6

- (6.69) OUDENGELS (Peltola 1960:177)
Dat ic þas twa bec .. Angelcynne omwreab,
dat ik die twee boeken Engelsen uitlegde
þam ungelæredum
de ongeleerde
‘Dat ik die twee boeken uitlegde aan de ongeleerde Engelsen’

Ten tweede blijkt dat soms zelfs het voorzetsel herhaald wordt voor postnominale adjectieven, een constructie die ook nog voorkomt in het Middelnederlands (zie De Vooy 1967:174; Stoett 1923:83).

- (6.70) OUDENGELS (Peltola 1960:163)
He forbeah beora stanas, swa swa mann,
Hij ontweek hun stenen zoals man
swa swa eadmod
zoals nederig
‘Hij ontweek hun stenen, zoals een nederige man’
- (6.71) VROEGMIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:522)
met crommen clauwen ende met langhen
‘met kromme en lange klauwen’

Een volgend argument voor het idee dat postnominale adjectieven buiten de NC staan (predicatief, op zinsniveau), is Fischers (2000:171) observatie dat gepostponeerde adjectieven doorgaans niet asyndetisch verbonden kunnen worden in het Oudengels. Dat gedrag delen ze met de BvG in het hedendaags Nederlands en Engels:

- (6.72) HEDENDAAGS NEDERLANDS
Hij dient de soep koud en te zout op / ??Hij dient de soep koud te zout op
- (6.73) OUDENGELS (Haumann 2003:57)
hi sindon ealle gastas swiðe strange and mihtige and
zij zijn alle geesten zeer sterk en machtig en
wlitige
mooi
‘zij zijn allen zeer sterke, machtige en mooie geesten’

Verder is er ook een semantisch argument. Fischer (2000:179) merkt op dat adjectieven in *-ward* zowel pre- als postnominale voorkomen, maar dat er een betekenisverschil bestaat. Haar voorbeelden suggereren dat prenominale positie een *kwalificerende* betekenis afdwingt, terwijl postnominale positie een *localiserende* (letterlijke, spatio-temporele) betekenis afdwingt. In postnominale positie gaat het eigenlijk om adverbia, aldus Fischer.

- (6.74) OUDENGELS (Fischer 2000:179)
mid innewardre heortan
 met inwaarts hart
 ‘met een oprecht hart’
- (6.75) OUDENGELS (Fischer 2000:179)
on ðam toewardan life
 in het toekomstend leven
 ‘in het hiernamaals’
- (6.76) OUDENGELS (Fischer 2000:179)
sige towardne
 zege toekomstend
 ‘nakende zege’

Samenvattend: er zijn verschillende argumenten om postnominale adjectieven – net als in het hedendaagse Nederlands (zie hfst.3) – als constituenten buiten de NC te analyseren.

In tegenstelling tot uiteenplaatsing is achteropplaatsing beslist niet zeldzaam in de oudere Germaanse talen (zie Smith 1971 voor een overzicht). In de oudere runeninscripties staat het adjectief zelfs systematisch na het nomen (Smith 1971:212; Antonsen 1975; Harbert 2007:127).

- (6.77) RUNENINSCRIPTIE (450AD, Antonsen 1975:55)
runo fahi
 rune geschikt
 ‘geschikte rune’
- (6.78) GOTISCH (Marcus 5:3)
naudibandjom eisarneinaim
 ketenen ijzeren
 ‘ijzeren ketenen’
 (Grieks: *halúsei*)
- (6.79) OUDHOOGDUITS (Hildebrandslied v.47)
herron goten
 heer goed
 ‘goede heer’
- (6.80) OUDSAKSISCH (GNS 2008:305)
nind mikil
 nood grote
 ‘hevig verlangen’

Hoofdstuk 6

- (6.81) OUDENGELS (Mitchell 1985:62)
gebeoras blidhe
 gasten blij
 ‘blijе gasten’
- (6.82) OUDIJSLANDS (Heusler 1921:183)
drengr góþr
 kerel goede
 ‘goede kerel’

De vraag rijst dus of zulke voorbeelden niet tegenspreken dat het adjectief een vaste positie in de NC gekregen had in het Pgm.

Achteropplaatsing van adjectieven wijst op een independent statuut, maar is tegelijkertijd al een inperking van de vrijheid. Kern en bepaling staan weliswaar niet in de volgorde die een onderschikkende constellatie aangeeft (zie §1.4.2), maar ze staan wel naast elkaar. Van de twee voorwaarden waaraan een Nederlandse adnominale bepaling te herkennen is, namelijk adjacentie en vooropplaatsing, is enkel de eerste vervuld. Het ligt dus in de lijn der verwachtingen dat bij de ontwikkeling van een positie in het voorveld achteropplaatsing langer voortleeft dan uiteenplaatsing:³⁹

Tabel 6.2: *Fasering van attributiviteit*

	FASE 1	FASE 2	FASE 3
Uiteenplaatsing [- adjacentie, -preminaal]	+	-	-
Achteropplaatsing [+adjacentie, - preminaal]	+	+	-
Vooropplaatsing [+adjacentie, + preminaal]	+	+	+

Het terugdringen van de oude patronen is een gradueel proces. Dat komt omdat de taalgebruiker niet snoeit, maar toevoegt (zie §4.3.2). Het hele proces moet gezien worden als een soort syntactische *push-chain*. Oude patronen verdwijnen maar in de mate dat nieuwe succes hebben.

Tabel 6.3: *Fasering toegepast*

	FASE 1 PIE	FASE 2 PGM	FASE 3 ONL
	Geen adj-kavel	grammaticalisatie van adj-kavel	extensie van adj-kavel
Uiteenplaatsing	+	-	-
Achteropplaatsing	+	+	-
Vooropplaatsing	+	+	+

Voorts valt op dat achteropplaatsing allerminst evident is in het Oudhoogduits, het Oudengels en het Oudnederlands. Over het Oudhoogduits zegt Schrodt (2004:22):

³⁹ Aan deze historische driedeling beantwoordt een synchrone realiteit in het Engels: Teysier (1968) maakt een onderscheid tussen *inraposition*, *juxtaposition* en *extraposition*.

“im ganzen sind vorangestellte Elemente deutlich häufiger”. Over het Oudengels zegt Mitchell (1985:75) dat vooropplaatsing het gewone patroon is in het proza. Volgens een studie van Raumoulin-Brunberg in 1994 (gememoreerd in Fischer 2006:260) staat in het Middelenengels ruim 90% van de adjectieven voor het nomen. In het Oudnederlands komt achteropplaatsing bijna nooit voor. Interessant zijn in dit opzicht de Wachtendonckse Psalmen. De volgorde van het nomen en het adjectief wordt er slaafs gecalqueerd op het Latijnse origineel, maar een enkele keer heeft de vertaler voor een Latijns woord een combinatie van adjectief plus nomen nodig in het Oudnederlands. In dat geval wordt onveranderlijk voor vooropplaatsing van het adjectief wordt gekozen:

- (6.83) OUDNEDERLANDS (WPS 2,1)
îdele thing
 ijdele dingen
 ‘ijdelheden’
 (Latijn: *inania*)
- (6.84) OUDNEDERLANDS (WPS 2,13)
in kurturo uriste
 in korte tijd
 ‘in korte tijd’
 (Latijn: *in brevi*)
- (6.85) OUDNEDERLANDS (WPS 54,13)
mikila thing
 grote dingen
 ‘grote dingen’
 (Latijn: *magna*)
- (6.86) OUDNEDERLANDS (WPS 57,4)
lōsa thing
 loze dingen
 ‘loze dingen’
 (Latijn: *falsa*)
- (6.87) OUDNEDERLANDS (WPS 59,5)
harda thing
 harde dingen
 ‘harde dingen’
 (Latijn: *dura*)
- (6.88) OUDNEDERLANDS (WPS 65,3)
eiselika thing
 vreselijke dingen
 ‘vreselijke dingen’
 (Latijn: *terribilia*)

Hoofdstuk 6

- (6.89) OUDNEDERLANDS (WPS 67,11)

quicca fē
kwik vee
'levende have'
(Latijn: *animalia*)

- (6.90) OUDNEDERLANDS (WPS 138,15)

inneron thingon
interne dingen
'interne zaken'
(Latijn: *inferioribus*)

Ook in de Leidse Williram worden adjectieven in de regel vooropgeplaatst. Van der Horst (GNS 2008:305) heeft alleen de citaten onder (6.91) en (6.92), die zoals hij terecht opmerkt, als voorbeelden gewraakt kunnen worden op basis van de nevenschikking.

- (6.91) OUDNEDERLANDS (GNS 2008:305)

*Sine hande **guldin ande sinowolde** waren uol*
zijn handen gouden en ronde waren vol
iachande
edelstenen
'zijn gouden en ronde handen waren vol edelstenen'

- (6.92) OUDNEDERLANDS (GNS 2008:305)

*Allerslabta ouaz **niwa ande ald** hauon ich*
Allerlei vruchten nieuw en oud heb ik
thir gebaldon, wine min
jou gehouden lief mijn
'allerlei oude en nieuwe vruchten heb ik voor jou gespaard, mijn lief'

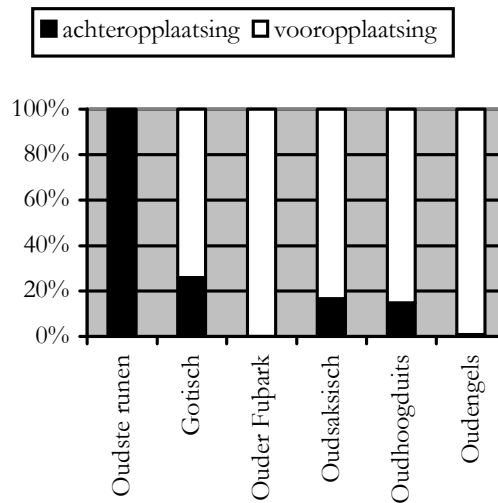
Niet toevallig is het Oudengels en het Oudnederlands aanmerkelijk jonger dan de oudere runeninscripties, het Gotisch, en volgens Smith (1971) ook het Oudhoogduitse Hildebrandslied. De tolerantie voor achteropplaatsing neemt zichtbaar af naarmate de Germaanse dialecten jonger zijn. Dat blijkt ook uit de gedetailleerde tellingen van Smith (1971) over de positie van het adjectief, die ik hier ook op hun statistische betrouwbaarheid onderzocht heb.^{40, 41}

⁴⁰ Smith neemt het Hildebrandslied niet op in zijn Oudhoogduits corpus, maar behandelt het apart, omdat hij er op grond van de vorm en de inhoud van het gedicht van uitgaat dat het om een veel oudere tekst gaat dan de andere teksten uit zijn Oudhoogduits corpus. Als dat klopt, dan passen de resultaten netjes in de tendens die in tabel 6.4 (infra) en de bijhorende grafiek getoond wordt: het percentage vooropgeplaatste adjectieven bedraagt in het Hildebrandslied 65% (Smith 1971:220).

Tabel 6.4: *Adjectiepositie in de oude Germaanse talen (gebaseerd op Smith 1971, hfst.8)*

	ACHTEROP		VOOROP		Σ
	n	%	n	%	
Oudste runen (< 7 ^e eeuw)	2	100,00	0	0,00	2
Gotisch (4 ^e -7 ^e eeuw)	7	25,93	20	74,07	27
Ouder Fupark (7 ^e -8 ^e eeuw)	0	0,00	7	100,00	7
Oudsaksisch (9 ^e eeuw)	30	16,67	150	83,33	180
Oudhoogduits (8 ^e -11 ^e eeuw)	19	14,84	109	85,16	128
Oudengels (11 ^e eeuw)	1	0,94	105	99,06	106
Σ	59		391		450

Statistiek: Γ : 0,4513 ASF: 0,0840

Grafiek 6.1: *Adjectiepositie in de oude Germaanse talen*

⁴¹ Ik heb de resultaten van Smiths tellingen in Deense, Zweedse en Noorse runeninscripties niet opgenomen, omdat hij in de inleiding niet duidelijk is over de datering van zijn data. Ook de resultaten van de tellingen in de Scandinavische wetteksten (13^e en 14^e eeuw) en het Oudijslands (12^e eeuw) heb ik weggelaten, omdat het om periodes gaat die ná het Oudnederlands komen. Ik wil echter niet verhehlen dat de data uit de Noordgermaanse tak zich moeilijker laten inpassen in het diachrone verhaal dat hier opgehangen wordt: in het Oudijslands staat slechts 69% van de adjectieven vóór het nomen (n = 35) en in de Scandinavische wetteksten 86% (n = 37). In de Deense, de Zweedse en de Noorse runeninscripties gaat het om respectievelijk 62% (n = 50), 83% (n = 46) en 83% (n = 12). Voor het Oudijslands zou ter verklaring van die cijfers het notoir conservatieve karakter van die taal aangevoerd kunnen worden. Verder moet opgemerkt worden dat de Noordgermaanse NC op wel meer punten afwijkt van de Westgermaanse (zie o.a. Julien 2005).

Hoofdstuk 6

De tabel laat zien dat het percentage vooropgeplaatste adjectieven gestaag stijgt door de verschillende periodes heen, op de periode van de runeninscripties tussen 600 en 800 na, maar mogelijk is dat te wijten aan het lage aantal attestaties: de stijgende tendens is statistisch robuust.

Op basis van de tabel en de cijfers over het Oudnederlands kan geconcludeerd worden dat achteropplaatsing van adjectieven rond 1100 volledig verouderd is.⁴² Mogelijk zelfs al veel vroeger, want postnominale positie is dikwijls onderworpen aan allerlei beperkingen.

6.2.3 Besluit

Het Pgm onderscheidt zich syntactisch van het PIE door het gebruik van attributieve adjectieven. In een eerste fase werd een nieuwe morfologie voor het adjectief ontwikkeld, waarvoor te rade werd gegaan bij de pronomina. Op die manier ontstond de sterke flexie. De zwakke flexie gedroeg zich oorspronkelijk nog ‘nominaal’. In een tweede fase werd in de NC een aparte kavel aangelegd voor de nieuwe woordsoort.

De opkomst van die nieuwe constructie had tot gevolg dat de oude vrijheid die de adnominale bepaling voorheen genoot als zinselement, sterk ingeperkt werd. Afstandspositie en in tweede instantie ook achteropplaatsing worden hoe langer hoe zeldzamer. In de praktijk worden die oude constructies alleen nog gebruikt bij gemarkeerde adnominale bepalingen.

Anders dan Smith (1971:222), die in de terugval van de postnominale positie een argument ziet dat het adjectief oorspronkelijk ná het nomen stond in het Germaans, zie ik in die terugval de ontwikkeling van een prenominale attributieve positie voor adjectieven, die zich voorheen vrij op zinsniveau bewogen.

6.3 VAN WESTGERMAANS NAAR NEDERLANDS

Het attributieve adjectief, een innovatie in het Germaans, was een groot succes. Tegen de periode van het Oudnederlands, werden ongemarkeerde adjectieven stelselmatig vóór het nomen geplaatst (zie §6.2.2.2). De adjectiefkavel was toen volledig ingeburgerd (*entrenched*). Van dan af kan begonnen worden met de extensie van de nieuwe constructie.

6.3.1 Consolidatie van de adjectiefkavel

Zoals gezegd in §6.2.2.2 gingen adjectieven in het Oudnederlands haast altijd vooraf aan het nomen. In het Middelnederlands lijkt dat op het eerste geval niet zo te zijn:

⁴² Zie §6.3.1 voor achteropplaatsing van adjectieven in het Middelnederlands.

postpositie van adjectieven is er beslist niet zeldzaam. Maar die toename is mogelijk slechts schijn. Middelnederlandse adjectieven gaan in de regel vooraf aan het nomen (zie bijvoorbeeld Gerritsen 1978:34, 1980:130 voor de resultaten van een corpusonderzoek waarbij 100% van de adjectieven in preminale positie blijkt te staan); achteropplaatsing is niet uitgesloten, maar net zoals in het Oudnederlands moeten daar bijzondere redenen voor zijn.

De achteropplaatsing van adjectieven zou te wijten kunnen zijn aan wat ik ‘de toenemende concurrentie in het voorveld’ zou willen noemen. Dat zit zo: door de extensie van de adjectiefkavel (zie §6.3.2) neemt het aantal kandidaten om de positie vlak voor het nomen in te nemen gevoelig toe. In principe is er geen bezwaar om al die nieuwe soorten attributiva gezamenlijk vóór het nomen te plaatsen – een dergelijke extensie ligt zelfs in de lijn der verwachtingen –, maar die uitbreiding neemt heel wat tijd in beslag: de NC mag in het Oud- en Middelnederlands dan wel plaats bieden aan attributieve bepalingen, een al te lange aaneenschakeling van verschillende attributieve bepalingen valt toch nog ongemakkelijk. Anders dan in het hedendaags Nederlands, waar verschillend attributieve adjectieven samen in een NC kunnen staan, zoals in (6.93), moeten adjectieven in oudere Germaanse talen met demonstrativa, possessiva, telwoorden en met andere adjectieven vechten om op die ene kavel voor het nomen te staan. Dat levert dan constructies op van het type (6.94)-(6.95):

- (6.93) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
terwijl hij ons maar aankeek met die grote, mooie blauwe ogen van hem
- (6.94) OUDENGELS (Mitchell 1985:77)
blodig wolven micel
bloedig hemel groot
‘een grote bloedige hemel’
- (6.95) OUDHOOGDUTS (Schrodt 2004:31)
ein suoze fisg luꝝꝝeler
een zoete vis klein
‘een kleine zoete vis’

Vaak wordt de bepaling achterop voorafgegaan door een voegwoord:

- (6.96) OUDHOOGDUTS (Schrodt 2004:31)
ubil scalc inti laꝝꝝo
slechte dienaar en lui
‘een luie, slechte dienaar’
- (6.97) OUDENGELS (Mitchell 1985:77)
seftne drenc & swetne
zachte drank en zoet
‘zoete, zachte drank’

Hoofdstuk 6

(6.98) VROEGMIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:522)

Hi was een scone man ende groet

‘Hij was een mooie en grote man’

Uitlopers van die situatie doen zich voor tot in de 17^e eeuw, waarbij twee adnominale adjectieven om de NC heen staan (Weijnen 1965:92). Daarna sterft de constructie uit.

(6.99) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (Weijnen 1965:92)

met dicke wolcken swert

‘met dikke zwarte wolken’

Zoals eerder al gezegd is, staan de postnominale adjectieven eigenlijk buiten de NC. Dat wordt ondersteund door de vaststelling dat ze gemakkelijk gescheiden kunnen worden van het nomen waar ze naar betekenis bij horen.

Het idee dat postnominale positie een strategie is om een al te drukke bezetting van het voorveld in de NC te vermijden, kan voor het Oudengels met cijfermateriaal ondersteund worden: Harris & Campbell (1995:208) verwijzen naar onderzoek van Brown uit 1970 waaruit blijkt dat achteropplaatsing van de genitief frequenter is wanneer er ook een adjectief is, en Fischer (2006:260) vermeldt het onderzoek van Raumoulin-Brunberg uit 1994 waaruit blijkt dat de kans op postnominale positie van adjectieven in het Middelenegels aanzienlijk stijgt wanneer er meer adjectieven in het geding zijn, wat bevestigd wordt in Fischers (2006:264, 268) eigen onderzoek. Spamer (1979) argumenteert dat het Oudengels niet meer dan één kwalificerend adjectief kan hebben (zie ook Fischer & Van der Wurff 2006:125), en Mitchell (1985:612, 616) spreekt voor het Oudengels van een algemenere “dislike of heavy groups”. Dat sluit aan bij de bevindingen van González-Díaz (2007), die aan de hand van tellingen in syntactisch geannoteerde diachrone corpora van het Engels laat zien dat het percentage NC’s met twee en met drie prenominale adjectieven spectaculair is gestegen sinds de 12^e eeuw. Bij ontstentenis van zulke geannoteerde corpora is het veel moeilijker om cijfergegevens te krijgen voor de andere Westgermaanse talen, maar het is waarschijnlijk dat ook het Nederlands en het Duits aanvankelijk weigerachtig stonden tegen een al te druk bezet voorveld. Veelzeggend is in ieder geval de volgende opmerking van Smith over het Oudhoogduits:

“two of the three examples of the opposite order [postnominale positie van het possessiefpronomen, fv] occur in longer noun phrases where other modifiers are before the noun.”⁴³ (Smith 1971:248-249)

⁴³ Ook met Smiths derde voorbeeld blijkt trouwens iets bijzonders aan de hand: het gaat om een vocatief in een zegeningformule (*uibu minaz*, letterlijk: ‘dier mijn’). Dat vocatieven zich

Als voorbeeld geeft hij:

- (6.100) OUDHOOGDUIJS (Smith 1971:249)
suntigun enti unuuirdigun schalb dinan
 zondige en onwaardige dienaar uw
 ‘uw zondige en onwaardige dienaar’

De toenemende concurrentie in het voorveld van de NC kan dus het gevolg zijn van het feit dat de extensie van adjectieven naar andere woordklassen te snel gaat. Anders gezegd: door een toename van het aantal potentiële attributen dreigt de NC uit zijn voegen te barsten.⁴⁴

Dat betekent natuurlijk niet dat ketens van attributiva volstrekt uitgesloten zijn. Oud- en Middelnederlandse NC's kunnen een aanzienlijke omvang bereiken.

- (6.101) OUDNEDERLANDS (LWI 20,6; GNS 2008:313)
thero sinero micholen genathon
 deze zijn grote genade
 ‘deze grote genade van hem’

- (6.102) OUDNEDERLANDS (LWI 68, 3)
ther thin weinega gardo
 die jouw kleine tuin
 ‘die kleine tuin van jou’

- (6.103) VROEGMIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:522)
enen starken essenen scaht
 ‘een sterke essenhouten schacht’

syntactisch afwijkend gedragen, blijkt ook uit de LWI: alle postnominale possessiva staan in een aanspreking. Een voorbeeld:

- (i) OUDNEDERLANDS (LWI 54,1)
Wie sconu thu bist, friundina min
 Hoe mooi jij bent vriendin mijn
 ‘Wat ben je mooi, mijn vriendin’

Het verband tussen postnominale possessiva en aansprekingen is ook duidelijk in het Oud-engels proza (zie Mitchell 1985:120).

⁴⁴ Overigens lijkt er ook typologische ondersteuning te zijn voor het idee van ‘concurrentie in het voorveld van de NC’. Rijkhoff (2008:801) schrijft: “[T]here are languages in which some of the modifier categories we are dealing with here [DEM, NUM, A, fv] are mutually exclusive. For example, speakers of Wambon avoid having a demonstrative, a numeral and an adjective in the same NP. Instead these modifiers appear in juxtaposed NPs, as in:

- WAMBON
ev-o kap ambalopkup ev-o kap kaimombalin
 [[that-CN man five] [that-CN man good]]
 ‘those five good men’
 (Lourens de Vries, p.c.)”.

Hoofdstuk 6

Het uitbouwen van de complexe primaire voorbepaling (zie GNS 2008 en §6.3.2.5) en het afnemen van constructies zoals (6.98), waarin het gecoördineerde adjectief postnominale verschijnt, laat zien dat het Nederlands het voorveld van de NC steeds zwaarder belast.

In dat opzicht mag het misschien verbazen dat een combinatie van een demonstrativum en een possessivum, zoals in (6.101)-(6.102), thans niet meer mogelijk is. Dat heeft echter een andere oorzaak: het hele verhaal wordt aanzienlijk gecompliceerd doordat zich op het einde van de Oudnederlandse periode een determinator ontwikkelt (zie §7.2), zodat het demonstrativum geen concurrentie meer vormt voor het adjectief. Het possessivum is aanvankelijk nog geen determinator en blijft nog lang (lichte) druk uitoefenen op het adjectief.

Overigens hoeft de tweestrijd tussen possessivum en adjectief voor een positie in het voorveld van de NC niet steeds in het voordeel van het possessivum uit te vallen.

(6.104) MIDDELNEDERLANDS, 14^e eeuw (MNW s.v. schulder)

Vergbif ons onse scouden groot
'Vergeef ons onze grote schulden'

(6.105) MIDDELNEDERLANDS, 15^e eeuw (MNW s.v. genieten)

inder groter sorghen mijn
'in mijn grote zorgen'

Dat geldt overigens net zo goed voor het Oudhoogduits. Naast voorbeeld (6.100), waarin het possessivum *dinan* moest wijken *suntigun enti unuuirdigun*, komt (6.106) voor, waarin *alte anti frote* wijkt voor het possessivum *usere*:

(6.106) OUDHOOGDUITS (Schrodt 2004:21)

<i>usere</i>	<i>liuti,</i>	<i>alte</i>	<i>anti</i>	<i>frote</i>
onze	mensen	oud	en	wijs
'onze mensen, oud en wijs'				

Een tweede factor die de ogenschijnlijke toename van postnominale adjectieven kan verklaren, is de differentiatie tussen verbogen en onverbogen adjectieven. Kunnen in de oudere Germaanse dialecten de postnominale adjectieven verbogen worden, in het Nederlands lijkt de postnominale positie steeds strenger beperkt tot ongeflecteerde adjectieven. De net geciteerde voorbeelden (6.98)-(6.99), (6.104) mogen die tendens illustreren. De adjectiefflexie ontwikkelt zich in het Nederlands tot een markeerder voor attributiviteit (zie ook §1.4.1 en Ebeling 2006:131-132): aan de hedendaagse flexie valt nauwelijks meer af te lezen om wat voor type N(C) het gaat (definitief/indefinitief, genus etc.), maar wel dat het adjectief een attributieve bepaling

is.⁴⁵ Wanneer die differentiatie zich steeds duidelijker manifesteert, dan kunnen ongeflecteerde adjectieven als BvG of bijwoordelijke bepaling zich best ophouden achter het nomen.

6.3.2 Extensie van de adjectiefkavel

De nieuwe kavel voor adjectieven werd eerst bezet door heel gewone (prototypische)⁴⁶ adjectieven, maar daar sluiten zich na verloop van tijd ook minder voor de hand liggende adnominale bepalingen bij aan. Anders gezegd: de groep van de adjectieven mag zich verheugen in een groeiend ledenbestand. In §4.3 is dat fenomeen met een technische term *extensie* genoemd. In de volgende paragrafen worden een aantal gevallen van naderbij bekeken.

6.3.2.1 Deelwoorden en gerundiva

Duinhoven (1985:123-124) ontwaart in deelwoordmorfologie oude bijwoorden of voorzetselbijwoorden, waaruit hij opmaakt dat deelwoorden in oeroude tijden als adverbia gefunctioneerd moeten hebben. Na verloop van tijd scharen ze zich morfologisch onder de naamwoorden. In de geattesteerde taalfasen zijn ze nominaal, zoals duidelijk vastgesteld kan worden aan hun uitgangen.

Vast staat dat het predicatieve gebruik ouder is dan het adnominale (Duinhoven 1985:116-117). Dat wil zeggen: toen de NC attributieve bepalingen begon toe te laten, deden de deelwoorden aanvankelijk niet mee met die nieuwlichterij. Ze bleven als BvG op zinsniveau opereren. Het duurt veel langer voor ze in de NC opgenomen worden. Dat was ruim een eeuw geleden al bekend:

“[D]ie natürliche Verwendung des Partizipium ist ja die appositionelle (weshalb es auch in der traditionellen Wortstellung hinter seinem Nomen steht) (...)” (Brugmann & Delbrück 1893:431)

“Das Partizip ist einem Adjektivum verwandt, es ist aber auch von ihm verschieden. Man kann es aber auch einer Apposition vergleichen. Es muß daher eigentlich nachstehen.” (Hirt 1937:246)

Voor het PIE is dat allicht geen verrassing, gezien de vrijheid die adjectieven toen nog hadden, maar ook later duurt het wat langer voor ze als attributieve bepaling kunnen functioneren. Voor de oudste perioden van het Nederlands wordt in de GNS (2008:305) terecht opgemerkt:

⁴⁵ De functieverschuiving van de adjectiefflexie is geen alleenstaand geval. Zie ook Van Marle (1995) en Van de Velde (2006).

⁴⁶ Zie Taylor (1995) voor het concept *prototypiciteit* in de syntaxis.

Hoofdstuk 6

“De primaire voorbepaling is in de Oudnederlandse periode veelal een adjectief, of, minder frequent, een tegenwoordig of voltooid deelwoord. (...) Met name voltooide deelwoorden als attributieve (voor-)bepaling komen in de Oudnederlandse periode, overigens net als in het vroege Middelnederlands, nog maar betrekkelijk weinig voor”

Vroege voorbeelden van attributieve participia, zoals (6.107)-(6.108), zijn mogelijk geen zuivere deelwoorden, maar adjectieven: in (6.107)-(6.108) mist het deelwoord zijn werkwoordelijke *ge*-prefix, en in (6.109) is *wolegeordinatedon* misschien een gelexicaliseerde vorm.⁴⁷

(6.107) OUDNEDERLANDS (De Belder 2005:98)

thaz branda silver
‘het gebrande zilver’

(6.108) OUDNEDERLANDS (De Belder 2005:98)

thero scorenon scapho
‘der geschoren schapen’

(6.109) OUDNEDERLANDS (De Belder 2005:97)

thiu wolegeordinatedon wurzbedde
‘de goedgeordende kruidenperken’

Dat deelwoorden niet onmiddellijk attributief gebruikt kunnen worden in het Pgm, blijkt ook uit de morfologie. Tegenwoordige deelwoorden krijgen in de Germaanse talen over het algemeen zwakke flexie (Brugmann & Delbrück 1893:431; Prokosch 1939:261). In §6.2.1 is geargumenteed dat de zwakke flexie aanvankelijk nog niet adjectivisch, maar nominaal was. Dat idee wordt bevestigd door het onderzoek van Melazzo naar de variatie tussen sterke en zwakke flexie in de nominatief van het masculinum van het Gotische tegenwoordig deelwoord (*sa qimands* vs. *sa qimanda*). Die variatie drukt volgens hem het onderscheid uit tussen attributief en referentieel gebruik (Melazzo 1992:174). Het ligt voor de hand in Melazzo’s term *referentieel* overeenkomsten te zien met *zelfstandig* of *nominaal* gebruik. Ook Mitchell (1985:49-50) neemt aan dat tegenwoordige deelwoorden zich in het Oudengels nog veelal als substantief gedragen.

Maar nog belangrijker dan de morfologie is de woordvolgorde in de beslissing of deelwoorden zich al dan niet adjectivisch gedroegen in de oudste fasen van het Germaans. Zoals in §6.2.2.1 gezegd is, waren adjectieven die van hun kern gescheiden stonden, vrij zeldzaam. Dat geldt echter in veel mindere mate voor de deel-

⁴⁷ Het adjectivische karakter van attributieve deelwoorden komt ook tot uiting in het Engels: Jespersen (1970:382) laat zien dat adjectivische participia gemakkelijker prenominaal voorkomen en verbale participia gemakkelijker postnominaal.

woorden, vooral wanneer die onderbepalingen bij zich krijgen (zie bijvoorbeeld Mitchell 1985:600-601 voor Oudengelse voorbeelden).

(6.110) GOTISCH (GNS 2008:302)

<i>unte</i>	<i>is</i>	<i>uſta</i>	<i>eisarnam</i>	<i>bi</i>	<i>ſotuns</i>	<i>gabuganaim</i>
want	hij	dikwijls	ijzers	bij	voeten	gebogen
<i>jah</i>	<i>naudibandjom</i>	<i>eisarneinaim</i>	<i>gabundans</i>	<i>was</i>		
en	ketenen	ijzeren	gebonden	was		

‘want hij was dikwijls aan zijn voeten met gebogen ijzers en met ijzeren banden gebonden’
(Grieks: *dià tò autòn pollákis pédais kai halúsesin dedésthai*)

(6.111) GOTISCH (GNS 2008:301)

<i>jah</i>	<i>qap</i>	<i>du</i>	<i>þamma</i>	<i>mann</i>	<i>þamma</i>	<i>gapaursana</i>
en	hij.zei	tot	die	man	die	verdorde
<i>habandin</i>	<i>handu</i>					
hebbende	hand					

‘en hij zei tegen de man met de verschrompelde hand’
(Grieks: *kai légei tói anthrópōi tói tèn xēràn cheíra échonti*)

(6.112) OUDSAKSISCH (Hirt 1937:231)⁴⁸

<i>waldandes</i>	<i>geld</i>	<i>belag</i>	<i>bihwerban</i>
heersend:GEN. M.SG	offer:ACC.N.SG	heilig:ACC.N.SG	voltrekken:INF
<i>hebancuninges</i>			
hemelkoning:GEN.M.SG			

‘(...) heilige offer van de heersende hemelkoning voltrekken’

⁴⁸ Dit is mogelijk geen zuiver voorbeeld. Luk Draye (p.c.) wijst me erop dat *uualdand* volgens Köbler alleen als gesubstantiveerd adjectief of determinans in een samenstelling gebruikt wordt, en dat de afstand tussen beide genitieven in (6.112) erg groot en ongewoon is voor de Heliand. Zijn analyse van de passage in kwestie ziet er als volgt uit (*belag* interpreteert hij, op grond van het metrum, adverbiaal):

(i)	OUDSAKSISCH (Heliand vv.90-92)					
	<i>so</i>	<i>scolde</i>	<i>hie</i>	<i>at</i>	<i>them</i>	<i>uuiþe uualdandes</i>
	zo	moest	hij	in	de	tempel Heer.van.de
	<i>geld</i>	/	<i>belag</i>	<i>bihuerevan</i>		<i>beuancuninges</i>
	offer		heilig	voltrekken		van.de.hemelkoning
	/	<i>godes</i>	<i>iungerscepi</i>			
		gods	dienst			

‘zo moest hij in de tempel ’s Heren offer heilig voltrekken, des hemelkoning’s Gods dienst’

Dan is *beuancuninges godes iungerscepi* een appositie bij *uualdandes geld*, en *beuancuninges* een appositie bij *godes*.

Hoofdstuk 6

(6.113) OUDENGELS (Peltola 1960:177)

Dat ic þas twa bec .. Angelcynne onwreab,
dat ik die twee boeken Engelsen uitlegde
þam ungelæredum⁴⁹
de ongeleerde
‘Dat ik die twee boeken uitlegde aan de ongeleerde Engelsen’

Naast uiteenplaatsing komt uiteraard ook achteropplaatsing voor. Nauwkeurige tellingen zijn mij niet bekend, maar mogelijk gaan (vooral tegenwoordige) deelwoorden makkelijker achterop dan adjectieven (zie bijvoorbeeld Fischer 2001:261 voor het Oudengels).

(6.114) GOTISCH (Harbert 2007:341)

þu is Kristus sunus gudis libandis
jij bent Christus zoon god levend
‘Gij zijt de Christus, de Zoon des levenden Gods’
(Grieks: *sù eî ho hágios toû theoû*)

(6.115) OUDHOOGDUITS (Hildebrandslied v.21)

barn unwabsan
kind onvolwassen
‘onvolwassen kind’

(6.116) OUDENGELS (Quirk & Wrenn 1969:88)

wadu weallendu
wateren wellend
‘wellende wateren’

(6.117) OUDENGELS (Peter Petré, p.c.)

Genime þonne galluc gesodenne
neem dan smeerwortel gekookt
‘Neem vervolgens gekookte smeerwortel’

(6.118) OUDNEDERLANDS (De Belder 2005:97)

Also thaꝝ veld ungeerid thie bluomen berid
‘zoals het veld onbebouwd bloemen voortbrengt’

Zoals al herhaaldelijk ter sprake gekomen is (zie onder andere §4.1 en hfst.3), is achteropplaatsing een symptoom van apart constituentschap, zodat postnominale deelwoorden niet attributief, maar predicatief geanalyseerd moeten worden. Soms kan dat in de vertaling gehonoreerd worden, zie (6.118). Het aantal achteropplaatsingen wordt in de grammatica’s wellicht schromelijk onderschat, omdat meestal een on-

⁴⁹ Het prefix *un-* acht ik hier onvoldoende om *ungelæredum* te wraken als participium. Morfologisch gaat het hier om een participium.

derscheid gemaakt wordt tussen predicatieve participia en postnominale attributieve adjectieven, terwijl het in wezen om één groep gaat.

Alles bij elkaar (afwijkende flexie, uiteenplaatsing, achteropplaatsing, schaars attributief gebruik) lijkt het er sterk op dat het deelwoord ten achter blijft in de ‘attributivisering’ (inlijving in de NC) van bijvoeglijke bepalingen die zich doorzet in het Pgm. Zelfs in het Vroegmiddelnederlands is het attributieve deelwoord veeleer schaars. Voorbeelden als (6.119)-(6.121) komen niet zo vaak voor.

(6.119) VROEGMIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:524)
als een verslindende vier
 ‘als een verslindend vuur’

(6.120) VROEGMIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:524)
in een verholnen stat
 ‘op een verborgen plaats’

(6.121) VROEGMIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:524)
die gheveinsde tranen
 ‘de geveinsde tranen’

Het gebruik van zulke attributieve deelwoorden neemt diachroon duidelijk toe in het Nederlands (zie GNS 2008).

Van nog latere datum zijn de attributieve *gerundiva* in de vorm van een lange infinitief. Naar het zich laat aanzien duiken die pas op vanaf de 18^e eeuw in het Nederlands (zie GNS 2008:1579).

(6.122) NIEUWNEDERLANDS, 18^e eeuw (GNS 2008:1579)
*ter verlichtinge van de **te benoemen** commissie*
 ‘ter verlichting van de te benoemen commissie’

(6.123) NIEUWNEDERLANDS, 18^e eeuw (GNS 2008:1579)
*wegens **te bedingene** voordeelen*
 ‘wegens te bedingen voordelen’

(6.124) NIEUWNEDERLANDS, 18^e eeuw (GNS 2008:1579)
*om zoo lange, bij een **te maaken** Reglement voor de Nationaale Vergadering niet bepaald was het getal der **te benoemen** Ministers*
 ‘om zolang, bij een te maken reglement voor de nationale vergadering niet het aantal te benoemen ministers bepaald was’

De extensie van adjectieven over deelwoorden naar *gerundiva* is geen chaotische ontwikkeling, maar volgt een subjectificatielijn. Deelwoorden zijn adjectieven die voor aspect of tijd gemarkeerd zijn (opinions lopen uiteen); *gerundiva* zijn gemarkeerd voor modus. Modus staat hoger op de subjectificatielijn dan tijd en aspect, en

Hoofdstuk 6

duikt taalvergelijkend gezien ook later op in het verbale paradigma (Bybee 1985; Hengeveld 1989).

6.3.2.2 *Pronomina*

Ook de pronomina worden bij de adjectiefkavel ingelijfd. Later scheiden ze zich daar trouwens weer van af, wanneer de determinator-kavel gevormd wordt (zie hfst.7). Dat betekent dat voor de pronomina de volgende ontwikkeling aangenomen moet worden:

(6.125) zinsniveau > adjectief > determinator
PIE>Pgm Pgm>Onl Onl>Mnl

In het PIE stonden pronomina als zelfstandige constituenten op zinsniveau, ook als ze semantisch bij een nomen hoorden. Ergens na de ontwikkeling van een attributieve positie voor adjectieven in het Pgm worden ze in die nieuwe kavel gezogen. In het Oudnederlands worden ze determinatoren, het ene pronomina al wat sneller dan het andere (zie §7.3).

Het PIE had een apart flexioneel paradigma voor nomina en pronomina (zie Ringe 2006:54-57). Net zoals in het hedendaags Nederlands konden PIE pronomina ofwel zelfstandig gebruikt worden ofwel als bepaling bij een nomen. Het bijvoeglijke gebruik impliceerde echter niet dat ze syntactisch een bepaling bij het nomen vormden. Ook de 'bijvoeglijke' pronomina gedroegen zich als apposities of als BvG in het PIE (zie Lehmann 1974:82).⁵⁰ Dat blijkt hieruit dat ze geen vaste positie innamen ten opzichte van het nomen: ze komen zowel pre- als postnominaal voor, zie (6.126)-(6.131). Nog duidelijker komt hun autonome statuut tot uiting in gevallen van uiteenplaatsing, waarvan onder (6.132)-(6.137) voorbeelden gegeven worden.⁵¹

Vooropplaatsing:

(6.126) OUDINDISCH (Lehmann 1974:89)
táni śirsáni
die hoofden
'die hoofden'

⁵⁰ Merkwaardig is wel dat het bijvoeglijk gebruik van het zelfstandig gebruik onderscheiden wordt bij de vragende pronomina, door verandering van de klinker, zoals nog ten dele zichtbaar is in de klassieke talen (Sihler 1995:395-400; Ringe 2006:56). Waarom dat enkel bij de vragende pronomina het geval is, en welke impact dit had op de grammatica, blijft duister.

⁵¹ De Griekse data zijn wat moeilijker te beoordelen omdat demonstrativa samen met lidwoorden gebruikt worden. De voorbeelden laten echter zien dat de variatie in de positie van het demonstrativum niet te wijten is aan het optreden van een lidwoord: ook zonder lidwoord worden de pronomina overal aangetroffen.

- (6.127) LATIJN (Devine & Stephens 2006:511)

hoc vinum
deze wijn
'deze wijn'

- (6.128) HITTITISCH (Luraghi 1990:170)

apūn GEŠTIN-an
DEM:ACC wijn:ACC
'die wijn'

Achteropplaatsing

- (6.129) LATIJN (Brugmann & Delbrück 1900:89)

judicio hoc
oordeel:ABL.N.SG DEM:ABL.N.SG
'door dit verdict'

- (6.130) GRIEKS (Brugmann & Delbrück 1900:89)

en tēi hōrai ekeinēi
in ART uur DEM
'in dit uur'

- (6.131) GRIEKS (Bakker 2007)

ek nomōu toútou
uit district DEM
'uit dit district'

Uiteenplaatsing:

- (6.132) OUDINDISCH (Brugmann & Delbrück 1900:503)

sá hōvāca māitrēyī
de zei māitrēyī
'Māitrēyī zei'

- (6.133) OUDINDISCH (Lehmann 1974:87)

té vo hrdé mánase santu yajñá
deze u in-hart in-geest zijn offers
'deze offers moeten in overeenstemming zijn met je hart, je geest'

- (6.134) GRIEKS (Devine & Stephens 2000:13)

toútois epartheis toís
DEM:DAT.N.PL aanmoedigen:PASS.PTCP.AOR.NOM.M.SG LIDW:DAT.N.PL
psēfismasi
decreet:DAT.N.PL
'aangemoedigd door die decreten'

Hoofdstuk 6

(6.135) GRIEKS (Brugmann & Delbrück 1900:503)

hai	<i>d'</i>	<i>apémuxan</i>	Athēnaíē	<i>te</i>	kai	Hérē
d(i)e	PART	ze-snoven(?)	Athena	PART	en	Hera
'Athena en Hera snoven'						

(6.136) LATIJN (Devine & Stephens 2006:543)

hoc	<i>quidem</i>	<i>abhorret</i>	<i>a</i>	<i>virtute</i>	verbum
dit	PART	deinst.terug	VZ	moed	woord
'dit woord is niet in overeenstemming met moed'					

(6.137) HITTITISCH (Luraghi 1990:174)

kēdas=ma	ANA	KUR.KUR^{HILA}
deze:DAT/LOC.PL-PART	naar	land:PL
'naar deze landen'		

De scheidingslijn tussen pronomina en andere nomina – waaronder in het PIE dus ook de adjectieven gerekend moeten worden – loopt overigens in het PIE anders dan in het hedendaags Nederlands.⁵² Te oordelen naar de flexie van het Oudindische *anyá-*, Grieks *állos* en Latijn *alius*, moet het woord voor 'ander' in het PIE tot de pronomina gerekend worden. Meer voorbeelden van zulke *halfpronomina*, zoals ze soms genoemd worden, staan in Kluge (1913:209).

In het Pgm nemen de adjectieven de flexie over van de pronomina. Beide woordsoorten, adjectieven en pronomina, gedroegen zich aanvankelijk nog als BvG, maar in de loop van de ontwikkeling van de Germaanse talen gingen adjectieven een vaste plaats voor het nomen innemen (zie §6.2.2). De pronomina, die flexioneel aansloten bij de adjectieven, maakten iets later dezelfde overstap. In wat nu volgt, worden twee types pronomina van naderbij bekeken, de demonstrativa en de possessiva.

(i) Demonstrativa: In het PIE waren demonstrativa nog duidelijk zinsconstituenten, zoals mag blijken uit de voorbeelden in (6.132)-(6.137) (zie ook Brugmann & Delbrück 1893:503; Lehmann 1974:82).⁵³ In het Pgm zijn de demonstrativa hoogstwaarschijnlijk zeer vroeg overgestapt naar de nieuw aangelegde attributieve kavel, haast gelijktijdig, of zelfs nog voor de adjectieven. Het zijn in wezen ook adjectieven in het Pgm, of, nauwkeuriger gezegd: er wordt woordsoortelijk geen strikt onderscheid gemaakt tussen demonstrativa en adjectiva. Het vastleggen van de relatieve chronologie van de attributivering van het adjectief en van het demonstrativum, berust met andere woorden op een anachronisme.⁵⁴ In §7.1.1 wordt uitgelegd hoe

⁵² De grens tussen pronomina en adjectief is eigenlijk voortdurend in beweging, ook vandaag nog (zie b.v. Zifonun 2006; en hfst.7).

⁵³ Volgens Heine & Kuteva (2007:84-86) is het typologisch een normale gang van zaken dat adnominale demonstrativa oorspronkelijk op zinsniveau geopereerd hebben.

⁵⁴ Dat ze toch apart behandeld worden, dient vooral de overzichtelijkheid.

vastgesteld kan worden of demonstrativa in een bepaald taalstadium adjectief dan wel determinator zijn.

Ook in het Pgm komen nog gevallen van uiteenplaatsing van demonstrativum en nomen voor, al gaat het beslist niet om een frequent verschijnsel. Niet toevallig komen de voorbeelden vooral uit het Gotisch, een van de oudst geattesteerde Germaanse dochtertalen (zie bijvoorbeeld Smith 1971:205-206).

(6.138) GOTISCH (Smith 1971:206, Skeireins 3:6)

<i>jah</i>	so	<i>bi</i>	<i>gub</i>	hrainei	<i>anabudana</i>	<i>was</i>
en	DEM	bij	god	reinheid	bevolen	werd

‘en deze reinheid was door God bevolen’

Ook postnominale positie is niet erg frequent. Attestaties komen uit de oudst overgeleverde teksten, en natuurlijk uit de Scandinavische tak, die tot op heden postnominale demonstrativa heeft, zij het in de vorm van een suffix.⁵⁵

(6.139) RUNENINSCRIPTIE (Smith 1971:199)

<i>erilaR</i>	<i>sa</i>
runenmeester	DEM

‘die runenmeester’

(6.140) RUNENINSCRIPTIE (Smith 1971:199)

<i>bali</i>	<i>bino</i>
steen	DEM

‘deze steen’

(6.141) GOTISCH (Lucas 17:9)

<i>iba</i>	<i>þank</i>	<i>þu</i>	<i>fairbaitis</i>	<i>skalka</i>	<i>jainamma</i>
PART	dank	jij	betuigt	knecht	DEM

‘Hij bedankt de knecht toch niet?’
(Grieks: *mē échei chárin tōi doúloī*)

(6.142) OUDIJSLANDS (Smith 1971:204)

<i>fé</i>	<i>þat</i>
geld	DEM

‘dat geld’

Al is een enkel voorbeeld uit het Oudengels niet uitgesloten. Het verschijnsel doet zich uitsluitend voor in poëzie (Mitchell 1985:76), wat erop kan wijzen dat het om een verouderde constructie gaat:

⁵⁵ Dat het Gotisch nog uiteenplaatsing toelaat, en de Noordgermaanse talen het demonstrativum achterop kunnen plaatsen, doet vermoeden dat de ‘attributivisering’ van de demonstrativa zich pas heeft gekristalliseerd bij de splitsing van de drie takken: het lijkt een Westgermaans verschijnsel te zijn.

Hoofdstuk 6

(6.143) OUDENGELS (Quirk & Wrenn 1969:89)

ēpel *þysne*
thuisland DEM
'dit thuisland'

Dat het demonstrativum in het Gotisch als aparte zinsconstituent kan opereren, blijkt mogelijk ook uit een voorbeeld als (6.144), waarin het demonstrativum niet als bepaling opereert, maar als kern die een genitief regeert, ter vertaling van een Grieks attributief demonstrativum.⁵⁶ Merk op dat Wulfila desgewenst het Grieks getrouwer had kunnen volgen, door *telōnai* te vertalen met het Gotische *motarjos*.

(6.144) GOTISCH (Grimm 1967,4:520)

thái *thindó*
DEM:NOM.M.PL volk:GEN.FEM.PL
'de tollenaars'
(Grieks: *hoi telōnai*)

In het (West-)Germaans gaan demonstrativa echter hoe langer hoe meer vooraf aan het nomen waar ze bij horen. Dat blijkt althans uit de cijfers van Smith (1971:199-211): de tabel en grafiek laten een duidelijk statistisch significante afname zien van postnominale demonstrativa.⁵⁷

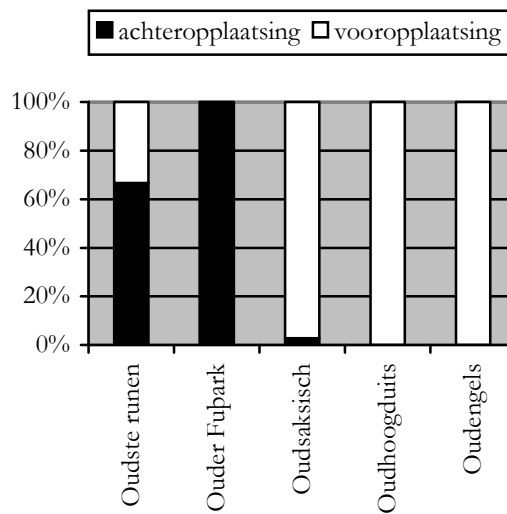
⁵⁶ Zoals geargumenteed in §1.4.1 en §6.1.1.3, moet de regeerrelatie semantisch begrepen worden. De genitief wordt hier geanalyseerd als een autonome constituent.

⁵⁷ De cijfers van Smith zijn allicht wat te rooskleurig. Het Gotisch is uit de tellingen gelaten, omdat Smith geen exacte cijfers geeft, maar alleen zegt dat nagenoeg alle demonstrativa in het Gotisch vóór het nomen staan. Dat verstoort de associatie in de tabel, omdat het Gotisch een erg oud dialect is. Daar kan op zich dan weer tegen ingebracht worden dat het Gotisch wél veel voorbeelden van uiteenplaatsing heeft (zie Smith 1971:206), die in wat hier verdedigd wordt min of meer op dezelfde lijn geplaatst kunnen worden als de postnominale demonstrativa. De weglating van de Gotische data lijkt me de beste oplossing. Een ander probleem zijn de Oudsaksische data. Het demonstrativum kan nog achterop, maar mogelijk alleen als het gevolgd wordt door een adjectief, type *idis thero gōdun* (letterlijk: 'vrouw de goede'), die een andere structuur heeft (zie §6.1.1.3). Ook voor het Oudsaksisch zou dan kunnen gelden dat demonstrativa systematisch vooropgeplaatst worden. Dat is echter allerminst funest voor de associatie. De Γ -associatiewaarde stijgt zelfs naar 0,9987 (ASF 0,0014). Een derde, wat ingrijpendere complicatie is dat het demonstrativum zich in de 10^e eeuw ontwikkelt tot een determinator (zie §7.2), zodat de tabel mogelijk Gotische appels met Oudengelse peren vergelijkt. Verder zijn de Deense, Zweedse en Noorse runeninscripties uit de tellingen gelaten, en is ook het Oudijlands niet meegerekend. De cijfers moeten met andere woorden met grote omzichtigheid benaderd worden.

Tabel 6.5: *Positie van het demonstrativum in de oude Germaanse talen (gebaseerd op Smith 1971, hfst.7)*

	ACHTEROP		VOOROP		Σ
	n	%	n	%	
Oudste runen (< 7 ^e eeuw)	2	66,67	1	33,33	3
Ouder Fupark (7 ^e -8 ^e eeuw)	2	100,00	0	0,00	2
Oudsaksisch (9 ^e eeuw)	6	2,82	207	97,18	213
Oudhoogduits (8 ^e -11 ^e eeuw)	0	0,00	189	100,00	189
Oudengels (11 ^e eeuw)	0	0,00	381	100,00	381
Σ	10		778		788

Statistiek: Γ : 0,9976 ASF: 0,0025

Grafiek 6.2: *Positie van het demonstrativum in de oude Germaanse talen*

De situatie in het Oudnederlands van de WPS en de LWI bevestigt het beeld dat naar voren komt uit de grafiek: ook in het Oudnederlands gaat het demonstrativum consequent aan het nomen vooraf, maar omdat het zich vanaf de 10^e eeuw ontwikkelt tot een determinator, hoort de beschrijving van de lotgevallen van het demonstrativum in het Nederlands niet thuis in een hoofdstuk over de extensie van de adjectiefkavel, maar wel in hfst.7.

(ii) **Possessiva:** Echte extensie van de adjectiefkavel doet zich voor bij de possessiefpronomina. Uiteenplaatsing lijkt weliswaar vooral voor te komen in het Gotisch (zie bijvoorbeeld Smith 1971:247-248), maar de constructie doet zich een enkele keer zelfs nog voor in het Oudsaksisch en het Oudengels.

(6.145) GOTISCH (Smith 1971:248, Skeireins 3:4)

seina *anafilbandam* *daupein*
 zijn aanbevelend doop
 ‘zijn doop aanbevelend’

Hoofdstuk 6

- (6.146) OUDSAKSISCH (GNS 2008:313)
ik an thinen scal uuillien uuonian
ik in jouw zal genade wonen
‘ik zal in jouw genade wonen’
- (6.147) OUDENGELS (Beowulf vv.445-446)
Ná þú mínne þearft hafalan hýðan
niet jij mijn hoeft hoofd verbergen
‘je hoeft mijn hoofd niet te verbergen’
- (6.148) OUDENGELS (Beowulf vv.450-451)
nó ðú ymb mínes ne þearft líces
helemaal.niet jij over mijn niet hoeft lijk
feorme leng sorgian
onderhoud langer zorgen
‘jij hoeft je helemaal geen zorgen meer te maken over het onderhoud van mijn lijk’
- Achteropplaatsing is heel frequent.
- (6.149) RUNENINSCRIPTIE, 350 (Antonsen 1975:40)
swestar minu
zuster mijn
‘mijn zuster’
- (6.150) GOTISCH (Smith 1971:247, Skeireins 4:2)
siponjam seinaim
volgelingen zijn
‘zijn volgelingen’
- (6.151) OUDHOOGDUITS (Smith 1971:248)
uibu minaz
dier mijn
‘mijn dier’
- (6.152) OUDSAKSISCH (Smith 1971:249)
thiornun thínaro
bruid jouw
‘jouw bruid’
- (6.153) OUDIJSLANDS (Smith 1971:247)
orð þin
woord jouw
‘jouw woord’

(6.154) OUDENGELS (Mitchell 1985:120)

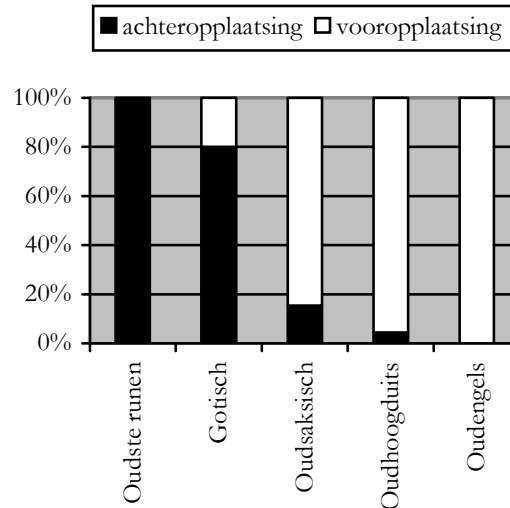
sunu min
 zoon mijn
 ‘mijn zoon’

Ondanks de rijke oogst aan postnominale possessiva in de oudere Germaanse talen wint de prenominale positie terrein (zie Pollak 1912:296), maar het lijkt er sterk op dat de possessiva langer buiten de NC blijven staan dan de adjectieven en demonstrativa. Dat blijkt uit de volgende tabel, gebaseerd op de gegevens van Smith (1971, hfst. 10)⁵⁸.

Tabel 6.6: *Positie van het possessivum in de oude Germaanse talen (gebaseerd op Smith 1971, hfst.10)*

	ACHTEROP		VOOROP		Σ
	n	%	n	%	n
Oudste runen (< 7 ^e eeuw)	3	100,00	0	0,00	3
Gotisch (4 ^e -7 ^e eeuw)	8	80,00	2	20,00	10
Oudsaksisch (9 ^e eeuw)	6	15,38	33	84,62	39
Oudhoogduits (8 ^e -11 ^e eeuw)	3	4,48	64	95,52	67
Oudengels (11 ^e eeuw)	0	0,00	2	100,00	2
Σ	20		101		121

Statistiek: Γ: 0,8550 ASF: 0,0796

Grafiek 6.3: *Positie van het possessivum in de oude Germaanse talen*

⁵⁸ In de periode van het ‘ouder Fupark’ komt het possessivum niet voor in het corpus van Smith (zie 1971:244).

Hoofdstuk 6

Ook in het Nederlands boden de possessiva langer weerstand tegen de attributivisering dan de adjectieven en demonstrativa. Van der Horst (GNS 2008:312) merkt op dat de WPS weinig aanknopingspunten bieden, omdat de volgorde meestal parallel loopt met het Latijnse origineel, maar in het volgende voorbeeld lijkt het ontbreken van een possessivum in het Latijn me toch een argument om aan te nemen dat het possessivum postnominale gebruikt kon worden, ook – en dat is niet onbelangrijk, zie §6.3.1 – wanneer het nomen geen andere bepalingen bij zich heeft:⁵⁹

- (6.155) OUDNEDERLANDS (WPS 54,19)
<i>Irlósin</i>	<i>sal</i>	<i>an</i>	<i>frithe</i>	<i>sêla</i>	<i>mîna</i>	<i>fan</i>	<i>thên</i>
verlossen	zal	in	vrede	ziel	mijn	van	hen
<i>thia</i>	<i>gimácont</i>	<i>mi</i>					
die	benaderen	mij					
- ‘Hij zal mijn ziel in vrede verlossen van hen die mij benaderen’
(Latijn: *Redimet in pace animam ab his qui appropinquant me*)

Postnominale possessiva komen ook voor in de LWI, zelfs wanneer het nomen geen andere bepalingen bij zich heeft:

- (6.156) OUDNEDERLANDS (LWI 127,1)
<i>wine</i>	<i>min</i>
lief	mijn
- ‘mijn lief’

In totaal gaat het om 2,95% (15 gevallen op een totaal van 509 possessiva), maar daar moet bij opgemerkt worden dat het stuk voor stuk om ‘aansprekingen’ gaat (cf. supra), een constructie die in de LWI vrij goed vertegenwoordigd is. Mogelijk heeft het LWI dus een vrij royaal aantal postnominale possessiva, vergeleken bij wat in het 11^e-eeuwse Oudnederlands gebruikelijk geweest zal zijn. Hoe dan ook sluit het percentage goed aan bij de cijfers in tabel 6.6.

6.3.2.3 Telwoorden

Nog duidelijker dan bij de possessiva is de extensie van de adjectiefkavel bij de *telwoorden*, maar omdat onder de categorie telwoord heel uiteenlopende woorden gevat worden, wordt het zicht op de data enigszins vertroebeld. Het is dus zaak om eerst orde te scheppen in dit kluwen.

Om de discussie niet meteen door theoretische kwesties te laten gijzelen wordt hier alleen een onderscheid gemaakt tussen *bepaalde hoofdteelwoorden* (*cardinalia*) en *onbe-*

⁵⁹ Het Latijn heb ik overgenomen van De Grauwe (1982:436). Sommige Latijnse bronnen hebben wel een possessivum (*meam*) na *animam*. Het argument komt dan natuurlijk te vervallen.

paalde telwoorden (*quantifiers*).⁶⁰ Respectieve voorbeelden zijn *twee, drie, honderd* enerzijds en *sommige, vele, alle* anderzijds. Ik ga niet in op het verschil tussen *hoge/lage, sterke/zwakke* en *absolute/relatieve* kwantoren. Waar nodig zullen categorieën afgezonderd worden. Buiten beschouwing blijven verder ook de telbijwoorden (*tweemaal* etc.), de distributieve bijwoorden (*per paar, gedrieën*) et cetera.

Cardinalia en onbepaalde telwoorden komen in verschillende constructies voor. Belangrijk is het onderscheid tussen telwoorden die een genitief ‘regeren’ enerzijds, en telwoorden die dat niet doen anderzijds.⁶¹ Voor de cardinalia geldt in het algemeen, en in de IE talen in het bijzonder: hoe hoger het getal, hoe groter de kans op genitiefrectie (Greenberg 1978b:285).

(6.157) LATIJN (Hirt 1934:173)

mille hominum
duizend man:GEN.M.PL
‘duizend mannen’

(6.158) OUDINDISCH (Thomson & Slocum s.d.)

trīni rocanā
drie:ACC.N lichtbol:ACC.N.PL
‘drie lichtbollen’

Andere indelingen zijn natuurlijk ook denkbaar. Er zijn bijvoorbeeld telwoorden die flecteren, en andere die dat niet doen. Naast een voorbeeld als (6.158), met ‘congruerend’ telwoord *trīni*, staat een geval als (6.159), waarin het telwoord *hekatòn* niet flecteert, maar niettemin geen genitief regeert.

(6.159) GRIEKS (Hirt 1934:174)

hekatòn ándres
honderd man:NOM.M.PL
‘honderd mannen’

Constructies waarin een bepaald of onbepaald telwoord een genitief of een voorzetselconstituent bij zich heeft, worden in wat volgt ook de *partitieve constructie* genoemd; gevallen waarin het nomen de door de zinssemantiek bepaalde casus draagt, noem ik de *niet-partitieve*, of de *attributieve*.⁶²

⁶⁰ Opgelet: de termen *bepaald* en *onbepaald* hebben in dit verband niets te maken met definitieheid.

⁶¹ In de opvatting over casus die ik voorsta (zie §1.4.1) is *rectie* eigenlijk geen goede term. Vandaar de aanhalingstekens. Idem voor ‘congruentie’ een paar regels verderop.

⁶² De term *niet-partitieve constructie* is eigenlijk beter dan de term *attributieve constructie* voor gevallen als (6.158)-(6.159). Die laatste term suggereert immers ten onrechte suggereert dat het telwoord sowieso een dependente positie in de NC inneemt. Om dezelfde reden valt de term *partitieve constructie* te verkiezen boven *zelfstandig gebruik*.

Hoofdstuk 6

Telwoorden houden als woordsoort het midden tussen pronomina, adjectieven en substantieven. De onbepaalde telwoorden worden meestal ingedeeld bij de pronomina – de grens met de onbepaalde voornaamwoorden (*ieder, enig* etc.) is inderdaad flinterdun of zinloos –, de cardinalia met genitiefrectie kunnen beschouwd worden als substantieven, en de cardinalia zonder genitiefrectie sluiten aan bij adjectieven, zeker wanneer ze adnominaal congrueren. Die indeling is wel inzichtelijk, maar niet helemaal accuraat in het licht van wat in §6.1 gezegd is over de structuur van de PIE NC: aangezien adjectieven nog geen aparte woordsoort vormden, moet voor alle types een dubbele NC-structuur aangenomen worden.

(6.160) [mille]_{NC} [hominum]_{NC}

(6.161) [tríni]_{NC} [rocaná]_{NC}

(6.162) [hekatòn]_{NC} [ándres]_{NC}

Dat wordt bevestigd door de vaststelling dat de positie van telwoorden vrij is, ze kunnen vóór (6.163) of achter (6.164) hun nomen staan, of ervan gescheiden worden (6.165), net zoals adjectieven (zie §6.1.1.2). Scheiding is overigens beslist niet beperkt tot de telwoorden met genitiefrectie.

(6.163) OUDINDISCH (Hirt 1937:241)

dvádaśa māsāḥ

twaalf maanden

‘twaalf maanden’

(6.164) LATIJS (Janssens et al. 1992:96)

fossa pedum viginti

gracht voeten twintig

‘een gracht van twintig voeten breedte’

(6.165) GRIEKS (Hirt 1937:229)

murí *Achaioís* *álge*’ *éthēken*

tienduizend Achaeërs smarten bracht

‘[die] tienduizend smarten voor de Achaeërs bracht’

Interessanter is de situatie in het Pgm. Dan ontwikkelt zich namelijk een attributieve adjectiefpositie in de NC (zie §6.2.2), die in principe ook toegankelijk is voor telwoorden. Als in het Germaans (i) een toename vastgesteld kan worden van de niet-regerende telwoorden en (ii) een afname van postnominale posities of uiteenplaatsing, dan kan aangenomen worden dat de telwoorden de adjectieven volgen. Als die overstap zich voordoet enige tijd nadat de adjectieven zich in de NC nestelen, dan is er sprake van extensie. In wat nu volgt, wordt betoogd dat zowel tendens (i) als tendens (ii) zich inderdaad voordoen.

(i) **Wel of geen genitiefrectie:** De Germaanse talen laten een tendens zien waarbij telwoorden steeds minder vaak de genitief regeren. Dat geldt zowel voor de cardinalia (*twee, honderd* etc.) als voor de onbepaalde telwoorden (*alle, sommige* etc.).

Eerst de **cardinalia**. De formulering dat telwoorden uiteenvallen in een groep met en een groep zonder genitiefrectie gaat allicht wat kort door de bocht. Heel wat telwoorden laten beide constructies toe. Nog steeds staat *drie mannen* naast *drie van de mannen* in het Nederlands. De constructies zijn dan ook semantisch niet helemaal inwisselbaar.

(6.166) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

*Graham krijgt de troon, als bij **de drie gestolen schatten** van het koninkrijk kan redden.*

(6.167) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

*Naar aanleiding van de diefstal heeft de justitie in Duitsland en Oostenrijk huiszoekingen gedaan in woonhuizen en bedrijfspanden en hierbij **drie van de gestolen consoles** teruggevonden.*

Zin (6.166) suggereert dat er niet meer dan drie schatten gestolen zijn. Zin (6.167) suggereert (mutatis mutandis) het omgekeerde. Dat semantische verschil werkt waarschijnlijk ook in het oudere Germaans:

(6.168) GOTISCH (Matteüs 10:1)

Jab athaitands þans twalif siþonjans
 en roepende die twaalf discipelen:ACC.M.PL
 ‘En hij riep zijn twaalf leerlingen bij zich’

(6.169) GOTISCH (Lucas 7:19)

jab athaitands twans siþonje seinaiþe
 en roepende twee discipelen:GEN.MASC.PL zijn:GEN.M.PL
 ‘Hij riep twee van zijn leerlingen bij zich’

Omdat het aantal apostelen in totaal twaalf is, is de constructie met de partitieve genitief niet erg geschikt voor (6.168).⁶³

Toch wordt de keuze voor de ene of de andere constructie niet alleen door de semantiek bepaald: zoals gezegd geldt bij de cardinalia voor de Indo-Europese talen dat rectie meer voorkomt bij hogere getallen. Verder neemt rectie diachroon af in het Germaans (zie GNS 2008:190). Dat strookt alvast met het idee dat de telvoor-

⁶³ Eerlijkheidshalve moet hier wel bij verteld worden dat het Gotisch in beide citaten parallel loopt met het Griekse origineel (*kai proskalesámenos toùs dōdeka mathētàs*, resp. *kai proskalesámenos duo tinàs tōn mathētōn autoū*), zodat niet uitgesloten kan worden dat Wulfila hier een Griekse constructie heeft gebruikt.

Hoofdstuk 6

den als attributieve bepaling opgenomen worden in de NC. In (6.170)-(6.177) worden oude Germaanse voorbeelden gegeven van (voorop- en achteropgeplaatste) cardinalia met genitiefrectie, waar het Nederlands vandaag alleen de niet-partitieve constructie gebruikt. Een partitief, in het hedendaags Nederlands uitgedrukt door een VzC met *van*, is alleen nog mogelijk wanneer de partitief een bekend veronderstelde (definiete) eenheid is (zie o.a. Selkirk 1977 en Jackendoff 1977).⁶⁴

- (6.170) GOTISCH (GNS 2008:190)
þans þrins tiguns silubrīnaiþe
die dertig zilverstukken:GEN
'de dertig zilverstukken'
(Grieks: *tà triákonta argúria*)
- (6.171) GOTISCH (GNS 2008:190)
dage fidwor tiguns
dagen:GEN veertig
'veertig dagen'
(Grieks: *tesserákonta héméras*)
- (6.172) OUDHOOGDUITS (Grimm 1967,4:896)
thie drīȝuc pfenningo
die dertig zilverlingen:GEN
'de dertig zilverlingen'
- (6.173) OUDHOOGDUITS (Grimm 1967,4:896)
sumaro enti wintro sebstic
zomers:GEN en winters:GEN zestig
'zestig zomers en winters'
- (6.174) OUDSAKSISCH (Grimm 1967,4:896)
thrītig wintro
dertig winters:GEN
'dertig winters'
- (6.175) OUDSAKSISCH (Grimm 1967,4:896)
thrītig géro
dertig jaar:GEN
'dertig jaar'
- (6.176) OUDENGELS (Grimm 1967,4:896)
fiftig vintra
vijftig winters:GEN
'vijftig winters'

⁶⁴ Er bestaat enige discussie over de vraag of *definitieid* hier niet beter vervangen zou worden door *specificiteit* of *referentialiteit* (zie Keizer 2007:67-70, en de aldaar geciteerde literatuur).

- (6.177) OUDNEDERLANDS (LWI 147,3)
z̄vie z̄hebenz̄ogh p̄henningo
 twee honderd zilverlingen:GEN
 ‘tweehonderd zilverlingen’

Uit de vaststelling dat dergelijke voorbeelden in het hedendaags Nederlands niet meer voorkomen (*vijftig winters* vs. **vijftig van winters*), blijkt dat de partitieve constructie terreinverlies geleden heeft. Wanneer de oude constructie, met indefiniete partitief, precies verdwenen is, valt moeilijk vast te stellen. In het Middelnederlands is de ‘oude’ constructie nog steeds mogelijk, zie (6.178) en (6.179). In het Nieuwnederlands ben ik ze niet meer tegengekomen. Mogelijk heeft het afkalven van de casusmorfologie de attributivisering van de telwoorden bij indefiniete nomina bespoedigd: in het meervoud missen indefiniete nomina een expliciet (‘overt’) lidwoord, dat bij uitstek geschikt is om de genitiefrelatie te markeren: *twee der vrouwen* is met andere woorden langer herkenbaar als partitieve constructie dan *twee vrouwen*.

- (6.178) VROEGMIDDELNEDERLANDS, 13^e eeuw (GNS 2008:392)
ic hadde jongher z̄onen achte ende scoenre dochtren z̄evene
 ‘ik had acht jonge zonen en zeven mooie dochters’

- (6.179) MIDDELNEDERLANDS, 15^e eeuw (GNS 2008:616)
omtrent C ende XX eldelre vromer mannen van wapene
 ‘ongeveer honderdtwintig edele vrome krijgslieden’

Samenvattend: de partitieve constructie is in het Germaans niet verdwenen. Naast niet-partitief *de drie vrouwen* (GOO) en *drie vrouwen* (GOO) staat thans nog steeds het partitieve *drie van de vrouwen* (GOO) – met telkens een semantisch verschil. Telwoorden bieden langer weerstand tegen de opname in de NC dan de adjectieven. Toch zijn er barsten gekomen in het verzet: in de oudere Germaanse talen konden ook indefiniete NC’s nog in de partitieve constructie voorkomen. Dat kan nu niet meer.

Ook de **onbepaalde telwoorden** (*sommige, vele, alle*) verliezen hun mogelijkheid tot genitiefrectie. In wat volgt, wordt de geschiedenis van twee van die onbepaalde telwoorden van nabij gevolgd: de existentiële kwantor *sommige* en de universele kwantor *alle*. Voor deze twee onbepaalde telwoorden kan aannemelijk gemaakt worden dat ze het doelwit zijn van de extensie van de NC: ze worden in de NC gezogen, al bieden ze beide langer weerstand dan de reguliere adjectieven, en is er een faseverschil: de existentiële kwantor wordt vroeger opgeslorpt in de NC dan de universele kwantor.

Twee onbepaalde telwoorden, dat is uiteraard maar een kleine greep uit het ruime aanbod, maar het gaat ons hier niet om de knikkers, maar om het spel. Dat is trouwens ook de reden waarom alleen de syntactische buitenbouw bekeken wordt,

Hoofdstuk 6

en niet de heel eigzinnige morfologische binnenbouw.⁶⁵ Waar nodig wordt een en ander ondersteund met extra voorbeelden van andere onbepaalde telwoorden.

Het onbepaalde telwoord *sommige* is in het Gotisch aan te treffen als *sums*. Dat komt, onafhankelijk van de Griekse legger, voor in de partitieve constructie, zoals geïllustreerd wordt in voorbeelden (6.180), (6.181) en (6.182) (zie verder ook Lucas 8:49, 16:1, 16:19 en Marcus 5:21):

- (6.180) GOTISCH (Lucas 7:2)
hundafade *þan* *sumis* *skalks*
 honderman:GEN.M.PL PART enig:GEN.M.SG knecht:NOM.M.SG
 ‘een dienstknecht van een zekere centurio’
 (let.: ‘de kecht van enige der hoofdmannen’)
 (Grieks: *hekatontárchou dé tinos doûlos*)
- (6.181) GOTISCH (Lucas 15:11)
manne *sums* *aibta* *twans*
 man:GEN.M.PL enig:NOM.M.SG hebben:IND.PRET.3SG twee:ACC.M
sununs
 zoon:ACC.M.PL
 ‘iemand had twee zonen’
 (Grieks: *ánthrōpós tis êichen dúo huiouús*)
- (6.182) GOTISCH (Marcus 5:25)
jab *qinono* *suma* *wisandei*
 en vrouw:GEN.F.PL enig:NOM.F.SG zijn:PTCP.PRS.NOM.F.SG
in *runa* *bloþis* *jera*
 in stroom:DAT.M.SG bloed:GEN.N.SG jaar:ACC.N.PL
twalif
 twaalf:ACC.PL
 ‘en een zekere vrouw, die [al] twaalf jaar aan bloedverlies leed’
 (Grieks: *kai gunè oûsa en rhúsei haímatos dódeka étē*)

Uit de Gotische data blijkt dat de tolerantie voor de partitieve constructie met *sums* groter is dan in het hedendaags Nederlands: voor (6.180), (6.181) en (6.182) bijvoorbeeld klinkt de partitieve constructie heel ongewoon in het hedendaags Nederlands, omdat het waarschijnlijk om indefiniete nomina gaat.

Het Gotische *sums* wordt daarnaast ook heel vaak attributief gebruikt, maar voorbeelden waarin Wulfila afwijkt van het Grieks, heb ik niet kunnen vinden. Dat

⁶⁵ Hoewel die binnenbouw mogelijk relevant is voor de buitenbouw. Zo is het merkwaardig dat de hier besproken onbepaalde telwoorden/voornaamwoorden vaak wel fleteren als ze buiten de NC staan, maar dat niet doen als ze attributief gebruikt worden (zie Behaghel 1923). Dit in tegenstelling tot wat het geval is bij reguliere adjectieven.

betekent natuurlijk niet dat de attributieve constructie het Gotisch vreemd was. Dat is zeer onwaarschijnlijk, aangezien de constructie voorkomt bij andere onbepaalde telwoorden, zoals *manags* (*menig*): in (6.183) gebruikt Wulfila een onbepaald telwoord waar het Grieks er geen heeft, en voorbeeld (6.184) komt uit de Skeireins, die niet vertaald is uit het Grieks.

(6.183) GOTISCH (Matteüs 8:18)

<i>gasaihvands</i>	<i>þan</i>	<i>Iesus</i>	<i>managans</i>	<i>hiuhmans</i>
ziende	dan	Jezus	veel:ACC.M.PL	menigte:ACC.M.PL
<i>bi</i>	<i>sik</i>			
bij	zich			

‘Toen Jezus de mensenmassa om zich heen zag’
(Grieks: *idōn dè ho iēsoūs óchlon perì autòn*)

(6.184) GOTISCH (Skeireins 7:4)

<i>hanja</i>	<i>managamma</i>
hooi:DAT.N.SG	veel:DAT.N.SG

‘veel hooi’

In het Oudsaksisch en het Oudhoogduits komt *sum* in beide constructies voor, maar volgens Behaghel (1923:404-406) wordt in het Duits de partitieve constructie niet in alle contexten gebruikt waar dat in het Gotisch wel nog kon. Gevallen als (6.180)-(6.182) zijn kennelijk niet meer mogelijk. Wat nog het dichtst in de buurt komt van de Gotische constructies, is:

(6.185) OUDSAKSISCH (Behaghel 1923:405)

<i>hie</i>	<i>giuuet</i>	<i>im</i>
hij:NOM.SG	gaan:IND.PRET.3SG	hij:DAT.SG
<i>fahora</i>	<i>sum</i>	
weinig:GEN.M.PL	enig:NOM.M.SG	

‘hij ging naar huis (let. tot zich) als een van weinigen’

Daarnaast dus talrijke gevallen van attributieve constructies, zoals:

(6.186) OUDSAKSISCH (Behaghel 1923:405)

<i>sum</i>	<i>tekan</i>
enig:ACC.N.SG	teken:ACC.N.SG

‘enig teken’

Ook in het Oudengels komt *sum* in beide constructies voor, maar de partitieve constructie lijkt vooral of uitsluitend gebruikt te worden in contexten waarin die ook in het hedendaags Nederlands nog gebruikelijk is.

Hoofdstuk 6

(6.187) OUDENGELS (Mitchell 1985:156)

sum *his* *þegna*
enig:NOM.M.SG hij:GEN.M.SG dienaar:GEN.M.PL
'enige van zijn dienaars'

(6.188) OUDENGELS (Mitchell 1985:162)

sume *his* *ðeawas*
enig:NOM/ACC.M.PL hij:GEN.M.SG dienaar:NOM/ACC.M.PL
'enige dienaars van hem'

Niettemin komt de oude constructie, met een indefiniete genitief, af en toe voor, met name in Beowulf (zie ook vv.675, 1905, 2301):

(6.189) OUDENGELS (Beowulf v.1607)

þat *wæs* *wundra* *sum*
dat was wonder:GEN.N.PL enig:NOM.N.SG
'dat was een wonder'

Mogelijk gaat het hier om een archaïsme of een stijlfiguur. Dat zou aansluiten bij de eerder gemaakte vaststelling dat de Beowulf ook achteroploopt bij de kristallisering van de NC (zie §6.2.2.1).

In het Oudnederlands komen eveneens beide constructies voor, zij het dat genitiefrectie enkel aangetroffen is met een pronomen, een grammaticale context waarin tot op vandaag de partitieve constructie gebruikt wordt in het Nederlands.

(6.190) OUDNEDERLANDS (GNS 2008:184)

So *ich* *sume* *wiila* *geruowet* *bim*
als ik enige:ACC.SG/PLtijd:ACC.SG/PL rusten:PTCP.PRF ben
'als ik enige tijd met rust gelaten word'

(6.191) OUDNEDERLANDS (GNS 2008:184)

hiro *sumeliche*
zij:GEN.PL sommige:NOM.PL
'sommigen van hen'

Samenvattend: voor wat *sommige* betreft, zijn er aanwijzingen dat in de Germaanse talen de populariteit van de constructie met een partitieve genitief stijgt met de ouderdom van het dialect, net zoals dat bij de cardinalia het geval was. Anders gezegd: in een aantal syntactische contexten wordt *sommige* opgeslokt door de NC. Niet helemaal echter, want tot op heden is de partitieve constructie bewaard in sommige contexten.

Dat het terreinverlies van de partitieve constructie inderdaad gezien moet worden als een aspect van de uitbreiding van de NC, mag ook hieruit blijken dat de voor hedendaagse taalgebruikers merkwaardige constructie waarin *sommige* bij een

niet-partitieve definiete NC staat (Heltveit 1977 spreekt van de *concatenatieve constructie*), zoals in (6.192), al sinds eeuwen in onbruik is geraakt.⁶⁶ Tegenwoordig wordt in zulke gevallen een partitieve constructie gebruikt of valt de definiete determinator weg.

(6.192) OUDENGELS (Heltveit 1977:51)

<i>sume</i>	<i>þa</i>	<i>scipu</i>
enig:NOM/ACC.N.PL	DEM:NOM/ACC.N.PL	schip:NOM/ACC.N.PL
‘enige van die schepen’ of ‘enige schepen’		

Zulke concatenatieve constructies zullen als twee aparte NC's gefunctioneerd hebben. De analyse ziet er schematisch als volgt uit:

(6.193) [*sume*]_{NC} [*þa scipu*]_{NC}

Dat wordt ondersteund door de vaststelling dat in dergelijke constructies *sum* ook postnominaal voorkomt, of in afstandspositie:

(6.194) OUDENGELS (Heltveit 1977:52)

<i>þa</i>	<i>averigedan</i>
DEM:NOM/ACC.M.PL	vervloekt:NOM/ACC.M.PL
<i>gastas</i>	<i>sume</i>
geest:NOM/ACC.M.PL	enige:NOM/ACC.M.PL
‘enige van de vervloekte geesten’	

(6.195) OUDENGELS (Heltveit 1977:52)

<i>þa</i>	<i>teð</i>	<i>hie</i>	<i>brochton</i>	<i>sume</i>
DEM:ACC.M.PL	tand:ACC.M.PL	zij	brachten	enige:ACC.M.PL
<i>þam</i>	<i>cyninge</i>			
DEM:DAT.M.SG	koning:DAT.M.SG			
‘zij brachten enige tanden mee voor de koning’				

Hoe moet het verdwijnen van deze in feite appositionele constructie nu in verband gebracht worden met de uitbreiding van de NC? Bij de partitieve constructie maakt de vorm duidelijk dat het om twee aparte constituenten gaat. De concatenatieve constructie mist zo'n vormelijke markering. Dat de constructie in kwestie aanzienlijke populariteit genoot in de oudere fasen (Oudengels, Oudhoogduits etc.), wijst erop dat *sommige* nog herkend werd als een autonome constituent. Maar dat verandert: krachtens het principe dat bepalingen voorafgaan aan hun kern, dreigt de concatenatieve constructie als een integrale NC geïnterpreteerd te worden wanneer de NC ter linkerzijde uitbreidt. Dan doen zich twee mogelijkheden voor: ofwel wordt het tel-

⁶⁶ De voorbeelden die nu volgen, komen uit het Oudengels. De constructie komt echter ook voor in andere Germaanse talen (zie verderop).

Hoofdstuk 6

woord bij de NC ingelijfd, ofwel wordt met een extra markeerder aangegeven dat het telwoord buiten de NC staat. De twee mogelijkheden doen zich daadwerkelijk voor: inlijving bij de NC zien we wanneer *sum* zijn uiteenplaatsingsmogelijkheden verliest (cf. infra), en het toevoegen van een extra markeerder zien we in het toenemende gebruik van het voorzetsel *of* tussen telwoord en definiete NC (zie b.v. Fischer & Van der Wurff 2006:121).⁶⁷

Samengevat: de afnemende tolerantie voor de concatenatieve constructie kan een aanwijzing zijn voor de toenemende attributivering van *sommige*.

Ook *alle* lijkt zijn mogelijkheid tot genitiefrectie gaandeweg te moeten prijsgeven. In het Gotisch komt *al(le)* in beide constructies voor. Voorbeelden van een constructie met partitieve genitief, onafhankelijk van het Grieks, worden gegeven in (6.196) en (6.197) (zie daarnaast ook Matteüs 7:19, Lucas 3:5, Lucas 3:6, Lucas 3:9, Lucas 4:4, Lucas 5:17, Lucas 6:17, Lucas 9:2, Lucas 10:1, Marcus 2:13, Romeinen 8:36, Romeinen 13:1, Romeinen 14:11, Korintiërs I 13:2, Korintiërs I 15:24, Korintiërs II 7:1, Korintiërs II 9:8, Korintiërs II 10:5, Korintiërs II 10:6, Korintiërs II 13:1, Efeziërs 3:15, Filippenzen 4:7, Kolossenzen 1:10, Kolossenzen 1:28, Tessalonicenzen I 5:22, Tessalonicenzen II 2:4, Tessalonicenzen II 3:6, Timoteüs I 4:4, Timoteüs I 5:10, Timoteüs II 2:21, Timoteüs II 3:16, Timoteüs II 3:17, Titus 1:16, Skeireins 4:3, Skeireins 5:1). Voorbeelden van niet-partitieve constructies, eveneens onafhankelijk van het Grieks, volgen in (6.198) en (6.199) (zie ook Marcus 5:26, Marcus 7:14, Marcus 15:8, Skeireins 4:3, Skeireins 5:4, Skeireins 5:6, Skeireins 6:3, Skeireins 8:4).

(6.196) GOTISCH (Matteüs 7:17)

swa all bagme godaiȝe akrana
 zo al:NOM.N.SG boom:GEN.M.PL goed:GEN.M.PL vrucht:ACC.N.PL
goda gataujjþ
 goed:ACC.N.PL voortbrengen:IND.PRS.3SG
 ‘Zo draagt elke goede boom goede vruchten’
 (Grieks: *hoútōs pân déndron agathōn karpōus kaloūs poiēi*)

(6.197) GOTISCH (Johannes 15:2)

all taine in mis
 al:ACC.N.SG twijg:GEN.M.PL in mij:DAT.SG
unbairandane akran gob
 niet.dragen:PTCP.PRS.NOM.M.PL vrucht:ACC.N.SG goed:ACC.N.SG
 ‘Iedere rank aan mij die geen vrucht draagt’
 (Grieks: *pân klēma en emoi mē fēron karpón*)

⁶⁷ Die laatste tendens lijkt in te gaan tegen het algemene terreinverlies van de partitieve constructie, maar dat is slechts schijn. Insertie van *of* doet zich namelijk uitsluitend voor bij definiete NC's, die voorafgegaan worden door het lidwoord; de standaardoptie is het inlijven van het telwoord bij de NC, met indefiniete betekenis.

- (6.198) GOTISCH (Lucas 3:15)
at wenjandein *þan allai*
 bij⁶⁸ wachten:PTCP.PRS.DAT.F.SG PART al:DAT.F.SG
managein
 menigte:DAT.F.SG
 ‘het volk was vol verwachting’
 (Grieks: *prosdokōntos dè tou laou*)
- (6.199) GOTISCH (Marcus 1:27)
jab afslaufnodedum *allai*
 en ontzet.zijn:IND.PRET.3PL al:NOM.M.PL
sildaleikjandans
 zich.verwonderen:PTCP.PRS.NOM.M.PL
 ‘iedereen was verbijsterd (let. alle zich verbazenden waren ontzet)’
 (Grieks: *kai ethambēthēsan ápantes*)

Ook in het Oudsaksisch en het Oudhoogduits worden beide constructies naast elkaar aangetroffen, al merkt Behaghel (1923:493) op dat de partitieve constructie zeldzamer is dan in het Gotisch. Enkele voorbeelden van beide constructies:

- (6.200) OUDSAKSISCH (Behaghel 1923:493)
al liudstamna
 al mensenstam:GEN.M.PL
 ‘alle mensenstammen’
- (6.201) OUDHOOGDUITS (Behaghel 1923:493)
al guotes
 al goed:GEN.N.SG
 ‘al het goede’
- (6.202) OUDSAKSISCH (Heliand v.1274)
allumu mancunnie
 al:DAT.M.SG mensheid:DAT.M.SG
 ‘heel de mensheid’

En ook in het Oudengels is de partitieve constructie veel zeldzamer dan de attributieve (zie Mitchell 1985:180-183). Beide constructies komen voor, maar de partitieve vooral in de poëzie, zie voorbeeld (6.204). Carlson (1978:305) overdrijft dus wellicht wanneer ze zegt dat de partitieve constructie uitgesloten is, maar frequent is ze inderdaad allerminst.

⁶⁸ *At* is hier een prepositie bij een absolute datief.

Hoofdstuk 6

(6.203) OUDENGELS (Mitchell 1985:180)
be callum cristenum mannum
bij al:DAT.M.PL christelijk:DAT.M.PL man:DAT.M.PL
'bij alle christelijke mannen'

(6.204) OUDENGELS (Mitchell 1985:181)
ealle hiora
al:NOM/ACC.PL zij:GEN.PL
'allen van hen'

Nog zeldzamer is de partitieve constructie in het Oudnederlands. Bij het nochtans beslist niet zeldzame *al* staat in de LWI niet één keer een ondubbelzinnige⁶⁹ partitieve genitief. Wel tal van niet-partitieve constructies:

(6.205) OUDNEDERLANDS (LWI 22,4)
an allan thinan werkon
in al:DAT.N.PL jouw:DAT.N.PL werk:DAT.N.PL
'in al jouw werken'

(6.206) OUDNEDERLANDS (LWI 135,7)
alle frumigheide
al:DAT.F.PL vromigheid:DAT.F.PL
'alle vromigheden'

In de WPS komt de partitieve constructie evenmin voor, al moet er rekening mee gehouden worden dat ook het Latijnse origineel geen partitieve genitieven gebruikt bij *omnis*.⁷⁰

Conclusie: net zoals bij *sommige* lijkt ook bij *alle* de partitieve constructie diachroon terrein te verliezen op de attributieve.

(ii) Positie: De verwachte aflossing van de partitieve constructie door de niet-partitieve, waarvoor inderdaad aanwijzingen te vinden zijn, zoals hierboven is aangetoond, impliceert nog niet dat de telwoorden gaandeweg in de NC opgenomen worden. Het is immers mogelijk in de niet-partitieve constructie een soort appositie te zien. Een Oudengels voorbeeld zoals in (6.207) zou dan geanalyseerd kunnen worden als in (6.208). Voor concatenatieve constructies zoals (6.192) is dat zelfs heel waarschijnlijk.

⁶⁹ In *allero thinero wercho* ('al jouw werken') (LWI 44,7) is *thinero wercho* weliswaar genitief pluralis, maar dat betekent allerminst dat een attributieve lezing uitgesloten is: *allero* staat immers zelf ook in de genitief.

⁷⁰ Opnieuw kan men bij de morfologische analyse vaak verschillende kanten uit: in *an allero ertbon* (WPS 18,4) kan *ertbon* als een genitief opgevat worden, maar een analyse als datief bij het voorzetsel *an* is net zo goed mogelijk. In dat geval gaat het net als in het Latijn (*in omnem terram*) om een niet-partitieve constructie.

- (6.207) OUDENGELS (Mitchell 1985:174)
monige *men*
 menig:NOM/ACC.M.PL man:NOM/ACC.M.PL
 ‘menige mannen’

- (6.208) [*monige*]_{NC} [*men*]_{NC}
 ‘menigen, mannen’

In wat nu volgt, wordt op basis van de woordvolgorde geargumenteed dat niet-partitieve verbindingen tussen telwoorden en nomina aanvankelijk inderdaad appositieel begrepen moeten worden in het Germaans. Eerst gaandeweg hebben de telwoorden zich tot onvervalste attributen ontwikkeld. Die ontwikkeling is overigens nooit ten volle doorgevoerd: in hedendaags Nederlands, Duits en Engels komt de partitieve constructie nog steeds voor. De concatenatieve constructie is wel verdwenen, maar misschien moet een voorbeeld als (6.209) nog als een laat relict beschouwd worden.⁷¹ En als de beruchte constructie met telwoord en superlatief (zie o.a. Mustanoja 1958, 1960:297-300; Duinhoven 1972b, 1988:228-232) ook als een geval van concatenatie gezien kan worden,⁷² dan zijn er nog meer 17^e-eeuwse voorbeelden te geven, zie (6.210)-(6.211), al is de constructie dan al over haar hoogtepunt heen. Het allerlaatste bastion van de concatenatieve constructie zijn de gevallen waarin het telwoord door *alle* versterkt wordt, zoals in (6.212), maar ook dit relict zal wellicht niet heel lang stand meer houden. Sinds de 17^e eeuw bezet de combinatie van *alle* en het telwoord steeds vaker de determinatorkavel, wat blijkt uit de ‘lidwoordwegval’, zoals in (6.213) (zie GNS 2008:1961).

- (6.209) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (GNS 2008:1318)
Philagie (...) gaf drie dese korte, maer bondighe en treffelijcke lessen
 ‘P. (...) gaf deze drie korte, maar bondige en voortreffelijke lessen’

- (6.210) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (GNS 2008:1317)
ten hujze van drie oft vier de treflijksten der stad
 ‘ten huize van drie of vier van de voortreffelijksten van de stad’

⁷¹ Vermoedelijk enigszins anders te beoordelen is het gebruik van *alle* voor determinatoren, in het Nederlands nog tot in de 19^e eeuw aan te treffen, bijvoorbeeld in:

- (i) LAATNIEUWNEDERLANDS (WNT s.v. vatten)
Hoe zoude ... de aarde groot genoeg wezen, om alle de afgevallen Engelen, en daar bij nog alle de verdoemde Menschen, te vatten?

Volgens WNT is *alle* daar niet het verbogen voornaamwoord (of telwoord), maar een oude instrumentalis, die gelijkgeschakeld is met het onverbogen *al*. Ik laat de zaak hier verder rusten.

⁷² De verplaatsbaarheid van *een*, zie (i), lijkt alvast in die richting te wijzen.

- (i) MIDDELNEDERLANDS (Duinhoven 1988:230)
Die vroetste vogel een
 ‘een van de slimste vogels’

Hoofdstuk 6

- (6.211) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (GNS 2008:1317)
twee de beste van allen
‘twee van de beste van allen’
- (6.212) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Voor **alledrie de kranten** geldt dat er meer ruimte besteed wordt aan berichtgeving over een internationale gebeurtenis, als Groot-Brittannië rechtstreeks betrokken partij is.*
- (6.213) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GNS 2008:1961)
*Laurus heeft het geld onder meer nodig voor investeringen in **alle drie ketens***

De veronderstelde inlijving van de telwoorden bij de NC moet te zien zijn in de positie die ze innemen ten opzichte van het nomen. Als uiteenplaatsing en achteropplaatsing zeldzamer worden, dan wijst dat op attributivisering van de telwoorden. Dat lijkt inderdaad het geval te zijn, zowel bij de cardinalia als bij de onbepaalde telwoorden, zoals ik nu achtereenvolgens zal laten zien.

De probleemloze uiteenplaatsing en achteropplaatsing van de partitieve genitief bij **cardinalia** in alle onderzochte oude Germaanse talen bevestigt dat de genitieven aparte NC's zijn. Enkele voorbeelden:

Achteropplaatsing van de partitieve genitief:

- (6.214) GOTISCH (Lucas 9:14)
wesun ank swe fimf þusundjos
waren dan ongeveer vijf duizend:NOM.F.PL
waire
man:GEN.M.PL
‘er waren ongeveer vijfduizend mensen bijeen’
(Grieks: *ēsan gàr hōseì ándres pentakischílioi*)
- (6.215) OUDHOOGDUITS (Grimm 1967,4:896)
thie drīzuc pfenningo
die dertig zilverling:GEN.M.PL
‘de dertig zilverlingen’
- (6.216) OUDNERLANDS (LWI 147, 3)
zwe zhebenzogh phenningo
twee honderd zilverling:GEN.M.PL
‘twee honderd zilverlingen’

Uiteenplaatsing:⁷³

⁷³ Een voorbeeld van uiteenplaatsing van een hoofdtelwoord en een partitieve genitief in het Gotisch, onafhankelijk van het Grieks, heb ik niet kunnen vinden.

- (6.217) OUDSAKSICH (GNS 2008:315)
hiet thuo thria mid im thegnos gangan
 beval toen drie met hem dienaars:GEN.M.PL gaan
 ‘beval toen drie dienaars met hem te gaan’
- (6.218) OUDENGELS (Grimm 1967,4:986)
thritiges heah elngemeta
 dertig:GEN.SG hoog gemeten-el:GEN.N.PL
 ‘dertig gemeten ellen hoog’
- (6.219) OUDNEDERLANDS (LW 103,1)
seszogh sint thero kuniginnan
 zestig zijn DEM:GEN.F.PL koningin:GEN.F.PL
 ‘er zijn zestig koninginnen’

Uiteenplaatsing is zeldzamer wanneer het telwoord in een niet-partitieve constructie staat. De voorbeelden die ik heb kunnen vinden, komen vooral uit het Gotisch, of uit allitererende poëzie, wat samen kan wijzen op een verouderd statuut.^{74, 75}

- (6.220) GOTISCH (Galaten 4:22)
þatei Abraham twans aihta
 dat Abraham twee:ACC.M hebben:IND.PRET.3SG
sununs
 zoon:ACC.M.PL
 ‘dat Abraham twee zonen had’
 (Grieks: *hóti abraàm dúo huioùs éschen*)
- (6.221) GOTISCH (Johannes 11:9)
niu twalif sind hveilos dagis?
 niet twaalf zijn:IND.PRS.3PL uur:NOM.F.PL dag:GEN.M.SG
 ‘telt een dag niet twaalf uren?’
 (Grieks: *ouchì dōdeka hōraí eisin tēs hēméras*.)
- (6.222) GOTISCH (Smith 1971:253, Skeireins 2:8)
twos ganamnida waihts
 twee:ACC.F benoemen:IND.PRET.3SG ding:ACC.F.PL
 ‘hij benoemde twee dingen’

⁷⁴ Omdat in (6.223) *atsamna* een adverbium is, heb ik dit voorbeeld als een geval van uiteenplaatsing geanalyseerd. Het is echter ook mogelijk dat *atsamna* een bepaling vormt bij het telwoord. In dat geval zou de telwoordgroep in zijn geheel achteropgeplaatst zijn.

⁷⁵ Het is in (6.223) ook mogelijk in *ueros* een vormvariant te zien van *ueroðes*, zodat het geanalyseerd kan worden als genitief (genitief singularis van het *nerod*, neutrum (‘volk’)), een analyse die Köbler (2000) voorstaat.

Hoofdstuk 6

- (6.223) OUDSAKSISCH (GNS 2008:190)
ueros atsamna fif thusundig
man:ACC.M.PL samen vijf duizend
‘vijfduizend mannen tezamen’
- (6.224) OUDSAKSISCH (GNS 2008:315)
that man birilos gilás tuelifi fulla
dat men mand:ACC.M.PL verzamelde twaalf vol
‘dat men twaalf volle manden verzamelde’
- (6.225) OUDENGELS (Hirt 1937:231)
fife lagon ..., cyningas geonge
vijf lagen koningen:NOM.M.PL jonge:NOM.M.PL
‘vijf koningen lagen’

Achteropplaatsing is frequenter dan uiteenplaatsing. Ik volsta met enkele voorbeelden:

- (6.226) RUNENINSCRIPTIE (600-650AD, Harbert 2007:139)
stAbA þria
rune:ACC.M.PL drie:ACC.M.PL
‘drie runen’
- (6.227) GOTISCH (Marcus 5:25)
jera twalif
jaren:NOM/ACC.N.PL twaalf
‘twaalf jaar’
(Grieks: *dōdeka étē*)
- (6.228) OUDHOOGDUITS (Hildebrandslied v.3)
untar heriun tuem
onder leger:DAT.N.PL twee
‘tussen twee legers’
- (6.229) OUDSAKSISCH (GNS 2008:190)
hundos tuo
honden:NOM.M.PL twee
‘twee honden’
- (6.230) OUDENGELS (Mitchell 1985:218)
nickeras nigene
watermonsters:ACC.M.PL negen
‘negentien watermonsters’

Postnominale telwoorden komen in geen enkele hedendaagse (West-)Germaanse taal meer voor (Harbert 2007:139). De telwoorden – voor zover ze althans niet met

een partitieve constructie gebruikt worden – zijn met andere woorden in de loop der eeuwen attributief geworden. Wanneer dat precies gebeurd is, is niet helemaal duidelijk. Harbert (2007:138) zegt dat achteropplaatsing mogelijk was in de Germaanse runeninscripties, in het Gotisch en in de Oudhoogduitse poëzie (zie ook Smith 1971, hfst.11).⁷⁶ Als we daaruit mogen afleiden dat achteropplaatsing in de andere dialecten en in het latere proza erg schaars of uitgesloten is, dan kan dat een aanwijzing zijn dat de attributivering al ver gevorderd was in het Oudnederlands. Maar net zoals bij adjectieven duurt het ook bij de telwoorden nog heel lang voor de laatste postnominale gevallen definitief opgeruimd worden. Een van de hardnekkigste constructies is wellicht achteropgeplaatst *een*, dat nog tot in de 17^e eeuw voorkomt.

- (6.231) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (Weijnen 1971:119)
't was sulcken waperkaack een
 'het was zo een rokkenjager'

Ook de **onbepaalde telwoorden** worden verliezen hun wordevolgordevrijheid. Dat geldt zowel voor *sommige* als voor *alle*. Net zoals bij de cardinalia kan dit als een aanwijzing opgevat worden dat ze als bepaling ingelijfd worden bij de NC.

In het Gotisch kan *sums* (**sommige**) nog gescheiden worden van het nomen waar het semantisch betrekking op heeft.

- (6.232) GOTISCH (Lucas 18:2)
staua was sums in sumai baurg
 rechter:NOM.M.SG was enig:NOM.M.SG in enige stad
 'Er was [eens] een rechter in een stad'
 (Grieks: *krités tis ên én tini pólei*)

In het Oudengels wordt *sum* – net zoals *monig* – zelden van het nomen verwijderd, aldus Peltola (1960:191).⁷⁷ Een voorbeeld waar dat toch gebeurt, is:

⁷⁶ Merk echter op dat Wulfilā het telwoord ook voorop kan zetten zonder dat dat in het Grieks het geval is, zoals bijvoorbeeld in (i), maar erg sterk zal die neiging toch niet geweest zijn, want in hetzelfde vers volgt meteen daarop *jah fiskos twai* ('en twee vissen'), met het telwoord achterop.

(i) GOTISCH (Lucas 9:13)
fimf blaibam
 'vijf broden'
 (Grieks: *ártoi pénte*)

⁷⁷ Volgens Fischer & Van der Wurff (2006:121) kon *sum* in het Oudengels wel nog vlot buiten de NC (*floating position*) voorkomen, maar ze geven geen frequentiegegevens, en ze geven toe dat de uiteenplaatsingsmogelijkheden diachroon sterk teruggelopen zijn.

Hoofdstuk 6

(6.233) OUDENGELS (Heltveit 1977:52)

þa *teð* *hie* *brochton* *sume*
DEM:ACC.M.PL tand:ACC.M.PL zij brachten enige:ACC.M.PL
þam *cyninge*
DEM:DAT.M.SG koning:DAT.M.SG
‘zij brachten enige tanden mee voor de koning’

Hetzelfde geldt waarschijnlijk voor het Oudhoogduits en het Oudsaksisch.

(6.234) OUDHOOGDUITS (Schrodt 2004:32)

sume *oub* *thie* *ginoza druagun stangun groza*
sommige ook de genoten droegen speren grote
‘sommige genoten droegen grote speren’

Vaker echter bij een pronomen dan bij een substantief (Behaghel 1923:405):

(6.235) OUDSAKSISCH (Behaghel 1923:405)

sume *sobtun* *sie* *that*
sommige:NOM.M.PL zochten ze:NOM.M.PL DEM:ACC.N.SG
uualdandes *barn*
heer:GEN.M.SG kind:ACC.N.SG
‘enigen van hen zochten het kind van de heer’

Uiteenplaatsing lijkt diachroon af te nemen. Ook voor *sommige* geldt dat de constructie vooral voorkomt in de oudste Germaanse talen en in verouderde genres. Achteropplaatsing van *sum* zien we in:⁷⁸

(6.236) OUDHOOGDUITS (Behaghel 1923:404)

thiu *zeichan* *sumu*
DEM:ACC.N.PL teken:ACC.N.PL enig:ACC.N.PL
‘enige tekens’

(6.237) OUDENGELS (Mitchell 1985:162)

ða *wundur* *sumu*
DEM:NOM/ACC.N.PL wonder:NOM/ACC.N.PL enig:NOM/ACC.N.PL
‘enige wonderen’

En misschien ook in (6.238), als *suma* tenminste niet bij gesubstantiveerd *lata* (‘tragen’) hoort:

⁷⁸ In het Gotisch komt achteropplaatsing wel voor, maar voor zover ik kan zien altijd parallel met het Grieks.

(6.238) OUDSAKSISCH (Heliand v.3515)

thob sia suma lata
 toch zij:NOM.M.PL sommige:NOM.M.PL traag:NOM.M.PL
uwerthan
 zouden.worden
 'hoewel sommige van hen traag zouden worden'

In het Oudnederlands komt achteropplaatsing, voor zover bekend, niet voor.

De afwezigheid van uiteengeplaatst of postnominaal *sommige* in het Oudnederlands kan uiteraard te wijten zijn aan dataschaarste. In het Middelnederlands komt uiteenplaatsing immers af en toe nog voor.

(6.239) VROEGMIDDELNEDERLANDS, 13^e eeuw (MNW s.v. som)

Dese heren segghen some
 'Sommige van deze heren zeggen'

(6.240) MIDDELNEDERLANDS, 15^e eeuw (MNW s.v. somich)

Doe die bruederen sommich sliepen ende sommich in haren ghebede waren
 'Toen sommige broeders sliepen en sommige in gebed waren'

En zelfs een enkel Vroegnieuwlands voorbeeld is niet uit te sluiten (zie Stoops 1977). Dat het om relictten gaat, blijkt hieruit dat predicatief *sommige* in de voorbeelden die Stoops geeft, allemaal bij een (betrekkelijk of persoonlijk) voornaamwoord staan, waarin een attributief alternatief eenvoudigweg niet voorhanden is.⁷⁹

(6.241) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17e eeuw (Stoops 1977:197)

Vaten ... van Christal-de-montagne gebouwen, die sommigen op twee, drie hondert cronon comen te staen.
 'Vaten ... uit Christal-de-montagne gehouwen, waarvan sommige op twee-, driehonderd kronen komen'

⁷⁹ Achterop- of uiteengeplaatst *veel* komt in het Vroegnieuwlands wél nog voor in gevallen waarin er een attributief alternatief is, zie (i) en (ii). De attributivisering van onbepaalde telwoorden is onmiskenbaar begonnen in de oudere fasen van de Germaanse talen, maar de voltooiing van dat proces neemt vele eeuwen in beslag (zie ook §6.2.2). Dat is overigens meer regel dan uitzondering in de historische syntaxis.

(i) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 16^e eeuw (Stoops 1977)

de walen mejnden noch vele in de stat te comen

'de walen wilden nog met velen naar de stad komen'

(ii) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 16^e eeuw (Stoops 1977)

En (sij) trocken in de coeperstrate alvaer die vercoopers vele wonen

'En zij trokken naar de koperstraat waar de verkopers met velen wonen'

Hoofdstuk 6

Ook met betrekking tot *sommige* moet dus geconcludeerd worden dat er aanwijzingen zijn voor de attributivisering: postnominale positie en uiteenplaatsing worden hoe langer hoe schaarser. Hetzelfde doet zich mogelijk ook voor bij andere onbepaalde telwoorden: uiteenplaatsing van *menig* en het nomen in de niet-partitieve constructie⁸⁰ komt nog voor in het Gotisch – onafhankelijk van het Grieks – in Korintiërs I 12,12, en in Skeireins 7:4 (ook geciteerd in Smith 1971:253), ook nog in de Heliand: vv.526-527, 5056-5057 en 5058-5059, maar nauwelijks nog in de (recentere) Beowulf⁸¹, en al helemaal niet in de nog recentere Oudnederlandse LWI. Achteropplaatsing blijft nog langer bestaan. Naast voorbeelden uit het Gotisch (Romeinen 12:4, Skeireins 7:4), het Oudsaksisch (zie Smith 1971:256) en het Oudhoogduits (zie Behaghel 1923:403) komt de postnominale positie ook nog voor in de Beowulf (v.838). In de Oudnederlandse LWI gaat *manig* echter onveranderlijk vooraf aan het woord waar het bijhoort (zie bijvoorbeeld LWI 50,7 en 68,3).

Het onbepaalde telwoord *al(le)* is in de verschillende oudere Germaanse talen goed geattesteerd, ook in uiteenplaatsing en achteropplaatsing.⁸²

(6.242) GOTISCH (Skeireins 6:3)

<i>alla</i>	<i>ufar</i>	<i>insaht</i>
elk:ACC.F.SG	over	verklaring:ACC.F.SG
‘over elke verklaring’		

(6.243) OUDENGELS (Beowulf vv.2814-2815)

<i>eall</i>	<i>nyrd</i>	<i>forswéop</i>	<i>míne</i>
al:ACC.M.PL	lot:NOM.F.SG	wegvegen:IND.PRET.3SG	mijn:ACC.M.PL
<i>mágas</i>	<i>tó</i>	<i>metodsceaft</i>	
verwant:ACC.M.PL	naar	dood:DAT.F.SG	
‘Het lot heeft al mijn verwanten de dood ingejaagd’			

(6.244) OUDENGELS (Peltola 1960:191)

<i>Heora hæþenan</i>	<i>gild</i>	<i>wæron</i>	<i>ealla</i>	<i>idelu</i>	<i>and</i>
hun	heidense	idolen	waren	alle	edel en

⁸⁰ Uiteenplaatsing in de partitieve constructie is niets spectaculairs, en komt uiteraard ook voor. Zie bijvoorbeeld Nehemia 6:17 in de Gotische bijbel, of Heliand, vv.4109-4110.

⁸¹ Een twijfelachtig voorbeeld is het volgende vers:

(i)	OUDENGELS (Beowulf vv.171-172)					
	<i>Monig</i>	<i>oft</i>	<i>gesæt</i>	<i>rice</i>	<i>tó</i>	<i>rune</i>
	Menige	dikwijls	zat	machtig	tot	vergadering
	‘Vele hoogwaardigheidsbekleders zaten dikwijls na te denken’					

Een analyse als uiteenplaatsing van *monig* en *rice* veronderstelt dat *rice* opgevat wordt als gesubstantiveerd adjectief, maar in dat geval zou *rican* (met zwakke flexie) logischer zijn.

⁸² Uiteenplaatsing van het Gotische *alls* en een niet-partitieve NC heb ik aangetroffen in Lucas (2:19), helaas parallel met het Grieks, zodat de attestatie niet dan met omzichtigheid als ondersteuning voor het hier beweerde kan dienen.

umyt

nutteloos

‘Hun heidense idolen waren alle ijdel en nutteloos’

Het heeft er alle schijn van dat de universele kwantor *al(le)* zich veel langer dan de existentiële kwantoren tegen de inlijving bij de NC teweer stelt. Tot op vandaag kan *alle* in afstandspositie staan in het Nederlands, het Duits en het Engels. In dat geval spreekt de taalkunde van ‘dobberende kwantoren’ (*floating quantifiers*, zie o.a. Sportiche 1988), waarbij – afhankelijk van het theoretische model – de kwantor van de NC is weggedreven, of de NC van de kwantor. Vanuit historisch perspectief is dit een ongelukkige formulering. Het is niet zo dat *al(le)* en de geparenteerde NC occasioneel uit elkaar geplaatst worden. Het heeft er veeleer alle schijn van dat het oorspronkelijk autonome *al(le)* in de loop van de geschiedenis steeds vaker geïncorporeerd wordt in de NC. De MGD (2003:752) merkt terecht op dat constructies als (6.245) tot een formeel register behoren, wat kan wijzen op het verouderde statuut ervan.

(6.245) HEDENDAAGS NEDERLANDS, ‘verouderd’(?) (GOO)

De smaakvol ingerichte kamers hebben alle een tapijtvloer en beschikken over een eigen badkamer met wc en ligbad.

De diachrone afname van dobberende universele kwantoren kan ook geïllustreerd worden aan de hand van kwantitatief corpusonderzoek. Als gevalstudie is in detail gekeken naar *beide*, maar dezelfde tendens doet zich voor bij andere universele kwantoren.

In tabel 6.7 worden de resultaten gegeven van een corpusonderzoek op het KLI-materiaal, aangevuld met het DBNL-materiaal voor de 16^e en de 20^e eeuw. Onder NC-extern vallen de volgende constructies: *dobberende kwantor (floating quantifier)*⁸³, *postnominale kwantor* en *predeterminer*.⁸⁴ Respectieve voorbeelden zijn:

(6.246) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 20^e eeuw (DBNL)*Mijn ouders waren beide vrome Joden*(6.247) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (KLI)*'s graven zoonen beide*

‘beide zonen van de graaf’

⁸³ Alleen de gevallen waarin dobberend *beide* ook NC-intern aangehecht had kunnen worden, zijn opgenomen in de tellingen. In zinnen als *doch wij weten beiden, dat wij meer dan ooit warme, verkleefde vrienden zijn* (19^e eeuw, KLI) ontbreekt zo'n NC-intern alternatief immers.

⁸⁴ Het gebruik van *beide* als predeterminator zie ik als een voortzetting van de concatenatieve constructie. Het telwoord is hier dus NC-extern. Wie vindt dat de syntaxis daarmee geweld aangedaan wordt, kan gerustgesteld worden: ook als de predeterminatoren buiten de telling gelaten worden, blijft de diachrone tendens gehandhaafd (Γ: 0,6534, ASF: 0,1502).

Hoofdstuk 6

- (6.248) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (KLI)
Zult ghy dan oirzæcke zijn dat beide uw kinders sneven?
‘Zal jij dan er dan de oorzaak van zijn dat je beide kinderen sterven?’

Het gebruik van *beide* bij persoonlijke voornaamwoorden, zoals in (6.249), is buiten beschouwing gelaten, omdat de syntactische structuur daar niet duidelijk is. Eveneens genegeerd zijn de gevallen waarin *beide* deel van een reeksvormer is, zie (6.250), gevallen van zelfstandig *beide*, zie (6.251), gevallen waarin *beide* op *alle* volgt, en gevallen waarin de precieze constructie niet duidelijk is, zoals in (6.252): *beide* kan hier zowel de ridders als de speren als referent hebben.

- (6.249) NIEUWNEDERLANDS, 18e eeuw (KLI)
Als ik zeker slechts aan één van u beide, die 'k 't liefst in de wereld heb, kon schrijven, hoef ik geen logica te verspillen om u te doen begrijpen, voor wie ik mijn postpapier voor den dag haal
‘Als ik zeker slechts aan een van u beiden, die ik het liefst heb van de wereld, kon schrijven, hoef ik geen logica te verspillen om u te doen begrijpen voor wie ik mijn postpapier voor de dag haal’
- (6.250) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (KLI)
Jaget eenmael' ʏyt Den Bos Beyde wollef ende vos
‘jaagt eenmaal uit het bos zowel de wolf als de vos’
- (6.251) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (KLI)
Het bloet van beide is ongelijck
‘het bloed van beide is ongelijk’
- (6.252) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (KLI)
De schok der twee riddersen was zoo geweldig, dat beide hunne speren door de borst van eenen vijand drongen

Een complicerende factor is dat *beide* tot in de zeventiende eeuw nog als *bei* kon voorkomen, zodat alle attestaties van *beide* als determinator, zoals in (6.253), in de 16^e en 17^e eeuw dubbelzinnig zijn. Het kan immers net zo goed om predeterminator *bei* met enclitisch lidwoord gaan, zoals de spelling in (6.254) lijkt te suggereren. De schizofrene situatie komt goed tot uiting in de vreemde spelling in (6.255).

- (6.253) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (KLI)
de Straet van Sunda, die tusschen beyde eylanden in loopt
‘de Straat van Sunda, die tussen beide eilanden in loopt’
- (6.254) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (KLI)
Het blanke staal knarst tusschen bey de borsten
‘Het blanke staal knarst tussen beide borsten’

(6.255) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (KLI)

Want ick heb been en weer ghetracht aan bey ezyen, Om te vereenighen dees twee harde partijen

‘want ik heb over en weer aan beide zijden getracht om deze twee hevige partijen te verenigen’

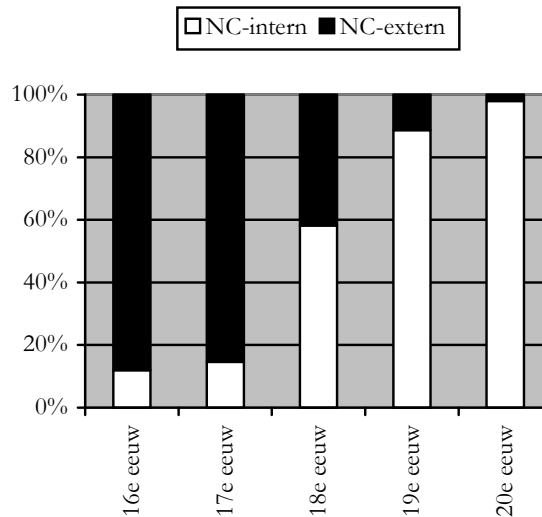
Zulke gevallen zijn in het geheel buiten beschouwing gelaten. Dat maakt dat de resultaten in werkelijkheid allicht nog positiever zijn dan ze hier voorgesteld worden: door attestaties zoals (6.253) te schrappen zijn een hoop NC-interne gevallen van later eeuwen niet opgenomen, en zoals zal blijken in §7.3.2.5 is dat een diachroon toenemende groep.

Tabel 6.7: *Telwoord ('beide')*

	NC-EXTERN		NC-INTERN		Σ
	n	%	n	%	n
16e eeuw	22	88,00	3	12,00	25
17e eeuw	35	85,37	6	14,63	41
18e eeuw	18	41,86	25	58,14	43
19e eeuw	10	11,36	78	88,64	88
20e eeuw	2	2,04	96	97,96	98
Σ	87		208		295

Statistiek: Γ: 0,8986 ASF: 0,0284

Grafiek 6.4: *Telwoord ('beide')*

In deze grafiek is duidelijk te zien hoe NC-extern *beide* terrein verliest aan NC-intern *beide*.

Hoofdstuk 6

Wat §6.3.2.3 over de Germaanse telwoorden betreft, kan samenvattend gesteld worden dat in het algemeen geldt dat de niet-partitieve constructie diachroon veld wint op de partitieve, en dat vooropplaatsing diachroon veld wint op achterop- en uiteenplaatsing. Concreet: indefiniete partitieven zijn tegenwoordig uitgesloten en uiteenplaatsing kan alleen nog met een paar onbepaalde telwoorden (*alle* en *beide*). Met andere woorden: het heeft er alle schijn van dat de telwoorden zich in de loop van de geschiedenis in toenemende mate zijn gaan gedragen als attributieve bepalingen, in navolging van de adjectieven. Dat is in overeenstemming met wat Smith (1971:257) schrijft:⁸⁵

“[There] is rather good indication in many of the dialects that N + Q is the archaic order which is preserved in specialized contexts such as the poetic phrase and the specially emphasized expression.”

De ruwe kwantitatieve gegevens die Smith verzameld heeft, zien er niet zo mooi uit als bij de andere adnominale bepalingen die supra (§6.3.2.2) besproken zijn, maar uit de statistische analyse blijkt dat er niettemin goede grond is om ervan uit te gaan dat de positie van het telwoord samenhangt met de datering.

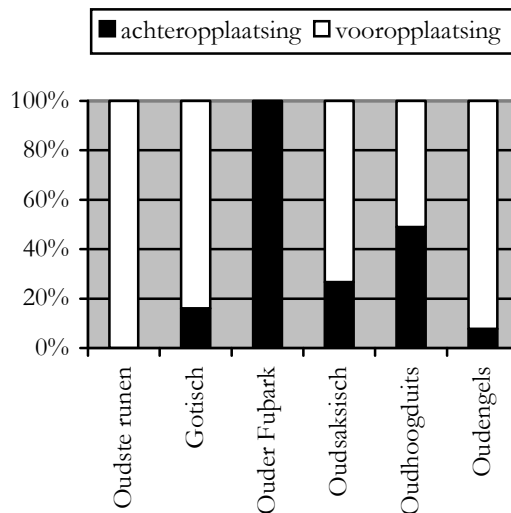
Tabel 6.8: *Positie van het telwoord in de oude Germaanse talen (gebaseerd op Smith 1971, hfst.11)*

	ACHTEROP		VOOROP		Σ
	n	%	n	%	n
Oudste runen (< 7 ^e eeuw)	0	0,00	1	100,00	1
Gotisch (4 ^e -7 ^e eeuw)	4	16,00	21	84,00	25
Ouder Futhork (7 ^e -8 ^e eeuw)	0	0,00	1	100,00	1
Oudsaksisch (9 ^e eeuw)	16	26,67	44	73,33	60
Oudhoogduits (8 ^e -11 ^e eeuw)	25	49,02	26	50,98	51
Oudengels (11 ^e eeuw)	14	7,82	165	92,18	179
Σ	59		258		317

Statistiek: Γ : 0,4162 ASF: 0,0777

Dat de bijhorende grafiek niet netjes laat zien dat er een toename is van vooropplaatsing, heeft in de eerste plaats te maken met de erg ongelijke verdeling van de attestaties over de verschillende periodes, maar in de tweede plaats mogelijk ook met het feit dat Smith geen onderscheid aanbrengt in de syntactisch zeer uiteenlopende constructies met telwoorden. Partitieve en niet-partitieve constructies lopen door elkaar in de tellingen. Dat kan het beeld aanzienlijk verstoren, want achteropplaatsing en uiteenplaatsing is voor de partitieve constructie eigenlijk heel gewoon (cf. supra, (6.214)-(6.219)).

⁸⁵ Q staat hier voor ‘quantifier’.

Grafiek 6.5: *Positie van het telwoord in de oude Germaanse talen*

Het proces van ‘attributivisering’ verloopt niet voor alle telwoorden in gelijke mate. Wat grammaticaal was in de ene taal, maar niet meer in de andere, is vaak moeilijk te achterhalen, maar met het nodige voorbehoud lijkt het toch zo te zijn dat onbepaalde telwoorden langer weerstand bieden tegen de opname in de NC dan cardinalia, en universele kwantoren langer dan existentiële kwantoren. De reden voor dat verschil is allicht in de semantiek te zoeken. Toch mag de vrijheid die (universele) kwantoren als *alle*, *beide*, *iedere* en *elke* genieten, niet overschat worden. Dat ze kunnen ‘wegdrijven’ van hun kern valt niet te ontkennen, maar als we naar de diachronie kijken van zulke *floating quantifiers* – wat in de vakliteratuur zelden gedaan wordt – valt op dat ze in frequentie afnemen. Daarmee volgen *alle*, *beide*, *iedere* en *elke* dezelfde ontwikkeling als *sommige*, maar in uitgesteld relais.

6.3.2.4 *Andere gevallen*

De extensie van de adjectiefkavel is in het Nederlands beslist niet beperkt gebleven tot de in §§6.3.2.1-6.3.2.3 behandelde gevallen. Naast deelwoorden, gerundiva, pronomina en telwoorden, kunnen bijvoorbeeld ook nog de superlatieven en recentelijk zelfs de bijwoorden (zie §5.4, (5.36)-(5.38) voor voorbeelden) vermeld worden.

6.3.2.5 *Directionaliteit*

De in §§6.3.2.1-6.3.2.4 besproken gevallen doen vermoeden dat de extensie een beetje ongecontroleerd verloopt. Dat wil zeggen: de nieuwe leden van de adjectiefkavel zijn heel divers. Deelwoorden, gerundiva, pronomina, telwoorden, superlatie-

Hoofdstuk 6

ven en bijwoorden hebben op het eerste gezicht niet veel met elkaar te maken. Toch zijn er een aantal duidelijke tendensen, die het tot op zekere hoogte mogelijk maken te voorspellen welke elementen het eerst als attributieve bepaling in de NC binnengebracht zullen worden, en bij welke het wat langer zal duren.

Bij de extensie naar deelwoorden en gerundiva is al opgemerkt dat de subjectificatiegraad een rol speelt: meer subjectieve elementen zullen langer op zinsniveau willen blijven dan minder subjectieve. Een andere tendens is de volgende:

(6.256) Extensie doet zich sneller voor bij morfosyntactisch minder complexe elementen.

Deze tendens is verantwoordelijk voor het feit dat gecoördineerde en gesubmodificeerde adjectiefgroepen langer uit de greep van de NC zijn gebleven (zie §6.2.2.1), en verklaart verder ook de ‘lexicale diffusie’ in het gebruik van de partitieve constructie bij telwoorden. Zoals gezegd stijgt de kans op een partitieve constructie met de hoogte van het getal dat het telwoord uitdrukt in de IE talen. Hogere telwoorden zijn over het algemeen complexer dan lagere telwoorden, waarvan ze vaak afgeleid zijn. Daarnaast verklaart (6.256) ook extensie naar superlatieven en bijwoorden, die ook vaak derivationeel complex zijn.

De tendens kan verder ook een rol gespeeld hebben in het faseverschil tussen adjectieven, deelwoorden en gerundiva (naast het subjectificatieprincipe dus). Deelwoorden zijn altijd afgeleid van werkwoorden, en die derivationele morfologie maakt ze gemiddeld genomen complexer dan adjectieven. Nederlandse gerundiva zijn in de regel nog complexer: naast de infinitiefmorfologie op het einde van de stam wordt vooraan ook nog een (verbleekt) voorzetsel *te* toegevoegd.

Het principe in (6.256) wordt verder goed geïllustreerd door de steeds indrukwekkender submodificatiemogelijkheden van de adjectiefkavel in het Nederlands: adjectieven kunnen steeds meer onderbepalingen bij zich krijgen (zie Admoni 1964; Weber 1971; Ebert 1978:46-49; Askedal 2000 en Schneider-Mizony 2000 over wat in de Duitse traditie het *erweiterte Attribut* genoemd wordt, en Van der Horst 2003a en de GNS 2008 over de *complexe (primaire) voorbepaling* in het Nederlands). Een paar staaltjes van wat in het hedendaags Nederlands mogelijk, en zeker niet volstrekt ongebruikelijk is:

(6.257) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20060131)
*In (sommige van) de ingelaste romans wordt bovendien expliciet en impliciet kritiek uitgeoefend op de **weliswaar niet in het Middelnederlands bewaard gebleven – en mogelijk ook niet in het Middelnederlands vertaalde – maar wel degelijk bekende** ‘Tristan en Isolde’.*

(6.258) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20060901)
*Hoewel ik gaandeweg een **behendige, door veel afschermende, wijde mantelgebaren prachtig binnen mijn rol van samenzwerende christenleider passende** motoriek in het weer aansteken van de kaars ontwikkelde*

De groeiende complexiteit van de primaire voorbepaling is niet beperkt tot het Nederlands. Anstey (2002:13) merkt op dat in het algemeen geldt dat de frequentie en mogelijk ook de beschikbaarheid van bepalingen in een taal afneemt met de interne complexiteit van die bepalingen. Wat bondiger geformuleerd: hoe complexer de bepaling, hoe zeldzamer. Die situatie is de typologische weerspiegeling van de diachrone extensietendens in (6.256).

6.3.3 Besluit

Na de uitbreiding van de NC met een positie voor attributieve adjectieven in het Pgm, wordt de nieuwe kavel geconsolideerd en ondergaat hij extensie. Dat is een lang proces dat zich over verschillende eeuwen uitstrekt, tussen het Westgermaans en het hedendaags Nederlands.

Consolidatie van de adjectiefkavel blijkt uit de groeiende tendens om adjectieven vóór het kernnomen te plaatsen. In §6.3.1 wordt uitgelegd waarom de toename van postnominale bepalingen in het Middelnederlands slechts schijn is. Door het toenemende aantal potentiële bezetters van de adjectiefkavel wordt de druk op het voorveld zo groot dat bepalingen de toegang tot de NC ontzegd wordt, een proces dat ik de ‘toenemende concurrentie in het voorveld’ genoemd heb.⁸⁶

Extensie van de adjectiefkavel komt tot uiting in de toename van het aantal potentiële bezetters van de adjectiefkavel. Naast adjectieven kunnen steeds vaker ook deelwoorden (later ook gerundiva), pronomina en telwoorden op de positie van het adjectief komen. Aanwijzingen voor de attributivisering zijn te vinden in de morfologie (deelwoorden), positie (deelwoorden, pronomina en telwoorden) en in andere syntactische kenmerken (telwoorden). Overigens is met deze drie groepen het aantal nieuwe bezetters van de adjectiefkavel wellicht nog niet uitgeput (zie §6.3.2.4).

In §6.3.2.5 is geopperd dat de extensie van de adjectiefkavel intern gemotiveerd verloopt volgens het principe dat complexere elementen achterop hinken. Het belang van dit principe zal ook in de volgende hoofdstukken duidelijk worden.

⁸⁶ Dat kan geïllustreerd worden met een analogie: auto's van 1965 zijn vervuilerder dan auto's van 2005. Toch zal vervuiling door autoverkeer in 2005 vermoedelijk hoger liggen dan in 1965, omdat het aantal auto's fors toegenomen is.

Hoofdstuk 7

De ontwikkeling van een kavel voor determinatoren

Dit hoofdstuk handelt over de aanleg van een nieuwe kavel in de NC. De structuur van de NC zoals die tot stand gekomen was in het Pgm, met een positie voor attributieve adjectieven – en later voor allerlei elementen die zich als adjectief gaan gedragen – wordt in het Oudnederlands uitgebreid met een geheel nieuw type bepaling, de zogenoemde *determinator*.¹

De ontwikkeling ziet er schematisch als volgt uit:

(7.1) [A [N]]_{NC} (geen attributieve determinatorkavel)

(7.2) [D [A [N]]]_{NC} (wel een attributieve determinatorkavel)

7.1 PROTOGERMAANS

Zoals geargumenteerd is in §6.1 had het PIE geen attributieve adjectieven. De term *adjectief* is in het PIE een anachronisme: bepalingen bij het nomen werden uitgedrukt door andere nomina, die hun eigen NC vormden. Op dezelfde manier is de term *determinator* een anachronisme in het Pgm: het type betekenis dat thans in het Nederlands uitgedrukt wordt door determinatoren – definietheid bijvoorbeeld – behoorde in het vroege Pgm wellicht tot de interpretatie (*pragmatische definietheid*), en werd in

¹ Hier zijn we aangekomen bij een terminologische kwestie: in de literatuur wordt de term *determinator* (Engels: *determiner*) voor twee dingen gebruikt, namelijk enerzijds voor een *kavel* (ook wel *positie*, *functie* of *projectie* genoemd) in de NC, en anderzijds voor een *woordsoort* (ook wel *woordklasse* of *rededeel* genoemd), of nauwkeuriger: een groep woordsoorten (pronomina, lidwoorden, onbepaalde telwoorden), die deze kavel bezetten. In het Engels spreekt men van het onderscheid tussen respectievelijk *slots* en *slotfillers*. Omdat die praktijk soms verwarrend is, stellen Payne & Huddleston (2002:330, 355) voor om de term *determiner* voor te behouden voor de kavel, en voor de woordklasse de term *determinative* te gebruiken. Die suggestie wordt hier niet gevolgd, omdat er dan ook terminologische alternatieven moeten worden verzonnen voor het onderscheid tussen adjectief-als-woordsoort en adjectief-als-kavel, en voor nomen-als-woordsoort en nomen-als-kavel. Daar is principieel natuurlijk geen bezwaar tegen, maar die terminologische verdubbeling dreigt de zaken veeleer te compliceren dan te verhelderen.

Hoofdstuk 7

het latere Pgm uitgedrukt door de zwakke flexie op adjectieven (zie Van de Velde 2006, en de aldaar vermelde referenties).² Bovendien gedroegen demonstrativa en possessiva zich ook syntactisch als adjectieven, zoals verderop zal blijken.

De parallelle tussen het PIE en Pgm kan als volgt weergegeven worden:

(7.3) PIE [N_{Kern/Bep.}]_{NC} > Pgm [A_{Bep.} N_{Kern}]_{NC}

(7.4) Pgm [A_{Kwalif./Identif.} N_{Kern}]_{NC} > Onl [D_{Identif.} A_{Kwal.} N_{Kern}]_{NC}

Bij een PIE nomen (N) weten we zonder verdere context niet of we te maken hebben met een semantische kern of een semantische bepaling. Dat onderscheid behoort niet tot het grammaticale repertoire van het PIE. Dat verandert later, zoals beschreven in §6.2: het concept bepaling ‘grammaticaliseert’. Er komt een gespecialiseerde woordsoort en een aparte positie in de NC. Die ontwikkeling wordt schematisch weergegeven onder (7.3). In (7.4) wordt beschreven hoe hetzelfde procédé zich voordoet in het Pgm: bij een Pgm adjectief (A) weten we zonder verdere context niet of we te maken hebben met een kwalificerende bepaling of een identificerende bepaling. Dat onderscheid behoort niet tot het grammaticale repertoire van het Pgm. Opnieuw: dat verandert na verloop van tijd. In het Oudnederlands krijgen we een gespecialiseerde woordsoort voor identificerende bepalingen en een vaste positie in de NC. Samengevat: zowel in de overgang van het PIE naar het Pgm als in de overgang van het Pgm naar het Oudnederlands weekt het nieuwe type bepaling zich los uit een vroegere minder gedifferentieerde categorie.³

Het idee nu dat het Pgm geen determinatoren had, is in strijd met wat verteld wordt in de meeste hedendaagse handboeken. Die lijken ervan uit te gaan dat determinatoren altijd bestaan hebben: zie bijvoorbeeld de *Cambridge History of the English Language* (Hogg 1992-2001), Ringe (2006:233) of Fischer & Van der Wurff (2006:114). In wat volgt, moet dus aannemelijk gemaakt worden waarom een andere analyse dan die in de handboeken de voorkeur verdient.

Allereerst kan opgemerkt worden dat het klassieke standpunt in die handboeken niet altijd het resultaat is van een onderzoek dienaangaande. Het probleem wordt in de regel niet expliciet aan de orde gesteld. De genoemde boeken verzuimen doorgaans te motiveren waarom adjectieven het statuut van determinator ontzegd wordt, hoewel ze definietheid tot uitdrukking kunnen brengen, en waarom pronomina dat statuut wel krijgen, hoewel ze vaak onverschillig zijn ten opzichte van definietheid. Dat laatste zou bijvoorbeeld afgeleid kunnen worden uit (7.5), (7.6), (7.7) en (7.8),

² Volgens anderen kan ook casus een rol spelen bij het uitdrukken van definietheid (zie Abraham 1997; Philippi 1997).

³ Dit verschijnsel doet zich overigens ook buiten de taalkunde voor: ook in de kunst, de politiek, de religie etc. volgt op het ontstaan van een stroming vaak een interne differentiatie van die stroming.

waarin wat thans definiëte determinatoren zijn (de possessiva), in indefiniëte NC's voorkomen.⁴

(7.5) OUDENGELS (Mitchell 1985:61)

se an goda dag
die een goede dag
'die goede dag'

(7.6) OUDHOOGDUITS (Schrodt 2004:30)

sinan drut einan
zijn vriend een
'een vriend van hem'

(7.7) OUDHOOGDUITS (Mustanoja 1958:6)

éina dia sáligheit
een die zaligheid
'die zaligheid'

(7.8) VROEGMIDDELNEDERLANDS (Duinhoven 1988:188)

een sijn oude vrient
een zijn oude vriend
'een oude vriend van hem'

Soms wordt het probleem wel aan de orde gesteld, zo bijvoorbeeld in Denison (2006), die dan toegeeft dat uit de feiten niet dwingend volgt dat er al determinatoren bestonden voor of in het Oudengels, maar die niettemin weigert de determinatoren categoriek uit de grammatica van die oude talen te weren. Dat is op zichzelf ook geen ongezonder standpunt: als er geen noemenswaardige verschillen zijn tussen het hedendaags Engels en het Oudengels, dan doet men er beter aan vast te houden aan de beschrijving van het hedendaags Engels. Maar zoals zo meteen duidelijk wordt, zijn er wel degelijk verschillen tussen het Pgm en de Westgermaanse talen die zich eruit ontwikkeld hebben, waarbij de focus uiteraard op het Nederlands ligt. Die verschillen maken aannemelijk dat het Pgm een fundamenteel andere NC-structuur had.

Wood (2007a, b) wijst categorieker dan Denison de gedachte af dat het Oudengels geen determinator heeft (contra Yamamoto en Osawa). Ter ondersteuning wijst ze op een aantal reële problemen met voorbeeldzinnen die moeten aantonen dat het Oudengels geen determinator heeft, maar zoals verderop geargumenteerd wordt,

⁴ Er valt over te discussiëren of *een* in dit soort voorbeelden een eigen NC vormt, dan wel attributief bij het nomen hoort (waarbij het possessivum dan nog indefiniëet kon zijn) (zie ook Duinhoven 1972a, 1988, Van den Berg 1975 en supra, §6.3.2.3).

Hoofdstuk 7

volgt uit die problemen niet dat het Oudengels toch een determinator heeft, en al zeker niet dat het Pgm er een heeft.⁵

Om duidelijk te maken dat de determinator nog geen aparte categorie vormde in het Pgm, en dus nog niet onderscheiden was van adjectieven, is het uiteraard allereerst van belang over een goede definitie te beschikken van determinatoren. Nu is er de afgelopen decennia heel wat geschreven over determinatoren, maar over de definitie heeft de literatuur tot dusver nog geen eensgezindheid kunnen bereiken. Voor in §7.2 en §7.3 de opkomst van een determinator-kavel in het Nederlands in detail besproken wordt, wordt het concept *determinator* geoperationaliseerd aan de hand van betrouwbare criteria.

7.1.1 Criteria voor determinatoren

In de formele grammatica vormt de determinator een functionele schil (DP) rond de NP-schil, die – net zoals de IP en de CP schillen rond de VP – verschillende functionele noties uitdrukken, zoals definietheid, specificiteit, deixis, numerus etc. (Bernstein 2001).⁶ Meestal wordt daarbij aangenomen dat zo'n DP-schil tot de inventaris van de universele grammatica behoort. Met andere woorden: alle talen hebben in de diepte en/of aan de oppervlakte een functionele D-projectie boven de nominale schil.

Wat determinatoren in verschillende talen precies uitdrukken, is onderhevig aan aanzienlijke variatie. Twee voorbeelden: (i) in het Frans wordt het numerusonderscheid vaak exclusief uitgedrukt door de determinator, terwijl dat in het Engels vooral door het nominale hoofd gebeurt (Delfitto & Schroten 1991). (ii) Wat in het Nederlands uitgedrukt wordt in één determinator, wordt in het Hongaars uitgesmeerd over twee determinatoren (Szabolcsi 1987).⁷

Die variatie is niet zo onschuldig als ze op het eerste gezicht lijkt. Het is immers niet duidelijk op welke gronden beslist moet worden of een adnominale bepaling in een bepaalde taal (of taalfase) al of niet een determinator is. De genoemde functionele noties (definietheid, specificiteit etc.) kunnen immers ook uitgedrukt worden door elementen die manifest niet tot de categorie der determinatoren horen: numerus door nomina, of – in het geval van de zwak geflecteerde Germaanse adjectieven – definietheid door adjectieven.⁸ Anders gezegd: soms worden determinator-

⁵ Wood (2007a) haalt ook een positief argument aan voor het bestaan van een DP in het Oudengels, maar dat argument ("noun movement") is erg theoriegebonden.

⁶ De formele grammatica gebruikt meestal de Engelse afkortingen NP, DP etc., waarin de P voor *phrase* staat.

⁷ Op de details ga ik hier niet in, omdat er nogal wat theoriespecifieke machinerie aan te pas komt. Voor een toegankelijke verduidelijking kan men terecht bij Sybesma (2002:91-105).

⁸ Vrij wat handboeken vertellen dat zwakke flexie samengaat met het gebruik van een overte definitieve determinator, maar er moet zeker een periode geweest zijn waarin de zwakke flexie zelfstandig definietheid uitdrukte (zie Prokosch 1939; Traugott 1992).

betekenissen ‘parasitair’ uitgedrukt op niet-determinatoren. Ook problematisch zijn talen waarin definitie nooit tot uitdrukking gebracht wordt, zoals het Latijn of het Russisch (Longobardi 2001:584). In zulke talen kunnen naakte NC’s met enkelvoudige telbare nomina voorkomen in argumentpositie met zowel een definitie als een indefinitie interpretatie. Het is twijfelachtig of zulke talen ook echt een DP hebben.

Om aan die problemen het hoofd te bieden zijn verschillende oplossingen voorgesteld. Een eerste oplossing is het creëren van extra projecties. Omdat numeralia noch helemaal tot de adjectieven, noch helemaal tot de determinatoren gerekend kunnen worden, worden ze ondergebracht in een aparte kavel, bijvoorbeeld NumP. Telwoorden die zich weer anders gedragen, zoals de kwantor *alle*, worden ondergebracht in QP (zie bijvoorbeeld De Schutter 1994, 1998, 1999 voor het Nederlands). Tegen dat soort voorstellen is een en ander in te brengen: allereerst blijkt er vaak geen maat te staan op het aantal projecties in de NC (FP, KP, NumP, GenP etc., zie bijvoorbeeld Coene & D’hulst 2003 voor een overzicht). Bovendien bieden zulke voorstellen geen oplossing voor determinatorloze talen, tenminste, als men vasthoudt aan het idee dat de verschillende projecties universeel zijn.

Een tweede oplossing, die een beetje bij de eerste aansluit, is het onderverdelen van de determinatorcategorie in predeterminatoren, determinatoren en postdeterminatoren (zie bijvoorbeeld Van Roey 1974; ANS 1997; MGD 2003 voor het Nederlands), waarbij postdeterminatoren als een scharnier functioneren tussen determinatoren en adjectieven (Sinclair et al. 1990:70; Halliday 1994; Davidse 2004). Het listige van dit voorstel is dat met de termen *predeterminator* en *postdeterminator* de kool en de geit gespaard worden. Op de lastige vraag of *al* een determinator is, luidt het antwoord zowel ‘ja’ (het is immers een *pre-determinator*), als ‘nee’ (het is een *pre-determinator*). Nog een moeilijkheid is dat het vaak onduidelijk is welke betekenisaspecten pre-, post- en gewone determinatoren van elkaar onderscheiden. Anders gezegd: welke betekenis categorieën hangen samen met deze vormcategorieën? Van postdeterminatoren wordt bijvoorbeeld gezegd dat ze te maken hebben met (onder andere) kwantificatie (Davidse 2004), maar dat geldt net zo goed voor predeterminator *al* en voor determinatoren als *elk*. Bovendien is het niet altijd duidelijk hoe uitgemaakt kan worden tot welke positie een element behoort: een typisch voorbeeld van een postdeterminator is bijvoorbeeld *ander* (Breban 2006), dat inderdaad vóór het telwoord kan staan (*de andere drie jongens*, GOO), maar het kan er eigenlijk net zo goed op volgen (*de drie andere jongens*, GOO).⁹

Een derde oplossing is de determinator te behandelen als een prototype, met centrale en marginale vertegenwoordigers (Plank 1992; Denison 2006). Dat is een

⁹ Hier zijn natuurlijk weer verschillende uitwegen: zo zou de relatieve positie ten opzichte van telwoorden bijvoorbeeld gewraakt kunnen worden als criterium (Breban 2006), of zou de kavel voor postdeterminatoren weer verder onderverdeeld kunnen worden, maar dat zijn eigenlijk ad hoc-oplossingen.

Hoofdstuk 7

aantrekkelijk idee, maar het mag natuurlijk geen excuus zijn om niet eerst duidelijk te definiëren hoe een prototypische determinator eruit ziet.

Een wat radicalere oplossing is wat voorgesteld wordt in de zgn. emergente grammatica (*Emergent Grammar*, Hopper 1987): determinatoren zijn net als alle andere syntactische categorieën epifenomenen. Dat wil zeggen: tendens en regelmaat in het taalgebruik (discours) geven de indruk dat er onder het gebruik een abstracte grammatica zit, maar dat is niet zo. Er is geen abstracte, lexicaal ondergespecificeerde determinator-positie, er zijn alleen specifieke determinatoren. In een wat minder radicale vorm duikt dat idee ook op in de literatuur over grammaticalisatie en in sommige versies van de Constructiegrammatica. Ook daar wordt geen strikt onderscheid aangenomen tussen abstracte posities en concrete elementen in die posities, al is er op dat punt wel veel discussie.

Daarmee is de lijst van voorstellen lang niet uitgeput: zo stellen Payne & Huddleston (2002) bijvoorbeeld voor dat elementen op verschillende posities kunnen staan: numeralia fungeren nu eens als determinatoren en dan weer als adjectieven. Zifonun (2006) neemt dan weer aan dat elementen verschillende grammaticale rollen tegelijk kunnen vervullen, zodat een beslissing of een element in een bepaalde context al dan niet als determinator optreedt, onnodig wordt. Daar komt nog bij dat de verschillende voorstellen onderling niet onverenigbaar zijn. Als voorbeeld kan het onderzoek van Breban (2006) genoemd worden, waarin de pre- en postdeterminatoren-aanpak gekoppeld wordt aan een grammaticalisatiebenadering.

In al die voorstellen zitten waardevolle suggesties. Het installeren van extra projecties is helemaal niet zo gek, als daar goede argumenten voor zijn in de oppervlakte. In §2.1 is inderdaad geargumenteed dat de determinator niet de grens is van de NC, zoals in sommige theorieën aangenomen wordt. Ook van het tweede voorstel gaat een zekere charme uit: als het Nederlands adjectieven heeft die de determinator bijstaan in zijn identificerende (of 'grondvestende') functie, en die adjectieven blijken dan ook nog eens een positie vlak bij de determinator in te nemen, dan is het niet zo vergezocht om van postdeterminatoren te spreken. Ook het derde voorstel is eigenlijk heel redelijk, ook al omdat het zijn vruchten heeft afgeworpen in andere domeinen van de grammatica (zie bijvoorbeeld Taylor 1995), en hetzelfde geldt voor het voorstel van Hopper c.s. Het voorstel van Payne & Huddleston verschilt niet van wat er in §2.2 is verteld over telwoorden, en Zifonuns voorstel is in wezen compatibel met het tweede, het derde en het vierde voorstel.

Het probleem met een groot deel van de bestaande voorstellen is echter dat ze ofwel te weinig aandacht hebben voor de diachronie, waardoor ze onvermijdelijk in de knoop komen met de variatie die er het gevolg van is, ofwel – omgekeerd – door de (diachrone) variatie pessimistisch zijn over de mogelijkheid determinatoren af te bakenen aan de hand van goede criteria. In wat nu volgt, wordt een poging gedaan om beide visies te verzoenen: een aanpak die duidelijke criteria hanteert, zonder veronachtzaming van de diachronie en de variatie die daar het gevolg van is.

Wat zijn nu de kenmerken van determinatoren? Zoals gezegd worden ze aan de semantische kant gekenmerkt doordat ze functionele noties zoals definitie, refe-

referentialiteit, specificiteit en identificeerbaarheid uitdrukken. (Soms worden ook genus en numerus tot het domein van de determinatoren gerekend, maar daar is meer discussie over.) Nu hebben sommige talen elementen die zich ‘gespecialiseerd’ hebben in die functies, zoals de lidwoorden. Dat wil zeggen: ze drukken alleen maar functionele noties uit, en niet nog andere betekenissen zoals kleur, gewicht, omvang etc. Zulke woorden wordt zelden het statuut van determinator ontzegd (Pullum & Huddleston 2002:538; Alexiadou et al. 2007:52, 55vv.). Dat levert het volgende criterium op:

(7.9) CRITERIUM I

Wanneer een taal een gespecialiseerde woordsoort bezit, die **exclusief** definitie, referentialiteit, specificiteit of identificeerbaarheid uitdrukt, dan vervult die woordsoort de functie van determinator.

Aan de syntactische kant worden determinatoren vaak gekenmerkt door wederzijdse uitsluiting, of – met een technische term – complementaire distributie: gebruik van een determinator blokkeert het gebruik van een andere determinator. Een tweede criterium zou dus kunnen zijn:

(7.10) CRITERIUM II

Wanneer een taal verschillende adnominale elementen heeft, die definitie, referentialiteit, specificiteit of identificeerbaarheid uitdrukken, en die elementen staan in **complementaire distributie**, dan zijn het determinatoren.

Naast complementair distributief zijn determinatoren vaak ook verplicht, wanneer de NC als een argument optreedt in de zin tenminste. In formele theorieën heet het dat determinatoren een NC geschikt maken om als argument te kunnen optreden, een idee dat overeenkomsten vertoont met Langackers concept van grondvesting (*grounding*). Dat verplichte (of nauwkeuriger: noodzakelijke) karakter hebben adjectieven niet. Dat leidt tot het volgende criterium:

(7.11) CRITERIUM III

Wanneer een taal ter uitdrukking van definitie, referentialiteit, specificiteit of identificeerbaarheid over elementen beschikt die bij het gebruik van een NC als argument **noodzakelijk** optreden, dan moeten die elementen beschouwd worden als determinatoren.

Een volgende eigenschap van determinatoren is dat ze zich niet lenen voor gebruik als predicaatsnomen.¹⁰ Dat komt omdat hun betekenis (definitie etc.) functio-

¹⁰ Hier moet een onderscheid gemaakt worden tussen identificerende (*identifying, equative, specificational, extensive*) naamwoordelijke gezegdes (b.v. *Dit is Dirk*) en karakteriserende (*charac-*

Hoofdstuk 7

neel, en niet lexicaal is, niet bijdraagt tot de denotatie, en dus moeilijk gebruikt kan worden om een referent te karakteriseren.¹¹ Dat kan als volgt in een criterium gegoeten worden:¹²

- (7.12) CRITERIUM IV
Als een adnominaal element ook kan optreden als **predicaat**, dan is het geen determinator.

Verder wordt er vaak op gewezen dat determinatoren uiterst links staan in de NC, als gevolg van hun bereik (zie §5.3), in linksvertakkende talen, maar mogelijk zelfs algemener (Bolinger 1965; Lyons 1999:64; Hawkins 2004:89).¹³ In zijn naïeve vorm wordt die claim ontkracht door de observatie dat de determinator voorafgegaan kan worden door andere elementen, zoals *al*, die dan handig ‘predeterminator’ genoemd worden. Maar wat nogal eens over het hoofd wordt gezien, is dat er naast predeterminatoren nog tal van andere elementen vóór de determinator kunnen staan. Be-doeld zijn de kopbepalingen (zie §2.1 en hfst.8). Determinatoren staan dus lang niet uiterst links in de NC. Toch kan de relatieve positie informatief zijn:

- (7.13) CRITERIUM V
Als een adnominale bepaling **ter rechterzijde staat van een element dat geen determinator is**, dan is het zelf evenmin een determinator.

Dat laatste criterium zadelt ons wel op met het probleem dat onafhankelijk vastgesteld moet worden welke elementen adjectieven zijn. Dat kan als volgt opgelost worden: een element dat niet voldoet aan een van de criteria I-IV is zelf geen determinator, maar een adjectief.¹⁴

terising, ascriptive, classificational, intensive) naamwoordelijke gezegdes (b.v. *Hij is ziek*). Determinatoren zijn enkel uitgesloten van het laatste type: alleen de karakteriserende predicaten schrijven een eigenschap toe en zijn dus onverenigbaar met de functionele semantiek van de determinator.

¹¹ Een verdachte uitzondering is het gebruik van het demonstrativum als predicaatsnomen wanneer het anaforsch verwijst naar een eigenschap, zoals in: *Verveeld, dat is hij* (GOO). Misschien moet dit gebruik beschouwd worden als een echo. Merk op dat de constructie afwijkt van reguliere predicaatsnomina: het predicaat moet vooropstaan (**Verveeld, hij is dat*).

¹² Strikt genomen is dit niet echt een *criterium* voor determinatorschap, want het specificeert alleen maar wat géén determinatoren zijn. Hetzelfde geldt voor criterium V.

¹³ Het Scandinavische suffigale lidwoord doet vermoeden dat de morfologie anders georganiseerd kan zijn dan de syntaxis. In dat verband kan gewezen worden op de algemene voorkeur voor suffixatie, ongeacht de vertakkingsrichting (zie bijvoorbeeld Sapir 1921; Cysouw 2006).

¹⁴ Een bijkomend probleem met criterium V is dat hier abstractie gemaakt wordt van de kopbepalingen. Voor de in hfst.7 te bespreken kwesties is dat echter niet meteen een obstakel, omdat kopbepalingen niet ontstaan voor het Nieuwnederlands (zie hfst.8).

De vijf criteria onder (7.9)-(7.13) moeten strikt geïnterpreteerd worden: criterium I sluit niet uit dat talen zonder lidwoorden toch een determinator hebben, en het sluit evenmin uit dat lidwoorden niet de enige determinatoren zijn in talen mét lidwoorden. Criterium II sluit niet uit dat verschillende determinatoren tegelijk optreden in één NC. Criterium III zegt niet dat determinatoren sowieso verplicht zijn. Criterium IV sluit niet uit dat sommige adjectieven ook geweerd worden als predicaat, om heel uiteenlopende redenen. Criterium V zegt niet dat determinatoren altijd uiterst links staan, noch dat uiterst linkse elementen altijd determinatoren zijn.

Deze criteria zijn niet in marmer gebeiteld, maar zijn bedoeld als redelijke en vooral werkbare richtlijnen om na te gaan wanneer het Nederlands precies determinatoren heeft gekregen. Als ze strikt opgevat worden, dan is het gevaar dat iets te snel als determinator gezien wordt, beperkt. Andere determinatorkenmerken die de literatuur vermeldt, zijn minder geschikt als betrouwbaar criterium. Dat is bijvoorbeeld het geval met de zogezegde niet-gradeerbaarheid van determinatoren. Toegegeven, morfologische gradering is zeldzaam en misschien zelfs uitgesloten bij determinatoren, maar scalaire focuspartikels zoals *bijna*, die heel dicht staan bij graadadverbia, komen wel voor bij determinatoren, zie (7.14). Dat *bijna* bij *alle* hoort, blijkt uit het feit dat het ‘mee verhuist’ met *alle* in afstandspositie, zie (7.15). Bovendien zijn er tal van adjectieven die evenmin gradeerbaar zijn.

(7.14) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Bijna alle leden hebben aan de wedstrijd deelgenomen

(7.15) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
De leden hebben bijna allen meerdere jaren in Zambia gewoond en gewerkt

Een ander criterium dat vermeld wordt in Pullum & Huddleston (2002:539) om determinatoren van adjectieven te onderscheiden is de partitieve constructie: bij nogal wat determinatoren kan het nomen in de genitief, of in een voorzetselconstituent staan, zie (7.17). Zo’n constructie is uitgesloten bij adjectieven.

(7.16) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Dit betekent dat **elke Europese lidstaat** bijzondere maatregelen moet treffen om deze soorten te beschermen.*

(7.17) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Het is de bedoeling dat **elke van de Europese lidstaten** een “kunstwerk van betekenis” zouden inzenden.*

Dat dit geen noodzakelijke voorwaarde is voor determinatoren, blijkt hieruit dat heel wat onverdachte determinatoren, te beginnen bij de lidwoorden, niet voorkomen in de constructie in kwestie. Rest nog de mogelijkheid dat het om een voldoende voorwaarde gaat. Ook dat blijkt niet het geval: in het Engels komt de partitieve constructie ook sporadisch voor bij adjectieven (zie Bolinger 1972:136). Mogelijk is dat

Hoofdstuk 7

ook in het Nederlands niet uitgesloten, namelijk in constructies zoals in (7.18) – tenzij *voldoende* hier als een determinator opgevat wordt, natuurlijk.

- (7.18) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Dus daar is altijd wel voldoende goeds bij

Een analyse als partitieve genitief is voor het hedendaags Nederlands niet altijd even waarschijnlijk (zie §3.2.2.3 over postnominale adjectieven), maar historisch gezien konden adjectieven als *vol*, *luttel* etc. zeker met een partitieve genitief optreden (voor voorbeelden zie GNS 2008:575). Daaruit besluiten dat zulke adjectieven determinatoren waren, lijkt me een gewaagde veronderstelling.

In wat volgt, wordt gewerkt met de vijf criteria onder (7.9)-(7.13). Als ze strikt geïnterpreteerd worden, ondervangen ze de terechte bezwaren van Denison (2006:283) en Van Eynde (2006:156-157). Het werken met criteria voor determinatorerschap sluit een prototypebenadering niet uit: adnominale bepalingen die aan alle criteria voldoen, zijn typische determinatoren; die welke dat niet doen, zijn perifere determinatoren. Bepalingen die aan geen enkel criterium voldoen, zijn geen determinatoren.

7.1.2 Geen determinatoren in het Protogermaans

Aan de hand van de criteria I-IV in (7.9)-(7.13) kan vastgesteld worden dat het Pgm geen determinator bezat. Om te beginnen was er nog geen lidwoord (Lehmann 1994:28). Het possessief was nog geen determinator, aangezien het nog voorkwam als predicat.

- (7.19) OUDENGELS (Mitchell 1985:122)
<i>se</i>	<i>ðe</i>	<i>ne</i>	<i>gimð</i>	<i>ðara</i>	<i>ðe</i>
hij	REL.PART	niet	geeft.om	DEM:PL	REL.PART
<i>his</i>	<i>beoð</i>				
zijn	zijn				
- ‘hij die niet geeft om wat van hem is’

Het demonstrativum kon nog ter rechterzijde van het possessivum voorkomen, wat erop wijst dat het evenmin een determinator was.

- (7.20) OUDENGELS (Mitchell 1985:51)
<i>his</i>	<i>þa</i>	<i>afestan</i>	<i>tungan</i>
zijn	die	vrome	tong
- ‘die vrome tong van hem’

- (7.21) OUDENGELS (Allen 2006:150)
to minum þam ecan lifē
 naar mijn dat eeuwige leven
 ‘naar mijn eeuwige leven’
- (7.22) OUDIJSLANDS (Heusler 1921:130)
þín hin fýselega fegrþ
 jouw die bekoorlijke schoonheid
 ‘jouw bekoorlijke schoonheid’

Dat wordt bevestigd door de vaststelling dat gewone adjectieven nog vooraf konden gaan aan demonstrativa en possessiva, wat er dus op wijst dat geen van beide een determinator was.¹⁵

- (7.23) GOTISCH (GNS 2008:311)
bi taihswon þeina kinnu
 op rechter jouw wang
 ‘op je rechterwang’
 (Grieks: *eis tēn dexiān siagóna [sou]*)
- (7.24) OUDENGELS (Mitchell 1985:70)
on wllancan þam wicge
 op trots dat paard
 ‘op dat trotse paard’
- (7.25) OUDHOOGDUTS (Schrodt 2004:30)
lieba sin uuirten
 lieve zijn hospita
 ‘zijn lieve hospita’

Volgens Wood (2007a, b) staan de Oudengelse voorbeelden van het type in (7.20), (7.21) en (7.24) onder verdenking. Wat (7.24) betreft, merkt ze op dat het om een infrequente constructie gaat, waarin het adjectief mogelijk als een soort adverbium opgevat moet worden. Dat de constructie infrequent is, hoeft echter niet te verwonderen: allereerst gaat het om een pregnante constructie, die allicht precies daarom niet zo vaak voorkomt. Ook thans zijn er tal van constructies in het Engels die complex en infrequent zijn, maar die niemand als ongrammaticaal bestempelt. Het

¹⁵ Dat soort constructies komt ook voor in het Tsjechisch, niet toevallig een taal die ook lidwoorden mist (zie Corver 1989, gememoreerd in Wood 2007a).

(i) TSJECHISCH (Corver 1989:38)
pekná ta děvčata
 mooi deze meisjes
 ‘deze mooie meisjes’

Ook Corver ziet hierin een aanwijzing dat het Tsjechisch geen determinator heeft.

Hoofdstuk 7

argument dat *wlancan* een adverbium is, moet onafhankelijk bewezen worden. Wood wijst op andere constructies waarin adjectieven eigenlijk als adverbia geanalyseerd moeten worden, zoals (7.26). Maar zelfs als *sop* daar niet als een attributief adjectief geanalyseerd wordt, dan volgt daar alleen uit dat adverbiale morfologie achterwege kan blijven, maar niet dat *wlancan* in (7.24) een adverbium is, te meer omdat *wlancan*, in tegenstelling tot *sop* binnen de VzC staat.

- (7.26) OUDENGELS (Wood 2007a)
<i>Halige</i>	<i>men</i>	<i>þonne</i>	<i>ongeaton</i>	<i>þæt</i>	<i>he</i>	<i>was</i>	<i>sop</i>	<i>Godes</i>
Heilige	mannen	dan	wisten	dat	hij	was	waar	Gods
- sunu*
zoon
'Heilige mannen wisten toen dat hij waarlijk de zoon van God was'

Over (7.20)-(7.21) melden Allen (2006) en Wood (2007a, b) verder dat het om een andere constructie gaat als die in (7.27). De constructie met het possessivum voorop komt alleen voor met het demonstrativum van het distale type, en wanneer de NC ook een adjectief bevat. Beide beperkingen¹⁶ gelden niet voor de constructie in (7.27). Een derde verschil is dat (7.20)-(7.21) in het Oudengels uitsterft, maar (7.27) niet.

- (7.27) OUDENGELS (Wood, 2007a)
<i>in</i>	<i>þis</i>	<i>user</i>	<i>cirlice</i>	<i>stær</i>
in	deze	onze	kerkelijke	geschiedenis
- 'in deze kerkelijke geschiedenis van ons'

Dat (7.20)-(7.21) en (7.27) verschillende constructies zijn, betekent echter opnieuw allerminst dat het demonstrativum in (7.20)-(7.21) een determinator is. Waarom de constructie met possessivum voorop alleen gebruikt wordt met een distaal demonstrativum en met een extra adjectief, is mij niet duidelijk, maar dat blijft ook voor Wood c.s. een raadsel, zoals ze zelf ook toegeeft (Wood 2007b, voetnoot 6). Voor het uitsterven van de constructie in (7.20)-(7.21) heb ik wel een verklaring (cf. infra).

¹⁶ Over die laatste beperking is overigens discussie. Heltveit (1977) heeft 12 gevallen gevonden zonder adjectief. Maar die dunken mij op goede gronden door Wood aangevochten te worden. Toch blijven er een paar voorbeelden over:

- (i) OUDENGELS (Allen 2006:156)
<i>mid</i>	<i>his</i>	<i>þam</i>	<i>anwealde</i>
met	zijn	die	kracht
- 'met zijn kracht'
- (ii) OUDENGELS (Allen 2006:156)
<i>on</i>	<i>his</i>	<i>þam</i>	<i>domsetle</i>
in	zijn	die	doemzetel
- 'in zijn zetel van veroordeling'

Dat (7.27) langer blijft bestaan dan (7.20)-(7.21) is zelfs cruciaal voor wat in §7.3.2.1 verteld wordt.

7.2 OUDNEDERLANDS

7.2.1 Grammaticalisatie van de determinatorkavel

Net zoals het Oudengels en het Oudhoogduits ontwikkelde het Oudnederlands een lidwoord, eerst het definiete, later, rond 1000 het indefiniete (zie GNS 2008:186-189). Volgens criterium I is dat positieve evidentie voor het bestaan van een kavel voor determinatoren in de NC. Dat sluit aan bij Lyons' (1999:323) bewering dat:

“The diachronic emergence of definite articles (...) represents the appearance of the category of definiteness in languages, and amounts to a change in syntactic structure: the creation of a DP projection.”

Ook Himmelmann (1997:133) beweert iets dergelijks:

“In all den Fällen, in denen es genügend empirische Evidenz für die Annahme einer Kategorie *Determinator* gibt (z.B. im Deutschen, Englischen oder den romanischen Sprachen), gibt es auch immer mindestens ein grammatikalisierendes D-Element (ein Definitartikel oder einen spezifischen Artikel). Das heißt, es sind mir keine Fälle bekannt, wo z.B. ein Indefinitartikel und Possessiva oder Demonstrativa und Quantoren sich morphosyntaktisch so ähnlich verhalten, daß sie unter eine morphosyntaktische Kategorie subsumiert werden könnten, ohne daß in der betreffenden Sprache nicht auch mindestens ein grammatikalisierendes D-Element existierte.”

De vraag rijst dan of er ook andere elementen in die kavel terecht kunnen in het Oudnederlands.

Van de pronomina is het demonstrativum de meest voor de hand liggende kandidaat voor determinatorstatuut. Het is de vorm waarvan het (definiete) lidwoord is afgeleid en het verschijnt niet langer na het possessivum in het Oudnederlands, een positie die het wel nog kon innemen in bijvoorbeeld het Oudengels, zoals geïllustreerd is in (7.20)-(7.21). Het demonstrativum na een gewoon adjectief, zoals in (7.24), was al zeldzaam in het Oudengels, zoals Mitchell (1985:70) opmerkt. In het Oudnederlands komt de constructie in het geheel niet meer voor, voor zover ik kan zien. De afwezigheid van demonstrativa met adjectivisch karakter zou natuurlijk het gevolg kunnen zijn van de dataschaarste in het Oudnederlands, dus voorzichtigheid

Hoofdstuk 7

is geboden, maar het heeft er toch alle schijn van dat naast het lidwoord ook het demonstrativum een determinator is in het Oudnederlands. De possessiva waren dat nog niet: ze komen nog steeds voor als predicatsnomen, zoals in (7.28).

- (7.28) OUDNEDERLANDS (De Grauwe 1982:444)
Mîn ist Galaad
mijn is G.
'G. is van mij'

Aangezien het possessivum nog geen determinator was, had het nog geen definiëte waarde, en kon het nog gemakkelijk voorafgegaan worden door een demonstrativum of het indefiniëte lidwoord (zodra zich dat ontwikkeld had).¹⁷

- (7.29) OUDNEDERLANDS (GNS 2008:313)
thaz min wigbus
die mijn toren
'die toren van mij'

- (7.30) VROEGMIDDELNEDERLANDS (Duihoven 1988:188)
een sijn oude vrient
LIDW:INDF/één zijn oude vriend
'een oude vriend van hem'

Bovendien komt het nog ter rechterzijde van adjectieven en telwoorden voor, wat thans uitgesloten is:

- (7.31) OUDNEDERLANDS (GNS 2008:313)
zweue thine spune
twee jouw borsten
'jouw twee borsten'

- (7.32) OUDNEDERLANDS (GNS 2008:313)
ande andera sina dona
en andere zijn giften
'en zijn andere giften'

¹⁷ Een alternatieve analyse voor voorbeelden als (7.30) is dat het om een uitloper van de concatenatieve constructie gaat (zie §6.3.2.3), te analyseren als [*een*] [*sijn oude vrient*]. Een argument voor die analyse zou kunnen zijn dat *een* ook postnominaal kan voorkomen, zie (i).

(i) MIDDELNEDERLANDS (Duihoven 1988:337)
haren sone enen
'een zoon van haar/hen'

De postnominale positie zou echter ook aan de 'toenemende concurrentie in het voorveld' (zie §6.3.1) te wijten kunnen zijn.

Telwoorden waren evenmin determinatoren. Ze konden nog voorkomen als predicaatsnomen. Die constructie heb ik weliswaar niet aangetroffen in het Oudnederlands, maar ze is wel geattesteerd in het Oudengels, het Oudhoogduits en het Middelnederlands, zie bijvoorbeeld (7.33), zodat het geen al te wilde veronderstelling is dat de afwezigheid ervan in het Oudnederlands aan toeval is toe te schrijven.¹⁸ Telwoorden als predicaatsnomen komen in het Nederlands zelfs nog tot in de 19^e eeuw voor, zie bijvoorbeeld (7.34).

(7.33) MIDDELNEDERLANDS (Duinhoven 1988:81)
die chierbeden der gehoorsamheit sijn seven
de schoonheden der gehoorzaamheit zijn zeven
 ‘er zijn zeven schoonheden der gehoorzaamheid’

(7.34) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (GNS 2008:1705)
De studenten waren slechts negen

7.3 VAN MIDDELNEDERLANDS TOT HEDENDAAGS NEDERLANDS

In §6.3 is betoogd dat de adjectiefkavel na de grammaticalisering in het Pgm in de daarop volgende perioden steeds verder inburgert. Dat inburgeringsproces heeft twee aspecten: het versterken van de reeds verworven positie (consolidatie), en uitbreiding naar nieuwe omgevingen (extensie). In wat nu volgt, wordt verdedigd dat beide processen ook van toepassing zijn op de determinatorkavel.

7.3.1 Consolidatie van de determinatorkavel

In het Oudnederlands was de determinatorkavel een innovatie, die allicht nog niet meteen vaste voet aan de grond had: Oudnederlandse NC's kunnen het nog perfect zonder een determinator stellen. Dat verandert in het Middelnederlands: de positie van de determinator wordt geconsolideerd. Dat blijkt uit de steeds striktere en voorspelbare distributie van het lidwoord. In het Middelnederlands groeit het gebruik van het lidwoord gestaag, al is er nog steeds een aanzienlijke mate van variatie, zoals mag blijken uit het minimale paar in (7.35)-(7.36), waar *lant* de ene keer zonder lidwoord, de andere keer met een (proclitisch) lidwoord deel uitmaakt van een VzC. Dit type variatie neemt af met het vorderen der eeuwen.

(7.35) VROEGMIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:391)
in lant van Iudeen
 ‘in het land Judea’

¹⁸ Een mogelijke attestatie in het Oudnederlands is het onder (6.219) gegeven voorbeeld *Seszygh sint thero kuniginnan* (letterlijk: ‘zestig zijn der koninginnen’), maar dit is geen duidelijk geval, want *thero kuniginnan* is een genitief.

Hoofdstuk 7

- (7.36) VROEGMIDDELNEDERLANDS (MNW, s.v. nieuwer)
in tlant van Judea
‘in het land Judea’

Consolidatie van de determinator, zoals te zien is in het toenemende gebruik van het lidwoord, kan als een geval beschouwd worden van wat in de vakliteratuur ook wel toename van de *tokenfrequentie* (*token frequency*) genoemd wordt. Naast consolidatie doet zich in de determinatorkavel ook een proces van *extensie* voor: steeds meer woorden verwerven determinatorkenmerken. Dat zou als een voorbeeld van toename van de *typefrequentie* (*type frequency*) gezien kunnen worden.¹⁹ De extensie van de determinatorkavel maakt het onderwerp uit van de volgende paragraaf.

7.3.2 Extensie van de determinatorkavel

Vanaf het Middelnederlands ondergaat de determinatorkavel ook *extensie*: was determinatorstatus aanvankelijk voorbehouden aan lidwoorden (en demonstrativa), in later eeuwen wordt die ook toegekend aan andere woorden die zich daar semantisch of pragmatisch toe lenen. Met andere woorden: de determinator stelt zijn deuren open voor nieuwe elementen, en mag zich verheugen in een uitbreidend ledenbestand, wat met een technische term een *toename van de typefrequentie* (*increase in type frequency*) heet.

In §§7.3.2.1-7.3.2.4 wordt achtereenvolgens gekeken naar possessiva, pronomina van wijze, pronominale adjectieven van wijze en anaforische adjectieven. Aan de hand van criteria I-V in (7.9)-(7.13) wordt geadviseerd dat al die woordsoorten de overstap hebben gemaakt van de adjectiefkavel naar de determinatorkavel. Dat proces verloopt gefaseerd: de metamorfose van de possessiva is rond het begin van het Nieuwnederlands zo goed als voltooid, terwijl de anaforische adjectieven er dan pas aan beginnen.

Dat het hele proces verschillende eeuwen in beslag kan nemen blijkt ook uit de kwantitatieve corpusevidentie die bij elke te behandelen woordsoort wordt geleverd.

7.3.2.1 Possessiva

Zoals hogerop aangetoond is, was het possessivum nog geen determinator in het Oudnederlands. Eerst in het Middelnederlands begint het te beantwoorden aan de criteria voor determinatoren: (i) het staat hoe langer hoe consequenter in complementaire distributie met het lidwoord en het demonstrativum; (ii) het kan niet langer als predicat functioneren; (iii) het komt niet langer voor ter rechterzijde van adjectief.

¹⁹ Opgelet: het gaat hier om de tokenfrequentie, resp. typefrequentie van de determinator als *abstract templaet*. Wanneer het possessiefpronomen determinator wordt (§7.3.2.1), dan is het aantal types dat in het determinatortemplaet past, gestegen. Vandaar: *typefrequentie*. Dat laat uiteraard onverlet dat de tokenfrequentie van het possessiefpronomen zelf toeneemt.

tieven. De eerste twee observaties zijn ook al gemaakt door Duinhoven (1976). Alledrie wijzen ze in dezelfde richting: het verlies van typisch adjectivische eigenschappen.

(i) Possessiva in combinatie met andere determinatoren: Possessiva kunnen in het Middelnederlands, net als in het Oudnederlands nog voorafgegaan worden door een demonstrativum of een lidwoord, zoals geïllustreerd wordt in het Vroegmiddelnederlandse voorbeeld in (7.37), hoewel de constructie sterk afneemt. Duinhoven (1972a:345, 1988:189) neemt aan dat ze uitsterft op het einde van het Middelnederlands. Dat is wellicht niet helemaal accuraat. Het citatenmateriaal van de GNS (2008) bevat nog Nieuwnederlandse voorbeelden, zoals (7.38).

(7.37) VROEGMIDDELNEDERLANDS (GNS 2008)
Die sine voghele aten worme ende serpente vtermaten
 ‘Die vogels van hem aten veel wormen en serpentes’

(7.38) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (GNS 2008:1962)
deze zijne aanmerking

Het verdwijnen van de constructie met zowel een demonstrativum als een possessivum in het hedendaags Nederlands wijst erop dat er iets veranderd is in de syntaxis van het possessivum. Aan de hand van criterium II kan vastgesteld worden dat het possessivum is overgegaan naar de kavel voor determinatoren.

(ii) Possessiva als predicat: Aan het begin van de Middelnederlandse periode komt het possessivum nog frequent voor als predicatsnomen. Een vroeg Middelnederlands voorbeeld wordt gegeven in (7.39).

(7.39) VROEGMIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:375)
Al ware al de weerd dij
 ‘Al was de hele wereld van jou’

Die constructie komt in de hele Middelnederlandse periode voor, en duikt zelfs later nog af en toe op, wellicht als een verouderde constructie, tot in de 19^e eeuw (Duinhoven 1976:410). Tegenwoordig is ze niet meer grammaticaal, wat opnieuw in de richting wijst van een verandering in de syntaxis van het possessivum.

Zowel de complementaire distributie met het demonstrativum (§7.2.1) als het gebruik als predicat blijkt nog lang mogelijk te zijn na de eerste tekenen van de overstap naar de determinatorkavel door het possessivum. Met andere woorden: de laatste stappen in het hele overgangsproces zijn eigenlijk pas vrij recent genomen, in de 20^e eeuw.

(iii) Possessiva na adjectieven: Zoals geïllustreerd is in (7.31) en (7.32) (zie §7.2.1) kon het possessivum in het Oudnederlands voorafgegaan worden door een adjectief

Hoofdstuk 7

of een telwoord, en dat is tot op zekere hoogte nog steeds het geval in het Middelnederlands. Een late attestatie is het voorbeeld onder (7.40).

- (7.40) LAATMIDDELNEDERLANDS, 16^e eeuw (GNS 2008:1035)
Waerdighe onse zeer lieve ende beminde burgemeesteren
 ‘Onze waardige, zeer lieve en beminde burgemeesters’

In het Nieuwnederlands verdwijnt de constructie geleidelijk aan, en in het hedendaags Nederlands is de woordvolgorde in (7.41)-(7.42) ronduit ongrammaticaal.

- (7.41) MIDDELNEDERLANDS, 15^e eeuw (GNS 2008:763)
die andre sine broeders
 ‘zijn andere broers’

- (7.42) MIDDELNEDERLANDS, 15^e eeuw (GNS 2008:763)
van drien zijnen ruddaren
 ‘van drie van zijn ridders’

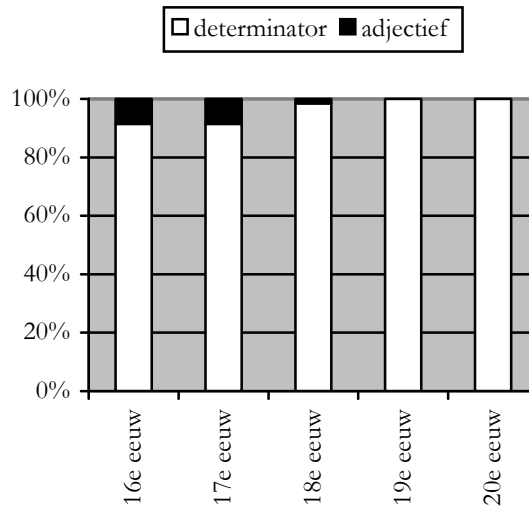
(iv) Kwantitatieve ondersteuning: Het possessivum lijkt al bijna onveranderlijk als determinator te functioneren in het Vroegnieuw-nederlands, al blijven er nog wat sporen over van het oude gebruik, zoals blijkt uit het corpusonderzoek dat samengevat is in tabel 7.1 en het bijhorende histogram. De toename van het determinatieve gebruik van het possessivum is statistisch significant.

De argumenten in (i)-(iv) laten zien dat het possessivum geleidelijk aan een determinator geworden is. De alternatieve visie van Haspelmath (1999b), dat het lidwoord bij possessiva achterwege blijft omdat possessiva vaak vanzelf definiert zijn, en niet omdat possessiva determinator worden, deel ik dus niet. Die visie kan immers moeilijker uit de voeten met de andere kenmerken (ii-iii) voor determinator-schap.

Tabel 7.1: *Possessivum* ('ons')

	ADJECTIEF		DETERMINATOR		Σ
	n	%	n	%	n
16 ^e eeuw	6	8,57	64	91,43	70
17 ^e eeuw	11	8,59	117	91,41	128
18 ^e eeuw	1	1,52	65	98,48	66
19 ^e eeuw	0	0,00	83	100,00	83
20 ^e eeuw	0	0,00	191	100,00	190
Σ	18		520		538

Statistiek: Γ: 0,4162 ASF: 0,0777

Grafiek 7.1: *Possessivum* ('ons')

7.3.2.2 *Pronomina van wijze*

Onder de wat omslachtige term *pronomina van wijze* vallen het hedendaags Nederlandse *zulk* en *zo'n*. In deze paragraaf wordt in detail gekeken naar *zulk*. De geschiedenis van *zulk* laat zich niet zo gemakkelijk vaststellen. Naast veel andere zaken kon *sulc* in het Middelnederlands kwantificerende betekenis uitdrukken, en niet-specificiteit (zie MNW s.v. *sulc*, en Duinhoven 1988:127), twee betekenissen die het thans niet meer heeft. Het is niet altijd gemakkelijk de precieze betekenis te achterhalen in historische voorbeelden, maar zoals meteen zal blijken, zijn er goede argumenten om aan te nemen dat het net zoals de possessiva een ontwikkeling heeft doorgemaakt van adjectief naar determinator.

Net zoals tegenwoordig kon *zulk* in het Oudnederlands gebruikt worden voor een nomen:

- (7.43) OUDNEDERLANDS (GNS 2008:167)
in sulichemo bedde
 in zulk bed
 'in zulk bed'

In (7.43) gaat aan *sulichemo* geen lidwoord vooraf, maar daaruit afleiden dat het zelf als een determinator gezien moet worden, is een overhaaste conclusie, gezien het nog onvaste statuut van het lidwoord in het Oudnederlands. Waarschijnlijker is dat *sulichemo* hier als een adjectief functioneert. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat het kon optreden als predicaatsnomen:

Hoofdstuk 7

- (7.44) OUDNEDERLANDS (GNS 2008:167)
Sulich is min drut
zulk is mijn geliefde
‘Zo is mijn geliefde’

In het Middelnederlands ontwikkelt *zulke* zich echter tot determinator, zoals duidelijk wordt als het tegen het licht gehouden wordt van de verschillende criteria voor determinatorstatuut.

(i) Pronomina van wijze in combinatie met andere determinatoren: Hoewel de constructie niet erg frequent is, kan *zulke* in het Middelnederlands gecombineerd worden met een lidwoord of demonstrativum.

- (7.45) MIDDELNEDERLANDS (MNW, s.v. tamboere)
een sulc gheschal
‘zulk geschal’
- (7.46) MIDDELNEDERLANDS (MNW, s.v. begeringe)
die sulke ridders
‘zulke ridders’

Beide constructies zijn uitgesloten in het hedendaags Nederlands.

(ii) Pronomina van wijze als predicaat: De Oudnederlandse constructie in (7.44), met *zulk* als predicaat, komt ook voor in het Middelnederlands:

- (7.47) MIDDELNEDERLANDS (Duinhoven 1988:129)
Si mochten sulc sijn
‘Zij konden zo zijn’

Die constructie is niet langer grammaticaal in het hedendaags Nederlands. Opnieuw geldt dat het uitsterven ervan verschillende eeuwen in beslag neemt. Al is de constructie vrij marginaal na het Middelnederlands, ze komt nog steeds voor in het (Nieuwnederlandse) WNT-citatenmateriaal. De meest recente attestatie die het WNT vermeldt sub voce *zulke*, dateert van de vroege 17^e eeuw.²⁰

- (7.48) VROEGNIEUWNEDERLANDS (WNT s.v. zulk)
Gelijcke 't onedel bloedt Sulcke u hantering is
‘Zoals het onedele bloed, zo is uw hantering’

²⁰ Een zoektocht in het hele citatenmateriaal van het WNT (dus niet enkel de voorbeelden s.v. *zulk*) heeft nog een geïsoleerd 19^e-eeuws voorbeeld opgeleverd: *Zulke is de heer Ed. V.M.* (WNT s.v. *werktuigkundige*), maar de zeldzaamheid wijst erop dat hier allicht een gekunsteld, literair en/of archaïserend register gebruikt wordt.

(iii) Pronomina van wijze na adjectieven: In het Middelnederlands treedt *zulke* af en toe op na adjectieven, die er in het hedendaags Nederlands verplicht op volgen:²¹

- (7.49) MIDDELNEDERLANDS (MNW, s.v. *sendinge*)
ende noch andere sulke sendinge
‘en nog andere giften van die aard’

Zulke constructies komen voor tot in de 19^e eeuw:

- (7.50) LAATNIEUWNERLANDS, 19^e eeuw (WNT, s.v. *vallen*)
of andere zulke beuzelaryen

Wat wel nog kan in het hedendaags Nederlands, is *zulke* na telwoorden. Hier wijkt het pronomen van wijze dus af van het possessivum.

- (7.51) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
drie zulke opwaartse golven

Maar dat zou ook het gevolg kunnen zijn van het feit dat de syntaxis van telwoorden zelf aan verandering onderhevig is, zie §7.3.2.5. In dat verband is het veelzeggend dat telwoorden sinds de 19^e eeuw nauwelijks als predicat voorkomen.²² Een voorbeeld als (7.52) is niet meer mogelijk in het hedendaags Nederlands.

- (7.52) LAATNIEUWNERLANDS, 19^e eeuw (GNS 2008:1705)
De studenten waren slechts negen

(iv) Kwantitatieve ondersteuning: Het graduele karakter van de overgang van de adjectiefkavel naar de determinator-kavel van het pronomen *zulke* wordt duidelijk in het kwantitatieve corpusonderzoek: tabel 7.2 toont de proportie van gevallen waarin *zulke* voorafgegaan wordt door een determinator op gevallen waarin *zulke* gevolgd wordt door een determinator of zich zelf als determinator gedraagt.^{23, 24}

²¹ Hier, en verderop, beschouw ik *andere* als een adjectief, en niet als een telwoord. Wel kan geargumenteed worden dat het zelf heel recent begonnen is aan de overstap naar de determinatoren (zie §7.3.2.5)

²² De constructie is mogelijk nog even blijven voortbestaan met toevoeging van *in getal*, zoals bijvoorbeeld in: *zij zijn vijftig in getal* (GNS 2008:1705), maar uit recente voorbeelden als *Ze waren met vijftienhonderd in getal* (GOO) blijkt dat de taalgebruiker ook hier liever afziet van een naakt telwoord als predicatsnomen.

²³ *Zulke* is een vrij frequent woord in het Nederlands (zeker in vroeger eeuwen). Ik heb dan ook niet het gehele WNT-citaten corpus geraadpleegd, maar enkel de citaten onder lemma's die met de letter r (random keuze) beginnen.

²⁴ De (talloze) voorbeelden waarin *zulke* een niet-telbaar substantief of een telbaar substantief in het meervoud zonder demonstrativum of lidwoord voorafgaat, zijn buiten beschouwing

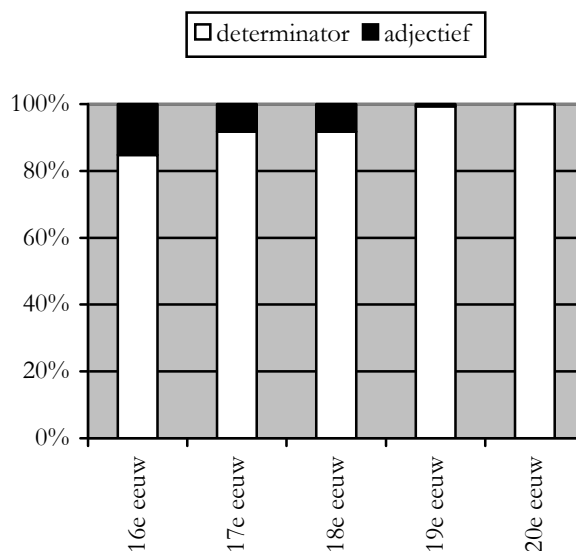
Hoofdstuk 7

Tabel 7.2: *Pronomen van wijze* ('*zulk*')

	ADJECTIEF		DETERMINATOR		Σ
	n	%	n	%	n
16 ^e eeuw	7	15,22	39	84,78	46
17 ^e eeuw	8	8,33	88	91,67	96
18 ^e eeuw	7	8,33	77	91,67	84
19 ^e eeuw	1	0,68	145	99,32	146
20 ^e eeuw	0	0,00	58	100,00	58
Σ	23		407		430

Statistiek: Γ: 0,6351 ASF: 0,0833

Grafiek 7.2: *Pronomen van wijze* ('*zulk*')

Bijkomende ondersteuning voor het idee dat *zulk* overgelopen is naar de determinator-klasse, biedt een onderzoek naar de combinatie met negatie. Het Nederlands maakt een onderscheid tussen *geen* en *niet*. Het verschil komt hierop neer dat *geen* als determinator in een NC fungeert, terwijl *niet* in alle andere contexten optreedt. Als

gelaten, omdat niet duidelijk is of *zulk* in dat geval als determinator dan wel als adjectief functioneert. Een ander probleem is dat een verbogen *zulk* een enclitisch indefiniet lidwoord zou kunnen verbergen: *zulk*en kan ofwel geanalyseerd worden als '*zulk* + flexieuitgang *en*' of als '*zulk* + indefiniet lidwoord *een*'. In het laatste geval heet het dan dat *zulk* een 'predeterminator' is. Tegen die visie zijn echter ernstige bezwaren aan te tekenen (zie Van der Horst & Van de Velde 2003). Overigens, zelfs als er inderdaad sprake is van een enclitisch indefiniet lidwoord, dan is een analyse als adjectief nog steeds uitgesloten. In dat geval staat *zulk* volgens wat hier verdedigd wordt, immers buiten de NC. Alle gevallen waarin *zulk* aan een indefiniet lidwoord voorafgaat, zijn dan ook consequent geanalyseerd als determinator.

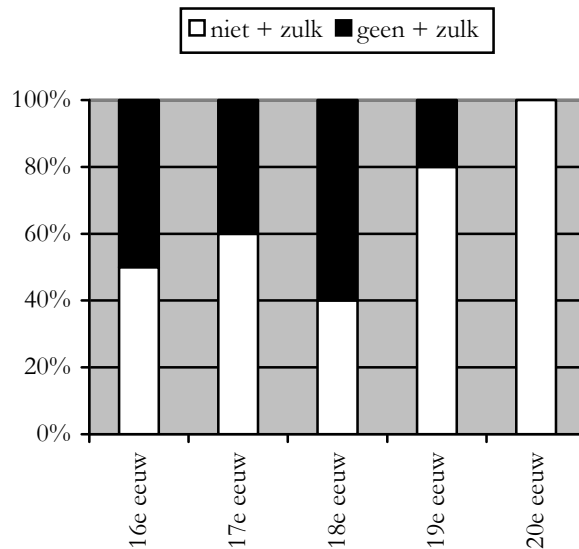
het klopt dat *zulk* zelf een determinator wordt, dan mag verwacht worden dat het in toenemende mate gecombineerd wordt met *niet*, in plaats van met *geen*. Dat blijkt inderdaad zo te zijn.

Tabel 7.3: Pronomen van wijze 'zulk' in combinatie met negatie

	'GEEN ZULK' (ADJECTIEF)		'NIET ZULK' (DETERMINATOR)		Σ n
	n	%	n	%	
16 ^e eeuw	6	50,00	6	50,00	12
17 ^e eeuw	6	40,00	9	60,00	15
18 ^e eeuw	3	60,00	2	40,00	5
19 ^e eeuw	10	20,00	40	80,00	50
20 ^e eeuw	0	0,00	23	100,00	23
Σ	25		80		105

Statistiek: F: 0,6662 ASF: 0,0968

Grafiek 7.3: Pronomen van wijze 'zulk' in combinatie met negatie

Met uitzondering van de 18^e eeuw vertoont het gebruik van de negatie *niet* een steile opgang in de loop van het Nieuwnederlands. De statistische resultaten laten overigens zien dat de afwijking van de 18^e eeuw niet structureel is.

7.3.2.3 Adjectieven van wijze

Semantisch nauw verwant met de pronomina van wijze zijn de adjectieven *dergelijke*, *dusdanige*, *zodanige* en *zulkdanige*, die hier dan ook *adjectieven van wijze* genoemd zullen

Hoofdstuk 7

worden.²⁵ Net zoals het pronomen van wijze *zulk* lijken deze adjectieven zich om te vormen tot determinatoren, al lopen ze wat achterop: in het hedendaags Nederlands hebben ze nog lang niet alle adjectiefkenmerken afgeworpen.

(i) Adjectieven van wijze in combinatie met andere determinatoren: Het gebruik van lidwoorden bij NC's met adjectieven van wijze is moeilijk in regels te vatten. Anders dan het semantisch verwante *zulk* staan ze niet in complementaire distributie met het lidwoord, maar ze kunnen ook zonder lidwoord voorkomen.

(7.53) HEDENDAAGS NEDERLANDS (WNT, s.v. redengevend)
een dergelijke oplossing

(7.54) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (WNT, s.v. staan)
Bezwaren ..., welke aan het verwezenlijken van dergelijk plan in den weg staan

Er is echter een duidelijk verschil tussen het definiete en het indefiniete lidwoord: de constructie in (7.53) is alleen mogelijk met het indefiniete lidwoord. Anders gezegd: het definiete lidwoord lijkt diachroon sneller weg te vallen dan het indefiniete. Dat 'wegvallen' is eigenlijk een ongelukkige term, omdat die suggereert dat constructies als (7.54) te wijten zijn aan de wispelturige natuur van het lidwoord, terwijl het in het licht van de veranderingen die hier samengebracht zijn in §7.3, logischer is ze toe te schrijven aan de adjectieven zelf, die zich omscholen tot determinator.

Als de afwezigheid van het lidwoord inderdaad een symptoom is van het gebruik van de adjectieven van wijze als determinator, dan ligt het voor de hand het verschil tussen beide types lidwoorden als volgt te verklaren: adjectieven van wijze bezetten alleen in definiete NC's de determinator-kavel. Wat nauwkeuriger geformuleerd: wanneer de adjectieven van wijze determinator worden, dan zijn het definiete determinatoren. Dat is niet zo gek: definietheid is waarschijnlijk de standaardwaarde voor determinatoren.

Dat de lidwoordloze NC's met adjectieven van wijze inderdaad definiet zijn, blijkt hieruit dat ze niet kunnen voorkomen in existentiële constructies. Die laten namelijk alleen indefiniete NC's toe (zie b.v. Lyons 1999).

(7.55) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Er is een dergelijke hype dat (...)

(7.56) *Er is dergelijke hype dat (...)

Naast indefiniete lidwoorden duiken ook andere indefiniete determinatoren op:²⁶

²⁵ Soms worden deze woorden ook onder de voornaamwoorden gerekend. In het WNT bijvoorbeeld vallen ze onder de demonstratieve pronomina.

²⁶ Naar aanleiding van de voorbeelden (7.57)-(7.58) merkt een anonieme beoordelaar van dit boek op dat misschien een onderscheid gemaakt moet worden tussen determinator-*dergelijk*

(7.57) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
enkele dergelijke zaken

(7.58) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
een licentie onder enig dergelijk recht

Definiete lidwoorden mogen dan wel uitgesloten zijn in het gezelschap van adjectieven van wijze, met andere definiete determinatoren is er wat meer marge. Een enkele keer kan de combinatie zelfs aangetroffen worden in het 20^e-eeuwse materiaal:

(7.59) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 20^e eeuw (WNT, s.v. relativistisch)
in alle dergelijke gevallen

De geleidelijke invoering van complementaire distributie met andere determinatoren wijst opnieuw op het graduele karakter van het diachrone proces: de omslag naar de determinatorklasse gebeurt niet van de ene dag op de andere.

(ii) Adjectieven van wijze als predicaat: Hoewel de constructie volgens Duinhoven (1976:427) ongrammaticaal is, blijken adjectieven van wijze tot in de twintigste eeuw als predicaatsnomen voor te komen.

(7.60) HEDENDAAGS NEDERLANDS (WNT, s.v. hoofd (aanv.))
Deze bevestiging is dusdanig, dat (...)

Niet alle adjectieven van wijze lenen zich even gemakkelijk tot deze constructie. Op ongeveer 700 attestaties van *dergelijk* in het citatencorpus van het WNT (lemmata die beginnen met r of s, zie voetnoot 28, infra) komt de constructie geen enkele keer voor. Ook zoeken met Google levert maar een beperkt aantal treffers op, die bovendien vermoedelijk regionaal beperkt zijn.²⁷

(7.61) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Mijn kennis van html en dergelijke is dergelijk dat ik zo'n site nooit zelf zou kunnen maken

en adjectief-*dergelijk*, met een uitspraakverschil van de ij. In (7.57)-(7.58) zouden we dan te maken hebben met adjectief-*dergelijk* [e¹]. In het licht van *gelaagdheid*, zie §4.1.2.1 en §4.1.3, is het inderdaad aannemelijk dat *dergelijk* op verschillende manieren gebruikt kan worden. Dat geldt trouwens ook voor de andere 'nieuwe determinatoren'. Dat neemt echter niet weg dat (a) het determinatieve gebruik diachroon jonger is dan het adjectivale, en dat (b) het determinatieve gebruik in opmars is.

²⁷ Internetvoorbeelden zijn gezocht met de zoekstring "is dergelijk dat". De toevoeging van *dat* zorgt ervoor dat gevallen waarin *dergelijk* een attributieve bepaling is geweest worden uit de resultatenlijst. Wat de regionale beperking betreft: .nl-extensies komen niet voor in de resultaten, in tegenstelling tot .be-extensies.

Hoofdstuk 7

(iii) Adjectieven van wijze na andere adjectieven: In het Vroegnieuwlands kunnen adjectieven van wijze zowel voor als na andere adjectieven staan, zoals geïllustreerd wordt in het 17^e-eeuwse ‘minimale paar’ in (7.62)-(7.63).

(7.62) NIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (WNT, s.v. raspen)
diergelyjcke ander hout
‘ander, soortgelijk hout’

(7.63) NIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (WNT, s.v. raspen)
andere diergelyjcke houten
‘andere, soortgelijke houtsoorten’

Adjectieven van wijze na andere adjectieven zijn later alleen nog mogelijk in indefiniëte NC’s, waar *dergelyjk* etc. nog geen rasechte determinatoren zijn (cf. supra). De meest recente attestatie van *dergelyjk* na een adjectief in een definiëte NC die ik in het WNT heb kunnen vinden, dateert van de 19^e eeuw, zie (7.64). In indefiniëte NC’s kan *dergelyjk* nog in de 20^e eeuw na andere adjectieven voorkomen, zie (7.65).

(7.64) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (WNT, s.v. tucht)
in alle andere dergelyke omstandigheden

(7.65) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 1942 (WNT, s.v. choline (aanv.))
een geheele dergelyke reeks van tricomplexe systemen

Het aantal adjectieftypes dat vooraf kan gaan aan adjectieven van wijze, is overigens steeds kleiner geworden. Gevallen uit de eerste helft van de 20^e eeuw, zoals (7.65) en (7.66), zijn nu zo goed als uitgesloten.

(7.66) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 1912 (INL)
Evenzoo moet behandeld worden, wanneer men met een achteropkomend dergelyk schip of sleepkonvooi het gesleept wordende vlot wenscht voorbij te varen

Tegenwoordig lijken enkel *volgend* en *ander* nog op die positie voor te komen. Dat is verdacht, want van beide adjectieven kan geargumenteed worden dat ze – heel recent – zelf determinator worden (zie §7.3.2.5).

(7.67) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
een ander dergelyk voertuig

(7.68) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
een volgend dergelyk bericht

De constructie waarin een adjectief van wijze volgt op een ander adjectief, is dus duidelijk een aflopende zaak in het Nederlands van vandaag. Na telwoorden komt

het adjectief van wijze misschien nog wat vaker voor, zie (7.69) voor een voorbeeld met een hoofdtelwoord en (7.70) voor een voorbeeld met een rangtelwoord.

(7.69) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 20^e eeuw (WNT, s.v. reep (I))
Een samenstel van vijf dergelijke netten noemt men een reep

(7.70) LAATNIEUWNERLANDS, 19^e eeuw (WNT, s.v. lood)
Het ζ oeten van lood is een tweede dergelijke bewerking, die het lood nog verder uitrekt.

(iv) Kwantitatieve ondersteuning: De overgang die *dergelijke*, *zodanige*, *dusdanige* en *zulkdanige* gemaakt hebben van de adjectiefkavel naar de determinatorkavel, kan zichtbaar gemaakt worden aan de hand van corpusonderzoek.²⁸ De statistische resultaten wijzen op een lichte, maar significante correlatie tussen de constructie en de tijd: over de eeuwen heen neemt het adjectivale gebruik globaal genomen af.²⁹

²⁸ Voor *zulkdanig* en *dusdanig*, die niet zo erg frequent zijn, is het hele WNT-citatencorpus gebruikt. Voor het frequentere *dergelijke* en *zodanig* is een subset gebruikt. Voor *zodanig* bestaat die subset uit de citaten onder de lemma's die beginnen met de letter r (zelfde materiaal als voor het corpusonderzoek in §7.3.2.2) en voor *dergelijke* uit de citaten onder lemma's beginnend met r of s (volgende letter). Net zoals bij *zulk* zijn de adjectieven van wijze die in een NC staan met een niet-telbaar of meervoudig telbaar nomen als kern, buiten beschouwing gelaten. Verder is ook de constructie buiten beschouwing gelaten met een onafhankelijk adjectief van wijze (gesubstantiveerd of elliptisch gebruik, b.v. *Getubuleerde retorten noemt men ζ oodanige, die ...*), omdat het een populaire constructie is in 19^e-eeuwse juridische taal, en als *zodanig* de resultaten dreigde te vertekenen. Omdat de adjectieven in kwestie in de 20^e eeuw relatief infrequent zijn – als voorbepaling in de NC tenminste – is een bijkomende zoekopdracht gelanceerd in een strikt 20^e-eeuws corpus (OZI). Het totale aantal treffers voor de verschillende periodes is niet erg hoog, maar dat komt omdat het zoeken op de woordvormen in kwestie veel ruis oplevert: de 268 treffers is wat overblijft na het manueel filteren van 4606 gevallen waarvan het gebruik als adverbium, het gebruik in ambigue constructies etc. het leeuwendeel uitmaken.

²⁹ Dat de tendens niet zo afgetekend is, kan mogelijk mede verklaard worden door het feit dat de afwezigheid van het lidwoord in 16^e- en 17^e-eeuwse voorbeelden zoals (i) niet zo zeer laat zien dat adjectieven van wijze in groten getale determinator geworden zijn, maar veeleer dat het indefiniete lidwoord nog niet consequent optrad. Dat idee wordt ondersteund door zinnen als (ii), waarin naar huidige maatstaven een lidwoord ontbreekt.

- (i) VROEGNIEUWNERLANDS, late 16^e eeuw (WNT s.v. rommeling)
in dusdanigen vat (dae sy de Melck in doen ...)
 'in dergelijk vat (waar zij de melk in doen)'
- (ii) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (WNT s.v. rechthoek)
Rechthoeckigen Driehoek is, die eenigen rechten hoeck heeft
 'De/Een rechthoekige driehoek is die welke een rechte hoek heeft'

Hetzelfde geldt natuurlijk voor *zulk*: het gebruik als determinator is mogelijk overschat in het Vroegnieuwnerlands. Dat wordt ondersteund door zinnen als (iii), waarin *zulk* op het eerste gezicht geanalyseerd moet worden als een determinator, te oordelen naar de afwezigheid van een definiēt of indefiniēt lidwoord, maar waarin de coördinatie met een ander adjectief

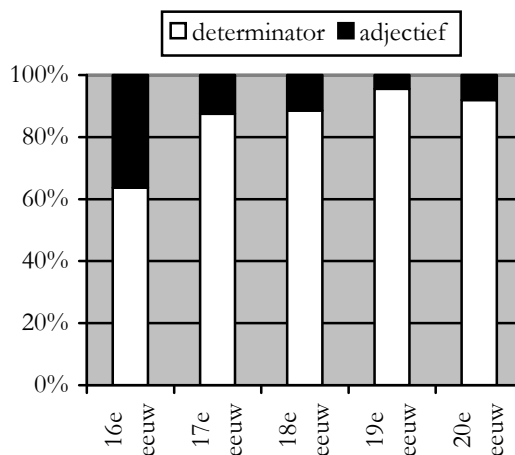
Hoofdstuk 7

Tabel 7.4: *Adjectieven van wijze* ('*dergelijk*', '*dusdanig*', '*zodanig*', '*zulke danig*')

	ADJECTIEF		DETERMINATOR		Σ
	n	%	n	%	n
16 ^e eeuw	8	36,36	14	63,64	22
17 ^e eeuw	10	12,50	70	87,50	80
18 ^e eeuw	8	11,43	62	88,57	70
19 ^e eeuw	2	4,44	43	95,56	45
20 ^e eeuw	4	8,00	46	92,00	50
Σ	32		236		268

Statistiek: Γ: 0,3739 ASF: 0,1321

Grafiek 7.4: *Adjectieven van wijze* ('*dergelijk*', '*dusdanig*', '*zodanig*', '*zulke danig*')

Uit deze cijfers kan opgemaakt worden dat naast *zulke* ook allerlei andere betekenisverwante woorden, die in de vakliteratuur zelden onder de determinatoren genoemd worden, diachroon overlopen van de adjectiefkavel naar de determinatorkavel.

een argument kan zijn om van zo'n analyse af te wijken en *zulke* hier als een gewoon adjectief te zien. Merk op dat de constructie ongrammaticaal is in het hedendaags Nederlands.

- (iii) VROEGNIEUWNEDERLANDS, late 16^e eeuw (WNT s.v. remedie)
zulcke ende ghoede remedie
 'zulke goede remedie'

Dit alles kan erop wijzen dat de tendensen zich in werkelijkheid scherper aftekenen dan blijkt uit het corpusonderzoek waarover in §§7.3.2.1-7.3.2.5 gerapporteerd wordt.

7.3.2.4 Anaforische adjectieven

Onder de term *anaforische adjectieven* worden adjectieven als *voornoemd*, *voormeld* etc. samengebracht, die net als de adnominale bepalingen in de vorige paragrafen in toenemende mate gebruikt worden als determinatoren.

(i) Anaforische adjectieven in combinatie met andere determinatoren: Anaforische adjectieven staan niet in complementaire distributie met lidwoorden of andere determinatoren, zoals geïllustreerd wordt in (7.71).

(7.71) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 20^e eeuw (WNT s.v. overjaren)
De voornoemde bouwstoffen

In principe lijkt er dus geen reden om aan te nemen dat ze tot de categorie der determinatoren behoren. Af en toe komen ze echter voor zonder lidwoord, zie (7.72), en zulke constructies zijn diachroon in opmars, zoals blijkt uit het corpusonderzoek waarover verderop sprake.

(7.72) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (WNT s.v. ziel)
de choristen van voornoemde kerk

Eens te meer kan dat verschijnsel, dat in de referentiegrammatica's van het Nederlands nauwelijks opgemerkt, laat staan afdoende geduid wordt,³⁰ gezien worden als een schakel in het ruimere proces van steeds ijveriger rekrutering van nieuwe determinatoren in het Nederlands.

Een bijkomend argument is de flexionele morfologie.³¹ Het lidwoordloze gebruik van *voornoemd* bij een indefiniet nomen in het enkelvoud (type: *voornoemd boek*) blijkt de flexie-*e* die het in de standaardtaal heeft in definiëte contexten mét het lidwoord (*het voornoemde boek*), te kunnen missen. Dat lijkt erop te wijzen dat we hier niet te maken hebben met een weggevalen lidwoord, maar inderdaad met een adjectief dat zelf als determinator optreedt.

(ii) Anaforische adjectieven als predicat: In het Vroegmiddelnederlands kunnen anaforische adjectieven de rol van predicat vervullen, zoals geïllustreerd in (7.73), maar tegen het einde van het Middelnederlands lijkt de constructie uitgestorven. De laatste voorkomens die ik ben tegengekomen in het citatenmateriaal van het MNW en het WNT, dateren van de 14^e eeuw.

(7.73) MIDDELNEDERLANDS, 14^e eeuw (MNW, s.v. vorenoemen)
de penninghe, de vorghenomet sijn
'de penningen, die eerder genoemd zijn'

³⁰ Een uitzondering is een korte passage in Roose (1964:35).

³¹ Ik dank deze observatie aan Fred Weerman (p.c.).

Hoofdstuk 7

(iii) Anaforische adjectieven na andere adjectieven: In het Vroegnieuw-nederlands (16^e en 17^e eeuw) stonden anaforische adjectieven geregeld na een ander adjectief, zoals in (7.74), maar het heeft er alle schijn van dat dat de laatste gevallen zijn. Ik heb althans geen voorbeelden meer gevonden van de 18^e eeuw of later.

- (7.74) LAATMIDDELNEDERLANDS, 16^e eeuw (WNT, s.v. verduft)
wt alle die fraye voornoemde auteuren
 ‘uit al die fraaie voornoemde auteurs’

Na telwoorden overleven de anaforische adjectieven langer. Voorbeeld (7.75) dateert uit de 19^e eeuw. Opnieuw doet men er goed aan in het achterhoofd te houden dat de telwoorden zelf syntactische veranderingen hebben ondergaan in het Nieuwnederlands (cf. infra, §7.3.2.5).

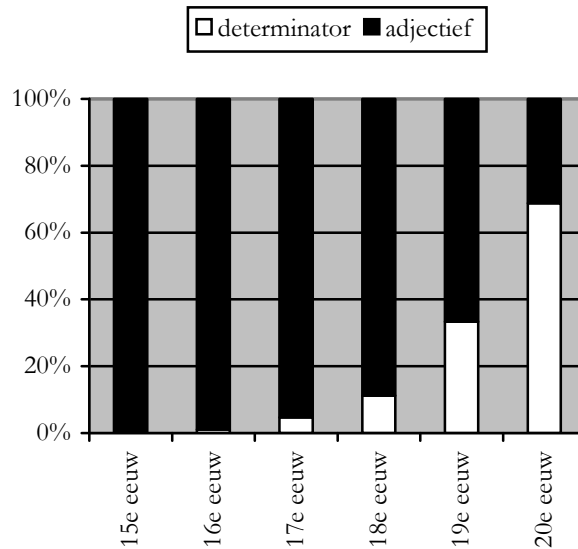
- (7.75) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (WNT, s.v. giftig (aanv.))
de twee voornoemde bestanddeelen onzer voeding

(iv) Kwantitatieve ondersteuning: Zoals gezegd verdragen anaforische adjectieven demonstrativa en lidwoorden naast zich, en volgens een strikt synchrone aanpak moet hun het statuut van determinator dan ook ontzegd worden. In het voorgaande is echter ook gebleken dat de anaforische adjectieven zich in de loop der eeuwen syntactisch anders zijn beginnen te gedragen. Dat wordt bevestigd door corpusonderzoek: anaforische adjectieven mogen dan wel samen voorkomen met andere determinatoren, de frequentie van dat soort constructie is aanzienlijk afgenomen. Andermaal blijkt dat dit een zeer geleidelijk proces is, dat verschillende eeuwen in beslag neemt.

Tabel 7.5: *Anaforische adjectieven ('voornoemd')*

	ADJECTIEF		DETERMINATOR		Σ
	n	%	n	%	n
15 ^e eeuw	15	100,00	0	0,00	15
16 ^e eeuw	569	98,96	6	1,04	575
17 ^e eeuw	645	95,27	32	4,73	677
18 ^e eeuw	238	88,81	30	11,19	268
19 ^e eeuw	50	66,67	25	33,33	75
20 ^e eeuw	5	31,25	11	68,75	16
Σ	1522		104		1626

Statistiek: Γ: 0,7332 ASF: 0,0427

Grafiek 7.5: *Anaforische adjectieven ('voornoemd')*

7.3.2.5 Determinatoren in de dop

In de vorige secties is duidelijk gemaakt hoe het ledenbestand van de determinator is uitgebreid met telkens nieuwe adjectieven en pronomina. Wat de possessiva, het pronomina van wijze en in zekere zin ook de adjectieven van wijze betreft, is dat proces zo goed als voltooid. Anaforische adjectieven worden ook vaak gebruikt als determinatoren, maar het zou te ver gaan te zeggen dat ze definitief de adjectiefkavel verlaten hebben.

In wat nu volgt, komen een aantal adnominale bepalingen aan bod die nog maar net aan de overstap naar de determinator-kavel begonnen zijn: af en toe komen ze voor in een constructie die suggereert dat ze in complementaire distributie staan met andere determinatoren, maar de frequentie van dergelijke constructies is dermate laag dat ze niet zichtbaar zijn in een grafiek. Sommige taalkundigen zullen de voorbeelden die aangehaald worden, bestempelen als toevallige schrijf- of tikfouten, maar in het licht van wat in vorige secties geobserveerd is, zou het om meer dan toeval kunnen gaan.

(i) Vergelijkingsadjectieven: Een eerste groep van determinatoren in de dop wordt gevormd door de vergelijkingsadjectieven *zelfde* en *andere*. Breban (2003, 2006) en Breban & Davidse (2003) laten zien dat die adjectieven zich anders gedragen doordat ze gegrammaticaliseerd zijn tot wat zij *postdeterminatoren* noemen.

Anders dan Breban en Davidse denk ik niet dat in het sjabloon van de NC een aparte structurele positie voor postdeterminatoren ingeruimd moet worden. Wat zij

Hoofdstuk 7

postdeterminatoren noemen, wordt hier beschouwd als een epifenomeen: het gaat om een diachroon overgangsstadium tussen adjectieven en determinatoren: de ‘postdeterminatoren’ kunnen niet langer postvatten na adjectieven (criterium V), en ze komen ook nauwelijks meer voor als predicat (criterium III), maar ze staan nog niet in complementaire distributie met andere determinatoren (criterium II). Dat soort differentieel gedrag ten opzichte van de verschillende criteria was ook al het geval bij de nieuwe determinatoren in §§7.3.2.1-7.3.2.4: in de 17^e eeuw kwamen de possessiva niet meer voor ter rechterzijde van andere adjectieven, maar het gebruik als predicatsnomen en het gebruik naast andere determinatoren ging door tot in de 19^e eeuw. Anders gezegd: in de 17^e eeuw waren possessiva ‘postdeterminatoren’, maar dat overgangsstatuut hebben ze na een paar eeuwen kunnen inruilen voor volwaardig determinatorschap.

De verwachting is nu dat de huidige postdeterminatoren op termijn ook definitief de adjectiefkavel zullen verlaten. Een eerste, voorzichtige stap naar de inlossing van die verwachting zouden gevallen als (7.76)-(7.83) kunnen zijn, waarin de vergelijkingsadjectieven en andere determinatoren elkaar wederzijds uitsluiten. Zulke gevallen zijn voor de meeste sprekers ongrammaticaal, maar ze komen niettemin af en toe voor.

- (7.76) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Ook in **ander** opzicht zal de beknoptheid wellicht als een gemis worden ervaren*
- (7.77) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Ik hoop dat de minister, met wie ik daarover reeds eerder in **ander** verband van gedachten heb gewisseld, een duidelijke visie hierover laat horen*
- (7.78) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*hebben jullie gisteren of misschien **andere** keer Blair witch project 2 gezien?*
- (7.79) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Over 10 jaar staat er weer iemand met **ander** verhaal, die dan beweert de juiste oplossing te hebben.*
- (7.80) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Wij zijn dus overgeleverd aan **ander** adresboek*
- (7.81) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Verschillende Meppeler teams zijn hierbij in **zelfde** groepen ingedeeld.*
- (7.82) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Madrid staat inmiddels tweede met **zelfde** aantal punten als Valencia*
- (7.83) HEDENDAAGS NEDERLANDS (LTR)
*Het verdient zonder meer herdrukt te worden (en waarom niet, in **zelfde** band en typografie?)*

(ii) **Epistemische adjectieven:** Een tweede groep determinatoren in de dop kunnen samengebracht worden onder de term *epistemische adjectieven*. Het gemeenschappelijke kenmerk van dat soort adjectieven is dat ze de inschatting van sprekerswege uitdrukken van de waarschijnlijkheid van de referent van de NC. Voorbeelden zijn *verwacht, te verwachten, gebruikelijk* etc. Halliday (1994:183) rekent ze onder de postdeictics (zijn term voor postdeterminatoren). Ook dit type adjectieven blijkt het in recent Nederlands af en toe zonder een doorsnee determinator te kunnen stellen, al blijft ook hier de mogelijkheid open dat het om occasionele omissies gaat. Maar daar staat tegenover dat een analyse als determinator in de lijn ligt van de verwachtingen die in het voorgaande geschapen zijn.

- (7.84) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 20^e eeuw (INL)
*In Zuid-Afrika stevent 't ANC af op **verwachte** overwinning.*
- (7.85) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Dit is **verwachte** gevolg van jaren gesjoemel met de boekhouding*
- (7.86) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Investeer in teambuilding in relatie tot **te verwachten** eindproduct*
- (7.87) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Eerst wordt de bond op **gebruikelijke** manier onder narcose gebracht*

Het idee dat er meer aan de hand is dan louter onoplettendheid van de schrijver, of het laten 'wegvallen' van het lidwoord (frasale prosiopesis), wordt gesterkt door voorbeelden zoals (7.88) en (7.89). Hier staan de epistemische adjectieven *gebruikelijk* en *nodig* bij een pluralis, waardoor niet goed te zien is of ze hier werkelijk als determinator functioneren. De adjectieven gaan echter vooraf aan een telwoord, wat een atypische (maar niet onmogelijke, zie §2.2) positie is voor reguliere adjectieven.

- (7.88) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Kim's moeder (...) begroette me met **gebruikelijk** drie kussen op de wang.*
- (7.89) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Op het Fort van Koningsbooiht was André Vromans niet aan **nodige** twee reekszeges geraakt*

(iii) **Andere adjectieven:** Naast de vergelijkingsadjectieven en de epistemische adjectieven zijn er nog allerlei andere adjectieven die af en toe als determinator opduiken in het hedendaags Nederlands. Sommige houden verband met de ruimtelijke situering van de referent, zoals *tegengesteld*.

- (7.90) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 20^e eeuw (WNT, s.v. antipode (supp.))
*in **tegengestelde** richting*

Hoofdstuk 7

- (7.91) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19e eeuw (WNT, s.v. knoop)
*waar op hetzelfde oogenblik de moleculen **tegengestelde** beweging hebben*

In het Engels blijken dergelijke plaatsadjectieven zich in sommige contexten als postdeterminatoren te gedragen, aldus Davidse et al. (2008).

Mogelijk sluiten bij dit soort constructies ook gevallen als *afgelopen week, voorbije winter, vorige zomer en volgende maand* aan, die in de functie van bijwoordelijke bepaling doorgaans het lidwoord missen. Ook hier gaat het om adjectieven die de referent situeren, zij het niet in ruimtelijke, maar in temporele zin.

(iv) Superlatieven: In §2.5 is geargumenteed dat superlatieven zich anders gedragen dan andere adjectieven: ze kunnen gemakkelijk aan hoofdtelwoorden vooraf gaan, en laten zich niet gemakkelijk ter rechterzijde van andere adjectieven plaatsen. Semantisch sluiten ze goed aan bij de determinatoren. Superlatieven zijn bij uitstek geschikt om een referent te *identificeren* (zie Plank 2003:370: “Superlatives as such reek of definiteness”). Het ligt voor de hand dat ze diachroon de overstap maken van de adjectiefkavel naar de determinatorkavel. Als dat zo is, dan mag verwacht worden dat ze af en toe zonder determinator voorkomen. Dat blijkt inderdaad het geval te zijn.

- (7.92) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Deze site bevat informatie over **snelste** motorverzekering.*
- (7.93) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Een anti-damp masker en kinflap zorgen ervoor dat zelfs **grootste** hijgers nog steeds blijven zien waar ze heen rijden.*
- (7.94) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
***Meeste** kinderen zijn blij dat de lessen weer beginnen.*

Bekend is dat superlatieven die bijwoordelijk gebruikt zijn, hun determinator kunnen meenemen:

- (7.95) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Hij lacht **het hardst** om zijn eigen grappen*

Een afdoende verklaring is daar nog niet voor gevonden. Van Helten vermoedde dat het lidwoord hier een geherinterpreteerd voorzetsel is, dat met het Oudgermaanse *at* overeenkomt, maar die opvatting is nadien door verschillende taalkundigen weerlegd, met als belangrijkste argument dat in het oudste Nederlands nu juist niets te zien is van het lidwoord of voorzetsel (zie De Vooys 1967:171; Koelmans 1975a:390-391). Het is een Vroegnieuw nederlandse innovatie. Misschien ligt de verklaring voor dit merkwaardige syntagme wel in de diachronie van de NC. Als superlatieven de overstap maken van de adjectiefkavel naar de determinatorkavel, dan

staat het definitief lidwoord bij de attributieve superlatief in de weg: determinatoren zijn immers niet stapelbaar. Dan zijn er twee opties: het lidwoord weglaten, zoals in (7.93), ofwel de superlatief en het lidwoord laten samensmelten. Iets vergelijkbaars heeft zich trouwens ook elders voorgedaan, namelijk bij *zelfde*: een enkele keer komt het zonder lidwoord voor, zie (7.81)-(7.83); vaker is het samengesmolten met het lidwoord, wat grafisch weerspiegeld wordt in *dezelfde* (cf. Breban 2006 voor een vergelijkbaar geval in het Engels: *another*). Als het lidwoord samensmelt met de superlatief, dan is het geen echt lidwoord meer, en dan kan het ook verschijnen in adverbiale contexten. Duinhoven (1977:201-208, 1988:257-259) argumenteert dat het lidwoord geherinterpreteerd is als een “superlatiefpartikel”.

(v) Telwoorden: Hoewel het precieze verloop moeilijk te volgen is, lijken ook de telwoorden de overstap te maken naar de klasse der determinatoren. Tot op heden zijn ze weliswaar niet wederzijds exclusief met andere determinatoren, en ze kunnen sporadisch nog na adjectieven staan, zie §2.2, maar de mogelijkheid om als predicaatsnomen op te treden, in het Middelnederlands nog heel gewoon, hebben ze in het Nieuwnederlands gaandeweg verloren. In de 19^e eeuw is de constructie archaisch; in de 20^e eeuw wordt ze ongrammaticaal (zie GNS 2008:1704-1705).

(7.96) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (GNS 2008:1127)

De burghers waaren dertienbondert

‘De burgers waren met dertienhonderd’

(7.97) NIEUWNERLANDS, 18^e eeuw (GNS 2008:1405)

aen de toeboorders, die dagehyks 60. of 70. waren

‘aan de toehoorders, die dagelijks met z’n zestigen of zeventigen waren’

(7.98) LAATNIEUWNERLANDS, 19^e eeuw (GNS 2008:1705)

De studenten waren slechts negen

Verder kunnen ze ook vóór *zulke* voorkomen, dat thans een onverdachte determinator is (zie §7.3.2.2). Dat is voor de ANS (1997) overigens voldoende reden om de telwoorden tot de determinatoren te rekenen.

(7.99) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)

dat het schip ten minste 2 zulke onderzoeken ondergaat in een periode van 5 jaar

(7.100) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

Wat wij doen, met drie zulke voetballers op het middenveld, dat kan eigenlijk niet

Naast de cardinalia lijken ook de onbepaalde telwoorden tegenwoordig de positie van determinator ingenomen te hebben. Een argument dat in die richting wijst, is een verandering in de syntaxis van *sommige*, dat in de loop van het Nieuwnederlands de mogelijkheid verliest om op het lidwoord te volgen. Vroegnieuw nederlandse voorbeelden als (7.101)-(7.104) zijn nu uitgesloten. In het citatencorpus van het

Hoofdstuk 7

WNT zijn geen recenter voorbeelden van niet-partitief *sommige* na het lidwoord te vinden dan het vroeg 17^e-eeuwse onder (7.104).

- (7.101) VROEGNIEUWNERLANDS, 16^e eeuw (WNT s.v. klapbank)
De sommige vriendekens waren oude leeghgaende mannekens
 ‘Sommige vriendjes waren leeglopende mannetjes’
- (7.102) VROEGNIEUWNERLAND., 16^e eeuw (WNT s.v. interrogatorie (aanv.))
De sommige Commissarisen zijn soe discreet dat sy geen oirvonden hooren en willen voer dat sy gesien hebben de faicten contrarie om by dien te bet heur interrogatorien te maken
 ‘Sommige commissarissen zijn zo oordeelkundig dat zij geen getuigenissen willen horen voordat zij de strijdige feiten gezien hebben om op die manier beter hun verhoor af te nemen’
- (7.103) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (GNS 2008:1121)
by de somyge Capteynen
 ‘bij sommige kapiteinen’
- (7.104) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (WNT s.v. spuwen)
De sommige Coopliens zijn altemet soo Zee-zieck als sy t'scheep comen, dat sy schier al overgheven ende spouwen dat sy in haer lijf hebben
 ‘Sommige kooplieden zijn soms zo zeeziek als ze aan boord komen, dat zij bijna alles uitbraken wat ze in hun lijf hebben’

Ook een telwoord als *beide* komt in de determinatorkavel terecht. Dat kan ondersteund worden met kwantitatief onderzoek.^{32, 33} Adnominaal³⁴ *beide* wordt steeds vaker zonder lidwoord gebruikt (al noopt de grote ASF tot voorzichtigheid in de conclusies).

Tabel 7.6: *Telwoorden ('beide')*

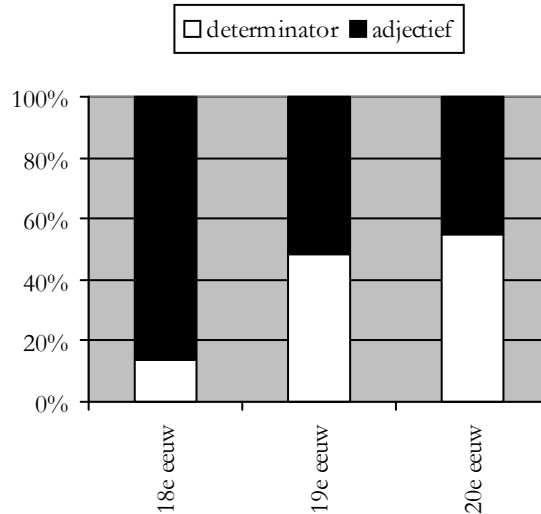
	ADJECTIEF		DETERMINATOR		Σ
	n	%	n	%	n
18 ^e eeuw	25	86,21	4	13,79	29
19 ^e eeuw	78	51,66	73	48,34	151
20 ^e eeuw	96	45,07	117	54,93	213
Σ	199		194		393

Statistiek: Γ: 0, 2860 ASF: 0,0870

³² In het onderzoek is het KLI-corpus gebruikt, aangevuld met DBNL-materiaal voor de 20^e eeuw.

³³ De gegevens van vóór de 18^e eeuw zijn buiten beschouwing gelaten, omdat de constructie zonder determinator ambigu is (zie §6.3.2.3).

³⁴ De gevallen waarin *beide* buiten de NC staat, zijn hier buiten beschouwing gelaten. De afname van NC-extern *beide* is besproken in §6.3.2.3.

Grafiek 7.6: *Telwoorden ('beide')*

7.3.2.6 Genitieven

Of met wat in §7.3.2.5 behandeld is, het arsenaal ‘determinatoren in de dop’ volledig in kaart is gebracht, valt te betwijfelen. Zo is in dit overzicht tot nu toe gezweven over de genitief, terwijl er heel goede redenen zijn om de aanzienlijke syntactische veranderingen die de genitief ondergaat, als een effect te zien van hun bezetting van de determinatorokavel. Allereerst verwerven ze het vermogen definietheid uit te drukken. Dat genitieven dat aanvankelijk niet deden, blijkt uit gevallen als (7.105), (7.106) en (7.107), waarin de genitief in een indefiniete NC staat.

(7.105) OUDSAKSISCH (Behaghel 1923:104)

en adēles man
 een adel:GEN man
 ‘een man van adel’

(7.106) MIDDELNEDERLANDS (Stoett 1923:104)³⁵

enen sire suster sone
 ‘een zoon van zijn zuster’

(7.107) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (GNS 2008:1315)

Gheen 's Vyands groote macht
 ‘Geen grote macht van de vijand’

³⁵ Van der Horst (GNS 2008:528) wijst op een alternatieve analyse voor Stoetts voorbeeld, waarbij *enen* bij *sire suster* hoort.

Hoofdstuk 7

Naast de mogelijkheid om voor te komen in een indefiniete NC verliezen de genitieven ook de mogelijkheid om op te treden in een NC waarvan de definitie met een determinator is gemarkeerd. Genitieven komen met andere woorden in complementaire distributie te staan met andere determinatoren. Voorbeelden als (7.108)-(7.111) zijn thans geheel verdwenen in het Nederlands.

- (7.108) OUDSAKSISCH (GNS 2008:310)
the vorden ze (...) zo then Abrahames scozen
die voerden ze naar die Abrahams schoot
‘die voerden ze naar Abrahams schoot’
- (7.109) VROEGMIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:529)
Uan desen noes kinder
‘van deze kinderen van Noach’
- (7.110) VROEGNIEUWNEDERLANDS (GNS 2008:1314)
dese sijn soons bedroefde quael
‘deze droevige kwaal van zijn zoon’
- (7.111) VROEGNIEUWNEDERLANDS (Weijnen 1965:67)
van 't swerelds valsch bedrogh
‘van het valse bedrog van de wereld’

Verder verliezen genitieven in de loop van het Nieuwnederlands de mogelijkheid als predicatsnomen te functioneren (Duinhoven 1976:414). Een 17^e-eeuws voorbeeld als (7.112) is al enige tijd ongrammaticaal in het Nederlands.

- (7.112) VROEGNIEUWNEDERLANDS (Duinhoven 1976:414)
Teun (...) seght dat de schuld gewis Niet ouden Adams, maer wel oude Evas is
‘Teun (...) zegt dat de schuld zeker niet van de oude Adam, maar wel van de oude Eva is’

Dat is in overeenstemming met de gedachte dat de genitief als determinator gaat functioneren.

Ten slotte blijkt de genitief in oudere fasen van de Westgermaanse talen nog na een adjectief of telwoord te kunnen staan. Ook dat is tegenwoordig uitgesloten, conform het nieuwe statuut van de genitief als determinator. Een laat voorbeeld van een genitief na een adjectief is het Laatmiddelnederlandse (7.114). Het gaat hier weliswaar om een superlatief, maar die staat op zijn beurt na een telwoord, zodat we hier toch een aanwijzing hebben dat *vroemste* de adjectiefpositie bezet. Een genitief na een telwoord, zonder adjectief, kan nog aangetroffen worden tot aan het begin van de Nieuwnederlandse periode, zie (7.115).

- (7.113) OUDNEDERLANDS, 12^e eeuw (GNS 2008:311)³⁶
that se nu the ewigen godes genathen haven
 dat ze nu de eeuwige Gods genade hebben
 ‘dat ze nu de eeuwige genade van God hebben’
- (7.114) LAATMIDDELNEDERLANDS, ca.1500 (GNS 2008:1034)
tegen twalef vroemste Karels knechten
 ‘tegen twaalf zeer vrome knechten van Karel’
- (7.115) VROEGNIEUWNEDERLANDS, eind 16^e eeuw (GNS 2008:1034)
De vier des werelts staten
 ‘de vier wereldstaten’

Uit dat laatste voorbeeld blijkt dat de positie van de genitief verband houdt met het determinatorstatuut: als de genitief op een telwoord volgt, bezet hij niet de determinator-kavel, en is het lidwoord nodig. Hetzelfde verband blijkt uit de observatie van Van der Horst (GNS 2008:762) dat de genitief in het Middelnederlands de NC definiet maakt wanneer hij voorafgaat aan het telwoord, maar dat niet doet wanneer hij erop volgt. Dat wordt geïllustreerd door voorbeeld (7.116), waarin de context uitwijst dat de NC definiet is: ‘de twee kinderen van uw genade’.

- (7.116) MIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:762)
*Item my sweeren ende beloven u genadighe heere, here Maximiliaen van Oostenryck, uwer genaden, ende **uwer genaden twee kinderen**, hertoch ende grave Philips ende Margriete, onsen erfachtigen prince ende prinsesse (...) gebout ende getrouwe te wesen, ende alle te done dat (...)*
 ‘Evenzo zweren en beloven wij u, genadige heer, heer Maximiliaan van Oostenrijk, toegewijd en getrouw te zijn aan uw genade en aan de twee kinderen van uw genade, hertog en graaf Filips en Margriet, onze ervende prins en prinses (...), en alles te doen dat (...)’

Voor wat de genitieven betreft, is hier afgezien van een corpusonderzoek zoals in §§7.3.2.1-7.3.2.5. Daar is een praktische reden voor: de genitief neemt zoveel uiteenlopende vormen aan dat het heel moeilijk wordt om relevante voorbeelden elektronisch uit een corpus te lichten. Wel kan verwezen worden naar de duidelijke trend in het uitgebreide kwantitatieve onderzoek van Fries (1940:205) naar de positie van de genitief in het (Oud-)engels.³⁷ Fries’ resultaten zijn natuurlijk niet zonder meer ook

³⁶ Het citaat komt uit de Middelfrankische rijmbijbel. Er bestaat discussie of de tekst wel onder het Oudnederlands valt, maar er moge op gewezen worden dat naast de GNS (2008) ook de redactie van het *Oudnederlands woordenboek* (te versch.) uit de rijmbijbel excerpert. De technische discussie over de afbakening van het Oudnederlands is hier niet aan de orde.

³⁷ Van een statistische analyse van Fries’ gegevens moet afgezien worden, omdat hij enkel procenten, en geen absolute cijfers geeft.

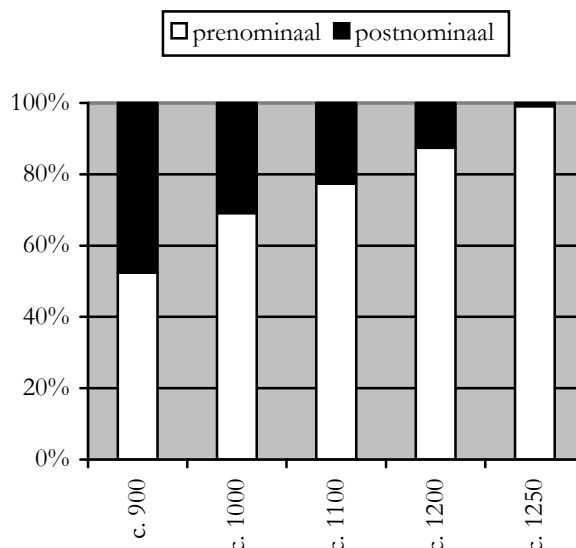
Hoofdstuk 7

van toepassing op het Nederlands, maar aangezien het Engels en het Nederlands beide vroeger wel, en tegenwoordig geen postnominale genitieven hebben, is de kans groot dat de ontwikkeling in zo verwante talen hooguit een faseverschil vertoont: het Engels loopt in deze kwestie wellicht wat voorop.

Tabel 7.7: *Positie van de genitief in het Engels (overgenomen uit Fries 1940:205)*

	% PRENOMINAAL	% POSTNOMINAAL
c. 900	52,4	47,6
c. 1000	69,1	30,9
c. 1100	77,4	22,6
c. 1200	87,4	12,6
c. 1250	99,1	0,9

Grafiek 7.7: *Positie van de genitief in het Engels*

De genitief wijkt in zoverre af van de andere determinatoren dat hij niet eerst de adjectiefkavel heeft bezet vooraleer hij determinator werd.³⁸ Dat wil zeggen: gevallen van uiteenplaatsing, zoals in (7.117) en (7.118), blijven tot minstens in het Middelnederlands bestaan, zie (7.119) en (7.121). Daar sluiten op het eerste gezicht niet uiteengeplaatste adjectieven zoals in (7.120) bij aan. Bij *wat* komt uiteenplaatsing van de genitief zelfs tot in het Vroegnieuwlands voor, zie (7.122). Een wat bijzonder geval is (7.123), waarin de genitief in afstandspositie voorafgegaan wordt door een voegwoord (*noch*). Als dit voorbeeld op één lijn geplaatst mag worden met

³⁸ Dat wil zeggen: de genitief ging niet *verplicht* aan het nomen vooraf. Uiteraard kon hij daar wel staan, zoals blijkt uit (7.116).

(7.117)-(7.122), dan blijkt afstandspositie nog uitlopers tot in de 18e eeuw gehad te hebben.

(7.117) OUDENGELS (Reszkiewicz 1966:318)

ðæt nan ðing næs grenes lafed
 dat geen ding niet.was groen:GEN overgebleven
 ‘er bleef niets groens’

(7.118) OUDNEDERLANDS (LWI 119, 22-23)³⁹

sie migan consortes werthan minero passionis
 zij kunnen consortes worden mijner passionis
 ‘ze kunnen consortes worden van mijn passio’

(7.119) VROEGMIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:530)

maer ic sal offerande doen minen Gode, die mechtich es boven al, die sceppere es hemelijcx ende eerterijcx ende alles datter in es
 ‘maar ik zal een offer brengen aan mijn God, die oppermachtig is, die schepper is van het hemelrijk en het aardrijk en alles wat zich daarin bevindt’

(7.120) MIDDELNEDERLANDS (MNW, s.v. quale)

Dit is ook der sielen een groot quale
 ‘Ook dit is een grote zielenkwaal’

(7.121) VROEGNIEUWNEDERLANDS, eind 16^e eeuw (WNT s.v. reus (I))

Wy hebben ... sommige monstren gezien der Kinderen van Enac, vander reusen geslachte, by de welke wy gheleken, schenen sprinchanen te wesen
 ‘Wij hebben ... enkele monsters gezien van de kinderen van E., van het geslacht der reuzen, vergeleken waarbij wij sprinkhanen schenen te zijn’

(7.122) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (GNS 2008:1078)

dat elck sie wat ghy quaats hebt onder uwe leden
 ‘dat ieder mag zien wat jij voor kwaads onder de leden hebt’

(7.123) NIEUWNEDERLANDS, 18^e eeuw (GNS 2008:1356)

myn talent ligt daar niet, noch ook Juffrouw Lotjes, merkte ik
 ‘mijn talent ligt daar niet, en dat van Juffrouw L. evenmin, merkte ik’

Wat voor uiteenplaatsing geldt, gaat ook op voor achteropplaatsing: postnominale genitieven blijven veel langer bestaan dan postnominale adjectieven: in het Nederlands tot de 19^e eeuw, en in het Duits zijn ze tot op vandaag nog niet helemaal verdwenen.

³⁹ Tussen het Oudnederlands in de LWI staan her en der Latijnse woorden. Wie vindt dat voorbeeld (7.118) daarom niet betrouwbaar is, mag het voor mijn part negeren.

Hoofdstuk 7

- (7.124) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (GNS 2008:1314)
dienaer des godthlycken woort
‘dienaar van het goddelijke woord’
- (7.125) NIEUWNERLANDS, 18^e eeuw (GNS 2008:1589)
de redenen myns vaders
‘de redenen van mijn vader’
- (7.126) LAATNIEUWNERLANDS, 19^e eeuw (GNS 2008:1962)
de Godin des koophandels
‘de godin van de koophandel’

De Laattienuew nederlandse postnominale genitief vertoont echter een bijzonder kenmerk: in een anonieme grammatica uit de 19^e eeuw (zie GNS 2008:1962) wordt opgemerkt dat postnominale positie niet mogelijk is wanneer de genitief niet voorafgegaan wordt door een lidwoord (type: **de treurspelen Vondels*, waarbij de genitief het lidwoord mist omdat het een eigenaam is). Achteropplaatsing vergt in dat geval een voorzetsel (*de treurspelen van Vondel*). Die opmerking is in overeenstemming met wat in hfst.3 uitvoerig bepleit is: het Nederlands heeft geen nabepalingen. Wat na het nomen komt, heeft een relator nodig: dat kan een voorzetsel of relatiefpronomen zijn, maar ook een determinator met genitiefmarkering (*des, der, mijner* etc.). Ondersteuning voor dat idee komt van de vaststelling dat *der* het veel langer heeft uitgezongen dan *des*, en er zelfs terrein op gewonnen heeft (Rijpma & Schuringa 1941:134; Van Haeringen 1950:8-9; Van der Lubbe 1958:137): *der* is een veel eenduidiger relator: het vereist niet nog een stukje morfologie op het kernnomen.

Het verloop van de genitief kan dan als volgt beschreven worden: oorspronkelijk was de genitief – net als andere types adnominale bepalingen – een autonome constituent. Toen de NC een kavel voor voorbepalingen ontwikkeld had (zie §6.2.2), had die in principe ook beschikbaar kunnen zijn voor genitieven. Maar de genitieven hebben zich daar met succes tegen weten te verzetten: ze hebben hun autonomie nog lang behouden (zie voorbeelden supra). Tegen het einde van het Middelnederlands begon de genitief af te takelen: genitiefobjecten en genitieven bij adjectieven, de ‘oorzakelijke voorwerpen’ met een term van Den Hertog, kwamen hoe langer hoe minder voor (zie GNS 2008). Wat overbleef was de genitief bij een nomen. Omdat de betekenis van de genitief (bezit, herkomst etc.) zo goed aansloot bij die van de andere determinatoren (possessiva), werd de genitief vaak ingeschakeld als determinator (maar af en toe ook als adjectief, zie (7.105)-(7.115)). Als markeerder van determinatoren, breidde het s-morfeem zijn domein uit. Vanaf de 17^e eeuw kwam het ook bij feminina voor, zie (7.127), en het was niet langer een flexiormorfeem in de strikte zin van het woord: met name in het Engels, maar ook in het Nederlands, zie (7.128), werd het een ‘groepsmarkeerder’.⁴⁰ Postnominale s-genitieven zijn diachroon steeds schaarser geworden. Momenteel worden ook de laatste geval-

⁴⁰ Die term is niet helemaal adequaat (zie §3.2.1.1).

len opgeruimd, te weten de partitieve adjectieven na onbepaalde pronomina (zie §3.2.2.3). Wat wel nog voorkomt, zij het ook niet meer zo frequent, zijn postnominale ‘r-genitieven’, van het type in (7.129). Daarin heeft de genitiefgemarkeerde determinator zich ontwikkeld tot een relator.

(7.127) VROEGNIEUWNEDERLANDS (GNS 2008:1076)
indien men op haar moeders komste wacht
 ‘indien men op de komst van haar moeder wacht’

(7.128) HEDENDAAGS NEDERLANDS (Van der Horst & Van der Horst 1999:320)
de oude heer Diefenbach’s dagboek

(7.129) HEDENDAAGS NEDERLANDS (DST20020606)
het aanduiden der gesprekskosten op het scherm van het toestel

7.4 BESLUIT

In dit hoofdstuk is geargumenteed dat het Nederlands een kavel voor determinatoren heeft gekregen, ergens tussen de 6^e en de 12^e eeuw (Oudnederlands).

De ontwikkeling van die kavel verloopt op een vergelijkbare manier als die van de adjectiefkavel in het Pgm, zoals die in hfst.6 beschreven is. Dat wil zeggen: de innovatie begint bescheiden, in het geval van determinatoren met de grammaticalisering van het definiete lidwoord uit het demonstrativum. Later raakt de nieuwe kavel steeds beter ingeburgerd: in de loop van het Middelnederlands breidt het lidwoord zijn terrein steeds verder uit en de distributie wordt voorspelbaarder. Verder groeit ook het aantal potentiële bezetters van de kavel: naast het lidwoord en het demonstrativum kunnen ook possessiva, pronomina van wijze, adjectieven van wijze en anaforische adjectieven op de positie van de determinator komen, wat af te leiden valt uit veranderingen in hun syntactisch gedrag. Kwantitatief corpusonderzoek laat zien dat het proces zich gradueel voltrekt, over verschillende eeuwen heen.

De extensie van de determinator-kavel is nog niet tot stilstand gekomen in het hedendaags Nederlands. Niet alleen worden de vrij jonge determinatoren, zoals de adjectieven van wijze en de anaforische adjectieven, steeds consequenter als determinator gebruikt, er worden ook nog nieuwe determinatoren gerekruteerd: sommige adjectieven, zoals vergelijkingsadjectieven en epistemische adjectieven (zie §7.3.2.5) zijn nog maar net aan de overstap van de adjectiefklasse naar de klasse der determinatoren begonnen. Attestaties die op een veranderend statuut wijzen, zijn voorlopig nog vrij zeldzaam, en de toekomst zal moeten uitwijzen of die ontwikkeling zich bestendigt, maar op basis van het onderzoek in dit hoofdstuk naar de ruim duizendjarige geschiedenis van de determinator, ligt zo’n extensie in de lijn der verwachtingen.

Hoofdstuk 8

De ontwikkeling van een kavel voor kopbepalingen

In dit hoofdstuk wordt de voorlopig laatste stap in de ontwikkeling van de Nederlandse NC behandeld. Naast een kavel voor adjectieven en een voor determinatoren krijgt de NC in het Nieuwnederlands een kavel voor kopbepalingen. Die kavel wordt bezet door allerlei *interpersoonlijke* bepalingen, die via een proces van *extensie* steeds indrukwekkender vormen aannemen.

Als kopbepalingen afgekort worden met M, ziet de ontwikkeling er schematisch als volgt uit:¹

(8.1) [D [A [N]]]_{NC} (geen attributieve kopbepalingen)

(8.2) [M [D [A [N]]]]_{NC} (wel attributieve kopbepalingen)

Kopbepalingen duiken niet op vóór het Laاتمiddelnerlands. De typische bezetters van de M-kavel, namelijk de focuspartikels (zie *infra*), komen pas op einde van de Middelnederlandse periode tot ontwikkeling. En daarna duurt het nog enige tijd voor ze zich in de NC nestelen. Het proces laat zich goed vergelijken met de ontwikkeling van een adjectiefkavel in het Pgm (zie §6.2): eerst ontwikkelt het adjectief zich als *woordsoort*, vervolgens wordt de nieuwe woordsoort bij de NC ingelijfd als nieuwe *kavel*.

Voordat die ontwikkeling in het Middelnederlands in detail beschreven wordt, is het nodig eerst even stil te staan bij wat er onder de term kopbepalingen verstaan moet worden. Daarbij wordt het hedendaags Nederlands als vertrekpunt genomen. Op die manier kan nadien, in §8.1 beter beoordeeld worden wanneer het Nederlands precies een M-kavel krijgt.

De meeste referentiegrammatica's (ANS 1997; MGD 2003) gaan ervan uit dat de determinator de grens vormt van de NP. De lastigheid dat aan determinatoren af en toe nog iets kan voorafgaan in het Nederlands, zoals *al* of *heel*, wordt omzeild door

¹ Er is bij mijn weten geen standaardafkorting voor kopbepalingen. Ik heb hier voor de letter M gekozen omdat de K in sommige modellen al ingenomen is voor casus. De letter M kan hier gezien worden als een afkorting van *modificeerder* (*modifier*), of van *modaliteit*. Zoals duidelijk wordt in dit hoofdstuk hebben kopbepalingen immers heel vaak een modaal tintje.

Hoofdstuk 8

te spreken van *predeterminatoren*, en die elementen op die manier bij de determinator-kavel onder te brengen (zie ook §2.4 en §7.1.1). In §2.1 is voor het hedendaags Nederlands echter een structuur voorgesteld waarin aan de determinator nog een ander type bepaling voorafgaat, die met een term van Paardekooper *kopbepaling* is genoemd. Die categorie valt min of meer samen met wat Payne & Huddleston (2002:436-439) *peripheral modifiers* noemen. De voorbeelden (2.19)-(2.23) in §2.1 worden hier nog eens herhaald.

- (8.3) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
***zelfs** de hogere klassen*
- (8.4) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
***ook** de visuele kant*
- (8.5) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
***vermoedelijk** de software*
- (8.6) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
***misschien** een vaste kern*
- (8.7) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
***waarschijnlijk** een zwak geluid*

Zo op het oog kan natuurlijk niet met zekerheid vastgesteld worden of de elementen vóór de determinator ook werkelijk tot de NC behoren. Het zou net zo goed om aparte constituenten kunnen gaan, die als adverbiale bepaling op zinsniveau zitten. Wat zijn de redenen om (8.9) te verkiezen boven (8.8)?

- (8.8) [zelfs]_{AdvC} [de hogere klassen]_{NC}
- (8.9) [zelfs de hogere klassen]_{NC}

Zelfs wanneer NC's zoals (8.3) niet geïsoleerd, maar in hun zinscontext bekeken worden, is vaak onduidelijk waar de bepaling in kwestie thuishoort in de structuur. Dat wordt bijvoorbeeld duidelijk in een zin als (8.10), waarin *vermoedelijk* een modale bepaling zou kunnen zijn bij de propositie die uitgedrukt wordt in de complementszin *dat de man een vuurwapen in zijn broeksband had*. Maar een alternatieve analyse, waarin *vermoedelijk* enkel bij *een vuurwapen* staat, is ook verdedigbaar.

- (8.10) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Hierbij was gezien dat de man vermoedelijk een vuurwapen in zijn broeksband had.

De keuze voor de ene of de andere analyse zou bepaald kunnen worden door de semantiek. Er is stellig een betekenisverschil tussen de interpretatie waarbij *vermoedelijk* de hele propositie in zijn bereik heeft, of slechts een stukje ervan, namelijk de NC *een vuurwapen*. In dat laatste geval wordt uitgedrukt dat de man zeker iets in zijn

broeksband had, maar dat het niet helemaal zeker was of het wel om een vuurwapen ging. Dat is overigens een heel plausibele lezing voor (8.10). Gesteld dat we op de een of andere manier zekerheid hebben over de semantiek, en dat inderdaad de tweede lezing bedoeld is, met beperkt bereik voor *vermoedelijk*, dan nog staat het voor de theorie die hier verdedigd wordt (zie hfst.1) niet vast dat *vermoedelijk* in een structuur als (8.9) past: er zijn tal van elementen die naar betekenis bij een NC horen, zonder daar ook syntactisch als (attributieve) bepaling aan gehecht te worden. Te denken valt bijvoorbeeld aan vrije apposities, predicatieve bepalingen, en aan allerlei voorzetselconstituenten.

Toch zijn er argumenten om aan te nemen dan naast een structuur als (8.8), ook (8.9) voorkomt. Dat kan duidelijk gemaakt worden met de volgende zin, waarin opnieuw *vermoedelijk* en *een vuurwapen* naast elkaar staan:

- (8.11) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Daarbij werd bedreigd met vermoedelijk een vuurwapen.

Hier staat het bijwoord *vermoedelijk* tussen het voorzetsel en de determinator *in*. De woordvolgorde wijst uit dat het bijwoord *in* ieder geval ‘onder’ het voorzetsel zit. In een oppervlaktestuurd model, met een verbod op verplaatsingen, kan dat eigenlijk alleen als het een bepaling is bij de NC. Dat is overigens ook een van de argumenten van Payne & Huddleston (2002:436) om de peripheral modifiers tot de NC te rekenen in het Engels.²

Een tweede argument om een positie voor kopbepalingen aan te nemen in de Nederlandse NC is de observatie dat het adverbium in kwestie samen met de NC vóór het vervoegde werkwoord kan staan in een declaratieve hoofdzin:

- (8.12) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Ook de bouwvergunning werd in deze uitspraak geschorst.

Als autonoom zinsadverbium neemt *ook* normaal gezien de eerste zinspositie in: het dwingt inversie af. De afwezigheid van inversie in (8.12) is dus een argument om *ook* tot de NC *de bouwvergunning* te rekenen. Dit argument is echter niet zo sterk als het eerste: in §3.2 en §3.2.1.1 is immers aangevoerd dat de eenzinsdeelproof aan alle kanten lek is, en een weinig betrouwbare test is om gedeeld constituentschap mee aan te tonen.

Een derde argument om aan te nemen dat de adverbia in constructies als (8.11) daadwerkelijk bij de NC horen, komt van constructies als (8.13)-(8.32), met een expletief lidwoord. Voor die constructie wordt in wat volgt de term *proleptische determinator* gebruikt. Voorbeelden zijn er te over:

² Ik ga hier niet in op het verschil tussen *vermoedelijk de vader* en *de vermoedelijke vader*. Daarvoor zij de lezer verwezen naar Van de Velde (2007).

Hoofdstuk 8

- (8.13) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Minister Zalm: Het moment om **een** opnieuw een algemene afweging te maken is ook voor het kabinet het moment van de kaderbrief voor de Voorjaarsnota*
- (8.14) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Onze visie is dat het via verenigingen ingezamelde oud papier niet als een afvalstof moet worden beschouwd, Het is **een** immers een grondstof voor de papierindustrie en heeft als zodanig een bepaalde waarde.*
- (8.15) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Maar morgenochtend ziet het zuiden nog zon en misschien **het** zelfs het midden nog.*
- (8.16) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Dat is **het** ook het bezwaar van het beschouwen van de rechterlijke macht alleen maar op productiecijfers.*
- (8.17) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*De neuroloog die MS diagnostiseerde, is ervan overtuigd dat dit **de** ook de ziekte was die zich al op de leeftijd van 19 jaar openbaarde.*
- (8.18) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Toen de oestervisserij kwijnde, de toegang tot de wierwaarden beperkt werd en **de** ook de schelpenwinning achteruit ging, grepen de eilanders nieuwe kansen aan om in hun levensonderhoud te voorzien.*
- (8.19) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Dat was **de** vooral de verdienste van Gert-Jan van der Linden, de enige die zijn niveau haalde.*
- (8.20) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*er is **een** zelfs een klein museum*
- (8.21) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
***een** zelfs een deel van de harddisk*
- (8.22) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Cullum toonde zich **een** zelfs een begenadigd beatboxer*
- (8.23) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Hij vindt dat er **een** misschien een compleet nieuw modern administratief centrum moet komen*
- (8.24) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*doe zo verder en ik word **een** misschien een fan*
- (8.25) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Op korte termijn betekent dat **een** misschien een verlichting voor sommige mensen*
- (8.26) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*je zal **een** waarschijnlijk een kaart moeten kopen voor TV Vlaanderen*

- (8.27) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*AppleWorks is **een** waarschijnlijk een volwaardig alternatief voor Office*
- (8.28) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Wanneer je een ernstig probleem aan je hart hebt, wat niet met operaties of medicijnen te genezen is heb je **een** waarschijnlijk een harttransplantatie nodig*
- (8.29) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Er heeft dus **een** waarschijnlijk een 'switch' plaatsgevonden tussen noord en zuid*
- (8.30) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Net als voor carpoolen geldt hier dat men hiermee **een** wellicht een bijdrage levert aan het fileprobleem*
- (8.31) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Een nieuwe uitdaging en **een** wellicht een verbreding van onze horizon*
- (8.32) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Onderstaande statements van klanten geven **een** wellicht een eerste impressie van de mogelijkheden*

Wat de oorzaak is voor dat extra lidwoord, is niet zomaar vast te stellen, maar de volgende verklaring lijkt me niet al te ver gezocht. De meerderheid van de (niet-pronominale) NC's begint met een determinator. De kavel vóór de determinator, waar kopbepalingen terechtkomen, hoeft niet ingevuld te worden: kopbepalingen zijn in tegenstelling tot determinatoren niet verplicht. Bovendien is de kavel nog in aanbouw: kopbepalingen kunnen ook nog buiten de NC plaatsnemen, zij het hoe langer hoe moeilijker (cf. infra). Die sterke positie van de determinator zou ertoe kunnen leiden dat taalgebruikers bij het formuleren van een NC alvast een determinator realiseren, voordat ze aan de rest van de NC beginnen. Dat wordt bevestigd door onderzoek naar gesproken taal, waaruit blijkt dat NC's voorafgegaan kunnen worden door een 'herhaling' van de determinator:

- (8.33) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000315_281)
*door zo'n zo'n zo'n fu*a zo'n te*a tekeningetje*

Als de taalgebruiker beslist om een kopbepaling te gebruiken nadat hij al enigszins voortvarend begonnen is aan de realisatie van een determinator, dan zit er niks anders op dan nog een extra lidwoord toe te voegen ná de kopbepaling. Op die manier vormt dat extra lidwoord dus een sterke aanwijzing dat de kopbepaling bij de NC hoort:

- (8.34) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000920_72)
benede | mijn uh mijn zelfs mijn materiaalkoste |

8.1 MIDDELNERLANDS

In hfst.7 is omstandig geargumenteerd dat de NC een kavel voor determinatoren heeft gekregen in de loop van het Oudnederlands. Die kavel wordt gestaag uitgebouwd in het Middelnederlands. Van een kavel voor kopbepalingen was in deze periode nog geen sprake.

8.1.1 Geen kopbepalingen in het Middelnederlands

Om vast te stellen sinds wanneer het Nederlands een kavel voor kopbepalingen heeft in de NC, moet op zoek gegaan worden naar patronen die vergelijkbaar zijn met (8.11), waarin de kopbepaling ondubbelzinnig bij de NC hoort. Het voorkomen van patronen zoals (8.35) bewijst niets. Ze functioneren hooguit als overbruggingscontext (zie §4.1.2.3).

- (8.35) MIDDELNERLANDS (MNW, s.v. sonderlike)
Des hoede(n) hem ook die broedere
‘Hiervoor behoeden hem ook de broeders’

Of patronen zoals (8.11) echt uitgesloten zijn in het Middelnederlands is niet met zekerheid te zeggen, maar een steekproef waarbij gezocht is op een combinatie van *ook* (met spellingsvarianten) en het definiete lidwoord of demonstrativum van het masculinum en femininum in het MNW heeft geen enkel voorbeeld opgeleverd waarin *ook* na een voorzetsel komt.³ Wat wel voorkomt, zijn zinnen zoals (8.36)-(8.39), waarin *ook* samen met een adjacente NC voor het vervoegde werkwoord staat.

- (8.36) MIDDELNERLANDS (MNW s.v. materie)
Oock die grove urijn sal hi mede besien
‘Ook de uitwerpselen zal hij mee bekijken’
- (8.37) MIDDELNERLANDS (MNW s.v. verbannen)
Ooc den mond met tonghen tween die verbanne ic al in een
‘Ook de mond met twee tongen vervloek ik meteen’
- (8.38) MIDDELNERLANDS (MNW s.v. wanhope)
ooc dese sonde neemt gode sijn ontfermherticheit
‘ook deze zonde ontnemt aan God zijn onferming’
- (8.39) MIDDELNERLANDS (MNW s.v. onwetende)
Ooc die sot sijn gheboren die en laet God niet verloren
‘Ook wie zot geboren zijn, laat God niet achter’

³ De neutra zijn buiten beschouwing gelaten omdat de homonymie van het demonstrativum en het voegwoord *dat* te veel ruis in de resultaten oplevert.

In al die gevallen is een interpretatie waarin *ook* beperkt bereik heeft, dus alleen over de NC, zeer wel mogelijk. Of het hier gaat om rasechte kopbepalingen zal echter door sommigen betwijfeld worden, omdat de Middelnederlandse verb-secondpositie (nog) niet helemaal betrouwbaar was – los van de vraag of de werkwoordspositie überhaupt een deugdelijke constituentietest is.

Van echte attributieve bepalingen is geen sprake, als we vasthouden aan het principe dat zulke bepalingen systematisch voorafgaan aan de NC (zie hfst.1 en hfst.3). In het Middelnederlands – en overigens ook later nog, zie §3.2.2.3) – kunnen adverbia als *ook* net zo goed volgen op de NC waar ze naar betekenis bij horen.

(8.40) MIDDELNEDERLANDS (MNW s.v. roven)
Die dieven ooc die altoos poghen ons te roven
 ‘Ook de dieven die ons altijd proberen te beroven’

(8.41) MIDDELNEDERLANDS (MNW, s.v. schrijven)
Schrijvers ooc, diet sullen scriven
 ‘Ook schrijvers, die het [boek] zullen afschrijven’

Zoals verderop zal blijken, is de ontwikkeling van een kavel voor kopbepalingen in de NC begonnen met focuspartikels. Nu is het opvallend dat focuspartikels nauwelijks voorkomen in het Middelnederlands. Hoeksema (2002a:55) zegt dat ze pas in het Nieuwnederlands opduiken – mogelijk vanaf de 16^e eeuw, en zeker vanaf de 17^e eeuw – maar dat is misschien wat pessimistisch in het licht van voorbeelden als (8.35)-(8.41).

Samenvattend: het heeft er alle schijn van dat een positie voor kopbepalingen niet veel vroeger dan het Nieuwnederlands opduikt. De eerste aanzetten zijn te vinden in Middelnederlandse constructies als (8.36)-(8.39), maar het is pas met de groei van de categorie der focuspartikels dat het pad geëffend wordt voor een volwaardige kavel.

8.2 NIEUWNERLANDS

8.2.1 Grammaticalisatie van de kavel voor kopbepalingen

De nieuwe kavel voor kopbepalingen begint, zoals gebruikelijk, bescheiden. Door kleine veranderingen in de semantiek ontwikkelen sommige korte adverbia zich tot focuspartikels (zie bijvoorbeeld Traugott 2006a voor een gedetailleerde beschrijving van de semantische ontwikkeling van zulke partikels in het Engels). Omdat die focuspartikels niet de hele zin, maar afzonderlijke constituenten in hun semantische bereik hebben, is het heel redelijk om die semantische betrekking te honoreren in de syntaxis. Harris & Campbell (1995:220-224, 237) bespreken verschillende vergelijkbare gevallen waarin een semantische samenhang diachroon leidt tot syntactische dependentie.

Hoofdstuk 8

De eerste aanzetten zijn zoals gezegd te vinden in het Middelnederlands, maar de niet-waarheidsvoorwaardelijke focuspartikels zoals *ook* en *zelfs* vatten past echt post in het Vroegnieuwlands (en in het Vroegnieuwduits en het Vroegnieuwengels, zie bijvoorbeeld Eckhardt 2001 en Traugott 2006a). Dat blijkt althans uit de tellingen van Hoeksema (2002a). Minder duidelijk is waar die Vroegnieuwlandse focuspartikels syntactisch gezien terecht komen: vormen ze autonome constituenten, of komen ze als attributieve bepaling in de NC terecht? Het focuspartikel *selfs* lijkt in het 17^e-eeuwse voorbeeld onder (8.42) semantisch betrokken te moeten worden op de NC *de neghen susters wijs*, maar syntactisch als zinsconstituent beschouwd te moeten worden.

- (8.42) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (WNT s.v. verroeren)
*Ghemerckt dat het verroer van u sneeu-witte handen 't Selfd' in ons' berten werckt, als sy de stecken slaen, Met sulcke selsaem const', dat **selfs** verwondert staen **De neghen Susters** wijs, in haer verheuen landen*
'Aangezien de beweging van uw sneeuw witte handen op dezelfde manier in onze harten werkt, wanneer ze de toetsen aanslaan, met zo'n zeldzame vaardigheid dat zelfs de negen wijze zusters verwonderd zijn in hun verheuen landen'

In de hedendaags Nederlandse vertaling moet het focuspartikel vlak naast de NC staan, bij voorkeur ervoor, maar ook achteropplaatsing is nog enigszins mogelijk. Dat betekent overigens niet dat uiteenplaatsing in alle contexten uitgesloten is. Hedendaagse voorbeelden worden gegeven in (8.43)-(8.44) (zie ook Barbiers 1995).

- (8.43) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO citaat gedateerd april 2006)
*De reactie van Kalou om naar de rechter te stappen heeft niets met voetbal te maken maar met portretrecht. **Ik**, allochtoon, kan dat **zelfs** bedenken.*
- (8.44) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO citaat gedateerd maart 2009)
***Mijn dochter** heeft zondagnamiddag **ook** meegedaan met de wedstrijd*

De syntaxis van de focuspartikels in het Nieuwnederlands lijkt sterk op die van de adjectieven in het Pgm: Vanaf de Pgm periode kunnen adjectieven als attributieve bepaling in de NC plaatsnemen, maar dat neemt niet weg dat in de vroegst overgeleverde Germaanse talen (Gotisch, Oudhoogduits etc.) af en toe nog gevallen van uiteenplaatsing voorkomen, zij het hoe langer hoe minder (zie §6.2.2). De afnemende frequentie van uiteenplaatsing van focuspartikel en NC wijst dus op grammaticalisatie van een kavel voor kopbepalingen.

De eerste onverdachte gevallen van attributieve focuspartikels verschijnen in de 16^e eeuw, in het vroegste Nieuwnederlands dus. In (8.45)-(8.46) staat het focuspartikel tussen het voorzetsel en de determinator.

- (8.45) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 1564 (WNT s.v. divers)
Tgroene ... vande rivieren, met oock diverssche boomkens
- (8.46) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 1598 (WNT s.v. halfwassen)
met ooc een half-wassen Os

8.2.2 Consolidatie van de kavel voor kopbepalingen

Zoals in de vorige paragraaf ter sprake is gebracht, komt uiteenplaatsing van focuspartikel en NC vandaag nog wel voor, maar de frequentie is aanzienlijk afgenomen sinds het Vroegnieuw-nederlands. Dat kan gezien worden als een *consolidatie* van de kavel voor kopbepaling.

Dat partikels steeds vaker na het voorzetsel postvatten – de positie waarin ze het duidelijkst bij de NC horen – is het eerst opgemerkt door normatieve taalkundigen (die dat gebruik unaniem afkeuren). Voor het Duits zegt Wustmann (1896:299) al:

“Man versuche es einmal, man setze in all den angeführten Beispielen das Adverbium an die richtige Stelle, nämlich vor die Präposition.”.

In het Nederlands wordt het fenomeen aan de orde gesteld door Zaalberg (1975:22). De intuïtie van die normatieve taalkundigen spoort met de resultaten van kwantitatief onderzoek, waarvan in de rest van deze sectie verslag gedaan wordt.⁴

De beoordeling van het historisch materiaal is niet altijd eenvoudig, zowel om semantische als om syntactische redenen. Op het semantische vlak wordt de analyse bemoeilijkt door het grote aantal dubbelzinnige gevallen in de 17^e en 18^e eeuw: *zelfs* kan in die periode nog de betekenis hebben van het voornaamwoord *zelf*.⁵ De differentiatie tussen het focuspartikel met *s* (*zelfs*) en het voornaamwoord zonder *s* (*zelf*) bestaat niet van meet af aan, maar is slechts gradueel doorgevoerd. Vanaf de 19^e eeuw lijkt *zelfs* nagenoeg altijd de betekenis van het focuspartikel te hebben, al komen in de vroege 19^e eeuw nog enkele pronominale gevallen voor:

- (8.47) LAATNIEUWNEDERLANDS, 1807 (WNT s.v. volume)
Het transport van houtwerken (is) door hunne moeielyke stuwving reeds op zich zelfs na-deelig voor de vaartuigen

⁴ Onderzocht zijn de WNT-citaten bij de lemma's die beginnen met de letter u, later uitgebreid met de citaten onder de letter v. Ik heb alleen die resultaten geanalyseerd waarin het focuspartikel semantisch betrekking had op een NC.

⁵ Over de woordklasse van *zelf* kan gediscussieerd worden. Sommigen zien er misschien veeleer een bijwoord dan een voornaamwoord in, of onderscheiden twee verschillende types, een voornaamwoordelijk en een adverbiaal type. Op die kwestie wordt hier niet nader ingegaan. Ik houd het gemakshalve op voornaamwoord.

Hoofdstuk 8

- (8.48) LAATNIEUWNEDERLANDS, 1810 (WNT s.v. volk)
Eene streek, die in zich zelfs wel zeer vrugtbaar is, doch door volksverhuizingen sedert eenige jaren voor twee derde gedeelte woest ligt

Van latere datum, maar enigszins anders te beoordelen, is (8.49), waarin de *s* van *zelfs* een genitiefmarkering is:⁶

- (8.49) LAATNIEUWNEDERLANDS, 1850 (WNT s.v. verslinden)
Bij het heilig, bij het alle nevelen verslindend licht, dat dan (op den dag des oordeels) schijnt, wordt een iegelijke zich zijns zelfs met volkomene klaarheid en waarheid bewust

Verder is vaak moeilijk uit te maken waar het focuspartikel semantisch precies betrekking op heeft. Dubbelzinnige gevallen heb ik buiten beschouwing gelaten.

Onduidelijkheid is er ook op het syntactische vlak. Het ligt lang niet altijd voor de hand waar het focuspartikel bij hoort: wanneer de NC waar het semantisch betrekking op heeft, deel uitmaakt van een VzC, is de positie van het focuspartikel ten opzichte van het voorzetsel doorslaggevend (cf. supra), maar in andere gevallen is eenvoudigweg niet uit te maken of het focuspartikel een attributieve bepaling is. Een oplossing is alleen die gevallen te tellen waarin het focuspartikel manifest binnen of buiten de NC staat. Maar omdat dat slechts het geval is in een heel kleine minderheid van het totale aantal treffers – dat door semantische ambiguïteit al uitgedund is – is hier gekozen voor een andere oplossing. Ook in de volgende constructies is ervan uitgegaan dat het focuspartikel bij de NC hoort: (i) als het focuspartikel bij een appositionele NC staat, zie (8.50); (ii) als het focuspartikel bij een gedислоceerde NC staat, zie (8.51); (iii) als het focuspartikel voor het zinsdeel staat op de eerste zinspositie in een declaratieve hoofdzin, zie (8.52); (iv) als het focuspartikel aan het onderwerp (behalve het eigenlijke onderwerp in existentiële zinnen) voorafgaat, zie (8.53).

- (8.50) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (WNT s.v. uitdrukking)
niemand, zelfs Prof. Donders niet, zag ooit zoo'n uitdrukking in oogen
- (8.51) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (WNT s.v. uitrukken)
Soo seyt de Heere: Siet, dat ick gebouwt hebbe, breeck ick af, ende dat ick geplant hebbe, ruck ick uyt; zelfs dit gantsche lant
'Dit zegt de Heer: kijk, wat ik gebouwd heb, breek ik af, en wat ik geplant heb, ruk ik uit, zelfs dit hele land'
- (8.52) NIEUWNEDERLANDS, 18^e eeuw (WNT s.v. verliefd)
Zelfs Vorsten zyn verliefd, op myn beroemde kunst
'Zelfs vorsten zijn verliefd op mijn beroemde kunst'

⁶ Het archaische of archaïserende karakter van dit voorbeeld blijkt ook uit het feit dat de genitief een oorzakelijk voorwerp markeert. Zulke genitiefobjecten waren al een paar eeuwen verouderd in het Nederlands.

- (8.53) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (WNT s.v. visch)
*Dat vischgrom eene der uitmuntendste meststoffen is, weten *z*elfs de Indianen*

Zoals gezegd zijn gevallen (iii) en (iv) het meest vatbaar voor kritiek: (iii) doet een beroep op het verb-second-principe, dat niet altijd even strikt toegepast wordt in het Nederlands; (iv) doet een beroep op het principe dat het onderwerp vlak na de eerste zinspool staat in het Nederlands. Ook dat is niet altijd het geval – zo bijvoorbeeld het onderwerp in existentiële zinnen zonder plaatsonderwerp *er*, zie (8.54). Voor dat type onderwerpen is dan ook een uitzondering gemaakt: gevallen als (8.55) zijn als syntactisch dubbelzinnig terzijde geschoven.

- (8.54) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*In Nederland **zijn** tot op **heden 70 runderen** gevonden die aan deze *z*iekte lijden*

- (8.55) HEDENDAAGS NEDERLANDS, 20^e eeuw (WNT s.v. verblijf)
*Later werden *z*elfs algehele verblijfsverboden (voor Joden) uitgevaardigd*

In de mate dat (iii) en (iv) uitgaan van aanvechtbare veronderstellingen, zijn enkele gevallen van *z*elfs misschien wat voortvarend als een attributieve bepaling geanalyseerd. Dat is echter niet zo erg: de inbreuken op de woordvolgordepatronen die als uitgangspunt genomen zijn voor (iii) en (iv), respectievelijk het verb-second-principe en de adjacentie van het subject en de eerste zinspool, zijn in de loop der eeuwen alleen maar strakker geworden (zie b.v. Gerritsen 1978, 1980; GNS 2008). Een inbreuk op het verb-second-principe zoals in (8.56) en (8.57), of een inbreuk op de adjacentie van het subject en de eerste zinspool zoals in (8.58) en (8.59), zijn zo goed als uitgesloten in het hedendaags Nederlands.

- (8.56) MIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:768)
Dese Cresus, als hij te strijde jeghen Cyrus trecken soude, beriedt hem metten afgod Apollo
 ‘Toen Cresus tegen Cyrus ten strijde zou trekken, beried deze zich op de afgod Apollo’
- (8.57) MIDDELNEDERLANDS (GNS 2008:769)
Ende als die mare was vernomen van hoirs beren wedercomen, blyder volck en sachmen nye
 ‘Nooit zag men een blijer volk dan toen het bericht van de terugkomst van hun heer aangekomen was’
- (8.58) VROEGMIDDELNEDERLANDS, 13^e eeuw (Walewein vv.2996-9, DBNL)
*Ende · i · scone ghescoete an *z*inen voet Hadde hem ghegheven, dies *z*ijt wijs Die rike coninc Amadijs Al bedroopt met roden gonde*
 ‘En de rijke koning Amadijs – wees daar maar zeker van – had hem voorzien van een mooi paar schoenen aan zijn voeten, helemaal gespikkeld met rood goud’

Hoofdstuk 8

(8.59) MIDDELNEDERLANDS (MNW s.v. vaen)

Dus hadde hem die viant ghevaen

‘Zo had de vijand hem gevangen’

Dat betekent dat de overschatting van het aantal attributieve focuspartikels zich vooral in de voorbije eeuwen situeert. Dat speelt duidelijk in het nadeel van de hypothese die hier verdedigd wordt (de alternatieve hypothese, H1 in technische termen), namelijk dat focuspartikels steeds nauwer aansluiting vinden bij de NC. Bevestiging van die hypothese is met andere woorden zeker niet te danken aan (iii) en (iv). Deze ‘masochistische’ onderzoekopstelling behoedt ons dus voor een te optimistische inschatting van de feiten.

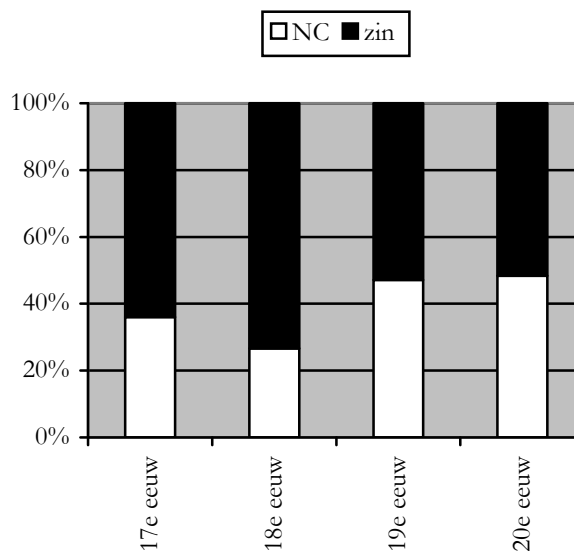
De volgende tabel geeft de syntactische positie van het focuspartikel *zelfs* weer.

Tabel 8.1: *Focuspartikel ('zelfs')*

	ZIN		NC		Σ
	n	%	n	%	
17 ^e eeuw	71	63,96	40	36,04	111
18 ^e eeuw	135	73,37	49	26,63	184
19 ^e eeuw	212	52,87	189	47,13	401
20 ^e eeuw	81	51,59	76	48,41	157
Σ	499		354		853

Statistiek: Γ : 0,2265 ASF: 0,0533

Grafiek 8.1.: *Focuspartikel ('zelfs')*

De Gamma-coëfficiënt laat zien dat er een heel lichte, maar niettemin significante associatie optreedt: met het vorderen van de tijd verliezen de focuspartikels hun syntactische independentie.

Dat de tendens niet heel duidelijk is, heeft wellicht te maken met het feit dat focuspartikels in de 20^e eeuw nog steeds niet consequent ondergebracht worden in de NC. Anders dan de ontwikkeling van kavels voor adjectieven en determinatoren (zie hfst.6 en hfst.7), is de aanleg van een kavel voor kopbepalingen nog volop aan de gang. Kenmerkend voor taalveranderingen in volle actie zijn syntactische contaminaties van de oude en de nieuwe constructie. Zulke contaminaties zijn bepaald niet zeldzaam in het hedendaags Nederlands. In (8.60)-(8.61) staat de kopbepaling door de ‘ongrammaticale’ herhaling van het voorzetsel tegelijkertijd binnen en buiten de NC.

- (8.60) HEDENDAAGS NEDERLANDS (Het Nieuwsblad 29/11/2005, GOO)
*Zij spreekt **van zelfs van structurele problemen** op de elektriciteitsmarkt, want aannemers moeten vaak maandenlang wachten voor de elektriciteit aangesloten wordt.*
- (8.61) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*De argumenten voor de kritiek **van ook van Nederlandse zijde** dat deze stijging aan de royale kant is, zijn de afgelopen jaren misschien een beetje versterkt en toegenomen.*

Maar naast de gedachte dat het Nederlands zich wat de attributivisering van de focuspartikels betreft vandaag nog steeds in een overgangsstadium bevindt, zou er nog een andere verklaring kunnen zijn waarom de tendens om focuspartikels attributief te gebruiken, niet erg afgetekend is. Mogelijk is het aantal focuspartikels in de 17^e eeuw onderschat (en dan niet door de al genoemde ‘masochistische’ opstelling): in de 17^e eeuw is het focuspartikel zoals gezegd homoniem (of nauwkeuriger: polyseem) met het voornaamwoord *zelf*. In de tellingen zijn de dubbelzinnige gevallen weggelaten, maar omdat die dubbelzinnigheid vaker optreedt wanneer *zelfs* een autonome zinsconstituent is dan wanneer het een bepaling is in de NC, kan dat gemakkelijk tot een scheeftrekking van de resultaten leiden. Een en ander kan geïllustreerd worden met een voorbeeld:

- (8.62) VROEGNIEUWNEDERLANDS (WNT s.v. vlieden)
Lieve paer, ziet hier, de Goden Komen zelfs tot u ghevloden, Om u met eerbiedicheyt In dit vresen te begroeten
 ‘Lief paar, zie hier, de goden reppen zich zelf(s) naar u, om u met eerbiedigheid in dit wezen te begroeten’

In (8.62) kan *zelfs* opgevat worden als een focuspartikel bij *de Goden* of bij *u*, maar daarnaast is ook een interpretatie als voornaamwoord *zelf* bij *de Goden* mogelijk (‘de goden zelf’). Daarom is deze attestatie niet opgenomen in de tellingen. Als er nu had gestaan:

Hoofdstuk 8

(8.63) de Goden komen tot zelfs u ghevloeden

dan sluit de positie van *zelfs* achter het voorzetsel een analyse als voornaamwoord uit. Het voornaamwoord *zelf* komt, voor zover ik kan zien, immers niet op die positie voor.

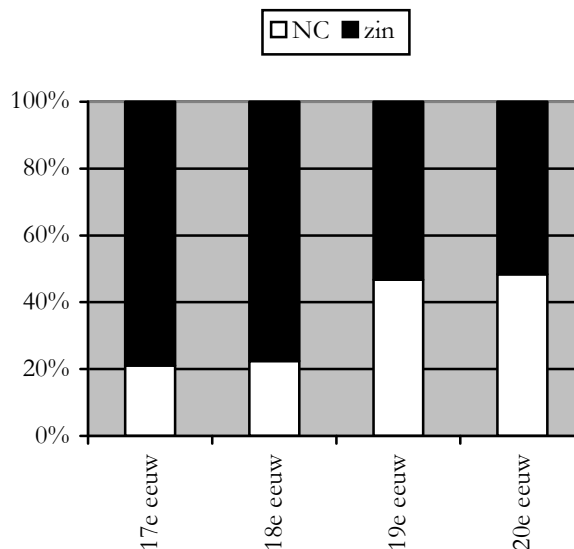
Wanneer alle ambigue gevallen meegenomen worden in de tellingen, krijgen we een veel duidelijker tendens, zoals blijkt uit de resultaten in tabel 8.2 en de bijhorende grafiek. Maar aan deze cijfers kleeft uiteraard het bezwaar dat die te optimistisch zijn, omdat de dubbelzinnige gevallen beperkt zijn tot de 17^e en 18^e eeuw.⁷

Tabel 8.2: Focuspartikel ('*zelfs*') 'optimistische telling'

	ZIN		NC		Σ
	n	%	n	%	n
17 ^e eeuw	172	78,90	46	21,10	218
18 ^e eeuw	170	77,63	49	22,37	219
19 ^e eeuw	215	53,22	189	46,78	404
20 ^e eeuw	81	51,59	76	48,41	157
Σ	638		360		998

Statistiek: Γ : 0,3849 ASF: 0,0451

Grafiek 8.2: Focuspartikel ('*zelfs*') 'optimistische telling'

Een derde verklaring voor de afwijking van de resultaten van de 17^e eeuw zou kunnen zijn dat *zelfs* in de 17^e eeuw nog niet zijn huidige betekenis heeft. Het is niet

⁷ Zoals gezegd is een enkel 19^e-eeuws geval niet uitgesloten (zie GNS 2008:1669).

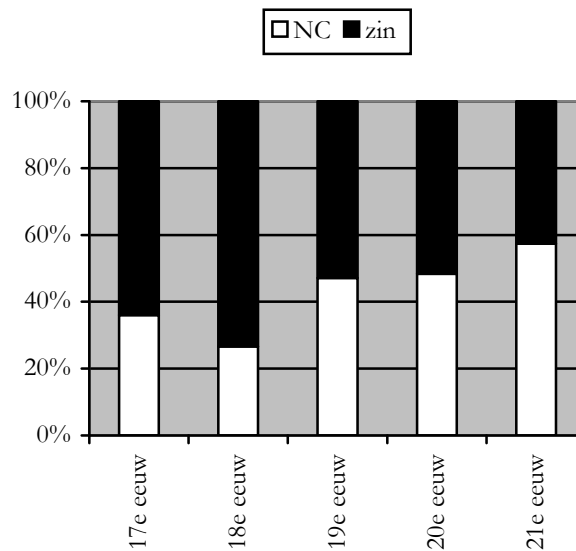
eenvoudig in elke zin de precieze betekenis te achterhalen, maar als het Nederlands dezelfde chronologie vertoont als het Engels, dan is de 17^e eeuw wellicht nog een overgangperiode: in het Engels dateert volgens Traugott (2006a:350) de huidige betekenis van ‘additief scalair focuspartikel met tegenverwachtelijke waarde’ van het einde van de 17^e eeuw. Het is met andere woorden zeer wel mogelijk dat er 17^e-eeuwse appelen met 18^e-, 19^e- en 20^e-eeuwse peren vergeleken worden.

Dat er zich daadwerkelijk een toename voordoet van attributieve focuspartikels, kan bevestigd worden door bijkomend corpusonderzoek: de syntactische positie van het focuspartikel *zelf* in de 21^e eeuw lijkt goed te passen in de tendens die zich in de loop van de 18^e tot de 20^e eeuw afgetekend heeft.⁸

Tabel 8.3: *Focuspartikel ('zelfs') extra*

	ZIN		NC		Σ
	n	%	n	%	
17 ^e eeuw	71	63,96	40	36,04	111
18 ^e eeuw	135	73,37	49	26,63	184
19 ^e eeuw	212	52,87	189	47,13	401
20 ^e eeuw	81	51,59	76	48,41	157
21 ^e eeuw	180	42,65	242	57,35	422
Σ	679		596		1275

Statistiek: Γ : 0,2764 ASF: 0,0394

Grafiek 8.3: *Focuspartikel ('zelfs') extra*

⁸ Voor de 21^e eeuw is het LTR-corpus voor het jaar 2001 geraadpleegd. Dat leverde in totaal 1003 treffers op, waarvan opnieuw de syntactisch dubbelzinnige gevallen afvielen.

Hoofdstuk 8

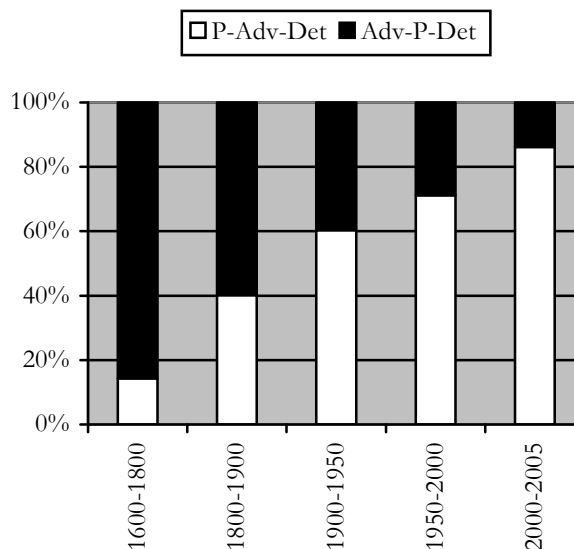
Daarnaast kan gewezen worden op de resultaten in Bouma et al. (2007). Die laten zien dat approximatieve adverbia steeds vaker tussen een prepositie en een determinator in staan, het patroon waarin de dependentie in de NC het duidelijkst tot uiting komt. In aanmerking genomen dat de periodisering van Bouma et al. enigszins verschilt van de mijne, komen de cijfers vrij goed overeen.

Tabel 8.4: *Positie van focuspartikels (overgenomen uit Bouma et al., 2007)*

	ZIN		NC		Σ
	n	%	n	%	n
1600 - 1800	30	85,71	5	14,29	35
1800 - 1900	67	59,82	45	40,18	112
1900 - 1950	46	39,66	70	60,34	116
1950 - 2000	47	28,83	116	71,17	163
2000 - 2005	23	13,86	143	86,14	166
Σ	213		379		592

Statistiek: Γ : 0,5822 ASF: 0,0456

Grafiek 8.4: *Positie van focuspartikels*

Er zijn overigens aanwijzingen dat de attributivering van focuspartikels al verder gevorderd is dan de cijfers voor de 20e en 21e eeuw doen vermoeden. Focuspartikels die semantisch bij een NC horen, blijken vooral als independente constituent op zinsniveau te functioneren wanneer de NC in kwestie deel uitmaakt van een VzC. Dat blijkt althans uit de cijfers in tabel 8.5. Kennelijk vormt het voorzetsel een barrière voor de attributivering van het focuspartikel. Als attributivering van focuspartikels onder andere gediagnosticeerd wordt aan de hand van de positie in VzC, dan zou dat een onderschatting van het aantal attributieve focuspartikels tot gevolg kun-

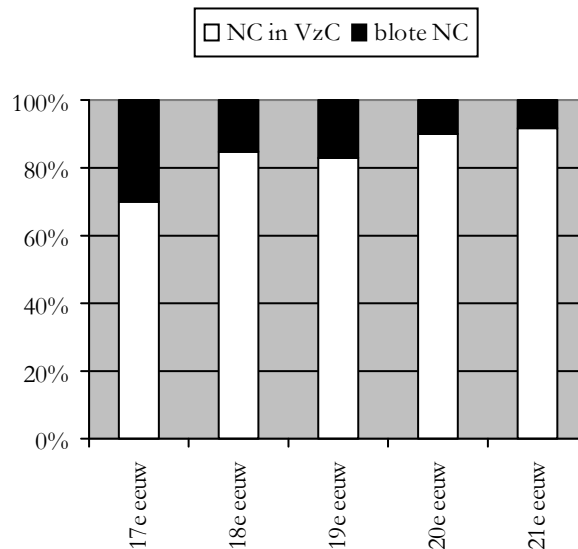
nen hebben. Bovendien blijkt uit grafiek 8.5 dat het aantal independente focuspartikels bij blote NC's in de loop der eeuwen licht, maar significant afneemt. Met andere woorden: de independente positie van focuspartikels komt in de loop der eeuwen hoe langer hoe meer op het conto van de 'barrière' die opgeworpen wordt door voorzetsels: zonder voorzetsels zou de attributivisering in het hedendaags Nederlands al verder gevorderd zijn.^{9,10}

Tabel 8.5: *Independent focuspartikel ('zelfs')*

	17 ^e EEUW		18 ^e EEUW		19 ^e EEUW		20 ^e EEUW		21 ^e EEUW		Σ
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
NC in VzC	47	70,15	109	84,50	167	82,67	72	90,00	161	92,00	556
Blote NC	20	29,85	20	15,50	35	17,33	8	10,00	14	8,00	97
Σ	67		129		202		80		175		653

Statistiek: CMH2 (rijgemiddelde-scores verschillen) = 16,5789; df = 1; p < 0,0001

Γ: -0,3111 ASF: 0,0730

Grafiek 8.5: *Independent focuspartikel ('zelfs')*

⁹ De reden waarom de totalen in deze tabel afwijken van die in de eerste kolom van tabel 8.3 heeft hiermee te maken, dat soms wel duidelijk is dat het focuspartikel op zinsniveau staat, maar niet of de bijhorende NC in een VzC zit. Dat kan verduidelijkt worden met volgend voorbeeld: *ik heb zelfs altijd een grote fascinatie voor oorlogstuig gehad (LTR)*. In deze zin staat *zelfs* in ieder geval op zinsniveau, maar het is niet duidelijk bij welke NC het semantisch hoort. Als het bij *een grote fascinatie* hoort, dan komt de treffer in rij 2, maar als het bij *oorlogstuig* hoort, dan komt de treffer in rij 1. Zinnen als (i) zijn dan ook niet meegeteld.

¹⁰ De CHM-2-test laat zien dat er een significant verschil bestaat tussen de twee strata (NC in VzC en blote NC). Zie verder *Inleiding*, §4.

8.3 HEDENDAAGS NEDERLANDS

In §8.2.2 is gesproken over de *consolidatie* van de kavel voor kopbepalingen in het Nieuwnederlands: er doet zich dan een afname voor van independente focuspartikels. Die consolidatie strekt zich uit tot in het hedendaags Nederlands, zodat de paragraaf in kwestie voor een stuk ook thuishoort in §8.3. In wat nu volgt, wordt de *extensie* van de kavel voor kopbepalingen onder de loep genomen. Dat is een ontwikkeling die zich in hoofdzaak in het hedendaags Nederlands afspeelt, maar aanzetten zijn al te vinden in het Laatinuwnederlands. De scheiding tussen §8.2 en §8.3 is dan ook gedeeltelijk artificieel.

8.3.1 Extensie van de kavel voor kopbepalingen

Ook voor de kavel voor kopbepalingen geldt dat die met het vorderen van de tijd door steeds ingewikkelder elementen bezet kan worden. In de volgende paragrafen wordt een overzicht gegeven van steeds complexere elementen, van partikelclusters, over zinsadverbia, en combinaties van allerlei categorieën, tot ‘zinsbrokken’.

8.3.1.1 Partikelclusters

Enige tijd na de opkomst van de focuspartikels ontwikkelt het Nederlands *partikelclusters*. Dat zijn combinaties van partikels, zoals *nog maar*, *toch ook*, *alleen maar* etc., waarvan de betekenis niet (meer) compositioneel is. Nog later duiken ook driedelige clusters op, zoals het aggregaat *zelfs ook maar*.

Volgens Hoeksema (2002a:57) komen geclusterde partikels pas voor sinds de tweede helft van de 18^e eeuw, maar dat is opnieuw een nogal pessimistische inschatting. Hoewel niet erg frequent, komen in het WNT-citatencorpus al 17^e-eeuwse clusters voor, zie bijvoorbeeld (8.64)-(8.65). En die kunnen zich ook aan de NC hechten, zie (8.65). Wel is het mogelijk dat 17^e-eeuwse gevallen nog een compositionele semantiek vertoonden, dus min of meer transparant waren.

(8.64) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (WNT s.v. ook)

Selfs oock dat gy niet begeert en hebt, hebbe ick u gegeven

‘Ook waar je niet om gevraagd hebt, zal ik je geven’

(8.65) VROEGNIEUWNEDERLANDS, 17^e eeuw (WNT s.v. raad)

Dit zeg ik jou, ... Dat ik ook jou, noch niemands raad zal volgen, als alleen maar myn eigen raad

‘Dit zeg ik je, ... dat ik jouw raad, noch die van iemand anders zal volgen, alleen maar mijn eigen raad.’

Het lijkt er dus op dat partikelclusters niet veel later dan de enkelvoudige partikels ontstaan zijn. Wel is het zo dat de verhouding tussen de clusters en de simplexen

drastisch verandert met de tijd: volgens tellingen van Hoeksema (2002a:59) zijn in de 17^e en 18^e eeuw ruim 80% van de partikels simplexen; in de 19^e eeuw is dat nog maar een goeie 40% en op het einde van de 20^e eeuw nog slechts 10%.

8.3.1.2 *Andere adverbia*

Dat (focus)partikels zich aan de NC kunnen hechten is genoegzaam bekend. Dat gebruik wordt al beschreven in de behandeling van de NC in De Groot (1949) en Van der Lubbe (1958). Merkwaardig is dat ze nadien een beetje in de vergetelheid zijn geraakt: bij Van Roey (1974), de ANS (1997) en de MGD (2003) komen de focuspartikels niet aan bod.¹¹ Dat er naast de partikels nog tal van andere, ook omvangrijker adverbia in de NC terecht kunnen komen – voorbeelden staan onder (8.66)-(8.119) – is wat minder bekend. Neerlandici als De Vooy (1967:321-322), Paardekooper (1971) en Vandeweghe (2000:184) noemen in hun respectieve grammatica's weliswaar nog een paar andere adverbia, maar van een systematische behandeling is geen sprake. Toch gaat het met name in heel recent Nederlands, zowel in geschreven als in gesproken taal, beslist niet om een marginaal fenomeen.¹²

Geschreven taal:

- (8.66) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20041011)
*de invloeden die hij ondergaan heeft van **met name** Heine*
- (8.67) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20051231)
*Dat Blatter daarmee vooral doelt op de instroom van de Russische oligarchen en criminelen in **met name** het Britse voetbal, is een publiek geheim*
- (8.68) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20050824)
*Ik pleit bij deze dan ook voor **uitgerekend** de openingszjn*
- (8.69) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20051018)
*De Chinese Muur of hoe miljoenen Chinezen 2200 jaar gewerkt hebben aan **wellicht** de grootste konstruktie die de mensheid ooit heeft gekend.*
- (8.70) HEDENDAAGS NEDERLANDS (2000, ANE20061017)
*Ze had pech, want op een nacht werd ze door **vermoedelijk** een duizendpoot gebeten.*

¹¹ De ANS vermeldt de focuspartikels wel, maar beschouwt ze niet als een onderdeel van de NC, maar van de VzC.

¹² Dat veel voorbeelden uit het CGN komen, is hieraan te danken dat het een van de enige syntactisch geannoteerde corpora voor het Nederlands is. Het is dus mogelijk de instanties op te vragen van het patroon waarin tussen een voorzetsel en een NC nog een bepaling staat (kopbepalingen maken in de analyse van het CGN geen deel uit van de NC). Bij het formuleren van de zoekopdracht moet overigens enige fantasie aan de dag gelegd worden, want kopbepalingen zijn er niet altijd eenduidig geanalyseerd.

Hoofdstuk 8

- (8.71) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20060919)
*Na **onder meer** enkele problemen op de werkvloer besloot ze de politie te bellen*
- (8.72) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20060925)
*het beste moment om zich aan **net** die expo te wagen*
- (8.73) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20060904)
***Alvast** spirit-kamerfractie leider Koen T'Sijen toont zich bereid in te gaan op de vraag van Dewael*
- (8.74) HEDENDAAGS NEDERLANDS (1972, ANE20060608)
*Het merkwaardige ervan is, dat je hem van **dan ook werkelijk** iedereen hoort*
- (8.75) HEDENDAAGS NEDERLANDS (1959, ANE20060608)
*Ik heb nog een paar zeer fraaie uitspraken gevonden, die letterlijk zouden kunnen voorkomen in **laat ik zeggen** een artikel van een Nederlandse fellowtraveller anno 1935*
- (8.76) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20060531)
*De bisschop van Utrecht oefende namelijk enerzijds het kerkelijk gezag uit over **zo'n beetje** de gehele noordelijke Nederlanden, maar hij bezat daarnaast ook een wereldlijk territorium, waar hij heerste zoals elders graven en hertogen de macht uitoefenden*
- (8.77) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20060307)
*De ontsnapte Erdal is nog steeds voorpaginamiens in **zeker** de Vlaamse kranten*
- (8.78) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20060227)
*Ze konden ontkomen in **waarschijnlijk** een Skoda*
- (8.79) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20050528)
*een leesbibliotheek met **hoofdzakelijk** poëzie en literatuur uit de twintigste eeuw*
- (8.80) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*In zijn voorstel moet een hele wetsprocedure opnieuw worden doorlopen voor **misschien** een heel klein foutje dat wij gemaakte hebben.*
- (8.81) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*met uitzondering van **wellicht** Duitsland*
- (8.82) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*maar na twee gevallen van diefstal van **mogelijk** een rivaliserende groep is het initiatief op een dood spoor geraakt*
- (8.83) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Formido leek zo nog een kansje te hebben op **misschien** een setwinst.*
- (8.84) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Het dier werd doodgeschoten met **vermoedelijk** een groot kaliber pistool of geweer*
- (8.85) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Een blauwe Fiat Uno is woensdagmiddag aangereden door **waarschijnlijk** een wit bestelbusje*

- (8.86) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*de tweede nagel aan **wellicht** de doodskest van KPN werd gevormd door het bieden op dure UMTS-frequenties voor snel mobiel internet*
- (8.87) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*met **als zodanig** een volledige dagtaak*
- (8.88) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Dit wordt allemaal begeleid door **werkelijk** de beste wijn denkbaar*

Gesproken taal

- (8.89) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000062_40)
*met **natuurlijk** deze universiteit*
- (8.90) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000063_79)
*bij **gewoon** een in*a inhoudelijke uh vraagstelling*
- (8.91) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000662_264)
*voor **echt echt** een immens bedrag.*
- (8.92) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000869_229)
*je begrijpt ik ik kan niet naar uh **respectievelijk** D C en A.*
- (8.93) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000882_82)
*van uh nou **eigenlijk** alles*
- (8.94) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007160_1)
*d'r d'r zaten en zitten nog steeds heel veel joodse musici in **bijvoorbeeld** de symfonie-orkesten*
- (8.95) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007198_14)
*een uiting van **toch** een maatschappelijke ontwikkeling*
- (8.96) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007245_10)
*bele kleine moertjes uh van **misschien** uh nou een millimeter of een paar millimeter doorsnee.*
- (8.97) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007339_3)
*met **dan** een reportage over bejaardenleed in 't Limburgse Wel*x*
- (8.98) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007353_44)
*ook conform **trouwens** die verdragen waarin die plicht opgenomen is*
- (8.99) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007393_33)
*'t zat in een poule met uh **onder meer** Ierland Kroatië Macedonië en Malta.*
- (8.100) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007393_131)
*over **toch** uh die de opvallend | uhm opstellen | van 't Nederlands elftal*
- (8.101) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn008013_92)
*met de stoelgang en met uh **überhaupt** uh stofwisseling van die mensen*

Hoofdstuk 8

- (8.102) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfv400466_30)
*voor **dus eigenlijk** uh de familie waar dat ze terechtgekomen is*
- (8.103) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfv400466_51)
*tussen **dus eigenlijk** die joden die daar zit*a*
- (8.104) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfv400759_74)
*na **dus** de kerstvakantie*
- (8.105) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfv600544_7)
*'t heel jaar lang met **tuurlijk** de de belangrijke Olympische Spelen*
- (8.106) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfv600921_4)
*overbruggingskredieten met **eventueel ook** een vorm van rentesubsidie*
- (8.107) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007189_156)
*van uh uh uh **met name** de Stellingwerfers*
- (8.108) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfv600005_14)
*uh op **naar mijn gevoel** een onnette wijze*
- (8.109) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007324_43)
*ja het is **inderdaad** een een wat ik al zei **natuurlijk** één van de belangrijkste plekken **althans** de hoofdentree met **zeg maar dus** de grote hal*
- (8.110) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000146_74)
*in de vorm van **wellicht** een nota van wijziging*
- (8.111) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000155_11)
*met een sterke stijging van **bijvoorbeeld** de waterschapslasten*
- (8.112) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000178_100)
*naast **uiteraard** de onvrede die ik mij goed kan voorstellen met de trage wijze van uh afhandeling uh dan wel uitvoering uh van uh de destijds door de Kamer aanvaard motie*
- (8.113) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000315_119)
*op **zomaar** zo'n zinnetje*
- (8.114) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000756_239)
***echt** heel de bus heeft haar geboord*
- (8.115) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000834_84)
*maar **bovenal** de vaak grenzeloze loyaliteit van medewerkers*
- (8.116) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn001942_3)
***vooral** de regio's Abruzzen en Umbrië zijn getroffen*
- (8.117) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007311_126)
***zeker** ook de winterdag*
- (8.118) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007382_51)
***uitgerekend** de club die zich zo voor laat staan op zijn progressiviteit*

(8.119) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfv600043_13)

*de fonteinmeester **nog** zo'n beroep keek toe op de naleving van die regels*

Niet alle adverbialen kunnen even gemakkelijk de positie voor kopbepalingen innemen. Zoals in §3.2.2.3 al even ter sprake kwam, bestaat er in het hedendaags Nederlands wat dat betreft een duidelijk onderscheid tussen *adjuncten*, *disjuncten* en *conjuncten*. Deze terminologie is afkomstig van Greenbaum (1969), en is in verschillende taalkundige benaderingen verder uitgewerkt (zie o.a. Jackendoff 1972; Thomason & Stalnaker 1973; Dewulf 1974; Bartsch 1976; Bellert 1977; McConnel-Ginet 1982; Quirk et al. 1985; Hengeveld 1989; Dik et al. 1990; Alexiadou 1997; Ramat & Ricca 1998; Cinque 1999, 2004). De realiteit van het onderscheid blijkt uit hun verschillend syntactisch gedrag.¹³

Ik zal hier de (vernederlandste) termen van Greenbaum gebruiken. Prototypische *adjuncten* zijn adverbialen van plaats en tijd; prototypische *disjuncten* zijn modale en evidentieële adverbialen; de *conjuncten* komen overeen met wat in de Nederlandse traditie *voegwoordelijke bijwoorden* (b.v. *echter*, *immers* etc.) heet.

In het hedendaags Nederlands is de kavel voor kopbepalingen in principe voorbehouden voor disjuncten en conjuncten. Adjuncten zijn niet helemaal uitgesloten van de kavel, maar ze gaan in principe toch liever achterop. Achteropplaatsing van dis- en conjuncten kwam tot voor kort ook voor, maar gevallen als (3.365), hier herhaald als (8.120), zijn op dit moment archaisch.

(8.120) LAATNIEUWNEDERLANDS, 19^e eeuw (GNS 2008:1951)

*Dan zie ik **geen uitkomst hoegenaamd***

Het onderscheid tussen al die adverbialen en focuspartikels is niet altijd helemaal duidelijk. Typische kenmerken van focuspartikels zijn dat ze kort (vaak, maar niet altijd, monosyllabisch), erg polyseem zijn, vaak scalair zijn, de gedachte oproepen aan een set alternatieven, een diachroon instabiele semantiek hebben en ingedeeld kunnen worden volgens abstracte, geformaliseerde noties als 'restrictief' en 'additief'. Typische kenmerken van zinsadverbialen zijn dat ze vaak wat langer zijn, een stabielere, of althans gemakkelijker te traceren betekenis hebben, en dat ze meestal niet scalair zijn. Gemeenschappelijk is dat ze vaak niet waarheidsconditioneel zijn, en dat ze moeilijk onder de scope van de negatie gebracht kunnen worden.

In dit diachrone hoofdstuk staat de vraag centraal sinds wanneer deze disjuncten en conjuncten in de NC opduiken als kopbepalingen. In de sporadische vermeldingen van de constructie met zinsadverbialen tussen een voorzetsel en een determinator in de taalkundige literatuur is men het er over eens dat de constructie zich het eerst manifesteert in het midden van de 20^e eeuw (zie Zaalberg 1975:22 en

¹³ In tegenstelling tot Quirk et al. (1985) wordt hier niet gewerkt met de categorie *subjunct*, waartoe ze de focuspartikels laten behoren. Zelf ga ik ervan uit dat focuspartikels onder de disjuncten kunnen vallen.

Hoofdstuk 8

Van Bree 1996:294, die er beiden een amerikanisme in zien, en verder Van den Toorn 1997:544, Van der Horst & Van der Horst 1999:299 en Van der Horst 2003a, die wat voorzichtiger zijn in hun uitspraken over de herkomst van de constructie). Aan de hand van wat meer doorgedreven corpusonderzoek kan die grens nog een eeuw opgeschoven worden, maar nog vroegere attestaties dan die in (8.121)-(8.123) heb ik niet kunnen vinden.

- (8.121) LAATNIEUWNERLANDS, 1861 (WNT s.v. uitzondering)
*Met uitzondering van **welligt** één stukje over Prof. K.'s pas verschenen Inleiding tot het Oude Testament, wensch ik mij uitsluitend te bepalen bij het vak der min of meer moderne litteratuur-geschiedenis*
- (8.122) LAATNIEUWNERLANDS, 1864 (WNT s.v. winderig)
*Wij loopen nu eenmaal wat onze kleeding betreft, aan den leiband van **wellicht** den winderigsten fat met het leêgste hoofd uit deze stad*
- (8.123) LAATNIEUWNERLANDS, 1866 (WNT s.v. welluidendheid)
*In ... **mischien wel** alle boeken en boekjes over stijl-leer*

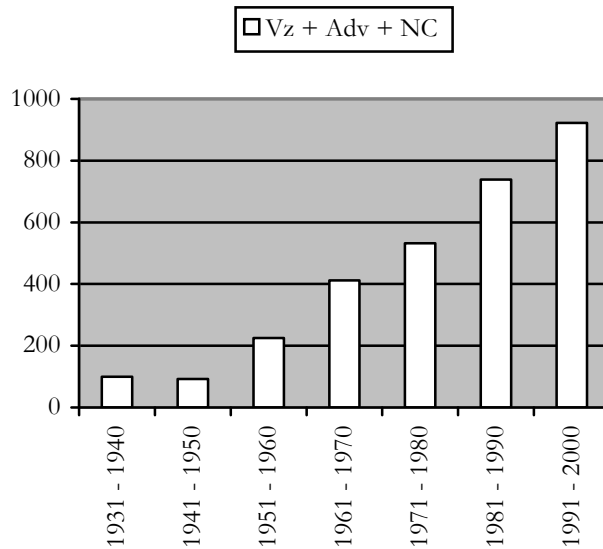
In het WNT-citaten corpus is de constructie uiterst zeldzaam. Het enige wat duidelijk is, is dat de constructie wellicht van recente (Laatnieuw nederlandse) datum is. De opmars van de constructie in kwestie kan echter wel aangetoond worden in een corpus waarvan de distributie van het materiaal over de verschillende periodes gekend is. In de volgende tabel en grafiek is de frequentie van de constructie in het OZT-corpus uitgezet. Het aantal treffers is genormaliseerd voor de corpusgrootte per periodes, en vervolgens geïndexeerd (1931-1940 = 100).¹⁴ Dat levert natuurlijk een enigszins ruwe schatting op – een statistische analyse ligt hier om technische redenen niet voor de hand – maar de tendens is heel duidelijk, zoals blijft uit de visualisering van de resultaten in grafiek 8.6.

Tabel 8.6: Constructie 'V_z + zinsadverbium + NC'

PERIODE	AANTAL TREFFERS	CORPUSGROOTTE	GEÏNDEXEERD
1931-1940	4	2119 kb	100
1941-1950	6	3449 kb	92,15715
1951-1960	13	3055 kb	225,4255
1961-1970	28	3600 kb	412,0278
1971-1980	43	4277 kb	532,5988
1981-1990	136	9759 kb	738,2519
1991-2000	253	14531 kb	922,3505

¹⁴ De zoekopdracht ging uit van ruim 70 voorzetsels en ruim 90 zinsadverbia. De resultaten zijn manueel gefilterd zodat enkel de relevante gevallen in de tellingen terecht kwamen. Soms is niet helemaal duidelijk of een adverbium niet veeleer tot de groep van de focuspartikels hoort (b.v. *vrijwel*). Een strikte scheiding is niet houdbaar, en eigenlijk ook niet wenselijk. De cijfers zoals ze in tabel 8.6 gegeven worden, rekenen ook de focuspartikels mee, omdat dit de meest 'pessimistische' cijfers zijn: zonder de partikels wordt de tendens nóg duidelijker.

Grafiek 8.6: Constructie 'Vz + zinsadverbium + NC'

In de grafiek is duidelijk te zien hoe de constructie zichtbaar toegenomen is gedurende de laatste eeuw.

8.3.1.3 Combinaties

Een verdere extensie van de kavel voor kopbepalingen is de *combinatie* van partikels en zinsadverbia, zoals in (8.124)-(8.129). Naar het zich laat aanzien zijn zulke constructies van nog latere datum. Op (8.123) na heb ik geen voorbeelden van vóór het einde van de 20e eeuw. Dat is niet zo verwonderlijk: ook bij de ontwikkeling van de adjectiefkavel heeft het even geduurd voor die meer dan één attributieve bepaling kon huisvesten.

- (8.124) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*op straffe van **misschien zelfs** de dood*
- (8.125) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*een bestuur dat *zich onmogelijk heeft gemaakt, met, **kortom, alleen maar** verliezers**
- (8.126) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*een mogelijkheid tot live-discussie met **bijvoorbeeld wellicht** de Burgemeester*
- (8.127) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
***Ik denk eerlijk gezegd misschien wel** onze beste van het seizoen*
- (8.128) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Voor het eerst in **ik denk misschien wel** 25 jaar*

Hoofdstuk 8

- (8.129) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007287_39)
*Uitvoering van een Nederlandse wet **bijvoorbeeld simpel gezegd** de varkenswet*

8.3.1.4 Zinsbrokken

Veel moeilijker te dateren, maar zoals meteen zal blijken eveneens van vrij recente datum, zijn kopbepalingen met een finiet, soms ook infiniet werkwoord. Bedoeld zijn flarden van zinnen, waarin argumentsposities openblijven, zoals *denk ik, laat ons zeggen, naar ik aanneem, pak 'm beet, het schijnt, zoals dat beet* etc., en die hier in navolging van de GNS (2008:1896) *zinsbrokken* genoemd worden (zie ook Levinson 1983:164, waar hij verwijst naar Lakoff's term *syntactic amalgams*). Enkele voorbeelden zijn al gegeven onder de geclusterde kopbepalingen in (8.127)-(8.129).

Het gebruik als intercalatie (ook wel parenthese, supplementatie, interpolatie, appendage, tmesis of interceptie genoemd) dateert in het Nederlands volgens de GNS (2008:1897) van de 16^e eeuw (voor het Engels rapporteert Brinton 1996 nog vroeger gevallen), maar dan zijn het nog geen kopbepalingen, maar intercalaties op zinsniveau. Als kopbepaling – dat wil zeggen: in patronen die geen twijfel laten bestaan over hun syntactische positie, bijvoorbeeld tussen het voorzetsel en de determinator – zijn ze vrij recent. Soms worden ze geïsoleerd van hun omgeving door een pauze, en zijn ze misschien nog niet ten volle geïntegreerd in de NC, maar dat is lang niet altijd het geval. Enkele voorbeelden uit het hedendaags Nederlands:

- (8.130) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*een gevecht tussen James Bond en Jaws in **ik dacht** de film 'Moonraker'*
- (8.131) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Een stevige juridische strijd lijkt in het verschiet te liggen met, **verwacht Kramer**, 'een geweldige impact in heel Nederland'.*
- (8.132) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Het is jammer dat een taaldocent *zich zo* laat leiden door, **om met Van den Toorn te spreken**, linguïstische preutsheid*
- (8.133) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE19500000)
*De volgende dag, **naar ik overtuigd ben**, een weekdag*
- (8.134) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE19900000)
*Een andere interessante gedachte is dat het publiek dat naar een vertaald toneelstuk kijkt bereid is het bizarre gedrag van **laat ons zeggen** een Frans dienstmeisje te aanvaarden met de redenering dat Franse dienstmeisjes nu eenmaal *zo* zijn*
- (8.135) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE19980000)
*binnen een afstand van, **stel**, 3 willekeurige woorden*
- (8.136) HEDENDAAGS NEDERLANDS (ANE20061031)
*een onwaarschijnlijk foute film uit – **hoe kan het ook anders** – de jaren *zeventig**

Ook in gesproken taal worden ze vrij overvloedig aangetroffen:

- (8.137) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000008_17)
*met **laten we zeggen** de additionele middelen uit de tweede uh derd geldstroom enzovoort*
- (8.138) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000146_3)
*die overgangspane | van **hoop ik** een paar maanden*
- (8.139) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000162_118)
*rond uh de **zeg maar** de toekomst van de Maasvlakte*
- (8.140) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn000728_18)
*vanaf de **laat 'k zeggen** de Beurs*x*
- (8.141) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007255_64)
*producten met **zeg maar** een gezondheidsplus*
- (8.142) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007268_51)
*'t boek gaat ook in op de **zeg maar** de de politiek | cultuur die rond 't kabinet Den Uyl hing*
- (8.143) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007280_35)
*met **zou je kunnen zeggen** een hoogtepunt in de vorige eeuw*
- (8.144) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfn007397_25)
*van **ik denk** de man met de beste traptechniek van alleman*u Mihajlovi |*
- (8.145) HEDENDAAGS NEDERLANDS (CGNsfv400290_126)
*in uh **'k weet niet welke** raad van 't school*

In wat nu volgt, wordt dieper ingegaan op de diachrone ontwikkeling van een van die zinsbrokken in het bijzonder – namelijk de zogenoemde *transparante vrije relatiefzijn*. Die gevalstudie laat duidelijk zien hoe een nieuw type kopbepaling kan opduiken via een proces van heranalyse en analogie.

De zogenoemde *transparante vrije relatiefzijn* (TVR) is een constructie die bekend is uit de formeel-taalkundige literatuur (zie Wilder 1999; Van Riemsdijk 2000a, 2000b, 2001; Grosu 2003; Schelfhout et al. 2004; Den Dikken 2005), en die heel wat aandacht heeft gekregen omdat ze nogal raadselachtige syntactische eigenschappen heeft.¹⁵ Die eigenschappen – zo zal verderop verdedigd worden – kunnen verklaard worden vanuit de algemene diachrone ontwikkelingen in de NC.

De grote verdienste van het eerdere generatief opgezette onderzoek naar de TVR is dat het de bijzonderheden van de constructie allereerst heeft opgemerkt en

¹⁵ De term is van Wilder (1999), maar het fenomeen is al eerder opgemerkt, o.a. door McCawley (1988, hfst.22).

Hoofdstuk 8

vervolgens goed heeft beschreven. Maar de verschillende bestaande analyses kampen met het nadeel dat de diachronie, die in dit geval relevant is voor een goed begrip, geheel buiten de beschouwing blijft.

TVR's vormen een wat bijzondere subklasse van de vrije relatiefzinnen. Dat zijn relatiefzinnen met wat in het Nederlands genoemd wordt een *ingesloten antecedent*. Het antecedent is dan samengesmolten met het relatiefpronomen. Enkele voorbeelden, met respectievelijk *wat* en *wie* als vrije relatiefpronomina, die dus tegelijk antecedent en relativum zijn:

(8.146) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Wat jullie vandaag gaan doen is ook voor ons nog een raadsel

(8.147) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Wie morgen resultaat verwacht, kan beter wat anders gaan doen.

Waarin verschillen transparante vrije relatiefzinnen nu van reguliere vrije relatiefzinnen (RVR's)? Dat kan duidelijk gemaakt worden aan de hand van het volgende voorbeeld:

(8.148) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Wat persoonlijke problemen leken te zijn, hadden hun oorsprong in het politieke systeem dat vrouwen onderdrukt.

De vrije relatiefzin *wat persoonlijke problemen leken te zijn* vervult hier in de hoofdzin de functie van onderwerp. Het getal van het vervoegde werkwoord komt normaal gezien overeen met het getal van het onderwerp. RVR's zijn onveranderlijk enkelvoud, zelfs als er naar verschillende objecten verwezen wordt:

(8.149) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Wat er in de etalages ligt, ziet er in ieder geval heel lekker uit.

(8.150) **Wat er in de etalages ligt, zien er in ieder geval heel lekker uit.*

Dat kan verklaard worden doordat het vrije relatiefpronomen *wat*, dat de kern vormt van de relatiefzin, een enkelvoudig getal heeft. In de TVR in (8.148) gaat het echter anders toe: het vervoegde werkwoord in de hoofdzin, *hadden*, staat in het meervoud. Een heel plausibele verklaring is dat het werkwoord hier niet congrueert met het enkelvoudige pronomen *wat*, maar met de NC *persoonlijke problemen*. Voor zijn getalscongruentie moet het hoofdwerkwoord dus binnenin de TVR kijken, dwars door het vrije relatiefpronomen heen. Het vrije relatiefpronomen – of eigenlijk: de hele relatiefzin minus de constituent *persoonlijke problemen* – is dus 'transparant': normaal gezien is wat binnenin de vrije relatiefzin gebeurt, onzichtbaar voor de hoofdzin, maar in het geval van de TVR niet. Je zou kunnen zeggen dat het vrije relatiefpronomen zijn kernstatuut heeft moeten afstaan aan een constituent binnenin de vrije

relatiefzin, die in navolging van Schelfhout et al. (2004) de *informatiekern* (*content kernel*) genoemd kan worden. In (8.148) is de informatiekern dus *persoonlijke problemen*.

De informatiekern bepaalt niet alleen het getal van de hele TVR, maar ook andere grammaticale eigenschappen, zoals (in)definietheid, bezieldheid (*animacy*) en grammaticale categorisatie (cf. infra). De transparantie van de vrije relatiefzin blijkt daarnaast nog uit eilandeffecten, binding, NPI-sanctionering, paradigmaverzwakking van het relatiefpronomen, en het opduiken van idioomdelen in de informatiekern. Over al die eigenschappen wordt uitvoerig verslag gedaan in de al genoemde literatuur, zodat ik me hier kan beperken tot een wat beknopter overzicht.

Eerst de **definietheid**: RVR's zijn onveranderlijk definiet, zoals blijkt uit het feit dat ze niet gebruikt kunnen worden in existentiële constructies:

(8.151) *Er ligt wat je bestelde in je postvakje.

Dat is opnieuw te wijten aan de definietheid van het vrije relatiefpronomen. Niet zo in TVR's: als de informatiekern indefiniet is, is de hele vrije relatiefzin indefiniet. Er is dan ook geen enkel probleem om een TVR in een existentiële constructie te gebruiken:

(8.152) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Er is wat men noemt een ondergeschikt verband

Andere tests voor definietheid (zie Lyons 1999:15-17) leveren hetzelfde beeld op: (i) de RVR kan het subject zijn in een zin met een identificerend naamwoordelijk gezegde; de TVR met een indefiniete informatiekern kan dat niet, zie (8.153)-(8.154). (ii) de RVR kan als partitief gebruikt worden bij een telwoord; de TVR met een indefiniete informatiekern niet, zie (8.155)-(8.156).

(8.153) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Wat ik heb is het mijne

(8.154) *Wat lijkt op een eerste druk van Max Havelaar is de mijne

(8.155) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Veel van wat je hier ziet en hoort, komt op korte of middenlange termijn op de markt

(8.156) ??Veel van wat lijkt op onschuldige vloeistoffen, zijn eigenlijk heel toxisch.¹⁶

Ten tweede: **bezieldheid**. Ook hier is er een verschil tussen RVR's en TVR's: RVR's ingeleid door *wat* zijn altijd onbezield en een voorbeeld als (8.157), met een

¹⁶ De grammaticaliteit wordt wellicht beter – maar niet optimaal, naar mijn gevoel – wanneer het werkwoord in de matrixzin in het enkelvoud staat (*is*).

Hoofdstuk 8

selectionele restrictie voor bezielde entiteiten, is dan ook ronduit ongrammaticaal.¹⁷ Een TVR daarentegen heeft helemaal geen moeite met zulke contexten, zie (8.158).

(8.157) *Tijdens haar vlucht wordt ze vermoord door wat de politie al dagen op het spoor was

(8.158) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Tijdens haar vlucht wordt ze vermoord door wat later een psychopaat blijkt te zijn

Het afwijkende karakter van TVR's blijkt ten derde ook uit de **grammaticale categorisatie**. Opvallend is dat TVR's, anders dan RVR's, niet altijd de waarde hebben van een NC. Ze kunnen ook als bijwoord, werkwoord etc. dienst doen, afhankelijk van de woordsoortelijke eigenschappen van de informatiekern. Dat leidt tot een verschil in grammaticaliteit tussen (8.159) en (8.160). Bij het werkwoord *uitzien* hoort een BvG. Dat kan een NC zijn, maar in het hedendaags Nederlands moet die dan voorafgegaan worden door *als* (zie ook §6.1.1.1). Adjectiefgroepen kunnen het zonder dat voorzetsel stellen. In (8.159) en (8.160) wordt de vrije relatiefzin niet voorafgegaan door *als*. In het geval van een RVR, in (8.159), leidt dat tot ongrammaticaliteit, maar in het geval van een TVR, zoals in (8.160), niet, omdat de informatiekern een adjectief is.

(8.159) *Het ziet er ook niet wat je in je boek beschreven hebt uit

(8.160) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Het ziet er ook niet wat je noemt gezellig uit

Het onderscheid tussen TVR's en RVR's laat zich, ten vierde, ook illustreren aan de hand van **eilandeffecten**: De transparantie van de TVR blijkt hieruit dat de informatiekern geen eiland voor extractie vormt:¹⁸

(8.161) ***Waar** heeft hij per brief laten weten wat hij al die tijd gedacht heeft over **e**?

(8.162) **Waar** is hij wat in de media genoemd wordt 'verontrust' over **e**?

Een vijfde onderscheid doet zich voor bij **'binding'**: de informatiekern in een TVR een gebonden anafoor bevatten, die gebonden wordt in de hoofdzin in plaats van in de vrije relatiefzin. In RVR's is dat veel moeilijker.¹⁹

¹⁷ Een bezielde RVR moet ingeleid worden door het vrije relatiefpronomen *wie*.

¹⁸ Dit argument voor het onderscheid tussen RVR's en TVR's houd ik voor minder pertinent dan de al genoemde, omdat het uitgaat van syntactische verplaatsingen, die geen plaats hebben in de visie op grammatica die hier centraal staat (zie hfst.1). Het is bovendien niet gemakkelijk de beweringen te staven met authentieke data. Dat geldt overigens ook voor andere, vaak typisch formeel-taalkundige argumenten, zoals de bindingsverschijnselen en de NPI-verschijnselen (infra).

(8.163) ?Die mannen zijn geschrokken van wat elkaars vrouwen gezegd hebben.

(8.164) Deze conclusies liggen in wat je elkaars verlengde zou kunnen beschouwen (voorbeeld overgenomen uit Van Riemsdijk 2000a:442)

Het zesde argument om TVR's te onderscheiden van RVR's is de **sanctionering van NPI's**: Den Dikken (2005) wijst erop dat negatief-polaire items (NPI's) in TVR's gesanctioneerd kunnen worden door een negatie in de hoofdzin. Bij RVR's is zulks niet mogelijk.

(8.165) ??Jan heeft niet besteld wat ook maar iemand zou willen drinken.

(8.166) Jan is niet wat ook maar iemand zou noemen slim. (voorbeeld overgenomen uit Den Dikken 2005:99)

Zevende argument: de **paradigmatische verzwakking van het vrije relatiefpronomen**, waaruit blijkt dat het vrije relatiefpronomen zijn kernstatuut heeft moeten afstaan aan de informatiekern: *wat* kan in TVR's niet meer gesubstitueerd worden door *wie*, zie (8.168), of versterkt worden door *ook*, zie (8.170).²⁰ Dit in tegenstelling tot wat het geval is bij RVR's, zie respectievelijk (8.167) en (8.169).

(8.167) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

De term 'genetische manipulatie' – die trouwens om zijn onnauwkeurigheid wordt afgeraden – wordt graag gebruikt door wie uitdrukkelijk op de negatieve aspecten van genetische ingrepen wil wijzen

(8.168) *Ze werd aangeklampt door wie leek op een zwerver.

(8.169) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

In ieder geval heel veel sterkte met wat er ook aan de hand is

(8.170) *wat er ook lijkt op ufo's blijken achteraf altijd banale natuurfenomenen te zijn.

De transparantie van de TVR blijkt ten slotte ook uit het feit dat de informatiekern delen kan bevatten van een **idioom** waarvan de rest in de hoofdzin staat.

(8.171) *Aan die collega heeft hij wat ingegeven was door een hartgrondige hekel.

¹⁹ Helemaal uitgesloten lijkt me een zin als (8.163) niet. Bij onstentenis van corpusdata blijft het bij een impressionistisch grammaticaliteitsoordeel.

²⁰ Voor de ongrammaticaliteit van de vormen met *ook* in TVR's is ook een alternatieve verklaring voorhanden (zie Grosu 2003:169), zodat ook dit argument niet zal doorwegen in de discussie van de verschillende modellen, infra.

Hoofdstuk 8

(8.172) Aan die collega heeft hij wat je zou kunnen omschrijven als een hartgrondige hekel.

Er mag op basis van de acht genoemde argumenten dan wel een brede consensus bestaan over het idee dat TVR's en RVR's zich syntactisch verschillend gedragen, minder eensgezindheid is er over de manier waarop TVR's geanalyseerd moeten worden. Een helder overzicht van de verschillende analyses die de laatste jaren zijn voorgesteld, staat in Schelfhout et al. (2004). Ze bespreken de analyses van Wilder, Van Riemsdijk en Grosu en voegen er zelf nog eentje aan toe, die ze vanzelfsprekend beter vinden. Ik ga hier op een vergelijkbare wijze tewerk: eerst wordt een overzicht gegeven van de verschillende visies – inclusief die van Schelfhout et al. – en van de problemen waarmee ze te kampen hebben. Vervolgens stel ik zelf een analyse voor, die er kortweg op neerkomt dat de TVR (minus de informatiekern) een kopbepaling is (zie ook Van de Velde 2007). De TVR in (8.173) moet dan geanalyseerd worden zoals in (8.174). Het voordeel van die analyse op de al bestaande is dat ze een verklaring geeft voor de diachrone feiten.

(8.173) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

*Ik hoorde het geluid van **wat leek op een spuitbus***

(8.174) [[wat leek op]_M [[een]_D [[spuitbus]_N]]]_{NC}

Een eerste analyse ziet de TVR als een geval van **regressieve deletie**: volgens Wilder (1999) wordt de TVR parenthetisch ingeschoven in de hoofdzin en vervolgens wordt het onderdeel dat de vrije relatiefzin en de hoofdzin gemeenschappelijk hebben, namelijk de informatiekern, in de vrije relatiezin geschrapt, op grond van hun perfecte fonologische overeenkomst en hun adjacentie. Dat wordt visueel duidelijk gemaakt in (8.175). De motivatie voor het idee dat de informatiekern geschrapt wordt, en niet het 'oorspronkelijke' element in de hoofdzin, is dat een dergelijke terugwerkende schrapping (*regressive deletion*) onafhankelijk aangenomen moet worden voor rechterknooppromotie (*right node raising*).

(8.175) Ik hoorde het geluid van [wat leek op ~~een spuitbus~~]_{Parenthese} een spuitbus

De analyse van Wilder is echter niet vrij van problemen. Ten eerste staan de geschrapte constituent in de vrije relatiefzin en de corresponderende (niet-geschrapte) constituent in de hoofdzin niet altijd adjacent, in weerwil van wat Wilder daarover beweert. Door de Nederlandse tweepolige zinsstructuur kan het hoofdwerkwoord van de vrije relatiefzin nog volgen op de informatiekern, zoals in (8.176). In de regressieve-deletieanalyse leidt dat tot schrapping van niet-adjacente structuren, wat Wilder zelf nochtans uitgesloten acht.

(8.176) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

het handvat van wat op een computertas leek

(8.177) het handvat van [wat op ~~een computertas~~ leek]_{Parenthese} **een computertas**

Ten tweede is de geschrapte constituent in de vrije relatiefzin niet altijd fonologisch identiek met de corresponderende constituent in de hoofdzin. In de volgende zin is het adjectief in de vrije relatiefzin ongefleeteerd, terwijl het in de hoofdzin wel attributieve flexie draagt:

(8.178) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

tijdens een wat je noemt hedonistische nacht

(8.179) tijdens een [wat je noemt ~~hedonistisch~~]_{Parenthese} **hedonistische** nacht.

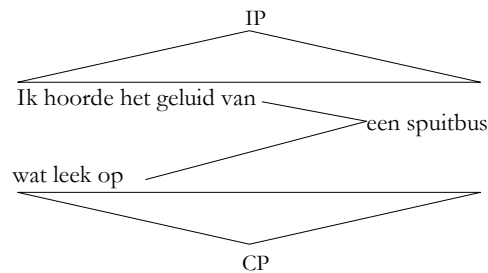
Ten derde heeft Wilders analyse last met de bindings-, NPI- en idioomsplitsingsverschijnselen die hogerop besproken zijn: elementen die specifieke contexten vereisen (anaforen, NPI's, idioomdelen) kunnen in TVR's opduiken waarin die contexten nochtans niet voorhanden zijn. De grammaticaliteit van voorbeelden (8.166) en (8.172) is te danken aan het feit dat de hoofdzinnen in de vereiste context voorzien. In een theorie waarin de parenthese onafhankelijk gegenereerd wordt, en later geschrapt wordt, is dat natuurlijk problematisch.

(8.180) *ook maar iemand zou dat slim noemen

(8.181) Jan is niet [wat **ook maar** iemand zou noemen ~~slim~~]_{Parenthese} slim.

Een andere analyse komt van Van Riemsdijk (2000a, 2000b, 2001). Zijn voorstel lijkt een beetje op dat van Wilder, maar het verschil is dat er bij Van Riemsdijk niets geschrapt wordt. De vrije relatiefzin en de hoofdzin delen een constituent, die dus twee moeders heeft. De TVR moet dan begrepen worden als een zijwaartse uitbreiding van de boom. Van Riemsdijk gebruikt hier de botanische metafoer van het 'enten': een autonoom boomstructuurtje wordt geënt op een andere. De analyse van de TVR in (8.173) kan dan als volgt gevisualiseerd worden:²¹

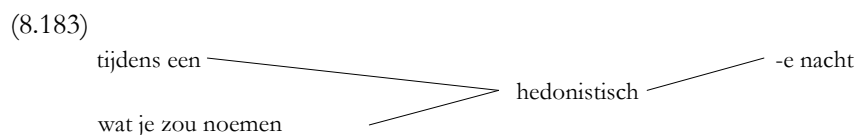
(8.182)

²¹ Zie Van Riemsdijk (2000a:439) en, voor extra details (zoals de IP/CP-labelling), Van Riemsdijk (2001:33).

Hoofdstuk 8

In Van Riemsdijks analyse is het niet nodig dat de informatiekern – Van Riemsdijk spreekt van de *callus* – uiterst rechts staat. Het eerste bezwaar tegen de analyse van Wilder valt dus weg. Wel is zijn analyse kwetsbaar voor de andere bezwaren, zoals Van Riemsdijk overigens zelf ook opmerkt. Hij probeert die bezwaren wel te weerleggen, maar dat lukt niet altijd even goed. De bedenking dat de gedeelde constituent niet altijd identiek is in de vrije relatiefzin en de hoofdzin, ondervangt Van Riemsdijk (2000a:448) bijvoorbeeld door de flexie-e af te splitsen:

Zo'n oplossing gaat echter in tegen het principe van de lexicale integriteit, dat syntactische operaties verbiedt de interne morfologie van een woord aan te tasten.

Ook de problemen met NPI's, bindingsverschijnselen en idioomdelen zijn problematisch voor Van Riemsdijks analyse. Wat de binding betreft, toont Van Riemsdijk (2000a:443) dat anaforen in een predicatieve constituent zich kunnen onttrekken aan de eis dat ze lokaal gebonden worden, en wat de idioomdelen aangaat, claimt hij dat die niet helemaal ongrammaticaal zijn in predicaten bij pronomina. Ter verdediging van die laatste stelling voert hij het volgende zinspaar aan, waartussen een grammaticaliteitsverschil zou bestaan.

(8.184) *Wij noemen deze uitgelatenheid zijn nopjes

(8.185) ??Wij noemen dat zijn nopjes

Dat grammaticaliteitsverschil vermag ik echter niet te zien.

De derde analyse, van Grosu (2003), kan in navolging van Schelfhout et al. (2004) de '**standaardanalyse**' genoemd worden. Grosu verdedigt het idee dat TVR's niet verschillen van RVR's. De ogenschijnlijke transparantie is hieraan te danken dat het vrije relatiefpronomen *wat* ondergespecificeerd is voor getal en grammaticale categorie.²²

(8.186) Ik hoorde het geluid van [_{rel} wat leek op een spuitbus]

Als TVR's niet noemenswaardig verschillen van RVR's, dan zou verwacht mogen worden dat ze zich syntactisch niet verschillend gedragen bij extractie, binding etc.

²² In (8.186) wordt de vereenvoudigde weergave van Grosu's aanpak door Schelfhout et al. (2004) gebruikt. Voor details kan men terecht bij Grosu (2003:155).

Grosu zegt dan ook dat die verschillen slechts schijn zijn: extractie is ook niet altijd mogelijk in TVR's, anaforen hoeven niet altijd lokaal gebonden te worden, en idiomemen zijn lang niet altijd zo gemakkelijk te splitsen. Grosu heeft wellicht gelijk dat de criteria niet allemaal waterdicht zijn, maar waarom TVR's en RVR's in heel wat gevallen toch duidelijke syntactische verschillen tonen, blijft onverklaard. Bovendien heeft Grosu geen goede verklaring voor het optreden van de attributieve flexie bij het predicatieve adjectief in zinnen zoals (8.179), of voor het voorkomen van NPI's in TVR's zonder negatie, zoals in (8.181).

Schelfhout et al. (2004) doen een vierde voorstel, dat aansluit bij dat van Wilder, maar ook weer zonder dat er een constituent geschrapt wordt. Ze zien de TVR als een **parenthese**. Op die manier wordt het probleem ondervangen dat de 'gedeelde' constituent soms een verschillende vorm heeft in de vrije relatiefzin en de hoofdzin. De structuur van de TVR ziet er dan als volgt uit:

(8.187) Ik hoorde het geluid van [wat leek op]_{parenthese} een spuitbus

Ook deze analyse stuit op problemen. Ten eerste: gevallen waarin de informatiekern niet uiterst rechts staat in de TVR, zoals in (8.176), leveren een discontinue parenthese op.

(8.188) het handvat [**van wat op ...**]_{parenthese} een computertas [**... leek**]_{parenthese}

Ten tweede: normale parentheses worden prosodisch geïsoleerd:

(8.189) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

*Een van de bezwaren is – **ik verzin dit niet!** – dat er niet voldoende water zit in de omliggende slootjes.*

Schelfhout et al. (2004) argumenteren dat dat ook het geval is bij TVR's, maar dat is een aanvechtbaar idee. Een TVR als (8.173) hoeft niet van de rest van de zin gescheiden te worden door pauzes of door een intonatieverschil.²³

Zelf wijzen Schelfhout et al. nog op het probleem dat de parenthese op zichzelf ongrammaticaal is, maar ze merken terecht op dat dat heel gewoon is voor parentheses:

(8.190) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)

*dat meisje is met **ik weet niet hoeveel** jongens het bed ingedoken*

(8.191) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GNS 2008:1896)

*Montenegro, **zegt men er**, is één grote parkeerplaats van gestolen auto's*

²³ Prosodische isolatie is niet verplicht, maar wel mogelijk, maar dat geldt net zo goed voor gewone adjectieven.

Hoofdstuk 8

- (8.192) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GNS 2008:1896)
*Juist Justitie, **vindt Jonker**, faalt op veel fronten als het gaat om jeugdzorg*
- (8.193) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GNS 2008:1896)
*En niemand, **zeg je bij jezelf**, zou toch een man kunnen beïnvloeden of intimideren
wiens hele manier van doen gezag uitstraalt.*

Zelf stel ik een andere analyse voor TVR's voor, die er **kopbepalingen** in ziet.

De elegantste verklaring voor de transparantie-effecten is dat de informatiekern syntactisch op het niveau van de hoofdzin zit. De meeste voorstellen, behalve dat van Grosu dus, gaan daar ook van uit. De vraag is dan hoe de rest van de TVR geanalyseerd moet worden. Wilder, Van Riemsdijk en Schelfhout et al. staan een analyse voor waarin de TVR parenthetisch, dat wil zeggen: op een losse manier, aangehecht wordt aan de matrixzin. Over de precieze manier waarop die aanhechting gebeurt, verschillen ze van mening: Wilder argumenteert dat de rechts-perifere constituent in de TVR *geschrapt* wordt, Van Riemsdijk argumenteert dat die *gedeeld* wordt, en Schelfhout et al. argumenteren dat die er eenvoudigweg *niet staat*.

De analyse die hier voorgesteld wordt, sluit aan bij die van Schelfhout et al., met dit verschil dat ik geen dwingende reden zie om aan te nemen dat de TVR niet geïntegreerd is in de NC. Integendeel, de TVR lijkt zich hoe langer hoe beter te integreren. Dat blijkt uit diachroon onderzoek.

Samengevat komt de analyse van TVR's hierop neer: in de loop van het Nieuwnederlands geraken de sprekers van het Nederlands steeds beter vertrouwd met de nieuwe NC-kavel voor kopbepalingen. De semantiek van sommige vrije relatiefzinnen, namelijk die waarin het semantisch zwaartepunt op een rechts-perifere NC lag en waarin de rest van de vrije relatiefzin een evidentieële of modale waarde had (cf. infra), sloot zo goed aan bij al bestaande NC's met kopbepalingen dat een heranalyse niet zo'n grote stap was. Dat leidt tot een analyse zoals in (8.174), hier herhaald als (8.195).

- (8.194) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Ik hoorde het geluid van **wat leek op een spuitbus***

- (8.195) [[wat leek op]_M [[een]_D [[spuitbus]_N]]]_{NC}

Er zijn verschillende aanwijzingen dat de ontwikkelingen zich inderdaad hebben voorgedaan zoals hier voorgesteld: (i) TVR's hebben in de loop van de voorbije eeuw veelbetekenende vormaanpassingen ondergaan; (ii) ze zijn semantisch sterk verwant aan andere kopbepalingen; (iii) ze komen voor met wat eerder een 'proleptische determinator' is genoemd; (iv) voor de diachrone heranalyse die TVR's heeft opgeleverd, zijn er precedenter te noemen; (v) TVR's kunnen een niet-nominale waarde hebben; (vi) de frequentietoename van de TVR laat zich goed inpassen in de algemene ontwikkeling van de kopbepalingen in de NC. Ik ga nu wat dieper in op elk van die argumenten

(i) **Vormaanpassingen:** Zoals eerder opgemerkt is, staat de informatiekern in het Nederlands niet altijd uiterst rechts in de TVR. Dat is een probleem voor de analyse van Wilder, maar ook voor die van Schelfhout et al., omdat de parenthese in dat geval discontinu is. Hetzelfde bezwaar kleeft ook aan de analyse die hier voorgesteld wordt: niet-rechtsperifere informatiekernen leiden tot intern discontinue kopbepalingen.

(8.196) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Er tikt wat je een pensioenbom zou kunnen noemen

(8.197) Er tikt [[**wat je ...**]_M [[een]_D [[pensioenbom]_N]] [**... zou kunnen noemen**]_M]_{NC}

Dit fenomeen is echter enkel problematisch in een strikt synchrone analyse van TVR's. Een diachroon perspectief laat immers zien dat in het Nederlands strategieën worden toegepast om de informatiekern op de rechts-perifere positie te krijgen. De steeds vermeteler aard van die strategieën is een duidelijk argument voor de hier voorgestelde analyse.

Als de informatiekern een VzC is, ligt de te volgen strategie voor de hand: het Nederlands laat toe dat VzC's uitgesteld worden tot na de tweede zinspool (PP-over-V).

(8.198) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*De aanblik van mensen die met **wat op** een vuurwapen **lijkt** door de metro sluipen*

(8.199) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Ze buigen met tegenzin mee met **wat lijkt op** een herfstbries*

Wanneer de informatiekern geen VzC is, moeten andere strategieën bedacht worden. Soms is het mogelijk een NC om te bouwen tot een VzC:

(8.200) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Hoste begint met wat een makkelijk slachtoffer lijkt

(8.201) Hoste begint met wat lijkt **op** een makkelijk slachtoffer

Hoewel het aantal voorzetselvoorwerpen gestaag toegenomen is in het Nederlands (zie §4.1.2 en GNS 2008:1853), is de operatie in (8.201) slechts mogelijk in een beperkt aantal gevallen. De taalgebruiker laat zich daar echter niet door ontmoedigen, en gaat brutaalweg over tot het gebruik van een constructie die al sinds het Middelnederlands ongebruikelijk of althans erg gemarkeerd is geworden: het uitstellen van een direct object of een naamwoordelijk gezegde tot na de tweede zinspool.

(8.202) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Deze acties leidden onder de pers tot **wat** budaya takut of een cultuur van angst **werd genoemd**.*

Hoofdstuk 8

- (8.203) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*(...) om te komen tot **wat toen werd genoemd** een Stichting E-Gem.*

Er zijn duidelijke aanwijzingen dat NC's in het achterveld in dit soort vrije relatiefzinnen steeds frequenter voorkomen (zie verderop onder (vi), waar de resultaten van een kwantitatief corpusonderzoek voorgesteld worden).

De lokale heropleving van een verouderde constructie mag opzien baren, maar nog krasser is de strategie om wat op de informatiekern volgt, eenvoudigweg te schrappen. Voorbeelden als (8.204)-(8.208) zijn allerm minst zeldzaam, maar allicht van recente datum (ik heb althans geen voorbeelden kunnen vinden in het WNT-citatenmateriaal, noch in het GDS-corpus).

- (8.204) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Ik heb zeven jaar geleden **wat ik dacht een geweldige vrouw** leren kennen in de achterhoek*
- (8.205) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Maar goed, ik was al een paar weken niet lekker en bikte tegen, **wat ik dacht, een bloeding** aan die maar niet wilde doorzetten.*
- (8.206) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*(...) deelgenomen met, **wat ik dacht, een volwaardig universitair diploma.***
- (8.207) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Jona reikte onder de tafel naar, **wat ik dacht, een nieuwe fles**, maar wat, eenmaal op tafel geworpen, het resultaat bleek te zijn van groot speurwerk.*
- (8.208) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*(...) maar gewoon een van Google geplukt 3d-plaatje van **wat ik vermoed een enthousiaste fan** (...).*

In zulke zinnen ontbreekt naar het taalgevoel van wellicht wat conservatiever Nederlandsprekenden een stuk van het predicaat, namelijk *te zijn* of zoiets, zoals in (8.209), of nog beter: een voegwoord *dat* en een vervoegd werkwoord, zoals in (8.210).

- (8.209) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Wanneer ik een foto neem van een bloemenveld raak ik aan de praat met wat ik denk een koppeltje te zijn.
- (8.210) HEDENDAAGS NEDERLANDS (1996, ANE20070804)
Op de harde grond, tussen wat we dachten dat dovenetels waren, in een korte broek vol mieren, eten we dan koude warme spijzen en drinken we er warme frisdrank bij.

Technisch bekeken lijkt het hier om een contaminatie te gaan van een accusativus-cum-infinitivo (ACI) – soms ook wel raising (to object) genoemd – en een constructie met een BvG ‘volgens de handeling’ – ook wel: secondary predicate.²⁴

De volgende tabel bevat een overzicht van de verschillende strategieën om de informatiekern op de uiterst rechtse positie te manoevreren.

Tabel 8.7: *Strategieën om informatiekern rechtsperifeer te plaatsen*

OPLOSSING	VOORBEELD	STATUUT
a VzC in achterveld	<i>wat lijkt op een herfstbries</i>	‘normaal’
b NC in achterveld	<i>wat toen werd genoemd een Stichting E-Gem</i>	‘verouderd’
c contaminatie ACI/BvG	<i>wat ik dacht een geweldige vrouw</i>	‘ongrammat.’

Het *statuut* (laatste kolom) is een indicatie van hoe ‘gedurfd’ de constructie is: buiten de context van de TVR is constructie a helemaal in overeenstemming met de grammatica van het Nederlands, constructie b enigszins in strijd met de grammatica van het hedendaags Nederlands en constructie c ronduit ongrammaticaal. Over de diachronie van constructie a heb ik voorshands geen gegevens, maar constructie b en c lijken in opmars te zijn, wat geheel naar verwachting is, als de TVR een kopbepaling is: de toename van rechtsperifere informatiekernen loopt dan parallel met de consolidatie van de kavel voor kopbepalingen.

(ii) Semantiek: Ook op semantisch vlak is de TVR-minus-de-informatiekern goed vergelijkbaar met andere kopbepalingen: hij is doorgaans niet-waarheidsconditioneel en kan niet onder focus of onder het bereik van de negatie gebracht worden. Dat kan geïllustreerd worden met het voorbeeld in (8.211), waarin de negatie niet dan met grote moeite op iets anders dan de informatiekern betrokken kan worden: als vervolg is (8.212) semantisch veel normaler dan (8.213).

(8.211) Ze is niet wat in de vakliteratuur genoemd wordt leptosoom

(8.212) ... maar veeleer pyknisch

(8.213) #maar wat in de populaire literatuur zo genoemd wordt

²⁴ Een andere mogelijkheid is dat het hier om een contaminatie gaat van het zinsbrok *ik dacht*, die ook als kopbepaling kan voorkomen, en de TVR. Daarvoor pleit althans het vreemde konomiegebruik in zinnen als (8.205), (8.206) en (8.207): TVR's worden immers normaal zonder pauzes uitgesproken, in tegenstelling tot wat nogal eens het geval is bij epistemische ‘ik dacht’-parentheses. Een voorbeeld als (8.206) lijkt dus op een contaminatie van (i) en (ii).

- (i) deelgenomen met wat ik dacht dat een volwaardig universitair diploma was
- (ii) deelgenomen met, ik dacht, een volwaardig universitair diploma

Hoofdstuk 8

TVR's hebben vaak een modale of evidentieële betekenis. Ze drukken een voorbehoud uit van de spreker bij wat door de NC uitgedrukt wordt. Dat soort betekenis-
sen horen typisch thuis op het interpersoonlijke niveau, net zoals vrijwel alle andere
andere kopbepalingen. Vrije relatiefzinnen met een andere semantiek zijn in de regel
niet transparant. In (8.124) wordt een TVR gebruikt om een voorbehoud uit te
drukken bij de term *psychopaat*, wat typisch een interpersoonlijke kwestie is. In
(8.125) is dat niet het geval.

(8.214) Ze werd verliefd op wat zich nog het best laat omschrijven als een psychopaat.

(8.215) ^{??}Ze werd verliefd op wat zich later zou ontpoppen als een psychopaat.

(iii) Proleptische determinator: Eerder in dit hoofdstuk is opgemerkt dat kopbepalingen nogal eens vergezeld gaan van een proleptisch lidwoord, zie voorbeelden (8.13)-(8.32). Als TVR's kopbepalingen zijn, dan ligt het in de lijn van de verwachtingen dat ook zij zo'n proleptisch lidwoord kunnen krijgen. Dat is inderdaad het geval:

(8.216) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*maar wel **een** wat je zou kunnen noemen een haast onzichtbare muur*

(8.217) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Dit eerste tochtje werd dus **een** wat men noemt een 'wandeletappe'*

(8.218) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Ik verkeer nooit echt in **een** wat je nou zou kunnen laten doorgaan voor een 'normale' toestand*

(iv) Precedenten: Het type heranalyse dat resulteert in de TVR is niet zo exotisch als het lijkt. Promotie van wat oorspronkelijk als een bepaling dienst doet tot kern van een NC, is volstrekt geen zeldzaam verschijnsel. Het doet zich onder andere voor bij hechte apposities, binominale NC's (zie §3.2.2.3 voor argumenten voor heranalyse), en bij *wat voor (een) N*, dat vroeger als [*wat*] [*voor (een) N*] gesegmenteerd was, maar tegenwoordig op basis van zijn syntactisch gedrag als [*[wat voor een] N*] (zie o.a. Overdiep & Van Es 1949:502; Bennis 1983; Duinhoven 1988:256).²⁵ Ook

²⁵ Volgens Duinhoven (1988, 2001) heeft dat type heranalyse zich in bijna alle denkbare types bepalingen in de NC voorgedaan. Lidwoorden, adjectieven etc. zouden in het Middelnederlands (of nog vroeger, dat is niet altijd goed uit te maken bij Duinhoven) nog zelfstandige kernen geweest zijn, waaraan het nomen als bepaling van specificatie toegevoegd werd. Hoewel ik het idee dat adnominale bepalingen in het PIE nog autonome constituenten waren in het geheel niet ongenegen ben (zie §6.1), lijkt het me nogal vergezocht om aan te nemen dat nomina nabepalingen waren. De louter semantische en soms verregaand speculatieve argumenten van Duinhoven zijn niet erg overtuigend.

buiten de NC komt kern-bepalingomkering voor. Verhagen (2006) wijst erop dat *langeafstands-vraagwoordverplaatsingen* (*long distance wb-movements*) zoals in (8.129) zich als parenthese gedragen.²⁶

(8.219) HEDENDAAGS NEDERLANDS (Verhagen 2006:334)
En wat denk je dat ie zei, die prins?

(8.220) En wat [denk je dat]_{parenthese} ie zei, die prins?

(v) Niet-nominale transparante vrije relatiefzinnen: Zoals eerder al ter sprake gekomen is, hoeft een TVR, in tegenstelling tot een RVR, niet de waarde van een NC te hebben. Afhankelijk van de woordsoort van de informatiekern kan de TVR ook dienst doen als adjectief, als adverbium, of als werkwoord:

(8.221) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Dat boek is nou echt wat je noemt kapot gelezen.

(8.222) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Ze gaan dan wat je noemt “in ruste”

(8.223) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
en dat terwijl ik cola niet echt wat je noemt lekker vind

(8.224) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Niet om wat je noemt ‘je te uiten, je gevoelens kwijt te raken’ of iets dergelijks

(8.225) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
Die laten we wat je noemt, bewust gaan

(8.226) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
In oude parken kom je bomen tegen, die wat je noemt ‘in onbruik’ zijn geraakt

Zulke voorbeelden laten opnieuw de gelijkenis zien tussen TVR's en andere kopbepalingen: ook zinsadverbia, focuspartikels etc. kunnen als kopbepaling bij verschillende types constituenten gebruikt worden. In (8.227) wordt een voorbeeld gegeven van een disjunct bij een adjectief; in (8.228) van een disjunct bij een adverbium.

(8.227) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
*Onder het genot van een **wellicht** alcoholische versnapering zullen de verhalen weer loskomen.*

(8.228) HEDENDAAGS NEDERLANDS (INL)
***Uitgerekend** vandaag werd bekend dat de Verenigde Naties een groot aantal troepen terug gaat roepen uit Bosnië.*

²⁶ Ook in deze gevallen denk ik dat het veeleer om een bepaling dan om een parenthese gaat.

(vi) **Frequentie:** De overeenkomsten tussen TVR's en andere kopbepalingen komen ook tot uiting in kwantitatief corpusonderzoek. Hoewel het zoeken erg lastig is (cf. infra), kan een gedetailleerd onderzoek toch een en ander over de diachronie aan het licht brengen. Onverdacht transparante vrije relatiefzinnen duiken niet op voor het begin van de 19^e eeuw, en ze raken pas echt ingeburgerd in de tweede helft van de 19^e eeuw. Dat loopt ongeveer parallel met het opduiken van disjuncten als kopbepaling in de NC (zie §8.3.1.2).

Het zoeken naar TVR's in een corpus wordt in grote mate gehinderd door de nogal uiteenlopende vormen die de constructie kan aannemen. Het enige wat alle TVR's delen is het relatiefpronomen. Dat helpt het zoeken niet erg vooruit, omdat het relatiefpronomen nog niet zo lang geleden nog vrij wat paradigmatische variatie vertoonde (*wat, hetgeen, hetwelk* etc. – om nog maar te zwijgen van de spellingsvarianten) en vooral omdat het in het hedendaags Nederlands hopeloos polyseem is (*wat* als betrekkelijk voornaamwoord, als vragend voornaamwoord etc.).

Voor het onderzoek waarvan zo meteen de resultaten volgen, is alleen gezocht op de volgende vorm:

(8.229) “betr.vnw. met ingesloten antecedent (*wat, hetgeen* etc., inclusief spellingsvarianten) + een spanne van maximaal vijf woorden + vormen van het werkwoord *noemen* (behalve het preteritum) (*noemen, noem, noemt, genoemd*, inclusief spellingsvarianten)”.

Daarmee worden uiteraard lang niet alle TVR's geregistreerd, maar het levert een flinke steekproef op.

Nog problematischer is dat in de overgrote meerderheid van de treffers in het geheel niet uit te maken is of een vrije relatiefzin al dan niet transparant is. Van vrije relatiefzinnen zoals (8.230) kan definitieid, getal, etc. niet onafhankelijk vastgesteld worden:

(8.230) LAATNIEUWNEDERLANDS, eind 19^e eeuw (WNT s.v. kermis (I))
*Wezens, die op merkwaaardige wijze, alleen Indië eigen, een soort van godsdienstige handeling wisten te verbinden met **wat men elders kermistoeren noemen zou***

Een voor de hand liggende oplossing voor dit probleem is om alle vrije relatiefzinnen waarin de transparantie vormelijk niet bewezen kan worden, van de tellingen uit te sluiten, maar zelfs met vrij omvangrijke corpora houd je dan nog maar een handvol treffers over.

Hier is voor een andere oplossing gekozen: de treffers hebben een score gekregen, die aanduidt hoeveel kenmerken van een volwaardige TVR ze vertonen. Zulke kenmerken zijn:

(a) *de mate van integratie in de hoofdzin:* is de vrije relatiefzin in zijn geheel een voorwerp of bepaling in de hoofdzin, zoals in (8.231), of gaat het om een zinsappositie, zoals

in (8.232)? Integratie in de hoofdzin is een eerste vereiste om als TVR te kunnen functioneren. Als zinsappositie is de vrije relatiefzin nog helemaal autonoom.

(8.231) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GDS, 1916)

Wat Galilei natuur noemt, is een werkelijkheid bestaande buiten de zintuigen om en niettemin een gebied van verschijnselen.

(8.232) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GDS, 1907)

Tracht je toch eens een ogenblik te verplaatsen in 't zieleleven van iemand, die 't zinnelijke overwonnen heeft. . . Wat jij nog altijd liefde noemt.

(b) *functie als predicaatsnomen*: vrije relatiefzinnen die de functie hebben van een (karakteriserend) predicaatsnomen, zoals in (8.233), hebben de waarde van een adjectief of een indefiniete of niet-referentiële NC. In beide gevallen ligt transparantie voor de hand.

(8.233) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GDS, 1863)

*Daarentegen was hare moeder **hetgeen men pleegt te noemen eene gewone vrouw***

(c) *uitstel van de informatiekern-NC tot na de tweede zinspool ('extrapositie')*. Extrapositie van NC's is al sinds het vroegste Nieuwnederlands verouderd (zie GNS 2008:1051), en is dus mogelijk een aanwijzing dat er druk wordt uitgeoefend op de taalgebruiker om de informatiekern uiterst rechts te plaatsen, zodat de heranalyse van vrije relatiefzin naar kopbepaling gemakkelijker kan plaatsvinden (zie ook hoger, onder (i)).

(d) *niet-nominale vrije relatiefzinnen*. Als uit de context blijkt dat de vrije relatiefzin niet de waarde van een NC, maar bijvoorbeeld van een werkwoord heeft, zoals in (8.234), dan wijst dat op transparantie:

(8.234) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GDS, 1886)

*Het was zeer moeilijk, zoo niet volstrekt onmogelijk, Jan de Graan **wat men noemt op te voeden.***

(e) *indefinietheid*: zoals hoger opgemerkt zijn indefiniete vrije relatiefzinnen transparant. De belangrijkste indicatie voor indefinietheid is het optreden in existentiële constructies.

(f) *meervoud*: wanneer uit de context blijkt dat de TVR in zijn geheel als een meervoud functioneert, dan is hij transparant (cf. supra).

Op basis van de toegekende score zijn de vrije relatiefzinnen ingedeeld in drie groepen. De eerste groep wordt gevormd door de vrije relatiefzinnen die alleen maar beantwoorden aan kenmerk (a). Het gaat om vrije relatiefzinnen die weliswaar geïn-

Hoofdstuk 8

tegreerd zijn in de matrixzin, maar waar voor de rest geen enkele aanwijzing is dat ze transparant zijn. Zulke vrije relatiefzinnen functioneren hoogstens als *overbruggingscontext* (zie §4.1.2.3). In de tweede groep zitten de vrije relatiefzinnen die geïntegreerd zijn in de hoofdzin, en die daarnaast één kenmerk vertonen van transparantie, nagenoeg altijd extrapositie van de informatiekern (kenmerk c). Strikt genomen gaat het hier al om een *wisselcontext* (zie §4.1.2.3), maar omdat NC's met name in het Vroegnieuw-nederlands nog af en toe voorkomen na de tweede zinspool, zie (8.235)-(8.237), is kenmerk c niet helemaal betrouwbaar.

- (8.235) VROEGNIEUWNERLANDS, eind 16^e eeuw (GNS 2008:1051)
ende daernaer zal elck man plegghen zynen vrede
 ‘en daarna moet iedereen zich aan de wet houden’
- (8.236) VROEGNIEUWNERLANDS, 17^e eeuw (GNS 2008:1334)
sy toont dat sy is eene wijze onder soo veel dwaese maeghden
 ‘zij toont dat zij een wijze onder zo veel dwaze maagden is’
- (8.237) NIEUWNERLANDS, 18^e eeuw (GNS 2008:1604)
(Leamina) Die evenwel niet ontken den de gemeenschap die zy met Philibert hield
 ‘(L.) die evenwel niet de gemeenschap die zij met P. hield, ontkende’

De derde groep wordt gevormd door de vrije relatiefzinnen met naast kenmerk a nog minstens twee andere transparantiekenmerken. Hier gaat het om vrije relatiefzinnen die manifest transparant zijn.

Uit kwantitatief onderzoek op het WNT-citatencorpus blijkt duidelijk dat de TVR in opmars is: groep 2 en 3 winnen steeds meer terrein op groep 1.

Tabel 8.8: TVR in WNT

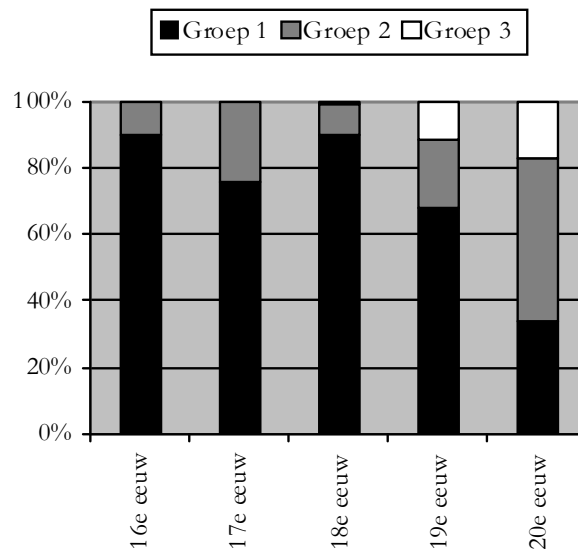
	GROEP 1		GROEP 2		GROEP 3		Σ
	n	%	n	%	n	%	n
16 ^e eeuw	9	90,00	1	10,00	0	0,00	10
17 ^e eeuw	34	75,56	11	24,44	0	0,00	45
18 ^e eeuw	72	90,00	7	8,75	1	1,25	80
19 ^e eeuw	139	68,14	41	20,10	24	11,76	204
20 ^e eeuw	41	33,88	59	48,76	21	17,36	121
Σ	295		119		46		460

Statistiek: Γ: 0,5508 ASF: 0,0534

Hoe duidelijk de tendens ook mag zijn, de bovenstaande grafiek en bijhorende tabel op de volgende bladzijde geven slechts *indirecte* evidentie voor de opkomst van de TVR: er kan alleen uit afgelezen worden wat de onderlinge verhouding is tussen groep 1, groep 2 en groep 3. Met andere woorden: relatiefzinnen met de vorm in (8.229) zijn hoe langer hoe vaker waarneembaar transparant, maar of de frequentie van de hele groep vrije relatiefzinnen stijgt of daalt, blijft onzichtbaar. Met de gegevens in tabel 8.8 valt niet uit te sluiten dat in absolute cijfers het aantal groep-3

TVR's in de 17^e eeuw groter was dan in de 20^e eeuw. Dat ligt aan de beperkingen van het corpus: van het WNT is niet precies bekend hoe het citatenmateriaal verdeeld is per eeuw. Absoluut tellen heeft daardoor geen zin: als er bijvoorbeeld meer TVR's aangetroffen worden in de 19^e-eeuwse citaten dan in de 20^e-eeuwse citaten, dan zou dat waarschijnlijk (mede) te wijten zijn aan de ruimere selectie bronnen uit de 19^e eeuw.

Grafiek 8.7: TVR in WNT

Voor absolute cijfers over het gebruik van TVR's moeten we ons wenden tot een corpus waarvan de omvang per periode gekend is, maar dat toch ook omvangrijk genoeg is om een voldoende groot aantal vrije relatiefzinnen met de vorm in (8.229) te oogsten. Het *GDS*-corpus heeft een aanzienlijke omvang (zie *Inleiding*, tabel 0.2), en het is bekend hoe groot elke jaargang van het tijdschrift is, al heeft het op het WNT het nadeel dat het niet zo'n brede periode bestrijkt. Niettemin zijn zelfs in de relatief korte periode die het corpus bestrijkt (honderd jaargangen), duidelijke tendensen waar te nemen. Naast de relatieve stijging van de TVR's van het type 2 en 3 valt vooral de absolute stijging op van alle types (I)VR. Dat wordt duidelijk in grafiek 8.8, waarin de aantallen gewogen worden volgens de corpusgrootte en vervolgens geïndexeerd zijn (1931-1936 = 100). De tendens wordt nog robuuster als het materiaal ingedeeld wordt in periodes van dertig jaar.²⁷ De beide tabellen en grafie-

²⁷ De 'onvolledige' decennia (1837-1840 en 1931-1936) zijn niet apart weergegeven, maar toegevoegd aan respectievelijk de eerste en de laatste periode.

Hoofdstuk 8

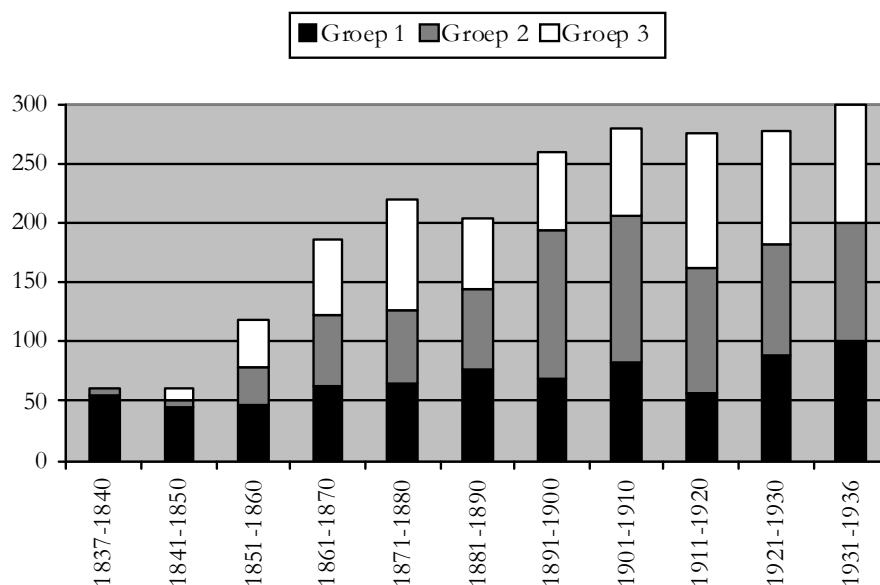
ken bevestigen dat de TVR pas echt van de grond komt in de tweede helft van de 19^e eeuw.

Tabel 8.9: TVR in GDS (1)

	GROEP 1		GROEP 2		GROEP 3		Σ
	n	%	n	%	n	%	n
1837 - 1840	12	92,31	1	7,69	0	0,00	13
1841 - 1850	29	87,88	3	9,09	1	3,03	33
1851 - 1860	36	63,16	15	26,32	6	10,53	57
1861 - 1870	63	55,26	38	33,33	13	11,40	114
1871 - 1880	67	51,94	42	32,56	20	15,50	129
1881 - 1890	75	57,69	43	33,08	12	9,23	130
1891 - 1900	64	41,83	76	49,67	13	8,50	153
1901 - 1910	75	46,88	71	44,38	14	8,75	160
1911 - 1920	49	38,28	59	46,09	20	15,63	128
1921 - 1930	64	52,89	43	35,54	14	11,57	121
1931 - 1936	39	54,17	25	34,72	8	11,11	72
Σ	573		416		121		1110

Statistiek:²⁸ Γ : 0,1187 ASF: 0,0350

Grafiek 8.8: TVR in GDS (1)

²⁸ De Gamma-waarde laat zien dat de tendens significant, maar niet erg sterk is over honderd jaar. Zekerheidshalve zijn de gegevens ook nog eens getest in een logistische regressieanalyse (met dank aan Dirk Spielman). Aan de hand van een proportional odds model met de periode als onafhankelijke, en de groep als afhankelijke variabele, kan vastgesteld worden dat er een lineair en een kwadratisch verband is, dat inderdaad significant is.

Tabel 8.10: TVR in GDS (2)

	GROEP 1		GROEP 2		GROEP 3		Σ
	n	%	n	%	n	%	n
1837 - 1840	140	64,52	57	26,27	20	9,22	217
1921 - 1930	206	50,00	161	39,08	45	10,92	412
1931 - 1936	227	47,19	198	41,16	56	11,64	481
Σ	573		416		121		1110

Statistiek: Γ : 0,1551 ASF: 0,0449

Grafiek 8.9: TVR in GDS (2)

Uit al de tabellen en grafieken blijkt dat het aantal TVR's toeneemt, zowel in relatieve als in absolute zin, en dat die toename zich voordoet in een periode dat de kavel voor kopbepalingen in de NC snel uitbreiding neemt. De kwantitatieve gegevens ondersteunen dus het idee dat TVR's als een vorm van kopbepaling beschouwd kunnen worden.

8.4 BESLUIT

In hoofdstuk 8 is de enigszins controversiële stelling verdedigd dat de Nederlandse NC recent uitgebouwd is met een kavel voor kopbepalingen, ter linkerzijde van de determinator. De determinator vormt niet langer het sluitstuk van de NC, al neemt hij door zijn vaak verplichte statuut weliswaar een wat bijzondere positie in.

De nieuwe kavel is volop in aanbouw. Voorlopig kunnen kopbepalingen nog even zo gemakkelijk buiten de NC plaatsnemen. Maar tegen de achtergrond van de ontwikkelingen die in hoofdstuk 6 en 7 zijn beschreven, en op basis van de kwanti-

Hoofdstuk 8

tatieve gegevens in hoofdstuk 8, is dat vrije gebruik van kopbepalingen die interpretatief bij de NC horen naar verwachting een aflopende zaak, zoals het er nu naar uitziet.

De kavel voor kopbepalingen begint bescheiden in het Vroegnieuw Nederlands, met de aanhechting van focuspartikels aan de NC. Later wordt die kavel steeds drukker bevolkt. Dat extensieproces verloopt analoog aan wat zich ook voordoet bij de adjectieven en de determinatoren. Opnieuw geldt dat complexere elementen meer weerstand bieden tegen inlijving bij de NC dan eenvoudige (zie ook §6.3.2.5). Na de focuspartikels, komen partikelclusters opzetten, daarna disjuncten en conjuncten, en recent ‘zinsbrokken’ – dat zijn fragmenten waarin een (vervoegd) werkwoord staat. In §8.3.1.4 is uitvoerig stilgestaan bij een specifiek type zinsbrok, de zogenoemde transparante vrije relatiefzin, bij wijze van gevalstudie.

De functie van de nieuwe kavel lijkt interpersoonlijke modificatie van de NC te zijn (zie ook Van de Velde 2007). Taalgebruikers kunnen er een voorbehoud, een verwachting, een versterking en wat dies meer zij aan niet-representationele semantiek, mee uitdrukken. De opkomst van kopbepalingen is te vergelijken met de toename van modale hulpwerkwoorden (zie Coupé 2007 voor het Nederlands) en zinsadverbia (zie o.a. Swan 1988a voor het Engels) op het clausale niveau.

Hoofdstuk 9

Oorzaken en verklaringen

In de vorige hoofdstukken is omstandig geargumenteerd dat de structuur van de NC in het hedendaags Nederlands het resultaat is van een eeuwenlang uitbreidingsproces. Dat proces verloopt op een vrij regelmatige manier: (i) hoe breder het bereik (*scope*) van de bepaling, hoe later die ingelijfd wordt bij de NC; (ii) hoe complexer de binnenbouw van de bepaling, hoe later die ingelijfd wordt bij de NC; (iii) met het vorderen van de tijd neemt de tolerantie voor oude, afwijkende patronen af. De chronologie van de aanleg van steeds nieuwe kavels kan als volgt weergegeven worden:

Tabel 9.1: *Uitbouw van de NC*

PERIODE	STRUCTUUR	UITBREIDING
Proto-Indo-Europees	[N] _{NC}	nucleaire NC
Protogermaans	[A [N]] _{NC}	aanleg adjectiefkavel
Oudnederlands	[D [A [N]]] _{NC}	aanleg determinatorkavel
Nieuwnederlands	[M [D [A [N]]]] _{NC}	aanleg kopbepalingkavel

Bij zo'n langlopende taalverandering met een welbepaalde richting rijst onmiddellijk de vraag naar de verklaring: wat is de motor achter deze gerichte ontwikkeling? In de volgende paragrafen passeren een aantal theorieën de revue die voor dit soort regelmatige langetermijnontwikkelingen zijn voorgesteld in de vakliteratuur. Een gedetailleerde weergave van alle bestaande theorieën is uiteraard niet haalbaar. Daarvoor wordt de lezer doorverwezen naar gespecialiseerde historiografische publicaties. Maar §§9.1-9.6 geven wel een paar tendensen aan in ongeveer twee eeuwen discussie over de verklaring achter taalverandering.

9.1 DRIFT

Bij de kwestie of taalveranderingen directionaliteit (kunnen) vertonen, wordt meestal verwezen naar Sapir's concept van *drift*, tegenwoordig ook wel eens *samenzwering* (*conspiracy*) genoemd. Beroemd is diens citaat: "Language moves down time in a current of its own making. It has a drift." (Sapir 1921:160).

Onder *drift* zijn in de loop van de 20^e eeuw vrij verschillende dingen verstaan (voor een overzicht, zie Malkiel 1981), maar hier wordt het gebruikt als term voor

Hoofdstuk 9

taalveranderingen over een lange periode, met een welbepaalde richting. Dat laatste kenmerk is misschien wel het belangrijkste.¹ Sapir (1921:165-166) schrijft:

“The drift of a language is constituted by the unconscious selection on the part of its speakers of those individual variations that are **cumulative in some special direction.**” (mijn emfase)

Dat taalverandering over een lange periode een bepaalde koers kan volgen, valt moeilijk te ontkennen. Een van Sapirs eigen voorbeelden van drift, het wegdeemsteren van het morfologische casusonderscheid (*deflexie*), is een goed gedocumenteerd proces dat zich in verschillende talen voordoet en zich uitstrekt over ettelijke generaties heen. Zelfs generatieve theorieën, die volhouden dat taalverandering tot stand komt door imperfecte taalverwerving van jonge kinderen, en zulke langetermijnveranderingen principieel moeilijker kunnen modelleren, erkennen die deflexietendens, en ze hebben er hun eigen verklaringen voor ontworpen (zie bijvoorbeeld Roberts 2007 over het domino-effect in de parametersettings).

De term drift is nuttig in de *beschrijving* van (een bepaald type) taalverandering, maar een *verklaring* is het niet. De oorzaak van directionaliteit in taalverandering blijft, ook na Sapirs uiteenzetting in hoofdstuk 7 van zijn boek *Language*, een groot mysterie (zie Lakoff 1972, *passim*).

Dat neemt niet weg dat verschillende taalkundigen, ook lang voor Sapir de term *drift* introduceerde, toch allerlei theorieën hebben bedacht om directionaliteit in taalverandering te verklaren. Sommige van die theorieën gaan ervan uit dat talen veranderen volgens een vooraf uitgestippeld pad: talen worden almaar beter, of juist almaar slechter, maar er bestaan ook subtielere versies, bijvoorbeeld: dat de ontwikkeling van de taal de ontwikkeling van de cognitieve vermogens van de mens volgt. In de mate dat die laatste ontwikkeling naar steeds hogere stadia leidt, wordt ook de taal steeds complexer. Verder zijn er ook theorieën die een verband leggen tussen ontwikkelingen in de taal en ontwikkelingen in de cultuur: complexere culturen maken gebruik van een complexere taal. Drift hoeft echter niet per se een ontwikkeling naar iets hogers, beters, of complexers te impliceren. De richting die een taal op drijft, is niet altijd op voorhand te voorspellen. Het kan gaan om het gezamenlijke, maar onbedoelde effect van veranderingen op microniveau (de zgn. ‘onzichtbare hand’). Volgens nog weer ander onderzoek moeten sommige drifts verklaard worden vanuit veranderende stilistische voorkeuren, of door taalcontact.. Ten slotte is er ook een pak literatuur over taalinterne factoren die een rol spelen bij driftfenomenen.

In wat nu volgt, wordt een overzicht gegeven van een aantal verklaringen voor drift in het algemeen (§§9.2-9.6) en voor de NC-drift die in dit boek centraal staat in het bijzonder (§9.7). De opzet is chronologisch: eerst komen oudere theorieën ter

¹ Merk op dat deze technische betekenis van drift afwijkt van het gewone taalgebruik, waarin *drift* de betekenis ‘stuurloos drijven, zwalken’ heeft, waarbij er dus duidelijk géén richting is.

sprake, en later meer recente. Die chronologische lijn kan echter niet strikt aangehouden worden: als oude theorieën later weer populair worden, of als nieuwe theorieën raakpunten vertonen met oude, dan worden ze samen behandeld.

9.2 ORGANISCHE ONTWIKKELING: GROEI EN VERVAL

Een (vooral in vroeger tijden) populaire theorie is dat de grammatica zich ontwikkelt van ‘primitief’ naar ‘complex’. Harris & Campbell (1995:17-19) spreken in dit verband over het *growth principle*. Volgens dat principe zouden grammaticale categorieën zich ontwikkelen van kleiner naar groter, en van concreet naar abstract. Binnen die *groei-theorie* zijn er twee verschillende strekkingen: de eerste gaat ervan uit dat op de periode van groei een periode van aftakeling volgt. De theorie biedt op die manier ook ruimte aan het bij niet-taalkundigen populaire *idée reçue* dat talen stelselmatig achteruitgaan. Daarnaast is er een tweede strekking, die stelt dat er van aftakeling geen sprake is: de taal boekt alleen maar vooruitgang. Die tweede strekking wordt besproken in §9.3.

De 19e-eeuwse groei-theorie past in een *organische* visie op taal (Bakker 1977:120-121; Morpurgo-Davies 1998:86-88; Lightfoot 1999:35). Talen kunnen beschouwd worden als organismen, en doorlopen verschillende fasen, of ‘levenscycli’: geboorte, groei, aftakeling en dood. Bij Schleicher heet het dan dat talen van een *isolerende* over een *agglutinerende* naar een *flecterende* fase overgaan, alvorens ze aan verval overgeleverd worden.^{2 3} De periode van groei situeert zich in de prehistorie, terwijl het verval zich in de historische periode afspeelt. Dat is meteen ook een zwakte van de theorie: de opeenvolging van de verschillende fasen voorafgaand aan het verval heeft zich integraal voorgedaan vóór de schriftelijke overlevering, en daarmee wordt het gebrek aan materiële evidentie bij voorbaat gelegitimeerd. Het scenario van neergang in de schriftelijk overgeleverde talen wordt gevoed door een uitgesproken cultuurpessimisme (zie Aitchinson 1991:212). Recentere versies van de organische theorie hechten geen speciaal belang meer aan het onderscheid prehistorisch vs. historisch (zie bijvoorbeeld Dahl 2004:69-74), al kan de opkomst van een geschreven cultuur wel een impact hebben op de ontwikkeling van de taal (cf. infra).

9.3 EVOLUTIE

De organische groeitheorie, zoals die impliciet of expliciet gepropageerd werd in het werk van Bopp, Grimm, Humboldt, Schlegel, Schleicher en Max Müller (zie Morpurgo-Davies 1998:86-88, 196-200), is op de korrel genomen, onder andere door de

² Schleichers driedeling, die invloed van Hegel verradt, is een reductie van de vierdeling van Humboldt, die ook nog een *incorporerende* fase onderscheidt.

³ De drie fasen zijn niet alleen diachroon opeenvolgende stadia van een taal, maar blijven ook naast elkaar aanwezig binnen een taalfase (zie Jespersen 1993:6, voetnoot 1).

Hoofdstuk 9

neogrammatici (zie Harris & Campbell 1995:18-19), maar dat heeft niet verhinderd dat het idee dat alle talen over een lange periode dezelfde ontwikkeling vertonen, nog lang doorgewerkt heeft. Het geloof aan de verschillende stadia en aan het cruciale onderscheid tussen de prehistorische en de historische periode is gaandeweg verlaten, en ingeruild voor een meer lineaire ontwikkeling: in plaats van een scenario van groei en verval komt het idee opzetten dat talen steeds efficiënter worden. De basis voor die gedachte is dat taalevolutie vergelijkbaar is met biologische evolutie en dat beide een progressieve lijn vertonen. In de loop van de geschiedenis worden die talen geselecteerd die het beste beantwoorden aan de eisen van de taalgebruiker. In de mate dat de taalgebruiker steeds hogere eisen stelt, worden talen dan ook steeds beter. Maar niet alle evolutionaire theorieën volgen die redenering. Recentere versies hebben vaak een beduidend minder teleologische inslag (cf. infra): net zoals biologische evolutie niet noodzakelijk tot steeds hogere levensvormen hoeft te leiden, hoeven ook talen niet steeds efficiënter, ingenieuzer of complexer te worden.

De bekendste verdediger van het idee dat talen steeds beter worden, is Jespersen. Over de Europese deflexie, die in de 19^e eeuw gewoonlijk als een aftakelingsproces beschouwd werd, zegt hij:

“[T]he analytic structure of modern European languages is so far from being a drawback to them that it gives them an unimpeachable superiority over the earlier stages of the same languages. The so-called full and rich forms of the ancient languages are not a beauty but a deformity.” (Jespersen 1993:14)

Geen cultuurpessimisme dus bij Jespersen, maar een onversneden vooruitgangsoptimisme met een Darwinistische ondertoon, wat samengaat met laatdunkende uitlatingen over de talen van primitieve volksstammen, die hopeloos ten achter zijn bij de verder ontwikkelde Europese talen. Jespersens boek *Progress in language* dateert van het einde van de 19^e eeuw, maar ook in de 20^e eeuw wordt dat gedachtegoed hier en daar verdedigd, zij het vaak op een wat impliciet manier. Het idee dat talen vroeger primitiever waren en allengs complexer worden, duikt bijvoorbeeld op in het werk van Reichling (1967:279-281), wanneer hij opmerkt dat “kinderen en primitieven” het zonder het onderschikkende voegwoord *dat* kunnen stellen (zie verderop voor vergelijkbare uitlatingen).⁴

Dat soort opvattingen zijn stellig uit de mode geraakt in de historische taalkunde, tenminste wanneer het gaat over de geschiedenis van de geattesteerde talen. De groei-gedachte is immers wel nog aan de orde in de literatuur over oorsprong van de taal (soms ook *taalevolutie* (*language evolution*) genoemd), een tak van de taalwetenschap

⁴ De groei-gedachte is met name hardnekkig in discussies over zinsverbinding. De gedachte dat subordinatie of complementzinnen uit losse zinnen ontstaan zijn, gaat al minstens honderd jaar mee, van Eduard Hermann tot Heine & Kuteva (zie verder ook Van der Horst 1981:164, voetnoot 4 en Harris & Campbell 1995:308 voor referenties).

die door nieuwe impulsen uit belendende wetenschapsdomeinen (neurologie, biologie, antropologie, archeologie etc.), recent opnieuw tot bloei gekomen is (zie o.a. Bickerton 1990, 1995; Hurford et al. 1998; Knight et al. 2000; Carstairs-McCarthy 2000; Givón & Malle 2002; Wray 2002; Christiansen & Kirby 2003; Tallerman 2005; en het thematisch nummer van *Lingua* 117(3) in 2007).⁵ Maar in de historische taalkunde sensu stricto (die zich niet bezighoudt met de ontwikkeling van de *taal*, maar van *talen*)⁶ is het idee dat talen zich ontwikkelen van primitief naar complex dus goeddeels verlaten.⁷

Ondanks scherpe kritiek van onder andere Boas, Sapir, Whorf, Chomsky en Greenberg (zie Perkins 1992:55-64; Lightfoot 1999:40-41), is de theorie nooit met wortel en tak uitgeroeid. Tot op vandaag worden diachrone ontwikkelingen af en toe in verband gebracht met ontwikkelingen in de kindertaalverwerving, waarin een echo weerklinkt van de 19^e-eeuwse theorie van Ernst Haeckel, dat fylogenese ontogenese recapituleert.⁸ Zo legt Kiparsky (1968:192-195) een verband tussen het optreden van dubbele negatie in kindertaal en in substandaartaal, en Givón (1979:231-232) schrijft:

“There seems to be an inescapable connection between diachrony and child development in the sense that processes that seem to occur as the child modifies its early communicative mode via syn-

⁵ Dat moet ons ervoor hoeden de 19^e-eeuwse groeitheorie al te scherp te veroordelen. Het idee dat talen in oorsprong een primitief stadium doorgemaakt hebben, is lang niet onwaarschijnlijk (al is niet duidelijk wat *primitief* inhoudt. Voor Schleicher en thans bijvoorbeeld Bickerton: monosyllabisch, zonder syntaxis, een aanschakeling van geïsoleerde woorden; voor Jespersen en thans bijvoorbeeld Wray: een synthetisch brok, waarin gedachten geconglomereerd uitgedrukt werden. Zie verder ook Tallerman 2007), alleen was het historisch perspectief van de 19^e-eeuwers helemaal anders: een betrouwbare theorie over de ouderdom van de mensheid, en a fortiori over de ouderdom van de taal was in Schleichers tijd nog niet voorhanden. Voor Schleicher viel de oorsprong van de taal ongeveer samen met de oorsprong van het PIE.

⁶ Zie voor dit onderscheid Bickerton (2007:511).

⁷ Het zicht op de theoretische ontwikkelingen wordt aanzienlijk belemmerd doordat na verloop van tijd de term *primitieve talen* gebruikt werd voor talen gesproken in primitieve culturen, zonder de implicatie dat die talen zelf ook op een of andere manier essentiële kenmerken misten (zie Swadesh 1972:vii).

⁸ Daarmee hoeven nog niet alle studies waarin een verband gelegd wordt tussen diachronie en kindertaalverwerving meteen als onwetenschappelijk van de hand gewezen te worden. Ook in de hedendaagse biologie worden verschillende overeenkomsten tussen ontogenese en fylogenese erkend, ook al is Haeckels oorspronkelijke theorie algemeen afgezworen. Het cerebrum, het meest gesofisticeerde deel van het menselijk brein, heeft zich fylogenetisch het laatst ontwikkeld, en vormt zich ook bij embryo's vrij laat, en walvisembryo's gaan door een stadium waarin ze – zoals andere zoogdieren – haar krijgen, dat later weer verdwijnt, om maar enkele voorbeelden te noemen.

Hoofdstuk 9

tacticization are identical to processes which create syntactic structures in language over time.”

Dat verband heeft hij recent verder uitgediept in Givón (2009). Een soortgelijke erfenis van de groei-theorie ziet Weerman (1986) in theoreticëen die aannemen dat oudere taalstadia, c.q. het Middelnederlands (zie Bossuyt 1986 en Burridge 1993), meer pragmatisch dan syntactisch georganiseerd waren. Zo bijvoorbeeld bij Givón, in de volgende passage (1979:268):

“[Syntax] is a communicative mode which arises – diachronically, ontogenetically, and most likely also phylogenetically – as a result of grammaticalization-syntactization of the pragmatic mode of discourse.”

Verder moet in dit verband ook nog allerlei onderzoek genoemd worden dat de complexiteit van een taal koppelt aan de complexiteit van de cultuur (zie Perkins 1992, en de talloze referenties in diens hoofdstuk 2), een idee dat teruggaat op Rousseau, maar bijvoorbeeld recenter ook opduikt in het beroemde kleurenonderzoek van Berlin & Kay (zie Perkins 1992:45), en bij Martinet:

“On peut poser, au départ, que l'évolution d'une langue est sous la dépendance de l'évolution des besoins communicatifs du groupe qui l'emploie. Bien entendu, l'évolution de ces besoins est en rapport direct avec l'évolution intellectuelle, sociale et économique de ce groupe.” (1973:173)

“Un accroissement de la complexité des relations humaines entraînera nécessairement une perception plus aigüe de la variété des rapports entre les différents éléments de l'expérience. Ceci déterminera l'agencement de moyens linguistiques destinés à marquer ces rapports, c'est-à-dire l'apparition de nouvelles fonctions.” (1973:175)

In dit verband kan verder ook Deutscher (2000) vermeld worden, die de ontwikkeling van complementzinnen in het Akkadisch in verband brengt met de groeiende complexiteit van de Babylonische samenleving, en daar algemene conclusies uit trekt over de relatie tussen complexiteit in de taal en in de cultuur:

“I claim that finite complementation is a more powerful linguistic tool than the alternative constructions, because it is better at dealing with more complex communicative contents. The expansion in the use of finite complements may therefore be seen as an adaptation to the development of more complex communicative needs.” (Deutscher 2000:164)

Dit soort onderzoek heeft, om voor de hand liggende ideologische redenen, heel wat kritiek uitgelokt. De huidige taalkunde gaat er gemeenlijk van uit dat talen tot nader order functioneel gelijkwaardig zijn, zoals het al door Sapir (1921:234) geformuleerd was als volgt:

“[A]ll attempts to connect particular types of linguistic morphology with certain correlated stages of cultural development are vain. Rightly understood, such correlations are rubbish.”

Die opvatting werd nog versterkt door het geloof aan een aangeboren universele grammatica in de dominante generatieve stroming.

Recent wint de gedachte dat talen kunnen verschillen in complexiteit echter opnieuw veld (zie bijvoorbeeld McWhorter 2001; Dahl 2004; workshop in april 2007 in Leipzig⁹), zonder dat daarom ook altijd aangenomen wordt dat linguïstische complexiteit correleert met culturele complexiteit.¹⁰ Het verwijt van taalkundigen die alle talen voor gelijkwaardig houden, dat het bewijsmateriaal zo gering is, kan ook omgekeerd worden:¹¹

“[N]othing in modern linguistic theory entails that all natural languages be equally complex, and as such, any assertion or even underlying assumption to this effect qualifies it as a truism yet to be tested rather than as an established fact.” (McWhorter 2001:131)

Een toename in taalcomplexiteit kan het gevolg zijn van heel uiteenlopende factoren. Lightfoot (1999:250) neemt bijvoorbeeld aan dat talen, net als andere natuurlijke systemen, veranderen volgens inherente wetmatigheden. Die *zelforganisatie* (zie ook McWhorter 2001:131) hoeft dus niet per se verklaard te worden door culturele veranderingen. De aandacht voor variatie in taalcomplexiteit loopt parallel met de recente opbloei van theorieën die de historische taalkunde op de leest van de biologische evolutieleer schoeien, niet door op een naïeve manier aan te nemen dat taal zelf een biologisch organisme is, maar wel door uit te gaan van een algemene evolutietheorie die zowel voor biologische als culturele systemen werkt (zie Nettle 1999; Croft 2000; Givón 2002, 2009). Die algemene evolutieleer is dan wel meestal van

⁹ Zie: <http://email.eva.mpg.de/~gil/complexity/index.html>

¹⁰ Eensgezindheid over hoe linguïstische complexiteit gemeten moet worden is er niet, maar in tegenstelling tot de nogal intuïtieve noties die erop nagehouden werden in het 19^e-eeuwse onderzoek dienaangaande, worden tegenwoordig verdienstelijke pogingen ondernomen complexiteit objectief te definiëren.

¹¹ Dat roept natuurlijk de vraag op waar de bewijslast ligt, bij diegenen die beweren dat talen dezelfde mate van complexiteit bezitten, of bij diegene die menen dat de complexiteit kan verschillen van taal tot taal. Op louter wetenschapstheoretische gronden lijkt de bewijslast toch eerder te liggen bij de eerste groep: zeggen dat twee zaken gelijk zijn, is een sterkere claim dan aannemen dat ze kunnen verschillen.

Hoofdstuk 9

zijn teleologische inslag ontdaan – net als de huidige biologische evolutieleer, overigens.¹²

Taalkundigen zijn overigens niet alleen bij de biologie, maar ook bij de economie te rade gegaan. Keller (1994) ziet drift-verschijnselen als een geval van wat Adam Smith de onzichtbare hand (*the invisible hand*) heeft genoemd. Trends op macroniveau kunnen het onbedoelde effect zijn van individuele beslissingen op microniveau. Ook hier is geen sprake van een hoger doel. Het is op voorhand immers niet helemaal te voorspellen welke trends zich zullen voordoen als de aanvangscondities niet bekend zijn (zie Keller 1994:73-74).

Ten slotte mag erop gewezen worden dat de hele grammaticalisatieleer schatplichtig is aan de 19^e-eeuwse groei-theorieën. Het idee dat grammatica ontstaat door het rekruteren van lexicale elementen – flexie uit agglutinatie –, was Schleicher c.s. al bekend. Alleen geloofde men aanvankelijk dat de aanbouw van de grammatica een bepaalde fase vertegenwoordigde in de ontwikkeling van de taal, terwijl thans het idee leeft dat het om een constante spiraal van slijtage en vernieuwing (*bleaching and renewal*) gaat, en dat elke fase zijn eigen vernieuwingen doorvoert.¹³ Grammaticalisatie is met andere woorden van alle tijden (hetzelfde geldt overigens voor subjectificatie en extensie).

¹² Het is niet altijd eenvoudig uit te maken of een verklaring voor drift wel of niet een beroep doet op teleologische motieven, en dat heeft veel te maken met de dubbelzinnigheid van de concepten *teleologie*, *doel*, *doelmatigheid* etc. Onder teleologische verklaringsmodellen worden heel uiteenlopende opvattingen samengebracht. Allereerst de opvatting van bijvoorbeeld Jespersen dat talen steeds *beter* worden. In zo'n opvatting zijn taalveranderingen gericht op een *positief beoordeeld* doel. Een heel andere opvatting is dat talen weliswaar *en masse* evolueren naar een doel, maar dat van een kwalitatieve beoordeling van dat doel geen sprake kan zijn. Bijvoorbeeld: het Engels verliest massaal zijn morfologie, maar of dat nu beter of slechter is dan het bezit van een uitgebreid casussysteem, daar kan geen uitspraak over gedaan worden. Een derde opvatting is dat het doel – al dan niet kwalitatief beoordeeld – zich voortdurend verplaatst. De voorbije duizend jaar heeft het Engels zijn flexiemorfologie verloren, maar het is mogelijk dat de komende duizend jaar een heel nieuw flexiesysteem oprijst. Croft (2000:78-82) maakt in dit verband een nuttig onderscheid tussen *globale vooruitgang* (*global progression*) en *lokale vooruitgang* (*local progression*) – zonder dat hij vooruitgang als iets positiefs kwalificeert. Teleologische modellen, aldus Croft, gaan uit van globale vooruitgang.

De verwarring in het indelen van de verschillende verklaringsmodellen is te wijten aan twee zaken. Ten eerste kleven aan veel termen in het gewone taalgebruik allerlei connotaties, die hinderlijk zijn in discussies als de onderhavige, waar het heel nauw luistert. Zo bijvoorbeeld *doel*, waar vaak iets inherent positiefs onder verstaan wordt. Ten tweede is niet altijd goed uit te maken wat een auteur precies bedoelt: als Peltola schrijft dat de geest van de Angelsakser wellicht minder elastisch was dan de onze (cf. *infra*), dan houdt dat op de keper beschouwd geen kwalitatief oordeel in – een elastische geest zou in principe ook iets heel slechts of gewoon iets anders kunnen zijn dan een starre geest – maar het ligt voor de hand hier een impliciet waardeoordeel in te lezen.

¹³ Overigens is ook dat idee geen 20^e-eeuwse uitvinding. Jespersen (1993:124-125) wijst bijvoorbeeld op dergelijke opvattingen, die hij zelf bestrijdt, bij Herm. Möller.

9.4 GENRES, REGISTERS EN STIJL

Een wat minder spectaculaire verklaring voor langetermijnveranderingen in de syntaxis is de opkomst van geschreven taal. Onderzoek heeft uitgewezen dat er aanzienlijke structurele verschillen bestaan tussen gesproken en geschreven taal (zie o.a. Chafe 1982, 1994; Biber 1986; Biber et al. 1999; Givón 1979, 1995, 2002), en wanneer in de loop van de geschiedenis het schriftelijke taalgebruik in steeds meer domeinen de overhand neemt op het mondelinge, wat onder andere in Europa het geval is geweest, dan kan die omslag zijn weerslag hebben op de taal, met name ook wanneer de opkomst van geschreven taal gepaard gaat met standaardisering (zie Koefoed 1978:49; Burrige 1993:237; Fischer 2007:37-43 en de aldaar geciteerde auteurs).

Een cruciale vraag is natuurlijk hoe de toename van deze of gene in oorsprong schriftelijke constructie beoordeeld moet worden: gaat het om een authentieke taalverandering, die vanuit de schrijftaal binnengedrongen is in het 'taalsysteem', of blijft het 'taalsysteem' als zodanig onveranderd, en wordt het schrijftaalregister gewoon vaker gebruikt? Voorstanders van een theorie die een onderscheid maakt tussen *taalvermogen* en *taalgebruik* (*competence* versus *performance*, *I-language* versus *E-language*...) zullen allicht sneller geneigd zijn de tweede visie aan te nemen. Ook al omdat men er traditioneel van uitgaat dat geschreven taal een afgeleide vorm van taalgebruik is, en dat taalveranderingen gewoonlijk uitgaan van de gesproken taal, en niet of veel minder van de geschreven taal. Taalkundigen die het onderscheid tussen taalvermogen en taalgebruik onhoudbaar vinden, hebben daarentegen vaak minder moeite met de eerste visie. Ze wijzen erop dat geschreven taal een totaal andere functie heeft dan gesproken taal, dat de verschillen tussen beide registers schromelijk onderschat worden, en dat taalveranderingen ook hun oorsprong kunnen hebben in geschreven taal (zie ook Van der Lubbe 1958:11).

Een andere vraag is of het onderscheid tussen gesproken en geschreven taal niet te grof is. Chafe (1982) waarschuwde al dat niet alle vormen van gesproken taal over dezelfde kam geschoren mogen worden. Orale literatuur sluit bijvoorbeeld nauwer aan bij geschreven taal dan bij gesproken taal. Die consequentie wordt verder doorgetrokken door Biber (1986): voor hem is er niet één groot verschil tussen gesproken en geschreven taal, maar een veel fijnmaziger onderscheid tussen registers, genres of teksttypes. Hij pleit voor een multidimensionele aanpak:

“[N]o single dimension [bijvoorbeeld *geschreven* vs. *gesproken*, fv] adequately accounts for the range of linguistic variation across spoken/written texts. The communicative possibilities offered by a language are complex, and there is no reason to expect a single dimension to be the central discriminator among all text types.”
(Biber 1986:385)

De grens tussen theorieën die taalverschillen koppelen aan registersverschillen, en de in de vorige paragraaf (§9.3) genoemde theorieën die taalverschillen koppelen aan cultuurverschillen, is natuurlijk niet altijd even scherp.¹⁴ De ontwikkelingsgraad van een samenleving (of van een individu) kan onder andere gebaseerd zijn op geleterdheid, standaardisering etc. Verder laat schriftelijk en gestandaardiseerd taalgebruik toe dat een taal over een grotere ruimtelijke en temporele afstand gebruikt kan worden, wat oorzaak of gevolg kan zijn van ingrijpende maatschappelijke veranderingen (cf. infra).

9.5 TAALCONTACT

Recent wordt in de diachrone grammatica veel aandacht besteed aan de invloed van *taalcontact* op taalverandering (zie bijvoorbeeld Heine & Kuteva 2003, 2005, 2006). Dat soort onderzoek heeft uitgewezen dat het hoogst twijfelachtig is dat syntaxis immuun is voor beïnvloeding door taalcontact, zoals vroeger wel eens beweerd is. Een operationele theorie van hoe die invloed precies werkt en in kaart gebracht kan worden, ontbreekt vooralsnog:

“Several proposed universals and general principles of grammatical borrowing were surveyed, but not suprisingly, most of these do not hold true in any absolute sense. The moral for would-be constrainters of grammatical borrowing, then, is that given enough time and intensity of contact, **virtually anything can (ultimately) be borrowed.** (...) This being the case, it is safer to think of these proposed universals and principles of borrowing as **general tendencies, and not as absolute constraints.**” (Harris & Campbell 1995:149, mijn emfase)

“**[A]nything is possible**, from a strictly linguistic perspective; assessing the probabilities that any particular (type of) contact-induced change will occur requires careful sifting of both social and linguistic factors. Among the more useful predictors are degree of bilingualism, degree of linguistic integratedness into a system, and typological distance between the source and receiving languages. But the most interesting examples are those which (...) highlight the **idiosyncratic nature of speakers’ creativity.** This factor alone guarantees the **continuing failure of all attempts to**

¹⁴ Deutscher (2000:182) maakt een onderscheid tussen *directe* en *indirecte* correlaten van geschreven taal. Directe correlaten hebben te maken met intrinsieke eigenschappen van geschreven taal, terwijl de indirecte correlaten de invloed van geschreven taal als gevolg en mogelijk ook als oorzaak van veranderingen in de samenleving laten zien.

construct a neat hierarchical ordering valid for all types of contact-induced change.” (Thomason 2003:709, mijn emfase)

De grote rol die taalcontact kan spelen bij grammaticale veranderingen, valt echter niet te ontkennen. Voorbeelden zijn te vinden in Harris & Campbell (1995) en – specifiek voor wat de ‘Europese Sprachbund’ (of: ‘Standard Average European’, zie Haspelmath 2001) genoemd zou kunnen worden – in Heine & Kuteva (2006). Een aanzet om van anekdotische naar systematische waarnemingen over te stappen, is de poging tot het operationaliseren van de factor taalcontact bij grammaticalisatie door Heine & Kuteva (2003, 2005). Ze concluderen dat verandering door taalcontact aan dezelfde eenrichtingsbeperking onderworpen is als grammaticalisatie (zie §4.1.2.5), en – enigszins triviale – dat de mate waarin talen blootgesteld worden aan invloed van andere talen, correleert met de snelheid en de omvang van taalverandering in die talen (zie ook Trudgill 1983).

Taalcontactonderzoek sluit verklaringen van het type in §9.3 niet uit: sommige onderzoekers hebben geargumenteed dat taalcontact de grammatica eenvoudiger maakt (zie Harris & Campbell 1995:133 voor referenties), en omgekeerd verdedigen anderen dat taalcontact de grammatica complexer maakt (zie Heine & Kuteva 2005:171, 261-262, die verwijzen naar onderzoek van Aikhenvald uit 2002).

9.6 TAALINTERNE FACTOREN

Naast de taalexterne factoren die in de vorige paragrafen (§9.2-§9.5) behandeld zijn, worden soms ook taalinterne factoren ingeroepen ter verklaring van driftverschijnselen.¹⁵

De literatuur over taalinterne factoren in taalverandering is niet in een kort bestek samen te vatten, maar een belangrijk idee is dat drifts het gevolg kunnen zijn van veranderingen in de onderlinge volgorde van object en werkwoord. Uit typologisch onderzoek (zie Greenberg 1966) was immers gebleken dat er allerlei significante correlaties bestaan tussen de onderlinge volgorde van subject, object en werkwoord en andere domeinen van de syntaxis, zodat een verandering van die onderlinge volgorde een cascade van andere veranderingen op gang kan brengen. Als talen bijvoorbeeld hun (S)OV-patroon omruilen voor een (S)VO-patroon, dan is de kans groot dat ze ook hun flexiemorfemen afwerpen, en hun NC's herschikken.

Het probleem met zulke theorieën is dat de causale richting niet altijd duidelijk is: verandert eerst de woordvolgorde en dan de morfologie of vice versa? Verder wordt de vraag naar de verklaring verlegd: als veranderingen in de NC het gevolg zijn van een herschikking van object en verbum, wat is dan de verklaring voor die

¹⁵ Zulke verklaringen hebben het voordeel dat ze zowel aanvaardbaar zijn voor generatieve theorieën die volhouden dat talen min of meer immuun zijn voor invloeden van buitenaf, als voor functionalistische theorieën, die zowel interne als externe verklaringen in overweging nemen.

herschikking? Dan komen natuurlijk opnieuw taalexterne factoren in het vizier (zie ook Harris 1995): een omslag in het typologische patroon kan bijvoorbeeld het gevolg zijn van taalcontact (zie Harris & Campbell 1995:136vv.).

9.7 DE NC-DRIFT

De ontwikkeling van de NC zoals die beschreven is in hfst.6 tot hfst.8, is een duidelijk geval van drift, gedefinieerd als een langdurige taalverandering in een welbepaalde richting. In deze paragraaf wordt die NC-drift getoetst aan de verschillende verklaringen voor driftverschijnselen die in §§9.2-9.6 ter sprake zijn gekomen.

De ontwikkelingen die zich in de NC hebben voorgedaan tussen het PIE en het hedendaags Nederlands zijn evident onverenigbaar met het organische groei-scenario, met een prehistorische opgang en een historische neergang. De uitbouw van de NC loopt door tot op vandaag, lang na de kritische fase van taalopbouw dus.

De NC-drift is in principe wel verenigbaar met een meer evolutionaire groeitheorie. De uitbreiding van de NC met steeds meer kavels ter linkerzijde van het kernnomen zou toegeschreven kunnen worden aan een universele tendens van talen om steeds complexer te worden. Die toenemende complexiteit kan zich voordoen in allerlei hoeken van de syntaxis: bij zinsverbinding (onderschikking uit geïsoleerde zinnen), bij het werkwoord (toename van tempus-, aspect- en modus-categorieën), en dus ook in het nominale domein (expansie van attributieve voorbepalingen).

Nu is het erg moeilijk om zo'n ontwikkeling hard te maken. Zoals gezegd gaat dit soort lineaire visie op taalontwikkeling niet zelden gepaard met het idee dat er een duidelijk verschil is tussen de cognitieve vermogens van taalgebruikers van enkele eeuwen (of millennia) geleden en nu. Concreet heet het dan dat het primitieve taalvermogen van de sprekers van het PIE nomina nog niet vermocht te combineren met attributieve bepalingen. Een dergelijke opvatting komt naar voren in het volgende citaat uit Van Es (1938:359), al is het vrij voorzichtig verwoord:

“De eenvoudigste en in alle taalgenres meest frequente groepen zijn die, waarvan de beide delen bestaan uit een substantief met of zonder lidwoord. Naast deze “normale” vormen staan dan de meer gecompliceerde, waarvan één of beide delen door attributieve bepalingen zijn uitgebreid. **Het gebruik van zulke ingewikkelde constructies wijst ten deele op een hoger taal- en stijlvermogen.**” (mijn emfase)

Expliciet is de volgende passage, uit een artikel over appositionele constructies in het Oudengels. Dat het Oudengels attributieve bepalingen nog gemakkelijker kan scheiden van het nomen, moet volgens de auteur als volgt verklaard worden:

“It has been stated above that the syntactical sense of the Anglo-Saxons was relatively short in range. They are quick to finish the exocentric core of the sentence, with necessary complements, whereas endocentric constructions are susceptible to splitting. Certain advantages are gained by splitting. It gives an opportunity to separate incongruous ideas from each other (**the Anglo-Saxon mind was probably less elastic than ours in the association of ideas**).” (Peltola 1960:192-193, mijn emfase)

Mitchell (1985:616) formuleert het wat voorzichtiger:

“There seems to have been a dislike of ‘heavy groups’, **and perhaps in the early stages even an inability to handle them**, arising from the same sense of insecurity in the face of a complicated sentence I have detected elsewhere” (mijn emfase)

Uit deze en dergelijke citaten is niet altijd goed op te maken wat de auteur bedoelt: zijn de sprekers cognitief niet bij machte complexe NC's te vormen, of is hun onhandigheid te wijten aan iets anders, bijvoorbeeld een beperkte geletterdheid, of aan andere stilistische eisen in vroeger tijden? Men krijgt bij het lezen van de geciteerde passages de indruk dat de auteurs zelf niet uitgebreid stilstaan bij de verregaande claims die achter de aangehaalde citaten schuilgaan.

Devine & Stephens (2000:35) verwijzen in hun verklaring van uiteenplaatsing (*hyperbaton*, in hun terminologie) van substantief en adnominale bepaling in het klassieke Grieks naar onderzoek naar Nederlandse kindertaal waaruit blijkt dat uiteenplaatsing er frequenter is dan in de volwassen standaardtaal.

- (9.1) Die heb ik niet sok aan (voorbeeld overgenomen uit Devine & Stephens 2000:35)
- (9.2) Ik wil die niet boek lezen (voorbeeld overgenomen uit Devine & Stephens 2000:35)

De overeenkomst tussen het klassieke Grieks en de Nederlandse kindertaal zou aanleiding kunnen geven tot het idee dat de hechte syntactische structuur van de NC in het hedendaags Nederlands een rijpere fase in de syntactische ontwikkeling vertegenwoordigt dan de vrije volgorde in het Grieks.¹⁶ Zoals gezegd moeten dergelijke recapitulatoire theorieën (‘ontogenese herhaalt fylogenese’) met grote omzichtigheid benaderd worden.

¹⁶ Voor zover ik kan zien trekken Devine & Stephens (2000) die conclusie zelf niet. Het enige wat ze zeggen is dat Griekse hyperbata gemotiveerd zijn op grond van topic-focus-verdelingen, en dat de inbreuken op de Nederlandse rigide linksvertakkingen in kindertaal ook te maken lijken te hebben met focus.

Hoofdstuk 9

Uitspraken over de mentale ontwikkeling van de taalgebruikers duizend jaar geleden zijn hoogst speculatief, en de ideeën die uit de zonet gegeven citaten spreken, zijn onverenigbaar met de *communis opinio* van de huidige taalkundigen. Het hele idee dat de uitbouw van de NC een cognitieve verwezelijking is, wordt nog twijfelachtiger in het licht van de vaststelling dat het proces nog volop aan de gang is, zoals gebleken is in §7.3 en §8.3. Als de mentale ontwikkeling rechtstreeks af te lezen valt van de bezetting in de NC, dan is de – onwaarschijnlijke – consequentie immers dat sprekers van het Nederlands op nauwelijks honderd jaar tijd alweer een nieuwe stap in hun geestelijke ontwikkeling hebben gezet.¹⁷ Zo mogelijk nog bezwarender is de consequentie dat sprekers van het Russisch mentaal ten achter zouden zijn bij sprekers van het Nederlands, te oordelen althans aan het feit dat het Russisch zich niet gelegen laat liggen aan de uitdrukking van determinatoren. Het probleem is dat toename van cognitieve capaciteiten wel gepaard gaat met toenemende taalcomplexiteit, maar dat het omgekeerde niet altijd het geval is: toegenomen taalcomplexiteit hoeft niet altijd te wijzen op cognitieve ontwikkelingen (zie Koefoed 1978:47).

Hetzelfde bezwaar geldt voor een al te strikt verband tussen taal en cultuur. Weinigen zullen willen beweren dat de afwezigheid van een determinatorkavel in de Russische NC wijst op een hogere complexiteit van de Nederlandse samenleving vergeleken bij de Russische. Maar dat wil nog niet zeggen dat elk verband tussen de NC-drift en de veranderingen in de samenleving meteen uitgesloten moet worden. Uitgebreide NC's zijn typisch voor geschreven registers (cf. *infra*), zodat *ceteris paribus* de kans op uitgebreidere NC's groter is in culturen met een uitgebreide literaire traditie, dan in culturen met een orale traditie. Als geletterdheid een symptoom is van culturele complexiteit, dan is het niet vergezocht de uitbreiding van de NC in verband te brengen met de toegenomen culturele complexiteit. Maar *cetera* zijn lang niet altijd *paria*, zodat van een rechtstreeks verband afgezien moet worden. Dat blijkt niet alleen uit de afwezigheid van determinatoren in het Russisch, maar omgekeerd ook uit de mogelijkheid om nomina te modifieren met tijds-, aspect- en moduscategorieën in tal van talen die gesproken worden in primitieve culturen, zonder uitgebreide literaire traditie (zie Nordlinger & Sadler 2004).

Met andere woorden: hoe sterker de positie van geschreven media in een maatschappij, hoe groter de potentiële invloed op het taalgebruik, maar het blijft *potentiële* invloed. Net als bij andere factoren die een rol kunnen spelen in taalverandering, bijvoorbeeld taalcontact, is op voorhand niet te voorspellen welke elementen wel en welke niet ontleend zullen worden. Tendensen zijn geen wetten; regelmaat is nog geen voorspelbaarheid. Samengevat: het is niet uitgesloten dat de uitbouw van de NC mee te danken is aan de toegenomen complexiteit van de samenleving de voorbije duizend jaar, maar het bewijsmateriaal is te mager dan dat aangenomen kan worden dat hiermee de ultieme oorzaak gevonden is.

¹⁷ Hier valt tegen in te brengen dat complexiteit in een of ander gebied van de syntaxis zich in 'uitgesteld relais' ontwikkelt (zie Deutscher 2000:185-186 en de referentie naar Renfrew aldaar).

Toch is er nog een opening voor de gedachte dat de NC-drift een gevolg is van maatschappelijke veranderingen. In §§1.1-1.3 is gepleit voor een ‘sobere grammatica’: niet alle informatie die uit een meegedeelde zin gehaald kan worden, wordt ook in de grammatica bekrachtigd. Talen laten een groot deel van de betekenis impliciet. Dat levert doorgaans weinig problemen op omdat taalgebruikers als ‘goede verstaanders’ op grond van redelijke principes tot een verantwoorde interpretatie kunnen komen. Dat heeft het voordeel dat de encoding van de boodschap compact kan blijven (zie bijvoorbeeld Levinson 2000; Hawkins 2004:44-49). In complexe samenlevingen, waarin taal voor heel uiteenlopende dingen wordt gebruikt (rechtspraak, handel, onderwijs etc.), waarin gecommuniceerd moet worden met vreemden, en waarin geschreven media gebruikt worden (zodat communicatie niet alleen over grote afstanden heen, maar ook over grotere tijdsspannes heen kan plaatsvinden), neemt de kans op variatie in de interpretatie aanzienlijk toe. Hoe intiemer de relatie tussen gesprekspartners is, hoe minder eisen er aan de planning van het discours gesteld worden, en hoe minder nood er is aan syntaxis (zie Givón 1979, 1995, 2002).¹⁸ Deze redenering betreft ook de impact van geschreven taal en taalcontact in de discussie. Op de relevantie van die twee factoren voor de NC-drift wordt dadelijk dieper ingegaan.

Voor het idee dat de uitbreiding van de NC de impact van geschreven registers op de ontwikkeling van het Nederlands laat zien, zijn in de vakliteratuur wel enige aanwijzingen te vinden (overigens vaak zonder dat daaraan verregaande en contro-versiële claims verbonden worden over correlaties tussen taal en culturele complexiteit). In het algemeen geldt dat het gebruik van uitgesponnen NC’s typisch is voor geschreven taal; bij het spreken worden gewoonlijk veel meer pronomina gebruikt (Quirk et al. 1985:1350-1351; Chafe 1994:287-288; Biber et al. 1999, hfst.8; Givón 2001b:1, 3). Dat de dependentierelaties binnen die steeds complexere NC’s op rigide volgorderegels steunen, wijst mogelijk eveneens in de richting van de impact van geschreven taal: discontinuïteit en wat in de formele theorieën *non-configurationaliteit* genoemd wordt (zie Baker 2001), is volgens Givón (2002:76) kenmerkend voor gesproken taal, en bij uitbreiding voor talen zonder een traditie van geschreven literatuur. Chafe (1982:35, 41) laat zien dat het gebruik van attributieve adjectieven karakteristiek is voor geschreven taal. Hij gaat zelfs zover te zeggen dat “attributive adjectives are the single most prevalent feature of written language” (Chafe 1982:42). Dat kadert in de algemenere tendens dat geschreven taal meer *geïntegreerde* patronen laat zien:

“As we write down one idea, our thoughts have plenty of time to move ahead to others. The result is that we have time to integrate

¹⁸ In deze visie is *taalcomplexiteit* een maat voor het aantal syntactische categorieën dat ‘kant en klaar’ uitgedrukt kan worden (zie ook McWhorter 2001:136). Dat hoeft niets te zeggen over verwerkings- of verwervingsgemak (pace Bever & Langendoen 1972). In hoeverre de relatie tussen taal en cultuur rechtstreeks is, blijft natuurlijk de vraag.

Hoofdstuk 9

a succession of ideas into a single linguistic whole in a way that is not available in speaking. In speaking, we normally produce one idea unit at a time. That is apparently about all we have the capacity to pay attention to, and if we try to think about much more than that we are likely to get into trouble (...). In writing we have time to mold a succession of ideas into a more complex, coherent, integrated whole, making use of devices we seldom use in speaking.” (Chafe 1982:37)

“I will say that written language tends to have an ‘integrated’ quality which contrasts with the fragmented quality of spoken language.” (Chafe 1982:38)

Op die manier kan ook de aanleg van een specifieke kavel voor kopbepalingen verklaard worden. Attitudinele bepalingen zijn op zichzelf niet indicatief voor geschreven registers – volgens Chafe (1982) zijn ze frequenter in gesproken taal, volgens Biber (1986) is er geen significant verband – maar dat ze een structurele plaats in de NC krijgen, in plaats van als zwerfelement op zinsniveau rond te dolen, kan gemakkelijk als een geval van integratie verklaard worden.¹⁹

Een andere aanwijzing voor het verband tussen geschreven registers en de diachrone ontwikkelingen in de NC komt uit het onderzoek van Biber & Clark (2002). Die komen op basis van gedetailleerd kwantitatief onderzoek tot de conclusie dat het gebruik van NC-bepalingen in het Engels de voorbije drie eeuwen sterk toegevoegd is, en dan vooral in geschreven registers. Zij zien daar zelf twee belangrijke verklaringen voor: enerzijds het uitbuiten van de mogelijkheden van geschreven taal en anderzijds de informatie-explosie, die vereist dat informatie in compacte eenheden gecommuniceerd wordt. Onder beide verklaringen is het aannemelijk dat zich in het Nederlands dezelfde ontwikkeling voordoet, al is nader onderzoek in dezen geboden.

Ook deze verklaring voor de NC-drift is echter niet vrij van problemen. Als de hele ontwikkeling op het conto geschreven moet worden van de impact van de schrijftaal, dan blijft onverklaard waarom de drift al ettelijke duizenden jaren geleden begonnen is. Het is immers onwaarschijnlijk dat de gemiddelde spreker van het Pgm veel meer in contact kwam met geschreven teksten dan de gemiddelde spreker van het PIE. Bovendien is de geletterdheid niet constant gestegen. In de vroege Middeleeuwen is ze bijvoorbeeld gedaald. De kwestie wordt bovendien gecompliceerd

¹⁹ Een vergelijkbaar verschijnsel doet zich overigens voor buiten de NC (in het Engels, maar wellicht is de situatie in het Nederlands vergelijkbaar). Swan (1988a, b, 1991, 1997) merkt op dat in het Engels steeds vaker gebruik gemaakt wordt van zinsadverbia om attitudinele betekenissen uit te drukken (in plaats van aparte, niet-geïntegreerde, geïntercaleerde zinnen (?)): “In effect, speaker comments have become increasingly adverbialized” (Swan 1988a:538, zie ook Nevalainen 1994:257). De integratie van attitudinele bepalingen in de zin door middel van bijwoorden schrijft ze toe aan invloed van ‘journalistieke stijl’ (zie Swan 1991:434).

doordat registers niet stabiel zijn. Geschreven registers kunnen bijvoorbeeld opschuiven in de richting van gesproken taal. Biber & Finegan (1989) spreken van *stylistic drift*. Fischer (2007:13) wijst erop dat het omgekeerde zich ook voordoet: hoe ouder de geschreven registers, hoe dichter ze vaak bij de gesproken taal staan. De opkomst en conventionalisering van een schriftelijke traditie neemt immers vrij wat tijd in beslag.

Zoals gezegd kan ook taalcontact een belangrijke rol gespeeld hebben in de NC-drift. De ontwikkeling in het Nederlands zou een kopie kunnen zijn van wat zich in een andere taal afspeelt. Dat is met name voor de ontwikkeling van kopbepalingen wel eens beweerd: Zaalberg (1975:22) en Van Bree (1996:294) vermoeden dat het om een in oorsprong (Amerikaans) Engelse constructie gaat. Het grote probleem met dit soort ‘verklaring’, is ten eerste dat onverklaard blijft waarom de brontaal, in dit geval het Engels, de vernieuwing heeft doorgevoerd, en ten tweede dat eerst nog bewezen moet worden dat het Engels de innovatie eerst heeft ingevoerd, vóór het Nederlands dus. Zaalberg noch Van Bree komen met enige evidentie. Maar zelfs als bewezen wordt dat het Engels zijn kopbepalingen vroeger ontwikkeld zou hebben dan het Nederlands, dan is daarmee nog helemaal niet bewezen dat het Nederlands ze afgekeken heeft van het Engels. Bovendien past de ontwikkeling van kopbepaling binnen een veel grotere ontwikkeling in de NC, die teruggaat lang voor er van ‘Engels’ sprake was. Ook de grammaticalisatie van determinatoren, of tenminste van lidwoorden, in de Europese talen wordt als een fenomeen gezien waarin taalcontact een rol heeft gespeeld (zie Heine & Kuteva 2006:97-139), maar het probleem is dat de Romaanse en Germaanse talen, en dan nog in het bijzonder de *continentale* Germaanse talen, daarbij als uitlenende, en niet als ontvangende talen beschouwd worden, zodat het ontstaan van lidwoorden in het Nederlands nog evengoed een mysterie is als vroeger.

Taalcontact kan echter ook op een heel andere manier een rol gespeeld hebben in de NC-drift. Weerman (2006:21) betoogt dat het tempo van de deflexie afhankelijk is van de intensiteit van taalcontact. Volgens de aflossingsrelatie tussen morfologie en woordvolgorde (zie §1.4) kan een taal wat ze aan flexie verliest, opvangen met ‘configurationaliteit’, een syntactische structuur op basis van strak gedirigeerde woordvolgorde (zie infra). Terugredenerend kan een toename aan configurationaliteit, bijvoorbeeld in de NC, een gevolg zijn van intensief taalcontact. De verklaring voor die mysterieuze link tussen taalcontact en deflexie, kan in verschillende hoeken gezocht worden: Weerman (2006) zoekt het in de taalverwerving, maar ook culturele ontwikkelingen mogen niet uitgesloten worden (cf. supra).

Wat de taalexterne factoren betreft, geldt samengevat dat het een buitengewoon hachelijke zaak is de precieze causale verbanden bloot te leggen. Het is zeer onwaarschijnlijk dat één enkele factor verantwoordelijk gesteld kan worden voor de hele ontwikkeling. Niettemin worden in de literatuur enkele waardevolle suggesties gedaan, naast uiteraard een aantal, voornamelijk verouderde, theorieën, die op grond van uiteenlopende bezwaren als onhoudbaar van de hand gewezen moeten worden. Zo is het twijfelachtig of er een strikt verband bestaat tussen de NC-drift en de cog-

Hoofdstuk 9

nitieve ontwikkeling van de taalgebruikers. Een klaarder kijk op de exacte relaties tussen de verschillende voorgestelde taalexterne oorzaken voor de NC-drift, is voer voor een ander boek. Hier is alleen een poging gedaan enkele grote lijnen in de vakliteratuur te tonen.

Naast de soms nogal speculatieve taalexterne verklaringen die zonet besproken zijn, zouden ook taalinterne verklaringen geopperd kunnen worden voor de NC-drift. In §5.3 is geargumenteed dat de telescopische uitbreiding van de NC verloopt volgens een subjectificatielij: laagsubjectieve elementen worden de NC vroeger binnengeloodst dan hoogsubjectieve. Uit onderzoek naar subjectificatie (zie o.a. Traugott 1989; Langacker 1990; Stein & Wright 1995; Traugott & Dasher 2002; De Smet & Verstraete 2006; Athanasiadou et al. 2006; Cornillie & Delbeque 2006), blijkt dat het om een universeel fenomeen gaat: het doet zich in alle talen voor, en in verschillende domeinen van de grammatica. Als subjectificatie ook abstracte, dat wil zeggen lexicaal ondergespecificeerde constructies treft, zoals hier wordt aangenomen (zie §5.6), dan is de uitbouw van de NC met kavels voor steeds verder gesubjectieeerde bepalingen een te verwachten ontwikkeling. Hetzelfde geldt voor grammaticalisatie (§4.1.2.2, §4.1.3, §4.5, §5.2, §5.6) en extensie (§4.3, §5.4, §5.6). Zoals dat altijd het geval is met taalinterne factoren, kan men zich de vraag stellen of de NC-drift afdoende *verklaard* is door te verwijzen naar subjectificatie, grammaticalisatie en extensie. Met recht kan tegengeworpen worden dat subjectificatie (en grammaticalisatie en extensie) een term is die een aantal universele taalveranderingsprocessen overkoepelt, maar dat een dieper liggende verklaring voor het optreden van subjectificatie (grammaticalisatie, extensie) ontbreekt. Subjectificatie mag dan wel de motor zijn achter de NC-drift, maar wat die motor in gang zet, wordt niet gezegd. Daar kan, ten eerste, tegen ingebracht worden dat elke verklaring zelf om een nieuwe verklaring vraagt. Als de NC-drift bijvoorbeeld het gevolg zou blijken te zijn van culturele veranderingen, dan zouden die veranderingen zelf nog verklaard kunnen worden. Het aantrekkelijke van externe factoren is dat de taalkunde ontslagen kan worden van het verder zoeken naar achterliggende oorzaken. Ten tweede: of een verklaring deugt of niet, hangt niet af van de vraag of er theoretisch nog een diepere oorzaak bedacht kan worden, maar wel van de vraag hoeveel verschillende fenomenen ermee gevangen kunnen worden (zie Comrie 1989:25 en Popper 1959). Dat is uiteraard niet alleen zo in de taalkunde. Als Newton het vallen van een appel aan dezelfde kracht toeschrijft als die welke de maan in haar baan rond de aarde houdt, en daar de term zwaartekracht voor bedenkt, dan is de ultieme oorzaak voor het vallen van die appel nog evengoed een mysterie als vóór Newtons ontdekking, maar de verdienste is dat twee ogenschijnlijk verschillende processen samengebracht zijn.

Subjectificatie, grammaticalisatie en extensie zijn niet de enige taalinterne factoren die de NC-drift kunnen verklaren. De drift kan ook veroorzaakt worden door wat een *afnemende tolerantie voor zwerfelementen* genoemd zou kunnen worden, wat op zijn beurt weer een gevolg van deflexie is. De redenering zit als volgt in elkaar. (1) Het Nederlands ondergaat deflexie. (2) Deflexie kan leiden tot interpretatieproblemen, omdat van allerlei zinsconstituenten zonder flexie – zwerfelementen – niet

meer uitgemaakt kan worden hoe ze in de interpretatie passen. (3) Die interpretatieproblemen kunnen opgelost worden door de NC zwaarder te belasten: de zwerf-elementen verhuizen van het zinsniveau naar het niveau van de NC.

Dat ‘verhuizen naar de NC’ veronderstelt dat wat syntactisch in de NC zit en wat syntactisch op zinsniveau zit, in zekere mate arbitrair is. Voor ingegaan wordt op de argumenten voor de verschillende stappen (1)-(3), wordt eerst dat laatste punt van wat naderbij bekeken.

De gedeeltelijke arbitrariteit van het onderscheid tussen zin en NC: Elementen die nomina modifieren, hoeven niet noodzakelijk syntactisch ondergebracht te worden in de NC. Adjectieven kunnen in het Nederlands predicatief gebruikt worden, als naamwoordelijk gezegde of als BvG, en demonstrativa kunnen in verschillende talen als adverbium uitgedrukt worden (Diessel 1999; Dixon 2003). Dat predicatieve gebruik van adjectieven is m.i. de lexicale pendant van het taaltypologisch allerm minst zeldzame morfologische verschijnsel *krusverwijzing* (*cross-reference*), waarbij kenmerken van het nomen op het verbum uitgedrukt worden. In het volgende voorbeeld, uit het Gooniyandi, wordt het getal van de NC alleen uitgedrukt met verbale morfologie.²⁰

- (9.3) GOONIYANDI (McGregor 1997:324)
<i>yoo wooloo</i>	<i>ward</i>	<i>-ø+ji</i>	/	<i>-birr+i</i>
man	gaan	-3SG.NOM+I	/	-3PL.NOM+I
- ‘de man gaat / de mannen gaan’

Het is onmogelijk vooruit te zeggen welke talen welke kenmerken op het nomen uitdrukken en welke kenmerken ze liever op het werkwoord (of op zinsniveau) uitdrukken. Er zijn onmiskenbaar tendensen – Nichols is er bijvoorbeeld achter gekomen dat hoofdmkering (*head-marking*), waarvan het net beschreven geval van cross-referencing een voorbeeld vormt, de voorkeur geniet in verbum-initiële talen (zie Comrie 1989:53-54, die daar een functionele verklaring voor geeft) – maar een theorie die nauwkeuriger voorspellingen doet, is voorlopig nog niet binnen handbereik. Capell (1965) maakt een onderscheid tussen *event-dominated languages* en *object-dominated languages*, die respectievelijk meer morfologische onderscheidingen aanbrengen in het werkwoordelijke domein en in het nominale domein, maar het is helemaal niet duidelijk wat maakt dat deze of gene taal event-dominated, dan wel object-dominated is. De verdeling tussen het zinsniveau en het niveau van de NC is met andere woorden in zekere mate arbitrair. Dat sluit aan bij de opmerking van

²⁰ Kruisverwijzing van nominale kenmerken manifesteert zich meestal als gebonden morfologie op het werkwoord, maar in sommige talen worden ze gerealiseerd als enclitische pronomina, die zich op de positie van Wackernagel aan gelijk welke woordklasse kunnen hechten, op zinsniveau dus (zie McGregor 1997:324).

Hoofdstuk 9

Halliday & Matthiessen (2004:9) dat talen verschillen in de arbeidsverdeling tussen de verschillende niveaus (c.q. frasaal en clausaal).

De afnemende tolerantie voor zwerfelementen: In de loop der eeuwen is het flexiesysteem dat het Nederlands geërfd had van zijn voorouders, verregaand geërodeerd. Op de tempusflexie van het werkwoord, de getalsflexie van het nomen en het werkwoord, en de merkwaardige flexie van adjectieven na, stelt het flexionele arsenaal van het Nederlands weinig voor: van het hele casussysteem staat nauwelijks nog iets overeind, tenzij enkele hardnekkige relictten in de pronomina en in een enkele versteende uitdrukking. Het gevolg is dat het van predicatieve adjectieven soms niet duidelijk is bij welk nomen ze geïnterpreteerd moeten worden. In (9.4) kan *huilend* zowel betrekking hebben op de NC *mijn vrouw* als op de NC *de twee andere kleintjes*. Die verwarring is kleiner in talen waarin de flexie van bepalingen als *huilend* duidelijk maakt op welke referent ze betrekking hebben.

- (9.4) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
*Mijn vrouw heeft de baby en de twee andere kleintjes **huilend** moeten achterlaten*

Natuurlijk biedt de context in veel gevallen een uitkomst: Den Hertogs voorbeeld *Gebakken lust ik die visch wel* zal niet gauw tot interpretatiemoeilijkheden leiden, maar syntactisch staat het Nederlands hier machteloos. Hetzelfde probleem kan zich voordoen bij focuspartikels:²¹

- (9.5) LAATNIEUWNEDERLANDS (Van der Horst & Van der Horst 1999:287)
*Mijn meester is niet gek; hij overdenkt lang wat hij wil ondernemen, en als zijn besluit genomen is, kan de duivel **zelfs** hem niet daarvan afbrengen*

²¹ Helemaal parallel zijn de twee gevallen niet. Het focuspartikel, dat overigens pas sinds het late Middelnederlands bestaat (zie §8.1.1), heeft nooit ‘congruentieflexie’ gehad (ik plaats aanhalingstekens, omdat congruentie een problematische term is, zie §1.4.1). Maar dan kan men zich afvragen of deflexie wel zo’n belangrijke rol speelt: kennelijk is afwezigheid van flexie geen onoverkomelijk probleem voor de interpretatie, want in het Middelnederlands, en tot op zekere hoogte ook vandaag nog, kunnen focuspartikels zich vrij op zinsniveau bewegen. De oplossing voor deze crux ligt mogelijk in het domein van de prosodie. In gesproken taal zijn zinnen als (9.5) niet ambigu. Het focuswoord krijgt een klemtoon. In geschreven taal, waar dergelijke uitspraakwijzingen ontbreken, is de zin wel ambigu. Interessant is het Franse zinspaar (i)-(ii). Daaruit blijkt dat het vrije focuspartikel (*aussi*) zich graag aan een pronominale dummy (*lui* in (i)) hecht als het focuswoord niet beklemtoond is.

(i) FRANS (König 1991:20)

Albert était seul, lui aussi

(ii) FRANS (König 1991:20)

ELLE a vu les occupants aussi

De incorporatie van het focuspartikel in de NC zou dus het gevolg kunnen zijn van de impact van de geschreven taal (cf. supra), maar daarmee verlaten we het terrein van de taalinterne verklaringen.

Uit de context blijkt dat hier *zelfs* hier bij *de duivel* hoort, maar syntactisch gezien had het net zo goed op *hem* kunnen slaan. In het hedendaags Nederlands, met zijn voorkeur voor attributieve focuspartikels, geniet die laatste optie zelfs de voorkeur.

De uitbouw van de NC zou een strategie kunnen zijn om de BvG, de focuspartikels, en al die andere ongeleide projectielen die door de zin klieven, in een vaste structuur op te sluiten. De tolerantie voor zulke zwerfelementen zonder identificerende morfologie neemt diachroon af.

In dat geval rijst onmiddellijk de vraag waarom de NC zo'n goed heenkomen biedt voor zwerfelementen. Hun identificerende morfologie krijgen ze niet terug, en het wordt steeds drukker in de NC, zodat het gevaar zou kunnen komen opzetten dat ze elkaar binnen de NC voor de voeten beginnen te lopen. Een wat gezocht voorbeeld is (9.6), waarin het adjectief *kleine* zowel *jongens* als *monsters* kan modificeren.²² Een mogelijk wat frequenter context vormen samenstellingen zoals (9.7).

(9.6) kleine jongens verslindende monsters

(9.7) HEDENDAAGS NEDERLANDS (GOO)
lange afstandslopers

Dat bezwaar is niet onoverkomelijk. Allereerst is de marge om duidelijkheid te scheppen door woordvolgorde veel kleiner in (9.4) dan in (9.6)-(9.7). Als *huilend* bijvoorbeeld bij *mijn vrouw* hoort, dan kan in principe ook nog gekozen worden voor de volgorde in (9.8). Zo'n eenvoudige oplossing is er niet in het geval van (9.6)-(9.7).²³

(9.8) Mijn huilende vrouw heeft de baby en de twee andere kleintjes moeten achterlaten

Ten tweede zijn er aanwijzingen voor een taaluniversele tendens dat het frasale niveau strakker georganiseerd is dan het zinsniveau (zie §1.2, waar onder andere verwezen wordt naar Plank 1980, Lehmann 1992:412 en het *penthouse principle* van Ross 1973).

Samengevat: bij verlies van flexie is het niet onverstandig om NC's wat meer te belasten. Die kunnen dankzij hun rigide structuur wel wat hebben. Talen die wel over voldoende flexie beschikken, of over andere middelen om betekenisrelaties te leggen (bijvoorbeeld prosodie of een heel strakke zinsstructuur), kunnen het zich permitteren om hun NC's te ontlasten.

²² Als we tenminste afzien van eventuele prosodische verschillen, en orthografische afspraken over het gebruik van koppeltekens.

²³ Voor het voorbeeld onder (9.6) is de zaak wat gecompliceerder. Als *kleine* bij *monsters* hoort kan de ambiguïteit opgelost worden door permutatie van beide attributieve bepalingen (*jongensverslindende kleine monsters*), maar als *kleine* bij *jongens* hoort, dan biedt de Nederlandse woordvolgorde geen uitkomst.

Hoofdstuk 9

Dan rest nog de vraag waarom talen hun flexie overboord gooien. Volgens Vennemann (1975) is deflexie het gevolg van fonetische erosie, wat op zijn beurt weer het gevolg is van het sterke Germaanse beginaccent. Of Vennemann helemaal gelijk heeft, staat nog te bezien. Mogelijk is het hele verhaal veel ingewikkelder (zie bijvoorbeeld Harris 1995), maar uit het voorgaande mag blijken dat het zeer wel mogelijk is dat naast taalexterne factoren, ook taalinterne factoren bijgedragen hebben aan de NC-drift.

9.8 BESLUIT

De uitbouw van de NC, zoals die geformuleerd is in de basishypothese aan het begin van dit boek, strekt zich over talloze generaties taalgebruikers uit, en is dus een typisch geval van wat Sapir met een populaire term *drift* heeft genoemd. Dat concept is in de loop der jaren het voorwerp geworden van verhitte discussies over de aard van taalverandering in het algemeen. Niet zelden werd het vuur nog opgepookt door ideologische kwesties. Als neutraal concept is *drift* best bruikbaar. Het valt moeilijk te ontkennen dat er zich langetermijnveranderingen kunnen voordoen, over verschillende eeuwen heen, die een bepaalde richting uitgaan: meer van het ene en minder van het andere, of omgekeerd.

In dit afsluitende hoofdstuk is naar interne en externe verklaringen gezocht voor de NC-drift, waarvoor in de vorige hoofdstukken feitenmateriaal is geleverd. Die zoektocht naar dieperliggende oorzaken is vanzelfsprekend van meer speculatieve aard, en van al te stellige uitspraken is hier afgezien. Ik heb me beperkt tot een overzicht in vogelvlucht van het type verklaringen dat in de vakliteratuur te vinden is, en heb nog een extra taalinterne verklaring toegevoegd ('de afnemende tolerantie voor zwerfelementen'), zonder de pretentie dat die te verkiezen is boven de al bestaande.

Besluit

In de voorgaande hoofdstukken is betoogd dat het voorveld van de NC in de loop van de geschiedenis van het Nederlands steeds intensiever verkaveld is. In het Proto-Indo-Europees bood de NC alleen maar plaats aan een nomen. In het Protogermaans werd een kavel aangelegd voor adjectieven. In het Oudnederlands kwam daar een kavel voor determinatoren bij. En vanaf het Vroegnieuwlands duikt een kavel voor kopbepalingen op. In de loop der eeuwen worden de kavels door steeds complexere elementen bezet.

Tabel 10.1: *Uitbouw van de NC*

PERIODE	STRUCTUUR	UITBREIDING
Proto-Indo-Europees	[N] _{NC}	nucleaire NC
Protogermaans	[A [N]] _{NC}	aanleg adjectiefkavel
Oudnederlands	[D [A [N]]] _{NC}	aanleg determinatorkavel
Nieuwnederlands	[M [D [A [N]]]] _{NC}	aanleg kopbepalingkavel

De gang van zaken zoals ze hier voorgesteld is, is om twee redenen opmerkelijk. Ten eerste gaat de uitbouw van de NC in tegen de wijd verbreide (maar toch ook weer niet algemene) opvatting dat de onderliggende structuur van de NC constant blijft, en dat veranderingen zich afspelen op het niveau van de individuele lexemen. Zo'n visie wordt voor het Engels bijvoorbeeld verdedigd in Fischer & Van der Wurff (2006:114):

“As far as the order of the slots is concerned, there has been very little change in English, i.e. the (...) functional slots have always been there. What has sometimes changed is the categorial content of these slots, and the possible combinations of slots that have been allowed at the various stages.”

Nog strengere opvattingen hierover zijn te vinden bij de generatieve taalkundigen die de abstracte structuur van de NC, met verschillende functionele projecties tot de universele grammatica (UG) rekenen.¹ Ten tweede blijkt de ontwikkeling van de NC

¹ Lang niet alle generatieve taalkundigen belijden dat idee. Recent is er een tendens om wat zich in de UG bevindt, zo beperkt mogelijk te houden. Chomsky zelf gelooft niet langer dat uitgesponnen boomstructuren kant en klaar in het taalvermogen zitten. Maar daar staan dan weer beslist niet invloedloze onderzoekers als Cinque tegenover. Het is hier echter niet de

Besluit

een regelmatig patroon te volgen. Nieuwe kavels hebben altijd een breder bereik (*scope*), wat in overeenstemming is met wat bekend is uit de literatuur over *subjectificatie* (zie §4.2, §5.3).

Voordat het diachrone feitenmateriaal voor deze ontwikkeling gepresenteerd werd in deel II, zijn eerst de theoretische achtergrond (hfst.1) en de synchrone bouw van de NC (hfst.2 en hfst.3) in deel I behandeld.

In hoofdstuk 1 is een pleidooi gehouden voor een grammatica die consequent met vorm-betekenisparen werkt. Dat is geen revolutionair uitgangspunt, want de meeste grammaticamodellen beweren zoiets in hun beginselverklaringen, alleen blijken er in die modellen vaak allerhande syntactische relaties aangenomen te worden die uitsluitend semantisch, en niet vormelijk gemotiveerd kunnen worden. Men lijkt ervan uit te gaan dat elk interpretatief verband ook in de syntactische analyse gehonoreerd moet worden. De consequentie van een meer beperkte visie, waarin veel belang gehecht wordt aan distributionele eigenschappen voor de erkenning van dependentierelaties, is dat een aantal reële interpretatie-effecten buiten de syntaxis kunnen blijven. Een en ander leidt tot de conclusie dat links-adjacente positie het enige betrouwbare criterium is voor dependentie in het Nederlands.

Deel I, over bouw van de NC in het hedendaags Nederlands, beslaat twee hoofdstukken (hfst.2-3). In hoofdstuk 2 is het voorveld van de NC in kaart gebracht. Op basis van het vorm-betekenisaxioma uit hfst.1 kunnen vóór het kernnomen drie posities voor bepalingen onderscheiden worden: een voor adjectieven, een voor determinatoren, en een voor kopbepalingen. De vormverschillen die borg staan voor het onderscheid tussen die verschillende types bepalingen, zijn behandeld in §2.1. Over de indeling in drie kavels bestaat echter allerm minst eensgezindheid in de referentiegrammatica's, en in de resterende secties van hfst.2 is een aantal alternatieve voorstellen tegen het licht gehouden. In §2.2 is gepleit om ervan af te zien een speciale positie voor telwoorden te onderscheiden; in §2.3 is geargumenteed dat de adjectiefzone niet intern verkaveld hoeft te worden; in §2.4 is gesteld dat de determinator evenmin intern verkaveld is; en in §2.5 ten slotte, is uitgelegd hoe superlatieven en genitieven verrekend moeten worden. Voor de ideeën in §2.2, §2.4 en §2.5 kan de diachronie niet buiten beschouwing blijven, maar omdat de diachronie het onderwerp is van deel II, is een deel van de argumentatie naar achteren geschoven, naar hfst.7.

Hoofdstuk 3 is gewijd aan de zogezegde nabepalingen. De centrale stelling is dat de Nederlandse NC helemaal geen nabepalingen heeft. Dat is een controversiële stelling, en voor de argumentatie zijn dan ook vrij wat pagina's ingeruimd. Allereerst zijn een aantal pertinente argumenten voor de lossere aanhechting van nabepalingen behandeld die in de vakliteratuur gegeven worden (zie §3.1 en §3.2.1). Daarnaast is uitvoerig stilgestaan bij drie extra argumenten. Ten eerste het argument dat nabepalingen meestal van hun kern gescheiden kunnen worden, wat volgens wat in hfst.1

plaats de merites en tekortkomingen van de verschillende strekkingen met elkaar te vergelijken.

betoogd is, als een symptoom van independentie beschouwd kan worden. Ten tweede het argument dat nabepalingen in tegenstelling tot voorbepaling voorafgegaan moeten worden door een element dat instaat voor hun interpretatieve connectie, een ‘relator’. De verbinding gaat bij nabepalingen met andere woorden niet ‘vanzelf’, maar moet lexicaal bewerkstelligd worden. Uit typologisch onderzoek is bovendien bekend dat relatoren op lossere aanhechting wijzen. Het derde argument is dat nabepalingen ingaan tegen de algemene vertakkingsrichting van het Nederlands. Een groot deel van hfst.3 is besteed aan het weerleggen van tegenargumenten tegen de hier verdedigde opvatting, onder andere door een beroep te doen op reële corpusdata, waarin ook minder frequente patronen vertegenwoordigd zijn, en door te verwijzen naar de diachronie. De conclusie is dat de controversiële opvatting dat zogenaamde bijvoeglijke nabepalingen syntactisch los staan van het nomen, bezwaarlijk alle redelijkheid ontzegd kan worden.

Deel II, dat over de diachronie handelt, beslaat zes hoofdstukken. In hoofdstuk 4 zijn drie algemene processen van taalverandering voorgesteld, namelijk *grammaticalisatie*, *subjectificatie* en *extensie*. In hoofdstuk 5 is uitgelegd welke rol deze processen spelen in de ontwikkeling van de NC, en is de algemene hypothese nader toegelicht. De conclusie van dat hoofdstuk is dat de uitbouw van de NC geen taalhistorisch of typologisch curiosum is, maar integendeel in verband gebracht kan worden met andere processen die zich ook elders, binnen en buiten het Nederlands, frequent voordoen.

Het hart van dit boek wordt gevormd door de hoofdstukken 6-7-8, waarin het idee van een stapgewijze uitbouw van de NC onderbouwd is met zowel theoretisch onderzoek als kwalitatief en kwantitatief corpusonderzoek.

In hoofdstuk 6 is de aanleg van een kavel voor adjectieven besproken. Eerst is uitvoerig geargumenteed waarom voor het Proto-Indo-Europees een eenvoudige NC-vorm, met alleen maar een nomen, aangenomen moet worden. Het idee is dat modificatie geregeld wordt in een aparte NC, die zich als appositie gedraagt. Daar zijn verschillende argumenten voor: ten eerste gedragen adjectieven zich morfologisch als nomina: ze hebben dezelfde flexie en ondergingen vermoedelijk geen congruentie in het Proto-Indo-Europees. Andere kenmerken die het bestaan van een adjectiefklasse zouden moeten legitimeren, zoals trappen van vergelijking of adjectiverende suffixen, zijn verdacht: gradatie komt niet alleen bij adjectieven voor, maar net zo goed bij nomina, en de comparatief- en superlatiefsuffixen hadden aanvankelijk allicht nog een heel andere functie. Van de adjectiverende suffixen kan niet non-circulair aangetoond worden dat ze daadwerkelijk adjectieven vormden. Verder blijken dezelfde lexemen nu eens als adjectief dan weer als nomen gebruikt te worden. Samengevat heeft het er alle schijn van dat het adjectief en het nomen in het Proto-Indo-Europees samen onder één woordklasse vielen. Op zichzelf is dat niet voldoende om aan te nemen dat modificatie een appositioneel karakter had. Het is in principe mogelijk dat adjectief en nomen één woordsoort vormden, maar dat de bepaling in een dependentierelatie stond tot de kern, zoals overigens vandaag nog het geval is in N+N-samenstellingen. Een tweede argument voor de appositionele

Besluit

structuur van nominale modificatie is dat de positie van de ‘adjectieven’ vrij was in het Proto-Indo-Europees: voor- en achteropplaatsing wisselden elkaar af, met hoogstens pragmatische of stilistische verschillen, en ze konden nog gemakkelijk van hun kern gescheiden worden. Als discontinuïteit wijst op apart constituentschap, dan is dat een sterke aanwijzing dat adjectief en nomen geen syntactische verbinding vormden in het Proto-Indo-Europees. Een derde argument is dat de ‘adjectieven’ zich niet alleen morfologisch, maar ook syntactisch als nomina gedragen. In bijzondere gevallen kunnen ze een eigen casus krijgen, ze kunnen als kern optreden met het nomen als genitiefbepaling, en ze kunnen hun eigen lidwoord krijgen in het Grieks. Een vierde argument voor de appositionele structuur van nominale modificatie, is dat zo beter verklaard kan worden waarom de syntaxis van adjectieven zich zo anders ontwikkelt in de verschillende dochtertalen.

In die Proto-Indo-Europese toestand komt verandering in het Protogermaans. Adjectieven worden morfologisch onderscheiden van nomina, en achteropplaatsing en scheiding van het kernnomen worden hoe langer hoe zeldzamer, wat erop wijst dat ze ingelijfd worden in de NC. Die ontwikkeling zet zich voort in het Westgermaans en het Oud-, Middel- en Nieuwnederlands. De adjectiefkavel kan steeds drukker bevolkt worden (dat wil zeggen: door meer dan één adjectief tegelijkertijd), en kan steeds complexere elementen bevatten (naast eenvoudige adjectieven ook pronomina, telwoorden, deelwoorden, gerundiva, superlatieven en gesubmodificeerde adjectieven). Een en ander wordt ondersteund met kwantitatieve gegevens.

In hoofdstuk 7 is de aanleg van een kavel voor determinatoren beschreven. De opkomst van een determinator begint met de grammaticalisering van het lidwoord uit het demonstrativum. Nadien kunnen steeds meer verschillende elementen als determinator optreden: naast het demonstrativum ook het possessivum, en wat later ook het pronomina van wijze *zulk*, de adjectieven van wijze (*zulkdanig* etc.) en de anaforische adjectieven (*voornoemd* etc.). De overstap die deze elementen maken, van de klasse der adjectieven naar de klasse der determinatoren, neemt verschillende eeuwen in beslag, zoals blijkt uit kwantitatief corpusonderzoek. Bij het possessivum beslaat het proces de periode van het Middelnederlands tot het Vroegnieuw-nederlands; het pronomina *zulk* is pas echt determinator geworden in de 19^e eeuw; en bij de adjectieven van wijze en de anaforische adjectieven is het proces nog volop aan de gang. Bovendien worden in het hedendaags Nederlands voortdurend nieuwe adjectieven gerekruteerd om als determinator te functioneren. Een aantal van die ‘determinatoren in de dop’ worden in §7.3.2.5 onder de loep genomen, zoals vergelijkingsadjectieven (*andere*, *zelfde*) en epistemische adjectieven (*gebruikelijk*, *verwacht*).

In hoofdstuk 8 is de opkomst van een kavel voor kopbepalingen behandeld. De eerste manifestaties van kopbepalingen zijn de focuspartikels. Die duiken op in het Laatmiddelnederlands en worden bij de NC ingelijfd in het Vroegnieuw-nederlands. Van dan af daalt het aantal vrije (‘dobberende’) focuspartikels gestaag. Dat proces is thans nog niet voltooid, want focuspartikels kunnen zich tot op vandaag vrij op zinsniveau bewegen. Wel doet zich ondertussen een aanwas voor van het aantal ver-

schillende types kopbepalingen. Vanaf de tweede helft van de 18^e eeuw kunnen ook partikelclusters voorkomen, en vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw ook disjuncten en conjuncten. De positie voor kopbepalingen is recent ook beschikbaar voor ‘zinsbrokken’. Dat zijn geheranalyseerde fragmenten van zinnen met een vervoegd werkwoord. In §8.3.1.4 is een van die zinbrokken, namelijk wat in de formele taalkunde bekend staat onder de naam *transparante vrije relatiefzinnen*, bij wijze van gevalstudie van naderbij bestudeerd. Aan de hand van kwalitatief en kwantitatief onderzoek wordt getoond dat ze diachroon in opmars zijn, en dat veranderingen in hun syntactische bouw verklaard kunnen worden door ze in verband te brengen met het algemenere verhaal over de diachronie van de NC.

Historisch taalkundig onderzoek bestaat meestal uit twee fasen: op de *beschrijving* van de feiten volgt een *verklaring*. Die twee fasen zijn niet altijd goed te onderscheiden: de stapsgewijze uitbouw van de NC is natuurlijk in eerste instantie een beschrijving van wat zich in de geschiedenis van de Nederlandse taal heeft voorgedaan, maar het hele proces is duidelijk ook een generalisatie over een reeks kleinere veranderingen in de syntaxis van de NC, die tot nu toe zelden in samenhang bestudeerd zijn.² Door uiteenlopende feiten samen te brengen onder een overkoepelend proces, is het niveau van de beschrijving eigenlijk al overstegen. De opkomst van een determinatorsysteem in het Oudnederlands, zoals die beschreven wordt in hfst.7, wordt ‘verklaard’ door erop te wijzen dat het om een schakel gaat in een groter proces.

Dat laat natuurlijk onverlet dat er nog dieperliggende oorzaken gezocht kunnen worden. De ‘causa primaria’ is principieel onmogelijk te achterhalen, niet alleen in de taalkunde, maar ook in andere wetenschapstakken. Hoe ver de oorzakelijke keten teruggevoerd wordt, hangt af van wat bij de huidige stand van de wetenschap doenbaar en wenselijk is. Als de aflossing van pregenitieven door voorzetselconstituenten met *of* in het Engels bijvoorbeeld een gevolg is van de omslag van SOV naar SVO, dan kan nog verder gezocht worden naar een verklaring voor die omslag zelf. Elke taalinterne factor die daarvoor aangedragen wordt (sterk Germaans beginaccent etc.), kan met een nieuw ‘waarom?’ bestookt worden. Taalexterne factoren – bijvoorbeeld taalcontact met het Scandinavisch, ik zeg maar wat – hebben het voordeel dat de zaak kan overgelaten worden aan andere wetenschapsdomeinen (geschiedenis, sociologie etc.).

In een afsluitend hoofdstuk (hfst.9) is een poging gedaan om de uitbouw van de NC te motiveren. Waarom zou het Nederlands überhaupt zijn NC hebben willen uitbouwen?

² Hierbij moet niet alleen gedacht worden aan de veranderingen die in hfst.6-7-8 in extenso belicht worden, maar ook aan de afname van dobberende negatie, de afname van independente bezitters, en gedelegeerde kwantificatie (zie §5.1), en verder aan de syntactische veranderingen bij hechte apposities, binominale NC’s en verschillende types adjectieven in postpositie (zie §3.2.2.3).

Besluit

In §§9.2-9.6 zijn de verschillende types taalexterne en -interne verklaringen overlopen die door taalkundigen voor langetermijnveranderingen (*drifts*, zie §9.1) in het algemeen zijn voorgesteld in de voorbije twee eeuwen. In §9.7 zijn die verklaringen getoetst aan de NC-ontwikkeling zoals die in de voorgaande drie hoofdstukken beschreven is. Van ferme stellingnames moet afgezien worden: op enkele verouderde theorieën na, die alleen al op theoretische gronden onwaarschijnlijk geacht moeten worden, zijn de verschillende oorzaken die in heel uiteenlopend onderzoek geopperd zijn, in beginsel wel plausibel, maar het blijkt buitengewoon hachelijk te zijn factor zus of zo aan te nemen of juist uit te sluiten. De bedoeling van hoofdstuk 9 is dan ook niet zozeer om een finaal verdict te vellen over wie of wat uiteindelijk verantwoordelijk gesteld moet worden voor de NC-drift, maar veeleer om de gedachtevorming in de taalkunde over deze en dergelijke veranderingen te schetsen. Daarbij wordt overigens niet nagelaten zelf nog een extra taalinterne factor toe te voegen, die echter niet onverenigbaar is met al bestaande verklaringen. De uitbouw van de NC zou meer bepaald (mede) het gevolg kunnen zijn aan wat *een afnemende tolerantie voor zwerfelementen* genoemd kan worden: elementen die vrij op zinsniveau zwerfen, worden hoe langer hoe meer ondergebracht op het frasale niveau, c.q. de NC. De redenering hierachter is de volgende: door deflexie dreigen interpretatieve verbanden tussen woorden, eertijds met flexie aangegeven, verloren te gaan. Om dat verlies tegen te gaan worden die interpretatieve verbanden bekrachtigd in de syntaxis, door ze vast te leggen op frasaal niveau. De interne constituentenbouw is immers taaluniverseel strakker beregeld dan de externe bouw (zie §1.2 en §9.7).

Dat hiermee het hele verhaal is verteld, is onwaarschijnlijk. Hoogstens zijn enkele belangrijke trends in de historische syntaxis van het Nederlands blootgelegd. Dat heeft te maken met de brede opzet van het project. Dit boek maakt gebruik van data uit verschillende talen, bestrijkt een periode van verschillende millenia, en behandelt een waaier aan fenomenen, zowel vanuit synchroon als vanuit diachroon perspectief. Er is daarbij gebruik gemaakt van allerhande technieken, van theoretisch onderzoek tot kwantitatief corpusonderzoek. Er is een beroep gedaan op de vakliteratuur van de neerlandistiek, maar ook de Engelse en de Duitse traditie en, in beperkter mate, Franse publicaties zijn geraadpleegd waar dat te pas kwam. Op verschillende punten zullen bijkomende detailstudies nodig zijn om leemten op te vullen en anekdotisch materiaal met harde cijfergegevens te onderbouwen. Een en ander zal onvermijdelijk op kritiek stuiten, en misschien moeten sommige specifieke punten op termijn zelfs herzien worden. Maar dit onderzoek, hoe verkennend het ook is opgezet, dunkt me in zijn geheel ruim voldoende grond te bieden voor de veronderstelling dat de NC in het huidige Nederlands het resultaat is van een langlopend proces van expansie, waarbij ter linkerzijde van het kernnomen stapsgewijs nieuwe kavels aangelegd worden, voor bepalingen met een steeds breder bereik. Deze *drift* laat toe een groot aantal ogenschijnlijk disparate fenomenen (zie voetnoot 2) in samenhang te zien. Het valt te hopen dat dit project op die manier heeft kunnen bijdragen aan de vooruitgang van de historische grammatica in het algemeen, en aan

Besluit

de kennis van de geschiedenis van de Nederlandse taal, en met name de nominale syntaxis, in het bijzonder.

English summary

This book investigates the diachrony of the Dutch noun phrase (NP). The conclusion is that in the course of history NPs appear to ‘fold out’: the hierarchically layered structure of the NP in Present-day Dutch, with three premodifiers (as exemplified in (11.1)), is argued to be the result of a long-term syntactic change involving expansion of adnominal modification slots of increasingly wider scope.

(11.1) PRESENT-DAY DUTCH (INL)³⁵³

zelfs de hogere inkomens

‘even the higher incomes’

[Peripheral modifier (M) *zelfs* [Determiner (D) *de* [Adjective (A) *hogere* [Noun (N) *inkomens*]]] NP

In Proto-Indo-European, NPs consisted of a single noun only. Attributive adjectives did not appear before Proto-Germanic, and a slot for determiners developed no sooner than Old Dutch. Early Modern Dutch saw the emergence of a slot for what Payne & Huddleston (2002:436-439) call *peripheral modifiers*, a kind of NP modifiers that is often overlooked in reference grammars of Dutch. As time elapses, the slots are filled by ever more complex elements.

Table 11.1: *Expansion of the NP*

PERIOD	STRUCTURE	EXPANSION
Proto-Indo-European	[N] _{NP}	single noun
Proto-Germanic	[A [N]] _{NP}	adjective slot
Old Dutch	[D [A [N]]] _{NP}	determiner slot
Modern Dutch	[M [D [A [N]]]] _{NP}	peripheral modification slot

This diachronic state of affairs is remarkable in a number of ways. First, it goes against the widely held opinion that the underlying structure of the NP remains constant over time, and that any changes in nominal syntax are due to shifts in individual lexemes. Second, the development is fairly regular: the higher the scope of a modifier, the later it evolves, and the more complex the form of the modifier, the later it arises as a potential slot filler. The former tendency ties in with the concept of *subjectification* (see Traugott 1989, 1995; Stein & Wright 1995; Traugott & Dasher 2002; De Smet & Verstraete 2006; Athanasiadou et al. 2006; Cornillie & Delbeque 2006), the latter is reminiscent of Harris & Campbell’s (1995) notion of *extension*.

³⁵³ Details about the corpora used can be found in table 0.2 in the introduction (*Inleiding*).

Preceding the discussion of the supporting diachronic facts, there is first a chapter dealing with the theoretical underpinnings of this study, and two chapters on the configuration of Dutch NPs from a synchronic perspective. These preliminary chapters provide the background against which the arguments in the subsequent chapters are developed.

In chapter 1, a case is made for a sober view on grammar, that is to say, a grammar that assumes no more than form-function pairs. Only grammatical meanings (functions) that are consistently encoded in a particular form are taken to belong to the grammatical inventory of a certain language. While this is not in itself a revolutionary premise, as many, if indeed not all, current syntactic theories champion the importance of taking both form and function into account, it turns out that syntactic concepts are often rather loosely motivated.

A case in point is the alleged grammatical significance of the order of adjectives as established by e.g. Dixon (1982). According to Dixon – and numerous other scholars (see §2.3) – the general tendency of dimension adjectives (e.g. *large*) preceding colour adjectives (e.g. *red*), is to be attributed to the syntactic configuration of the NP premodifiers, with separate slots for different kinds of adjectives. However, since the regularity in adjective ordering is just a tendency, not a strict rule like e.g. the linear precedence of the definite article and the adjective, it is doubtful that this rule has to be stipulated in the syntax.³⁵⁴ Rather, it may simply be the outcome of more general, non-linguistic behaviour (see Van der Horst 1995).

Another case is the assumption that languages without an overt determiner still do have a DP projection. To be sure, speakers of Chinese³⁵⁵ can conceive of the difference between definite and indefinite reference, but apparently they do not bother to express it formally in their language. The existence of a DP in Chinese may then reasonably be called into question.

The consequence of a more consistent form/function-approach as advocated here is that some genuine effects of interpretation (e.g. semantic roles, syntactic functions, implicatures etc.) can be left outside syntax proper. Such an approach is not intended as a programmatic statement, but rather as a way to come to grips with diachronic syntax: since one does not have access to grammaticality judgments of native speakers about past language stages, and since both the quality and the quantity of the texts vary considerably, greater heed is to be paid to surface structure or PLD, than is commonly the case in synchronic syntax. This means that former language stages should not be adorned with exotic syntactic structures when there is only scant evidence in the actual language data, but, on the other hand, syntagms of Present-day language should not be injudiciously transplanted onto previous language stages, either (see also Fischer 2007, ch.1). If one maintains e.g. that all lan-

³⁵⁴ See Payne & Huddleston (2002:452), who make a distinction between “rigid ordering constraints” and “labile ordering constraints”. Only the former are of significance to syntax, I would claim.

³⁵⁵ I leave aside the question whether Chinese classifiers are to be analysed as determiners.

guages have DPs, then the discussion of when a determiner slot emerges in the history of Dutch is obviously short-circuited.

In order to establish what forms a constituent and what does not, we must rely on distributional evidence. Scrutinising the grammatical means by which syntactic relations are indicated, it is argued in chapter 1 that in Dutch dependency is marked by left-adjacent position. Discontinuity and postfield position are symptomatic of syntactic autonomy.

The next two chapters cover the structure of the NP in Present-day Dutch. Pre-modification is dealt with in chapter 2; so-called postmodification is handled in chapter 3.

In chapter 2, the NP is argued to host three different kinds of premodifiers in front of the head noun.³⁵⁶ Closest to the noun is the slot for adjectives; then comes the determiner slot; and at the edge of the NP are the peripheral modifiers, see (11.1). The delineation in the prefield of three separate slots is motivated by their rigid ordering constraints, as well as by other syntactic criteria, discussed in §2.1. In §§2.2-2.5, suggestions in the scholarly literature to discern other slots than the aforementioned three are rejected. In §2.2 it is asserted that numerals need not be allotted their own slot in the NP. Rather, they seem to hover between adjective and determiner status. As is shown in chapter 7, this is due to the fact that they are currently in the middle of a diachronic transition process of becoming determiners. In §2.3 I put forward that the adjective slot is not to be split up internally in various modification zones (see above). In §2.4, the same is defended with regard to the determiner slot: the distinction between predeterminers, determiners, and postdeterminers (see e.g. Quirk et al. 1985), can harmlessly be disposed of: in chapter 7 it is shown that predeterminer and postdeterminer are merely convenient labels for elements that are diachronically in transition from one slot to another. This does not call for additional *structural* slots in the NP.

Chapter 3 is an extensive discussion of the claim that Dutch NPs do not have postmodifiers. Controversial as this idea may be, there are still good arguments for it. Apart from numerous arguments in the literature³⁵⁷ sustaining that so-called postmodifiers entertain a more detached connection to the head noun than premodifiers – contrary to what is often claimed in generative theory –, considerable space is devoted to the elaboration of three further arguments in favour of the autonomy of postmodifiers.

First it is noted that postmodifiers are in general capable of drifting away from their host NP. If discontinuity entails independence, as was argued in chapter 1, then we cannot escape the conclusion that they do not belong to the NP proper.

³⁵⁶ I will not dwell on the NP/DP-discussion (see Abney 1987; Hewson 1991; Hudson 2004; Van Langendonck 1994; Van Eynde 2006), and stick to the traditional analysis of treating N as the head of the entire complex.

³⁵⁷ Roose (1962); Van Roey (1974); Sturm (1986); Van der Horst (1995); Verhaar (1998); Bybee (2002); Plank (2003b).

This view is then critically confronted with the extant accounts of extraposition and extraction from the NP (§3.2.1.1). The second argument for the autonomy of postmodifiers is that they are linked to their host NP by means of what may be called a *relator*. It is contended that the role of the relator is to ensure that the head and the ‘postmodifier’ are jointly interpreted. In other words, the relator functions as a signpost for the interpretation, indicating how different constituents of a sentence should be meaningfully related to each other. In the case of a real dependency relation, that is: between heads and premodifiers, the semantic association transpires ‘automatically’, without the help of such lexical signposts. This is endorsed by typological findings: the use of relators turns out to correlate inversely with the strength of the dependency relation between modifier and head cross-linguistically. Now, at first glance there seem to be quite some postmodifiers that can do without a relator in Present-day Dutch, however, in §3.2.2.3 these postmodifiers are shown to be under constant pressure to adapt to the canonical NP structure. This pressure is visible in a number of synchronic and diachronic processes, and can be taken as extra evidence for the intolerance of postmodification in Dutch. The third argument is that postmodification goes against the general left-branching nature of Dutch syntax.

As was stated, chapters 1 to 3 (part I) lay out the preliminaries for the diachronic chapters 4 to 9 (part II), where the historical expansion process of the NP is fleshed out.

Chapter 4 presents an overview of some general processes of language change, viz. *grammaticalisation*, *subjectification*, and *extension*. These mechanisms are used in the ensuing chapters to model the particular changes that occurred in the syntax of the NP. In chapter 5 the three mechanisms are invoked to elaborate the general hypothesis. As the NP expansion as envisaged in table 11.1 can be related to cross-linguistically well-attested diachronic processes, the whole course of events can be demonstrated to be a quite regular and indeed fairly plausible development. This is supported by the observation that a vast array of seemingly unrelated syntactic phenomena in the history of Dutch can be subsumed under the general head of NP expansion (see §5.1). To conclude, the Dutch NP expansion does not come about haphazardly, as a capricious twist in syntactic history, but rather fits in with other language changes, both in Dutch and in other languages.

The heart of the book is chapters 6-7-8, where evidence is adduced for the hypothesised expansion of the NP.

Chapter 6 is concerned with the emergence of a slot for attributive adjectives. First, it is demonstrated that Proto-Indo-European had a simple NP, containing no more than a noun. This is not to say that adnominal modification was impossible in Proto-Indo-European. Only it is argued that modifiers are relegated to a separate NP, which behaves as an apposition to the head noun. The difference between the

fused NP structure in Dutch and the split NP structure in Proto-Indo-European is illustrated in (11.2)-(11.3).³⁵⁸

(11.2) PRESENT-DAY DUTCH

[*witte* [*schapen*]]_{NP}
 ‘white sheep’

(11.3) PROTO-INDO-EUROPEAN

[**h₂óweyes*]_{NP} (...) [**h₂ǵréh₂es*]_{NP}
 ‘sheep, white ones’

Positing an appositional structure as in (11.3) amounts to saying (1) that adjectives are really nouns (hence *NP* and not *AP*), and (2) that they are separate constituents syntactically (hence *two* NPs).

The first claim (adjectives are nouns) is strongly supported by morphology. To begin with, adjectives and nouns inflect alike. In other words: adjectives lack a distinct inflectional paradigm. Even more importantly, agreement is often failing in older Indo-European dialects. This means that the hallmark of adjectives, viz. their ability to change their gender, was presumably a late Proto-Indo-European innovation at best, as is indeed recognized by various scholars (see §6.1.1.1 for references). Other morphological characteristics that warrant the existence of an adjective class, like gradation or specific derivational morphology turn out to be seriously flawed. Gradation applies not only to adjectives, but also to nouns in Old Indic and Greek, and comparative and superlative suffixes were probably originally used for other functions than gradation originally. The same holds for alleged adjective-deriving suffixes. In most cases they fulfil other functions as well, and it is hard to prove in a non-circular way that they do derive adjectives. Furthermore, quite some lexemes can be used interchangeably as adjective and as nouns, that is: without any morphological tuning. Examples are given in table 6.1 (§6.1.1.1).

The second claim (adnominal modification requires a separate NP) is bolstered by two observations. First, purported adjectives are not systematically put left-adjacent to their head. They occur to the right of it as well, and can even be split from the head. As stated earlier, discontinuity is taken to be symptomatic for syntactic independence. A second observation that corroborates the appositional structure of adnominal modification is the fact that modifiers have NP features themselves: they do not always agree in case, and in languages that have developed articles, like Greek, they can get their own article.

³⁵⁸ Reconstructed forms are taken from Ringe (2006). Not too much importance should be attributed to the details of the Proto-Indo-European NP, of course. On the semantic side, for instance, it may well be that another lexeme (e.g. **kwey-t/d*) was more common for reference to the hue of a ewe than the one used in (11.3).

English summary

A further argument for the independent nature of Proto-Indo-European adnominal modifiers is that the differentiation in the daughter languages is best explained under the assumption that NPs were structured as in (11.3) (see §6.1.1.4).

Proto-Germanic witnessed the emergence of a morphologically demarcated category of adjectives (see §6.2.1). At first, this new part of speech does not behave syntactically differently from the Proto-Indo-European ‘nominal’ modifier: it continues to occur appositively, as can be deduced from word order trends in early Germanic dialects. In time, however, adjectives come to occupy an attributive slot in front of the noun. This yields a structure as in (11.4).³⁵⁹

- (11.4) PROTO-GERMANIC
[*hwītōz_A [*awiyiz_N]]_{NP}
‘white sheep’

In the next period, from West-Germanic to Dutch, the adjective slot opens up for adnominal modifiers other than adjectives, like pronouns, numerals, participles and gerunds. In addition, the A-slot becomes more crowded over time, as it allows for stacked slot fillers. All this – the shift from apposition to attribution, the extension of the adjective class and the possibility of stacking – is confirmed by qualitative and quantitative corpus data.

Chapter 7 focuses on the rise of an attributive slot for determiners. The emergence of determiners starts with the grammaticalisation of the article from the demonstrative in Old Dutch. As was previously the case with the adjectives (see above), the determiner category undergoes an extension process in the ensuing centuries: in the wake of the article, numerous adjectives shift to the class of the determiners. This shift is minutely traced for the possessive pronoun, the demonstrative manner pronoun (*zulk*, ‘such’), the demonstrative manner adjectives (*dergelijk*, ‘such-like’ etc.), and the anaphoric adjectives (*voornoemd*, ‘aforementioned’ etc.). Quantitative corpus investigation shows that for possessive pronouns the syntactic shift was more or less finished by the end of the Middle Dutch period, whereas the anaphoric adjectives are still in transition. The process of recruiting new adjectives for determiner functions carries on in Present-day Dutch. A number of ‘budding determiners’, like adjectives of comparison (e.g. *ander*, ‘other’), epistemic adjectives (e.g. *verwacht*, ‘expected’), superlatives, and universal quantifiers are discussed in §7.3.2.5.

Chapter 8 is devoted to the diachrony of peripheral modifiers. The first instances of such modifiers are focus particles, which arise at the end of the Middle Dutch period, and start to get incorporated in the NP in Early Modern Dutch. Corpus inquiry reveals that from then on, focus particles become less likely to ‘float’. As expected, the integration of focus particles in the NP thus takes several centuries.

³⁵⁹ Reconstructed forms are based on Lehmann
(<http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/pgmc00.html>)

The process is still far from complete in Present-day Dutch: to this day focus particles can still float to a certain extent.

Meanwhile there has been an increase in the number of peripheral modifier types. From the latter half of the 18th century onward, focus particles occur in clusters, and in the latter half of the 19th century, the M-slot can be occupied by full disjuncts and conjuncts. Recently, the position has been made available for even more complex elements: in Present-day Dutch, one commonly comes across instances of what can be called ‘clausal chunks’ in front of the determiner. These are fragments of sentences that have been reanalysed as a peripheral modifier. In §8.3.1.4 one of these clausal chunks, viz. so-called ‘transparent free relatives’, is examined in detail. Corpus investigation shows that this construction is diachronically on the rise, and that the changes in its syntax tie in with the overall process of NP expansion.

Following chapters 4 to 8 is a kind of bonus chapter (ch.9), in which possible causes for the NP expansion are probed. §9.1 introduces Sapir’s notion of *drift*, for long-term directional change. It must be noted that the term is used merely as a descriptive label here, without accepting the far-reaching theoretic corollaries about the evolution of language that are sometimes drawn from it. These more speculative accounts are separately dealt with in §§9.2-9.6. There an overview is given of the different strands of thought that dominated two centuries of historical linguistics, stretching from 19th century organic, deterministic, and teleological views, to recent work on e.g. language contact. In §9.7 it is critically examined to what extent the explanatory accounts discussed in the preceding sections apply to the Dutch NP drift at issue. It appears that apart from a few old-fashioned contentious accounts on the nature of language change, hardly any of the suggestions made in the literature can be reliably accepted or excluded as a contributory factor in the expansion of the NP. At the end of §9.7 an additional language-internal factor is proposed, namely a ‘decreasing tolerance for vagrant constituents’: more and more free-roaming elements at sentence level are being confined to the phrasal level (e.g. the NP). This may be due to deflexion: as inflectional suffixes wear off, interpretative relations may get obscured. A possible solution is hence to put more burden on the phrasal level than on the clausal level, as the former is cross-linguistically attested to have a more rigid syntactic arrangement than the latter (see §1.2 and §9.7 for more details). Future research will be needed in order to decide whether this account holds water. Here, it is simply offered as a tentative suggestion.

To sum up, what deeper motivations must be held responsible for the NP drift remains to be ascertained, but on the basis of the historical data surveyed in this book it may be argued that there is compelling evidence for a long-term evolution of expansion of the attributive slots in the NP.

Geraadpleegde werken

(De alfabetisering houdt geen rekening met de Nederlandse idiosyncratische behandeling van lidwoorden en voorzetsels in familienamen. *Van Langendonck* staat dus onder de v, en niet onder de l.)

- Abney, S. (1987). *The English noun phrase in its sentential aspects*. Doct. Diss. MIT.
- Abraham, W. (1997). "The interdependence of case, aspect and referentiality in the history of German: the case of the verbal genitive". In: Van Kemenade & Vincent (red.). 29-61.
- Adamson, S. (2000). "A lovely little example". In: O. Fischer, A. Rosenbach & D. Stein (red.). *Pathways of change. Grammaticalization in English*. Amsterdam: Benjamins. 39-66.
- Admoni, W. (1964). "Die umstrittenen Gebilde der deutschen Sprache von heute. III. Das erweiterte Partizipialattribut". *Muttersprache* 74: 321-332.
- Admoni, W. (1967). "Der Umfang und die Gestaltungsmittel des Satzes in der deutschen Literatursprache bis zum Ende des 18. Jahrhunderts". *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 89: 144-199.
- Aitchinson, J. (1991). *Language change: progress or decay?*. 2^e dr. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alexiadou, A. (1997). *Adverb placement. A case study in antisymmetric syntax*. Amsterdam: Benjamins.
- Alexiadou, A., L. Haegeman & M. Stavrou (2007). *Noun phrase in the generative perspective*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Allen, C. (2006). "Possessives and Determiners in Old English". In: T. Nevalainen, J. Klemola & M. Laitinen (red.). *Types of Variation: Diachronic, dialectal and typological interfaces*. Amsterdam: Benjamins. 149-170.
- ANS (1997). Zie Haeseryn et al.
- Anstey, M. (2002). "Layers and operators revisited". *Working Papers in Functional Grammar* 77.
- Antonsen, E. (1975). *A concise grammar of the older runic inscriptions*. Tübingen: Niemeyer.
- Askedal, J. (2000). "Periodenumfang und Nominalisierungshäufigkeit in älterer und neuerer deutscher philosophischer Sprache". In: Desportes (red.). 9-26.
- Athanasidou, A. (2006). "Adjectives and subjectivity". In: Athanasidou et al. (red.). 209-239.

Geraadpleegde werken

- Athanasiadou, A., C. Canakis & B. Cornillie (red.) (2006). *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Bache, C. (1978). *The order of premodifying adjectives in Present-day English*. Odense: Odense University Press.
- Baker, M. (2001). "The natures of nonconfigurationality". In: Baltin & Collins (red.). 407-438.
- Bakker, D. (1977). "Hoofdstuk 5: de grammatica in de 19e eeuw". In: D. Bakker & G. Dibbets (red.). *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Den Bosch: Malmberg. 113-160.
- Bakker, S. (2006). "The position of the adjective in definite noun phrases". In: E. Crespo, J. De La Villa & A. Revuelta. *Word classes and related topics in Ancient Greek*. Louvain-la-Neuve: Peeters. 91-104.
- Bakker, S. (2007). *The noun phrase in Ancient Greek: a functional analysis of the order and articulation of NP constituents in Herodotus*. Doct. Diss. Rijksuniversiteit Groningen.
- Baltin, M. & C. Collins (red.) (2001). *The handbook of contemporary syntactic theory*. Oxford: Blackwell.
- Bammesberger, A. (1992). "The place of English in Germanic and Indo-European". In: Hogg (red.). 26-66.
- Barbiers, S. (1995). "Focuspartikels en successief-cyclische verplaatsing". *Tabu* 25: 117-120.
- Barlow, M. & S. Kemmer (red.) (2000). *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI.
- Bartsch, R. (1976). *The grammar of adverbials. A study in the semantics of adverbial constructions*. Amsterdam: North Holland.
- Beekes, R. (1990). *Vergelijkende taalwetenschap. Een inleiding in de vergelijkende Indo-Europese taalwetenschap*. Utrecht: Spectrum.
- Behaghel, O. (1923). *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung. Band I. Die Wortklassen und Wortformen. A. Nomen, Pronomen*. Heidelberg: Winter.
- Behaghel, O. (1932). *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung. Band IV. Wortstellung. Periodenbau*. Heidelberg: Winter.
- Bellert, I. (1977). "On semantic and distributional properties of sentential adverbs". *Linguistic Inquiry* 8: 337-351.
- Bennis, H. (1978). "Appositie en de interne structuur van de NP". *Spektator* 8: 209-228.
- Bennis, H. (1983). "A case of restructuring". In: Bennis & Van Lessen Kloeke (red.) 9-19.
- Bennis, H. & W. van Lessen Kloeke (red.) (1983). *Linguistics in the Netherlands 1983*. Dordrecht: Foris.
- Bennis, H. & J. de Vries (red.) (1992). *De binnenbouw van het Nederlands*. Dordrecht: ICG Publications.
- Bennis, H., N. Corver & M. den Dikken (1998). "Predication in nominal phrases". *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 1: 85-117.
- Benveniste, E. (1966). *Problèmes de linguistique générale*. Parijs: Gallimard.

- Beowulf. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Bernstein, J. (2001). "The DP hypothesis: identifying clausal properties in the nominal domain". In: Baltin & Collins (red.). 536-561.
- Bever, T. & D. Langendoen (1972). "The interaction of speech perception and grammatical structure in the evolution of language". In: R. Stockwell & R. Macaulay (red.). *Linguistic change and generative theory*. Bloomington: Indiana University Press. 32-95.
- Biber, D. (1986). "Spoken and written textual dimensions in English: resolving the contradictory findings". *Language* 62: 384-414.
- Biber, D. & E. Finegan (1989). "Drift and the evolution of English style: a history of three genres". *Language* 65: 487-517.
- Biber, D., S. Johansson, G. Leech, S. Conrad & E. Finegan (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Biber, D. & V. Clark (2002). "Historical shifts in modification patterns with complex noun phrase structures. How long can you go without a verb?" In: T. Fanego, J. Pérez-Guerra & M. José López-Couso (red.). *English historical syntax and morphology*. Amsterdam: Benjamins. 43-66.
- Bickerton, D. (1990). *Language and species*. Chicago: Chicago University Press.
- Bickerton, D. (1995). *Language and human behavior*. Seattle: University of Washington Press.
- Bickerton, D. (2007). "Language evolution: a brief guide for linguists". *Lingua* 117: 510-526.
- Bisang, W. (1998). "Grammaticalization and language contact, constructions and positions". In: Ramat & Hopper (red.). 13-58.
- Bloomfield, L. (1961) [1933]. *Language*. New York: Holt.
- Bolinger, D. (1965) [1952]. "Linear modification". *Publications of the Modern Language Association* 67: 1117-1144.
- Bolinger, D. (1967). "Adjectives in English: attribution and predication". *Lingua* 18: 1-34.
- Bolinger, D. (1972). *Degree words*. Den Haag: Mouton.
- Booij, G. (1992). "Congruentie in Nederlandse NP's". *Spektator* 21: 119-135.
- Booij, G. & A. van Santen (1998). *Morfologie. De woordstructuur van het Nederlands*. 2^e dr. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bossuyt, A. (1986). "Functional requirements. Causes or constraints upon language change?". *Belgian Journal of Linguistics* 1: 127-147.
- Bouma, S. (1987). "The discourse function of quantifier float: *tous* in French". In: F. Beukema & P. Coopmans (red.). *Linguistics in the Netherlands 1987*. Dordrecht: Foris. 31-40.
- Bouma, G., P. Hendriks & J. Hoeksema (2007). "Focus particles inside prepositional phrases: a comparison of Dutch, English and German". *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 10: 1-24.
- Braune, W. & A. Ebbinghaus (1981). *Gotische Grammatik mit Lesestücken und Wörterverzeichnis*. 19^e dr. Tübingen: Niemeyer.

Geraadpleegde werken

- Breban, T. (2003). "The grammaticalization of adjectives of identity and difference in English and Dutch". *Languages in Contrast* 4: 165-199.
- Breban, T. (2006). *English adjectives of comparison: lexical and grammaticalized uses*. Doct. Diss. Katholieke Universiteit van Leuven.
- Breban, T. & K. Davidse (2003). "Adjectives of comparison: the grammaticalization of their attribute uses into postdeterminers and classifier uses". *Folia Linguistica* 37: 269-317.
- Brems, L. (2004). "Measure noun constructions: degrees of delexicalization and grammaticalization". In: K. Aijmer & B. Altenberg (red.). *Advances in corpus linguistics*. Amsterdam: Rodopi. 249-265.
- Brems, L. (in voorb.). *Size noun and type noun constructions in English: Synchronic variation and developmental paths of grammaticalization and delexicalization*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Brinton, L. (1996). *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Brisard, F. (2006). "Logic, subjectivity, and the semantics/pragmatics distinction". In: Athanasiadou et al. (red.). 41-74.
- Broekhuis, H. (1999). "Adjectives and adjective phrases". *Modern Grammar of Dutch Occasional Papers* 2.
- Broekhuis, H., E. Keizer & M. den Dikken (2003). "Nouns and noun phrases". *Modern Grammar of Dutch Occasional Papers* 4.
- Brugmann, K. & B. Delbrück (1889). *Grundriss der vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Zweiter Band: Wortbildungslehre (Stammbildungs- und Flexionslehre)*. Straatsburg: Trübner.
- Brugmann, K. & B. Delbrück (1893). *Grundriss der vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Dritter Band: Vergleichende Syntax der Indogermanischen Sprachen von B. Delbrück*. Straatsburg: Trübner.
- Brugmann, K. & B. Delbrück (1900). *Grundriss der vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Fünfter Band. Syntax von B. Delbrück. Dritter Theil und Indices zu den drei Theilen der Syntax von C. Cappeller. (Schluss des Werkes)*. Straatsburg: Trübner.
- Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer.
- Burridge, K. (1993). *Syntactic change in Germanic*. Amsterdam: Benjamins.
- Butler, C. (1985). *Statistics in linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Butler, C. (2003). *Structure and function: a guide to three major structural-functional theories*. Amsterdam: Benjamins.
- Bybee, J. (1985). *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam: Benjamins.
- Bybee, J. (2002). "Sequentiality as the basis of constituent structure". In: Givón & Malle (red.). 109-134.
- Bybee, J. (2003a). "Mechanisms of change in grammaticalization: the role of frequency". In: Joseph & Janda (red.). 602-623.

- Bybee, J. (2003b). "Cognitive processes in grammaticalization". In: M. Tomasello (red.). *The new psychology of language. Cognitive and functional approaches to language structure. Volume 2*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. 145-167.
- Bybee, J. (2007). "Historical Linguistics". In: Geeraerts & Cuyckens (red.). 945-987.
- Bybee, J., R. Perkins & W. Pagliuca (1994). *The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bybee, J. & P. Hopper (2001). *Frequency and the emergence of linguistic structure*. Amsterdam: Benjamins.
- Campbell, L. (2001). "What's wrong with grammaticalization?". *Language Sciences* 23: 113-161.
- Campbell, L. & R. Janda (2001). "Introduction: conceptions of grammaticalization and their problems". *Language Sciences* 23: 93-112.
- Carlson, A. (1978). "A diachronic treatment of English quantifiers". *Lingua* 46: 295-328.
- Capell, A. (1965). "A typology of concept domination". *Lingua* 15: 451-462.
- Carnie, A. (2002). *Syntax. A generative introduction*. Oxford: Blackwell.
- Carr, C. (1939). *Nominal compounds in Germanic*. Londen: Humphrey Milford.
- Carstairs-McCarthy, A. (1999). *The origins of complex language. An inquiry into the evolutionary beginnings of sentences, syllables and truth*. Oxford: Oxford University Press.
- Carstairs-McCarthy, A. (2000). "Origins of language". In: M. Aronoff & J. Rees-Miller (red.). *The handbook of linguistics*. Oxford: Blackwell. 1-18.
- Carstairs-McCarthy, A. (2007). "Language evolution: what linguists can contribute". *Lingua* 117: 503-509.
- CGN. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Chafe, W. (1982). "Integration and involvement in speaking, writing, and oral literature". In: D. Tannen (red.). *Spoken and written language: exploring orality and literacy*. Norwood: Ablex.
- Chafe, W. (1994). *Discourse, consciousness, and time. The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chomsky, N. (1970). "Remarks on nominalizations". In: R. Jacobs & P. Rosenbaum (red.). *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham (MA): Blaisdell. 184-221.
- Christiansen, M. & S. Kirby (red.) (2003). *Language evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Cinque, G. (1999). *Adverbs and functional heads: a cross-linguistic perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Cinque, G. (2004). "Issues in adverbial syntax". *Lingua* 114: 683-710.
- Clark, J. & J. Yallop (1996) [1995]. *An introduction to phonetics and phonology*. 2^e dr. Oxford: Blackwell.
- Claudi, U. (1994). "Word order change as category change". In: W. Pagliuca (red.). *Perspectives on grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins. 191-231.

Geraadpleegde werken

- Coene, M. & Y. D'hulst (2003a). "Introduction: the syntax and semantics of noun phrases". In: Coene & D'hulst (red.). 1-46.
- Coene, M. & Y. D'hulst (red.) (2003b). *From DP to NP. Vol I. The syntax and semantics of noun phrases*. Amsterdam: Benjamins.
- Company, C. (2006). "Zero in syntax, ten in pragmatics: subjectification as syntactic cancellation". In: Athanasiadou et al. (red.). 375-397.
- Company, C. (2006). "Subjectification of verbs into discourse markers: semantic-pragmatic change only?". *Belgian Journal of Linguistics* 20: 97-121.
- Comrie, B. (1989). *Language universals and linguistic typology*. 2^e dr. Oxford: Blackwell.
- Coppen, P.-A. (1991a). *Specifying the noun phrase*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Coppen, P.-A. (1991b). "Over vooropstaande PP's is het laatste woord nog niet gesproken". *Gramma* 15: 209-225.
- Corbett, G. (1998). "Morphology and agreement". In: Spencer & Zwicky (red.). 191-205.
- Corbett, G. (2006). *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cornillie, B. & N. Delbecq (2006). "Introduction". *Belgian Journal of Linguistics* 20: vii-xii.
- Corver, N. (1989). "Left branch extractions and DP". In: H. Bennis & A. van Kemenade (red.). *Linguistics in the Netherlands 1989*. Dordrecht: Foris. 31-40.
- Corver, N. (1990). *The syntax of left branch extractions*. Doct. Diss. Tilburg.
- Corver, N. (1991). "The internal syntax and movement behavior of the Dutch 'wat voor'-construction". *Linguistische Berichte* 133: 190-228.
- Coupé, G. (2007). "Modal verbs and complex predicate formation from Old Germanic to Modern Dutch". Lezing op het 4e *International Conference on Language Variation in Europe (ICLAVE)*, Nicosia, 17-19 juni 2007.
- Croft, W. (2000). *Explaining language change. An evolutionary approach*. Harlow: Longman.
- Croft, W. (2001). *Radical Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Croft, W. (2003). *Typology and universals*. 2^e dr. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, W. & D. Cruse (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cysouw, M. (2006). "The asymmetry of affixation". In: H.-M. Gärtner, S. Beck, R. Eckardt, R. Musan & B. Stiebels (red.). *Puzzles for Krifka*. <http://www.zas.gwz-berlijn.de/publications/40-60-puzzles-for-krifka/>
- Dahl, Ö. (2004). *The growth and maintenance of linguistic complexity*. Amsterdam: Benjamins.
- Darnell, M., E. Moravcsik, M. Noonan, F. Newmeyer & K. Wheatley (red.) (1999). *Functionalism and formalism in linguistics. Vol I: General papers*. Amsterdam: Benjamins.
- Davidse, K. (1991). *Categories of experiential grammar*. Doct. Diss. Katholieke Universiteit van Leuven.

- Davidse, K. (2004). "The interaction of quantification and identification in English determiners". In: M. Achard & S. Kemmer (red.). *Language, culture and mind*. Stanford: CSLI. 507-533.
- Davidse, K., T. Breban & A. Van Linden (2008). "Deictification: the development of secondary deictic meanings by adjectives in the English NP". *English Language and Linguistics* 12: 475-503.
- DBNL. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- De Belder, M. (2005). *Het voltooid deelwoord in het Oudnederlands*. Licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit van Leuven.
- De Caluwé, J. (1990). "Complementariteit tussen morfologische en in oorsprong syntactische benoemingsprocédés. Over supertankers, engelengeduld, zuurtje, katholieken, kromzwaarden en harde schijven". *Studia Germanica Gandensia* 19: 9-23.
- De Grauwe, L. (1982). *De Wachtendonckse psalmen en glossen. Een lexikologisch-woordgeografische studie met proeve van kritische leestekst en glossaria*. Gent: Secretariaat van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- De Groot, A. (1949). *Structurele syntaxis*. Den Haag: Servire.
- De Haan, G. (1979). "Onafhankelijke PP-komplementen van nomina". *Spektator* 8: 330-339.
- De Haas, W. & M. Trommelen (1993). *Morfologisch handboek van het Nederlands: een overzicht van de woordvorming*. 's-Gravenhage: Sdu.
- Delfitto, D. & J. Schroten (1991). "Bare plurals and the number affix in DP". *Probus* 3: 155-185.
- Den Dikken, M. (2005). "Transparent, free... and polarised: The (poli)tics of polarity in transparent free relatives". In: H. Broekhuis, N. Corver, R. Huybregts, U. Kleinhenz & J. Koster (red.). *Organizing grammar*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 97-107.
- Den Hertog, C. (1903-1904). *Nederlandsche spraakkunst*. 2e dr. <http://www.dbnl.org/tekst/hert003nede01/>
- Denison, D. (2006). "Category change and gradience in the determiner system". In: Van Kemenade & Los (red.). 279-304.
- De Saussure, F. (1955) [1916]. *Cours de linguistique générale. Publié par Charles Bally et Albert Seebach avec la collaboration de Albert Riedlinger*. 5e dr. Parijs: Payot.
- De Schutter, G. (1994). "De interne structuur van nominale constituenten, en hun formele kenmerken". *Gramma/TIT* 3: 13-31.
- De Schutter, G. (1998). "The noun phrase in Dutch". *Leuvense Bijdragen* 86: 309-356.
- De Schutter, G. (1999). "Het achterveld in de nominale constituent in het Nederlands". *Leuvense Bijdragen* 88: 323-354.
- De Smet, H. & J.-C. Verstraete (2006). "Coming to terms with subjectivity". *Cognitive Linguistics* 17: 365-392.
- Desportes, Y. (red.) (2000). *Zur Geschichte der Nominalgruppe im älteren Deutsch*. Heidelberg: Winter.

Geraadpleegde werken

- Deutscher, G. (2000). *Syntactic change in Akkadian. The evolution of sentential complementation*. Oxford: Oxford University Press.
- Devine, A. & L. Stephens (2000). *Discontinuous syntax. Hyperbaton in Greek*. Oxford: Oxford University Press.
- Devine, A. & L. Stephens (2006). *Latin word order. Structured meaning and information*. Oxford: Oxford University Press.
- De Vooy, C. (1967). *Nederlandse spraakkunst*. 7^e dr. Groningen: Wolters.
- Dewulf, H. (1974). "Een syntaktische evaluatie van de modale bijwoorden". *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal-, Letterkunde en Geschiedenis* 28: 147-163.
- Dibbets, G. (1981). "De triviumgrammatici en onze substantiefgroep" In: s.n. (red.). *Studies voor Damsteegt*. Leiden: Leiden Publicaties van de vakgroep Nederlandse Taal- & Letterkunde. 40-54.
- Diessel, H. (1999). *Demonstratives. Form, function, and grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins.
- Dik, S. (1983). "Two constraints on relators and what they can do for us". In: S. Dik (red.). *Advances in Functional Grammar*. Dordrecht: Foris. 267-298.
- Dik, S. (1997a). *The theory of Functional Grammar. Part I: the structure of the clause*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Dik, S. (1997b). *The theory of Functional Grammar. Part II: complex and derived constructions*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Dik, S., K. Hengeveld, E. Vester & C. Vet (1990). "The hierarchical structure of the clause and the typology of adverbial satellites". In: Nuyts et al. (red.). 25-70.
- Dixon, R. (1982). *Where have all the adjectives gone? and other essays in semantics and syntax*. Berlijn: Mouton.
- Dixon, R. (1997). *The rise and fall of languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dixon, R. (2003). "Demonstratives. A cross-linguistic typology". *Studies in Language* 27: 61-112.
- Dowty, D. & P. Jacobson (1989). "Agreement as a semantic phenomenon". In: J. Powers & K. de Jong (red.). *Proceedings of the fifth Eastern States Conference on Linguistics (ESCOL '88)*. Columbus: Ohio State University. 95-108.
- Droste, F. (1960). "Bespreking van A. Sassen (1959) Een ontspoorde woordgroep". *Levende Talen* 203: 123-125.
- Dryer, M. (1992). "The Greenbergian word order correlations". *Language* 68: 81-138.
- Dryer, M. (2006). "Descriptive theories, explanatory theories, and basic linguistic theory". In: F. Ameka, A. Dench & N. Evans (red.). *Catching language. The standing challenge of grammar writing*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 207-234.
- Dryer, M. (2007). "Word order". In: T. Shopen (red.). *Language typology and syntactic description. Vol I. Clause structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DST. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Duden (2005). Zie: Eisenberg et al.

- Duinhoven, A. (1972a). “Vier partitieve(?) constructies in het Middelnederlands”. *De Nieuwe Taalgids* 65: 329-354.
- Duinhoven, A. (1972b). “Een de vrijste ende edelste man vander werelt”. *De Nieuwe Taalgids* 65: 441-454.
- Duinhoven, A. (1976). “Veranderingen in het predicaatsnomen”. *Leuvense Bijdragen* 65: 409-435.
- Duinhoven, A. (1977). “Drie cruces uit de (historische) syntaxis”. *De Nieuwe Taalgids* 70: 200-217.
- Duinhoven, A. (1985). “Deelwoorden vroeger en nu”. *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 6: 97-138.
- Duinhoven, A. (1988). *Middelnederlandse syntaxis. Synchron en diachron. 1: de naamwoordgroep*. Leiden: Nijhoff.
- Duinhoven, A. (1992). “Verboden toegang voor onbevoegden. Over de volgorde in de naamwoordgroep”. *De Nieuwe Taalgids* 85: 422-440.
- Duinhoven, A. (2001). *Analyse en synthese in het Nederlands*. Assen: Van Gorcum.
- Ebeling, C. (2006). *Semiotaxis: over theoretische en Nederlandse syntaxis*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ebert, R. (1978). *Historische Syntax des Deutschen*. Stuttgart: Metzler.
- Eckhardt, R. (2001). “Reanalysing *selbst*”. *Natural Language Semantics* 9: 371-412.
- Eisenberg, P., K. Kunkel-Razum & F. Münzberg (2005). *Duden. Die Grammatik*. 7^e dr. Mannheim: Dudenverlag.
- Escribano, J. (2006). “NPs just as NPs”. *Language Sciences* 28: 529–579.
- Everaert, M. (1992). “Nogmaals: een schat van een kind”. In: Bennis & De Vries (red.). 45-54.
- Ferguson, C. & M. Barlow (1988). “Introduction”. In: M. Barlow & C. Ferguson (red.). *Agreement in natural language. Approaches, theories, descriptions*. Menlo Park (Calif.): CSLI.
- Ferris, C. (1993). *The meaning of syntax: a study in the adjectives of English*. Londen: Longman.
- Fischer, O. (1992). “Syntax”. In: N. Blake (red.). *The Cambridge history of the English language. Volume II: 1066-1476*. Cambridge: Cambridge University Press. 207-408.
- Fischer, O. (1999) “On the role played by iconicity in grammaticalisation processes”. In: M. Nänny & O. Fischer (red.). *Form miming meaning. Iconicity in language and literature*. Amsterdam: Benjamins. 345-374.
- Fischer, O. (2000). “The position of the adjective in Old English”. In: R. Bermúdez-Otero, D. Denison, R. Hogg & C. McCully (red.). *Generative theory and corpus studies*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 153-181.
- Fischer, O. (2001). “The position of the adjective in (Old) English from an iconic perspective”. In: O. Fischer & M. Nänny (red.). *The motivated sign. Iconicity in language and literature 2*. Amsterdam: Benjamins. 249-276.
- Fischer, O. (2004). “Developments in the category adjective from Old to Middle English”. *Studies in medieval English language and literature* 19: 1-36.

Geraadpleegde werken

- Fischer, O. (2006). "On the position of adjectives in Middle English". *English Language and Linguistics* 10: 253-288.
- Fischer, O. (2007). *Morphosyntactic change. Functional and formal perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Fischer, O., M. Norde & H. Perridon (2004a). "Introduction: in search of grammaticalization". In: Fischer, Norde & Perridon (red.). 1-16.
- Fischer, O. M. Norde & H. Perridon (red.) (2004b). *Up and down the cline - the nature of grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins.
- Fischer, O. & W. van der Wurff (2006). "Syntax". In: R. Hogg & D. Denison (red.). *A history of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press. 109-198.
- Florijn, A. (1992). *Beregeling van de Nederlandse woordvolgorde*. Doct. Diss. Universiteit van Amsterdam.
- Foley, W. (1980). "Toward a universal typology of the noun phrase". *Studies in Language* 4: 171-199.
- Foolen, A. (1993). *De betekenis van partikels: een dokumentatie van de stand van het onderzoek, met bijzondere aandacht voor maar*. Doct. Diss. Katholieke Universiteit van Nijmegen.
- Friedrich, J. (1960). *Het hitisches Elementarbuch (1. Teil: Kurzgefaßte Grammatik)*. 2^e dr. Heidelberg: Winter.
- Fries, C. (1940). "On the development of the structural use of word-order in Modern English". *Language* 16: 199-208.
- GDS. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Geeraerts, D. & H. Cuykens (red.) (2007). *The handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gerlach Royen, P. (1947). *Buigingsverschijnselen in het Nederlands. Deel I*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Gerritsen, M. (1978). "De opkomst van SOV patronen in het Nederlands in verband met woordvolgordeveranderingen in de Germaanse talen". In: Kooij (red.). 3-39.
- Gerritsen, M. (1980). "An analysis of the rise of SOV patterns in Dutch". In: E. Traugott, R. Labrum & S. Shepherd (red.). *Papers from the 4th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam: Benjamins. 123-136.
- Gildersleeve, B. (1980). *Syntax of Classical Greek. From Homer to Demosthenes*. New York: American Book Company.
- Gillis, S., J. Nuyts & J. Taeldeman (red.) (2000). *Met taal om de tuin geleid*. Antwerpen: UIA.
- Givón, T. (1971). "Historical syntax and synchronic morphology: an archaeologist's field trip". *Chicago Linguistic Society* 7: 394-415.
- Givón, T. (1979). *On understanding grammar*. New York: Academic Press.
- Givón, T. (1995). *Functionalism and grammar*. Amsterdam: Benjamins.
- Givón, T. (2001a). *Syntax. An introduction. Volume 1*. Amsterdam: Benjamins.
- Givón, T. (2001b). *Syntax. An introduction. Volume 2*. Amsterdam: Benjamins.

- Givón, T. (2002). *Bio-linguistics*. Amsterdam: Benjamins.
- Givón, T. (2009). *The genesis of syntactic complexity. Diachrony, ontogeny, neuro-cognition, evolution*. Amsterdam: Benjamins.
- Givón, T. & B. Malle (red.) (2002). *The evolution of language out of pre-language*. Amsterdam: Benjamins.
- GNS. Zie: Van der Horst (2008).
- Goldberg, A. (1995). *Constructions*. Chicago: Chicago University Press.
- Goldberg, A. (1996). "The way construction". In: M. Shibatani & S. Thompson (red.). *Grammatical constructions: Their form and meaning*. Oxford: Oxford University Press. 27-54.
- Goldberg, A. (2006). *Constructions at work: the nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- Gonda, J. (1956). "On nominatives joining or 'replacing' vocatives". In: *Lingua* 6: 89-104.
- González-Díaz, V. (2007). "English NPs: Variation and change in the premodifying string". Lezing op de 4^e *International Conference on Language Variation in Europe* (ICLAVE), Nicosia, 17-19 juni 2007.
- GOO. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Greenbaum, S. (1969). *Studies in English adverbial usage*. Londen: Longman.
- Greenberg, J. (1966). "Some universals of grammar with special reference to the order of meaningful elements". In: J. Greenberg (red.). *Universals of language*. 2^e dr. Cambridge (Mass): MIT Press. 73-113.
- Greenberg, J. (1978a). "How does a language acquire gender markers?". In: Greenberg et al. (red.). 47-82.
- Greenberg, J. (1978b). "Generalizations about numerical systems". In: Greenberg et al. (red.). 249-295.
- Greenberg, J. (1991). "The last stages of grammatical elements: contractive and expansive desemanticization". In: Traugott & Heine (red.) (1991a). 301-314.
- Greenberg, J., C. Ferguson & E. Moravcsik (red.) (1978). *Universals of human language. Vol III. Word structure*. Stanford: Stanford University Press.
- Grimm, J. (1967) [1837]. *Deutsche Grammatik*. 4 dln. Hildesheim: Olms.
- Grosu, A. (2003). "Transparent' free relatives as a special instance of 'standard' free relatives". In: Coene & D'hulst (red.). 139-178.
- Guéron, J. (1980). "The syntax and semantics of PP-extraction". *Linguistic Inquiry* 11: 637-678.
- Güterbock, H. & H. Hoffner (1994). *The Hittite dictionary of the Oriental institute of the University of Chicago*. Chicago: University of Chicago Oriental institute.
- Haeseryn, W. et al. (1997). *Algemene Nederlandse spraakkunst*. 2^e dr. Groningen: Nijhoff.
- Haiman, J. (1983). "Iconic and economic motivation". *Language* 59: 781-819.
- Haiman, J. (red.) (1985a). *Iconicity in syntax*. Amsterdam: Benjamins.
- Haiman, J. (1985b). *Natural syntax. Iconicity and erosion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Geraadpleegde werken

- Halliday, M. (1994). *An introduction to functional grammar*. 2^e dr. Londen: Arnold.
- Halliday, M. & C. Matthiessen (2004). *An introduction to functional grammar*. 3^e dr. Londen: Arnold.
- Halliday, M. & R. Hasan (1976). *Cohesion in English*. Londen: Longman.
- Hannay, M. & E. Keizer (2005). "A discourse treatment of English non-restrictive nominal appositions in Functional Discourse Grammar". In: L. Mackenzie & M. de los Angeles Gómez-González (red.). *Studies in Functional Discourse Grammar*. Bern: Peter Lang. 159-194.
- Harbert, W. (2007). *The Germanic languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, A. & L. Campbell (1995). *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, M. (1995). "Word order". In: J. Jacobs et al. (red.). *Syntax. An international handbook. Vol 2*. Berlijn: De Gruyter. 1216-1226.
- Harris, Z. (1966) [1951]. *Structural linguistics*. Chicago: Chicago University Press.
- Haspelmath, M. (1997). *Indefinite pronouns*. Oxford: Clarendon.
- Haspelmath, M. (1998). "Does grammaticalization need reanalysis?" *Studies in Language* 22: 315-351.
- Haspelmath, M. (1999a). "Why is grammaticalization irreversible?" *Linguistics* 37: 1043-1068.
- Haspelmath, M. (1999b). "Explaining article-possessor complementarity: economic motivation in noun phrase syntax". *Language* 75: 227-243.
- Haspelmath, M. (2001). "The European linguistic area: Standard Average European". In: M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher & W. Raible (red.). *Language typology and language universals*. Berlijn: De Gruyter. 1492-1510.
- Haspelmath, M. (2004). "On directionality in language change with particular reference to grammaticalization". In: Fischer, Norde & Perridon (red.). 17-44.
- Haspelmath, M. (te versch.). "Framework-free grammatical theory". In: B. Heine & H. Narrog (red.). *The Oxford handbook of grammatical analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Haudry, J. (1981). "Les deux flexions de l'adjectif germanique". *Bulletins de la Société de Linguistique de Paris* 76: 191-200.
- Haumann, D. (2003). "The postnominal 'and adjective' construction in Old English". *English Language and Linguistics* 7: 57-83.
- Hawkins, J. (1983). *Word order universals*. New York: Academic Press.
- Hawkins, J. (1990). "A parsing theory of word order universals". *Linguistic Inquiry* 21: 223-261.
- Hawkins, J. (1994). *A performance theory of order and constituency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hawkins, J. (2004). *Efficiency and complexity in grammars*. Oxford: Oxford University Press.
- Heeroma, K. (1948). "De telwoorden". *De Nieuwe Taalgids* 41: 241-250.
- Heine, B. (1997). *Possession. Cognitive sources, forces, and grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Heine, B. (2002). "On the role of context in grammaticalization". In: Wischer & Diewald (red.). 83-101.
- Heine, B. (2003). "Grammaticalization". In: Joseph & Janda (red.). 575-601.
- Heine, B. & M. Reh (1984). *Grammaticalization and reanalysis in African languages*. Hamburg: Buske.
- Heine, B., U. Claudi & F. Hünnemeyer (1991). *Grammaticalization. A conceptual framework*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heine, B. & T. Kuteva (2003). "On contact-induced grammaticalization". *Studies in Language* 27: 529-572.
- Heine, B. & T. Kuteva (2005). *Language contact and grammatical change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B. & T. Kuteva (2006). *The changing languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, B. & T. Kuteva (2007). *The genesis of grammar. A reconstruction*. Oxford: Oxford University Press.
- Heliand. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Heltveit, T. (1977). "Aspects of the syntax of quantifiers in Old English". *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 31: 47-94.
- Hengeveld, K. (1989). "Layers and operators in Functional Grammar". *Journal of linguistics* 25: 127-157.
- Hengeveld, K. (1992). "Parts of speech". In: M. Fortescue, P. Harder & L. Kristoffersen (red.). *Layered structure and reference in a functional perspective*. Amsterdam: Benjamins. 29-55.
- Hengeveld, K. (2003). "Modality in Functional Grammar". Lezing aan de Universiteit van Kopenhagen, 23 november 2003.
<http://home.hum.uva.nl/oz/hengeveldp/>.
- Hengeveld, K. (2008). "The noun phrase in Functional Discourse Grammar". In: D. García Velasco & J. Rijkhoff (red.). *The noun phrase in Functional Discourse Grammar*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 43-62.
- Hengeveld, K. & L. Mackenzie (2008). *Functional Discourse Grammar: a typologically-based theory of language structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Hetzron, R. (1978). "On the relative order of adjectives". In: Seiler (red.). 165-184.
- Heusler, A. (1921). *Altisländisches Elementarbuch*. Heidelberg: Winter.
- Hewson, J. (1991). "Determiners as heads". *Cognitive Linguistics* 2: 317-337.
- Heyndrickx, P. (1990). "De interpretatie van combinaties van relationele adjectieven en substantieven: een elektrische zaag vs. een elektrische batterij". *Studia Germanica Gandensia* 19: 57-76.
- Heyndrickx, P. (2001). *Relationele adjectieven in het Nederlands*. Berchem: EPO.
- Hildebrandslied. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Himmelman, N. (1997). *Deiktikon, Artikel, Nominalphrase. Zur Emergenz syntaktischer Struktur*. Tübingen: Niemeyer.
- Himmelman, N. (2001). "Articles". In: M. Haspelmath et al. (red.). *Language typology and universals. An international handbook. Vol 1*. Berlijn: De Gruyter. 831-841.

Geraadpleegde werken

- Hinskens, F. & K. van Dalen-Oskam (2007). "Kwantitatieve benaderingen in het taal- en letterkundig onderzoek. Een ruwe schets". *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- & Letterkunde* 123: 1-21.
- Hirt, H. (1927). *Indogermanische Grammatik. Teil III: das Nomen*. Heidelberg: Winter.
- Hirt, H. (1934). *Indogermanische Grammatik. Teil VI: Syntax I. Syntaktische Verwendung der Kasus und der Verbalformen*. Heidelberg: Winter.
- Hirt, H. (1937). *Indogermanische Grammatik. Teil VII: Syntax II. Die Lehre vom einfachen und zusammengesetzten Satz*. Heidelberg: Winter.
- Hock, H. (1986). *Principles of historical linguistics*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Hoeksema, J. (2002a). "Polarity-sensitive scalar particles in early modern and present-day Dutch: distributional differences and diachronic developments". *Belgian Journal of Linguistics* 16: 53-64.
- Hoeksema, J. (2002b). "Hoegenaamd: van 1730 tot 2002. Eigenschappen en ontwikkelingsgang van een bijzondere negatief-polaire uitdrukking". *Tabu* 32: 16-39.
- Hoekstra, H., M. Moortgat, B. Renmans, M. Schoupe, I. Schuurman & T. van der Wouden (2003). "CGN syntactische annotatie". http://lands.let.kun.nl/cgn/doc_Dutch/topics/version_1.0/annot/syntax/syn_prot.pdf.
- Hoffmann, S. (2004). "Are low-frequency complex prepositions grammaticalized? On the limits of corpus data - and the importance of intuition". In: H. Lindquist & C. Mair (red.). *Corpus approaches to grammaticalization in English*. Amsterdam: Benjamins. 171-210.
- Hoffmann, S. (2005). "Grammaticalization theory and corpus data". Lezing op het congres *From Ideational to Interpersonal. Perspectives from grammaticalization (FITIGRA)*, Leuven, 10-12 februari 2005.
- Hogg, R. (red.) (1992-2001). *The Cambridge history of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hogg, R. (red.) (1992). *The Cambridge history of the English language. Volume I: The beginnings to 1066*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Honselaar, W. (1980). "On the semantics of adjective-noun combinations". In: A. Barentsen, B. Groen & R. Sprenger (red.). *Studies in Slavic and general linguistics. Vol I*. Amsterdam: Rodopi. 187-206.
- Hopper, P. (1987). "Emergent Grammar". *Berkeley Linguistic Society* 13: 139-157.
- Hopper, P. (1991). "On some principles of grammaticalization". In: Traugott & Heine (red.) (1991a). 17-35.
- Hopper, P. & E. Traugott (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, P. & E. Traugott (2003). *Grammaticalization*. 2^e dr. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huddleston, R., J. Payne & P. Peterson (2002). "Coordination and supplementation". In: Huddleston & Pullum. 1273-1362.

- Huddleston, R. & G. Pullum (2002). *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hudson, R. (1984). *Word Grammar*. Oxford: Blackwell.
- Hudson, R. (2002). "Word Grammar (a 30-page introduction)".
<http://www.phon.ucl.ac.uk/home/dick/wg.htm>.
- Hudson, R. (2004). "Are determiners heads?". *Functions of Language* 11: 7-42.
- Hudson, R. (2007). "Word Grammar". In: Geeraerts & Cuyckens (red.). 509-542.
- Hudson, R. & W. Van Langendonck (1991). "Word Grammar". In: F. Droste & J. Joseph (red.). *Linguistic theory and grammatical description*. Amsterdam: Benjamins. 307-336.
- Huffman, A. (2001). "The linguistics of William Diver and the Columbia school". *Word* 52: 29-69.
- Hüning, M. (2004). "Over woorden en woordgroepen. A+N-verbindingen in het Nederlands en in het Duits". In: S. Kiedron & A. Kowalska-Szubert (red.). *Thesaurus polyglottus et flores quadrilingues*. Warschau: Oficyna Wydawnicza ATUT - Wrocławskie Wyawnictwo Oświatowe. 159-171.
- Hüning, M., A. Verhagen, U. Vogl & T. van der Wouden (red.) (2006). *Nederlands tussen Duits en Engels*. Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden.
- Hurford, J., M. Studdert-Kennedy, C. Knight (red.) (1998). *Approaches to the evolution of language: social and cognitive bases*. Cambridge: Cambridge University Press.
- INL. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Israel, M. (1996). "The way constructions grow". In: A. Goldberg (red.). *Conceptual structure, discourse and language*. Stanford: CSLI. 217-230.
- Jackendoff, R. (1972). *Semantic interpretation in Generative Grammar*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Jackendoff, R. (1977). *X-bar syntax*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Janda, R. (2001). "Beyond 'pathways' and 'unidirectionality': on the discontinuity of language transmission and the counterability of grammaticalization". *Language Sciences* 23: 265-340.
- Jansen, F. (1981). *Syntaktische konstrukties in gesproken taal*. Amsterdam: Huis aan de drie grachten.
- Janssens, J., K. Van de Vorst & A. Geerebaert (1992). *Latijnse spraakkunst*. 25^e dr. Luik: Dessain.
- Jespersen, O. (1970) [1961]. *A Modern English grammar on historical principles. Part II. Syntax (first vol.)*. Londen: Allen & Unwin.
- Jespersen, O. (1993) [1894]. *Progress in language. With special reference to English*. Amsterdam: Benjamins.
- Joosten, F. (2003). *Collectiva en aggregaatsnamen in het Nederlands: begripsbepaling en typologie*. Doct. Diss. Katholieke Universiteit van Leuven.
- Joosten, F. & L. Vermeire (2006). "Collectiva en relationaliteit". *Nederlandse Taalkunde* 11: 23-58.
- Joseph, B. (2001). "Is there such a thing as 'grammaticalization'?" *Language Sciences* 23: 163-186.

Geraadpleegde werken

- Joseph, B. (2003). "Morphologization from syntax". In: Joseph & Janda (red.). 472-492.
- Joseph, B. & R. Janda (red.) (2003). *The handbook of historical linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Julien, M. (2005). *Nominal phrases from a Scandinavian perspective*. Amsterdam: Benjamins.
- Kayne, R. (1994). *The antisymmetry of syntax*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Keizer, E. (2007). *The English Noun Phrase. The Nature of Linguistic Categorization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keller, R. (1994). *On language change: the invisible hand in language*. Londen: Routledge.
- Kiparsky, P. (1968). "Linguistic universals and linguistic change". In: E. Bach & R. Harms (red.). *Universals in linguistic theory*. Londen: Holt, Rinehart & Winston. 171-202.
- Kirsner, R. (1979). *The problem of presentative sentences in Modern Dutch*. Amsterdam: North Holland.
- Klein, M. (1977a). "Een merkwaardige appositie (?)". *Gramma* 1: 39-40.
- Klein, M. (1977b). "Zinsaccent en extrapositie". *Spektator* 6: 444-445.
- Klein, M. (1977c). *Appositionele constructies in het Nederlands*. Doct. Diss. Katholieke Universiteit van Nijmegen.
- Klein, M. & M. van den Toorn (1978). "Vooropplaatsing van PP's". *Spektator* 7: 423-433.
- Klein, M. & M. van den Toorn (1979). "Van NP-Beperking tot XP-Beperking: een antwoord op Kooij en Wiers 1978". *De Nieuwe Taalgids* 72: 97-109.
- KLI. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Kluge, F. (1913). *Urgermanisch. Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte*. 3^e dr. Straatsburg: Trübner.
- Koefoed, G. (1978). "Taalverandering in het licht van taalverwerving en taalgebruik". In: Koefoed & Van Marle (red.). 11-70.
- Koefoed, G. & J. van Marle (red.) (1978). *Aspecten van taalverandering. Een verzameling inleidende artikelen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Koefoed, G. & H. Schultink (1978). "De geschiedenis van de 'Ausnahmslosigkeit'". In: Koefoed & Van Marle (red.). 71-97.
- Koelmans, L. (1975a). "Lotgevallen van het lidwoord II (het + superlatief)". *De Nieuwe Taalgids* 68: 390-394.
- Koelmans, L. (1975b). "Jan z'n boek en de pregenitieven". *De Nieuwe Taalgids* 68: 443-445.
- Köbler, G. (2000). *Altsächsisches Wörterbuch*. 3^e dr. <http://www.koeblergerhard.de/aswbhinw.html>.
- König, E. (1991). *The meaning of focus particles*. Londen: Routledge.
- König, E. (1993). "Focus particles". In: J. Jacobs et al. (red.). *Syntax. An international handbook. Vol 1*. Berlijn: De Gruyter. 978-987.
- Kooij, J. (1973). *Is Nederlands een SOV taal?* Amsterdam: Noord-Hollandse Uitgeversmaatschappij.

- Kooij, J. (red.) (1978). *Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands*. Leiden: Publikaties van de vakgroep Nederlandse Taal- & Letterkunde.
- Kooij, J. (1980). "Preposed PPs in Dutch and the definition of grammatical relations". In: D. van Alkemade, A. Feitsma, W. Meys, P. van Reenen & J. Spa (red.). *Linguistic studies offered to Berthe Siertsema*. Amsterdam: Rodopi. 85-90.
- Kooij, J. & E. Wiers (1977). "Vooropplaatsing van PP's in het Nederlands". *Spekulator* 6: 445-449.
- Kooij, J. & E. Wiers (1978). "Vooropplaatsing, verplaatsingsregels en de interne structuur van nominale groepen". In: Kooij (red.). 105-141.
- Kooij, J. & E. Wiers (1979). "Beperkingen en overschrijdingen: een antwoord aan Klein en Van den Toorn". *De Nieuwe Taalgids* 72: 488-493.
- Koster, J. (1978). *Locality principles in syntax*. Dordrecht: Foris.
- Koster, J. (1980) [1975]. "Het Nederlands als SOV-taal". In: M. Klein (red.). *Taal kundig beschouwd*. Den Haag: Martinus Nijhoff. 188-205.
- Krüger, K. & G. Cooper (2001) [1998]. *Attic Greek prose syntax*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Krüger, K. & G. Cooper (2005) [2002]. *Greek syntax. Early Greek poetic and Herodotean syntax*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Kruyt, J. & M. Dutilh (1997). "A 38 million words Dutch text corpus and its users". *Lexikos* 7: 229-244.
- Kühner, R. & B. Gerth (1963). *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. Zweiter Teil: Satzlehre. Erster Band*. München: Hüber.
- Kuryłowicz, J. (1965). "The evolution of grammatical categories". *Diogenes* 51: 55-71. Herdrukt in: J. Kuryłowicz (1975). *Esquisses Linguistiques. Vol II*. München: Fink. 38-54.
- Kurzová, H. (1993). *From Indo-European to Latin. The evolution of a morphosyntactic type*. Amsterdam: Benjamins.
- Lakoff, R. (1972). "Another look at drift". In: R. Stockwell & R. Macaulay (red.). *Linguistic change and generative theory*. Bloomington: Indiana University Press. 172-198.
- Langacker, R. (1977). "Syntactic reanalysis". In: C. Li (red.). *Mechanisms of syntactic change*. Austin: University of Texas Press. 57-139.
- Langacker, R. (1985). "Observations and speculations on subjectivity". Haiman (red.). 109-150.
- Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar. Vol 1: theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, R. (1988). "A usage-based model". In: B. Rudzka-Ostyn (red.). *Topics in cognitive linguistics*. Amsterdam: Benjamins. 127-161.
- Langacker, R. (1990). "Subjectification". *Cognitive Linguistics* 1: 5-38.
- Langacker, R. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar. Vol 2: descriptive application*. Stanford: Stanford University Press.

Geraadpleegde werken

- Langacker, R. (1999). "Losing control: grammaticization, subjectification, and transparency". In: A. Blank & P. Koch (red.). *Historical semantics and cognition*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 147-175.
- Langacker, R. (2000). "A dynamic usage-based model". In: Barlow & Kemmer (red.). 1-63.
- Langacker, R. (2006). "Subjectification, grammaticization, and conceptual archetypes". In: Athanasiadou et al. (red.). 17-40.
- Laroche, E. (1982). "Epithètes et prédicats en hittite". In: J. Tischler (red.). *Serta Indogermanica*. Innsbruck: Universität Innsbruck. Institut für Sprachwissenschaft. 133-136.
- Larson, R. (1998). "Events and modification in nominals". In: D. Strolovitch & A. Lawson (red.). *Proceedings from Semantics and Linguistic Theory (SALT) 8*. Ithaka (NY): Cornell University. 1-27.
- Lauffenburger, O. (2006). *Hittite Grammar*.
http://www.premiumwanadoo.com/cuneiform.languages/hittite_grammar.pdf.
- Lehmann, C. (1985). "Grammaticalization: synchronic variation and diachronic change". *Lingua e Stile* 20: 303-318.
- Lehmann, C. (1992). "Word order change by grammaticalization". In: M. Gerritsen & D. Stein (red.). *Internal and external factors in syntactic change*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 395-416.
- Lehmann, C. (1995) [1982]. *Thoughts on grammaticalization*. 2^e dr. München: Lincom.
- Lehmann, C. (2002). "New reflections on grammaticalization and lexicalization". In: Wischer & Diewald (red.). 1-18.
- Lehmann, W. (1958). "On the earlier stages of the Indo-European nominal inflection". *Language* 34: 179-202.
- Lehmann, W. (1974). *Proto-Indo-European syntax*. Austin: University of Texas Press.
- Lehmann, W. (1994). "Gothic and the reconstruction of Proto-Germanic". In: E. König & J. Van der Auwera (red.). *The Germanic languages*. Londen: Routledge. 19-37.
- Lehmann, W. (1995) [1993]. *Theoretical bases of Indo-European linguistics*. Londen: Routledge.
- Levinson, S. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, S. (2000). *Presumptive meanings: the theory of generalized conversational implicatures*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Leys, O. (1997). "Ein Engel von (einer) Frau. Emotionalität als konstruktionale Bedeutung". *Leuense Bijdragen* 86: 27-52.
- Lightfoot, D. (1979). *Principles of diachronic syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lightfoot, D. (1988). "Syntactic change". In: F. Newmeyer (red.). *Linguistics: the Cambridge survey*. Cambridge: Cambridge University Press. 303-324.
- Lightfoot, D. (1999). *The development of language. Acquisition, change, and evolution*. Oxford: Blackwell.

- Lightfoot, D. (2003). "Grammatical approaches to syntactic change". In: Joseph & Janda (red.). 495-508.
- Limburg, M. (1983). "The parameter preposition/postposition in word order typology". In: Bennis & Van Lessen Kloeke (red.). 149-158.
- Limburg, M. (1985). "On the notion 'relator' and the expression of the genitive relation". In: M. Bolkestein, C. de Groot & L. Mackenzie (red.). *Predicates and terms in Functional Grammar*. Dordrecht: Foris. 147-163.
- Löbel, E. (1986). *Apposition und Komposition in der Quantifizierung. Morphologische, syntaktische und semantische Aspekte quantifizierender Nomina im Deutschen*. Tübingen: Niemeyer.
- Longobardi, G. (2001). "The structure of DPs: some principles, parameters and problems". In: Baltin & Collins (red.). 562-603.
- Loonen, N. (2003). *Stante pede gaande van dichtbij langs AF bestemming @*. Doct. Diss. Universiteit Utrecht.
- LTR. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- LWI. Zie: Sanders (1971).
- Lyons, C. (1999). *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luraghi, S. (1990). *Old Hittite sentence structure*. Londen: Routledge.
- Luraghi, S. (2007). "The origin of the feminine [sic] gender in PIE". Lezing op de 18e *International Conference on Historical Linguistics (ICHL)*, Montréal, 18 augustus 2007.
- Malkiel, Y. (1981). "Drift, slope, and slant: background of, and variations upon, a Sapirian theme". *Language* 57: 535-569.
- Mallinson, G. & B. Blake (1981). *Language typology. Cross-linguistic studies in syntax*. Amsterdam: North Holland.
- Martinet, A. (1973). *Éléments de linguistique générale*. Parijs: Armand Colin.
- Matthews, P. (1981). *Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCawley, J. (1988). *The syntactic phenomena of English*. 2 dln. Chicago: Chicago University Press.
- McConnel-Ginet, S. (1982). "Adverbs and logical form: a linguistically realistic theory". *Language* 58: 144-184.
- McFadden, T. (2004). "How much of the Germanic strong adjective inflection is pronominal?". <http://ifla.uni-stuttgart.de/~tom/papers.html>.
- McGregor, W. (1997). *Semiotic Grammar*. Oxford: Clarendon.
- McWhorter, J. (2001). "The world's simplest grammars are creole grammars". *Linguistic Typology* 5: 125-166.
- Meillet, A. (1912). "L'évolution des formes grammaticales". *Scientia (Rivista di Scienza)* 12, no.26,6. Herdrukt in: A. Meillet (1958). *Linguistique historique et linguistique générale*. Parijs: Champion. 130-148.
- Meillet, A. (1934). *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*. 7e dr. Parijs: Librairie Hachette.
- Melazzo, L. (1992). "Über *sa qimands* und *sa qimanda* im Gotischen". *Sprachwissenschaft* 17: 133-178.

Geraadpleegde werken

- MGD (2003). Zie: Broekhuis et al.
- Mitchell, B. (1985). *Old English Syntax*. 2 dln. Oxford: Carendon Press.
- MNW = *Middelnederlandsch Woordenboek* (1998). 's-Gravenhage: Sdu. Cd-romversie van E. Verwijs & J. Verdam (1885-1952). *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Moerdijk, A. (1998). "Het WNT in cijfers". In: F. Heyvaert, A. Moerdijk, M. Mooijaart, M. Smits & R. Tempelaars (red.). *Het grootste woordenboek ter wereld. Een kijkje achter de kolommen van het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT)*. Den Haag: Sdu. 319-338.
- Morpurgo-Davies, A. (1998). *History of linguistics. Volume IV: Nineteenth-century linguistics*. Londen: Longman.
- Mustanoja, T. (1958). *The English syntactical type one the best man and its occurrence in other Germanic languages*. Helsinki: Société Néophilologique.
- Mustanoja, T. (1960). *A Middle English syntax. Part I. Parts of speech*. Helsinki: Société Néophilologique.
- Muysken, P. (1978). "Syntactische veranderingen". In: Koefoed & Van Marle (red.). 177-192.
- Nettle, D. (1999). "Functionalism and its difficulties in biology and linguistics." In: Darnell et al. (red.). 445-467.
- Nevalainen, T. (1991). *But, only, just. Focusing adverbial change in Modern English 1500-1900*. Helsinki: Société Néophilologique.
- Nevalainen, T. (1994). "Aspects of adverbial change in Early Modern English". In: D. Kastovsky (red.). *Studies in Early Modern English*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 243-259.
- Newmeyer, F. (1998). *Language form and language function*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Newmeyer, F. (2001). "Deconstructing grammaticalization". *Language Sciences* 23: 187-229.
- Noël, D. (2007). "Diachronic construction grammar and grammaticalization theory". *Functions of Language* 14: 177-202.
- Noonan, M. (1999). "Non-structuralist syntax". In: Darnell et al. (red.). 11-31.
- Norde, M. (1997). *The history of the genitive in Swedish. A case study in degrammaticalization*. Doct. Diss. Universiteit van Amsterdam.
- Norde, M. (2001). "Deflexion as a counterdirectional factor in grammatical change". *Language Sciences* 23: 231-264.
- Nordlinger, R. & L. Sadler (2004). "Nominal tense in crosslinguistic perspective". *Language* 80: 776-806.
- Nuyts, J. (2004). "Remarks on layering in a cognitive-functional language production model". In: L. Mackenzie & M. de los Angeles Gómez-González (red.). *A new architecture for Functional Grammar*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 275-298.
- Nuyts, J., M. Bolkestein & C. Vet (red.) (1990). *Layers and levels of representation in language theory. A functional view*. Amsterdam: Benjamins.

- Overdiep, G. (1937). *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch*. Zwolle: Willink.
- Overdiep, G. & G. van Es (1949). *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch*. 2^e dr. Zwolle: Willink.
- OZT. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Paardekooper, P. (1952). “Jan z’n boek”. *De Nieuwe Taalgids* 45: 12-17.
- Paardekooper, P. (1956). “Een schat van een kind”. *De Nieuwe Taalgids* 49: 93-99.
- Paardekooper, P. (1971). *Beknopte ABN-syntaksis*. 4^e dr. ’s-Hertogenbosch: Malmberg.
- Paardekooper, P. (1980). “Parallellen tussen zn- en ww-patronen 1”. *De Nieuwe Taalgids* 73: 43-52.
- Paul, H. (1898). *Prinzipien der Sprachgeschichte*. 3^e dr. Halle: Niemeyer.
- Payne, J. (1994). “Nouns and noun phrases”. R. Asher & J. Simpson (red.). *The encyclopedia of language and linguistics*. Oxford: Oxford Pergamon Press. 2848-2855.
- Payne, J. & R. Huddleston (2002). “Nouns and noun phrases”. In: Huddleston & Pullum (red.), 423-523.
- Peltola, N. (1960). “On appositional constructions in Old English prose”. *Neuphilologische Mitteilungen* 61: 159-203.
- Perkins, R. (1992). *Deixis, grammar and culture*. Amsterdam: Benjamins.
- Philippa, M., F. Debrabandere & A. Quak (red.) (2003). *Etymologisch woordenboek van het Nederlands (A-E)*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Philippa, M., F. Debrabandere & A. Quak (red.) (2005). *Etymologisch woordenboek van het Nederlands (F-Ka)*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Philippi, J. (1997). “The rise of the article in the Germanic languages”. In: Van Kemenade & Vincent (red.). 62-93.
- Pintzuk, S. (2003). “Variationist approaches to syntactic change”. In: Joseph & Janda (red.). 509-528.
- Plank, F. (1980). “Encoding grammatical relations: acceptable and unacceptable non-distinctness”. In: J. Fisiak (red.). *Historical morphology*. Den Haag: Mouton. 289-325.
- Plank, F. (1992). “Possessives and the distinction between determiners and modifiers (with special reference to German)”. *Journal of Linguistics* 28: 453-468.
- Plank, F. (2003). “Double articulation”. In: F. Plank (red.). *Noun phrase structure in the languages of Europe*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 337-395.
- Pollak, H. (1912). “Zur Stellung des Attributes im Urgermanischen. (Ein Beitrag zur Geschichte des suffigierten Artikels im Altnordischen und der germanischen Kasuskomposita)”. *Indogermanische Forschungen* 30: 283-302.
- Pollmann, T. & A. Sturm (1977). *Over zinnen gesproken*. Culemborg: Willink/Noorduijn.
- Popper, K. (1959). *The logic of scientific discovery*. Londen: Hutchinson.
- Popper, K. (1968) [1963]. *Conjectures and refutations*. New York: Harper & Row.
- Prokosch, E. (1939). *A comparative Germanic grammar*. Philadelphia: Linguistic Society of America.

Geraadpleegde werken

- Pullum, G. & R. Huddleston (2002). "Adjectives and adverbs". In Huddleston & Pullum. 525-561.
- Quirk, R. & C. Wrenn (1969) [1955]. *An Old English grammar*. Londen: Methuen & Co.
- Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech & D. Crystal (1985). *A comprehensive grammar of the English language*. 2^e dr. Londen: Longman.
- Raabe, H. (1979). *Apposition. Untersuchungen zum Begriff und zur Struktur der Apposition im Französischen unter weitere Berücksichtigung des Deutschen und Englischen*. Tübingen: Narr.
- Ramat, A. & P. Hopper (red.) (1998). *The limits of grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins.
- Ramat, P. & D. Ricca (1998). "Sentence adverbs in the languages of Europe". In: J. Van der Auwera (red.). *Adverbial constructions in the languages of Europe*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 187-275.
- Reichling, A. (1967) [1935]. *Het woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik*. Zwolle: Willink.
- Renkema, J. (1989). "Tangconstructies. Experimenteel onderzoek naar leesbaarheid en attentiewaarde". *Spektator* 18: 444-462.
- Reszkiewicz, A. (1966). "Split constructions in Old English". In: M. Brahmaer, S. Heltstynski & J. Krzyzonowski (red.). *Studies in language and literature in honour of Margaret Schlauch*. Warschau: PWN. 313-326.
- Ries, J. (1928). *Zur Wortgruppenlehre: mit Proben aus einer ausführlichen Wortgruppenlehre der deutschen Sprache der Gegenwart*. Praag: Taussig & Taussig.
- Rijkhoff, J. (1990). "Towards a unified analysis of terms and predications". Nuyts et al. (red.). 165-192.
- Rijkhoff, J. (1992). *The noun phrase. A typological study of its form and structure*. Doct. Diss. Universiteit van Amsterdam.
- Rijkhoff, J. (2002). *The noun phrase*. Oxford: Oxford University Press.
- Rijkhoff, J. (2008). "Descriptive and discourse-referential modifiers in a layered model of the noun phrase". *Linguistics* 46: 789-829.
- Rijpmma, E. & F. Schuringa (1941). *Nederlandse spraakkunst*. 8^e dr. Groningen: Wolters.
- Ringe, D. (2006). *A History of English. Volume I: from Proto-Indo-European to Proto-Germanic*. Oxford: Oxford University Press.
- Roberts, I. (2007). *Diachronic syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Robinson, J. (1970). "Dependency structures and transformational rules". *Language* 46: 259-285.
- Roose, H. (1956). "Kategorieën van voorgeplaatste bepalingen bij substantieven". *Levende Talen* 1956: 474-483.
- Roose, H. (1959). "Over kern en bepaling". *De Nieuwe Taalgids* 52: 151-153.
- Roose, H. (1962). "Order of post-adjuncts to nouns in Dutch". *Lingua* 11: 340-353.
- Roose, H. (1964). *Het probleem van de woordsoorten, in het bijzonder van het bijwoord in het Nederlands*. Den Haag: Mouton.

- Ross, J. (1973). "The penthouse principle and the order of constituents". In: C. Corum, T. Smith-Stark & A. Weiser (red.). *You take the high node and I'll take the low node*. Chicago: CLS. 397-422.
- Sanders, W. (1971). (*Expositio*) *Willerammi Eberspergensis abbatis in canticis canticorum; Die Leidener Handschrift*. München: Fink.
- Sapir, E. (1921). *Language. An introduction to the study of speech*. New York: Harcourt.
- Sassen, A. (1959). *Een ontspoorde woordgroep?* Groningen: Wolters.
- Sassen, A. (1987). "Meer dan vijf stafleden minder". *Tabu* 17: 63-70.
- Sassen, A. (1990). "Ontspoorde woordvolgorde in het Middelnederlands". *De Nieuwe Taalgids* 83: 151-153.
- Schachter, P. (1985). "Parts-of-speech systems". In: T. Shopen (red.) *Language typology and syntactic description. Vol 1*. Cambridge: Cambridge University Press. 3-61.
- Schelfhout, C., P.-A. Coppen & N. Oostdijk (2004). "Transparent free relatives". In: S. Blaho, L. Vicente & M. De Vos (red.). *Proceedings of CONSOLE XII*. http://www.sole.leidenuniv.nl/content_docs/ConsoleXII2003pdfs/schelfhout-2003.pdf.
- Schermer-Vermeer, I. (2005). "Een unieke adnominale bepaling: een soort tent". In: E. Elffers & F. Weerman (red.). *A.D. 2005. Taalkundige artikelen voor Ad Wel-schen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schermer-Vermeer, I. (2008). "De SOORT-constructie, een nieuw patroon in het Nederlands". *Nederlandse Taalkunde* 13: 2-33.
- Schneider-Mizony, O. (2000). "Erweitertes Attribut versus Relativsatz in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts". In: Desportes (red.). 269-279.
- Schönfeld, M. & A. van Loey (1964). *Schönfelds historische grammatica van het Nederlands*. Zutphen: Thieme.
- Schrodt, R. (2004). *Althochdeutsche Grammatik II. Syntax*. Tübingen: Niemeyer.
- Scott, G.-J. (2002). "Stacked adjectival modification and the structure of nominal phrases". In: G. Cinque (red.). *Functional Structure in DP and IP. The cartography of syntactic structures. Volume 1*. Oxford: Oxford University Press. 91-120.
- Searle, J. (1969). *Speech acts: an essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seiler, H. (1978a). "Determination: a functional dimension for interlanguage comparison". In: Seiler (red.). 301-328.
- Seiler, H. (red.) (1978b). *Language universals*. Tübingen: Narr.
- Selkirk, E. (1977). "Some remarks on noun phrase structure". In: P. Culicover, T. Wasow & A. Akmajian (red.). *Formal syntax*. New York: Academic Press. 285-316.
- Sievers, E. (1876). "Kleine Beiträge zur deutschen Grammatik III. Die starke Adjectivdeclination". *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 2: 98-124.
- Siewierska, A. (1988). *Word order rules*. New York: Croom Helm.

Geraadpleegde werken

- Siewierska, A. (1998). "Variation in major constituent order: a global and a European perspective". In: A. Siewierska (red.). *Constituent order in the languages of Europe*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 475-551.
- Sihler, A. (1995). *New comparative grammar of Greek and Latin*. Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair, J. et al. (1990). *The collins COBUILD English grammar*. Londen: Collins.
- Smith, J. (1971). *Word order in the older Germanic languages*. Doct. Diss. University of Illinois.
- Song, J. (2005). "Grammaticalization and structural scope increase: possessive-classifier-based benefactive marking in Oceanic languages". *Linguistics* 43: 795-838.
- Spamer, J. (1979). "The development of the definite article in English: a case study of syntactic change". *Glossa* 13: 241-250.
- Speelman, D. (1997). *Abundantia Verborum. A corpus-tool for carrying out corpus based linguistic case studies*. Doct. Diss. Katholieke Universiteit van Leuven.
- Spencer, A. & A. Zwicky (red.) (1998). *The handbook of morphology*. Oxford: Blackwell.
- Sportiche, D. (1988). "A theory of floating quantifiers and its corollaries for constituent structure". *Linguistic Inquiry* 19: 425-449.
- Stein, D. & S. Wright (1995). *Subjectivity and subjectivisation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stoett, F. (1923). *Middel nederlandse spraakekunst. Syntaxis*. 3^e dr. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Stoops, Y. (1977). "Tets over predikatief-attributief gebruik van onbepaalde telwoorden in ouder Nederlands". *De Nieuwe Taalgids* 70: 195-199.
- Streitberg, W. (1897). *Gotisches Elementarbuch*. Heidelberg: Winter.
- Stump, G. (1998). "Inflection". Spencer & Zwicky (red.). 13-43.
- Sturm, A. (1986). *Primaire syntactische structuren in het Nederlands*. Leiden: Nijhoff.
- Sturm, A. (1989). "Vorm en functie van woordgroepen: de constructie met paradigmaloos van". *De Nieuwe Taalgids* 82: 529-553.
- Sturm, A. (1992). "Betrekkelijke woorden als betrekkingwoorden". In: M. Klein (red.). *Nieuwe eskapades in de neerlandistiek*. Groningen: Wolters-Noordhoff. 237-247.
- Swadesh, M. (1972). *The origin and diversification of language*. Geëditeerd door J. Sherzer, voorwoord door D. Hymes. Londen: Routledge & Kegan Paul.
- Swan, T. (1988a). "The development of sentence adverbs in English". *Studia Linguistica* 42: 1-17.
- Swan, T. (1988b). *Sentence adverbials in English: a synchronic and diachronic investigation*. Oslo: Novus.
- Swan, T. (1991). "Adverbial shifts: Evidence from Norwegian and English". In: D. Kastovsky (red.). *Historical English syntax*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 409-438.
- Swan, T. (1997). "From manner to subject modification: adverbialization in English". *Nordic Journal of Linguistics* 20: 179-195.
- Sybesma, R. (2002). *Syntaxis. Een generatieve inleiding*. Bussum: Coutinho.

- Szabolcsi, A. (1987). "Functional categories in the noun phrase". In: I. Kenesei (red.). *Approaches to Hungarian 2*. Szeged: JATE. 167-189.
- Szemerényi, O. (1996). *Introduction to Indo-European linguistics*. 4e dr. Oxford: Clarendon.
- Tabor, W. (1993). "The gradual development of degree modifier *sort of* and *kind of*: a corpus proximity model". *Chicago Linguistics Society* 29: 451-65.
- Tabor, W. & E. Traugott (1998). "Structural scope expansion and grammaticalization". In: Ramat & Hopper (red.). 229-272.
- Tallerman, M. (red.) (2005). *Language origins: perspectives from evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Tallerman, M. (2007). "Did our ancestors speak a holistic protolanguage?". *Lingua* 117: 579-604.
- Taylor, J. (1995). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. 2e dr. Oxford: Clarendon.
- Tesnière, L. (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Parijs: Klincksieck.
- Teyssier, J. (1968). "Notes on the syntax of the adjective in modern English". *Lingua* 20: 225-249.
- Thomason, R. & R. Stalnaker (1973). "A semantic theory of adverbs". *Linguistic Inquiry* 4: 195-220.
- Thomason, S. (2003). "Contact as a source of language change". Joseph & Janda (red.). 686-712.
- Thompson, S. & A. Mulac (1991). "A quantitative perspective on the grammaticalization of epistemic parentheticals in English". In: Traugott & Heine (red.) (1991b). 313-329.
- Thomson & Slocum. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Tinbergen, D. (1949). "Nog enkele opmerkingen over telwoorden". *De Nieuwe Taalgids* 42: 95-97.
- Törnqvist, N. (1974). "Zur Geschichte der deutschen Adjektivflexion". *Neuphilologische Mitteilungen* 75: 317-331.
- Traugott, E. (1982). "From propositional to textual and expressive meanings: some semantic-pragmatic aspects of grammaticalization". In: W. Lehmann & Y. Malkiel (red.). *Perspectives on historical linguistics*. Amsterdam: Benjamins. 245-269.
- Traugott, E. (1989). "On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change". *Language* 65: 31-55.
- Traugott, E. (1992). "Syntax". In: Hogg (red.). 168-289.
- Traugott, E. (1995). "Subjectification in grammaticalization". In: Stein & Wright (red.). 31-54.
- Traugott, E. (2001). "Legitimate counterexamples to unidirectionality". Lezing aan de Universiteit van Freiburg, 17 oktober 2001.
<http://www.stanford.edu/~traugott/ect-papersonline.html>.
- Traugott, E. (2003). "Constructions in grammaticalization". In: Joseph & Janda (red.). 624-647.

Geraadpleegde werken

- Traugott, E. (2006a). "The semantic development of scalar focus modifiers". In: Van Kemenade & Los (red.). 335-359.
- Traugott, E. (2006b). "Constructions and language change revisited: the concepts of constructional emergence and coercion from the perspective of grammaticalization". *Lezing op CGN3*, Düsseldorf, 1-2 april 2006.
- Traugott, E. (2007). "The concepts of constructional mismatch and type-shifting from the perspective of grammaticalization" *Cognitive Linguistics* 18: 523-557.
- Traugott, E. & E. König (1991). "The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited". In: Traugott & Heide (red.) (1991a). 189-218.
- Traugott, E. & B. Heine (red.) (1991a). *Approaches to grammaticalization. Volume 1. Theoretical and methodological issues*. Amsterdam: Benjamins.
- Traugott, E. & B. Heine (red.) (1991b). *Approaches to grammaticalization. Volume 2. Types of grammatical markers*. Amsterdam: Benjamins.
- Traugott, E. & R. Dasher (2002). *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trudgill, P. (1983). *On dialect: social and geographical perspectives*. Oxford: Blackwell.
- Tucker, G. (1997). "A functional lexicogrammar of adjectives". *Functions of Language* 4: 215-250.
- Tucker, G. (1998). *The lexicogrammar of adjectives: a systemic functional approach to lexis*. Londen: Cassell.
- Tummers, J., K. Heylen & D. Geeraerts (2005). "Usage-based approaches in Cognitive Linguistics. A technical state of the art". *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 1: 225-261.
- Van Bree, C. (1996). *Historische taalkunde*. 2^e dr. Leuven: Acco.
- Van Caspel, P. (1970). "Een schat van een (niet meer zo jong) kind". *De Nieuwe Taalgids* 63: 280-287.
- Van den Berg, B. (1975). "Een partitieve constructie of een attributieve genitief?". In: G. Kazemier & P. Van Caspel (red.). *Taal- en letterkundig gastenboek voor Prof. Dr. G.A. van Es*. Groningen: Archief van de Nederlandse syntaxis. 11-13.
- Van den Berg, E. (1989). "Des borchgraven doot van Couchi". *De Nieuwe Taalgids* 82: 330-336.
- Van den Hoek, T. (1986). "Nog een ontspoorde woordgroep". *Tabu* 16: 261-267.
- Van den Toorn, M. (1982). *Nederlandse grammatica*. 8^e dr. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Van den Toorn, M. (1997). "Nieuwnederlands (circa 1920-nu)". In: M. van den Toorn, W. Pijnenburg, J. van Leuvensteijn & J. van der Horst (red.). *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press. 479-562.
- Van der Horst, J. (1981). "Onderschikking en de plaats van de persoonsvorm in het Middelnederlands". *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- & Letterkunde* 97: 161-184.

- Van der Horst, J. (1986). *Historische grammatica en taaltekens*. Doct. Diss. Universiteit van Amsterdam.
- Van der Horst, J. (1991). "Taaltekens en moeilijke zn-groepen". *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 12: 265-279.
- Van der Horst, J. (1995). *Analytische taalkunde*. Groningen: Nijhoff.
- Van der Horst, J. & K. van der Horst (1999). *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. 's-Gravenhage: Sdu.
- Van der Horst, J. (2003a). "Syntaxis in beweging". *Neerlandica extra muros* 41: 1-11.
- Van der Horst, J. (2003b). "Tal van informatie. De verandering van een telwoord". *Onze Taal* 72: 58-60.
- Van der Horst, J. (2004). "Werkwoordelijke verbindingen". In: J. De Caluwé, G. De Schutter, M. Devos & J. Van Keymeulen (red.). *Schatbewaarder van de taal: Johan Taeldeman. Liber amicorum*. Gent: Academia Press. 831-839.
- Van der Horst, J. (2005a). "Wat gebeurde er met (de) moslim Bazarghan?". *Onze Taal* 75: 313-316.
- Van der Horst, J. (2006). "Geldhoeveelheid". *Onze Taal* 75: 346-349.
- Van der Horst, J. (2008). *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Van der Horst, J. & F. Van de Velde (2003). "Zo vreemd een groep". *Taal & Tongval* 15/16: 237-250.
- Van der Lubbe, H. (1958). *Woordvolgorde in het Nederlands: een synchrone structurele beschouwing*. Assen: Van Gorcum.
- Van der Wal, M. (1994). *Geschiedenis van het Nederlands (in samenwerking met Cor van Bree)*. 2^e dr. Utrecht: Spectrum.
- Van de Velde, F. (2004). "De Middelnederlandse onpersoonlijke constructie en haar grammaticale concurrenten. Semantische motivering van de argumentstructuur". *Nederlandse Taalkunde* 9: 48-76.
- Van de Velde, F. (2005). "Exaptatie en subjectificatie in de Nederlandse adverbiale morfologie". *Handelingen der Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 58: 105-124.
- Van de Velde, F. (2006). "Herhaalde exaptatie. Een diachrone analyse van de Germaanse adjectiefflexie". In: Hüning et al. (red.). 47-69.
- Van de Velde, F. (2007). "Interpersonal modification in the English noun phrase". *Functions of Language* 14: 203-230.
- Van de Velde, F. (te versch. a, 2009). "The emergence of modification patterns in the Dutch noun phrase". *Linguistics* 47(4).
- Van de Velde, F. (te versch. b, 2010). "The emergence of the determiner in the Dutch NP". *Linguistics*.
- Van de Walle, L. (2006). *Relationaliteit van collectiva. Het Duits vergeleken met het Nederlands*. Licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit van Leuven.
- Vandeweghe, W. (1986). "De zogenaamde possessieve datief en configuratieher-schikking". In: C. Hoppenbrouwers, I. Schuurman, R. van Zonneveld & F.

Geraadpleegde werken

- Zwarts (red). *Syntaxis en lexicon. Veertien artikelen bij gelegenheid van het emeritaat van Albert Sassen*. Dordrecht: Foris. 117-131.
- Vandeweghe, W. (m.m.v. M. Devos et al.) (2000). *Grammatica van de Nederlandse zjn*. Leuven: Garant.
- Van Dijk, J. (1862). "De verbuiging van enkele telwoorden". *De Taalgids* 4: 65-70.
- Van Doninck, N. (2006). *Van Nobel die coninc naar koning Nobel: een diachroon onderzoek naar de verschuivingen in de nominale groep met een eigennaam*. Licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit van Leuven.
- Van Es, G. (1938). *De attributieve genitief in het Middelnederlandsch*. Assen: Van Gorcum.
- Van Eynde, F. (2006). "NP-internal agreement and the structure of the noun phrase". *Journal of Linguistics* 42: 139-186.
- Van Haeringen, C. (1950). *Nieuwe synthese*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Van Haeringen, C. (1956). *Nederlands tussen Duits en Engels*. Den Haag: Servire.
- Van Kemenade, A. & N. Vincent (1997a). "Introduction. Parameters and morpho-syntactic change." In: Van Kemenade & Vincent (red.). 1-25.
- Van Kemenade, A. & N. Vincent (red.) (1997b). *Parameters of syntactic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Kemenade, A. & B. Los (red.) (2006). *The handbook of the history of English*. Oxford: Blackwell.
- Van Langendonck, W. (1980). "A source for quantifying expressions". In: W. Zonneveld & F. Weerman (red.). *Linguistics in the Netherlands 1977-1979*. Dordrecht: Foris. 84-95.
- Van Langendonck, W. (1987). "Word grammar and child grammar". *Belgian Journal of Linguistics* 2: 109-132.
- Van Langendonck, W. (1994). "Determiners as heads?". *Cognitive Linguistics* 5: 243-259.
- Van Langendonck, W. (2000). "Relatoren en dependentie als concurrerende principes in bij crosslinguïstische woordvolgordepatronen". In: S. Gillis, J. Nuyts & J. Taeldeman (red.). 403-415.
- Van Langendonck, W. (2003). "The dependency concept and its foundations". In: A. Vilmos, L. Eichinger, H.-W. Eroms, P. Hellwig, H. Heringer & H. Lobin (red.). *Dependenz und Valenz. Ein internationales Handbuch der züctgenüsischen Forschung. Vol I*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 170-188.
- Van Langendonck, W. (in voorb.). "Relators. Definition and typology".
- Van Langendonck, W., P. Swiggers & M. Van de Velde (in voorb.). "The relator principle as an explanatory parameter in linguistic typology: an exploratory study of comparative constructions".
- Van Leuvensteijn, J. (1992). "Nederlands tussen SVO en SOV; een diachrone schets". In: Bennis & De Vries (red.). 217-225.
- Van Marle, J. (1995). "On the fate of adjectival declension in overseas Dutch (with some notes on the history of Dutch)". In: H. Andersen (red.). *Historical linguistics 1993*. Amsterdam: Benjamins. 283-294.

- Van Noord, G. (2007). "Large scale syntactic annotation for Dutch. How and why". Lezing op uitnodiging van het CCL, Leuven, 15 februari 2007.
- Van Oostendorp, M. & T. van der Wouden (1998). "Corpus Internet". *Nederlandse Taalkunde* 3: 347-361.
- Van Riemsdijk, H. (2000a). "Binnenstebuitenbouw: enkele observaties over transparante vrije relatiefzinnen". In: Gillis, Nuyts & Tældeman (red.). 437-448.
- Van Riemsdijk, H. (2000b). "Free relatives inside out: transparent free relatives as grafts". In: B. Rozwadowska (red.). *Proceedings of the 1999 PASE Conference*. Breslau: Universiteit van Breslau. 223-233.
- Van Riemsdijk, H. (2001). "A far from simple matter. Syntactic reflexes of syntax-pragmatics misalignments". In: I. Kenesei & R. Harnish (red.). *Perspectives on Semantics, Pragmatics, and Discourse*. Amsterdam: Benjamins. 21-42.
- Van Roey, J. (1974). *A contrastive description of English and Dutch noun phrases*. Brussel: AIMAV.
- Van Valin, R. (2001). *An introduction to syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Valin, R. (2005). *Exploring the syntax-semantic interface*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Valin, R. & R. LaPolla (1997). *Syntax. Structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vennemann, T. (1975). "An explanation of drift". In: C. Li (red.). *Word order and word order change*. Austin: University of Texas Press. 269-305.
- Verhaar, J. (1997). "Evaluative nominal classifiers in Dutch". In: *Lewense Bijdragen* 86: 263-290.
- Verhaar, J. (1998). "Extraposable prepositional attributes in Dutch". *Dutch Crossing* 22: 101-141.
- Verhagen, A. (1992). "Patroonsplitsing en zinsstructuur". In: Bennis & De Vries (red.). 373-382.
- Verhagen, A. (1996). "Sequential conceptualization and linear order". In: E. Casad (red.). *Cognitive linguistics in the redwoods: the expansion of a new paradigm in linguistics*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 793-817.
- Verhagen, A. (2003). "Hoe het Nederlands zich een eigen weg baant. Vergelijkende en historische observaties vanuit een constructie-perspectief". *Nederlandse Taalkunde* 8: 328-346.
- Verhagen, A. (2005). "Constructiegrammatica en 'usage based' taalkunde". *Nederlandse Taalkunde* 10: 197-222.
- Verhagen, A. (2006). "On subjectivity and 'long distance Wh-movement'". In: Athanasiadou et al. (red.). 323-346.
- Weber, H. (1971). *Das erweiterte Adjektiv- und Partizipialattribut im Deutschen*. München: Hüber.
- Weerman, F. (1986). "Modern Dutch could be Middle Dutcher than you think (and vice versa)". *Belgian Journal of Linguistics* 1: 149-170.

Geraadpleegde werken

- Weerman, F. (2003). "Een mooie verhaal. Veranderingen in uitgangen". In: J. Stroop (red.). *Waar gaat het Nederlands naartoe? Panorama van een taal*. Amsterdam: Bert Bakker. 249-260.
- Weerman, F. (2006). "It's the economy, stupid! Een vergelijkende blik op *men* en *man*". In: Hüning et al. (red.). 19-46.
- Weijnen, A. (1965). *Zeventiende-eeuwse Taal*. Zutphen: Thieme.
- Weijnen, A. (1971). *Schets van de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Assen: Van Gorcum.
- Whorf, B. (1956). *Language, thought and reality. Selected writings of B.L. Whorf*. Geëditeerd door J. Carroll. Cambridge (MA): MIT Press.
- Wilder, C. (1999). "Transparent free relatives". In: K. Shahin, S. Blake & E.-S. Kim (red.). *Proceedings of the Seventeenth West Coast Conference on Formal Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. 685-699.
- Wischer, I. & G. Diewald (red.) (2000). *New reflections on grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins.
- WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (2003). 's-Gravenhage: Sdu. Cd-romversie van M. de Vries & L. te Winkel (1882-1998). *Woordenboek der Nederlandsche taal*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Wood, J. (2007a). "Is there a DP in Old English?". In: J. Salmons & S. Dubenion-Smith (red.). *Historical linguistics 2005*. Amsterdam: Benjamins. 167-187.
- Wood, J. (2007b). "Demonstratives and possessives. From Old English to present-day English". In: W. Abraham, E. Leiss & E. Stark (red.). *Evolution and function of nominal determination - DP in synchrony and diachrony*. Amsterdam: Benjamins. 337-359.
- WPS. Zie: De Grauwe (1982).
- Wray, A. (2002). *The transition to language*. Oxford: Oxford University Press.
- Wulff, S. (2003). "A multifactorial corpus analysis of adjective order in English". *International Journal of Corpus Linguistics* 8: 245-282.
- Wulfila. Zie: *Inleiding*, tabel 0.2.
- Wustmann, G. (1896). *Allerhand Sprachdumbeiten. Kleine deutsche Grammatik des Zweifelhafsten, des Falschen und des Häßlichen. Ein Hilfsbuch für all die sich öffentlich der deutsche Sprache bedienen*. 2^e dr. Leipzig: Grunow.
- Yoshida, K. (1982). "Towards word order and word order change in the older Germanic languages". *Journal of Indo-European Studies* 10: 315-345.
- Zaalberg, C. (1975). *Taaltrouw. Nieuwe en oude glottagogische overwegingen*. Culemborg: Willink/Noorduijn.
- Zifonun, G. (2006). "Sowohl Determinativ als auch Pronomen? Sprachvergleichende Beobachtungen zu dieser, aller und Konsorten". *Deutsche Sprache* 33: 195-219.
- Zwart, C. (1993). *Dutch syntax. A minimalist approach*. Groningen: Department of General Linguistics, University of Groningen.
- Zwicky, A. (1978). "Arguing for constituents". *Chicago Linguistic Society* 14: 503-512.

Register

A

Aarts, B., 90
Abney, S., 20, 23
Abraham, W., 250
accusatief, 29, 69, 82, 331
achteropplaatsing. *zie* postpositie
Adamson, S., 160, 163
adjacentie (juxtapositie), 27, 33, 34, 37, 56, 58, 60, 61, 64, 76, 77, 86, 101, 102, 157, 198, 205, 298, 303, 324, 364
adjectief, passim, 169-247
adjectief van wijze, 264, 271-276, 279, 291, 366
anaforsch adjectief, 167, 264, 277-279, 291, 366
epistemisch adjectief, 281, 291, 366
plaatsadjectief, 282
vergelijkingsadjectief, 279-281, 291, 366
Admoni, W., 92, 156, 246
adverbium. *zie* bijwoord
afstandspositie (uiteenplaatsing, discontinuïteit), 27, 35, 37, 54-57, 70, 76-78, 80-85, 111, 120, 124, 126, 166, 180-182, 192-194, 197, 198, 202, 210-212, 215, 216, 222, 229, 230, 234-241, 244, 257, 288, 289, 300, 301, 327, 329, 353, 355, 366
agreement. *zie* congruentie
Aitchinson, J., 343
Akkadisch, 346
Alexiadou, A., 255, 315
Allen, C., 259, 260
analogie. *zie* extensie
ANS, 30, 43, 47, 49, 51, 53-59, 67, 77-79, 81, 83, 84, 88, 89, 92, 112, 119, 122, 253, 283, 293, 311

Anstey, M., 247
Antonsen, E., 5, 197, 218
appositie, appositioneel, 29, 31, 32, 35, 36, 56, 57, 77-84, 91-97, 106, 107, 125, 126, 165-170, 175, 177, 183-188, 190, 195, 207, 209, 212, 229, 232, 233, 295, 302, 332, 334, 335, 352, 365-367
Askedal, J., 92, 246
Athanasiadou, A., 146, 160, 358

B

Bache, C., 46
bahuvrihi, 2
Baker, M., 355
Bakker, D., 343
Bakker, S., 186, 213
Bammesberger, A., 170, 189
Barbiers, S., 300
Barlow, M., 10, 28
Bartsch, R., 315
Beekes, R., 29, 173
Behaghel, O., 4, 55, 56, 57, 134, 166, 192-194, 226, 227, 231, 238, 240, 285
Bellert, I., 315
Bennis, H., 80-82, 89, 101, 332
Benveniste, E., 145
bereik (scope), 82, 143, 148, 149, 157, 160-163, 167, 256, 294, 295, 299, 315, 331, 341, 364, 368
Bernstein, J., 23, 252
Bever, T., 355
Biber, D., 95, 349, 355-357
Bickerton, D., 345
bijwoord (adverbium, adverbiaal), 25, 29, 30, 44, 52, 58, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 75, 77, 82, 91, 92, 94, 95, 97, 100, 102, 111, 116-119, 122-125, 127, 128, 135, 143, 144, 148, 149, 151, 163, 164, 166,

Register

- 168, 177, 181, 196, 207, 209, 221, 235,
245, 246, 257, 259, 260, 275, 282, 283,
294, 295, 299, 301, 308, 310, 311, 315-
317, 322, 333, 334, 340, 356, 359, 367
binominale constructie, 78, 94, 96, 97, 99,
101, 103-107, 113, 114, 332, 367
Bisang, W., 139
Blake, B., 27
Bloomfield, L., 25, 28, 68, 78
Boas, F., 345
Bolinger, D., 46, 159, 256, 257
Booij, G., 30, 41
Bossuyt, A., 346
Bouma, G., 308
Bouma, S., 45
Braune, W., 4, 171
Breban, T., 253, 254, 279, 283
Brems, L., 101, 103
Brinton, L., 148, 318
Brisard, F., 147
Brugmann, K., 4, 171-180, 183, 191, 207,
208, 213, 214
Bühler, K., 145
Burridge, K., 346, 349
Butler, C., 13, 146
Bybee, J., 9, 54, 137-139, 153, 212
- C**
- Campbell, L.*, 8, 26, 33, 56, 95, 133-135,
142, 149, 150, 153, 166, 187, 204, 299,
343, 344, 350-352
Capell, A., 359
Carlson, A., 231
Carr, C., 190
Carstairs-McCarthy, A., 156, 345
casus, 29, 32, 70, 72, 104, 183-185, 221,
225, 250, 293, 342, 348, 360, 366
Chafe, W., 349, 355, 356
Chomsky, N., v, 23, 345
Christiansen, M., 345
Churchill, W., v
Cicero, 31
Cinque, G., 315, 363
Clark, J., 26, 35
Clark, V., 95, 356
classificerende bepaling, 46, 47, 179, 180,
189, 190
Claudi, U., 139
Coene, M., 253
Columbia School of Linguistics, 33
Company, C., 148, 149, 160
comparatief, 171, 173, 175, 181, 365
complexe primaire voorbepaling
(erweiterte Attribut), 206, 246
compositum. *zie* samenstelling
Comrie, B., 44, 358, 359
concatenatieve constructie, 229, 230, 232,
233, 241, 262
concord. *zie* congruentie
congruentie (agreement, concord), 19, 22-
33, 37, 51, 78, 98, 99, 149, 166, 171-
174, 181, 184, 185, 188, 221, 222, 320,
360, 365
consolidatie, 202, 247, 263, 264, 301, 310,
331
Cooper, G., 4, 179, 185
Coppen, P.-A., 45, 58, 59, 66
Corbett, G., 22, 31, 32, 44
Cornillie, B., 358
Corver, N., 91, 259
Coupe, G., 151, 340
Croft, W., 27, 32, 33, 55, 76, 87, 133, 137,
141, 150, 347, 348
Cruse, D., 137
Cysouw, M., 256
- D**
- D'hulst, Y.*, 253
Dahl, Ö., 150, 152, 343, 347
Dasber, R., 100, 133, 136, 147, 358
Davidse, K., 48, 149, 253, 279, 282
De Belder, M., 208, 210
De Caluwé, J., 47
De Grauwe, L., 6, 220, 262
De Groot, A., 26, 27, 31-33, 36, 41, 47, 56,
161, 311
De Haan, G., 58, 63
De Haas, W., 30
De Sausure, F., 134
De Schutter, G., 42, 45, 79, 253
De Smet, H., 147-149, 163, 358

De Vooyts, C., 32, 69, 87, 90, 122, 175, 196, 282, 311
 deelwoord (participium), 51, 93, 144, 171, 193, 207-211, 245-247, 366
 deflexie, 105, 107, 121, 151, 342, 344, 357, 358, 360, 362, 368
Delbrück, B., 4, 134, 171-180, 183, 191, 207, 208, 213, 214
Delfitto, D., 45, 252
 demonstrativum. *zje* voornaamwoord, aanwijzend-
Den Dikken, M., 319, 323
Den Hertog, C., 87, 93, 290, 360
Denison, D., 251, 253, 258
 determinator, 1, 3, 20, 21, 23, 39-49, 54, 68, 81, 82, 99, 100, 111, 113, 115, 121, 155-157, 160-164, 166, 167, 206, 212, 215-217, 229, 233, 241, 242, 249-291, 293-295, 297, 298, 300, 305, 308, 315, 318, 328, 332, 339-341, 354, 357, 363, 364, 366, 367
Deutscher, G., 346, 350, 354
Devine, A., 56, 213, 214, 353
Dewulf, H., 315
Dibbets, G., 43
Diessel, H., 156, 359
Dik, S., 17, 56, 57, 62, 86, 87, 145, 315
 discontinuïteit. *zje* afstandspositie
 dislocatie, 71, 72, 73, 125, 302
Diver, W., 33
Dixon, R., 17, 46, 47, 156, 359
 dobberend (floating position), 56, 84, 120, 157, 158, 237, 241, 245, 366, 367
Dowty, D., 23, 33
 drift, 126, 127, 139, 159, 341-362, 368
Droste, F., 93
Dryer, M., 17, 23, 126
 Duden, 68, 78, 82, 83, 97
Duinhoven, A., 4, 43, 69, 71, 93, 96, 110, 125, 207, 233, 251, 262, 263, 265, 267, 268, 273, 283, 286, 332
 Duits, 2, 5, 30, 68, 69, 73, 78, 82, 83, 92, 103, 151, 157, 193, 204, 233, 241, 289, 301, 368
 Nieuwduits, 300
 Oudhoogduits, 5, 8, 9, 193, 197, 198, 200, 201, 203-206, 210, 217-219,

224, 227, 229, 231, 234, 236-238, 240, 244, 251, 259, 261, 263, 300

Dutilb, M., 5
 dvandva, 191

E

Ebbinghaus, A., 4, 171
Ebeling, C., 30, 33, 206
Ebert, R., 92, 156, 246
Eckhardt, R., 300
 eenzinsdeelproef, 53, 61, 63, 67, 76, 84, 295
 Engels, 2, 5, 9, 35, 36, 47, 54, 56, 58, 66-68, 76, 78, 82, 95-97, 100, 101, 103, 104, 116, 135, 136, 142, 143, 150, 151, 161, 165, 177, 193, 195, 196, 198, 204, 208, 210, 233, 241, 249, 251, 252, 257, 259, 282, 283, 288, 290, 295, 299, 307, 318, 340, 348, 356, 357, 363, 367, 368
 Middelenegels, 199, 204
 Nieuwengels, 300
 Oudengels, 5, 9, 82, 83, 189, 190, 191, 193-201, 203-205, 208-210, 215-219, 224, 227-229, 231-233, 235-238, 240, 244, 251, 252, 258-261, 263, 289, 352
 entrenchment. *zje* inslijting
Escribano, J., 20, 46
Everaert, M., 89
 exclamatief pronomen. *zje* voornaamwoord, uitroepend-
 extensie, 3, 134, 135, 140, 141, 149-154, 159, 160, 164, 165, 167, 168, 194, 198, 202, 203, 205, 207, 211, 217, 220, 222, 225, 245-247, 255, 263, 264, 273, 291, 293, 310, 317, 340, 348, 358, 365, 367
 extractie, 56-77, 80, 89, 322, 326, 327
 extrapositie, 56-77, 80, 89, 118, 335, 336

F

Ferguson, C., 28
Ferris, C., 47, 159
Finegan, E., 357
Fischer, O., 10, 17, 133, 142, 148, 160, 167, 189, 190, 192, 194, 196, 197, 199, 204, 210, 230, 237, 250, 349, 357, 363

Register

floating position. *zje* dobberend
Florijn, A., 118, 119
focuspartikel, -adverbium, 2, 123-125,
157, 164, 165, 257, 293, 299-311, 315,
333, 340, 360, 361, 366
Foley, W., 87, 126, 187
Foolen, A., 161
Frans, 8, 45, 135, 143, 252, 360
Friedrich, J., 4, 181
Fries, C., 287, 288
Fuþpark. *zje* Runen

G

genitief, 29, 48, 66-75, 86, 99, 102-114,
126, 141, 158, 184, 185, 187, 204, 209,
216, 221-225, 228, 230, 232, 234, 235,
257, 258, 263, 285-291, 302, 364, 366,
367
Gerlach Royen, P., 67-70
Germaans, 5, 49, 182, 187-195, 197, 200-
203, 206, 208, 214, 215, 217, 219, 222-
225, 228, 229, 233, 234, 237-240, 244,
245, 252, 300, 357, 362, 367
Noordgermaans, 200, 201, 215
Oostgermaans, 8
Westgermaans, 201, 202, 204, 215,
216, 236, 247, 251, 286, 366
Gerritsen, M., 127, 203, 303
Gerth, B., 4, 173, 184, 185
gerundivum, 207, 211, 245-247, 366
Gildersleeve, B., 4, 186
Givón, T., 26, 27, 32, 56, 134, 136, 137,
140, 153, 345-347, 349, 355
GNS, 4, 17, 92, 94, 96, 104, 105, 107,
110, 111, 115, 121, 123, 125, 133, 196,
197, 200, 204-207, 209, 211, 218, 220,
223-225, 228, 233-236, 246, 258, 259,
261-263, 265-269, 283-287, 289, 290,
291, 303, 306, 315, 318, 327-329, 335,
336
Goldberg, A., 111, 137, 138
Gonda, J., 183
González-Díaz, V., 204
Gooniyandi, 359
Gotisch, 6-8, 165, 171, 182, 184, 190,
192, 195, 197, 200, 201, 208-210, 215-

219, 223, 224, 226, 227, 230, 231, 234-
238, 240, 244, 259, 300
government. *zje* rectie
grammaticalisatie, 3, 17, 23, 34, 48, 134-
148, 151, 153, 154, 159, 160, 162, 165-
167, 170, 172, 173, 182, 192, 194, 198,
250, 254, 261, 263, 279, 291, 299, 300,
346, 348, 351, 357, 358, 365, 366
Greenbaum, S., 117, 315
Greenberg, J., 126, 168, 221, 345, 351
Grieks, 8, 171-175, 178-180, 183-187,
192, 195, 197, 209, 210, 212-216, 221-
224, 226, 227, 230, 231, 234-238, 240,
259, 353, 366
Grimm, J., 4, 56, 190, 191, 193, 216, 224,
234, 235, 343
Grosu, A., 319, 323, 324, 326-328
Guéron, J., 58, 61
Güterbock, H., 181

H

Haiman, J., 26, 56, 88
Halliday, M., 17, 20, 21, 39, 41, 47, 48,
145, 156, 162, 189, 253, 281, 360
Hannay, M., 82
Harbert, W., 4, 45, 69, 72, 157, 161, 194,
195, 197, 210, 236, 237
Harris, A., 8, 26, 33, 56, 95, 133-135, 142,
149, 150, 153, 166, 187, 204, 299, 343,
344, 350-352
Harris, M., 352, 362
Harris, Z., 34
Hasan, R., 145
Haspelmath, M., 17, 139, 142, 143, 153,
157, 266, 351
Haudry, J., 86
Haumann, D., 196
Hawkins, J., 57, 61, 126, 168, 256, 355
Hebreeuws, 32
Heeroma, K., 43
Heine, B., 8, 73, 74, 135-137, 139, 141-
143, 150, 165, 166, 169, 214, 311, 344,
350, 351, 357
Hellwig, J., 180, 195
Hellweit, T., 229, 238, 260

Hengereld, K., 17, 60, 145, 162, 171, 212, 315
 heranalyse (reanalysis), 95, 99-101, 108, 113, 134, 142, 149, 153, 160, 319, 328, 332, 335, 367
Hermann, E., 344
Hetzron, R., 46
Heusler, A., 4, 198, 259
Hewson, J., 20
Heyndrickx, P., 47
Himmelmann, N., 87, 162, 261
Hinskens, F., 12
Hirt, H., 4, 29, 56, 171-174, 178, 180-183, 193, 207, 209, 221, 222, 236
 Hittitisch, 6, 171-174, 178-182, 213, 214
Hock, H., 172
Hoeksema, J., 123, 165, 299, 300, 310, 311
Hoekstra, H., 73
Hoffmann, S., 138, 150
Hoffner, H., 181
Hogg, R., 250
Honselaar, W., 47
Hopper, P., 9, 17, 135, 136, 139-144, 148, 152, 153, 156, 167, 254
Horatius, 181
Huddleston, R., 41-43, 46, 47, 70, 78, 79, 83, 96, 249, 254, 255, 257, 294, 295
Hudson, R., 20, 21, 56
Hüning, M., 30, 47, 103
Huffman, A., 33
Hurford, J., 345
 hypallage, 93

I

iconiciteit, 35, 56, 77, 87, 88, 103, 148, 163
 indefiniet pronomen. *zje*
 voornaamwoord, onbepaald-
 inslijting (entrenchment), 37, 152, 202
 interpersoonlijk, 100, 144-147, 149, 154, 161, 162, 293, 332, 340
 interrogatief pronomen. *zje*
 voornaamwoord, vragend-
 invisible hand. *zje* onzichtbare hand
Israel, M., 138

J

Jackendoff, R., 224, 315
Jacobson, P., 23, 33
Janda, R., 135, 142
Jansen, F., 73
Janssens, J., 4, 31, 222
 Japans, 126, 165, 166, 171
Jespersen, O., 47, 129, 139, 157, 177, 189, 194, 208, 343-345, 348
Joosten, F., 101-103
Joseph, B., 142, 173
Julien, M., 201
 juxtapositie. *zje* adjacentie

K

karmadhāraya, 2, 47, 177
 kavel, passim
Kayne, R., 76, 89
Keizer, E., 58, 82, 90, 100, 104, 224
Keller, R., 348
Kemmer, S., 10
Kiparsky, P., 345
Kirby, S., 345
Kirsner, R., 33
Klein, M., 58, 59, 64, 66, 76, 80-82
Kluge, F., 214
Köbler, G., 209, 235
Koefoed, G., 17, 133, 349, 354
Koelmans, L., 71, 282
König, E., 136, 141, 161, 360
Kooij, J., 58, 59, 63-66, 76, 127
 kopbepaling, 1, 3, 39-41, 49, 68, 155-158, 161-164, 166, 256, 293-341, 356, 357, 363, 364, 366, 367
Koster, J., 63, 77, 127
Krüger, K., 4, 179, 185
Kruyt, J., 5
Kühner, R., 4, 173, 184, 185
Kuryłowicz, J., 135-137, 172
Kurşová, H., 33, 170, 175, 182
Kuteva, T., 8, 150, 165, 169, 214, 344, 350, 351, 357
 kwantor. *zje* telwoord

Register

L

Lakoff, G., 318
Lakoff, R., 342
Langacker, R., 10, 37, 136, 145-147, 152, 153, 161, 255, 358
Langendoen, D., 355
LaPolla, R., 23
Laroche, E., 178-180
Larson, R., 158, 159
Latijn, 8, 28, 31, 135, 141, 171-174, 180, 181, 184, 187, 188, 199, 200, 213, 214, 220-222, 232, 253, 289
Lauffenburger, O., 4, 173, 181
Lehmann, C., 22, 27, 87, 135-137, 139, 141-144, 153, 165-167, 361
Lehmann, W., 4, 171-175, 177, 188, 194, 212-214, 258
Levinson, S., 57, 318, 355
Leyss, O., 89
lidwoord, 8-10, 13, 34, 51, 73, 81, 84, 87, 96, 99, 100, 161, 162, 167, 168, 183, 185-187, 190, 195, 212, 225, 230, 233, 242, 249, 255-278, 281-284, 287, 290, 291, 295-298, 332, 352, 357, 366
Lightfoot, D., 17, 133, 343, 345, 347
Limborg, M., 86
Litouws, 183
Löbel, E., 101
Longobardi, G., 253
Loonen, N., 138
Luraghi, S., 6, 172, 182, 213, 214
Lyons, C., 256, 261, 272, 321

M

Mackenzie, L., 17, 145
Malkiel, Y., 341
Malle, B., 345
Mallinson, G., 27
Mandarijn, 165
Martinet, A., 346
Mathews, P., 20, 56, 78
Matthiessen, C., 17, 156, 162, 360
McCawley, J., 59, 75, 158, 319
McConnel-Ginet, S., 315
McFadden, T., 189
McGregor, W., 17, 20, 21, 39, 146, 149, 359

McWhorter, J., 347, 355
Meillet, A., 134-136, 139, 141, 188
Melazzo, L., 208
MGD, 42, 43, 45, 49, 51, 56, 60, 68, 78-80, 82, 89, 97-99, 120, 122, 124, 125, 241, 253, 293, 311
Mitchell, B., 4, 56, 189-191, 193, 195, 198, 199, 203-205, 208, 209, 215, 219, 228, 231-233, 236, 238, 251, 258, 259, 261, 353
Moerdijk, A., 6
Möller, H., 348
Morpurgo-Davies, A., 343
Mulac, A., 147, 148
Mustanoja, T., 233, 251
Muysken, P., 26

N

naamval. *zie* casus
nabepaling, 1-3, 51-129, 190, 290, 332, 364, 365. *zie verder ook* postpositie
Nederlands, passim
Hedendaags Nederlands, passim
Middelnederlands, 5-8, 13, 29, 67, 70-74, 83, 93, 96, 104, 106, 107, 110, 125, 126, 155, 175, 176, 196, 202-206, 208, 211, 225, 233, 239, 246, 247, 251, 262-269, 277, 278, 283, 285-291, 293, 298-300, 303, 304, 329, 332, 346, 360, 366
Nieuwnederlands (tot 1900), 5-7, 9, 69, 71, 74, 100, 102, 104-111, 114, 116, 117, 121, 123, 144, 146, 155-158, 165, 167, 176, 204, 211, 225, 233, 234, 237, 239, 241-243, 256, 263-266, 268, 269, 271, 272, 274-278, 282-291, 293, 299-303, 305, 310, 315, 316, 328, 334-336, 340, 341, 360, 363, 366
Oudnederlands, 6-9, 106, 107, 155, 156, 198-200, 202, 203, 205, 206, 208, 210, 212, 217, 220, 225, 228, 232, 234, 235, 237, 239, 240, 249, 250, 261-268, 287, 289, 291, 298, 341, 363, 367

negatie (ontkenning), 149, 157, 160-162, 168, 270, 271, 315, 323, 327, 331, 345, 367
Nettle, D., 347
Nevalainen, T., 161, 356
Newmeyer, F., 142
Noël, D., 137, 138, 159
 nominatief, 82, 183, 184, 208
 absolute nominatief, 82
 nominativus pro vocativo, 183
Noonan, M., 17
Norde, M., 49, 68, 70
Nordlinger, R., 156, 354
Nuyts, J., 146

O

ontkenning. *zie* negatie
 onzichtbare hand (invisible hand), 342, 348
Osawa, F., 251
 Oudijlands, 198, 200, 201, 215, 218, 259
 Oudindisch, 6, 171-174, 178, 180, 181, 212-214, 221, 222
 Oudsaksisch, 5, 9, 193, 197, 201, 209, 216-218, 219, 224, 227, 231, 236, 238-240, 244, 285, 286
Overdiep, G., 56, 73, 332

P

Paardekooper, P., 23, 34, 41, 53, 56-58, 68, 72, 89, 90, 294, 311
 Palauaans, 87
 parenthese, 70, 78, 147, 148, 318, 324, 325, 327-329, 331, 333
 participium. *zie* deelwoord
 partitief, 44, 48, 97, 101, 102, 104, 106, 107, 112-114, 221, 223-235, 237, 240, 244, 246, 257, 258, 284, 291, 321
Paul, H., 26, 36, 175
Payne, J., 27, 41-43, 46, 47, 70, 78, 79, 83, 96, 249, 254, 294, 295
Peltola, N., 83, 193, 194, 196, 210, 237, 240, 348, 353
 penthouse principle, 22, 361
Perkins, R., 345, 346
 Perzisch, 165

Peterson, P., 79, 83
Petré, P., 210
Philippa, M., 106, 107
Philippi, J., 250
Pintzuke, S., 9
Plank, F., 22, 52, 115, 129, 186, 187, 194, 195, 253, 282, 361
Pollak, H., 180, 195, 219
Pollmann, T., 176
Popper, K., 13, 358
 possessivum. *zie* voornaamwoord, bezittelijk-
 postdeterminator, 47, 48, 253, 254, 279-282
 postpositie (achteropplaatsing), 35, 37, 52, 57, 65, 81, 84, 86, 89, 90, 92-94, 96, 106, 110, 112, 115-119, 121-126, 178-180, 182, 186, 187, 194-206, 208, 210-213, 215-220, 222, 224, 229, 234-241, 244, 247, 258, 262, 288-291, 300, 315, 366, 367
 predeterminator, 47, 48, 241, 242, 253, 254, 256, 270, 294
 predicat, predicatief, 2, 22, 24, 34, 39-41, 46, 48, 56, 63, 74, 77, 79, 83-85, 89, 91, 112, 117, 133, 145, 148, 149, 163, 165, 166, 177, 179, 180, 194, 196, 207, 210, 211, 239, 255-258, 262-265, 267-269, 273, 277, 280, 283, 286, 295, 326, 327, 330, 331, 335, 359, 360
 prenominale positie. *zie* vooropplaatsing
Prokosch, E., 189, 208, 252
 prolepsis, 73, 157, 295, 328, 332
 pronomen. *zie* voornaamwoord
 Protogermaans (Pgm), 1, 155, 156, 174, 188, 189, 192, 194, 198, 202, 208, 211, 212, 214, 215, 222, 247, 249-252, 258, 263, 291, 293, 300, 341, 356, 363, 366
 Proto-Indo-Europees (PIE), 1, 32, 33, 155, 156, 169-180, 182, 183, 185-189, 191, 193, 194, 198, 202, 207, 212, 214, 222, 249, 250, 332, 341, 345, 352, 356, 363, 365, 366
Pullum, G., 70, 78, 255, 257

Register

Q

quantifier. *zie* telwoord
Quechua, 171
Quirk, R., 46, 48, 56, 78, 79, 89, 160, 163,
210, 216, 315, 355

R

Raabe, H., 56, 80
Ramat, P., 148, 315
reanalysis. *zie* heranalyse
rectie, 28-33, 37, 149, 216, 221-225, 228,
230
Reh, M., 139
Reichling, A., 18, 344
relatiefpronomen. *zie* voornaamwoord,
betrekkelijk-
relator, 36, 53, 67, 85-128, 186, 187, 290,
291, 365
Renfrew, 354
Renkema, J., 57
Reszkievicz, A., 56, 193, 289
Ricca, D., 148, 315
Ries, J., 23
Rijkhoff, J., 23, 41, 45, 56, 76, 86, 88, 148,
162, 205
Rijpma, E., 290
Ringe, D., 29, 170, 172, 174, 189, 212, 250
Roberts, I., 17, 133, 342
Robinson, J., 55, 56
Romaans, 165, 187, 357
Roose, H., 46, 47, 51-53, 102, 277
Ross, J., 22, 361
Runen, 5, 197, 200-202, 215-219, 236,
237, 244
Russisch, 28, 187, 188, 253, 354

S

Sadler, L., 156, 354
samenstelling, compositum, 2, 30, 47, 48,
89, 99, 101-103, 113, 127, 165, 177,
189, 190, 209, 310, 361, 365
Sanders, W., 6
Sanskriet (*zie verder ook* Oudindisch), 89
Sapir, E., 126, 256, 341, 342, 345, 347,
362

Sassen, A., 93, 119, 120, 156
Schachter, P., 171
'schat van een kind'-constructie, 64, 89,
90, 97
Schelfhout, C., 319, 321, 324-329
Schermer-Vermeer, I., 100
Schneider-Mizony, O., 92, 246
Schönfeld, M., 73, 176
Schrodt, R., 4, 56, 198, 203, 206, 238, 251,
259
Schroten, J., 45, 252
Schultink, H., 133
Schuringa, F., 290
scope. *zie* bereik
Scott, G.-J., 46
Searle, J., 25, 145
Seiler, H., 46
Selkirk, E., 224
semi-pronomen. *zie* voornaamwoord,
halfpronomen
Sievers, E., 189
Siemierska, A., 27, 55-57
signifiant, 25, 26, 35, 144, 148, 149, 154,
160
signifié, 25, 26, 30, 33, 35, 36, 144, 147,
150, 153, 154, 160
Sibler, A., 212
Sinclair, J., 48, 253
Smith, A., 348
Smith, J., 197, 200-202, 204, 205, 215-219,
235, 237, 240, 244
Song, J., 143
Spaans, 32
Spamer, J., 204
Speelman, D., 9, 338
Sportiche, D., 45, 56, 241
Stein, D., 358
Stephens, L., 56, 213, 214, 353
sterke adjectiefflexie, 189, 190, 192, 202,
208
Stoett, F., 4, 69-71, 73, 83, 93, 126, 176,
196, 285
Stoops, Y., 45, 239
Streitberg, W., 4, 171
Stump, G., 28
Sturm, A., 53, 59, 65, 76, 79, 80, 87-89,
98, 114, 128, 176

subjectificatie, 3, 100, 134, 135, 144-149,
153, 154, 159-164, 167, 211, 246, 348,
358, 364, 365
submodificatie, 40, 51, 106, 111, 115, 116,
120, 121, 165, 168, 209, 246, 366
superlatief, 48, 106, 115-119, 173, 175,
233, 245, 246, 282, 283, 364-366
Swadesh, M., 345
Swahili, 165
Swan, T., 148, 151, 340, 356
Swiggers, P., 126
Sybesma, R., 252
Szabolcsi, A., 252
Szemerényi, O., 172, 173

T

Tabor, W., 100, 143
Tagalog, 126
Tallerman, M., 345
Tamil, 126
tatpurusha, 177
Taylor, J., 207, 254
telwoord, kwantor, 2, 34, 42-45, 47, 48,
72, 84, 93, 99, 102, 119-121, 158, 193,
203, 220-247, 249, 253, 254, 261-263,
266, 269, 274, 275, 278, 281-287, 321,
364, 366
Tesnière, L., 18
Teyssier, J., 46, 129, 198
Thais, 165
Thomason, R., 315
Thomason, S., 8, 351
Thompson, S., 147, 148
Tinbergen, D., 43
Törnqvist, N., 171
transparante vrije relatiefzin (TVR), 319-
340, 367
Traugott, E., 17, 100, 133, 135-148, 152,
153, 252, 299, 300, 307, 358
Trommelen, M., 30
Trudgill, P., 351
Tsjechisch, 259
Tucker, G., 46
Tummers, J., 10
Turks, 126

U

uiteenplaatsing. *zie* afstandspositie

V

Van Bree, C., 157, 316, 357
Van Caspel, P., 89, 90
Van Dalen-Oskam, K., 12
Van de Velde, F., 29, 81, 158, 163, 175,
189, 192, 207, 250, 270, 295, 324, 340
Van de Velde, M., 126
Van de Walle, L., 103
Van den Berg, B., 251
Van den Berg, E., 67, 93
Van den Hoek, T., 119, 120
Van den Toorn, M., 56, 58, 59, 64, 66, 71,
76, 316
Van der Horst, J. (*zie* verder ook GNS), 4,
17, 19, 33, 34, 43, 46, 52, 53, 63, 67,
77, 93, 96, 99, 100, 103, 108, 111, 123,
128, 144, 151, 152, 157, 164, 200, 220,
246, 270, 285, 287, 291, 316, 344, 360
Van der Horst, K., 67, 96, 108, 144, 152,
157, 164, 291, 316, 360
Van der Lubbe, H., 19, 26, 28, 34, 36, 37,
41, 42, 56, 72, 83, 84, 100, 122, 161,
290, 311, 349
Van der Wal, M., 145
Van der Wouden, T., 5
Van der Wurff, W., 204, 230, 237, 250, 363
Van Dijk, J., 43
Van Doninck, N., 96
Van Es, G., 67, 73, 332, 352
Van Eynde, F., 20, 258
Van Haeringen, C., 103, 290
Van Helten, 282
Van het Reve, K., v
Van Kemenade, A., 17, 133
Van Langendonck, W., 20, 21, 36, 84, 86,
87, 125-127
Van Leuvensteijn, J., 127
Van Loey, A., 73, 176
Van Marle, J., 17, 207
Van Noord, G., 75
Van Oostendorp, M., 5
Van Riemsdijk, H., 156, 319, 323-326, 328
Van Roey, J., 51-53, 88, 93, 253, 311

Register

- Van Rossem, M.*, v
Van Santen, A., 30
Van Valin, R., 17, 23, 75, 162
Vandeweghe, W., 41, 87, 157, 311
Vennemann, T., 126, 362
Verbaar, J., 52, 66, 89, 90
Verhagen, A., 10, 59, 76, 137, 138, 333
Vermeire, L., 101, 102, 103
Verstraete, J.-C., 147-149, 163, 358
Vincent, N., 17, 133
vocatief, 183, 204
 nominativus pro vocativo, 183
voornaamwoord (pronomen)
 aanwijzend voornaamwoord
 (demonstrativum), 9, 72, 87, 98,
 156, 162, 167, 203, 205, 206, 212,
 214-217, 219, 220, 250, 256, 258-
 262, 264, 265, 268, 269, 272, 278,
 291, 298, 359, 366
 betrekkelijk voornaamwoord
 (relatiefpronomen), 22, 71, 86, 239,
 290, 320-323, 326, 334
 bezittelijk voornaamwoord
 (possessivum), 2, 67-70, 72, 73, 75,
 157, 162, 167, 193, 203-206, 214,
 217, 219, 220, 250, 251, 258-262,
 264-267, 269, 279, 280, 290, 291,
 366
 halfpronomen, 214
 onbepaald voornaamwoord (indefinit
 pronomen), 88, 106, 108-111, 150,
 222, 226, 291
 pronomen van wijze, 264, 267-272,
 279, 291, 366
 uitroepend voornaamwoord
 (exclamatief pronomen), 160
 vragend voornaamwoord
 (interrogatief pronomen), 43, 160,
 212, 334
voornaamwoordelijk bijwoord, 59, 61, 75,
301
vooropplaatsing (prenominale positie),
34, 37, 52, 65, 73, 84, 89, 92, 93, 105,
108, 110, 112, 120, 122-124, 148, 160,
178-180, 187, 194, 196, 198-204, 208,
212, 216, 217, 219, 224, 237, 244, 260,
288
- W**
- Wackernagel, J.*, 134, 359
Walpiri, 27
Wambon, 205
Weber, H., 92, 156, 246
Weerman, F., 34, 277, 346, 357
Weijnen, A., 29, 69, 73, 74, 96, 125, 157,
176, 204, 237, 286
Welsch, 126
Whorf, B., 149, 345
Wiers, E., 58, 59, 63-66, 76
Wilder, C., 319, 324-329
Wood, J., 251, 252, 259, 260
Wray, A., 345
Wrenn, C., 210, 216
Wright, S., 358
Wulff, S., 46
Wustmann, G., 301
- Y**
- Yallop, J.*, 26, 35
Yamamoto, K., 251
Yoshida, K., 194
- Z**
- Zaalberg, C.*, 301, 315, 357
Zijonun, G., 214, 254
zinsbrok, 2, 310, 318-340, 367
zwakke adjectiefflexie, 189-192, 202, 208,
240, 250, 252
Zwart, C., 76, 127
Zwicky, A., 60, 70, 75